

დავით ლავუჩაძე

ევროპეისკის
პრობლემა
ქართულ
ლიტერატურაში

*

თბილისი
პრობლემა

ნიქოლოზ
ჯაჩიათაშვილთან

*

გამომცემლობა „საბოთა საქართველო“
თბილისი—1977

წიგნი წარმოადგენს XVII საუკუნიდან XIX საუკუნის პირველ ნახევრამდე — თეიმურაზ I-დან ნიკოლოზ ბარათაშვილამდე — ქართულ ლიტერატურაში მომხდარ ძვრათა და გარდატეხათა სისტემატიური გამოკვლევის პირველ ცდას, სადაც ავტორი დასავლეთ ევროპისა და რუსული ლიტერატურის ორბიტში ქართველი მწერლების შემოქმედების განხილვის საფუძველზე გვიჩვენებს ქართულ სიტყვაკაზმულ ლიტერატურასა და აზროვნებაში ევროპეიზმის დამკვიდრების რთულ პროცესს.

Лашкарадзе Давид Виссарионович

Проблема европеизма в грузинской литературе

(На грузинском языке)

Издательство «Сабчота Сакартველო»,

Тбилиси, Марджანიшвили, 5

1977

Л $\frac{70202-224}{M 601 (08)77}$ 202-77

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

როგორც არაერთგზის აღნიშნულა, ისტორიული ავბედობის გამო, საქართველო თუმცა დიდი ხნით იყო მოწყვეტილი ევროპის ცივილიზაციას და კულტურას, — განსაკუთრებით კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ, როცა ოსმალეთმა საიმედოდ ჩაჰკეტა წინა აზია და აღმოსავლეთთან დასავლეთის ურთიერთობის გზებმა ჩვენი ქვეყნიდან სამხრეთისკენ გადინაცკლა. — მაგრამ არასოდეს ყოფილა მთლიანად მისგან იზოლირებული და დასავლეთის კულტურის ძლიერი ტალღის თუნდაც სუსტი ნაკადი მაინც აღწევდა საქართველომდე ან უშუალოდ ევროპიდან, ან ჩრდილოეთის გზით — რუსეთის მეშვეობით.

დიპლომატიურ ურთიერთობას ერთმორწმუნე ჩრდილოეთსა და საქართველოს შორის, რომლის მოღვაწეთა დაინტერესებას რუსეთით ჯერ კიდევ XI-XII საუკუნეებში ადასტურებს იზიასლავთან დამოყვრება და თამარ მეფისა და ანდრეა ბოგოლუბსკის ვაჟის — გიორგის უიღბლო დაქორწინება, უკვე XV საუკუნეში ჩაეყარა საფუძველი¹. მომდევნო საუკუნეებში განუწყვეტელი თავდასხმებით განაწამები და თავგასული მტრის წინააღმდეგ ძლიერი და საიმედო მოკავშირის მაძიებელი საქართველოს ცდა — მყარი და რეგულარული ხასიათი მისცემოდა ამ ურთიერთობას — სათანადო გამოძახილს პოულობდა რუსეთის მხრივაც. მეფე ალექსის მიერ საქართველოში წარმოგზავნილი ელჩები, რომლებიც დაკვირვებით სწავლობდნენ ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ და ეკონომიურ მდგომარეობას და თეიმურაზ პირველის გამგზავრება რუსეთში,

¹ ი. ციხცაძე, ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბილისი, 1956, გვ. 235.

პეტრე დიდის დამოკიდებულება ვახტანგ VI-სთან, რომლის გამოყენებაც სურდა მას სპარსეთის ბაზრის მოსაპოვებლად და რუსეთის კაპიტალის თითქმის გაბატონებული მდგომარეობა განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოში, კარგად გამოხატავს XVII—XVIII საუკუნეებში რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობათა გაცხოველებას. და მაინც, თვით XVIII საუკუნის დასასრულამდე თავისი სამხრეთის საზღვრების ბედით არცთუ სისხლხორცეულად დაინტერესებული და აღმოსავლეთთან ურთიერთობის პოლიტიკით ნაკარნახევი დიპლომატიური მოსაზრებების გამო, ჩრდილოეთის იმპერია თუმცა კი თანაუგრძნობდა და მორალურადაც მხარს უჭერდა საქართველოს, მაგრამ რეალური დახმარების ნაცვლად, უმეტეს შემთხვევაში, მხოლოდ დაპირებებით ჰკვებავდა ქართველთა ელჩებს. სამაგიეროდ რუსული ორიენტაციის ყოველი გამოვლენა სულ უფრო ანრისხებდა ირანის შაჰს და ოსმალეთის სულთანს, რომლებიც სისხლით რწყავდნენ ფეოდალური შინაშლილობით ისედაც დასუტებულ ქრისტიანული სარწმუნოების ქვეყანას. ასეთ პირობებში საქართველოს მოღვაწენი ხშირად იძულებულნი იყვნენ ისევ რუსეთში ეძებნათ თავშესაფარი, სადაც რუსულ კულტურასთან ერთად ევროპიდან შემოჭრილ იდეებსაც ეცნობოდნენ და ამ იდეების პროპაგანდისტები ხდებოდნენ. სწორედ ამ გზით შემოიჭრა ჩვენში XVIII ს. დასასრულს და XIX ს. დასაწყისში დიდი ევროპელი განმანათლებლების—მონტესკიეს, რუსოსა და სხვათა შეხედულებანი.

იმავე მიზნით, რაც ამოძრავებდა საქართველოს, განემტკიცებინა კავშირი რუსეთთან, მას მრავალჯერ უცდია დაემყარებინა ურთიერთობა ევროპასთან. თავის მხრივ, ევროპაც ადრე შუასაუკუნეებიდან დაწყებული, როცა რომის პაპი საქართველოს ჩაბმასაც ცდილობდა ჯვაროსნულ ომებში, გარკვეულ ინტერესს იჩენდა ქვეყნისადმი, რომელიც „მთელი შუასაუკუნეების განმავლობაში... წარმოადგენდა გზაჯვარედინს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ქვეყნებს შორის“² და რომლის შესახებ XVII ს. ფრანგი ნეგოციანტი ჟან შარდენი წერდა:

² გ. ჟორდანი, უცხოელი მოგზაურების ცნობები საქართველოს შესახებ XVII ს. მნათობი, 1962, № 8, გვ. 174.

„საქართველოში ყველას აქვს უფლება იცხოვროს თავისი რჯულისა და ჩვეულებებისამებრ, თავისუფლად ილაპარაკოს ამ საგნებზე და დაიცვას თავის შეხედულებათა“³.

ეს ინტერესი კვლავ გაცხოველდა განსაკუთრებით XVIII საუკუნიდან აღმოსავლეთის ბაზრებზე გაბატონების დაუოკებელი მისწრაფების შესატყვისად, რაც ევროპაში სავაჭრო კაპიტალისა და სასაქონლო მეურნეობის განვითარებით იყო პირობადებული. ამის შესაბამისად ევროპული კაპიტალი, რომელსაც „აღმოსავლეთისაკენ გზას უკაფავდა ჯვარი და სახარება“⁴, სულ უფრო და უფრო ხშირად და მეტი რაოდენობით აგზავნიდა საქართველოშიც თავის წარმომადგენლებს, მეტადრე მისიონერებს, რომლებიც კათოლიციზმის პროპაგანდას რომ ეწეოდნენ, ევროპის ცხოვრების წესსა და კულტურასაც აცნობდნენ ქართველ ხალხს და ჩვენი ქვეყნის მრავალსაუკუნოვან კულტურაზეც უქმნიდნენ წარმოდგენას დასავლეთს, ამით აღრმავებდნენ ჩანასახობრივად არსებულ ქართულ-ევროპულ ურთიერთობას.

ამ ურთიერთობის განმტკიცებას დიდად შეუწყო ხელი იმავე მისიონერების მეშვეობით 1629 წელს რომში დაარსებულმა პირველმა ქართულმა 'ატამამ, რომლის გამო მ. თამარიშვილი წერს: „რომში პატრებმა დააარსეს პირველად ქართული საბეჭდავი, გამოსცეს წიგნები და მით ევროპას ჩვენს ერთან ერთად გააცნეს აგრეთვე ჩვენი ენა და ლიტერატურაო“⁵. ამ პერიოდში რომშივე ჩამოუყალიბებიათ ქართული ენის კათედრაც და „საქართველოს მიზეზით“⁶ დაარსებულ პროპაგანდის კოლეგიაში სხვა ენებთან ერთად ქართული ენისთვისაც საპატიო ადგილი დაუთმიათამასთან,—განაგრძობს თამარიშვილი,— ბევრი ქართველის შვილებს გზა გაუხსნეს

³ უ ა ნ შ ა რ დ ე ნ ი, მოგზაურობა საქართველოში, თარგმნილი ფრანგულიდან ე. ბარნოვის მიერ, სახელგამი, 1935, გვ. 85.

⁴ კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბილისი, 1952, გვ. 211.

⁵ მ ი ხ. თ ა მ ა რ ი შ ვ ი ლ ი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, გვ. 298.

⁶ კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბილისი, გვ. 211.

ევროპაში, მაღალ სასწავლოში სწავლა მიაღებინესო“⁷. ცხადია, სამშობლოში დაბრუნებული, ევროპულად განათლებული ქართველები იმ კულტურის შემომტანიც იქნებოდნენ ჩვენში.

ევროპასთან ურთიერთობის დამყარების სერიოზული ცდა იყო თეიმურაზ I-ის მიერ საგანგებო მისიით იქ წარგზავნა ნიკიფორე ირბაქისა (ირუბაქიძე — ჩოლოყაშვილი, შემდგომ სამეგრელო-აფხაზეთის კათოლიკე პატრიარქი), რომელსაც ესპანეთში, გერმანიასა და იტალიაში უმოგზაურია, ბოჰემიაში, უნგრეთში, პოლონეთში, შვეციასა და საფრანგეთშიც ყოფილა. თუმცა ევროპაში ამ მოგზაურობის შედეგად თეიმურაზის ელჩს მხოლოდ პაპის „მოციქულებრივი ლოცვა-კურთხევა“ მიუღია (როგორც მ. თამარიშვილი შენიშნავს, იმ დროს დასავლეთი სპარსეთს მეგობრულად ეპყრობოდა, „რათა მასაც ევროპელებთან ერთად ებრძოლა ოსმალეთის წინააღმდეგ“⁸ და საქართველოს გამო შაჰთან ურთიერთობას არ გაირთულებდა). მაგრამ ამ მოგზაურობას ქართულ-ევროპული ურთიერთობის თვალსაზრისით მაინც გარკვეული მნიშვნელობა ჰქონდა. საკმარისია აღინიშნოს თუნდაც ის, რომ იტალიურ ენას დაუფლებულმა ნიკიფორე ირბაქმა ქართულ-იტალიური ლექსიკონი შეადგინა და ეს ლექსიკონი 1629 წელს დაბეჭდა კადეც რომში.

დასავლეთთან ურთიერთობის დამყარება უცდია ვახტანგ V-ს, რომელსაც მიმოწერა ჰქონდა პოლონეთის მეფე იან კაზიმირთან. შარდენის ცნობით, რომელიც 1671 წელს ყოფილა თბილისში, მას კაპუცინები გაუგზავნია მეფესთან თხოვნით — ერევნამდე მცველები გამაყოლეო. ვახტანგ V-ს „ასე ეთქვა კაპუცინებისათვის, — წერს შარდენი, — ძლიერ მიყვარს ევროპელები და მსურდა უფრო მეტი ხანი დარჩენილიყო (შარდენი, დ. ლ.) ტფილისში, რათა უფრო კარგად გაეცნო ეს ქალაქი... მერე კაპუცინებმა მიაბეს: მეფე ბევრს გველაპარაკა იმაზე. რომ ძლიერ მსურს ევროპელები დაბინავდნენ საქართველოში და გვიბრძანა გითხრათ, რომ თუ ალებ-მიცემისათვის

⁷ მ. შ. თ ა მ ა რ ი შ ვ ი ლ ი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, 298.

⁸ ი ქ ვ ე გვ. 93.

მოკლენ ისინი, განვათავისუფლებ ყველა გარდასახადისაგან და მივანიჭებ ყოველგვარ უპირატესობას, რასაც კი მოისურვებენო. ჩემი საბრძანებელია შავ ზღვამდინ, დიდი გავლენა მაქვს სპარსეთში, დიდი პატივი ოსმალეთშიო; ამიტომ ევროპელები ინდოეთში მისვლა-მოსვლისათვის ვერ იპოვნიან ჩემ სახელმწიფოზე უკეთეს გზას. გარწმუნებთ, რომ თუ ერთხელ სცადეს ამ გზაზე წამოსვლა, მერე სხვა გზას აღარ დაადგებიანო⁹.

მოუხედავად ევროპასთან მტკიცე ურთიერთობის დამყარების დიდი სურვილისა, ვახტანგს სპარსეთის შიშით აქტიური მოქმედება ვერ გაუბეღია, ფრანგ სოვდაგრებთან მიმოწერაზეც კი ხელი აუღია და შარდენისათვის ტფილელის პირით შეუთვლია, „სპარსეთის მორჩილი ვარ და ვაითუ მისმა დიდებულებამ იწყინოს, რომ მის დაუკითხავად მიწერ-მოწერა გავმართო და საქმე დავიწყოო: მაგრამ თუ „ინდოელ სოვდაგრთა ამხანაგობა“ გამოგზავნიდა „თავის რწმუნებულებს, მეფემათ „ევროპისათვის გამოაადგ“ „მრავალი საქონლის“ იათად შოვნის იმედს აძლევდა და „რამდენადაც კი შეიძლება კარგად“ მოპყრობასაც აღუთქვამდა¹⁰.

დასავლეთთან ურთიერთობის დასამყარებლად პრაქტიკული ნაბიჯი გადადგა ვახტანგ VI-მ. მართალია, ვახტანგის მიერ დიპლომატიური მისიით ევროპაში წარგზავნილი სულხან-საბა ორბელიანი, რომელიც „მისი წარმოშობისა და ღირსების შესაფერისად“ მიიღო „მეფე-მზის“ ლუდოვიკო XIV-ის კარმაც და პაპი კლიმენტ XI-ის კურიაშაც, სამი წლის შემდეგ იმედგაცრუებული დაბრუნდა საქართველოში, მაგრამ, ზემოთაღნიშნულ ფაქტებთან ერთად, ეს მოგზაურობაც „მთელი საქართველოსაგან მამად“ მიჩნეული „სიბრძნე სიცრუის“ დეაწლმოსილი ავტორისა იმის მაჩვენებელია, რომ „ულ უფრო და უფრო მეტ მომხრეებს პოულობდა რუსულ-ევროპული ორიენტაცია.

რუსულ-ევროპული პოლიტიკური ორიენტაციის ზრდას-

⁹ ე ა ნ შ ა რ დ ე ნ ი, მოგზაურობა საქართველოში, სახელგამი, 1935. გვ. 106 — 107.

¹⁰ ე ა ნ შ ა რ დ ე ნ ი, მოგზაურობა საქართველოში, სახელგამი, 1935, გვ. 107.

თან ერთად ქართულ მწერლობაშიც სულ უფრო იდგამდა ფესვებს ახალი ლიტერატურული ტენდენცია, რომელიც XIX საუკუნეში, საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ, როცა ქართველმა ხალხმა თავისი ბედი განუყრელად დაუკავშირა ერთმორწმუნე ჩრდილოეთს და ცხადი გახდა „ქართველი ხალხის განვითარების გეზი: რუსეთის გზით ევროპასთან“¹¹, გაბატონებულ მიმართულებად იქცა.

რუსეთთან შეერთება წარმოადგენდა გარეშე თუ შინაურ მტრებთან ბრძოლებში სისხლდაწრეტილი ქართველი ერის ფიზიკური განადგურებისაგან ხსნის ერთადერთ გზას. სწორედ რუსეთთან შეერთების შედეგი იყო, რომ ი. ჭავჭავაძის აღნიშვნისამებრ, „საქართველომ მშვიდობიანობა მოიპოვა“ და „დამშვიდდა დიდი ხნის დაუმშვიდებელი, დაღალული ქვეყანა, დაწყნარდა აკლებისა და აოხრებისაგან, დასცხრა ომისა და ბრძოლისაგან. დადუმდა ყლერა ხმლისა და მახვილისა მტრის ხელით მოღერებულისა ჩვენზე და ჩვენს ცოლშვილებზე, გაჰქრა ცეცხლი, რომელიც სწვავდა და ჰბუგავდა ჩვენს მამა-პაპათა ბინას, ჩვენს საცხოვრებელს, გათავდა რბევა და აკლება, მიეცა წარსულს და მარტო საშინელ და შემადრწუნებელ სახსოვრადღა დაგვრჩა. დაუდგა ახალი ხანა, ხანა მოსვენებულის, უშიშარის ცხოვრებისა, სისხლდანთხეულ და ქრისტეს ჯვრისთვის ჯვარცმულ საქართველოს“¹².

გარდა ამისა, საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ განსაზღვრა ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური განვითარების ახალი, კაპიტალისტური გზაც, ხელი შეუწყო ეროვნულ კონსოლიდაციას და ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას და ამასთანავე რომანოვებისა და პურიშკევიჩების გვერდით არსებული რილეევისა და ბესტუჟეევის, პუშკინის, გრიბოედოვისა და ლერმონტოვის რუსეთის გზით ფართოდ გაედო კარი საქართველოში ევროპის მოწინავე ცივილიზაციას და კულტურას, რომელიც არც თუ უმტკივნეულოდ, მაგრამ ძლევამოსილად იკა-

¹¹ ნ. ბერძენიშვილი, ი. ჭავჭავაძის შვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, თბილისი, 1950, გვ. 410.

¹² ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად. ტ. IX, 1935, გვ. 216 — 217.

ფავდა გზას, და, „შემდგომად ექვსის ბნელის საუკუნის“¹³ „წესრიგისა და კეთილდღეობის შუქი საგრძნობლად“ შემოიჭრა საქართველოში და „ძველი კოლხეთის ჰორიზონტი გაციცროვნა“¹⁴.

ამიტომაც: თუმცა მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის პროგრესულად მოაზროვნე ქართველი მოღვაწენი აქტიურად ებრძოდნენ მეფის რუსეთის თვითმპყრობელურ-შოვინისტურ პოლიტიკას, მაგრამ სრულიადაც არ უარყოფდნენ საქართველოს რუსეთთან შეერთების დიდ მნიშვნელობას, როგორც „აზიური ქვეყნის ევროპიულ განათლების საფეხურზე“ აყვანისა და „საზრდოს მაძიებელ“, კავკასიის ჰაბზუც შვილთა აზრისა და გონებისათვის გზის გამხსნელ საშუალებას.

სწორედ რუსეთთან შეერთებამ მისცა საშუალება ქართველი საზოგადოების მოწინავე ნაწილს, ახლო გაცნობოდა ევროპის კულტურას, რომელსაც იგი „მზის ნაპერწკალს“ ადარებდა და, ს. დოდაშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მცირედ მცირედ მაინც გავერცელებინა „მზისა მაგის ნაპერწკალი“¹⁵ ჩვენს ქვეყანაში.

საქმე ისაა, რომ ეპოქის სულის შესატყვისად ქართველი მოღვაწენიც სწორედ „მზის ამ ნაპერწკლის“ გავრცელებას, ხალხის განათლებას მიიჩნევდნენ ქვეყნის კეთილდღეობის ძირითად საწინდრად, რაც აშკარად გამოხატა XIX ს. პირველი ნახევრის გამოჩენილმა ქართველმა მოღვაწემ ს. დოდაშვილმა, რომელიც პროგრესულად მოაზროვნე ქართველი საზოგადოების ყველაზე მოწინავე ნაწილის შეხედულებებს გამოთქვამდა.

ს. დოდაშვილს, როგორც კეშმარტ განმანათლებელს, ნამდვილად სწამდა, რომ „განათლება არს უუმტკიცესი და უუსაიმედოვესი საფუძველი კეთილმდგომარეობისა ყოვლისა საზოგადოებისა“¹⁶ და იმაში ღრმად დარწმუნებული, რომ „ზნეობითა და ფიზიკურთა ნიქთა შინა თვისთა... მსგავსად შვილთა

¹³ ს. დოდაშვილი, თხზულებანი, ბოქორიშვილისა და ხუციშვილის რედაქციით. 1961, გვ. 228.

¹⁴ იქვე, გვ. 217.

¹⁵ იქვე.

¹⁶ იქვე, გვ. 217.

ძველისა ელადისათა“¹⁷ დაჯილდოებული, მაგრამ ისტორიული ვითარებით გაპირობებული ძნელბედობის გამო ეკონომიურად და კულტურულად დაქვეითებული ქართველი ერის წელში გამართვის საიმედო გზა განათლების დანერგვა იყო, თავისი მოღვაწეობის მთავარ დანიშნულებად ქართველ ხალხში ევროპული განათლების გავრცელებას მიიჩნევდა და ამავე დროს ქართული კულტურის შესწავლას, სათანადო დაფასებას და მსოფლიო ასპარეზზე გატანას თვლიდა. ნაშრომში „მოკლე განხილვა ქართულის ლიტერატურისა (ანუ სიტყვიერებისა)“, რომელიც თბილისის უწყებათა „სალიტერატურონი ნაწილის“ პირველ ორ ნომერში გამოქვეყნდა და ქართული ლიტერატურის რეტროსპექტული მიმოხილვის პირველი ცდაა, დოდაშვილი მკითხველს პირუთენელ გარჩევას ჰპირდებოდა ქართული მწერლობისა, „რომელიცა აქომამდე, წყვილიადსა შინა სიბნელისასა დაფარულ იყო მხედველობათაგან ევროპისათა“¹⁸ (დაყოფა ჩემია, დ. ლ.), ხოლო იმავე სალიტერატურო ნაწილის მეხუთე ნომრის ბოლოს მოთავსებულ განცხადებაში, პირველი ქართული ლიტერატურული გაზეთის რედაქტორი დაბეჯითებით მიმართავდა საზოგადოებას—გამოეწერათ ეს გაზეთი, „რათამცა მისცემოდა ესეთგვარსა სასარგებლოსა გამოცემასა მტყიცე საფუძველი შესაწევნებლად განათლებისა, განვრცელებისათვის ბუნებითისა ენისა ჩვენისა მიახლოებისათვის განბრძნობილთა მცხოვრებთა ევროპისათა“¹⁹ (დაყოფა ჩემია, დ. ლ.).

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში საკმარად იყო მომზადებული ნიადაგი „მიახლოებისათვის განბრძნობილთა მცხოვრებთა ევროპისათა“. ამიტომაც ჩვენში შედარებით სწრაფად გავრცელდა ევროპული ცხოვრების წესი და საუკუნეებით გაბატონებულ აღმოსავლური ყოფა-ცხოვრებისა და ზნე-ჩვეულებათა გვერდით თამამად შემოიჭრა ევროპული ცივილიზაცია. 1853 წლის „კავკაზის“ 22 ივნისის ნომერში გამოქვეყნებულ ნ. დუნკელ-ველინგის ფელეტონში დამაჯერებლად

¹⁷ ს. დოდაშვილი, თხზულებანი, ა. ბოქორიშვილისა და ხუციშვილის რედაქციით. გვ. 217.

¹⁸ იქვე, გვ. 198.

¹⁹ იქვე, № 5, გვ. 219.

არის ნაჩვენები, როგორ ღებულობდა „ყოველწლიურად სულ უფრო და უფრო მეტად ევროპულ იერს“ თბილისი. „საუკუნეების მანძილზე ძველ საქართველოში შექმნილ ჩვეულებებთან ხელიხელჩაკიდებული მოდის ევროპული კომფორტი, განათლება. ისინი არ გაურბიან ერთმანეთს და მოხდენილი სტუმრის ყოველი ნაბიჯი სულ უფრო და უფრო ატყვევებს მშვენიერ დიასახლისს, რომელიც გაურკვეველი, ტკბილი წინათგრძნობით ხედავს მასში თავის მბრძანებელს“, წერდა იგი ამ ფელეტონში და განაგრძობდა: — „პირდაპირ გოცებთ ეს დაახლოება. რომელიც ყოველ ნაბიჯზე გხვდებათ. აგერ. ადგილობრივი მცხოვრები — ტანწერწეტა ასული, რომელსაც ჭერ კიდევ ვერ გაუბედია გამოემშვიდობოს თავის თვალწარმტაც ჩიხტიკოპს, მაგრამ ცდუნებისაგანაც ვერ შეუკავებია თავი და ევროპული კაბა ჩაუცვამს; იქ ყმაწვილკაცება მოხუცი მამებისათვის მიუწებებიათ ეროვნული ტანსაცმელი, თავად კი სამხედრო მუნდირები ჩაუცვამთ, ან პარიზისა და ლონდონის უკანასკნელი მოდის მიხედვით გამოწყობილან... შინ სპარსულ ხალიჩაგადაფარებული და რბილი მუთაქებით გაწყობილი ძველი ტახტები ზამბარებიან ავეჯს და სარკეებს შეუცვლიათ. ხოლო გისოსების მაგიერ მდიდრული ფარდებით მორთულ ფანჯრებიდან ზურნასთან ერთად დაბალ ფენებში გადასული ეროვნული დაირისა და ჩონგურის ნაცვლად მოისმის როიალის ხმა“²⁰.

ევროპულ ცივილიზაციასთან ერთად შემოქრილი ევროპული ლიტერატურული გემოვნება ნაკლებ შემარიგებლობას იჩენდა აღმოსავლური მწერლობის მიმართ. ცნობილი ქართველი მოღვაწე დ. ბაქრაძე წერილში „საქართველო და ქართველები“, რომელიც 1851 წლის „კავკაზის“ მეცამეტე ნომერშია გამოქვეყნებული, ეხება ქართულ ლიტერატურასაც და მთავარ ნაკლად ქართველი პოეტებისა, რომლებიც, მისი აზრით, მხოლოდ იმით განსხვავდებიან სპარსელებისაგან, რომ სხვა ენაზე თხზავენ, გადაჭარბებულ ჰიპერბოლიზმს, უცნაურ შედარებებს და ფორმის შესაბამისად, სინამდვილისაგან მოწყვეტას მიიჩნევს. საყურადღებოა, რომ აღმოსავლური, კერძოდ, სპარსული პოეზიისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება მეცხრამე-

²⁰ Кавказ, 1853, № 53, стр. 1.

ტე საუკუნის ქართულ მწერლობაში თითქმის საყოველთაო მოვლენად იქცა, რაც დასავლური ლიტერატურისადმი გაღვიძებული დიდი ინტერესისა და მისი გავლენის უეჭველი შედეგი იყო.

ევროპისა და მისი ლიტერატურისადმი გაზრდილი ინტერესის შესატყვისად ქართულ მწერლობაში თანდათან იზრდებოდა ევროპელი მწერლების თხზულებათა თარგმნის ხვედრითი წონაც. XIX საუკუნის დასაწყისში ქართველი საზოგადოება მშობლიურ ენაზე გაეცნო პეტრარკას, შილერის, ჰიუგოს, მიცკევიჩისა და სხვათა შემოქმედების ზოგიერთ ნიმუშს. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა „ცისკარმა“.

„ცისკრის“ 1857 წ. პირველ ნომერში მოთავსებულია XVIII ს. ფრანგი მწერლის მარმონტელის „მეუდაბნოენი“, რომელიც სარდიონ ალექსი-მესხიშვილს უთარგმნია. ამ თარგმანის გამო წარმოებული კამათი, რომელიც ნ. ბერძნიშვილმა წამოიწყო, საყურადღებო მასალას შეიცავს ევროპეიზმისადმი ქართული მწერლობის დამოკიდებულების გასარკვევად.

1857 წლის „კავკაზის“ მეოთხე ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში ნ. ბერძნიშვილი ახლადდაარსებულ ჟურნალს ამოცანად უსახავდა დახმარებოდა ხალხს საკუთარი თავის შეცნობაში, ხოლო, ხალხის განათლების, მისი თვითშეცნობის წყაროდ მიიჩნევდა ამავე ხალხში წარმოშობილ, სახალხოვრებულ მშობლიურ პოეზიას, რომელიც ადგილობრივ ყოფაცხოვრებას ასახავდა, ქვეყნის ჰირ-ვარამს ეხებოდა და მალალმხატვრული ღირსებით გამოირჩეოდა. ამ გზით მიაჩნდა ბერძნიშვილს შესაძლებელი, რომ საქართველოში დამკვიდრებულიყო ევროპეიზმი, რომელსაც, მისივე სიტყვებით, „ჭერ კიდევ მცირე წარმატება“ ჰქონდა ჩვენს ქვეყანაში.

ცხადია, ბერძნიშვილი სრულიადაც არ უარყოფდა ევროპეიზმის გზაზე დამდგარი ქართველი ხალხისათვის თარგმნილი და გადმოკეთებული ლიტერატურის მნიშვნელობას, „რათა გაგვაცნოს სხვა ქვეყნებისა და ხალხების დიდი პოეტები“²¹, მაგრამ „ცისკრის“ რედაქტორს „მეუდაბნოენის“ გამოქვეყნების გამო იმიტომ საყვედურობდა, რომ მარმონტელის თხზუ-

²¹ Кавказ, 1857, № 4, стр. 22.

ლებას ჩვენი ქვეყნისათვის შეუფერებელ ნაწარმოებად რაცხდა. ხოლო ლუდოვიკო XV-ს დროინდელ და იმ ხანად უკვე თვით საფრანგეთში მივიწყებულ მარმონტელს ისეთ მწერლად მიიჩნევდა, რომელსაც „არაფერი აქვს საერთო ჩვენს ლიტერატურასთან“²².

ს. ალექსი-მესხიშვილმა იმავე წლის „კავკაზის“ მეთერთმეტე ნომერში უპასუხა ბერძნიშვილს. იგი უმართებულოდ თვლიდა ბერძნიშვილის შენიშვნას, განსაკუთრებით მის მოთხოვნას, გამოქვეყნებული ყოფილიყო „ყარამანიანი“ და მისი მსგავსი თხზულებანი, რადგან, ს. ალექსი-მესხიშვილის აზრით, ზღაპრული სიუჟეტის მქონე, სპარსულ-ადმოსავლური ხასიათის ეს ნაწარმოები იმ პერიოდში იყო შექმნილი. როცა ქვეყნის „მშვიდობიანობა მოითხოვდა შევგუებოდით ისლამიზმს“, მაგრამ მას შემდეგ, რაც შევუერთდით რუსეთს, რომელიც ცდილობს დაგვაახლოს ევროპის ცივილიზაციას, უცნაური იქნება „დაუებრუნდეთ უვიცობის და ისლამიზმის ცრურწმენასო“²³, ამტკიცებდა ს. ალექსი-მესხიშვილი თავის „ანტიკრიტიკაში“.

ნ. ბერძნიშვილს გამოეკამათა ა. სავანელიც, რომლის აზრით, ზღაპრის კითხვის დრო დიდი ხანია წავიდა და, რა თქმა უნდა, უკეთესია, ქურნალში მარმონტელი იბეჭდებოდეს, ვიდრე ყარამანიანი, ვისრამიანი და სხვანი „ზღაპარნი, რომელთაც ბერძენოვი გეთავაზობსო“²⁴.

ნ. ბერძნიშვილს თავისი მოსაზრებანი კიდევ უფრო დამაჯერებლად აქვს წარმოდგენილი წერილში „ქართული ლიტერატურა“, რომელიც 1857 წელს „კავკაზის“ მეთოთხმეტე და მეთხუთმეტე ნომრებშია გამოქვეყნებული.

ამ წერილშიც ბერძნიშვილი, ქართულ ორიგინალურ მწერლობას თვლის ხალხის განათლებისა და მისი ინტერესების გამომხატველ უპირველეს საშუალებად, მაგრამ სრულიადაც არ ამცირებს თარგმნილი ლიტერატურის როლს და მას ევროპული განათლების გავრცელება-დამკვიდრების ერთ-ერთ უმნიშ-

²² Кавказ, 1857, № 4, стр. 22.

²³ Кавказ, 1857, № 11, стр. 57.

²⁴ ცისკარი, 1857, № 4, გვ. 30 — 31.

ვენლოვანეს პირობად რაცხს. მეტიც, მას სურს, რომ ჩვენი „მშობლიური ნიადაგის დამუშავებას თან ახლდეს მაცოცხლებელი ნაკადი ევროპული განათლებისა“ და ამბობს: „დეწმინდა თესლი და არა სარეველა ამ განათლებისა ანაყოფიერებდეს ჩვენს მარტივ პატრიარქალურ ყოფაცხოვრებასო“²⁵, ხოლო ასეთ სარეველად და „არაწმინდა თესლად“ მიიჩნევს მარმონტელის „სენტიმენტალურ რომანს“, რომელსაც, მისი აზრით, არაფერი აქვს საერთო დღევანდლობასთან.

დაახლოებით ამავე პოზიციიდან აკრიტიკებს ბერძნიშვილი გრ. რჩეულიშვილს მოთხრობისათვის „ცოლის სიყვარული“, რომელიც ნამდვილად სუსტი და მართლაც არაფრის მთქმელი ნაწარმოებია. დაახლოებით-თქო იმიტომ ვამბობ, რომ თუმცა ბერძნიშვილი ნაწარმოების ავ-კარგიანობას აქაც იმით განსაზღვრავს, თუ რამდენად ახლოს დგას იგი ცხოვრებასთან და შეეფერება ადგილობრივ ვითარებას, რადგან ღრმად სწამს, მხოლოდ ის მისცემს „ბიძგს ხალხის განათლებას და წარმატებას“, ის დააფიქრებს და მოახდენს მასზედ გავლენას, რაც მისთვის მახლობელი და გასაგებია, მაგრამ ამ არსებითად მართებულ დებულებას ბერძნიშვილი თარგმნილი ლიტერატურის მიმართ ძირითადად გარეგან ატრიბუტებზე ავრცელებს, „უმრავლესობაში კითხვისადმი ნამდვილი ინტერესების გასაღვიძებლად“, ბელეტრისტული ნაწარმოების თარგმანის ნაცვლად გადმოკეთებას უჭერს მხარს და მოითხოვს მოქმედ პირთა ევროპული სახელები ქართული სახელებით შეიცვალოს, ხოლო ევროპული კოსტუმები და „შლიაჰა“ — „ქათიბით“, „გულისპირითა“ და ქართული თავსახურავით.

ეს შეხედულება ბერძნიშვილისა თარგმნილ თუ გადმოკეთებულ ბელეტრისტულ თხზულებებში ევროპული სახელების, წოდებისა და ჩაცმა-დახურვის ქართულით შეცვლის შესახებ მხოლოდ იმით იყო გამოწვეული, რომ, მისი აზრით, უამისოდ ქართველი მკითხველისათვის გაუგებარი და უინტერესო იქნებოდა უცხო ქვეყნის ამსახველი ნაწარმოებები — და არა ევროპული ლიტერატურისადმი უარყოფითი დამოკიდებულებით. პირიქით, „სიტყვებით თამაშის“ მოყვარულ, „ხშირად აზრისა და მხატვრული უბრალოების საზიანოდ მეტაფო-

²⁵ Кавказ, 1857, № 15, стр. 74.

რების, უცნაური შედარებებისა და დვლარქნილი ფრაზების გატაცებულ მოტრფიალ²⁶ აღმოსავლური მწერლობის წინაშე ბერძნიშვილი ევროპულს აძლევდა აშკარა უპირატესობას, მაგრამ ევროპული ლიტერატურისადმი „მონურ მიბაძვასაც“ ჰკმობდა და იმ ქართველი მწერლების ნაწარმოებებს რაცხდა სანიმუშოდ, ვინც შემოქმედებითად იყენებდა სხვა ქვეყნების ლიტერატურულ მიღწევებს.

ამ მხრივ საყურადღებოა 1857 წლის „ცისკრის“ თებერვლის ნომერში გამოქვეყნებული იგავის „თხა და მგელის“ გარჩევა. ბერძნიშვილის აზრით, ალ. ჰავკავაძის ეს იგავი „წარმოდგენს არა კრილოვის ან ლაფონტენის ცნობილი იგავის თარგმანს, არამედ მიბაძვას, რომელიც „გამოირჩევა დამოუკიდებლობით და შინაგანი და გარეგანი მშვენიერებით. უღერადობა და ბუნებრიობა ლექსისა, უბრალოება გადმოცემისა, თვალსაჩინოება, რომლითაც წარმოდგენილია იგავის მოქმედი პირნი“²⁷ მიაჩნდა ბერძნიშვილს ყოველი მხატვრული ნაწარმოების ღირსებად და მწერლობაში ევროპეიზმის განუყრელ ატრიბუტად. არანაკლებ საინტერესოა ბერძნიშვილის მსჯელობა დ. მაჩაბლის ლექსის „პირველი მაისის“ გამო. კრიტიკოსი ყურადღებას აქ ამახვილებს იმაზე, რომ ავტორს თავი დაუდწევია გავლენისაგან აღმოსავლური პოეზიისა, რომლის „მოქარგული მკვერმეტყველება“ განაფხულის ბუნების მშვენიერებას ძირითადად ვარდისა და ბუღბულის ურთიერთტრფობით ამოწურავდა.

ამ მხრივ, აღნიშნავდა ბერძნიშვილი — „აღმოსავლელ პოეტებს მნიშვნელოვანი გავლენა ჰქონდათ წარსული დროის ქართველ პოეტებზე“. მაგრამ, მისი აზრით, „ახლანდელ პოეტებში იმ დამოუკიდებელი მიმართულების წყალობით, რომელიც უფრო ევროპისაკენ იხრება, აღმოსავლური გავლენის ჩრდილიც არ შეიმჩნევა“²⁸.

სწორედ ამ ახალი, ევროპისაკენ გადახრილი, დამოუკიდებელი მიმართულების გამო იყო აღტაცებული ბერძნიშვილი გრ. ორბელიანის „იარალით“, რომელსაც ბერანეეს ლექსებს

²⁶ Кавказ, 1859, № 42, стр. 223.

²⁷ ი ქ ვ ე, 1857, № 14, стр. 70.

²⁸ ი ქ ვ ე, 1857, № 88, გვ. 445.

ადარებდა და ამბობდა, ბერანჟეს ლექსების მსგავსად „იარალ-შიც“, სადაც ყოველი ფრაზა სურათია მხატვრის ხელით მოხაზული, „ვაკხანური გატაცება, პატრიოტიზმი და სამშობლოსადმი მგზნებარე სიყვარული პოეტური ნაპერწკლებით ბრწყინავენო“²⁹, ხოლო განსაკუთრებით მალლა აყენებდა ნიკოლოზ ბარათაშვილს, რომლის ნამდვილი მოწოდების გამომხატველ ნაწარმოებად მიაჩნდა „ბედი ქართლისა“.

ბერძნიშვილის წინააღმდეგ გამოვიდა ლ. არდაზიანი, რომელიც კრიტიკოსს წერილის რუსულ ენაზე დაწერის გამო რომ საყვედურობდა — ვისაც სურს ქართულ მწერლობას დაეხმაროს, ქართულ ჟურნალს უნდა შეუწყოს ხელი და ქართულად წეროსო — უმთავრესად მკაცრ ტონს უწუნებდა და ამბობდა: „უფ. ავტორი მოითხოვს, რომ „ციცკარი“ იყოს ეგრეთვე სრული და სამაგალითო, როგორითაც ერთი რომელიმე სამაგალითო ჟურნალი ევროპისაო“³⁰. არდაზიანის აზრით, მართალია, „ნამდვილად „ციცკარი“, როგორითაც ყველა სხვა ჟურნალი უნდა იყოს სასწავლებელი განმშვენიერებულის სიტყვიერებისა, ყოვლისა სწავლისა და ხელოვნებისა. მაგრამ ეხლა ვერ მოვთხოვთ ორი წლის „ციცკარს“ იმ სამაგალითო სურვილებსა, როგორსაცა ითხოვს უფ. ბერძენოვი“³¹, რადგან ისტორიული ძნელბედობის გამო „საქართველო დაშთა გარე ევროპის განათლებისა, ყველამ ვიცით საქართველო დამნაშავე არ არისო“³² და ახლად ფეხადგმული ჟურნალის მიმართ ლმობიერებას მოითხოვდა, რათა კრიტიკას არ დაეფრთხო თითო-ოროლა თანამშრომელი და არ ჩამოეშორებინა ისედაც მცირე ხელისმომწერნი.

რა თქმა უნდა, არდაზიანი მართალი არ იყო. მხოლოდ მიუღდგომელ, მკაცრ, სამართლიან კრიტიკას შეეძლო შეეწყო ხელი ქართული მწერლობის განვითარებისათვის და ეს ითავა კიდევ XIX ს. ქართული აზროვნების ბუმბერაზმა ი. ჭავჭავაძემ, რომელიც 1862 წელს გამოქვეყნებულ წერილში „საქართველოს მოამბეზე“ წერდა: „ოღონდ ხელოვნება არ გა-

²⁹ Кавказ, 1859, № 43, стр. 230.

³⁰ „ციცკარი“, 1859, № 9, გვ. 73.

³¹ იქვე, გვ. 74.

³² იქვე, გვ. 77.

დასცდეს თავის საკუთარ კანონებსა და მეცნიერება ქეშმარიტებასა, და დაე, არც ერთი და არც მეორე ნუ მოერიდება იმის გამოაშქარავებას, განკიცხვას, რაც ჩვენში საკიცხავია და ცუდი. დაე, ორივემ იარონ ცხოვრების მდინარეში, მონახონ მარგალიტები და თუ იმათ ამოკრეფაში ლაფი და ლეჭი თან ამოჰყვება, რა ვუყოთ, ლაფი ჩამოვირეცხოთ, ჭუჭყი მოვიშოროთ, რომ მხოლოდ მარგალიტები დაგვრჩეს ჩვენის ცხოვრების სასახელოდ“³³.

ევროპის ახალ გონებრივ მოძრაობას გაცნობილ და ბელინსკის, დობროლუბოვისა და ჩერნიშევსკის რევოლუციურ-დემოკრატიულ იდეებზე აღზრდილ ახალგაზრდა ილიას, რომელიც ჯერ კიდევ „მგზავრის წერილებში“ ჩამოყალიბებული თავისი მრწამსის — „ჩვენი თავი ჩვენვე უნდა გვეყუდნოდეს“ — შესატყვისად სათავეში ჩაუდგა ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, ნათლად ჰქონდა წარმოდგენილი მწერლის მოვალეობა — „რომ წარუძღვეს წინა ერსა“. მან ისიც კარგად იცოდა, რომ ამ დიდ მისიას მხოლოდ ის შეასრულებდა, ვინც ხალხის ინტერესებს ღრმად ჩასწვდებოდა და ხალხთან ერთად გააწევდა ცხოვრების მძიმე ჰაპანს. ქართველი ერის დიდ მამულიშვილს ღრმად სწამდა, მხოლოდ ხალხთან მკვიდროდ დაკავშირებულ მწერალს გაუგებდა ხალხი და მწერალიც, ხალხის წიაღში აღზრდილი, მაგრამ მასზე განათლებული და მალა მდგომი, შესძლებდა თავად კი არ დაშვებულყო სიდუხჭირით დაბეჩავებული, გონებაგაუხსნელი, ძვალსა და რბილში ცრურწმენაგამჭდარი ხალხის ფენის ხშირად ეგოისტურ და ვიწრო ფილისტერულ მოთხოვნათა დონემდე, არამედ ხალხი აემადლებინა ქვეყნის საერთო ინტერესების შეგნებამდე და თან წაეყოლებინა იმავე ხალხის კეთილდღეობისათვის ბრძოლის გზაზე. ამიტომაც იყო, რომ ილია „მგზავრის წერილებში“ სამშობლოს გარეთ გატარებულ ოთხ წელს „იმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა ჰქუა ავარჯიშოს, ტვისა და გულს მოძრაობა მისცეს, ფეხი აადგმევინოს, ცხოვრების საძირკველად, ცხოვრების

³³ ი. კ ა ვ კ ა ვ ა ძ ე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად. III, გვ. 70.

წყაროს სათავედ“ რომ თვლიდა და იმავდროულად „სიბნე-
ლისა და სინათლის შუა ბედისაგან გადებულ „ბეწვის ხიდა-
დაც“ მიიჩნევდა, რადგან, ილიას შეხედულებებისამებრ, „ეს ის
ოთხი წელიწადია, რომელიც ჰაბუკის ტვინსა და გულში გამო-
ჰკვანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტს“, ხოლო „ეს კვირტი კი-
დეც ის კვირტია, რომლიდანაც მშვენიერი და ბრწყინვალე
მტევანიც გამოვა და ძალღყურძენაც“³⁴.

ცხადია, ილიას „ცხოვრების კვირტის გამომკვანძვად“ ამ
შემთხვევაში რუსეთში მიღებული ცოდნა ჰქონდა წარმოდგე-
ნილი, ევროპული სწავლა-განათლება, რომელსაც „მშვენიერ
და ბრწყინვალე მტევანად“ მხოლოდ ის აქცევდა, ვინც ამ გა-
ნათლების არსს დაეუფლებოდა და ორგანულად ათვისებულს,
თავისი ქვეყნის პირობებს შეუფარდებდა, ერთი სიტყვით, ვინც
თავის ეროვნულ სახეს შეინარჩუნებდა, ხალხის გულს ჩასწვ-
დებოდა და, ხალხისათვის გასაგებ ენაზე მეტყველი, ხალხის
გონებასაც ამოძრავებდა.

მწერლობის მოვალეობის ასეთი გაგება, რომელსაც შე-
ესატყვისებოდა მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატუ-
რის ბურჯის ესთეტიკური შეხედულებანი და მხატვრული
პრაქტიკა. გამოხატავდა და განსაზღვრავდა კიდევ ევროპეიზ-
მის ილიასეულ გაგებას. სახელდობრ, დიდი პოეტი და მოაზ-
როვნე, რომლის განსაზღვრით „ლიტერატურა ხალხის ჭკუა,
ხალხის გონება, გრძნობა, ჩვეულება და განათლების ხარის-
ხია“³⁵, ქართული მწერლობის ევროპეიზმს ეროვნული ლი-
ტერატურის ეროვნულ საფუძველზე განვითარებაში ხედავდა
და დ. გურამიშვილს ევროპეიზმის პირველ შემომტანად ქარ-
თულ ლიტერატურაში იმიტომ რაცხდა, რომ იგი შიამჩნდა აღ-
მოსავლური პოეზიის გავლენით შეწყვეტილი თუ არა, ყოველ
შემთხვევაში, დიდად შეფერხებული ქართული ლიტერატუ-
რის განვითარების ეროვნული ხაზის აღმდგენად და გამგრძე-
ლებლად, პოეტად, ვინც ეროვნულ-ლიტერატურულ ტრადი-
ციებზე დაყრდნობილმა, ერის ჰირ-ვარამს, ხალხის ბედ-ილ-
ბალს და ცხოვრებას უძღვნა თავისი ღალადისი.

³⁴ ი. ჰავციანაძე, რჩეული თხზულებანი, ტ. II, გვ. 8.

³⁵ ი. ჰავციანაძე, ზემოდასახელებულ თხზულებათა სრული კრე-
ბელი, ტ. III, გვ. 37.

ევროპეიზმის მიმდევარი ილია პოეზიას ჭეშმარიტების განსახიერებად რომ თვლიდა და მის მთავარ დანიშნულებად „ცხოვრების აზრის“ გადმოცემას, ერის სულისკვეთების განსახიერებას, მისი ინტერესების გამოხატვას მიიჩნევდა. თავის პირველ კრიტიკულ წერილში „ორიოდე სიტყვა შეშლილის თარგმანზედა“ მარტო იმიტომ კი არ აკრიტიკებდა რევანს ერისთავს, რომ მან ცუდად თარგმნა „შეშლილი“, არამედ იმიტომაც, რომ მას „ქართულ ენაზედ გადმოსაღებად“ აურჩევია „უშვერი და გამოუსადეგი პოემა“, რომელსაც, ილიას აზრით, ყველა სხვა სიკეთესთან ერთად, ეროვნული სულიც აკლდა. ნაწარმოებში არ იყო ასახული ხალხის ცხოვრება, მისი ჭირვარამი და გულიანტქმა. ილიას სიტყვებით, „თუმცა „შეშლილს“ ქვეშ აწერია რუსული მოთხრობა, მაგრამ მასში მარტო ენა, ზარი, მარხილი და იემშჩიკი თუ არის რუსული, თორემ სხვა არაფერი“³⁶.

ამ მსჯელობაში ცხადად ჩანს ილიას დამოკიდებულება როგორც ორიგინალური, ისე თარგმნილი ლიტერატურისადმი, რომელსაც იგი ეროვნული მწერლობის გამდიდრების მნიშვნელოვან ფაქტორად და ორიგინალური ლიტერატურის განვითარების პროცესის განუყოფელ ნაწილად მიიჩნევდა. ამავე დროს ეს შეხედულებანი მდიდარ მასალას იძლევიან ილიასეული გაგების გასარკვევად „ევროპეიზმისა“, რომლის არსად იგი ხალხის სულიერი ცხოვრების სიღრმეში ჩახედვას, მისი „უკედავების ძარღვის შენძრევას“, „კაცად-კაცობის ვრცელი მოედნის“ წვდომას რაცხდა. „კაცად-კაცობაში“ კი ილია ზოგადკაცობრიულს გულისხმობდა, კონკრეტულ-ეროვნულიდან გამომდინარე იმ საერთოს, რაც ეკონომიურ პირობათა, საყოფაცხოვრებო დეტალთა, ზნე-ჩვეულებათა თუ ფსიქიური წყობის სხვაობათა მიუხედავად, თანაბრად გასაგებია ყოველი ერის ხალხისათვის, გამოხატავს პროგრესული კაცობრიობის გულისტქმას და შეესატყვისება მის ინტერესებს.

როგორც ცნობილია, ხელოვნების სპეციფიკად ილია „იდენის, აზრის სახეში“ გადმოცემას თვლიდა. ამიტომაც იგი ნაწარმოების შინაარსთან ერთად დიდ ყურადღებას აქცევდა აზრის

³⁶ ი. ჯ ა ე ვ ა ძ ე, ზემოდასახელებულ თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, გვ. 14.

გადმოცემის ფორმას, გამოსახვის ხერხებს, როგორც ადამიანის ემოციებზე ზემოქმედების საშუალებას და ევროპეიზმის გზაზე დამდგარი ახალი ქართული ლიტერატურის უპირატესობად ძველი მწერლობის წინაშე ისიც მიაჩნდა, რომ ახალი მწერლობის „ფორმას გამოთქმისა“ აღარ ახასიათებდა „ფიგურობა და ალეგორია სპარსული ლიტერატურის გავლენის გამო“³⁷. პოეზიის „ფიგურებისა და ალეგორიისაგან“ გაწმენდას კი ილია ევროპეიზმის ერთ ძირითად ნიშნად რაცხდა და გურამიშვილის დიდ დამსახურებად იმასაც აღიარებდა, რომ მან „სცადა თითქმის პირველად, ზოგიერთგან რასაკვირველია, ევროპეიზმის შემოტანა ქართულ ლექსის გამოთქმაში“³⁸. რაც შეეხება ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, რომელიც „უფრო ხშირად ცდილობდა მაგ ევროპეიზმის გავრცელებას“³⁹, ილია მის პოეზიაში აღმოსავლური, კერძოდ, სპარსული ლიტერატურის გავლენის ღრმა კვალსაც აღნიშნავდა, როგორც ფორმის მხრივ — („მაგასაც აქვს ფიგურალური ლექსიო“), ისე შინაარსის მიხედვითაც, რადგან რასინის, კორნელის, ლაფონტენისა და ვოლტერის მთარგმნელის ორიგინალურ პოეზიაში წამყვან პათოსად, ანუ, როგორც ილია ამბობდა, „მთავარ ძარღვად“ მას „სიყვარულის და ტრფიალების ჭირი და ლხინი“ მიაჩნდა. მაგრამ, ამავე დროს, ალექსანდრე ჭავჭავაძის შემოქმედებაშივე ხედავდა ილია „საზოგადო ყოფისაგან ამოკენესილი სიტყვის“, „მამულიშვილური გულის ტკივილის“⁴⁰ სათავეს, რომელიც „მცირე ნაკადულად გამონაწერი“, „მერე, სამოციან წლებში ეგრე გაძლიერებულა ჩვენს მწერლობაში“⁴¹ და ქართული ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში გრიგოლ ორბელიანის საგანგებო როლსაც იმით განსაზღვრავდა, რომ მან განაგრძო ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიაში მხოლოდ ჩასახული „მამულიშვილური გულის ტკივილის“ მოტივი და „ამას გარდა თითქმის ერთგვარი დენა მწერლობისა გაამრავალგვარა, წინ წასწია ჩვენი პოეზია როგორც შინაარსით,

³⁷ ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, ზემოდასახელებულ თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, გვ. 457.

³⁸ ი ქ ვ ე.

³⁹ ი ქ ვ ე.

⁴⁰ ი ქ ვ ე, გვ. 208.

⁴¹ ი ქ ვ ე, გვ. 209.

ისე ფორმიტაც, რადგანაც ამან სრულიად განდევნა სპარსული კილო და მითოლოგიური სახელებით აკრელება სიტყვიერებისა, რომელშიც, ცოტა არ იყოს, წილი უდევს თ. ალექ. ჭავჭავაძეს⁴².

დავით გურამიშვილის, ალექსანდრე ჭავჭავაძისა და გრიგოლ ორბელიანის შემოქმედებაზე გამოთქმულ ამ შეხედულებებიდან აშკარად გამომდინარეობს, რომ ი. ჭავჭავაძე, მართალია, დიდ ყურადღებას აქცევდა „ფორმას გამოთქმისა“ და ახალი ქართული მწერლობის დასაწყისს „ქართული ლექსის გამოთქმაში“ „ევროპეიზმის შემოტანას“ უკავშირებდა, მაგრამ, ჯ. ჭუმბურიძის მართებულ შენიშვნისამებრ, ევროპეიზმის ცნება ილიასთან „არ გულისხმობს მხოლოდ ფორმალურ-მხატვრულ თავისებურებებს, არამედ ევროპული ლიტერატურის ტენდენციებთან, საერთოდ ევროპულ-რუსულ კულტურასთან კავშირს გამოხატავს“⁴³ და, ს. ჩიქოვანის შეხედულებისამებრ, „ეროვნულ სამწერლო კულტურაში იგივე პოეტური კულტურის უნივერსალობას“⁴⁴ გულისხმობს. მართლაც, ილია გრიგოლ ორბელიანს მართო იმიტომ კი არ თვლის „გამგრძელვლად ევროპეიზმისა“, რომ მან „განდევნა სპარსული კილო და მანვე დაგვანახვა პირველი, მაგრამ საუცხოო და შეუდარებელი მაგალითი ქართულის ურითმო ლექსისა, არა იამბიკოს მსგავსისა, და მით დაგვიმტყიცა, რომ ქართულს სიტყვასაც თავისი ამალვებული ხმა ჰქონია, ეგრე საჭირო ლექს-წყობის ხმოვანებისა და მუსიკისათვის“, არამედ იმიტომაც, რომ „თავისებური შუქი მიაფინა აქამომდე დამალულ წყლულსა საზოგადოების სატკივრისასა“ და ამით „თავისი ძლიერი ბანი მისცა ახალ მიმართულებასა“⁴⁵.

რომ ილიას ქართული ლიტერატურის ახალი მიმართულების — ევროპიზმის უპირველეს და მთავარ ნიშნად, უწინარეს ყოვლისა, ეროვნულ ასპექტში გაშუქებული საზოგადოებრივი სატკივრების ასახვა, „კაცად-კაცობის ვრცელი მოედნის

⁴² ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 210.

⁴³ ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული კრიტიკის ისტორია, 1966, გვ. 233.

⁴⁴ ს. ჩიქოვანი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 108.

⁴⁵ ი. ჭავჭავაძე, ზემოდასახელებული თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, გვ. 211.

გადაწვდომა“ მიაჩნდა, ხოლო „ევროპული გამოთქმა“ — ამ შინაარსის გადმოცემის შესაფერ ფორმად, რომელიც თავისთავად, ახალი შინაარსის გარეშე გამოყენებული, არ ქმნის პრინციპულ სხვაობას ძველსა და ახალ მწერლობას შორის, ეს ცხადად ჩანს, როგორც „პასუხიდან“, სადაც იგი „ცრუ-კლასიკური“ მიმართულების მწერლებად თვლის იმათ, „რომელთაც მიბაძეს მარტო გარეგან ფორმასა ჩვენი უკვდავის რუსთაველის „ვეფხისტყაოსნისას“ და ვერ გაიგეს კი, რომ „ვეფხისტყაოსანი“ თუ არის უკვდავი, არა მარტო თავის ფორმით, არამედ თავისი შინაგან ღირსებებით“⁴⁶, ისე წერილიდან „ცისკარი“ 1857 წლიდან — 1862 წლამდინა“, რომლის მიხედვითაც ილიას განზრახული ჰქონდა ფაქტებით დაემტკიცებინა, რომ ნაწილი „ეხლანდელი მწერლებისა“ ჰბაძავს „მაგ ევროპულ გამოთქმასა, მაგრამ თავისი აზრების მიმართულებით, იდეებით ძველსა ჰგვანან“⁴⁷. მაგრამ ეს შეხედულებანი კიდევ უფრო ნათლად არის წარმოდგენილი და დასაბუთებული ილიას წერილებში „აკაკი წერეთელი და ვეფხისტყაოსანი“ და „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“, საიდანაც არის ამოწერილი ზემოგანხილული მსჯელობა ალ. ჭავჭავაძისა და გრ. ორბელიანის შემოქმედებაზე.

მიუხედავად იმისა, რომ „აკაკი წერეთელი და ვეფხისტყაოსანი“ 1887 წელს არის დაწერილი, ხოლო „წერილები ქართულ ლიტერატურაზე“ — 1892 წელს, ე. ი. პირველ ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილების დაწერიდან 25 — 30 წლის შემდეგ, ორივე წერილში ილია ლიტერატურის დანიშნულებაზე და ქართული ლიტერატურის ახალ მიმდინარეობაზე — ევროპეიზმზე — იმ პირველ წერილებში წამოყენებულ დებულებებს ავითარებს და ასაბუთებს, ამიტომაცაა მიზანშეწონილი მათი აქ განხილვა.

წერილში „აკაკი წერეთელი და ვეფხისტყაოსანი“ ილია შოთა რუსთაველს მსოფლიო მასშტაბის პოეტად იმიტომ თვლის, რომ მან „უტყუარმა და მართალმა ბუნების წინაშე“⁴⁸,

⁴⁶ ი. ჭავჭავაძე. ზემოდასახელებელი თხზულებათა სრული კრებული, ტ. III, გვ. 455.

⁴⁷ იქვე, გვ. 457.

⁴⁸ იქვე, გვ. 177.

„კაცად-კაცობის ვრცელი მოედნის“⁴⁹ მწვდომმა, ზოგადკაცობრიული ხასიათები გამოჰკვეთა და „საოცრად ღრმად ცოდნა ადამიანის გულისა დაგვანახვა“⁵⁰.

დიდი პოეტისა და მოაზროვნის უკვდავი პოემის გმირები, ილიას შეხედულებისამებრ, „ყველაზედ უწინარეს ადამიანები არიან და, მაშასადამე, ზოგადი ადამიანის ბუნების მიხედვით შექმნილნი და აგებულნი“⁵¹. ცხადია, რუსთაველი შვილი იყო თავისი ერისა, ხოლო „ყოველი ერი, რომელსაც ეკუთვნის ამისთანა მწერალი, თავისი სამკაულით აკაზმინებს, თავისი საფერავით აფერვინებს პოეტს ყოველ ხატს, ყოველს ნამოქმედარს შემოქმედებისას“⁵², მაგრამ ეს სულაც არ უშლის ხელს, რომ მწერლის მიერ შექმნილი ხატი ზოგადსაკაცობრიო ხასიათისა იყოს. პირიქით, როგორც უკვე აღინიშნა, სწორედ კონკრეტულ-ეროვნული წარმოდგენს საფუძველს „საერთო კაცობრიულისა“, „რომლის მეტ-ნაკლები გამოხატვა ერთადერთი საზომია, ერთად-ერთი საწყაოა მწერლის შემოქმედების ძალის მეტ-ნაკლებობია“⁵³ და რუსთაველიც იმიტომ არის გენიოსი, რომ „მისი შემოქმედების ძალა სწვდება ზოგად-კაცობის ტიპსა“ და ეროვნული სამკაულების მომარჯვებით გამოხატული მისი გმირები ტარიელის, ავთანდილის, ფრიდონისა და სხვ. სახით ისეთივე შვილები არიან „მთელი კაცობრიობისა, როგორც ჰამლეტი, ოტელო... და სხვანი ამისთანანი“⁵⁴. სწორედ ეროვნული სამკაულების მომარჯვებით შესძლო „ღრმა კაცად-კაცის მცოდნემ“ ცხოვლად დაეხატა თავისი გმირების ავ-კარგიანობა „განსაკუთრებული მათისავე მოქმედებით, ქცევით, სიტყვა-პასუხით, გულისთქმისა და საქციელის ერთმანეთზე დამოკიდებულებით, ეპიზოდების ერთმანეთისაგან წარმომდინარეობით“⁵⁵ და ამიტომაც წარმოადგენს, ილიას აზრით, „ვეფხისტყაოსანი“ ზოგადს საფსიხოლო-

49 ი. კ ა ე კ ა ვ ა ძ ე, ზემოდაახელებული თხზულებათა სრული კრებული, გვ. 175.

50 ი ქ ვ ე, გვ. 176.

51 ი ქ ვ ე, გვ. 169.

52 ი ქ ვ ე, გვ. 168.

53 ი ქ ვ ე, გვ. 169.

54 ი ქ ვ ე, გვ. 168.

55 ი ქ ვ ე, გვ. 167.

გიო, საესტეტიკო, საეტიკო, საფილოსოფიო საგანს⁵⁶, მსოფ-
ლიო ლიტერატურის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ძეგლს, სა-
იდანაც შეიძლება თვალი გადაეცლოს „მთელ კაცად-კაცობას...
მის სრულს სიგრძე-სიგანესა და სიღრმე-სიმაღლეზედ“⁵⁷.

როგორც ზემოთ აღნიშნულიდან ჩანს, სამყაროს ფილოსო-
ფიური აღქმა, ზოგადსაკაცობრიო საკითხების გაშუქება, ანუ,
ილიას სიტყვებითვე რომ ვთქვათ, „კაცად-კაცობის ვრცელი
მოედნის“ წვდომა მიაჩნდა მას „ვეფხისტყაოსნის“ დედააზ-
რად და მთავარ ღირსებად, და ნიკოლოზ ბარათაშვილსაც შო-
თა რუსთაველის მემკვიდრედ და „ბრწყინვალე წარმომად-
გენლად ევროპეიზმისა“ იმიტომ რაცხდა, რომ „მერანის“
ავტორმა შესძლო თავისი გულისთქმის, გრძნობის, დარდისა
და მწუხარების განზოგადოება და ისე გამოთქმა. რომ ისინი
„უფრო საყოველთაო, საკაცობრიონი არიან, ვიდრე კერძონი,
ვიდრე მარტო მისი საკუთარი გულისანი“⁵⁸. დიდი პოეტი თა-
ვის ავბედითობას კაცობრიობის ბედის ნაწილად თვლიდა და
ამიტომაც „მისი კვნესა კაცობრიობის კვნესაა, მისი ჩივილი
კაცობრიობის ჩივილია, მისი ვერ მიწვდენა სურვილისა კა-
ცობრიობის უღონობაა“⁵⁹.

ილიას აზრით, დიდმნიშვნელოვანი დამსახურება ბედის წი-
ნალმდეგ ამხედრებული გენიოსისა, რომელსაც ამ ბედის საზ-
ღვრის გადასალახად მერანი აურჩევია, ისევე როგორც „ბაი-
რონის კაინმა ამისათვის ლუციფერი აირჩია, გეტეს ფაუსტმა—
მეფისტოფელი“, ისაა, რომ მან „სხვაზედ უფრო მკაფიოდ და
თვალნათლად“ დაატრიალა აზრი და ცნობის წყურვილი „იმ
თვალ-გადაუწვდენელის სფეროში, სადაც ზოგად-კაცობრიო-
ბის დაუსრულებელი საჭირ-ბორტო კითხვა-პასუხია რწმე-
ნისა და არ რწმენისა, მყოფობისა და არ მყოფობისა, საცა ლა-
ღადებაა ყოველგვარი სულისკვეთებისა და ვნებათა ლელვი-
სა“⁶⁰. ყოველივე ამით თავისი ერის უკვდავმა შვილმა, რო-
მელსაც გულში მუდამ დარდად ჰქონდა „ბედი ქართლისა“,

⁵⁶ ი. ჰავიჯაძე, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 169.

⁵⁷ იქვე, გვ. 175.

⁵⁸ იქვე, გვ. 211.

⁵⁹ იქვე, გვ. 211.

⁶⁰ იქვე, ტ. III, გვ. 219.

ბედი „მის მამულიშვილისა“, „ჩვენს გულთათქმას, ჩვენს ჭკუა-გონებას დიდი განი და სიღრმე მისცა, კაცობრიობის წყურვილს ქართველიც თანამოზიარედ გაუხადა და კაცობრიული წყურვილის მოსაკლავ წყაროს ქართველიც დააწაფა“⁶¹. სწორედ ამიტომ მიაჩნდა ილიას ნ. ბარათაშვილი „ბრწყინვალე წარმომადგენლად ევროპეიზმისა“.

ქართული მწერლობის ახალი მიმართულების — ევროპეიზმის ერთ მთავარ ნიშნად ილია ჭავჭავაძე, გარდა ზემოაღნიშნულისა, დაბალი სოციალური ფენებისადმი გაღვიძებულ ინტერესს მიიჩნევდა და თუ გიორგი ერისთავის დიდ ღვაწლად იმას თვლიდა, რომ მან პირველი ქართული ჟურნალის დაარსებით საშუალება მისცა „ჩვენთა აზრთა დენას შინიდან გარეთ გამოსულიყო“⁶² და გარდა ამისა, „სათეატრო მწერლობის მამამთავარმა“ „ჩვენს პოეზიას ჩაუმატა ის პირწვეტიანი ეკალი, რომელსაც „სატირას“ ეძახიან“ და რომელიც „ზოგჯერ გამოსაკეთებლად აწყლულულებს ხოლმე იმას. ვისაც კი დაეძგერება და სხვას კი ყოველთვის აფრთხილებს“⁶³, „მისგანვე ფრთასხმული“ ანტონოვის საგანგებო დამსახურებად „ძდაბიო ხალხის“ ცხოვრების ასახვას თვლიდა, „მწერლობის ამ მხრივ მიმართულების მაგალითად რაცხდა“ და ამტკიცებდა. ანტონოვმა „თავის ოსტატს (გ. ერისთავს, დ. ლ.) გაასწრო, მის ვიწრო მოედანს ღობეები შორს გაუდგა და ეგრეთწოდებული მდაბიო ხალხის ყოფა-ცხოვრება, ავ-კარგიანობა, მისი ზნე-ჩვეულება ცოტათ თუ ბევრად დაგვანახვაო“⁶⁴. მაგრამ იმ მწერლად, რომელმაც პირველად აღიმალა ხმა „სამწედ უსამართლოდ ჩაგრულთათვის“ ილია ჭავჭავაძე მაინც რაფიელ ერისთავს აღიარებდა, რომლის კაცთმოყვარე გულმა ბატონ-ყმობის გადავარდნამდე დიდი ხნით ადრე „იგრძნო უსამართლობა მისი“. მართალია, რაფიელ ერისთავის გმირები უსამართლობის წინააღმდეგ ამხედრებული, გმირული სულისკვეთებით გამსჭვალული მებრძოლები არ არიან და, თავიანთ ბედს დამორჩილებულნი, მძლე პროტესტს კი არ გამოთქვამენ. არამედ, ქედ-

⁶¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი. ტ. III, გვ. 219.

⁶² იქვე, გვ. 221.

⁶³ იქვე, გვ. 222.

⁶⁴ იქვე, გვ. 222.

მოხრილნი, შებრალებას ითხოვენ, მაგრამ რაფიელ ერისთავ-მა მაინც „პირველმა დაჰძრა ენა ადამიანის გაუპატიურებულ ღირსებისათვის და ჩამოაგდო სიტყვა ადამიანურ ღატყვევნილ უფლების აღსახსნელად და აღსადგენად“⁶⁵.

მაგრამ ანტონოვიც და რაფიელ ერისთავიც, ილია ჭავჭავაძის მიხედვით, პირველი მერცხლები იყვნენ მხოლოდ, თითო-ოროლა მაგალითი ქართული მწერლობისა, რომელიც სამოციან წლებამდე, არაებითად „ჩვენის დიდ-კაცობის გულთათქმას დაჰფუფუნებდა“⁶⁶. სამოციანი წლების ქართული ლიტერატურის თვისობრივი განსხვავება კი წინამორბედ მწერლობასთან შედარებით, ილია ჭავჭავაძის აზრით, ის არის. რომ მან „ვიწროდ შემოღობილს სარბიელს ჩვენს პოეზიისას“ თავისი ტალღა გაჰკრა, ლიტერატურის მოქმედების არე გაათართოვა და ყურადღების ცენტრში „მდაბიოთა ცხოვრება“ დააყენა, ანუ, როგორც ილია წერს: „ამ ხანაში მოღვაწეებმა მიაგნეს, რომ მდაბიოთა ცხოვრებაშიაც არის ადამიანური გულთათქმა; რომ მდაბიოთა გული იგივე ზღვაა, საცა თუ არ მეტი, ნაკლები მარგალიტები არ არის გლოვისა და სიხარულისა, ჭირისა და ლხინისა“, რომ „მდაბიოთაც აქვთ თავისი იდეალები, თავისი სანატრელები, ოღონდ კი კაცს მაღლი ჰქონდეს ამაების დანახვისა, ამაების გამოხატვისა“⁶⁷.

როგორც ცნობილია, „მდაბიოთა ცხოვრებას“ ევროპის ლიტერატურაში პირველად განმანათლებლებმა მიაპყრეს ყურადღება, მათ აქციეს მხატვრული ლიტერატურის დადებით გმირად დაბალი წრიდან გამოსული ადამიანი და დაამკვიდრეს მწერლის უფლება, გამოეხატა უბრალო ადამიანის მაღალი გრძნობანი, არანაკლებ მაღალი იდეალები და გმირული საქმიანობა. მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდანვე ევროპეიზმის გზაზე დამდგარ ქართულ ლიტერატურაშიც მნიშვნელოვანი ადგილი დაიჭირა უქონელთა და უნუგეშოთა ბედმა, „ვის სიცოცხლე ტანჯვად გადაქცევია შოვნისათვის მხოლოდ ლუკმა პურისა“ და ილია ჭავჭავაძემაც საგანგებოდ აღნიშნა ქართული მწერლობის ახალი მიმართულებისათვის დამახასია-

⁶⁵ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 224.

⁶⁶ იქვე, გვ. 229.

⁶⁷ იქვე, გვ. 229 — 230.

თებელი ეს მოვლენა, მაგრამ უპირველეს ღირსებად ამ მიმართულებისა ილიას ის მიაჩნდა, რომ მან, განსაკუთრებით სამოციანი წლებიდან მოყოლებული, გამოაბრწყინა „დავიწყებული სიტყვა „მამული“ მთელის თავის გულთ-ძიპზიდველ და დიდებულ მნიშვნელობითა“. სამოციანი წლების მეოხებითა და ღვაწლით სამშობლოს ბედმა, მისმა აწმყომ და მომავალმა კვლავ დაიჭირა ჩვენში კუთვნილი ადგილი, „ვითარცა მზემ და თავისი სხივოსანი შუქი მოჰტინა მთელს სივრცეს ჩვენი ცხოვრებისა“⁶⁸. პატრიოტიზმის ეს მაღალი გრძობა კი განუყრელად არის დაკავშირებული ევროპეიზმის ილიაეულ გაგებასთან.

დასასრულ, რამდენიმე სიტყვა ევროპეიზმის ცნებაზე. ეს ცნება პირველად გვხვდება 1852 წლია გაზ. „კავკაზის“ მეტორმეტე ნომერში. წერილში, რომელსაც ხელს აწერს „M“ (მ. თუმანიშვილი), ახლად აგებული ოპერის თეატრის დიდებული არქიტექტურით მოხიბლული ავტორი აღნიშნავს: „თბილისსა და მის ახლანდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებას რომ ხედავ, შეიძლება თქვა, კავკაზის მთაგრეხილი უკვე აღარ მიჭნავს ევროპას აზიისაგან, რომ ახლა ევროპეიზმი (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.) მთელი თავისი გონებრივი გამოვლენით არხეინად მოკალათებულია და ინერგება აზიასში“⁶⁹.

ხუთი წლის შემდეგ ცნება „ევროპეიზმი“ ქართული ლიტერატურის ახალი ტენდენციის გამოსახატავად გამოუყენებია ნ. ბერძნიშვილს ვრცელ წერილში „ქართული ლიტერატურა — ეურნალ „ცისკრის“ რვა წიგნაკი (მარტიდან ოქტომბრამდე)“. ნ. ბერძნიშვილი ამ წერილში თარგმნილ ლიტერატურასაც მიმოიხილავს და „უმრავლესობაში კითხვის ნამდვილი სურვილის აღსაძვრელად“, „წმინდა—ბელეტრისტულ“ თხზულებათა თარგმნის ნაცვლად გადმოკეთებას უჭერს მხარს. რადგან, მისი აზრით, „ჩვენში, სადაც ევროპეიზმს (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.) ჯერ კიდევ მცირე წარმატება აქვს. რალაც უცნაურად გვეჩვენება ეს გრაფები და გრაფინიები თავიანთი მელერი სახელებითო“⁷⁰.

⁶⁸ ი. კავკაჯაძე, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 225.

⁶⁹ Кавказ, 1852, № 12, стр. 1.

⁷⁰ Кавказ, 1857, № 87, стр. 444.

ი. ჭავჭავაძეს კი, რომელსაც მკვლევართა უმრავლესობა ამ ცნების შემომტანად მიიჩნევს ქართულ მწერლობაში, „ევროპეიზმი“ პირველად ნახმარი აქვს 1862 წელს. წერილში „ცისკარი 1857 წლიდანა — 1862 წლამდინა“, სადაც ილია კონსპექტურად განიხილავს ახალი ქართული ლიტერატურის განვითარების გზას, დავით გურამიშვილია წარმოდგენილი იმ პოეტად, რომელმაც „სცადა თითქმის პირველად, ზოგიერთგან რასაკვირველია, ევროპეიზმის შემოტანა ლექსის გამოთქმაში“⁷¹. ილიას მიხედვით „ალ. ჭავჭავაძე უფრო ხშირად ცდილობდა მაგ ევროპეიზმის განვითარებას, მაგრამ მაგასაც აქვს ფიგურალი ლექსი; გრ. ორბელიანი გამგრძელებელი ევროპეიზმისა: 5. ბარათაშვილი ბრწყინვალე წარმომადგენელი ევროპეიზმისა (ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.)“.

აღსანიშნავია, რომ, როგორც ილია ჭავჭავაძე, რომლისთვისაც, ს. ჩიქოვანის შეხედულებებისამებრ, ევროპეიზმი იყო „არა უბრალოდ ევროპული ლიტერატურულ მიმდინარეობათა გავლენის ან მასთან მიახლოების მიმნიშნებელი ტერმინი, არამედ იგი იყო ეროვნულ სამწერლო კულტურაში იგივე პოეტური კულტურის უნივერსალური ცნება“⁷², ისე ნ. ბერძენიშვილიც ამ ცნებით ახალ გზაზე დამდგარი ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრების დამახასიათებელ მოვლენას — ევროპული ცივილიზაციისა და კულტურის შემოჭრას რომ გამოხატავდნენ, ევროპეიზმის მთავარ ნიშნად ჩვენს მწერლობაში ქართული ლიტერატურის ეროვნულ საფუძველზე განვითარებას თვლიდნენ, აღმოსავლური, კერძოდ, სპარსული პოეზიის გავლენისაგან განთავისუფლებას მიიჩნევდნენ და, ევროპული ლიტერატურული გემოვნების შესატყვისად, „ვარდ-ბულბულიანობისა“ და ზღაპრული სიუჟეტების წილ ხალხის ქირ-ვარამზე ყურადღების გამახვილებას და საზოგადოებრივი ცხოვრების სიმართლით ასახვას რაცხდნენ.

⁷¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, გვ. 457.

⁷² იქვე, გვ. 457.

⁷³ ს. ჩიქოვანი, თხზულებანი, ტ. III, გვ. 108.

ევროპეიზმი „აღორძინების ხანის“ ქართულ ლიტერატურაში

როგორც ფორმის, ისე შინაარსის მხრივ, ქართული მწერლობის ევროპეიზმი — ჩვენი ლიტერატურის აღმოსავლური პოეზიის გავლენისაგან განთავისუფლების, მისი ეროვნულ საფუძვლებზე განვითარებისა და საზოგადოებრივი სატკივრების ასახვის თვალსაზრისით — ქართული ლიტერატურის „აღორძინების პერიოდშივე“ შეიმჩნევა და მისი ელემენტები აშკარად ჩანს თვით სპარსული პოეზიით გატაცებული მეფე-პოეტის თეიმურაზ I-ის შემოქმედებაში.

აკად. ალ. ბარამიძის მართებული შენიშვნებისამებრ, თეიმურაზმა გაამდიდრა ქართული მწერლობის არე და მოცულობა. „მან პირველმა შექმნა ნაირი ლიტერატურული ჟანრის კულტი, პირველმა შეარყია ტრადიციული თემატიკა და მწერლობის შემდგომ განვითარებას ფართო ასპარეზი გადაუშალა“¹.

პოლიტიკაში „სპარსულ ორიენტაციის უდიდესი მტერი“², მაგრამ სპარსული ენის მელოდიურობით მოხიბლული თეიმურაზ I „ლეილ-მაჯნუნის“ შესავალში რომ აღნიშნავდა „სპარსთა ენისა სიტკბომან მასურვა მუსიკობანი“ და გულის ტკივილით ამბობდა: „მძიმეა ენა ქართველთაო“, „შეწმასნილ“ სიტყვათა წინააღმდეგი იყო და დაბეჭდვითაც აცხადებდა: „მათ შეწმასნილთა სიტყვათა მინდა მარტივად მბობანიო“.

¹ ალ. ბარამიძე, „თეიმურაზი“, იხ. „თეიმურაზ I“, ალ. ბარამიძის და გ. ჯაკობიას რედაქციით, ტფილისი, 1934, გვ. 218. თეიმურაზის ლექსები ციტირებულია ყველგან ამ გამოცემის მიხედვით, ფრჩხილებში ნაჩვენებია ნაწარმოების სათაური და სტროფი.

² იქვე, გვ. 206.

(249, 4). ქართულ მწერლობაში აღმოსავლური პოეზიის მეშვეობით დამკვიდრებული „შეწმასნილი“, დვლარქნილი ლექსის ნაცვლად „მარტივად მბობა“ კი ქართული მწერლობის იმავე აღმოსავლური პოეზიის გავლენისაგან განთავისუფლები-სა და ამდენად მისი ევროპეიზმის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანი იყო.

თეიმურაზის მიერ წამოყენებული „მარტივად მბობის“ ეგნდომა იმავე მიზეზით იყო ნაკარნახევი, რის გამოც მეფე-პოეტმა მისივე აღიარებით, „საღვრთო სიბრძნის“ გალექსევას არჩია „სოფლისა მიდ-მოდებანი“, სახელდობრ, იმით, რომ, მ. ჯაკობიაა შენიშვნისამებრ, „მეფე-პოეტმა „აღლო“ აუღო საზოგადოების მოთხოვნილებებს“³ და მკითხველთა გემოვნების, მათი მიდრეკილება-დაინტერესების გათვალისწინებით ხელი მიჰყო, როგორც იმავე „ლეილ-მაჯნუნიანის“ დასასრულს თავად აღნიშნავს თეიმურაზი, „სიტყვათა შეთხზვა-შეკაზმვას“, რაც სულაც არ ეწინააღმდეგება, პირიქით, გარკვეულად აკონკრეტებს კიდევ თეიმურაზის მიერ წამოყენებულ „მარტივად მბობის“ ნდომას.

ამ შემთხვევაში არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს იმას, თუ რამდენად განახორციელა თეიმურაზმა თავად მხატვრულ პრაქტიკაში „მარტივად მბობის“ თავისი „ნდომა“. მთავარი ისაა, რომ მან ეს მოთხოვნა წამოაყენა.

ცნობილია, რომ ფრანსისკო კევედო მკაცრად ილაშქრებდა დონ ლუის გონგორას გავლენით ესპანეთის ლიტერატურაში დამკვიდრებული კულტურანიზმისათვის დამახასიათებელი მაღალფარდოვანი, დვლარქნილი, ბნელი სტილის წინააღმდეგ, მაგრამ თავად იყო წარმომადგენელი ესპანური პრეციოზული მწერლობის სახესხვაობის — კონსეპტიზმისა და თეორიულად ლოპე დე ვეგას „გამქვირვალედ ნათელი“ სტილის თაყვანისმცემელი, მხატვრულ პრაქტიკაში კულტურანიზმის აშკარა გავლენას განიცდიდა.

შორს რომ არ წავიდეთ, ქართული ენის სიწმინდისათვის მებრძოლი არჩილ მეფის პოეზია სულაც არ არის თავისუფალი ბარბარიზმებისაგან, განსაკუთრებით რუსიციზმისაგან, მაგ-

³ თეიმურაზ I, თხზულებათა დასახელებული გამოცემა, გვ. 281.

რამ იგი მართებულად არის აღიარებული ქართული ენის პუ-
რიზმის მებაიარახტრედ.

თეიმურაზ I „მარტივად მბობის“ „ნდომას“ და „საზოგა-
დოების მოთხოვნის ალლოს“ ალებას შეიძლება უხვად დაე-
ძებნოს პარალელები XVII საუკუნის ევროპის ლიტერატუ-
რის სულ სხვადასხვა მიმართულების პროგრესულ მწერალთა
შემოქმედებაში. მათ შორის განსაკუთრებით საყურადღებოა
ლოპე დე ვეგას „ახალი ხელოვნება კომედიების შეთხზვისა“,
რომელშიც დიდი ესპანელი დრამატურგი არისტოტელეს წე-
სებს კი აღიარებს, მაგრამ მწერლის მთავარ მოვალეობად
მკითხველ-მაყურებლის დამაინტერესებელი ნაწარმოების შე-
თხზვას მიიჩნევს, სადაც გათვალისწინებული იქნება „ხალხის
გემოვნება“⁴, და, ანგარიშს რომ უწევს ხასიათს ესპანელი მა-
ყურებლისა, რომელიც, ლოპეს შეხედულებისამებრ, ვერ დამ-
შვიდდება, თუ „ორი საათის განმავლობაში არ უჩვენებენ
ყველაფერს — ქვეყნის წარმოშობიდან განკითხვის დღემდე“⁵,
სამი ერთიანობიდან მხოლოდ მოქმედების ერთიანობის დაც-
ვას მოითხოვს („მაგრამ ფაბულას მოქმედების ერთიანობა
უნდა ჰქონდეს“⁶) და თავისი მხატვრული პრაქტიკის გამო
ამბობს, როცა ვწერ, ყოველგვარ წესებს „ცხრაკლიტულში
კვეტავ. თავს ვანებებ ტერენციუსს და პლატუსს, რომ მისი
(ხალხის — დ. ლ.) საყვედური არ მოვიწყინო“⁷.

თუ თეიმურაზი, „როგორც „ვარდ-ბულბულიანური“ ტრფო-
ბის უბადლო ავტორი“⁸, სპარსულ პოეზიას უხდის ხარკს,
„სოფლის ჩივილის მაუწყებელი გამოჩენილი პოეტი“, — პირ-
ველი მაგალითი ქართულ მწერლობაში. ვინც ეროვნული „თე-
მატიკის დამუშავება სცადა“, შექმნა „წამება ქეთევან დედოფ-
ლისა“, „უაღრესად საერთო ხასიათის ნაწარმოები, სადაც სა-
თანადოდაა დაცული ისტორიულ-ნაციონალური პერსპექტივი
და შედარებით აცილებულია ზღაპრულ-სასწაულებრივი მო-

⁴ Лопе де Вега, собр. соч. в 6-ти томах, т. I, 1962, стр. 49.

⁵ იქვე, გვ. 54.

⁶ იქვე, გვ. 53.

⁷ იქვე, გვ. 50.

⁸ აღ. ბარამიძე, „თეიმურაზი“, იხ. „თეიმურაზ I“, დასახელებუ-
ლი გამოცემა, გვ. 209.

მენტი“⁹ — ევროპეიზმის პირველ მაუწყებლად გვევლინება „აღორძინების ხანის“ ქართულ ლიტერატურაში.

ამ მხრივ, თემატიკის სიახლესა და „ზღაპართ შეთხზულ“ თქმულებებისადმი აღრეც კრიტიკულად განწყობილი პოეტის მიერ სინამდვილის მართლად გადმოცემის ტენდენციასთან ერთად, საგანგებოდ აღსანიშნავია ის იდეური სიახლოვე, მოვლენათა მხატვრული ხედვის და მათი შეფასების ის მსგავსება, რომელიც შეინიშნება თეიმურაზსა და XVII საუკუნის ევროპის ლიტერატურის ზოგიერთ თვალსაჩინო წარმომადგენელს შორის.

„მუხთალი სოფლის“ გაუტანლობით შეძრწუნებული თეიმურაზი, რომელიც კალდერონზე შორს მიდის — თუ ესპანური ბაროკოს უდიდესი წარმომადგენელი „ცხოვრებას სიზმრად“ მიიჩნევს, თეიმურაზი მას „სიზმრისაგან უფრო ცუდად“ წარმოიდგენს — განსაკუთრებით ახლოს დგას ანდრიას გრიფიუსთან, გერმანული ბაროკოს ცნობილ წარმომადგენელთან, ქეთევან დედოფალზე დაწერილი ტრაგედიის — „Catarina von Georgien“-ის ავტორთან, ქრისტიან პოფმანსველდაუსთან ერთ-ერთ მეთაურთაგანთან ე. წ. მეორე სილვზიური სკოლისა, რომელიც ხელს უწყობდა გერმანიაში პრეციოზული ლიტერატურის განვითარებას, ზემოთ უკვე დასახელებულ პედრო კალდერონთან და სხვ.

თეიმურაზისათვის „ეს სოფელი მუხთალია“ („სოფლის სამღურავი“ სტრ. 13).

მუხთლობა არის თავიდან სულ მისი დასაწყისი და ზეცად გასულსა ქვე დასცემს, რომ ძმაცა იყოს, მისი და

(შეჯიბრება გაზაფხულისა და შემოდგომისა, სტრ. 22),

— ან

აღრე დაგვხოს უდროოდ, ახალსა მოუწევარსა (იქვე, სტრ. 96)

თუ გრძლად გვატოცლებს, ჩვენ გვიზამს საქმესა უარესებსა, რაც გვიყვარს, თვალწინ დაგვიხოს, სულთაგან უკეთესებსა (იქვე, სტრ. 97), თვალთა დააკლებს ნათელსა სოფლისა მაშენებელსა, წარბთა მშვილდულებრ მოხრილსა, მიჯნურთა მახელებელსა, შავთა წამწამთა წარგისთა, მკერეტელთა გულსა მხებელსა. გააყრევინებს, წაახდენს მნახველთა ცეცხლთა მდებარსა (იქვე, სტრ. 100).

⁹ ალ. ბარამიძე, „თეიმურაზი“, იხ. „თეიმურაზ I“, დასახელებული გამოცემა, გვ. 217, სტ. 6.

ეს სოფელი ადამიანს —

პირველად ამაოდ შეიტკობს, საყვარლად დაუამდების,
აღარ გაჰყვების, ბოლოს ჟამ უმუხთლებს, გაუავდების („იქვე“, სტრ. 11).

გრიფიუსის მიხედვითაც ამ ქვეყნად „ყველაფერი ამაოე-
ბათა ამაოებაა“¹⁰, სადაც ადამიანი „ყალბი ოცნების მეტს ვე-
რას წვდება, ყოფა მისი არარად იქცევა, ხოლო ხალისი მწარე
კრემლებად“¹¹. აქ „მოკლე დრო, ცას რომ ჩვენთვის უბოძე-
ბია, პასაკი, რაიც რა ყვავილობს, თან იპარება, წარმავლობასა
და უსიამო ყოფაში გადის“¹². „დღეს რაც ყვავილობს დიდე-
ბულად, მალე დაჰქნება და რაც არსებობს, იქცევა ის ხვალ
ნაცარტუტად“¹³. „მინც რა არის ადამიანი! მხოლოდ ჭურჭე-
ლი მწარე ტკივილთა, მუხთალი ბედის სათამაშო უბრალო
ბურთი, ცთომილი სხივი, მოციხავე, ამა დროისა“¹⁴.

წუთისოფლის მუხთლობა, ამაოება და სიცრუე, ადამიანის
უმწეობა და არარაობა, რაც არა მარტო თეიმურაზის, არამედ,
საერთოდ, „აღორძინების პერიოდის“ ქართული ლიტერატუ-
რის საყურადღებო პრობლემაა და ანდრიას გრიფიუსის შე-
მოქმედების ერთ-ერთ ძირითად თემად გვევლინება, წარმო-
ადგენს ქრისტიან ჰოფმანსვალდაუს პოეზიის მნიშვნელოვან
მოტივს.

პრეციოზული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი ღრმად
ეროტიკული, ჰედონისტური ლექსების გვერდით მეორე სი-
ლუბიური სკოლის თავკაცის მადრიგალებში, რონდოებსა და
სიმღერებში გამოხატულია ქვეყნის წარმავლობით და სიმუხ-
თლით გამოწვეული დიდი ნაღველი. ლექსში „სამყარო“
(Die Welt) დასმული კითხვის — „რა არის სამყარო მთელი
თავისი ბრწყინვალეებით?“ — პასუხად ჰოფმანსვალდაუ ქვეყა-
ნას წარმოადგენს „მაცდურ სხივად“, „შავი ღრუბლებით და-

¹⁰ იხ. კრებული *Tränen des Vaterlands, deutsche Dichtung aus dem 16. und 17. Jahrhundert*, Berlin, 1963, S. 159.

¹¹ Andreas Gryphie, *Caterina von Georgien*, S. 1. ციტირებულია ა. გრიფიუსის „ქეთევან დედოფლიდან“ არს. ბიბიჩიძის თარგმანის მიხედ-
ვით, რომელიც ორიგინალს ხელახლა შევადარე.

¹² იქვე, გვ. 2.

¹³ იხ. ზემოდასახელებული კრებული, გვ. 159.

¹⁴ იქვე, გვ. 160.

ფარულ ცაზე წამიერ გაელვებად“, „მორთულ სასახლედ სნე-
ულობებით რომაა სავსე“, „მარმარილოთი შემკობილ ხრწნად
სასაფლაოდ“¹⁵.

წუთისოფლის ილუზიურობას და სიმუხთლეს, ადამიანის
უმწეობასა და არარობას ასახავს თავის ფილოსოფიურ დრა-
მებში პედრო კალდერონიც, რომელიც „ცხოვრებას სიზმრად“
რომ მიიჩნევს, ადამიანის უდიდეს „დანაშაულად“ იმას თვლის,
რომ იგი „იბადება“¹⁵. კალდერონი „ამ უდღეურ“ ქვეყანას,
სადაც „ღამწყვდელია“ ადამიანი, მხოლოდ იმდენად ადარებს
„ვარდებს“, რამდენადაც ისინი „გაფურჩქენისთანავე ჭკნები-
ან“. და, ადამიანის ცხოვრების მსგავსად, „განთიადისას გაშ-
ლილნი, სადამოს ფურცლებდაცვერილნი“ — „აკვანშივე პო-
ულობენ სამარეს“¹⁶.

მსგავსი ადგილები უხვად მოიპოვება როგორც თეიმურა-
ზის, ისე გრიფიუსის, ჰოფმანსვალდაუს და კალდერონის თხზუ-
ლებებში, მაგრამ ციტირებული ადგილებიდანაც ცხადად ჩანს
მათი მსოფლმხედველობრივი ნათესაობით გამოწვეული სი-
ნამდვილის აღქმისა და მხატვრული ხედვის მსგავსება.

ცხადია, ეს მსგავსება პირობადებულია არა ლიტერატურუ-
ლი ურთიერთგავლენით, არამედ ისტორიული პირობების
მსგავსებით. ოცდაათწლიანი ომების დროს პროტესტანტთა და
კათოლიკეთა სათარეშო არენად ქცეულ, გაპარტახებულ და
დაქუცმაცებულ გერმანიასა და ეკონომიკაშერყეულ, ფეოდა-
ლურ-კათოლიკური რეაქციის ციტადელად ქცეულ ესპანეთში
დაახლოებით ისეთივე სიტუაცია იყო, როგორიც თურქთა თუ
სპარსთა, გარეშე და შინაურ მტერთა თავდასხმებისაგან განა-
წამებ საქართველოში.

თეიმურაზ I-ის პოეზიაში შემჩნეული ტენდენცია ევრო-
პეიზმისა გაცილებით მკვეთრად არის გამოხატული არჩილის,
ვახტანგ VI-ისა და სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედებითს

¹⁵ იხ. ზემოდასახელებული კრებული, გვ. 196.

¹⁵ К а т ь д е р о н, пьесы перевод с испанского, т. I, 1961, стр. 475.

¹⁶ Там же, Стойкий принцип, стр. 104.

პრაქტიკაში, რომ არაფერი ვთქვათ დავით გურამიშვილის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაზე.

არჩილის პოეზიის ერთ-ერთი მოტივიც სოფლის წარმატლობა და გაუტანლობაა. მისთვისაც სოფელი „მუხთალი, ცრუ, მტყუანი, ერთ წამსაც დაუდგრომელი, დაუნდობარი, მძრახველი“ და „ბრძენთა საძულაროა“¹⁷, ხოლო ცხოვრება ადამიანისა ჰგავს „სიზმარსა ამაოს“ —

ცხოვრება ჩვენი კვალსა ჰგავს ზღვაზედა ნავთ მაელისასა,
გინა სიზმარსა ამაოს, წუთი-ერთ ძილ-მოკლისასა,
ღრუბელს — ქართ მიმოკვეთებულს, ანაზდსა, დასავლისასა,
ზღაპარსა დაუჭერებელს, მემუცლედ გამომთქმლისასა.

(ლექსი ასდათნი, ტ. I, სტრ. 74, ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.).

და მაინც, მიუხედავად იმისა, რომ არჩილის მიხედვით „ვერაინ მოვრჩეთ სოფელს ცრუს ლახვარ-დაუსობარი“ (საქართველოს ზნეობანი, ტ. I, სტრ. 100), იგი სულაც არ უარყოფს ამქვეყნიურ ცხოვრებას, მეტიც, არც „ემდურვის“ სოფელს (გაბაასება კაცისა და სოფლისა, ტ. I, სტრ. I) და მსგავსად თეიმურაზ პირველისა, რომელიც წუთისოფლის მრავალ „სიცრუეს ანუ სიცქიფეს“ და „მუხთლობას“ (შედარება გაზაფხულისა და შემოდგომისა, სტ. 92) აღნიშნავს, მაგრამ იქვე დაბეჭდვით ამბობს, „მაგას არ ვიტყვი არ გვინდეს სოფლისა ნივთიერებაო“ (იქვე, სტრ. 105), არჩილიც აცხადებს —

სოფელს ვაგინებ, მაგრამე მიყვარს და ვერ ვეხსენებია,
ყოფნაც მსურს ცრუსთან, ჟერ ხანად გაყრა რა სახსენებიაო.

(ლექსნი ასნი ორმუხლნი, სტრ. 100).

„ძრახვასთან“ ერთად სოფლის ეგ „სიყვარული“ და „დაუნდობარი“ წუთისოფლისადმი არჩილის მიმართვა „მაგრამ არ ვთქვა სამდურავი, რადგან ასე დამამყარეო“ (ლექსნი ასდათნი“, ტ. I, სტრ. 30), ზედმიწევნით შეესატყვისება არჩილის კონცეფციას ადამიანისა და სამყაროს ურთიერთდამოკიდებულებაზე.

¹⁷ არ ჩ ი ლ ი ა ნ ი, თხზულებათა სრული კრებული ორ ტომად, აღ. ბარამიძისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, ტ. I, 1936, გვ. 23, სტრ. 29. შემდგომში არჩილის ნაწარმოებები ყველგან ამ გამოცემიდან (მეორე ტომი გამოქვეყნებულია 1937 წ.) არის ციტირებული. ფრჩხილებში მითითებულია ნაწარმოების სათაური, ტომი და სტროფი.

საქმე ისაა, რომ თუმცა არჩილის მსჯელობა სოფლის დაუდგრომლობაზე, გაუტანლობასა და სიცრუეზე საოცრად მოგვაგონებს ჰომანსვალდაუს, განსაკუთრებით გრიფიუსისა და კალდერონის შეხედულებებს, მაგრამ, სამაგიეროდ, მისი წარმოდგენა ადამიანზე პრინციპულად უპირისპირდება მათ და საერთოდ ბაროკოს სტილის მწერალთა უმრავლესობის აზრს, რომლის მიხედვით რენესანსული ეპოქის მიერ ბუნების მეუფედ დასახული ადამიანი უმწეო „მუხთალი ბედის სათამაშო“, „მწარე, ტკივილთა სავსე ჭურჭლად“ არის მიჩნეული.

მართალია, „იამბიკოს ლექსებში“ არჩილიც უარყოფითად ახასიათებს ადამიანს და თავის მიერ დასმულ კითხვას „რანი ვართ კაცნი?“ თავადვე პასუხობს —

...ცუნდრუენი, არა თუ საწყალობელნი.

წუწენი, მიძღონი სოფლისნი, თვისის სჯულისა მგმობელნი.

მოთენნი, თავთა ვერ მხედნი, მეგობართ მაგიობელნი. — (ტ. I, სტრ. 5).

მაგრამ, პოეტის მიხედვით, ყოველივე ეს სულაც არაა ადამიანის ბუნების ერთადერთი თვისება და მისი მოწოდება. პირიქით, არჩილის წარმოდგენით, ადამიანი „სოფლის უფლად“ და „საპატრონოდ“ არის შექმნილი. აკი სოფელი თავად ეუბნება ადამს „ღვთისგან შევიქვენ საშენოდო“ (გაბაასება კაცისა და სოფლისა, ტ. I, სტრ. 8) და შეაგონებს: „აღამ, უფლად, საპატრონოდ შექმნილი ხარ ღვთისგან ჩემდაო“ (იქვე, სტრ. II, ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.). მაგრამ არჩილისავე აზრით, ადამიანი თავის ბუნებით ცთუნებასაც არის დაქვემდებარებული და, სოფლის მბრძანებლად გაჩენილი, სოფლის მონად იმიტომ ქცეულა, რომ ვნებებს აპყობია, სწორ გზას ასცდენია და ზომიერების გრძნობადაკარგულს „ბოროტის მფლობელობა“ „უწყია“. სწორედ ამიტომ მიმართავს ადამს სოფელი —

აღამ, რად გინდა მაგდენის ტყუილის სიტყვის მგებლობა,

შენ მეცნიერად შექმნილო, უმეკრებისა მჩემლობა,

თავის თავისა უფალმან ბოროტს რად უწყე მფლობლობა?!

(იქვე, სტრ. 39. ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.).

არჩილის ეს შეხედულება ახლოს დგას ადამიანის ბუნების რენესანსულ გაგებასთან, რომლის არსი კარგად არის გადმოცემული ალორძინების ხანის იტალიელი მოაზროვნის პიკო

დელლა მირანდოლას ნაშრომში „ადამიანის ღირსებაზე“. მირანდოლას მიხედვით ადამიანი შექმნილია „არა ზეციურ, მაგრამ არც მხოლოდ მიწიერ, არა უკვდავ, მაგრამ არც მოკვდავ არსებად“. მას „მიმადლებული აქვს უნარი“ ამაღლდეს „ღვთაების მსგავს არსებამდე“, მაგრამ იმავდროულად „იმის შესაძლებლობაცა აქვს — დაეცეს ცხოველის დონემდე“ და ეს „ღვთაების მსგავს არსებამდე“ ამაღლება, ისევე როგორც „ცხოველის დონემდე დაცემა“, „მხოლოდ და მხოლოდ“ ადამიანის „შინაგანი ნების წყალობით“ ხდება.

ადამიანის შესაძლებლობების ეს ორი მხარე წარმოდგენილია გოეთეს „ფაუსტშიც“. მეფისტოფელს იმიტომ აქვს იმედი მეუფესთან დადებული სანაძლეოს მოგებისა, რომ მეფისტოფელისავე განმარტებით „ციური სხივის ნაპერწკლით“, გონებით დაჯილდოებული ადამიანი, „დედამიწის ეს პატარა ღმერთი“¹⁸, უფალს „უცნაურად“ ემსახურება და მდაბალ ვნებებს აყოლილმა „ლამის მხეცებს მხეცობაში გადააქარბოს“ (იქვე, გვ. 99). მაგრამ მეუფეს, რომელმაც კარგად იცის, „ვიდრე ცოცხლობს და იმყოფება დედამიწაზე“, „ვიდრე ისწრაფვის“, „ადამიანი მუდამ ცდება“ (იქვე, გვ. 101) და თავადაც აღიარებს, ფაუსტი „დაბნეულად მემსახურებაო“, სწამს, რომ ფაუსტში „ცხოველის დონემდე დაცემის შესაძლებლობაზე“ „ღვთაებრივ არსებამდე ამაღლების“ მიმადლებული უნარი გაიმარჯვებს და „გაიკვლევს იგი მართალ გზებს“ (იქვე, გვ. 101).

როგორც აღვნიშნეთ, არჩილის მიხედვითაც „სოფლის საპატრონოდ“ მოწოდებული ადამიანი ცთუნებასაც არის დაქვემდებარებული. სწორედ ამ ცთუნების გზით წარმართული ცხოვრების შედეგია „მუხთლობა სოფლისა“, რომელსაც „ამად ჰკიცხვენ და ჰბასრობენ, სად უნდათ, ვერ მიიტანეს“ (სიტყვა სანათლისღებო, სტრ. 1), მაგრამ არჩილს ადამიანის „ღვთაებრივ არსებამდე“ ამაღლების შესაძლებლობაც სწამს. ოღონდ იმის აუცილებელ პირობად, რომ „სოფლის უფლად, საპატრონოდ“ და „მეცნიერად შექმნილი“, მაგრამ ანგარებიან ვნებებს აყოლილი და დაცემული ადამიანი თავის ჭეშმარიტ მოწოდე-

¹⁸ გოეთე, ფაუსტი, რედაქცია და კომენტარები დ. ლაშქარაძისა და თ. ჭინორიასი, თბილისი, 1962, გვ. 99.

ბამდე კვლავ ამალღდეს და „სოფელს აუვიღდეს“, მის ზნეობრივ განწმენდას და გონებრივ გაწაფულობას მიიჩნევს. სწორედ ამ მიზანს ემსახურება არჩილის პოეზიის ერთ-ერთი წამყვანი მოტივი — დიდაქტიკა.

არჩილი, რომელიც „ზნეობრივი სრულყოფილების საზომად აღიარებდა ადამიანის პირად ღირსებას, პირადულ საქმიანობას და დამსახურებას საზოგადოების წინაშე“, ხოლო „ზნეობის სანაქებო მხარედ“ „გონებრივ გაწაფულობას, სიბრძნეს“¹⁹ რაცხდა, დავით გურამიშვილზე გაცილებით ადრე აღნიშნავდა —

„სიბრძნეს ვერ სწორავს ვერა რა, არც ისე მოსახმარია,
მისი ნაყოფი ბევრია, ძირი აქვს არ გამხმარია,
სად წახვალთ, თან გამოგყვებათ, საგზალათც მგონ სახმარია.
სხვა დაჯრება და ის არა, გვერთ გახლავს ცათ კამარია“.

(საქართველოს ზნეობანი, ტ. I, სტ. 73).

ადამიანის, როგორც „სოფლის უფლად“ მოვლენილი არსების წარმოდგენა, მისი მოვალეობის ასეთი გაგება და ზნეობრივი სრულყოფისა და გონებრივი გაწაფულობისათვის ზრუნვა წარმოადგენს არჩილის შემოქმედებაში ევროპეიზმის ერთ-ერთ ძირითად ნიშანს. მაგრამ ქართული მწერლობის ევროპეიზმის თვალსაზრისით თეიმურაზისა და რუსთაველის „გაბაასეზის“ ავტორის განსაკუთრებულ დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ლიტერატურის ამოცანად „ზღაპართ თქმის“ ნაცვლად „მართლის მბობის“ მიჩნევა, აზრის ნათლად გამოხატვის მოთხოვნა და „გულის გურიანობის“ წინაშე გონების უპირატესობის აღიარება, რაც მას ევროპული კლასიციზმის გამოჩენილი თეორეტიკოსების გვერდით აყენებს. ჩვენი ლიტერატურის ევროპეიზმის თვალსაზრისითვე მეტადრე მნიშვნელოვანია ის, რომ არჩილმა ქართულ მწერლობაში არსებითად პირველად გააძახვილა ყურადღება სოციალურ საკითხზე, „მუშაკნი დილით დამემდნი მყეფნი“ ქვეყნის ერთ-ერთ ბურჯად წარმოიდგინა და იმის აღნიშვნასთან ერთად, რომ „დაბალ კაცს არ ახსენებენო“ (გაბაასეზა თეიმურაზისა და რუსთაველისა, ტ. II, სტრ. 673),

¹⁹ ქ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1969, გვ. 353.

თანამედროვე საზოგადოება არა მარტო გააფრთხილა „თუ ამოწყდა გლახაკი, საქართველო დაიბუნდაო“ (იქვე, სტრ. 627), არამედ მოუწოდა კიდევ მას — „გლახს ძალი მოაშორეთაო“ (გაბაასება სოფლისა და კაცისა, ტ. I, სტრ. 260). ამასთანავე არჩილმა ქონებრივი უთანასწორობის უსამართლობა აღიარა და კაცის პირით უსაყვედურა სოფელს —

„ზოგს ამდენს მისცემ, სოფელი, რიცხვსა არ შეაგებიანებ, ზოგი სიყმილით მომყმარი გყავს, ნაცუნცულს მოაქებინებ, მრავალთა სახლს არ აღირსებ, ერთს ცამდის ააგებიანებ“.

(გაბაასება კაცისა და სოფლისა, ტ. I, სტრ. 141).

მართალია, როგორც აკად. ალ. ბარამიძე შენიშნავს, „არჩილი კმაყოფილდება არსებული ფაქტის კონსტატაციით. ის ამართლებს კიდევაც მის მიერვე შენიშნული მოვლენის სოციალურ კანონზომიერებას“²⁰ — სოფელი კაცის საყვედურს რომ ეთანხმება — და თავის მხრივაც უმატებს:

„უმცროსთ ბევრი აქვსთ, მრავალნი რჩებიან პატ-პატიითო, ზოგთ აქვთ შემკული სასერო და სხვათა არც კუპატიო“. (იქვე, სტრ. 183).

იმასაც აღნიშნავს:

„ყოველთ თუ სწორად მოგეცესთ დიდება ეს საპატიო, აღარცა ღმერთსა უმადლდეთ და არცა ის საპატიო“. (იქვე, სტრ. 183).

მაგრამ აკად. კ. კეკელიძის აღნიშვნისამებრ, „ამ დროისათვის ჩვენში თვით საკითხის დასმაც სიმპტომატურ და საყურადღებო მოვლენად უნდა ჩაითვალოს“²¹. დაუუმატებთ მხოლოდ იმას, რომ როგორც სოციალური უთანასწორობის საკითხი, ისე არჩილის პოეზიაში გატარებული შეხედულება, რომლის თანახმად ადამიანის ღირსება პირადი თვისებებისა და არა წარმოშობისა და თანამდებობის მიხედვით უნდა ფასდებოდეს — „ვინც ხელით აზნაურიშვილობ, გამეცალე, წადი იქით! რად გგონია,

²⁰ კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1969, გვ. 353.

²¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია. II, თბილისი, 1952, გვ. 216.

უგუნურო, ბრძნის ვისგანმე მაგით იქითო“ (საქართველოს ზნეობანი, ტ. I, სტრ. 53), XVII, განსაკუთრებით XVIII საუკუნის ევროპის ლიტერატურის ცენტრალური პრობლემა იყო. სწორედ ამ პრობლემას ეძღვნება ფრანგი, ინგლისელი, გერმანელი და სხვ. განმანათლებლების მხატვრული თხზულებების თუ თეორიული ტრაქტატების მნიშვნელოვანი ნაწილი. ამ სახის მრავალ ნაწარმოებთა შორის აქ დაკმაყოფილდებით ბომარშეს „ფიგაროს ქორწინების“ აღნიშვნით, სადაც კოლორიტულად ჩანს დაბალი სოციალური წრიდან წარმოშობილი ფიგაროს აშკარა უპირატესობა შედარებით გრაფ ალმაიევასთან, რომელმაც, ფიგაროს სიტყვებით, თავისი კეთილდღეობის, სიმდიდრის, მაღალი საზოგადოებრივი მდგომარეობის, დიდი თანამდებობის მისაღწევად მხოლოდ ის მოიმოქმედა, რომ „გაისარჯა დაბადებულყო“, მაშინ როცა თავად ფიგარომ „მარტოდენ ლუკმაპურის მოსაპოვებლად იმდენი ცოდნა და მოსაზრებულობა „გამოიჩინა“, რამდენიც მთელი საუკუნის განმავლობაში არ დასჭირვებიათ ესპანეთის მმართველობისათვის“²².

ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის, ქართულ მწერლობაში სპარსულ-აღმოსავლურის წილ ევროპული ლიტერატურული გემოვნების დანერგვის თვალსაზრისით, „ზღაპართქმისა“ და „ვარდბულბულიანობის“ ნაცვლად ეროვნულ-საზოგადოებრივ საკითხებზე ყურადღების გამახვილებასთან ერთად საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს არჩილის ღვაწლი ქართული სალიტერატურო ენის სიწმინდისათვის ბრძოლის სფეროში.

ენის სიწმინდის საკითხი ყოველთვის მნიშვნელოვანი პრობლემაა ერისათვის, მაგრამ მთელი სიმწვავეით მაშინ იჩენს თავს, როცა სხვა ქვეყნის ძლიერი პოლიტიკური თუ საზოგადოებრივ-ეკონომიური და კულტურული გავლენის ქვეშ მოქცეული, ამა თუ იმ ერის ენის სიტყვიერ ფონდში საგანთა თუ მოვლენათა აღსანიშნავად უკვე დამკვიდრებული სიტყვების ნაცვლად ყოველგვარი საჭიროების გარეშე იწყებენ ნასესხები სიტყვე-

²² Б о м а р ш е, Драматические произведения, мемуары, Москва, 1971, стр. 238.

ბის გამოყენებას და, რაც მთავარია, ენას ანაგვიანებენ მისი ბუნებისათვის შეუფერებელი კალკებით.

ასეთი იყო მდგომარეობა XVII—XVIII სს. გერმანიაში, როცა გერმანული ენა, გარდა ლათინური ენისა, რომანული ენების, განსაკუთრებით ფრანგული ენის, დიდ შემოტევას განიცდიდა. სწორედ ამ ვითარებამ გამოიწვია იქ XVII საუკუნეში ჩამოყალიბება მრავალი საზოგადოებისა, რომლებიც გერმანული ენის სიწმინდისათვის იბრძოდნენ. როგორც ცნობილია, პირველ ასეთ საზოგადოებას — ე. წ. „ნაყოფის მომცემ საზოგადოებას“ ანუ „პალმის ორდენს“ — 1617 წ. ჩაეყარა საფუძველი. 1633 წელს სტრასბურგში დაარსდა „ფიჭვების გულწრფელი საზოგადოება“, 1643 წ. — ჰამბურგის „გერმანულად მოაზროვნეთა საზოგადოება“, ხოლო 1644 წ. — „მწყემსურ-ყვავილური ორდენი“ და „ელბის გედების საზოგადოება“. ცხადია, ამ საზოგადოებათა საქმიანობა, რაც მრავალსპეციალურ ნაშრომშია გარკვეული, თანაბარი მნიშვნელობის არ ყოფილა. სხვადასხვაგვარი იყო მათი წარმოდგენაც გერმანული ენის სიწმინდესა და მისი გამდიდრების წყაროებზე, მაგრამ ყველა მათგანმა მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი მშობლიური ენის განვითარებას.

აქ, მარტოდენ ფაქტის კონტაქტაციით რომ ვკმაყოფილდებით, ცალკე უნდა აღვნიშნოთ მარტინ ოპიცის დიდი ღვაწლი. იგი თავის შრომაში „არისტარხუსი ანუ გერმანული ენის უგულებელყოფის შესახებ“ მშობლიური ენისა და ლიტერატურის სიწმინდისაკენ მოუწოდებდა და ნიმუშად სახავდა მინეზენგერების შემოქმედებას, ისევე, როგორც ქართული მწერლობის სპარსული პოეზიის გავლენისაგან განთავისუფლებისათვის მებრძოლი არჩილი თავის მოკავშირედ იყენებდა შოთა რუსთაველს. „ვეფხისტყაოსნის სიუჟეტური მხარის უარყოფელი მწერალი რუსთაველის პოემას აცხადებდა პოეტური კულტურის უმაღლეს საზომად“ და „პოეტებს მოუწოდებდა „რუსთაველის თქმულის“ კვალობაზე მიყოლას“²³.

საფრანგეთში მშობლიური ენის სიწმინდისათვის ბრძოლამ:

²³ კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1969, გვ. 345.

ფართო ხასიათი ჯერ კიდევ XVI ს. მიიღო. ამ მიზანს ემსახურებოდა იოაქიმ დიუ ბელეს შრომა „ფრანგული ენის ლაციისა და ამალღებისათვის“. მაგრამ ამ მიმართებით განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს დამსახურება ფრანსუა დე მალერბისა, რომელსაც ნიკოლა ბუალო-დეპრეო ფრანგი კლასიციზტების „სანდო წინამძღოლად“ და „ნიმუშად“²⁴ თვლიდა.

ფეოდალურ უთანხმოებით დაქუცმაცებული საფრანგეთის გაერთიანებისა და აბსოლუტური მონარქიის ერთგული მიმდევარი, რენე დეკარტესა და ბუალოზე გაცილებით ადრე ჰემმარიტებისა და მშვენიერების უმაღლეს მსაჯულად გონების მაღიარებელი მალერბი, ენასა და ლიტერატურაში ზედმიწევნით სიცხადეს რომ მოითხოვდა, მკაცრად ებრძოდა ფრანგულ მწერლობაში დახლართული კომპოზიციის, ღვლარჭნილი და ბნელი სტილის დამკვიდრების ტენდენციას და ფრანგული ენის დანაგვიანებასა და ხელოვნურობას. ამასთანავე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თუმცა მალერბი სამეფო კარის ენას თვლიდა სანიმუშოდ და უარყოფდა პიერ დე რონსარისა და იოაქიმ დიუ ბელეს შეხედულებებს პროვინციალიზმებითა და არქაიზმებით ენის გამდიდრების შესახებ, მაგრამ თანამედროვე პოეტებს დაბეჭითებით ურჩევდა ყური მიეპყროთ პარიზის „თივის ბაზრის მუშების“ მეტყველებისთვის და არ მოსწყვეტოდნენ ცოცხალ, ხალხურ სალაპარაკო ენას.

ენის სიწმინდის, ლიტერატურის ეროვნულ ნიადაგზე განვითარების, თემატიკისა და სტილის საკითხები მწვავედ იდგა XVII ს. ქართულ მწერლობაშიც, რომლის მოწინავე ნაწილი გარეშე მტრის თარეშზე არა ნაკლებ ფეოდალური შუღლით განაწამები და დაქუცმაცებული საქართველოს ხსნის გზად „ქვრივთა და ობოლთა მოწყალე“, „მძღავრთა შიშის“ მომგვრელი, „საჩივრის გამგებელი“, „მართლის ყურის მიმგდები“²⁵, „გონიერი“ და „მეცნიერი“, ერთი სიტყვით, განათლებული მონარქის სკიპტრის ქვეშ გაერთიანებას მიიჩნევდა. იმ დროს

²⁴ ნიკოლა ბუალო, პოეტური ხელოვნება, თარგმანი, ანალიზი და შენიშვნები მ. მენაბდესი, 1936, გვ. 14. შემდეგში ყველგან ბუალოს ლექსები ციტირებულია ამ თარგმანის მიხედვით, ფრჩხილებში მითითებულია სიმღერა და ლექსის სტრიქონი.

²⁵ იხ. არჩილიანი, გაბაასება კაცისა და სოფლისა, გვ. 50.

შექმნილ ვითარებას ჩვენს ქვეყანაში, სადაც „დიდებულთ გინა მცირეთა“ შორის გაბატონებული იყო უკიდურესი პატივ-მოყვარეობა, ინდივიდუალიზმი და ეგოიზმი, ზუსტად გამოხატავს არჩილის სიტყვები: „ასე სჭირს საქართველოსას დიდებულთ, გინა მცირეთა, აზვადღებთან, იტყვიან: „უჩემოთ ვინ იმღერეთაო“ (გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, ტ. II, სტრ. 673).

XVII ს. საქართველოში არსებული ამ საყოველთაოდ ცნობილ ვითარებაზე მარტოოდენ იმიტომ ვამახვილებთ ყურადღებას, რომ ევროპის ქვეყნებშიც იმ პერიოდში, — რა თქმა უნდა, მეტ-ნაკლები განსხვავებით და უაღრესად ზოგად ხაზებში, მაგრამ არსებითად მაინც, — ისეთივე მდგომარეობა იყო, როგორც საქართველოში. სწორედ ამ გარემოებამ, ასე თუ ისე ერთნაირმა ისტორიულმა კონტექსტმა და არა უშუალო გავლენამ განსაზღვრა გონებათა მიმართულებისა და შეხედულებების მსგავსებაც.

XVII ს. მეორე ნახევრის პროგრესული ქართული მწერლობის სახელგანთმული წარმომადგენელი არჩილ მეფე, როგორც ითქვა, ყოველ შემთხვევაში თავისი შეხედულებებით, ქართული ენისა და ლიტერატურის სიწმინდის მეზაირახტრე და მისი ერთგული დამცველი იყო. არჩილის ეს პოზიცია აშკარად ჩანს ლექსებში „სამიჯნურონი“, სადაც მან თუმცა თავად აღიარა „მაჯამა“ კარგ „სამიჯნურო ლექსად“ — „სამიჯნუროსა ლექსებსა კარგად მოგვითხრობს მაჯამაო“ („სამიჯნურონი“, ტ. I, სტრ. 2), მაგრამ სპარსული პოეზიის გავლენით ქართულ ლიტერატურაში თეიმურაზ I-ის მიერ გადმონერგულ ამ სტროფიკას თავისი „სამიჯნურონი“ დაუპირისპირა და გამომწვევადაც განაცხადა —

მკითხველთ-მთარგმნელო, „მაჯამას“ წილ მეც ეს მამირთმევია,
ჩემი და ჩემაგიერად, არვისთვის წამირთმევია,
მითქვამს ქართულის ენითა, სხვა ენა არ ურევიაო.
(იქვე, სტრ. 3, ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.).

ცხადია, როგორც აკად. აღ. ბარამიძეც შენიშნავს, არჩილი „ოდნავადაც არ უარყოფდა უცხოურ ენათა ცოდნის საჭიროებას. პირიქით, უცხოური ენების ცოდნას საქებურ საქმედ

თვლიდა“²⁶. ამას ადასტურებს სიტყვები — პოეტმა „ბევრი სხვაც უნდა იცოდეს, სრულ არ უბნობდეს ქართულადო“ (გვამისა რვათა ასოთა, ტ. I, სტრ. 10), მაგრამ იგი წინააღმდეგი იყო ენათა აღრევისა და თავის თავზე რომ ამბობდა — „ეგ ნუ გგონიათ სხვა ენა მეც არ ვიცოდე სხვასავითო“ (გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, ტ. II, სტრ. 1127), იქვე დაბეჭითებით განმარტავდა — „მაგრამ ცუდია გარევა ქართულს ენაში სხვას ავითო“ (იქვე, სტრ. 1127).

ენის სიწმინდესთან ერთად არჩილი, რომელმაც კარგად იცოდა და მთლიანად იზიარებდა რუსთაველის შეხედულებას — პოეზია „სიბრძნისაა ერთი დარგი“, „ტკბილად გასაგონი“ (გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, ტ. II, სტრ. 16), „მსუბუქად“ და „არ მობრტყოდ“ (იქვე, სტრ. 49) წერის მომხრე იყო და ე. წ. „ბნელი“ და „ნათელი“ სტილის დაპირისპირებისას „ნათელ“ სტილს ანიჭებდა უპირატესობას. ამ დაპირისპირებას კი ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მან ჯერ კიდევ სკალდურ პოეზიაში იჩინა თავი, ხოლო პროვანსული ლირიკის საგანგებო მსჯელობის საგნად იქცა. „ბნელი“ და „ნათელი“ სტილის დაპირისპირების თვალსაჩინო მაგალითია ცნობილი ტენსონა, რომელშიც „ბნელი“ სტილის დამცველი ტრუბადური რაიმბაუტ III რომ ამტკიცებს — „რა მნიშვნელობა აქვს გაიგებენ თუ არა ჩემს ნაშრომს, საქმე ხომ ის არაა ყველა იცნობდეს საგანს: მაშინ მარილი ოქროზე უფრო ძვირი იქნებოდაო“ და მიმართავს „ნათელი“ სტილის წარმომადგენელ გირაუტის: „ნუთუ იმას აფასებთ, რაც ყველასათვის გასაგებიაო“ — ეს უკანასკნელ პასუხობს: „მეც თქვენსავით ვშრომობ ყოველთვის, მაგრამ ღირს ლექსი შრომად, თუ ვერავენ გაიგებს მას? არა! მხოლოდ იმ სიმღერას აქვს ფასი, რომელსაც პოეტი ყველასათვის ქმნისო“²⁷.

გირაუტის ამ აზრს ზუსტად შეესაბამება არჩილის შეხედულება მაღალი ოსტატობით, მაგრამ ღვლარჭნილი, მკითხველი-

²⁶ კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1969, გვ. 344.

²⁷ გირაუტისა და რაიმბაუტის ტენსონა ციტირებულია წიგნიდან: «История зарубежной литературы», ранее средневековые и возрождение, Москва, 1959, стр. 105.

სათვის გაუგებარი „ბნელი“ სტილით დაწერილ თხზულებათზე —

ითქმის, ვეკვ, ლექსი ასეთი სხვამან ვერაინ იოცნოს,
მაგრა რა სიამოვნე აქვს, რა კაცმან ვერ გამოიცნოს.

(ლექსი ასეულნი, გვ. 83, სტრ. 2).

იგივე აზრი აქვს გატარებული „პოეტურ ხელოვნებაში“ ბუალოს, რომელიც ფრანგული ენის სიწმინდისათვის რომ იბრძოდა გადაჭრით. ამბობდა — „ჩვენი ჭკუა-გონება არ იკარებს ბარბარიზმსო“ (სიმღერა I, ლექსი 159) და ამტკიცებდა —

თვით ლეთიური ავტორიც, როგორც უნდა ეცადოს,
ხდება სუსტი მწერალი, თუ მას ენა ღალატობსო.

(სიმღერა I, ლექსი 161 — 2).

„გამოთქმის სიცხადეს“, „აზრის გასაგებად“, გადმოცემას, ანუ, არჩილის სიტყვებით რომ გამოვხატოთ, „კაცმან“ რომ „გამოიცნოს“, ისე წერას აქცევდა საგანგებო ყურადღებას და „ფრანგ მერიტმეთა მკაცრი მსაჯული“, — როგორც პუშკინი უწოდებდა „პოეტური ხელოვნების“ ავტორს, — პოეზიაში „მძლე კანონების“ შემომღებ მალერბს ფრანგული კლასიციზმის „სანდო წინამძღოლად“ და „დღესაც ნიმუშად“ „ლამაზი გამოთქმის სიცხადისთვისაც“ მიიჩნევდა. სწორედ ამიტომ მოუწოდებდა იგი თანამედროვე პოეტებს —

გაიარეთ მის (მალერბის. — დ. ლ.) კვალზე, გიყვარდეთ მისი სიწმინდე და მიბაძეთ სიცხადეს მისი ღამაჴ გამოთქმისო.

(სიმღერა I, ლექსი, 141 — 2).

და განსაკუთრებით ამას შეაგონებდა თანამოკალმეებს —

თქვენი ლექსის აზრი თუ გასაგებად ძნელია,
ჩემი გონება მყისვე იწყებს შესუსტებასა.

(იქვე, ლექსი 143—4. ხაზგასმა ყველგან ჩემია.—დ. ლ.).

ენის სიწმინდისა და „კაცმან“ რომ „გამოიცნოს“ ისე წერისაკენ მოწოდებასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული „გულის გურიობის“ წინაშე „გონების სიწრფოების“, „უმჯობესობის“ აღიარება და „ნაპორთა“ ნაცვლად „მართლის თქმის“ დაბეჯითებით მოთხოვნა, რაც არჩილის ესთეტიკური შეხედუ-

ლებების ქვაკუთხედია და მშობლიური ლიტერატურის ეროვნულ საფუძველზე განვითარებისათვის ღვაწლმოსილ პოეტს ევროპული კლასიციზმის საყოველთაოდ აღიარებული თეორეტიკოსების გვერდით წარმოაჩენს.

არჩილის მიერ ფორმულის სახით ჩამოყალიბებული გრძნობის წინაშე გონების უპირატესობის გამომხატველი დებულება — „სიწრფოება სჯობს გონების გულისას გურიობას“ (ლექსნი ასეულნი, ტ. I, სტრ. I), რომელიც თამამად შეიძლება ეპიგრაფად წაემძღვაროს კლასიციტური მიმართულების რომელიც გნებავთ წარმომადგენლის ნაშრომს ლიტერატურის საკითხებზე, ზედმიწევნით შეესატყვისება არჩილისავე შეხედულებას პოეზიაში „ნაქორთა“ ნაცვლად „მართლის“ გამოხატვის თაობაზე, რაც აგრეთვე კლასიციტური ესთეტიკის ერთი ძირითადი მოთხოვნა იყო. მართალია, პოეზიაში „მართლის“ ასახვის ეგ მოთხოვნა XVII საუკუნეში არ წარმოადგენდა მხოლოდ კლასიციტური მიმართულების კუთვნილებას: ე. წ. რენესანსული რეალიზმის უდიდესი წარმომადგენელი ლოპე დე ვეგა მწერლის დანიშნულებად „საუკუნის ზნეთა“ „სიმართლით აღწერას“²⁸ აღიარებდა, მაგრამ „სიმართლით აღწერის“ ლოპესეულ და კლასიციტთა, კერძოდ ბუალოს, გაგებას შორის, რომელიც ურჩევდა პოეტებს — „ობიექტად სწავლების აირჩიეთ ბუნება“ (მესამე სიმღერა, ლექსი 361), პრინციპული განსხვავება იყო, რასაც უწინარეს ყოვლისა მხატვრულ შემოქმედებაში ფანტაზიის როლისადმი დამოკიდებულება განსაზღვრავდა. ლოპე დე ვეგა სრულიადაც არ გამორიცხავდა პოეზიიდან ფანტაზიას და გამონაგონს, მაშინ როცა ბუალო ამტკიცებდა, პოეზია მხოლოდ „გონების ნაბიჯს უნდა მისდევდესო“ (იქვე, ლექსი 407). რაც შეეხება პირადად არჩილს, რომლისთვისაც, აკად. აღ. ბარამიძის შეხედულებისამებრ, „სრულიად უცნობია ზოგადობის და ტიპიურობის მომენტი“²⁹, მას პოეზიის ყურადსაღებ „მართალ ამბავად“ მარტოოდენ კონკრეტულ-ისტორიულად არსებული, საკუთარი თვალთ და-

²⁸ Лопе де Вега, собр. соч. в 6-ти томах, т. I, 1962, стр. 50.

²⁹ კ. კეკელიძე, აღ. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1969, გვ. 348.

ნახული და ყურით მოსმენილი ფაქტები მიაჩნდა მხოლოდ და „სპარსთა ნაქორს“, გამოგონილს და ფანტასტიკურს „მართალ ამბავს“ უპირისპირებდა.

სწორედ ამიტომ იყო, რომ არჩილი რუსთაველსა და თეიმურაზ პირველს თუმცა კი აღიარებდა ქართული პოეზიის ორ ბუმბერაზად და ამბობდა — „ქართველთ ენითა მელექსე ვერედრების ამ ორსაო“ (გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა, ტ. II, სტრ. 37), მაგრამ მკვეთრადაც ემიჯნებოდა თავის მიერვე მისაბამად დასახულ პოეტებს, როგორც, მისი აზრით, „ტყუილად გასაგონარი“ შინაარსის ნაწარმოებთა შემთხვევლებს და საყვედურს გამოთქვამდა მათ მიმართ — „სრულად იტყვიან უკლებლად ამბავთა სპარსთა ნაქორსაო“ (იქვე, სტრ. 37). საკუთარ ნაწერებში არჩილი „ნაქორის“ საპირისპიროდ ეროვნულ თემატიკაზე ამახვილებდა ყურადღებას და, „რიტორობას“ მოსურვებული, თავის თხზულებაში „გაბაასება თეიმურაზისა და რუსთაველისა“ მკითხველს ამცნობდა — „სხვას ზღაპრულს ამბავს ესეე მართალი ამბავი ვარჩიე გასალექსავად; და არცა რა ამაში ტყუილი წერია ერთის, მეფისა და რუსთაველის პირდაპირი გაბაასების, მეტი, საქართველოს ამბავსაც კარგად და მართლა მოგახსენებსო“ (იქვე, ტ. II, გვ. 7). ამავე პროზაულ ნაწილში არჩილი წერს: „მეფე თეიმურაზის ამ ქვემოს ხსენებულ სახელთა და სარჯელთა ამბავი თეიმნახავთა და თანახელთ მის ყმათ ქართველთ და კახთაგან მსმენოდა — არა ხოტბა — არამედ მართალი“ (იქვე, გვ. 7) და თხზულების დასასრულსაც ამას აღნიშნავს —

რაც მასმოდა, ან მენახა, ამბავი ვთქვი მე მართლები,

ანუ ლხინი, ანუ კირი ერთმანეთზედ დანათლები,

სიმართლე და კვლავ სიმრუდე, ვინ ბნელი ქმნა, ან ნათლები.

(იქვე, ტ. II, სტ. 1129).

ფანტასტიკურის, „ნაქორის“, გამონაგონისადმი არჩილისეული დამოკიდებულება ზოგად ხაზებში შეესატყვისება მათდამი საერთოდ კლასიციისტთა დამოკიდებულებას და თუ აქ მხოლოდ ბუალოს ვიმოწმებთ და მის გამონათქმებს ვადარებთ არჩილის მოსაზრებებს, მარტოოდენ იმიტომ, რომ „პოეტური ხელოვნების“ შემთხვევლი გვევლინება ევროპული

კლასიციზმის საყოველთაოდ აღიარებულ ავტორიტეტად, რომელიც ყველაზე სრულყოფილად წარმოგვიდგენს ამ მიმართულების მრწამსს და ლიტერატურულ ნორმებს.

ბუალო თანამედროვე მწერლებს ურჩევდა:

მსმენელს ნუ მიაწოდებ ამბავს დაუჭერებელს:

შეიძლება მართალი ზოგჯერ მართალს არ ჰგავდეს;

ვერასოდეს მოგვხიბლავს საკვირველი უაზრობა.

(მესამე სიმღერა, ლექსი 47 — 9).

და ფრანგული ლიტერატურის თვითმყოფობისათვის მებრძოლი კრიტიკოსი და პოეტი დაბეჭილებით შეაგონებდა თანამოკალმეებს —

ბევრი გატაცებულნი გახლებულ სიფიცხით

სალი აზრის გარეშე ქმნიან ნაწარმოებებს:

იქნებოდა სირცხვილი ჩვენი მგოსნებისათვის,

თუ იმას იაზრებდნენ, რაც სხვამ უკვე იაზრა.

შორს ამ ზედმეტობისგან, დაეუთმოთ იტალიას

ყველა ამ ძვირფას ქვათა ყალბი ბრწყინვალეობანი.

(სიმღერა პირველი, ლექსი 39 — 45. ხაზგასმა ყველგან ჩემია. — დ. ლ.).

ბუალოს ეს შეხედულებანი ზედმიწევნით შეესატყვისება არჩილის მოსაზრებებს: როგორც დავინახეთ, არჩილიც გმობს ზღაპრული შინაარსისა და უცხოურის, კერძოდ სპარსულის, გავლენით შექმნილ თხზულებებს და ამაყად აცხადებს „ჩემი და ჩემგაგიერად არვისთვის წამირთმევიო“, მაგრამ მათ შორის არსებითი განსხვავებაცაა, მაგალითად, „მართლის თქმის“ გაგებაში. ბუალოსაგან განსხვავებით არჩილისათვის, როგორც უკვე აღინიშნა, უცნობია განზოგადოება და ტიპიურობა. იგი „მართლად“ მიიჩნევს მხოლოდ ისეთ ნაწარმოებს, რომელშიც კონკრეტულ-ისტორიული მოვლენები და პერსონაჟებია ასახული. ამიტომაც რაცხს ის ვეფხისტყაოსანს, რომლის გმირები არ წარმოადგენენ ისტორიულ პერსონაჟებს, „ნაჭორად“ და მწარედ საყვედურობს რუსთაველსაც და თეიმურაზსაც, რომლებმაც, არჩილის რწმენით, „მართალი“, ისტორიული პერსონაჟებისა და მოვლენების ნაცვლად გამოგონილს უმღირა.

ეროვნულ თემატიკასა და მაღალიდევურ პატრიოტიზმთან ერთად საზოგადოებრივ საკითხებზე ყურადღების გამახვილება წარმოადგენს არჩილის შემოქმედების პროგრესულ ტენდენციას, რაც, როგორც უკვე აღინიშნა, ქართულ პოეზიაში ევროპული ლიტერატურული გემოვნების შემოჭრის მაჩვენებელი და ჩვენი მწერლობის „ევროპეიზმის“ გზით განვითარების დამახასიათებელი ნიშანია.

ამ თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია შემოქმედება ვახტანგ VI-ისა, რომელსაც თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს აღორძინების პერიოდის ქართულ მწერლობაში.

თეიმურაზ პირველისა და არჩილის მსგავსად ქირნახულე ქართლის მეფეც აღნიშნავს „მიუნდობ“ და „მოყვრისთვია“ც მიწყვი კრულ საწუთროს“ (სალბუნად გულისა, სტრ. 65)³⁰ „დაუდგრომლობას“ (იქვე, 95). ვახტანგიც სოფელს „ცრუს“ და „მუხთალს“ (იქვე, 79) უწოდებს. მისი აზრითაც, „სოფელი — ჩვენი მესიახლე — ზღაპარი არის, ყბედია“ (იქვე, 90), რომელ-ც

ზოგს აგორებს ეკალზედა, ზოგს ვარდსა გაუგებსა.

ზოგს ძირამდის სისხლს დაუქცევს. ზოგს ქორედად გაუგებსა.
(იქვე. 91).

მაგრამ მეფე-პოეტი, მკითხველს რომ აფრთხილებს — „ნუ მიენდობით უნდოსა, ბოლოს არ გიყოსთ ძალიაო!“ (იქვე, 98) და თავის მდგომარეობით დამწუხრებული აღნიშნავს — „ცრუმან სოფელმან სიმუხთლით, მწვე მიკვირს, ჩემთვის აგო რაო“ (იქვე, 79), ადამიანის უბედურების მიზეზად, ისევე, როგორც არჩილიც, საწუთროს კი არ რაცხს, არამედ ადამიანსავე მიიჩნევს და ამბობს:

რას ეაბრალებ საწუთროსა, ეამბობ. მიყო ამან ესო,
რაც მე შეესვი შესასმელი, ესე ხელსა ვისცა ესო?

³⁰ ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, აღ. ბარამიძის რედაქციითა და შენიშვნებით, თბილისი, 1947. ვახტანგის ლექსები ციტირებულია ყველგან ამ გამოცემის მიხედვით, ფრჩხილებში მოთავსებულია ნაწარმოების სათაური და სტროფი.

ვარდი მედგა ბალსა ჩემსა, არ თუ სამე ნარი ესო,
მე აღმოვფხვარ, სხვას ვის ეძლო მისთვის რამე ძირსა ესო?

(იქვე, სტრ. 80).

ამიტომაც ვახტანგი, რომლის შემოქმედება „გამომხატვე-
ლია არა მარტო მისი უკულმართი ბედისა..., არამედ მისი ქვეყ-
ნისაც“³¹, თუმცა სასოწარკვეთილების უამს კი აცხადებს —

„გვგობ საწუთროსა მუხთალსა, უცხოსა, გასაკვირასაო“ (იქვე, სტრ. 100),

მაგრამ სრულიადაც არ უარყოფს სოფელს. პირიქით, სოფლი-
დან განდგომის ნაცვლად ადამიანს იქითკენ მოუწოდებს, რომ
„ამ სოფელსა ხელი ჰყაროს“, მომავლისათვის იზრუნოს და
სოფლის საპარგებლო საქმე გააქეთოს, რაც აფორიზმის სახე-
თა აქვს მას ჩამოყალიბებული ოთხბჭკარედში —

კაცმან უნდა თავის საქმე ყველა ღვთითა მოივარგოს,
ამ სოფელსა ხელი ჰყაროს, იქაც ბარგი დაიბარგოს,
მოყვარეთ და ამხანაგთა თავის რიგით რამე არგოს,
სახელის ხე საჩრდილებლად წულისა პირსა სადმე დარგოს.

(ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.)

„წუთისოფელში“ ადამიანის დანიშნულების ვახტანგისე-
ული ღრმად პროგრესული გაგება, ალ. ბარამიძის აღნიშვნი-
სამებრ, უნდა გამხდარიყო ამ პრობლემაზე ნიკოლოზ ბარათა-
შვილის ნააზრევის წყარო.

მართლაც, „არა მარტო იდეური ნათესაობით, არამედ
მხატვრული წარმოსახვის მთელი კომპლექსით — ლექსის სა-
ერთო, შინაგანი ტონუსით, რამდენადმე ერთნაირი სიტყვიერი
ინვენტარიითაც“³² ვახტანგის შეგონებას ეხმაურება XIX სა-
უკუნის გენიალური ქართველი პოეტის თვალსაზრისი —

³¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბი-
ლისი, 1952, გვ. 484.

³² კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატუ-
რის ისტორია, 1969, გვ. 390; იხ. აგრეთვე: ალ. ბარამიძე, ნიკოლოზ
ბარათაშვილი და ძველი ქართული პოეზია, ლიტერატურული ძიე-
ბანი, III, თბილისი, 1947, გვ. 65; ვახტანგ VI, დასახ. შრ., გვ XI—XII.

მაგრამ რადგანაც კაცნი გვქვიან — შვილნი სოფლისა,
უნდა კიდევა მივდიოთ მას, გვესმას მშობლისა.
არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს,
იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნოს.

ხოლო ილია ქავჭავაძე, ქართულ ლიტერატურაში „კაცად-
კაცობის ვრცელი მინდვრის წვდომას“ „ევროპეიზმის“ ერთ-
ერთ მთავარ ნიშნად რომ მიიჩნევდა, ქართული მწერლობის
მხრივ მომავლისათვის სწორედ ამ ზრუნვას, ადამიანის აუცი-
ლებელ და უპირველეს მოვალეობად საზოგადოებისათვის სა-
სარგებლო მოღვაწეობას გულისხმობდა.

სატრფოს სახით წარმოდგენილ სამშობლოს ბედით დამ-
წუხრებულნი მეფე და პოეტი, რომლის ლირიკა თამამად შე-
იძლება დავახასიათოთ ალ. ქავჭავაძის პოეზიის ილიასეული
შეფასების მიხედვით, როგორც „მამულისშვილური გულის
ტკივილით“, „საზოგადო ყოფისაგან ამოკენესილი სიტყვა“³³,
თავის მაღალჭუმანური და პატრიოტული იდეებით გამსჭვა-
ლულ თხზულებებში პოეზიის საგანგებო დანიშნულებად „სი-
ტკბოსთან“ ერთად „სარგობას“, ანუ ესთეტიკურთან ერთად
„შემეცნებით ზემოქმედებას აღიარებდა და, მისივე განცხადე-
ბით, „ქილილა და დამანას“ თარგმნისთვისაც მხოლოდ იმი-
ტომ მოუკიდია ხელი, რომ „იყო სიტკბოთი და სარგოთი სრუ-
ლი“ (ანდერძი დიდ ჭირსა შინა მყოფი მეფის ვახტანგისა,
გვ. 51). „რაოდენი სარგო წიგნია, და ანუ მსოფლიო სწავლანი
არიან, ამისთანა სარგო და საამოდ საკითხავი არ იბოებოდა“
(იქვე, გვ. 51. ხაზგასმა ყველგან ჩემია. — დ. ლ.), — აღნიშ-
ნავდა ვახტანგი „ქილილა და დამანასთვის“ წამძღვარებულ
„ანდერძში“.

„სარგო“, „საამოდ საკითხავი“ და „მსოფლიო სწავლანის“
შემცველ თხზულებათა საზოგადოებისათვის მიწოდების მო-
სურნე პოეტი „დაუდგრომელ სოფელში“ ადამიანის ხსნისა და
„წყულულთა მორჩენის“ უმნიშვნელოვანეს წყაროდ, XVIII
საუკუნის ევროპელ განმანათლებელთა მსგავსად, სწავლა-გა-
ნათლებას მიიჩნევდა და ამბობდა —

³³ ი. ქავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული. ტ. III, თბ., 1953,
გვ. 208.

სწავლა გავს წყალსა წმიდასა რუულად მომდინარესა,
რა მიხედეს კარგსა სათესსა დროსა, ჟამსა და არესა,
აღმოაყენებს ნაყოფსა ასწილად შესაწყნარესა.
(კეშანი, სტრ. 2).

სწავლა-განათლების საქმეში კი ვახტანგ VI, ისევე როგორც განმანათლებლები, საგანგებო როლს მხატვრულ ლიტერატურას ანიჭებდა და „კაცის შეუტყობრობისა და მოუძაგებლობის გულისათვის“ „ადვილად“ წერას მოითხოვდა. „მე, — წერდა ვახტანგი „ქილილა და დამანას“ შესავალში, — კაცის შეუტყობრობისა და მოუძაგებლობის გულისთვის ადვილისა და მსოფლიოს სიტყვით დავსწერე, რომ მკითხველთ სამძულვაროდ არ უჩნდეთ და ეს სწავლა (ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.) გაუგონებელი არ დარჩეს“ (გვ. 53). იქვე ლექსად არის ჩამოყალიბებული ეს აზრი —

არ ვიყავ სრულად უცოდნი, ვიცოდი ენა მძიმები,
მეკითხა წიგნი საღეთო და საერო ამას წინები;
ვთქვი ენით მეტად ადვილით, რომ იყოს მოუწყინები.
(იქვე, გვ. 53).

მაგრამ თქმა „ენით მეტად ადვილით“ სრულიადაც არ გამოირიცხავს ლექსის დახვეწას, მის გამართვას, ანუ, როგორც თეიმურაზი იტყოდა, „სიტყვათა შეთხზვა-შეკაზმას“ და აზრის აიღრმეს. პირიქით, ვახტანგის აზრით —

ლექსი ტკბილი. გვარიანი, სწავლით უნდა გამახარი,
სამ-ოთხ რიგად გასასინჯი, სიბრძნეზედა მოუხარი.
(სატრფიალონი, სტრ. 1).

მეტიც, ვახტანგი „ურგებად“ თვლის ლექსს, რომელშიც სიბრძნე არაა ჩაქსოვილი, „უიგაოა“ და ჩაღრმავებას და „გაჩხრეკას“ არ საჭიროებს.

რა სახმარია ლექსობა ურგები კაცთა უყენი?
უიგაო და უჩხრეკი, მწვეე სამსგავსია უყენი.
(სიბრძნე მაღალობელნი, სტრ. 811).

მხოლოდ ღრმა აზრის შემცველ, მაგრამ „საამოდსაკითხავ“ თხზულებებს შეუძლია იყოს „სიტყბოთი და სარგოთი სრუ-

ლი“ და დააინტერესოს მკითხველი, ესთეტიკური სიამოვნებაც მიანიჭოს და სიბრძნეც ასწავლოს მას.

ქართულ მწერლობაში ახალი მიმართულებისათვის გზის გაკაფვის თვალსაზრისით საყურადღებოა ვახტანგის ღვაწლი ლექსის ფორმის სფეროშიც.

ქართული პოეტური კულტურის ტრადიციებზე მტკიცედ მდგომი პოეტი, ჩვენს პოეზიაში გაბატონებულ ვერსიფიკაციებს — ჩახრუხაულსა და რუსთველურ შაირს რომ ეყრდნობოდა. არსებითი ცვლილებაც შეჰქონდა მათ კილოს, რიტმსა და კონსტრუქციებში. ამიტომაც ქართულ მწერლობაში ელეგის უანრია დამამკვიდრებელი და მისი სახელის მიხედვით „ვახტანგურად“ წოდებული ვერსიფიკაციის შემომღები ქართული ლექსის რეფორმატორადაც არის აღიარებული.

მაგრამ ჩვენს ლიტერატურაში როგორც შინაარსის, ისე ფორმის გადახალისების თვალსაზრისით საგანგებო დამსახურება მიუძღვით სულხან-საბა ორბელიანს, მამუკა ბარათაშვილს და დავით გურამიშვილს.

მრავალმხრივ განათლებული. ღვთისმეტყველებისა და სასულიერო მწერლობის, გეოგრაფიის, ასტრონომიის, მათემატიკის, ბუნებისმეტყველების, ფილოსოფიისა და ფილოლოგიის მცოდნე და უცხო ენებს დაუფლებული სულხან-საბა ორბელიანი ქართული მწერლობის საამაყო ფიგურაა. რომელსაც თამამად შეუძლია დაიკავოს ღირსეული ადგილი იმდროინდელი მსოფლიო ლიტერატურის ყველაზე პროგრესულ და საუკეთესო წარმომადგენელთა შორის.

„სიბრძნე სიცრუისა“, სადაც დ. მ. ლანგის შენიშვნისამებრ, „სულხან-საბა იყენებს ცნობილ ხერხს ე. წ. „ჩარჩოიანი თხრობისა“, რომლის სახელგანთქმული ნიმუშებიც გახლავთ „დეკამერონი“ და „ათასერთი ლამე“³⁴, ერთი იდეური კონცეფ-

³⁴ დევიდ მარშალ ლანგი, ქართველოლოგიური ძიებანი ოქსფორდში, „ცისკარი“, 1957, № 4, გვ. 144.

ციით შეკრული იგავ-არაკების კრებულად ჩამოყალიბებული დიდაქტიკური ხასიათის ნაწარმოებია. ხოლო XVII — XVIII საუკუნეების ქართულ ლიტერატურაში „თითქმის გაბატონებული“ „ზნეობრივი მოტივი და დიდაქტიკური ტონი“³⁵ სულაც არ წარმოადგენდა მარტოოდენ ქართული მწერლობისათვის დამახასიათებელ მოვლენას. ამ პერიოდის, განსაკუთრებით XVIII ს. ინგლისური, გერმანული, ფრანგული და 'სვ., ლიტერატურა უპირატესად დიდაქტიკური მიმართულებისა იყო. ვ. კოტეტიშვილის შენიშვნისამებრ, „ინგლისში, საფრანგეთში, გერმანიაში და სხვ. მეტვრამეტე საუკუნეში ჩნდება და ბატონდება ზნეობრივი ხასიათის ლიტერატურა. რომანებსა და ლექსებს რომ თავი დავანებოთ, „ყოველკვირეულ-ზნეობრივი გამოცემები“ იმდენი იყო, რომ ფარავდა უკვე დროგადასულ მოტივებსა და თემებს“³⁶. არა მარტო რიჩარდსონმა და გოლდსმიტმა, ჟან-ჟაკ რუსომ, ბომარშემ. გელერტმა, ვილანდმა და ლესინგმა, არამედ გოეთემაც და შილერმაც ხარკი გადაუხადეს ამ მიმართულებას. დიდაქტიკურ მიზანს ემსახურებიან შილერის გმირები, მისი იდეების რუპორები, ხოლო გოეთეს „ვილჰელმ მაისტერი“ ე. წ. აღმზრდელობითი რომანის ნიმუშად არის მიჩნეული.

დიდაქტიკური ხასიათის ნაწარმოებთა ეს მოზღვაება ვამოძინარეობდა გადაუჭრელ წინააღმდეგობათა შემცველი თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრების აუცილებელი გარდაქმნის საშუალებად ადამიანის ზნეობრივი აღზრდის აღიარებიდან და დაკავშირებული იყო საზოგადოების აღზრდაში მხატვრული ლიტერატურისათვის განსაკუთრებული როლის მინიჭებასთან.

„სიბრძნე სიცრუეში“ აშკარად ჩანს, რომ „მთელი საქართველოს მამად“ წოდებული სულხან-საბა ორბელიანის იდეალი იყო ცენტრალიზებული სახელმწიფო. დიდი შემოქმედი და მოღვაწე სამშობლოს უბედურების ერთ-ერთ და, შეიძლება ითქვას, მთავარ მიზეზად ქვეყნის ფეოდალურ დაქუცმაცებულიობას რომ თვლიდა. — ისევე როგორც შექსპირი თავის

³⁵ ვ. კოტეტიშვილი, ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1959, გვ. 39.

³⁶ იქვე, გვ. 39.

ქრონიკებში, განსაკუთრებით „ჰენრიხ IV-სა“ და ჰენრიხ VI-ში“, — თავგასულ ფეოდალთა თვითნებობას უპირისპირებდა იდეალს გაერთიანებული სახელმწიფოსა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგებოდა ძლიერი და განათლებული მონარქი. მგზნებარე პატრიოტს, იმავე შექსპირის მსგავსად, გულწრფელად სჯეროდა, რომ მხოლოდ მონარქს, ოღონდ განათლებულს და სამართლიანს, ვისაც შეგნებული აქვს, რომ მეფობა უწინარეს ყოვლისა მძიმე მოვალეობაა — უანგაროდ ემსახურო ქვეყანას და ხალხს, შეძლო გარეშე მტრების შემოტევებით შევიწროებული, ფეოდალური უთანხმოებებით დასუსტებული ქვეყნისა და ბედგამწარებელი ხალხის კეთილდღეობის უზრუნველყოფა. პარტიკულარიზმისა და ფეოდალური თავაშვებულობის საპირისპიროდ ცენტრალიზებული სახელმწიფო წარმოდგენდა იდეალს XVII—XVIII საუკუნეების ევროპის პროგრესული მოღვაწეებთანაც, რომელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი სწორედ განათლებულ აბსოლუტიზმს რაცხდა სახელმწიფოს მმართველობის საუკეთესო ფორმად. ხოლო განათლებულ მონარქს იმ პიროვნებად, ვისაც შეეძლო ბედნიერება მიენიჭებინა ქვეყნისათვის.

განათლებული მონარქისადმი ეს რწმენა თვით საფრანგეთის დიდ ბურჟუაზიულ რევოლუციამდე იყო პოპულარული. საყურადღებოა, რომ სულხან-საბას გარდაცვალებიდან ექვსი ათეული წლის შემდეგ ტირანთ წინააღმდეგ ამხედრებული „ყაჩაღებისა“ და „ვილჰელმ ტელის“ ავტორის, „კეთილშობილ გულისთქმათა პოეტის“³⁷, „მომავალ საუკუნეთა წინასწარმეტყველისა“³⁸ და კაცობრიობის ტრიბუნის, ყოველივე მაღალისა და ზნეობრივად მშვენიერის გატაცებული თაყვანისმცემლის³⁹ ფრიდრიხ შილერის იდეათ რუპორს მარკიზ პოზაზაც ნამდვილად სწამდა, რომ საკმარისია მონარქის კალმის „ერთი მოსმა და მთელი ქვეყანა განახლდება, გარდაიქმნება“⁴⁰. მე-

³⁷ А. М. Герцен, Об искусстве, М., 1954, стр. 61.

³⁸ В. Г. Белинский. Собр. соч. в трех томах, М., 1948, т. I, стр. 713.

³⁹ იქვე. ტ. 3. გვ. 384.

⁴⁰ ფრ. შილერი, რჩეული თხზულებანი სამ ტომად. დ. ლაშქარაძისა და მ. მაისურაძის რედაქციით, წინასიტყვა და შენიშვნები დ. ლაშქარაძისა, თბილისი, 1962, ტ. 2, გვ. 153.

ტიც, საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის წინა პერიოდში და რევოლუციის შემდეგაც „ქარიშხლისა და შეტყვის“ პერიოდის გერმანული ლიტერატურის ყველაზე უფრო რევოლუციურად განწყობილი მწერალი გეორგ ადამ ფორსტერი, ვინც ბარიკადებზე იბრძოდა თავისუფლებისათვის, გერმანიაში, რომელიც ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული რევოლუციისათვის, თავის იდეალთა განხორციელების იმედს „ბრძენ და შორსგამქვრეტ კურფიურსტებზე“ ამყარებდა. ხოლო შილერის მკვლევარის ურსულა ვერთჰაიმის აღნიშვნისამებრ, საფრანგეთში „ბასტილიის დაცემის, ე. ი. 1789 წლის რევოლუციის შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში არავის უფიქრია მონარქის გადაგდებაზე და სურდათ შეედგინათ ახალი კონსტიტუცია, რომელშიც მეფე ისეთსავე მონაწილეობას მიიღებდა, როგორსაც მესამე წოდება“⁴¹.

სულხან-საბა ორბელიანი საერთო კეთილდღეობის წყაროდ განათლებული მონარქიის სკიპტრის ქვეშ ქვეყნის გაერთიანებასა და „ძალას ერთობისა“ რომ მიიჩნევს, „სიბრძნე სიცრუეში“ იმის ჩვენებასთან ერთად, თუ როგორ უნდა აღიზარდოს სახელმწიფოს ჭეშმარიტი მბრძანებელი, დაუნდობლად ამხელს თანამედროვეობის უარყოფით მხარეებს: მეფეთა თვითნებობასა და მის მოხელეთა თავგასულობას, სიმდაბლეს, მლიქვნელობას და გაიძვერობას; ერისა და ბერის ზნედაცემულობას, ანგარებას, სიძუნწეს, ფარისევლობას, პირმოთნეობას და ცბიერებას. სულხანი არ ინდობს არც ხარბ, გაუმაძღარ და ვერცხლისმოყვარე სასულიერო პირებს, არც ხალხის წურბელად ქცეულ უფიც, მექრთამე და ორპირ მსაჯულებს, გზირებს და მამასახლისებს და არც ხელმრუდ, უპატიოსნო ხელოსნებს. როგორც ა. გაწერელია აღნიშნავს, სულხან-საბას წიგნში ვრცელი სურათია ადამიანის ზნეობრივ ნაკლოვანებათა, რასაც იგი „ხშირად კომიკური გროტესკის გამოყენებით აგვიწერს“⁴². მაგრამ საზოგადოებრივი ცხოვრების მანკიერებათა მხილების იმავდროულად, რაც ქართულ მწერლობაში ევროპეიზმის ტენ-

⁴¹ Ursula Wertheim, Schillers „Fiesco“ und „Don Carlos“, Berlin und Weimar, 1967, S. 198.

⁴² ა. გაწერელია, ლიტერატურული წერილები, თბილისი, 1954, გვ. 71.

დენციის აშკარა მაჩვენებელია, იგავ-არაკთა კრებულის ავტორი. აკად. კ. კეკელიძის აღნიშვნისამებრ, „იძლევა მორალური დებულებების მთელ კოდექსს, მისი მიზანია — დაგვიხატოს ნამდვილი. ღირსეული ადამიანი, რა ასპარეზზედაც არ უნდა მოღვაწეობდეს ის“⁴³ და, რაც მთავარია, „აქ გამოყვანილია დადებითი პერსონაჟებიც, უმთავრესად გლეხთა წრიდან, ნაჩვენებია და რეგლამენტირებული ისეთი მოვლენები, რაც კეთილმოწყობილ საზოგადოებაში საჭირო და აუცილებელია“⁴⁴.

ხოლო „კეთილმოწყობილი საზოგადოების“ ძირითად „საჭირო და აუცილებელ“ საქმედ. ევროპელი განმანათლებლების მსგავსად. სულხან-საბა სწავლა-განათლებას მიიჩნევდა, როგორც საზოგადოების გამაკეთლშობილებელ და ზნეობრივად ამაძლლებელ საშუალებას.

სულხან-საბას მიხედვით. სწავლა-განათლებას. რომელიც ყველა საგანძურზე და სიმდიდრეზე ძვირფასი და უმეტესია, გვარიშვილობაზე მალლა დგას და ყოველგვარ თანამდებობას აჭარბებს. მთელი საზოგადოება უნდა ეწაფებოდეს. იგი სჭირდება მიწის მუშაკსაც. ხელოსანსაც. მოხელესაც და სასულიერო პირსაც. მეტადრე განათლებულნი უნდა იყვნენ მეფის მრჩეველნი, რადგან „ერთის ჭკუა და რჩევა უამხანაგოდ სწორედ არ წავა, არ იქმნების, რაგინდ ბრძენი იყოს. ერთიც არის საქმე არ დაიცდინოს და ერთის საქმის დაცდენითა ბევრი წახდების, ამისთვის ორისა და სამის კაცის რჩევა სჯობს“⁴⁵. მაგრამ იმ პრინციპიდან გამომდინარე, რომ აღმზრდელი თავად უნდა იყო აღზრდილი, სულხან-საბას აზრით, სწორედ მეფე — ქვეყნის გამგებელი და ერის წინამძღოლი საჭიროებს საგანგებო გაწვრთნას და ღრმა განსწავლულობას. „მრავალნი მწყემსანი უმჯობეს არიან უგვანთა მეფეთა“⁴⁶. — შეაგონებს ლეონი მეფე ფინიქსა, ხოლო იმ-სათვის. რომ მეფე „უგვანი“ არ იყოს, მან

⁴³ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად. ტომი მეორე, თბილისი. 1966, გვ. 457.

⁴⁴ იქვე. გვ. 462.

⁴⁵ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. I, გამოსაცემად მოამზადა ს. ყუბანიევილი და რ. ბარამიძემ. თბილისი, 1959, გვ. 45

⁴⁶ იქვე, გვ. 30.

საკუთრივ უნდა გაიცნოს ცხოვრების ავიცა და კარგიც, იცოდეს „გლახაკთა, მონათა, გლეხთა, მსახურთა, თავადთა, დიდებულთა, მეფეთა, ხელმწიფეთა წესი, რიგი, შრომა, ჭირი, მუშაობა, საქმე, ვაჭრობა, სმა-ჰამა და მიცემა“⁴⁷.

თანაც სულხან-საბა ორბელიანი „შრომას“, „მუშაობას“, „საქმეს“, „გარჯას“ აქცევს განსაკუთრებულ ყურადღებას, რადგან, ა. ზურაბიშვილის შენიშვნისამებრ, „სიბრძნე სიცრუის“ ავტორმა კარგად იცოდა, რომ „უმოქმედობა ოქროს ქვად აქცევს, ხოლო ავად ქონება არქონებაზე უარესია“⁴⁸ (იხ. იგავი „ძუნწი და ოქრო“) და ამიტომაც იგი შრომას ადამიანის ბედნიერების, მისი მატერიალური უზრუნველყოფის, სულიერი და ფიზიკური სრულყოფის წყაროდ მიიჩნევდა. „სიბრძნე სიცრუის“ მრავალ იგავთაგან ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს იგავში „მუშა კაცი და ბედი“, მაგრამ ამ მიმართებით საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს მისი „სწავლანი“, სადაც შრომა არა მარტო მატერიალური დოვლათის საფუძვლად არის აღიარებული, — „რომელსა კაცსა ჩასდებია საქმელი უხელოდ, რომელსა შემოსია სამოსელი გაურჯელად“, — არამედ ფიზიკური და სულიერი კეთილდღეობის წყაროდაც არის დასახული. სულხან-საბა აქ დაბეჯითებით შეაგონებს მკითხველს: „მუშაკნი მომთმინენი სიცხეთა და სიცივეთანი, ვითარ ოფლითა დენითა განაქარვებენ და განდევნიან უმაშვნოთა ჰაერთა და მავნეთა სნეულებათა და იშვიათ არიან მუშაკნი შრომისა მომთმენნი სნეულ, არამედ, რუმელნი, უდებ და მჭამელ და უთმინო არიან და მონა მკურნალთა და მკენესელ და მევალალე და ვერცალა მოითმენენ სნეულებათა მათთა“⁴⁹.

ასეთი დამოკიდებულება შრომისადმი, რომელიც ორბელიანის ნააზრევში ადამიანის პირველი ცოდვის გამოსასყიდ ტანჯვის წყაროდ კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ, იმავე ა. ზურაბიშვილის მართებული შენიშვნისამებრ, „სულიერი სა-

⁴⁷ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. I, გამოსაცემად მოამზადა ს. ყუბანეიშვილმა და რ. ბარამიძემ, თბილისი, 1959, გვ. 30.

⁴⁸ ა. ზურაბიშვილი, პერსონოლოგიური პრობლემები სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედებაში, „მნათობი“, 1972, № 4, გვ. 127.

⁴⁹ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. III, თბილისი, 1963, გვ. 53.

უნჯის“ და „ნივთიერი დოვლათის საწინდრად არის მიჩნეული“⁵⁰, მხოლოდ XIX საუკუნის ლიტერატურაში იკაფავს ფართოდ გზას და სათანადო გამოძახილს პოულობს ევროპეიზმის გზაზე დამდგარ ქართულ მწერლობაშიც. თუმცა XVII. განსაკუთრებით კი XVIII საუკუნის ევროპულ ლიტერატურაშიც საკმაო ადგილი ეთმობა მას. აქ, უწინარეს ყოვლიაა. უნდა ვახსენოთ ჯონ მილტონი, რომლის „დაკარგული სამოთხის“ გმირი. ედემიდან გაძევებული ადამი „ოფლის ღვრით პურის მოპოვებას“, „მუდმივ შრომას“ აძლევს უპირატესობას „უსაქმურობის“ წინაშე და ამბობს —

...მეც პური ჩვენი არსებობის
უნდა ოფლის ღვრით მოვიპოვო, მედმივი შრომით.
მერე რა მოხდა? ეს არა სჯობს უსაქმურობას?!
ჩემივე შრომა-გარჯილობამ უნდა მარჩინოს⁵¹.

ადამი არა მარტო იმაშია დაწმუნებული. რომ „დინჯი შრომით“ მოიპოვებს „სულის სიმშვიდეს“⁵², „ბეჯითი შრომით“ დედამიწიდან „ყოველ ნაყოფს“ მიიღებს „უხვად“⁵³, არამედ მას მტკიცედ სჯერა, რომ შრომის გზით (მორჩილებასა და ლოცვა-კურთხევასთან ერთად).

დაუშკვიდრდება ადამიანს ტურფა სამოთხე.
ათასჯერ მეტად ამ ედემზე უნეტარესი⁵⁴.

ცხადია, არც სულხან-საბა ორბელიანთან და არც ჯონ მილტონთან ეს მოტივი არაა ისე ფართოდ გაშლილი, როგორც, ვთქვათ, დანიელ დეფოს „რობინზონ კრუზოში“, მით უმეტეს გოეთეს „ფაუსტში“, სადაც ფაუსტი დიდი ხნის ძიების შემდეგ სწორედ შრომაში პოვებს ნეტარებას და იტყვის: „შეყოვნდი წუთო, ბედნიერი ვარ“, ანდა შილერის „სინღერაში ზარზე“,

⁵⁰ ა. ზურაბიშვილი, პერსონოლოგიური პრობლემები სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედებაში. „მნათობი“. 1972, № 4. გვ. 127.

⁵¹ ჯონ მილტონი, დაკარგული სამოთხე, თარგმანი ვ. ქელიძისა. თბილისი. 1965, გვ. 297.

⁵² იქვე. გვ. 313.

⁵³ იქვე. გვ. 334.

⁵⁴ იქვე. გვ. 350.

რომელიც შრომას ადამიანის უკეთეს „სამკაულად“ წარმოგვიდგენს, მაგრამ ჯონ მილტონთან ერთად სულხან-საბაც გვევლინება პიონერად, რომელმაც შრომა ადამიანის სათაკილო საქმედ კი არა, კეთილშობილური, ბედნიერების მომნიჭებელ, აუცილებელ მოვალეობად აღიარა.

აკად. კ. კეკელიძის შენიშვნისამებრ, „იგავ-არაკთა შინაარსობრივი ღირებულებით, სენტენცია-აფორიზმების სიუხვით „სიბრძნე სიცრუისა“ იგავარაკული ჟანრის ერთ-ერთი საუკეთესო ნიმუშია არა მარტო ქართული, არამედ მსოფლიო ლიტერატურის მასშტაბითაც“⁵⁵.

„მსოფლიო ლიტერატურის მასშტაბით“ კი ამ ძეგლის საგანგებო მნიშვნელობა უწინარეს ყოვლისა, იმით არის გაპირობებული, რომ იგი ხალხურ-ეროვნულ მასალას ეყრდნობა. მართალია, ქართული მხატვრული პროზია ამ შედეგში მოიპოვება ლაფონტენის, ეზოპის, „პანჩატანტრას“, „ათასერთლამიანის“, „შვიდეზირიანის“ და იგავ-არაკთა სხვა კრებულების მსგავსი იგავეები, ისიც მართალია, რომ „სიბრძნე სიცრუეში“ გვხვდება როგორც აღმოსავლური („ინდოთ მეფე და ვეზირნი“, „ორი მოლა“, „უსამართლო შირვან-შაჰ“, „ხალიფა და არაბი“, „ქოსა და ყადი“, „ვირად ცნობილი ყადი“ და სხვ.), ისე დასავლეთევროპული („დუკა და აზნაური“, „მეფე და მხატვარი“, „კეისრის სპასპეტი“, „იტალიელი მხატვარი“, „მაგისტროსი კეისრისა“ და სხვ.) კოლორიტის იგავ-არაკები და ნოველები; მეტიც, როგორც ჟურნალი „ივერია“ აცნობდა მკითხველებს, „სიბრძნე სიცრუის“ უორდროპისეული თარგმანის გამო ინგლისური ჟურნალის „Atheneuen“-ის 1895 წ. თებერვლის ნომერში გამოქვეყნებული რეცენზიის ავტორი სულხან-საბას ნოველას „ცოცხლად დამარხული კაცი და უსახოდ დიდი ადამიანები“ ჯონათან სვიფტის „გულივერის მოგზაურობას“ ამსგავსებდა და წერდა: „ზღაპრები მდევების შესახებ გულივერის მოგზაურობას ჰგავს, მხოლოდ აღსანიშნავია ისიც, რომ სვიფტის წიგნი დაიბეჭდა, დაახლოებით რომ ვთქვათ, ორბელიანის სიკვდილთან ერთად. ეს გარემოება რომ

⁵⁵ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტ. 11, თბილისი, 1966.

არ ვიცოდეთ, გვეგონებოდა, რომ ორბელიანს სცნობიაო ეს წიგნი, როდესაც დასავლეთში კმოგზაურობდა, რადვან ამ წიგნის სახელი სასწრაფოდ გავარდა ინგლისშიაც და ინგლისს გარეშეც. შორეულს ქვეყნებშიც“⁵⁶; მაგრამ მიუხედავად ზემოთ აღნიშნულია. საბას თხზულება, როგორც დადგენილია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში, სრულიად ორიგინალური ნაწარმოებია. იგი არ წარმოადგენს მიბადვას, მით უმეტეს თარგმანს, და გვევლინება ქართული მწერლობის უმნიშვნელოვანეს ძეგლად, რომელშიც ლიტერატურულად არის გადამუშავებული ხალხის წიალიდან აღებული მდიდარი მასალა.

სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედების მკვლევართა უმრავლესობის მიერ „სიბრძნე სიცრუის“ თაობაზე გამოთქმულ ამ მოსაზრებას ადასტურებს ე. ვირსალაძის, გ. ლეონიძის, ქს. სიხარულიძის, ალ. ლლონტის, მ. ჩიქოვანის, ა. ცანავას და სხვ. შრომებსა და წერილებში ქართულ ხალხურ სიტყვიერებიდან ამოკრებილი „სიბრძნე სიცრუის“ იგავ-არაკთა პარალელების შემცველი უხვი მასალა.

სწორედ ის, რომ „სიბრძნე სიცრუისა“, სადაც „იგავების სახით გადაშლილია ჩვენი ხალხის სულიერი ქვეყანა“⁵⁷, ეროვნულ-ხალხური მასალა დამუშავებულია „მეტად ფართო პერსპექტივით, მთელი ქვეყნის ჩვენებითა და გათვალისწინებით“⁵⁸ და „ხალხთან დაახლოების“, „ხალხის მსოფლმხედველობის“⁵⁹ გამომხატველი ეს ნაწარმოები გამსჭვალულია იმ დროისათვის ღრმად პროგრესული იდეებით, განსაზღვრავს ამ თხზულების, საერთოდ, სულხან-საბა ორბელიანის მთელი შემოქმედების, საგანგებოდ დიდმნიშვნელობას ევროპეიზმის გზაზე დამდგარი ქართული ლიტერატურის განვითარების ისტორიაში.

ქართულ მწერლობაში ევროპული ლიტერატურული გემოვნების დანერგვის. ჩვენი ლიტერატურის ევროპეიზმის თვალსაზრისით სულხან-საბა ორბელიანის შემოქმედების თემატიკაზე არანაკლები მნიშვნელობა ჰქონდა დიდი ქართველი

⁵⁶ „ივერია“, 1895, № 60.

⁵⁷ ვ. კოტეტიშვილი, ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1959, გვ. 37.

⁵⁸ იქვე, გვ. 37.

⁵⁹ იქვე, გვ. 38.

მწერლის ნაწარმოებთა მხატვრულ ფორმას, რომელიც ზედმიწევნით შეესატყვისება მისი შემოქმედების მაღალჭუმანური და დემოკრატიული ტენდენციის შინაარსს.

უწინარეს ყოვლისა, როგორც ეს აღნიშნული აქვს აკად. კ. კეკელიძესა და ალ. ბარამიძეს, ყურადღებას იპყრობს ის, რომ იმ პერიოდში, როცა გაბატონებული ლიტერატურული გემოვნება უგულვებელყოფდა პროზას და ლექსს ანიჭებდა უპირატესობას, ქართული ლექსის ბრწყინვალე ოსტატმა — სულხან-საბა ორბელიანმა „სიბრძნე სიცრუისა“ პროზით დაწერა. თანაც ენა იგავ-არაკთა ამ კრებულისა „არის მარტივი, დაზაისლური, ადვილად გასაგები, ბარბაროზმებისაგან განტვირთული და შესამჩნევად დაახლოებული ხალხურ მეტყველებასთან“⁶⁰. ამასთანავე მას „ახასიათებს ლაკონურობა, ზედმეტი ენობრივი დეტალებისაგან განტვირთვა, მოტივაცია მოქმედებისა, მოვლენების თანდათან განვითარება, რომელიც მკითხველს წინასწარ ანიშნებს მოსალოდნელ ეფექტს“⁶¹.

„სიბრძნე სიცრუის“ ენის თავისებურება განსაკუთრებით ორი გარემოებით იპყრობს ყურადღებას. პირველი ისაა, რომ ეს ნაწარმოები, რომელშიც სულხან-საბა ორბელიანი გარკვეულ ხარკს უხდის „აღმოსავლურ ყვავილოვნობასაც“. ისეთი ფრაზებით, როგორცაა: „შეიწყალა ღმერთმან და მისცა მეფესა ძე ისეთი, რომე სინათლითა მზე მოშურნეობდა, ათხუთმეტისა დღისა მთვარე ნათელსა მისგან ითხოვდა. ვარსკვლავნი მისსა კამკამებასა გაეცვიფრებინა, შავნი მერცხლისა მხარნი ბროლთა ზედან განპყრობით დაეშვენებინა, მელნის გუბენი გიშრის ლერწმით შემოესრა, ვარდი და ზამბახი ერთმანეთში აეყვავებინა“⁶², სწორედ ენის სიმარტივით, ლაკონიურობითა და ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებით უპირისპირდება აღმოსავლურ მაღალფარდოვანობას და წარმოადგენს აღმოსავლური ლიტერატურის გავლენისაგან ქართული მწერლობის განთავისუფლების მნიშვნელოვან ცდას; მეორეც, იგი

⁶⁰ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტომი მეორე, 1966, გვ. 467.

⁶¹ იქვე. გვ. 467.

⁶² სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. I, თბილისი, 1959, გვ. 10.

შეესატყვისება უკვე XVIII საუკუნის დასაწყისში დასავლეთ-ევროპულ ლიტერატურაში გაბატონებულ მიმართულებად ქცეულ ტენდენციას, რომელიც მხატვრულ ნაწარმოებში მდაბიო ხალხის გამოყენასთან ერთად, უბრალოებასა და ბუნებრიობას მოითხოვდა და „ოჯახში, ბუხართან საკითხავი წიგნის“ შექმნას მიიჩნევდა მწერლის მოვალეობად, რადგან სწორედ უბრალო, მარტივ, ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოებულ, „ბუხართან საკითხავ წიგნს“ შეეძლო შეესრულებინა ის როლი, რომელსაც აკისრებდა პროგრესული მწერლობა მხატვრულ ლიტერატურას.

ცხადია, „სიბრძნე სიცრუის“ ფორმა, მისი ენის ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოება, ნაწილობრივ მაინც, ხალხის წიაღიდან აღებული მასალის გავლენითაც აიხსნება, მაგრამ თავად მასალის შერჩევაც ხომ მწერლის მსოფლმხედველობაზეა დამოკიდებული, მის მიზანდაახულებაზე, რომ აღარაფერი ვთქვათ აღებული მასალის დამუშავების ხასიათზე.

რაკი „სიბრძნე სიცრუის“ ფორმას, ამ თხზულებაში საბას მიერ გამოყენებულ მხატვრულ ხერხებს ვეხებით, არ შეიძლება უყურადღებოდ დავტოვოთ საგნებზე თუ მოვლენებზე სამეულობით, ანუ ე. წ. ტრიადებით მსჯელობა, რაც უხვად არის წარმოდგენილი სულხან-საბას იგავ-არაკებში და საოცრად მოგვაგონებს ულრიხ ფონ ჰეტენის (1488 — 1523) მიერ ევროპულ მხატვრულ ლიტერატურაში პირველად გამოყენებულ ხერხს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ფორმის ეს დამთხვევაც, ისევე, როგორც ამ წერილში დამოწმებული ევროპული ლიტერატურის სახელმძღვანელო მოღვაწეებისა და არჩილის, ვახტანგ VI-ისა და სულხან-საბა ორბელიანის ნაწარმოებთა შინაარსობრივი თუ იდეურ-ლიტერატურული შეხედულებების მსგავსება, ცხადია, მარტოოდენ ტიპოლოგიური ხასიათისაა და სრულიადაც არ წარმოადგენს ლიტერატურულ ურთიერთგავლენათა შედეგს.

რეფორმაციისდროინდელი გერმანელი მწერალი ულრიხ ფონ ჰეტენი თავის ცნობილ თხზულებაში „ვადისკი ანუ რომის სამება“, რომელშიც მან წარმატებით გამოიყენა ეს ფორმა, ტრიადას უწოდებს „გონებამახვილურ და სრულიად ახალ ხერხს“, რომლის საშუალებითაც ვადისკი „სამეულებად, —

სხვანაირად რომ ვთქვათ,—ტრიალებად ჰყოფს, „რომში დაბუ-
 დებულ მანკიერებებსა და სისაძაგლეს“⁶³. ვადისკრის მი-
 ხედვით: სამი რამ ჩამოაქვთ რომიდან — „ქუჭყიანი სინდისი,
 გაფუჭებული კუჭი და ცარიელი ქისა“ (გვ. 73), „სამი რამაა
 გაძევებული რომიდან — უბრალოება, ზომიერება და პატიოს-
 ნება“ (გვ. 77), „სამი რამით ვაჭრობენ რომში — ქრისტეთი,
 სასულიერო თანამდებობითა და ქალებით“ (გვ. 78), „სამი რა-
 მით არიან დაკავებული რომის უსაქმურნი — სეირნობით, გარ-
 ყვნილებით და ქეიფით“ (გვ. 83), „სამი რამ თან უნდა ჰქონდეს
 რომში ჩასულს — ფული, თავხედობა და უსირცხვილობა“
 (გვ. 93), „სამი რამით იმორჩილებს რომი ყველაფერს — ძალ-
 მომრეობით, ეშმაკობით და მოჩვენებითი წმინდანობით“
 (გვ. 105), „სამი სახის თავადები მართავენ რომს — მაჰანკლე-
 ბი, კურტიზანები და მევახშეები“ (გვ. 114, „სამი რამით არის
 რომი სავსე — ბ...ით, მღვდლებით და გადამწერლებით“
 (გვ. 114), „სამი რამ უყვართ რომში — მოკლე ლოცვები, ძვე-
 ლი ოქრო და მხიარული ცხოვრება“ (გვ. 115), „სამი რამაა ძვი-
 რი რომში — ურთიერთპატივისცემა, სამართლიანობა და მე-
 გობრობა“ (გვ. 119) და ა. შ.

როგორც ციტატებიდან ჩანს, რომის პაპისა და მისი კურიის
 წინააღმდეგ მებრძოლი ჰუტენის ტრიალებს „ვადისკში“ მწვავე
 სატირული ხასიათი აქვს, მაშინ როცა დადებითი შეხედულებ-
 ზების გადმოსაცემად გამოყენებულ ტრიალებში სულხან-საბა
 ორბელიანი თავის დიდაქტიკურ მოძღვრებას წარმოგვიდგენს,
 რაც მსგავსებასთან ერთად განასხვავებს კიდევ ჰუტენისა და
 სულხან-საბას ტრიალებს ერთმანეთისაგან.

განათლებული მონარქიზმის მომხრე სულხან-საბა ორბე-
 ლიანი ასე აყალიბებს ტრიალების სახით თავის შეხედულებას
 მეფეზე: „მეფეთაგან სამნი უყვარან ღმერთსა: სიმშვიდე, სიმ-
 დაბლე და სულგრძელობა.

მეფეთაგან სამს დაიმადლებს უფალი: სამართალსა უქრთა-
 მოსა, მოწყალებასა და დიდსა სიყვარულსა ყოველთასა.

⁶³ Ульрих Фон Гуттен, Публицистика, письма, Москва, 1959, გვ. 72. ულრიხ ფონ ჰუტენის თხზულებიდან ციტატები ყველგან ამ გამოცემიდან არის ამოწერილი.

მეფეთაგან სამს ინატრიან ქვეყანანი: ზავთა მართებულსა, სიმართლესა უზავეელსა და სიუხვესა მოუკლებელსა.

მეფეთაგან სამს ინებებენ დიდებულნი: სიტკბოსა წესიერსა, ნადიმსა ამოსა და ჭირში — ჭირსა და ლხინში — ლხინსა.

მეფეთაგან სამს ნდომობენ მხედარნი: ცხენსა მალსა, საჭურველსა მაგარსა და დანახვასა ნამსახურისასა.

მეფეთაგან სამს იღწვიან გლახაენი: კარსა ღიასა, თხოვისა ბოძებასა და სიხარულით წარვლენასა.

მეფეთაგან სამს ითხოვენ მონანი: საჯესა ტაბლასა, ჯამაგირთა მოუკლებლობასა და მალე შეუბეზლებლობასა.

მეფეთაგან სამს ინდომებენ ვაზირნი: ყურისა მიპყრობასა, სიტყვის გაგონებასა და რჩევის დაჭერებასა.

მეფეთაგან სამს ინებებენ მოჩივარნი: საჩივრის სმენასა, აუჩქარებლობასა და დაუფერებლობასა.

მეფეთაგან სამს ინატრებენ ვაქარნი: თვალთა და ლალთა ცნობასა, ღირებულის მიცემასა და უფასურად ვაჭრობასა.

მეფეთაგან სამს ევედრებიან მოგზაურნი: მეკობრეთაგან მორჩენასა, ზვერის წესად აღებასა, ფუნდუკთა უშულართა დგომასა.

მეფეთაგან სამს იხვეწებიან შესმენილნი: მობეზღრისა წაყენებასა, ურისხველად ბრძანებასა და მართლებასა თავისასა.

მეფეთაგან სამს ითხოვენ პატიმარნი: შეცოდებისა შენდობასა, რისხვის წყალობად შეცვლასა და ხილვასა პირისა მისისასა⁶⁴.

ამ ტრიალების გვერდით, რომელთაგან ზოგიერთი შეგონება დღესაც სახელმძღვანელო უნდა იყოს ხელისუფლების სათავეში მდგომ პირთათვის, საყურადღებოა ტრიალები, რომლებიც გვხვდება არაკში „ყარყატის თავგადასავალი“.

„მტრობა, — გვამცნობს სულხან-საბა ორბელიანი ჯუმბერის პირით, — სამთა ჰმართებს: ერთსა მესაზღვრეს, რომ სამანს გადასვლა მოინდომოს, მეორეს — სხვისი მამული რომ სხვას ექიროს, თუ იგი არ წახდეს, მას ვერ იშოებს, მესამეს — ერთს მეორისაგან სასირცხო საქმე სჭირდეს... სამთა არა მართებენ

⁶⁴ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1952, გვ. 41-42.

მტერობანი: ერთს — ნავში მჯდომსა — მენავისა; მეორეს — მინდორს მსახლობელსა მაღალთა ადგილთა მსახლობელისა, მესამეს — ნაკადულთა ზედა ბოლო მსახლობელს — სათავეზე მსახლობელისა... სამთა ჰმართებენ სიტკბონი: ერთსა ციხის მოზიარეთა, მეორესა — ბევრის განაყოფის პატრონსა, მესამესა — ლხინზედ მსხდომთა... სამნი შვრებიან ცუდად: ერთი ტალა მოშიშარი, მეორე მცდელი ჯორთა მაშობრობისა, მესამე — მღვეარი ქარისა... სამთა მართებენ ენამრავლობა: ერთსა გლახკსა უპოვარსა, მეორესა — ქადაგსა მოარულსა, მესამეს — კაცსა მოჩხუბარსა... სამთა ჰმართებენ გარდახვეწა: ერთსა — თემთაგან პირადღებულსა, მეორესა — ურჩის ცოლის უფალსა, მესამესა — პატრონისა ორგულსა... სამთა ენატრებათ სიკვდილი: ერთსა — ბოროტითა სიცოცხლითა ცხოვრებულსა, მეორესა — სენგრძელსა და უკურნებელსა, მესამესა — უეჭველად ედემის მომლოდნელსა... სამნი განიძეებიან: ერთი — მეზვრე-ქურდი ყურძნისა, მეორე — მკურნალი — წამლისა უმეცარი, მესამე — მსხემი უამებელი... სამნი განარისხებენ კაცსა: ერთი — შვილი ურჩი და უსმინარი, მეორე — დიაცი მაგინებელი, მესამე — მონა ყბელი“⁶⁵.

მაგრამ „სიბრძნე სიცრუეში“ გაბნეული ტრიადებიდან საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ტრიადები, რომლებიც გვხვდება არაქში „თათვალი“.

დაახლოებით იმ პერიოდში, როცა XVII საუკუნის ცნობილი ინგლისელი ფილოსოფოსი, ბურჟუაზიული ეგოიზმისა და უკიდურესი ინდივიდუალიზმის გამომხატველი თომას ჰობსი „ადამიანს ადამიანისათვის მგლად მიიჩნევდა“ — „homo homini lupus est“, — წერდა იგი, ხოლო უფრო ადრე იტალიური რენესანსის სახელგანთქმული წარმომადგენელი ლეონარდო და ვინჩი თავის „მარტივ სასაუბრო იტალიურზე“ დაწერილ და „სტილის იშვიათი დახვეწილობითა და პლასტიურობით ცნობილ“⁶⁶ იგავებში „დაჟინებით ამტკიცებდა, რომ ამ ქვეყნად ყველანი ერთმანეთის განადგურებისაკენ მიისწრა-

⁶⁵ ს. უ. ლხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1959, გვ. 79-80.

⁶⁶ ა. გაწერელია, ლეონარდო და ვინჩი და საბა ორბელიანი, „მნათობი“, 1947, № 1-2, გვ. 276.

ფიან⁶⁷, დიდი ქართველი ჰუმანისტი ბოროტებაზე სიკეთის აუცილებელ გამარჯვებას ქადაგებდა, ბოროტების აღმომფხვრელ „ერთობის ძალზე“ მიუთითებდა და თავის ტრიალებში ამხანაგობის სიკეთეს ასე აყალიბებდა: „ამხანაგი ციხე წყლიანია, ზღუდე მაღალია, სიმაგრე დაურღვეველია.

ამხანაგი ლხინი ფრიადია, სიხარულითა გამამდიდრებელია, სუფრათა შემამკობელია.

ამხანაგი გულთა ნათელია, თვალთა ჩინია, მკლავთა ძალია და ზურგთა მომბელია.

ამხანაგი მტერთათვის მაზიანებელია, მოყვარეთათვის საიმედოვნეა, უცხოს თანა გამოსაჩენია და მეცნიერსა თანა მოსამსახურეა.

ამხანაგი მარტოსათვის ხმის გამცემია, ჯართათვის მარგებელია და ცოტას კაცთა შემაქცეველია.

ამხანაგი ქირში მომხმარია, სნეულებაში მკურნალია, სიკვდილში თავის წამგებია⁶⁸.

გ. ლეონიძის აღნიშვნისამებრ, „ქართული ძირებიდან ამონათებული საბას სიტყვის მადლი, მარილი და ნათელი განსაკუთრებით გამომყვანებულია „სიბრძნე სიცრუეში“⁶⁹.

სწორედ იმიტომ, რომ საზოგადოებრივი სატკივრების ამსახველი, ღრმად პატრიოტული და მაღალჰუმანური იდეების შემცველი „სიბრძნე სიცრუისა“ „ცოცხალი სიტყვის ფუძეზეა შექმნილი“, გამდიდრებელია „ხალხური სიტყვის საქცევებით, ლექსიკით, ხალხური ფორმებით, ნიადაგური, ფესვიანი. ლაპიდარულ ნათელი“ სიტყვით და იმავდროულად „სარგებლობს ჩვენი კლასიკური მწერლობის სიწმინდით, ბრწყინვალეებით, მშვენიერი უბრალოებით, სიმახვილით და სიცოცხლის უნარიანობით“, წარმოგვიდგება იგი „ქართული პროზის“ „დიდ უღელტეხილად“⁷⁰, ხოლო მისი ავტორი იმ პიროვნებად,

⁶⁷ ა. გაწერელია, ლიტერატურული წერილები, თბილისი, 1954, გვ. 73.

⁶⁸ სულხან-საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. I. თბილისი, 1959, გვ. 123.

⁶⁹ გ. ლეონიძე, სულხან-საბა ორბელიანი, იხ. სულხან-საბა ორბელიანის თხზულებანი, ტ. I, თბილისი, 1959, გვ. 426.

⁷⁰ იქვე.

ვინც არა მარტო ქართულ პროზაში მოახდინა დიდი გარდატეხა, არამედ — უმთავრესად „ქილილა და დამანას“ თარგმანით, რომლის გამო მამუკა ბარათაშვილი ამბობდა „თუმცა რუსთველის ნათქვამი არ არის, მაგრამ ნაკლებად სათქმელიც არ არიო“⁷¹, ქართული ლექსიც გაამრავალფეროვნა და ყოველივე ამით გააფართოვა ევროპეიზმის გზა ქართულ მწერლობაში.

ქართულ მწერლობაში ახალი მიმართულებების — ევროპეიზმისათვის გზის გაკაფვისა და დამკვიდრების თვალსაზრისით საყურადღებო მოვლენაა მამუკა ბარათაშვილის, განსაკუთრებით კი დავით გურამიშვილის შემოქმედება, მაგრამ მათი ნაწარმოებების ამ საკითხთან დაკავშირებით განხილვამდე რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას არჩილის სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენელზე — თეიმურაზ მეორეზე, რომელმაც, თავისი წინამორბედის მსგავსად, ზღაპრულ-ფანტასტიკურ თემატიკას მკვეთრად დაუპირისპირა „მართლის თქმა“, „პოეზია ჩამოიყვანა მაღალი, განყენებული მატერიებიდან და აალაპარაკა ისეთ ჩვეულებრივ, უბრალო, ამქვეყნიურ რამეზე, როგორცაა ხილი, სასახლე, შველი და თხა“⁷². სწორედ ის, რომ თეიმურაზი „აღორძინების ხანის „რეალისტი“ მწერალია, რომელსაც ყურადღება მიუქცევია ერის ცხოვრებისა და ზნე-ჩვეულებებისათვის და ზედმიწევნითი სისწოროთ დაუსურათხატებია ისინი“⁷³, განსაზღვრავს არჩილის გზის გამგრძელებლის როლსა და მნიშვნელობას ქართული მწერლობის ახალი მიმართულებით განვითარების სფეროში.

„მართლის თქმის“ არჩილისეული მოთხოვნის მხატვრულ

⁷¹ მამუკა ბარათაშვილი, თხზულებათა სრული კრებული, გამოსაცემად მოამზადა, კომენტარები და საძიებელი დაურთო გივი მიქაძემ, თბილისი, 1969, გვ. 132.

⁷² კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბილისი. 1952, გვ. 505.

⁷³ იქვე.

პრაქტიკაში განხორციელების საყურადღებო მაგალითია თეიმურაზ მეორის „სარკე თქმულთა ანუ დღისა და ღამის გაბაასება“, განსაკუთრებით ამ თხზულების მეორე ნაწილი, „ორიგინალური, ეროვნული, ქართულ ნიადაგზე აღმოცენებული“⁷⁴ ნაწარმოები, „სადაც მოცემულია იმდროინდელი საქართველოს (კერძოდ კახეთის) ეთნოგრაფია მხატვრულ ფორმებში“⁷⁵, და თითქმის „ფოტოგრაფიული სისწორით“ არის გადმოცემული ჩვენი ხალხის ყოფა-ცხოვრება და ზნე-ჩვეულებანი. მართალია, თეიმურაზს ამ მიმართულებითაც ჰყავდა წინამორბედი, სახელდობრ იგივე არჩილი, რომლის „საქართველოს ზნეობანი“, ანალოგიური საკითხებისადმი არის მიძღვნილი, მაგრამ ლ. მენაბდეს აღნიშვნისამებრ, „რაც არჩილის ნაწარმოებში მხოლოდ მოხსენებული, აღნუსხული და სქემატურად ჩამოთვლილი იყო, თეიმურაზის „გაბაასებაში“ ხორცშესხმული, დასრულებული სახითაა წარმოდგენილი და ვრცლად აღწერილი“⁷⁶.

„მართლის თქმის“ არჩილისეული გაგების მიმდევრად გვევლინება თეიმურაზი თხზულებაშიც „გაბაასება რუსთაველთან“, რომელშიც ვეფხისტყაოსანს „საქართველოს კაცთათვის სატრფო და სასურველ“ „უცხო რამ, საკვირველ“ ნაწარმოებად კი მიიჩნევს —

„ვეფხისტყაოსნის“ ლექსები სხვა ლექსთა გამოცხადვით,
საქართველოსა კაცთათვის სატრფო და სასურველიაო
(გაბაასება რუსთაველთან, სტრ. 9)

ამბობს იგი, მაგრამ იქვე სინანულსაც გამოთქვამს — „თუმცა მართალზე თქმულიყო, რა ტყბილი საკითხველიაო“ (იქვე, სტრ. 9) და რუსთაველის „ტყუილზედ დაშვრომით“ უკმაყოფილო რომ კითხულობს —

⁷⁴ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტ. II, თბილისი, გვ. 625.

⁷⁵ მ. ჯაკობია, თეიმურაზ მეორე, იხ. თეიმურაზ მეორე, თხზულებათა სრული კრებული, გიორგი ჯაკობიას წინასიტყვაობით, რედაქციით, ლექსიკონით და შენიშვნებით, თბ., 1939, გვ. X, თეიმურაზ II-ის ნაწარმოებები ყველგან ციტირებულია ამ გამოცემის მიხედვით, ფრჩხილებში აღნიშნულია ნაწარმოების სათაური და სტროფი.

⁷⁶ ქართული ლიტ. ისტორია ექვს ტომად, ტ. II, თბ., 1966, გვ. 624.

ნესტან-დარეჯან ვინ იყო, რომ აქო დაუცხრომელად?
ტყუილის ტარიელისთვის სტირს ცრემლის შეუშრობელადო
(იქვე, სტრ. 3),

დაბეჯითებით ამტკიცებს:

— არ გაგონილა ინდოეთს ნესტან-დარეჯან ქალადა,
არცა ტარიელ კაცს ერქვას — გიწოდებია ძალადა!
არაბისტანში თინათინ არ იყო ბროლ-ფიქილადა,
ვერც კპოებთ ავთანდილსაცა მის ეშუით დანამთვრალადა.
არა ყოფილა ფარსადან ექვს სამეფოზედ მჭდომელად.
არცა განთქმული ინდოეთს, რომ ყოფილიყოს მფლობელად.
არ თქმულა მეფედ არაბეთს როსტევან სახელდებულად,
არც მის ასულად თინათინ, რომ სხვას ვინ ეთქვას ქებულად,
ვერც ავთანდილზედ მემოწმნენ იმისთვის თავდადებულად —
დაგისახვსა ტყუილად მიჯნურებ ცეცხლ-მოდებულად!
(იქვე, სტრ. 5 — 8).

ამ გრძელი ამონაწერის აზრი ნათელია. ზღაპრულ-ფანტასტიკურის მოწინააღმდეგე თეიმურაზი, არჩილის მსგავსად „მართლის თქმას“ რომ ემხრობა, „მართლის თქმად“, იმავე არჩილის მიხედვით, მხოლოდ კონკრეტულ-ისტორიული ფაქტების ასახვას მიიჩნევს და მწერლისაგან მარტოოდენ რეალურად არსებული პიროვნებებისა და მოვლენების გამოხატვას მოითხოვს.

ეს არსებითად ასეა. მაგრამ, როგორც რუსთაველის პასუხიდან ჩანს, საკუთრივ ვეფხისტყაოსანს, „სალმრთოდ თუ საეროდ“ (იქვე, სტრ. 10) მოსახმარ წიგნს, თეიმურაზი არ უნდა თვლიდეს პოეტის უსაგნო ფანტაზიის ნაყოფად. ამას გვაფიქრებინებს არა მარტო ის, რომ თეიმურაზი რუსთაველს იმ საყვედურის საპასუხოდ, თითქოს მას „ტარიელ, ნესტან-დარეჯან ტყუილად სიტყვით“ ექოსა. წყენით ათქმევინებს — „რად უნდა ცილსა მწამებდეს ჯავრითა გამახელოსა?“ (იქვე, სტრ. 17), არაჰედ, უმთავრესად, დიდი პოეტის განცხადება — „ვინც წაიკითხავს ჩემს ნათქვამს — მიგდება უნდა ყურისა“ (იქვე, სტრ. 9) და ამ განცხადების წინ გადმოცემული მდგომარეობა იმდროინდელი საქართველოსი. სახელდობრ, „გაბაასებაში“ თეიმურაზი რუსთაველს ათქმევინებს —

როდესაც საქართველონი იყო ხელმწიფის ერთისა
მაში მას ეამსა მე ვიყავ შინა-ყმა თამარ-მეფისა,
კურთხეულ არის ხსენება მპყრობელის დიდის ქვეყნისა“
(იქვე, სტრ. 14)

და აგრეთვე —

როს ქვეყანაზე ვცხოვრობდი, ვიყავთა გადიდებული,
ხელმწიფე მყვანდა მაღალი, დიდადაც გადიდებული,
მას დროს ქართველნი არ იყვნენ შტრისაგან შეწუხებული,
მხიარულნი და შევებულნი ლხინობდენ გახარებული
(იქვე, სტრ. 18, ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.).

თეიმურაზის მიერ ზემოგამოთქმული საყვედურის გამო რუსთაველის ეს პასუხი, ცხადია, იმ აზრს გამოხატავს, რომ „ექვს სამეფოზედ მჭდომელად“ წარმოდგენილი ფარსადანიც, „ეს შეიდი სახელმწიფონიც დიდნი, ვარგნი და არ აენი“, ისევე როგორც ვეფხისტყაოსნის სხვა გმირები და მათი მოქმედების გარემო. არსებითად რუსთაველიან დროს „მაღალი, დიდადაც გადიდებული“ „ხელმწიფის ერთის“ სეპტრის ქვეშ გაერთიანებული „საქართველონის“ სინამდვილის ამახველია და ამ სინამდვილის გამოსახატავად ნაწარმოებში გმირთა თუ ადგილთა სახელებია მარტოდენ გამოგონილი.

თეიმურაზის „გაბაასება რუსთაველთან“ პეტერბურგში შექმნილ ლექსთა ციკლს მიეკუთვნება.

მრავალჭირნახულ პოეტს, რომელსაც „უამთა სიავემ ბედ-უკულმართი ცხოვრება არგუნა“⁷⁷, თუმცა გარეგნულად სპარსულ ორიენტაციის გზას ადგა, მაგრამ ნამდვილად ერთი იმათთაგანი იყო, ვინც ქართველი ხალხის ეროვნულ-კულტურული თვითმყოფობის შენარჩუნების იმედს რუსეთთან კავშირზე ამყარებდა. ამიტომ იყო, რომ თეიმურაზს არაერთგზის წარუგზავნია თავისი ელჩები ჩრდილოეთის დიდ იმპერიასთან მტკიცე ურთიერთობის დასამყარებლად, ხოლო 1760 წელს თავად გაემგზავრა გვირგვინოსანი პოეტი პეტერბურგისაკენ, სადაც იგი საბოლოოდ თავისი ღირსების შესაფერისად მიიღეს, მაგრამ მისი თხოვნა უყურადღებოდ დატოვეს. თეიმურაზის დიპ-

⁷⁷ თეიმურაზ მეორის თხზულებათა ზემოდასახელებული გამოცემა, 33. V.

ლომატიური მისია მარცხით დამთავრდა. რუსეთის იმპერიის სამეფო კარისათვის წარდგენილ მის გეგმას სპარსეთის წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლისა ფაქტიურად შედეგი არ გამოუღია.

იქ, პეტერბურგში, თეიმურაზს სამეფო კარზე გაუცვნია დიდი სამხედრო მოხელის — ალექსანდრე ბუტურლინის ასული ბარბარე, რომლის მშვენიერებას ხანდაზმული პოეტი ჭაბუკური გრძნებით აღუნთია. ბარბარესადმი არის მიძღვნილი თეიმურაზის ლექსები „კიდურწერილობა“, „ანბანთქება“ და „გაბაასება რუსთაველთან“. პირველი ორი ლექსი სატრფიალო ლირიკის ნიმუშებია და აკ. კ. კეკელიძის შეხედულებით, გამოირჩევიან თეიმურაზის სხვა ნაწარმოებებიდან „გრძნობათა სიღრმით და გარეგანი მოხდენილობით“⁷⁸. თუმცა ამ მხრივ მათ არ უნდა ჩამორჩებოდეს „თავგადასაყალი“, სადაც დიდი უშუალობითაა გადმოცემული თეიმურაზის ღრმა განცდა თავისი შვილების — ქეთევანისა და ერეკლეს — სპარსეთში გაწვევის გამო:

გაგზავნეს კახეთს ჩაფარი, არ ჩემთვის მოსალხენია,
მათ დამიბარეს ქალ-ვაეი, დღე მქონდა მოსაწყენია,
სხვა ძე არ მყვანდა გასინჯეთ, ვინც იყოთ კაცი ბრძენია,
აღარავინ მრჩება ოჯახში, ვით მოვითმინო ძნელია?!
(სტრ. 5).

და, განსაკუთრებით, ამ ლექსის დასასრული —

ვიყავ ყანდაარს მკმუნვარე, არა გულითა ლხინობით,
ვთქვი ლექსი მცირე რაიმე სევდისა მოსათმინობით (სტრ. 14).

ბარბარესადმი მიძღვნილ ლექსებში საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს თეიმურაზის დამოკიდებულება ევროპისადმი, რომელიც მას, განსაზღვრულ ფარგლებში, მისაბამ ნორმად აქვს წარმოდგენილი.

ავტორი „კიდურწერილობისა“ — „ვითა ფერობს სიკეთესა შენსა, ეგრეთ საქებელ ხარ დიდათ ევროპიასა შინა, დასავით საყვარელო ჩემო“, — ბარბარეს წარმტაცობის გამოსახატავად,

⁷⁸ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, თბილისი, 1952, გვ. 505.

მართალია, აღმოსავლური პოეზიისათვის დამახასიათებელ ეპიტეტებსაც მიმართავს — „ორსა მნათობთ შესადარისი“ (კიდურწერილობა, სტრ. 2), „ბროლისა მსგავსსა პირზედა ტურფად გიხდება ხალია (იქვე, სტრ. 3), „ლალურად დაწვნი წითულნი გქონიან, შენ გამჭირვალო-და“ (იქვე, სტრ. 9), „თეარს ბროლსა პირსა შეშვენის შავთვალ-წარბთ განწყობილობა“ (ანბანთქება, სტრ. 9) და სხვ., მაგრამ იმისათვის, რომ უფრო დამაჯერებელი იყოს თავის გატაცების საგნის მიმზიდველობა და ღირსება, მეფე-პოეტი ბარბარეს წარმოგვიდგენს „დილით გაშლილ“ „ევროპიისა საქებას“ ვარდად (კიდურწერილობა, სტრ. 5), ისეთ ქალად, რომლის მსგავსი ევროპაში არ მოიპოვება — „არ არის შენიცა სწორი ევროპიაში ქალია!“ (იქვე, სტრ. 15). თეიმურაზს გადაუწყვეტია ანთებული ლამპარით მოიაროს „ევროპია“, რომ იპოვნოს ბარბარე — „ყვავილი... მზიანი“ — „ლამპარს აღვანთებ, მოცდებნი, დავივლი ევროპიასა. ლამაზსა. გამორჩეულსა ყვავილს ვიპოვნი მზიანსა“ (ანბანთქება I, სტრ. 12). პოეტი დიდად მოუხიბლავს ქალის ევროპულ განათლებას და „სიბრძნეს სრულს“

წმიდად რომელსაც უკითხავს ფილოსოფოსთა თქმულები,
წარმატებულად ენები მან იცის ფრანციულები,
წერილი იტალიელთა, ფრანგული, ნემეცურები (იქვე, სტრ. 30).

ბარბარეს ყველა ამ თვისებით მოხიბლული თეიმურაზი თავის თავს უძლურად მიიჩნევს ღირსეულად შეამკოს იგი.

მე უსწავლელსა ვით მეძლოს, ვისზედ ვთქვი ანბანთ-ქებანი?
ბრძენს უნდა ექო იმისი ციმციმი, ბრწყინვალებანიო, —

და რუსთველს, ერთადერთ პოეტს, ვისაც შეეძლო, თეიმურაზის აზრით, შესაფერისად ემღერა ბარბარესათვის, სწორედ იმას უსაყვედურებს, რომ მან ნაცვლად ქალისა „ევროპიაში რომელსა ბნელი არ მიეკარების“ (გაბაასება რუსთაველთან, სტრ. 10) გამოგონილი ნესტან-დარეჯანი შეაქო.

თავის მხრივ ტარიელისთვის „ცრემლ-შეუშრობელი“ პოეტი ცილის წამებად რომ თვლის ბრალდებას, თითქოს „ტყუილზედ დამშვრალიყოს“, ღებულობს გამოწვევას —

თუ მე მაგ დროსა მეცოცხლა, გავიმარჯვებდი მე დია,
ენასც შენ აქებ, მაგაზედ კარგს ლექსებს გამოვთქვამდია.

რა სიტყვით შევამკობდი-და! — შენ კარში გაგაგდებდია!
რადგან შენს საქებრად დარჩა, მას არ ჰქონია ბედია!

რუსთაველის პირით საკუთარ პოეზიაზე ასეთი მსჯავრის გამოტანა თეიმურაზის თავმდაბლობაზე მეტყველებს უთუოდ. მართალია, თეიმურაზის შემოქმედება არ გამოირჩევა პოეტური აღმავრენით და ფორმის სინატიფით, — მისი ლექსები სულაც არაა ყოველთვის გამართული და ჰარმონიული: არც ვერსიფიკაციის სფეროში შეუქმნია მას რაიმე ახალი და საყურადღებო, მაგრამ არჩილის სკოლის ერთგულ მიმდევარს უდაოდ საპატიო ადგილი უჭირავს „აღორძინების ხანის“ ქართულ მწერლობაში. მან არა მარტო გაწმინდა თავისი წინამორბედის მიერ ვაკაფული გზა „მართლის თქმის“ მიმართულებით, არამედ გააფართოვა და გააღრმავა რეალისტური ტენდენცია და, ამასთანავე, მ. ჯაკობიას შენიშვნისამებრ, იგი ერთ-ერთი იმთვანია, ვინც „აღორძინების ხანის“ მიწურულში სამიჯნურო სატრფიალო ლირიკასაც ჩაუყარა საფუძველი“⁷⁹. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ პერიოდის ქართულ მწერლობაში სატრფიალო ლირიკის საყურადღებო ნიმუშები გვხვდება რუსეთში გადასახლებული ვახტანგ VI-ის ამაღლის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წევრის მამუკა ბარათაშვილის შემოქმედებაშიც.

*

მამუკა ბარათაშვილის მთავარი დამსახურება ქართული ლიტერატურის წინაშე ისაა, რომ მან ეროვნულ-ფოლკლორული მასალის ფართოდ გამოყენებით გაამრავალფეროვნა ქართული ლექსის ფორმა და კილო, შექმნა ახალი ვერსიფიკაცია, რითაც მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ქართული პოეზიის აღმოსავლური გავლენისაგან განთავისუფლებისა და ჩვენი ლიტერატურის ახალი მიმართულებით — ევროპეიზმის გზით, განვითარების სფეროში.

„აღორძინების ხანის“ თითქმის ყველა მწერლის შემოქმედების ძირითადი მოტივი — სოფლის სამღურავი — მამუკა ბა-

⁷⁹ ზეიმურაზ მეორეს თხზულებათა ზემოდასახელებული გამოცემა, 33- X IV.

რათაშვილის თხზულებათა ერთი მთავარი მოტივიცაა. პოეტი, რომელმაც მწვავედ განიცადა „მწირობა სხვათა თემისა, უხმარ და უქმად გდებანი“⁸⁰. ისევე, როგორც თეიმურაზ I, არჩილი. ვახტანგ VI და „აღორძინების ხანის“ სხვა პოეტები სოფელს. რომელიც „პირველ ახარებს, ბოლოდ ამწარებს“ (ცრუ და მცბიერი წუთისოფელი, გვ. 25), „მუხთალ“, „გაუტანელ“, „ცრუ“ და „ცბიერ“ საწუთროდ მიიჩნევს. პატრიოტი პოეტი, თავად რომ უგემნია მწარე ბედი სამშობლოდან გადახვეწილი აღამიანისა, რომლის გამოც ამბობს —

შაქარი — მისთვის სამსალა, თაფლი არს კოლომანია,
გული აქვს დაუდგრომელად. ვით რა სწადს, ვერას თქმანიაო
(მრჩობლელი, გვ. 4).

წუთისოფელს იმაში სდებს ბრალს, რომ „ჰმოყვრობს მზაკვრულად გარე ბაკულად“ (ცრუ და მცბიერი წუთისოფელი, გვ. 25) და აფრთხილებს მკითხველს, არ ენდოს სოფელს, რადგან —

ვინ ენდო მცირედ მყოფელსა,
შეიქმნა ჩემებრივ მყოფელსაო (ლექსი მოკლე, გვ. 10).

მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ იგი საწუთროს „მუხთალს“ უწოდებს, „ყოველთა მტრად“ წარმოადგენს —

საწუთო ესე მუხთალი, ყოველთა მტერი, რასათვის არის
კაცი მისი მდომარე?

არა აქვს შეება წყეულსა, იცოთ — ჩვენთვის ნიდაგ მზირად
არს იგი მქდომარე (პისტიაური, გვ. 6).

ამასაც აცხადებს — „მიწყვი ვემდური წყეულსაო“ (ლექსი მოკლე, გვ. 10) და მკითხველს ურჩევს —

საწუთო ერთის წამისა,
განეშორენით წამისა,
ნურავის გინდათ ამება,
თვარ თქვენცა. ვით მე, ამება.

⁸⁰ მ ა მ უ კ ა ბ ა რ ა თ ა შ ვ ი ლ ი, თხზულებათა სრული კრებული, გამოსაცემად მოამზადა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო გივი მიქაძემ. თბ., 1969, გვ. 4. მამუკა ბარათაშვილის შეხედულებანი ყველგან ციტირებულია ამ გამოცემის მიხედვით. ფრჩხილებში მოთავსებულია ნაწარმოების სათაური და გვერდი.

იქნებოთ მოუსვენია

ყოვლთათვის მოუსვენიაო — (იქვე, გვ. 10), —

სულაც არ უარყოფს ამქვეყნიურ ცხოვრებას, არ გაუბრბის წუთისოფელს და თუმცა უკმაყოფილოა იმით, რომ მას სოფელმა „ურიცხვი“ და „განუზომი“ გაჭირვება არგუნა, მაინც არ სურს მისგან განდგომა —

რაგვარ ვიყავ მისი მდომი, არა მმართველს მასთვის ომი,
კმუნვა მომცეს თუ რა ზომი, უნდა ვიყო მუდამ მთმობიო —

ამბობს მამუკა. მეტიც, იგი ქების ღირსად თვლის მას, ვინც ცხოვრების სიამოვნებას არ ეურჩება — „იქებიან, რომელიცა ეურჩების სიამოვნეს არასდროსა“ (გრძლელი შაირი სამკვეთი, გვ. 132) და დაბეჭითებით შეაგონებს მკითხველს —

ვითა ყრმა, წამად შვეებული, წამ ურვამოვნებული,
გულს უყვავებდეთ, ალხენდეთ, რა გერგოსთ იგი ვნებულიო.
(მჩობლელი, გვ. 4).

როგორც აღინიშნა, მამუკა ბარათაშვილის შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს და მაღალმხატვრულობით გამოირჩევა სამიჯნურო-სატრფიალო ლირიკა, რომელშიც, თავისი პოეტიკური ტრაქტატის მიხედვით მხოლოდ „ღმრთის სააშიყო“ და „თუ ქალის აშიყოზაზე გინდა, ცოლ-ქმრობის სიყვარულზე თქმის“ მქადაგებელი პოეტი გზნებით უმღერის ამქვეყნიურ გრძნობად ტრფობას. აკად. კ. კეკელიძის აზრით, სწორედ მამუკა ბარათაშვილის შემდეგ, რომელმაც „სატრფიალო პოეზია ზეციური სამყაროდან ამქვეყნად ჩამოიყვანა და დაამკვიდრა“, „ქართულ პოეზიაში საბოლოოდ გაიკაფა გზა ცხოველყოფელმა, ლალმა, ამქვეყნიურმა ტრფობის მოტივმა“⁸¹, რაც შემდგომ ევროპეიზმის გზაზე დამდგარი ქართული მწერლობის ერთ-ერთ ძირითად მოტივად იქცა.

მამუკა ბარათაშვილს გარკვეული ხარკი გადაუხდია სასულიერო პოეზიისათვის, შეუქმნია დიდაქტიკური ხასიათის ლექსებიც და ნიმუშებიც სახოტბო პოეზიისა, სადაც მან გ. მიქაძის შეხედულებისამებრ, „აღადგინა ძველი ქართული საკარო

⁸¹ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბილისი, 1952, გვ. 526.

პოეზიის ტრადიცია და პირველმა გამოიყენა ახალი ქართული ოლა“⁸². მაგრამ საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს მისი „ლექსის სწავლის წიგნი“, ანუ „ქაშნიკი“ — ნორმატიული პოეტიკის სახელმძღვანელო, რომელიც მას ვახტანგის ბრძანებით დაუწერია მოსკოვში 1731 წელს და „წარმოადგენს ქართული ლექსის ბუნების შესწავლის პირველ ცდას“⁸³.

მამუკა ბარათაშვილზე არსებულ სპეციალურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული შეხედულებებისამებრ, „ლექსის სწავლის წიგნის“ პირველ ნაწილში გადმოცემული მოსაზრებანი პოეზიის საკითხებზე არსებითად რუსთაველისა და ვახტანგ მეექვსეს შეხედულებებს ეყრდნობა, მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ აქ „ავტორი არაა ორიგინალური თავის ზოგადლიტერატურულ შეხედულებებში, იგი რუსთაველის, ვახტანგ მეექვსისა და, საერთოდ, გაბატონებული ტრადიციის მიმდევარია“⁸⁴, „ლექსის სწავლის წიგნმა“ როგორც ნაწარმოებმა, რომელშიც თავმოყრილი იყო პოეზიაზე არსებული შეხედულებანი, მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქართული მწერლობის განვითარებაზე.

აქ, უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია „ქაშნიკში“ გატარებული აზრი პოეზიის დიდ პრაქტიკულ-აღმზრდელობით დანიშნულებაზე, რაც არისტოტელესა და პორაციუსის „პოეტიკებიდან“ მომდინარეობდა და განმანათლებლური ესთეტიკის ერთ-ერთ ძირითად დებულებას წარმოადგენდა. ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს იცნობდა თუ არა მამუკა ბარათაშვილი ანტიკური სამყაროს მოაზროვნეთა მოსაზრებებს და კლასიციზტთა და განმანათლებელთა ესთეტიკურ შეხედულებებს. მთავარი ისაა, რომ XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში დაწერილი „ლექსის სწავლის წიგნი“ არსებითად შეესატყვისებოდა და გამოხატავდა ეპოქის მოწინავე აზრს პოეზიის მიზანსა და დანიშნულებაზე.

სწორედ იმიტომ, რომ, მამუკას შეხედულებით, „ლექსი

⁸² ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტომი მეორე, თბილისი, 1966, გვ. 537.

⁸³ იქვე, გვ. 539.

⁸⁴ ჯ უ მ ბ ე რ ქ უ მ ბ უ რ ი ძ ე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურისა და კრიტიკის ისტორიიდან, 1958, გვ. 232.

ერთი რამე არის ამ სოფლის საქმეში“ (ლექსის სწავლის წიგნი, გვ. 124) და იმისდა მიხედვით, თუ რას ეხება და როგორაა დაწერილი, მას შეუძლია დიდი სიკეთეც მოუტანოს საზოგადოებას და არანაკლებ ცუდი ზეგავლენაც მოახდინოს მასზედ, ანუ, როგორც მამუკა აღნიშნავდა — „თუ კარგა იტყვი სიტყვის სიმარჯვითა და ცოდნის ძალითა... მთქმელი მოიგონება და მსმენი ისწავლის“, ხოლო „თუცა ავზედა თქვა, ურიგოდ, თქვა, ქებისა და მოგონების ნაცვლად, საძრახავი და საგმობელი იქნება და ცოდვაც მძიმე, რომე კაცი ცოდვაზედ აღძრავს და ავს ასწავლის“ (იქვე, გვ. 124), გადაუწყვეტია მას დაეწერა „ლექსის სწავლის წიგნი“. „აწ,—წერს იგი,—რადგან ლექსისაგან ესენი და სხვა მრავალი რამ გამოვა, ამისთვის ეს სწავლა დავსწერე, რომ ლექსი ურიგოდ არავის მოუვიდეს, რადგან ამთენი კარგია და ავიც გამოა“ (იქვე, გვ. 124).

როგორც ციტირებული შეხედულებიდან ჩანს, მამუკა ლექსის დიდ მნიშვნელობას რომ აღიარებდა, იდეურ მხარესთან ერთად ფორმასაც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა, „კარგის თქმასთან“ ერთად „სიტყვის მარჯვედა და ცოდნის ძალით“ თქმას მოითხოვდა და „ავზედ თქმის“ მოწინააღმდეგე „ურიგოდ თქმასაც“ „საგმობლად“ რაცხდა.

„პაშნიკის“ ავტორი, — რომელიც, როგორც ეს მართებულად არის აღნიშნული ლიტერატურაში მამუკა ბარათაშვილზე, — ქრისტიანულ-ზნეობრივი თვალსაზრისიდან გამომდინარეობდა, მკაცრად აკრიტიკებდა მათ, ვინც ქართულ მწერლობაში სპარსული პოეზიის გავლენით „მსმენთ საზიანოდ და მთქმელთ საურიგოდ“ „თათრის ზღაპრებს“ (იქვე, გვ. 24) ლექსავდა. იგი პოეტს „საღმრთო წერილის სამეძაოდ“ გალექსვის ნაცვლად „ღმრთის სააშიყო“, ხოლო „თუ ქალის აშიყოზაზე გინდა, ცოლ-ქმრობის“ (იქვე, გვ. 124) სიყვარულზე წერას ურჩევდა და მწერლობის საგნად უმთავრესად ისეთ თემას მიიჩნევდა, რომელიც მკითხველს ქვეყნის სასარგებლო საქმისთვის ამოქმედებდა, საგმირო საქმეს ასწავლიდა, მტრის წინააღმდეგ განაწყობდა და სამშობლოს დაცვისათვის ააგულიანებდა. მამუკა შეაგონებდა პოეტს — „ან კარგი ამბები მოიყვანე და იმაზედა თქვი, ან კაი სწავლის ამბებით კაი ამბები გალექსე, ან ომსა და ფალავანების ამბავზედ თქვი, იმისათვის, რომ კაცს

გააგულოვნებს, ომს მოანდომებს, ომისა და იარაღის ხმარებას ასწავლია და რჯულისა და მეფის და ქვეყნის მტერზე გამოსაყენებელიაო“ (იქვე, გვ. 125).

მაგრამ, როგორც ზემოთაღნიშნულიდანაც ჩანს, მამუკას კარგად ესმოდა პოეზიის სპეციფიკა, რომ მხატვრულ ნაწარმოებს მაშინ შეუძლია შეასრულოს თავისი დანიშნულება და მოახდინოს საზოგადოებაზე სასურველი ზეგავლენა, თუ „კარგს“ „კარგად იტყვის“, ე. ი. თუ მაღალიდეთურ შინაარსს შესაფერ ფორმას მოუწახვავს. „ლექსი მძიმე და გრძელი სიტყვა უგემური იქნებოდა, და უგვარო სიტყვა რომ ერიოს — გაუგემურებო“ (იქვე, სტრ. 126), წერდა მამუკა. „იქნება ლექსი გემრიელი და წყობილი იყოს, — აღნიშნავდა იგი, — ეს ამბის გაულექსავათ სხვაში არსად მოსახმარია, მაგრამ იმაშიაც თუ კაი სწავლის სიტყვა მოვა და იქ ლექსს არ ავსებუ, მოლექსეობაში ნაკლებობა არი“. (იქვე, გვ. 126).

უცხოური, კერძოდ, სპარსული ლიტერატურის წინაშე ქედის მოხრის წინააღმდეგ შემართება და მწერლობაში ეროვნულ-ისტორიულ სინამდვილეს ასახვის მოთხოვნა, რაც „ლექსის სწავლის წიგნის“ თეორიული ნაწილის პათოსს შეადგენს, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ამ წიგნს ჩვენთვის საინტერესო პრობლემის — ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის თვალსაზრისით. ამავე თვალსაზრისით, მამუკას საკუთრივ მხატვრულ პრაქტიკასთან ერთად, არანაკლები მნიშვნელობა აქვს „ქაშნიკის“ მეორე ნაწილს, სადაც ავტორი იმ აზრს ატარებს, რომ ამა თუ იმ თემას, ამა თუ იმ ზომის (მამუკას მიხედვით „ხმის“) ლექსი შეედარება, რაც შეესატყვისება კლასიციზტური პოეტიკის ნორმებს, და სხვადასხვა „ხმის“ ნიმუშებს იძლევა.

სანიმუშოდ კი მამუკას რუხთველური შაირი, ჩახრუხაული, სულხან-საბა ორბელიანისა და ვახტანგის პოეზია აუღია და საკუთარი ლექსებიც გამოუყენებია. „მე — წერს მამუკა თავის წიგნში, — რადგან ესენი (სანიმუშოდ აღებული სხვა ავტორების ლექსები — დ. ლ.) შეეკრიბე თვით იმათი ხმისთანა ლექსის თქმაც შემეძლო, მაგრამ, ესენი უმჯობე იყვნენ ჩემისა და ამისთვის ესენი დავსწერე და ჩემი ნათქვამიც ამათ ვაახელი. ნუთუ მეც მელექსეთა თანა არვინ გამაძოთ და ნახოთ თქმულ-

ნი მსგავსი ლექსთა ყოველთა ჩემ მიერ სხვანაცაო“ (იქვე, გვ. 132).

სწორედ საკუთარი ლექსებით — რომლებშიც მდიდარ ქართულ ხალხურ პოეზიასთან ერთად წარმატებით გამოუყენებია რუსული, უკრაინული და პოლონური ხმები, რაც პოეტს სათაურშიც აქვს აღნიშნული („რუსული ხმები“, „ჩერნიჩკოს ხმა“, „პრიიდი დრუჟოკის ხმა“, „ნე სმუშჩაის ხმა“, „პოროდილა ჩეჩოტოჩკას ხმა“, „პოლცკის ხმა“) — წარმოგვიდგება მამუკა ბარათაშვილი ქართული ლექსის ვერსიფიკაციის ნოვატორად, პოეტად, რომელმაც გაამრავალფეროვნა ქართული პოეზია და აღ. ბარამიძის აღნიშვნისამებრ, „ხალხურ ლექსიკას, მეტყველებას, სახეებს“ დაწაფებულმა დიდი წვლილი შეიტანა „ქართულ სალიტერატურო ენის გადახალისება-გახალხურების“⁸⁵ სფეროში.

მართალია, მამუკა ბარათაშვილს ჰყავდა წინამორბედები, უწინარეს ყოვლისა, სულხან-საბა ორბელიანი, რომელსაც თავად იგი რუსთაველის შემდეგ ქართული მწერლობის სანიმუშო წარმომადგენლად მიიჩნევდა:

ოდეს ინებეს ემბაზით აღმოქმად სახელწოდებად
მენება შოთა, ზოგადმან საბა მივიღოთ მოღებადო, —

ამბობს იგი „ჯიმშედიანის“ წინასიტყვაობაში (გვ. 123), ხოლო „ქაშნიკში“ წერს: „სულხან-საბა ორბელიანმა „ქილილა და(და) მანა“ გალექსა. თუმცა რუსთაველის ნათქვამი არ არი, მაგრამ ნაკლებად სათქმელიც არ არი, იმაში ბევრი ხმა მოუყვანიაო“ (გვ. 132).

კ. კეკელიძე მამუკას წინამორბედად მიიჩნევს გარსევან ჩოლოყაშვილსაც, XVII საუკუნის შუა წლების მწერალს, ვინც, მკვლევარის აზრით, უნდა იყოს ავტორი „ნარგიზოვანის“ სახელწოდებით ცნობილი ლირიკული კრებულისა, სადაც 16-მარცვლოვანი შაირის გვერდით გვხვდება 7, 8, 10, 11, 12, 13 და 15-მარცვლოვანი საზომები⁸⁶. მაგრამ გარსევან ჩოლო-

⁸⁵ კ. კეკელიძე, აღ. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1969, გვ. 409.

⁸⁶ კ. კეკელიძის ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბ., 1952, გვ. 501 — 511.

ყაშვილს კიდევაც რომ ეკუთვნოდეს კ. კეკელიძის ამ შეხედულებამდე მკვლევართა მიერ XVIII საუკუნის ძეგლად მიჩნეული „აღორძინების ხანის“ ერთი საუკეთესო ნაწარმოები, — რომელშიც მისი გამომცემლის პროფ. ალ. ბარამიძის დახასიათებით, „მხატვრულად არის შერწყმული სატრფიალო გრძნობებისა და მხურვალე პატრიოტიკის ხმები... სიყვარულის სიმძლავრე გადმოცემულია რაღაც იშვიათი სინაზით, გრძნობიერებით და სიცხოველით“, და წარმოადგენს ძეგლს, რომლის „თითქმის ყოველი თავი იძლევა ახალსა და თავისებურ რიტმს, მეტრს. კომპოზიციას“⁸⁷ — ეს სულაც არ ამცირებს ქართულ მწერლობაში ნოვატორულ როლს მამუკა ბარათაშვილისა, ვინც კ. კეკელიძისავე შეხედულებისამებრ, „საბოლოოდ დაამსხვრია ქართული ვერსიფიკაციის ტრადიციული ფორმები, რომელიც რუსთველური ლექსითა და ჩახრუხაულით იყო შებოქილი, და მოგვცა ლექსთწყობის ის მრავალფეროვანი საზომი, რომელიც მერე ასე გამოიყენეს დავით გურამიშვილმა და ბესიკმა.... პირველმა შემოიტანა ლიტერატურაში ხალხური სიმღერების კილო, მაგალითად „პატარა ქალო თინაო, რას გარდამიდევ წინაო“, და პირველმა გამოიყენა რუსული ხალხური სიმღერები ქართული ვერსიფიკაციის გასამდიდრებლად. შემდეგ ამ მხრივ და არა მარტო ამ მხრივ, ის მისაბაძი მაგალითი გახდა დავით გურამიშვილისათვის“⁸⁸.

როგორც აღნიშნულია, ი. ჭავჭავაძემ დავით გურამიშვილი აღიარა იმ პოეტად, რომელმაც „სცადა თითქმის პირველად, ზოგიერთგან რასაკვირველია, ევროპეიზმის შემოტანა ქართულ ლექსის გამოთქმაში“ (ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.) და მართლაც, ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის, ე. ი. ქართულ მწერლობაში ევროპული ლიტერატურული გემოვნების დამკვიდრების, მისი სპარსული საკარო პოეზიის „ფიგურალი“ გამოთქმისაგან განთავისუფლებისა და ჩვენი მწერლობის ეროვნულ

⁸⁷ „ნარგეზოვანი“ ალ. ბარამიძის გამოცემა, გვ. 7.

⁸⁸ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბლისი, 1952, გვ. 526.

ტრადიციებზე განვითარების თვალსაზრისით, „აღორძინების ხანის“ მწერალთაგან დავით გურამიშვილს საგანგებო დამსახურება მიუძღვის.

ქვეყნის ისტორიული ავტენტობის გამო სამშობლოდან გადახვეწილი დავით გურამიშვილი, რომელიც სამოც წელზე მეტი ხნის განმავლობაში მოწყვეტილი იყო საქართველოს და სიკვდილის შემდეგაც ვერ ეღირსა მიბარებოდა თავისი კუთხის მიწას, სამართლიანად ითვლება ქართული ლექსის ჭეშმარიტ რეფორმატორად, პოეტად, ვინც „ქართული პოეზია გამოიყვანა დამოუკიდებელი, ორიგინალური ნაციონალური შემოქმედების ფართო შარაგზაზე“⁸⁹. დავით გურამიშვილის დიდი დამსახურებაა, რომ მან ათეული წლებით საქართველოს მოცილებულმა და მაინც ქართული ენის უმდიდრეს ინვენტარს ღრმად დაუფლებულმა, გასწმინდა იმ ღროის ქართული პოეზია „მაღალფარდოვანი ენაწყლიანობისაგან, ღვლარქნილობისაგან, საზოგადოდ მწიგნობრული ხელოვნურობისა და პირობითობისაგან“⁹⁰ და ქართული კლასიკური და ხალხური პოეზიის ტრადიციებზე შექმნილი თავისი თხზულებებით მოუშადა გზა ახალ ქართულ ლიტერატურის დიდ წარმომადგენლებს. მათ შორის ვაჟა-ფშაველასაც, რომელიც ასე მიმართავდა თავის წინამორბედად დასახულ დიდ პოეტს —

შენ, ჩემო წინამორბედო,
უძვირფასესო პაპაო
შენის ცრემლებით მოვხარშე
ჩემის გრძნობების ფაფაო.

არჩილის, ვახტანგ VI-ის, მამუკა ბარათაშვილის და სხვ. მსგავსად დავით გურამიშვილი რუსთაველის პოეზიის დიდი თავყანისმცემელი იყო: „ლექსი რუსთაველისებრ ნათქვამი მე სხვისი ვერ ვნახეო და“⁹¹ ამბობდა იგი. მაგრამ „აღორძინების

⁸⁹ ქ. კ ე ლ ი ძ ე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1969, გვ. 428.

⁹⁰ ი ქ ე ე, გვ. 428.

⁹¹ დ ა ვ ი თ გ უ რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი, თხზულებათა სრული კრებული, თბილისი, 1955, გვ. 22. სტრ. 4. შემდეგში ადგილები გურამიშვილის პოეზიიდან უველგან ამ გამოცემის მიხედვით არის ციტირებული. ფრჩხილებში მოთავსებული ციფრით, — თუ არ არის მითითებული „გვ“, — აღნიშნულია სტროფი.

ხანის“ ქართული ლიტერატურის გვირგვინი, — თავისი თხზულების ვეფხისტყაოსანთან შედარებისას თავმდაბლურად რომ აცხადებდა —

ვით მხედარს — ყრმისა მცირისა წყებელსა ზედან ჭდომანი,
მიემსგავსება ცხენოსანს ჯობით რბენა და ხლდომანი,
ეგრეთვე შოთა რუსთველსა ეს ჩემი ლექსთ მიხდომანიო (5)

და აღნიშნავდა „მე რუსთველისა ლექსს არ უდრი, ვით მარგალიტს — ჩალის ძირსა“ (7). — იმავედროულად ქართული მწერლობის უდიდესი პოეტია, ერთი პირველთაგანი, რომელმაც აკ. წერეთლის აღნიშვნისამებრ, „გადაარჩინა თავი“ რუსთველის „მონობას და საკუთარი გზით მოინდომა მსვლელობა“⁹², ხოლო „საკუთარი გზით მსვლელობისთვის“ დავით გურამიშვილმა ქართული კლასიკური პოეზიის მდიდარ ტრადიციასთან ერთად ფოლკლორიც წარმატებით გამოიყენა. ამასთანვე, ქართული ზეპირსიტყვაობის გვერდით რუსულ, უკრაინულ და პოლონურ ხალხურ შემოქმედებასაც მიმართა⁹³ და მათი „ხმებით“ მნიშვნელოვნად გაამრავალფეროვნა ქართული ლექსის ვერსიფიკაცია და კილო, რაც თავისთავად იყო ანტი-აღმოსავლური ტენდენციის ერთგვარი გამოვლენა და ჩვენი ლიტერატურის ევროპული ლიტერატურული გემოვნებით, ევროპეიზმის გზით განვითარების ერთ-ერთი ნიშანი. მით უმეტეს, რომ XVIII საუკუნეში, განსაკუთრებით ამ საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ევროპულ ლიტერატურაშიც საგანგებოდ იზრდება ინტერესი ფოლკლორისადმი და ევროპული და რუსული მწერლობის მრავალმა თვალსაჩინო წარმომადგენელმა მიმართა თავის მხატვრულ პრაქტიკაში ხალხური შემოქმედების ფორმებს და მოტივებს.

⁹² აკ. წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. XI, გვ. 87.

⁹³ რუსულ-უკრაინულ-პოლონური „ხმები“, რომლებიც დავით გურამიშვილს გამოუყენებია, თავად აქვს მითითებული ლექსების სათაურის ქვეშ. მაგ., „მეორე დავითის შესხმა-რუსულის სიმღერის ხმა; ნე დამ პოკოთუ, პოიდუ სტაბოიუ“, „მესამე დავითის შესხმა — პოლშის სიმღერის ხმა“, „სიმღერა დავითისა: ზუბოვკა — რომელ არს რუსულად ამისი ხმა: კაზაკ დუშა პრავდივია“, „სიმღერა რომელ არს რუსულად ამის ხმა: ულეტელა ზაზულინკო ჩერეს დუბინუ“ და სხვ.

ხალხური შემოქმედებისადმი ამ ინტერესით იყო გაპირობებული ჯემს მაკდერსონის ბრწყინვალე ლიტერატურული მისტიფიკაცია — „ოსიანის სიმღერები“, რომელსაც არაჩვეულებრივი წარმატება ხედა წილად. შოტლანდიური ხალხური პოეზიის მიბაძვით დაწერილი პოემები მაკდერსონისა, ლეგენდარულ ბარდს — ოსიანს რომ მიაწერა ავტორმა, დაუყოვნებლივ ითარგმნა თითქმის ყველა ევროპულ ენაზე. 1792 წელს გამოქვეყნდა „ოსიანის პოემების“ რუსული თარგმანი, ხოლო ქართული თარგმანი, რომელიც ხელნაწერის სახით არის შემონახული, XVIII ს. დასასრულს, ან XIX ს. დასაწყისში უნდა იყოს შესრულებული.

უმთავრესი მიზეზი რობერტ ბერნსის ლექსების პირველივე კრებულის („ლექსები უმთავრესად შოტლანდიურ დიალექტზე“, 1786) გრანდიოზული წარმატებისა, რამაც თვით ბერნსიც გააოცა, ის იყო, რომ ძველი ხალხური სიმღერებისა და ბალადების ფორმა წარმოადგენდა მისი პოეზიის ძირითად წყაროს.

ხალხური პოეზიისადმი ამავე საგანგებო ინტერესს გამოხატავდა იოჰან გოტფრიდ ჰერდერის თეორიულ-კრიტიკული ხასიათის შრომები, — რომლებშიც იგი ეროვნული ლიტერატურის თვითმყოფობისა და განახლების უმნიშვნელოვანეს წყაროდ სწორედ ხალხურ შემოქმედებას მიიჩნევდა, — და გერმანული ხალხური პოეზიის ნიმუშებთან ერთად მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხთა პოეზიის საუკეთესო ძეგლების შემცველი „ხალხთა ხმები სიმღერებში“ („*Stimmen der Völker in Lieder*“), რომელიც ჰერდერმა 1778-79 წლებში ორ ტომად გამოაქვეყნა.

ალარაფერს ვამბობთ ხალხური პოეზიის უშრეტ წყაროს მწყურვალედ დაწაფებულ ფრანგ, ინგლისელ და სხვ., განსაკუთრებით კი გერმანელ რომანტიკოსებზე, რომელთა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ისტორიულ დამსახურებად მართებულად არის მიჩნეული ის, რომ მათ კიდევ უფრო მეტად გაამახვილეს ყურადღება ხალხურ შემოქმედებაზე და საფუძველი ჩაუყარეს ფოლკლორის მეცნიერულ შესწავლას.

როგორც ცნობილია, ხალხურმა შემოქმედებამ ფართოდ გაიკაფა გზა XVIII ს. რუსულ ლიტერატურაშიც და ცხოველყოფელი გავლენა მოახდინა მასზე. საყურადღებოა, რომ ტ. ლივანოვას აღნიშვნისამებრ, XVIII ს. რუსულ ლიტერატურაში

ტრადიციად ქცეულა ცნობილ ხალხურ სიმღერათა მოტივების გამოყენება და მათზე მითითება⁹⁴. ეს განსაკუთრებით საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც დავით გურამიშვილიც, როგორც წესი, ყოველთვის მიუთითებს რომელი „ხმით“ დაუწერია, ან რომელი „ხმის“ სანაცვლოდ შეუთხზავს ესა თუ ის ლექსი. საილუსტრაციოდ ზემოციტირებულ ნიმუშებს დავუმატებთ კიდევ რამდენიმე მაგალითს: „ხარებობის ღღის შესხმა“ ან წმინდა კოპალეს „სანაცვლოდ სამღერალი“, „სიტყვა ესე ღვთისა — ...ეეო, მეო, ქალო ქალთა-მზეო“-ს სანაცვლოდ სათქმელი“, „სიმღერა ფერხისული — „აგერ მიღმარ ახოს“ სანაცვლოდ სათქმელი“ და სხვ.

XVIII ს. მწერლობის ხალხური შემოქმედებისადმი გარდილი ინტერესის ეს ზოგადი მიმოხილვაც ცხადყოფს, რომ დავით გურამიშვილის დაინტერესება ფოლკლორით არ წარმოადგენს გამონაკლისს. იგი გამოვლენაა მხატვრული ლიტერატურის დემოკრატიზაციის იმ დიდი პროცესისა, რომელსაც ფართოდ მიმართა XVIII ს. მოწინავე რუსულმა და ევროპულმა მწერლობამ და შედეგია მოვლენათა თუ განცდათა ასასახად ახალი გზების ძიებისა. ხოლო როგორც ს. ვ. ტურაევი აღნიშნავს, „არა ერთი რომელიმე მწერლის გავლენა მეორეზე“, არამედ სწორედ „ახალი მეთოდის, ახალ შეხედულებათა ჩამოყალიბება და გავრცელება გვაძლევს საშუალებას გავიგოთ ლიტერატურაში ძირითად ტენდენციათა ერთობლიობა“⁹⁵.

და ქართული მწერლობის განვითარების ისტორიაში დავით გურამიშვილის საგანგებო მნიშვნელობაც და ადგილიც იმით არის განსაზღვრული, რომ მან ახალ შეხედულებათა გადმოსაცემად არჩეული ახალი გზით შექმნა ძეგლი, რომელშიც ჩვენი ეროვნული ტრადიციის ძირებთან ერთად უფაქიზესი სულიერი განცდებიცაა ნაჩვენები და „მუხთალი სოფლის გაუტანლობით“ გამოწვეული უკმაყოფილების გვერდით ამავე „სოფლისადმი“,

⁹⁴ Т. Ливанова, Русская музыкальная культура XVIII века, Музгиз, 1953, иб. აგრეთვე მ. ჩიქოვანი, დავით გურამიშვილი და ხალხური პოეზია, თბ., 1955 წ.

⁹⁵ С. В. Тураев, Спорные вопросы литературы просвещения, см. Сборник, Проблемы просвещения мировой литературы, Москва, 1970, стр. 10.

სიციცხლისადმი დაუცხრომელი ტრფობაცაა ვადმოცემული. ამიტომაც უწოდა გ. ლეონიძემ გურამიშვილის პოეზიას „ხალხური სულის პოეტური ანარეკლი“⁹⁶.

სწორედ იმიტომ, რომ ქართული კლასიკური ლიტერატურის საფუძველზე დაყრდნობილმა გურამიშვილმა თავის შემოქმედებაში ფართოდ გაუღო კარი ხალხურ ცოცხალ სიტყვას, გააღრმავა და განავითარა ქართული პოეზიის ხალხურ-ევროპული ტრადიციები, რითაც, ისევე როგორც სულხან-საბა ორბელიანმა ქართულ პროზაში, გზა გაუკაფა ჩვენი პოეზიის დემოკრატიზაციას და თავისი სადა, უბრალო (მაგრამ არა პრიმიტიული)⁹⁷, ნათელი სტილით დაწერილ უაღრესად მელოდიურ და შთამბეჭდავ ლექსებსა და პოემებში „პოეტურად არეკლა“ „ხალხის სული“, საკუთარ თავზე განცდილი უკუღმართობით გამოწვეული ტკივილების განზოგადებით ჩასწვდა ხალხის ჭირვარამს და „ღრმა დრამატიზმითა და ლირიზმით“ გამსჭვალულ თხზულებებში შეუფერავად ასახა ერის ტრაგიკული ბედი — სწორედ ამიტომ წარმოგვიდგება ღრმად ეროვნული თვითშეგნების დიდი პოეტი „კაცად-კაცობის ვრცელ მოედნის“ მწვდომ

⁹⁶ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტომი მეორე, თბილისი, 1966, გვ. 579; იხ. აგრეთვე ელ. მაღრაძე, „გოდება“, გვ. 269.

⁹⁷ ახალი ქართული ლიტერატურის ერთი უკეთესი მკვლევართაგანი ეახტანგ კოტეტიშვილი, გურამიშვილის პოეზიის მოკლე, მაგრამ საყურადღებო შეფასებისას მართებულად აღნიშნავს „აღორძინების ხანის“ უდიდესი პოეტის როლს ქართული პოეზიის განვითარების ისტორიაში, მაგრამ უზუსტობად მიგვაჩნია გურამიშვილის პოეზიის მიმართ გამოყენებული გამოთქმები „პრიმიტიულობა“ და „პრიმიტივი“. ვ. კოტეტიშვილი შედარების შემდეგ — „რუსთაველის ენა დიდ ორკესტრის ხმას გამოცემს, გურამიშვილისა კი ლერწმის სალამურია, ქაცვია მწყემსის ხელით გამოკჭრილი“ — განაგრძობს: „თითქოს ამ პ რ ი მ ი ტ ი უ ლ ო ბ ა შ ი პროგრესული არაფერი არ უნდა იყოს, მაგრამ არის ხოლმე კაცობრიობის ცხოვრებაში პერიოდული დაბრუნება პირველ წყაროსთან ახალ ძალთა მოსაყრებად, და დავ. გურამიშვილის პ რ ი მ ი ტ ი ვ ი ც (ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.) ასეთი დაბრუნებაა (იხ. ვ. კოტეტიშვილი, ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1959, გვ. 39). ცხადია, ვ. კოტეტიშვილის დახასიათებითვე „მონუმენტალური ლექსის“ შემქმნელი დავით გურამიშვილის მიმართ, — რომელმაც გაამდიდრა „ჩვენი სიტყვის მუსიკა“ შექმნა „ქართლის ჭირი“, „ქაცვია მწყემსი“ და სატრფიალო ლირიკის შესანიშნავი ნიმუშები, — ტერმინი „პრიმიტივი“ შეუფერებელი და უმართებულოა.

შემოქმედად, ვინც არა მარტო „ქართული ლექსის გამოთქმაში“ „შემოიტანა ევროპეიზმი“, არამედ თემატიკის, იდეურ-შინაარსობრივი თვალსაზრისითაც გაუკაფა გზა „მაგ ევროპეიზმს“ და ხელი შეუწყო ევროპული ლიტერატურული გემოვნების ფართოდ დანერგვას ქართულ მწერლობაში*.

ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა არა მარტო „ქაცვია მწყემსი“, ქართული მწერლობის პირველი მნიშვნელოვანი ნაწარმოები, სადაც მთავარ დადებით მოქმედ პირებად, მაღალი ზნეობრივი პრინციპების დამცველად და ნიმუშად გლახთა წრიდან გამოყვანილი ქაცვია მწყემსი და მისი მამაა წარმოდგენილი, ან XVIII საუკუნის საქართველოს ტრაგიკული ბედის სიმართლით ამსახველი ისტორიული პოემა, „ქართლის ჭირი“, არამედ თვით რელიგიურ-მისტიკური, ღრმად ალეგორიული ხასიათის ჰიმნებიც, სადაც პოეტის ზეცისკენ აღვლენილი გულმხურვალე ვედრება სიცოცხლემოწყურებულ, ცხოვრებას დაწაფებულ წარმართი მოგვის ცისიერ მნათობებისადმი მიმართულ მგზნებარე ლაღადისს უფრო მოგვაგონებს, ვიდრე მორწმუნე ქრისტიანის მომნანიებელ ლოცვა⁹⁸.

დავით გურამიშვილი, ისევე როგორც ბევრი განმანათლებელი, მათ შორის თვით „ფერნეს პატრიარქი“ — კათოლიკური ეკლესიის სასტიკი მტერი — ვოლტერი, რწმენას ადამიანის აუცილებელ მოთხოვნილებად მიიჩნევდა და, ცოდნას-

* ასეთივე თვალსაზრისი აქვს გამოთქმული ელ. მალრაძეს თავის წიგნში „გოდება“, იხ. გვ. 251 — 254.

⁹⁸ დ. გურამიშვილის ჰიმნების მიმართ საყურადღებო აზრი აქვს გამოთქმული გ. ლეონიძეს. „სხვათა შორის, — წერს გ. ლეონიძე, — ლექსს „მზეთა-მზის ვედრება დავითისაგან, მზის თხოვნა დასათბობლად ტარილითა თუ სიმღერის ხმითა“ აქვს მინაწერი: „ამის ხმას ეწოდება რუსულად: „მასონ“ და მართლაც, იგი მასონური ჰიმნია. ხომ არ თანაუგრძნობდა გურამიშვილი მასონთა ლოვას, როგორც არა ერთი მისი თანამედროვე ქართველი რუსეთში? მაგ., დავითის მეგობარი მგოსანი დიმიტრი სააკაძე ფრანკ-მასონობას სწამებდა პოეტს დიმიტრი ბაგრატიონს: „თქვენი მოგვესმა პატრონო, შექმნილხარ ფარმაზონია, ქრისტეს უარისმყოფლობა, მე თქვენგან არა მგონია“ და სხვ. თუ დადებითად გაირკვა ეს საკითხი, მაშინ ციკლი „მზეთა-მზის“ ლექსებისა მასონური მონაბერი უნდა იყოს. ყოველ შემთხვევაში, მასონური მოძრაობა შემჩნეულია გურამიშვილისდროინდელ უკრაინის მოწინავე საზოგადოებაშიც“ (იხ. ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტ. II, თბილისი, 1966, გვ. 577).

თან ერთად, ზნეობრივი სიმტკიცის საფუძვლად რაცხდა. მაგრამ ღრმად მორწმუნე პოეტისათვის ქვეშარიტად უცხო იყო ის დოგმატური მინარევი. რაც საუკუნეთა მანძილზე დაურთავთ ქრისტიანული რელიგიისათვის. იგი თავისი შეხედულებებით არსებითად უპირისპირდება ანტიჰუმანურ, ეკლესიურ ასკეტიზმს, რადგან სიცოცხლის დიდ მომღერალს ეს ქვეყანა უყვარდა, გამრავლებასა და მრავალღვეროვნებაში ხედავდა ღვთაებრიობის გამოვლენას და ღმერთსაც იმიტომ აღიდიებდა, რომ „მან ქმნა ქალ-ვაჟობა. მისცა ტრფიალობა“ (გვ. 136, სტრ. 1).

დავით გურამიშვილის ღვთაება ისრავლთა მრისხანე ღმერთი კი არაა, არამედ „შემნდობი“, „სულგრძელ-მოწყალე“ (სტრ. 380) შემოქმედი, სიცოცხლისა და სიყვარულის უშრეტი წყაროა, რომელიც მას მზედ წარმოუდგენია, მზესავით აბობს და ძალას სძენს ყველაფერს.

მზე და სხივი და ნათელი ვით სამად გალექსულია,
იგ სამივე ერთი მზე არის, არ ცალკე გაქსაქსულია;
ეგრეთ მამა და ეგრეთ ძე, და ეგრეთ წმინდა სულია (415),

აცხადებს გურამიშვილი და სასოებით ეაჯება მზე-ღმერთს, ანუ, მისივე სიტყვებით, „ნათელს წარუალს“ —

მზევ, მომეშველე, განმათბე, სიცივით ნუ დამაძრობა (343), —

ხოლო, შემდეგ აღგზნებული მიმართავს მასვე —

მზეთა-მზევ, მზემან მომნახოს, მითხრას მშვიდობა, სალამი,
თავს საფარავად მომმადლოს თავის აღდგომის ალამი (345).

მართალია, გურამიშვილს, რომელიც ასევე გულდაჯერებულად ევედრება განთიადის ვარსკვლავს —

განთიადისა ვარსკვლავო, მის მზეთა-მზისა მთიებო,
ვიკარგვი ბნელის ღამითა, დღევ, რად არ მომიძიებო (346)

და

— შენ გვედრები, ცისკარო, საიდუმლოსა დღისაო,
ნათელი შარავანდელი საცნაურისა მზისაო (432) —

გ. ნატროშვილის შენიშვნისამებრ, თავადაც უგრძენია, შორს გავცილდი ქრისტიანული რწმენის დოგმებსო, ამიტომაც უც-

დია „თავისი უნაპირო ფანტაზია ქრისტიანობის ჩარჩოებში“⁹⁹ ჩაეკეტა და ლექსებისათვის დაურთია სპეციალური განმარტება, სადაც „მკითხველებს ევედრება მისი ლექსი უსათუოდ ქრისტიანულად გაიგონ“¹⁰⁰, მაგრამ პოეტის მიმართვა მკითხველისადმი —

ისმინე ლექსთა მკითხველო, სიტყვა ავიხსნა წინადა:

ძეს ღმერთს კაცობით მზედ ვსახავ, სახით მზეს თინათინადა,

ღმერთთა ღმერთობით, მზეთა-მზედ მამას ვსახ თქმად სასმინადა

(349) —

სულაც არ აქცევს მზე-ღვთისადმი აღვლენილ ჰიმნებს გურამიშვილისა ეკლესიური, ორთოდოქსი ქრისტიანის მორჩილ ლოცვად. მეტიც, ძნელია ჰიმნებში (რომლებიც ს. ცაიშვილის შენიშვნისამებრ, შეთხზულია გურამიშვილისათვის დამახასიათებელი „მძლავრი ტალანტით“ „სინამდვილის კონკრეტულ აღთქმისა... რითაც პრინციპულად შორდება ძველ სასულიერო პოეზიას“¹⁰¹) ცხოველმყოფელი, რეალური მზის სახით წარმოდგენილი ღვთაება დაისახოს ქრისტიანულ პიროვნულ ღმერთად, ხოლო ჰიმნების ავტორი „მისტიკური ქვეყნის“ „ეკზალტირებულ მკვრეტელად“, რომელიც ცდილობს „მასთან სიახლოვით საკუთარი თავის გაქრობას“¹⁰².

მისტიკა გურამიშვილისა, რომელიც დაბეჯითებით აცხადებს —

აწ მე საერთო წალკოტი მგონია პატროსანი;

მიყვარს და მალ-მალ მსურიან მისთა ყვაეილთა ყნოსანი

(სტრ. 71) —

პასიური ჰერეტიკი არაა ქვეყნის უარყოფელი, მისგან განდგომილი, სიცოცხლის და მშვენიერების მოძულე ასკეტისა, ვისაც ადამიანში ყოველივე მიწიერისა და ბუნებრივის ჩაკვლამიუჩნევია იმქვეყნიური სასუფეველის მოპოების ერთადერთ გზად, არამედ მძლე ჰიმნია მაღალი მოქალაქეობრივი შეგნების დიდი პოეტისა, რომელიც სიცოცხლეს უმღერს, მიწიერს და-

⁹⁹ გ. ნატროშვილი, წინაპარნი და თანამედროვენი, თბილისი, 1961, გვ. 78.

¹⁰⁰ იქვე.

¹⁰¹ ს. ცაიშვილი, ლიტერატურული წერილები, თბილისი, 1966, გვ. 26.

¹⁰² იქვე, გვ. 25.

წაფებული ცხოვრებას ეტრფის¹⁰³ და ადამიანის ამქვეყნიური ბედნიერებისათვის აქტიურ მოქმედებისაკენ მოუწოდებს. ამიტომაც გურამიშვილის მისტიკა სუსტი კი არაა, ძლიერი მისტიკაა, ისეთი, რომელსაც „შეიარაღებულ ამბოხებასთან“ ერთად „მთელი შუა საუკუნეების მანძილზე“ წარმატებით იყენებდა „რევოლუციური ოპოზიცია“¹⁰⁴.

ღმერთის წარმოდგენა მზის, სინათლის სახით სულაც არაა მხატვრულ ლიტერატურაში იშვიათი გამონაკლისი. მაგრამ აქ, გურამიშვილთან, მსოფლმხედველობრივი მსგავსების თვალსაზრისით, რუსთაველთან ერთად, დავასახელებთ მხოლოდ დანტე ალიგიერს, — ვისი მიხედვითაც მზე სინათლის ის წყაროა, რომელიც ანიჭებს ანგელოსთ ძალას, ამოძრავს ცხრა სფეროდ დაყოფილი სამყარო, — და გოეთეს. ვინც მზის სახით გამოხატა მეუფე არა მარტო „ფაუსტის“ „ცაში პროლოგის“ პირველ სტროფში გამოთქმული სიტყვებით რაფაელისა

¹⁰³ გურამიშვილის ეს ტრფობა მიწიერისადმი მშვენიერად გამოხატა პავლო ტიჩინამ ლექსში „დავით გურამიშვილი ვეფხისტყაოსანს უკითხავს გრიგოლ სკოევროდას“. უკრაინელი მოაზროვნის სიტყვებს —

— ნეტარებას არა ქვეყნად,
მე ჩემს სულში ვპოებ —

ქართული პოეტი პასუხობს:

— განა ღირს, რომ მოიწყინო
როგორც თეთრმა არყმა,
დაემდურო წუთისოფლის
ცხოველმყოფელ არილს!

დახვალ — ნუთუ ბედნიერი
უდაბნოთა შინა?
ცად ისწრაფვი, მაგრამ მაინც
მიწაზე გაქვს ბინა!
მაშ, იყავი მიწიერი,
მაშ, დაფიქრდი ცოტა

(თარგმანი მ უ რ მ ა ნ ლ ე ბ ა ნ ი ძ ი ს ა).

¹⁰⁴ ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი, გლეხთა ომი გერმანიაში, თბილისი, 1956, გვ. 39-40.

— მზე კვლავ აუღერებს ძველებურ პანგზე
ძმურ სფეროებში ჯაღოსნურ ჩანგსა,

მისი კვრეტა სძენთ ანგელოსთ ძალას
ვერავენ ჩასწედეს თუმცა მის სიღრმეს¹⁰⁵,

არამედ ვაგნერთან ფაუსტის საუბარშიც —

მზე გაღიხარა და სხვა მხარეს მიეშურება,
რომ კვლავ მოჰფინოს თვის სხივები ახალ სიცოცხლეს,

და რომც ღვთაება ჩაესვენოს თავის სხივებით,
მე კვლავ ახალი აღმაფრენა გამიტაცებდა,
უკვდავ სინათლის დაწაფებით გავგრილდებოდი,
ლამეს დავძლეედი და ღლე ისევე გამინათებდა¹⁰⁶.

(ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.).

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს მზეზე და ქრისტეზე, როგორც ღვთაებრივ გამოცხადებაზე, დავით გურამიშვილისა და გოეთეს შეხედულებათა საოცარი მსგავსება.

გურამიშვილისათვის მზე და ქრისტე სინონიმებია იმიტომ, რომ ორივენი სიცოცხლის და სითბოს წყაროდ დაუსახავს და ღვთაებრიობის გამოვლენად უღიარებია. მას — მკედრებით აღდგომა ბუნების ჩვეულებრივ მოვლენად რომ ჩაუთვლია, სიკვდილი არსებობის მხოლოდ დროებით შეწყვეტად მიუჩნევია, რომლის შემდეგაც განახლებული სიცოცხლე იბადება, რაც გამოხატული აქვს სიტყვებით „ბნელში მდებარე გამოველ გარე, ვითა დავდამდი, ისე გავთენდი“ (გვ. 112, სტრ. 6) — ქრისტე „სადიდებლად ღვთის“ (გვ. 133, სტრ. 5) მოვლინებულად წარმოუდგენია. თანაც „სიკვდილითა სიკვდილის“ დამთრგუნველი (გვ. 127, სტრ. 28), „ადამიანის ხსნისათვის ჯვარს“ „დამსკვალული“ (395), „ცხოვრების წყაროს ენბაზი“ (423), „მის მზეთა მზისა“ „სხივი“ (107) ქრისტე, ვისგან „ცხოვრების წყარომა ჩვენთვის დაიწყო დინება“ (130) გურამიშვილის მიხედვით უმაღლესი ზნეობრივი პრინციპის განსახიერება, მისი

¹⁰⁵ გოეთე, ფაუსტი, რედაქცია და კომენტარები დ. ლაშქარაძისა და ო. ჭინორიასი, თბილისი, 1962, გვ. 98.

¹⁰⁶ იქვე, გვ. 129-130.

ღვთაებრივი განცხადებაა. და „საცნაურ“ მზესაც თაყვანს სცემს გურამიშვილი იმიტომ, რომ უიმისოდ სიცოცხლე წარმოუდგენელია; ყინვა, სუსხი და სიბნელე მოიციავს ქვეყანას. ამიტომაც მიმართავს დაღესტანის ორმოში ჩაგდებული პოეტი მზეს — „მზეო, ყოველთა მნათობთა შენ სჯობიხარ მანათობლად“ (343) და

მზეე, სიშორითა შენითა
ვსტირ გულზე კენესით, ქშენითა;
ყინვა მკლავს და მარჩობს ბუქი;
განმათბე მომფინე შუქი! (354).

რაც შეეხება „დიდ წარმართს“, როგორც ჰაინე უწოდებს გოეთეს, რომელმაც ფ. ენგელსის მიხედვით „ხელოვნება რელიგიის არტახებისაგან გაათავისუფლა“¹⁰⁷, მან ეკერმანთან საუბარში ქრისტესა და მზისადმი თვისი დამოკიდებულება ასე ჩამოაყალიბა: „თუ ვინმე მკითხავს, ეთანხმება თუ არა ჩემს ბუნებას მოწიწებული თაყვანი ვსცე მას (ქრისტეს, დ. ლ.), მე ვუპასუხებ — დიახაც! მე თაყვანს ვსცემ მას ვითარცა უმაღლესი ზნეობრიობის პრინციპის ღვთაებრივ განცხადებას. და თუ ვინმე მკითხავს, ეთანხმება თუ არა ჩემს ბუნებას თაყვანი ვსცე მზეს, მაშინაც ასევე ვუპასუხებ — დიახ! რადგან მზეც ასეთივე განცხადებაა უზენაესისა და თანაც უძლიერესი ყველა იმ განცხადებათა შორის, რომელიც ჩვენ, მიწის შვილთ, გვრგებია. მე თაყვანს ვსცემ მასში ღვთაებრივ სინათლეს და წარმომქნელ ძალას, მარტოოდენ რომლის წყალობითაც ვცოცხლობთ, ვმოქმედებთ და ვართ ჩვენ და ჩვენთან ერთად ყველა მცენარეცა და ცხოველიც“¹⁰⁸.

სინამდვილიდან მიღებული ცოცხალი შთაბეჭდილება, რაც საფუძვლად უდევს გურამიშვილის პოეზიას და ცხოველმყოფელობას ანიჭებს მის თვით ღრმად რელიგიურ-მისტიკურ ჰიმნებს, არის ის ძალა, რომლის კარნახითაც, ალ. ბარამიძის შენიშვნისამებრ, პოეტი ბიბლიურ სიუჟეტებსაც კი „აცლის სასწაულებრივ სიმშრალესა და ზღაპრულობას, უახლოებს მათ

¹⁰⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, соч. изд. 2-ое, т. I, стр. 595.

¹⁰⁸ Eckermann, Gespräche mit Goete, 1956, გვ. 651.

სინამდვილეს, ასე ვთქვათ, აბუნებრივებს და აადამიანურებს“¹⁰⁹.

ამ მხრივ ყურადღებას იპყრობს არა მარტო შვილის დაკარგვით გულდამწვარი „ნაწლევგათანგული“ (105) ღვთისმშობელი, რომელსაც „მუხლზე“ დაუდვია „დაჭრილი, გვერდ გაპობილი“ (გვ. 139, სტრ. 5) „საწყლად“ ყელგადაგდებული (იქვე, სტრ. 6) ქრისტე და „ღაწვთა სისხლითა მღებარე“ (110) დასტირის —

ძეო, შენს თავსა მნატრიდენ ყოველთა ძეთა ღედები;
ბედნიერობას მიქებდნენ, მოსწონდათ ჩემი ბედები.

ვაიმე, ლახვარ-სობილსა და გულსა დანა-ვლებულსა.
შენის წყლურების ცეცხლითა დაგულსა, დანავლებულსა.
შენს უკან წუთის სოფლითგან გულ-კვნესით ხან-წარებულსა
ძეო. მეტკობის სიკედილი სიციცხლე გამწარებულსა
(სტრ. 111, 112) —

არამედ ქრისტეც. „ძე ღვთისა“, რომელსაც „მამისა“ და „სულისაგან“ მხოლოდ „სიტყვით აქვს განყოფილება, მაგრამ ერთ ღმერთად ითქმინა“ (135) და ვინც „ორსავ გზას წრფელს წინ უღებდა, ხორციელსა და სულიერს“ (93).

ღრმად ადამიანურია გურამიშვილის მიერ წარმოდგენილი ჯვარცმის ამბავი, რომელიც მას, როგორც ალ. ბარამიძე შენიშნავს, — „უდიდეს ადამიანურ ტრაგედიად გაუაზრებია“¹¹⁰.

მართლაც უაღრესად ტრაგიკულია „ეკლის გვირგვინით მოსილა, შიშველი, გაკიცხული, ჯვარზედა ხელ-ფეხ მიკრული, გვერდსა ლახვარიც ხებული“ შვილის ხილვით გამწარებული ღედის განცდა და მოაუქმა. მაგრამ კიდევ უფრო ტრაგიკული და საოცრად ადამიანურია ის, რომ დიდი ფიზიკური ტანჯვის მიუხედავად, უმტკიცესი სულიერი მხნეობის ქრისტე, ღედის სასოწარკვეთილი ტირილით შეშფოთებული, ამშვიდებს და ამხნეებს მშობელს —

¹⁰⁹ კ. კეკელიძე. ალ. ბარამიძე. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბილისი, 1969, გვ. 427.

¹¹⁰ იქვე.

რა ესმა დედის ტირილი ძეს მიკრულს ჯვარსა ზედაო,

შაემულაბნა მშობელი და მისკენ გარდმოხედაო.

გამოეძრაბა, უბრძანა: ეჰა, ნუ მტირი დედაო,

მე წარვალ, შენ ჩემ სანაცლოდ იოანე გყვანდეს ძედაო (108)—

ხოლო განაწამები პირმშოს „ხმა ტკბილი“, რამაც მოაგონა მამის — გურამიშვილის მიერ გამოსახულ არა აბსტრაქტულ, დემატერიალიზებულ, არამედ მოსიყვარულე შვილის უბედურებით ტანჯულ დედას — „მის ძის ხელთ-ჰერა, ძუძუს წოება ძისაო“, კიდევ უფრო უკიდებს გულზე ცეცხლს სასომიხდილ მშობელს.

არანაკლებ გაადამიანურებულად წარმოგვიდგება ქრისტე ლექსში „სიტყვა ესე დავითისა“, სადაც ქრისტეს ზრუნვა „კაცთა ძეზე“ ახსნილია წმინდა ადამიანური თვისებით. ადამიანს ხომ ის უყვარს, იმას აფასებს განსაკუთრებით, რაზედაც ამაგი აქვს გაწეული. მაცხოვარი ასე მიმართავს „კაცთა ძეს“ —

ვარ ქირ ნანახი შენზედა, თორემ რას დაგდეო

(გვ. 126, სტრ. 7)

და

რასაც მე შენთვის გავსჯილვარ, ვითარ მოვსთვლიდეო!

აწ მე როგორ არ მეწეინოს, წახდე, გასტრუდეო?

(გვ. 128, სტრ. 35).

გურამიშვილის რელიგიურ-მისტიკური ხასიათის ლექსებისათვის დამახასიათებელი ზეციურის გაადამიანურება და მიწიერის გაღმერთება ჩანს „დავითიანის“ ლირიკულ შედეგშიც „ზუბოვკა“, სადაც ავტორი საოცარი პოეტური გზნებით აგვიწერს შეხვედრას „შავ თვალ-წარბა“, „პირად თეთრ“, „შავხალიან“ (გვ. 144, სტრ. 1) უკრაინელ ქალთან, რომელსაც უკვე მეორე სტროფში მიმართავს, როგორც მზე-ქრისტეს — „ვკითხე: მზეო, სიღამ მოხვალ, ხარ სად წამავალი?“ (იქვე, სტრ. 2). შემდეგ კი პოეტის ვნებიანი ნდობით „გაგულისებული“, „კარგი მყვარის“, „უკეთესი ვაჟი-კაცი, ქმრის“ (სტრ. 4) მყოლი მშვენიერი ქალისადმი ვედრება ღვთისმოსაურ დაღადისში გადადის და, მეხუთე, განსაკუთრებით მერვე სტროფიდან, სულაც ქრისტეს წარმოდგენას უკავშირდება.

ძნელი არ არის აქ დავინახოთ ტიპოლოგიური მსგავსება დანტეს „სალხინებელის“ ოცდამეათე სიმღერასთან, სადაც სა-

ეკლესიო პროცესიის დროს გამოჩენილ ბეატრიჩეს წმინდა მო-
ხუცნი ისევე მიმართავენ, როგორც ქრისტეს „Benedictus qui
venis“ — „კურთხეული ხარ მომავალი“. ამ სიტყვებით მი-
უმართავთ ქრისტესათვის, როცა იგი უკანასკნელად სწვევია
იერუსალიმს; ამით, კომენტატორთა აზრით, დანტე „უყოყმა-
ნოდ ათანაბრებს ბეატრიჩეს... თვით ქრისტესთანაც კი, რითაც
უბრალოდ რომ ითქვას, აღმერთებს მას“¹¹¹.

ოღონდ „ზუბოვკაში“ გამოყვანილი ქალი მეტისმეტად მი-
წიერ-რეალურია ბეატრიჩესთან შედარებით, ხოლო გურამი-
შვილის ტრფობა მისადმი, ვისმან „ემხმან დაცალეწა, შეუმუს-
რა ძვალი“, სულაც არ ჰგავს „შუა საუკუნეების უკანასკნელი
მგოსნისა და ახალი დროის პირველი მგოსნის“¹¹² პლატონურ-
აბსტრაქტულ მიჯნურობას. ეს ტრფობა, განსაკუთრებით პირ-
ველ ოთხ სტროფში, ღრმად გრძნობად-ეროტიკულ შთაბეჭ-
დილებას სტოვებს, რაც განასხვავებს დანტესაგან გურამი-
შვილს და ქართველ პოეტს იდეურად აახლოებს მეთვრამეტე
საუკუნის განმანათლებლებთან, კერძოდ, გოეთესთან, რომელიც
„აღმოსავლურ-დასავლურ დივანში ზულეიკას სახით წარმოდ-
გენილ თავის „უსაყვარლესა ასე მიმართავს — Und wenn
ich Allachs Namenhundert nenne, mit jedem klingt ein
Name für dich (და თუკი ალაჰს, უზენაესს, ას სახელს ვარ-
ქმევ, ყოველ მათგანში მოისმის შენიც“. თარგმანი ო. ჭინო-
რიასი)¹¹³.

განმანათლებლებთან ეს სიახლოვე კი არც მოულოდნელია.
და არც შემთხვევითი. საქმე ისაა, რომ სამშობლოდან გადახვე-
წილი გურამიშვილი დიდი ხნის განმავლობაში ტრიალებდა რუ-
სეთს ემიგრირებულ ქართველთა იმ წრეში, სადაც არა მარტო
პასიურად ეცნობოდნენ ევროპაში დაწყებულ ახალ გონებრივ
მოძრაობას, რომელიც ლომონოსოვის სამშობლოშიც უკვე
ფართოდ იკაფავდა გზას, არამედ ახალ იდეათა პროპაგანდასაც
ეწეოდნენ: გულმოდგინედ სწავლობდნენ ლოკისა და კონდი-

¹¹¹ დ ა ნ ტ ე ა ლ ი გ ი ე რ ი, ახალი ცხოვრება, თბილისი, 1967. ო. ჭი-
ნორიას შესავალი წერილი „დანტეს ახალი ცხოვრება“, გვ. 32.

¹¹² კ. მ ა რ ქ ს ი და ფ. ე ნ გ ე ლ ს ი, კომუნისტური პარტიის მანი-
ფესტი, 1949, გვ. 36.

¹¹³ Goethes Werke herausgegeben von Heinrich Kurz, B. 2, S. 82.

ლიაკის ფილოსოფიას, ბეჯითად თარგმნიდნენ მონტესკიეს, ვოლტერს და რუსოს ნაწერებს, და ორიგინალური თხზულებები-ბითაც ავრცელებდნენ დიდ განმანათლებელთა შეხედულებებს. და, ცხადია, როგორც გ. ქიქოძე აღნიშნავს, „შეუძლებელიცაა დავით გურამიშვილს მოსკოვსა და ლენინგრადში გატარებული ხანგრძლივი წლების განმავლობაში ევროპელი განმანათლებლები და მათი ძირითადი იდეები არ ცოდნოდა. მას არ შეეძლო არ შეესუნთქა ის ჯანსაღი და გამახალისებელი ჰაერი, რომელსაც მოწინავე თაობები ითვისებდნენ პარიზიდან დაწყებული მოსკოვსა და თბილისამდე“¹¹⁴.

ამ „ჯანსაღი და მაცოცხლებელი“ სუნთქვის კვალი აშკარად ატყვია გურამიშვილის მთელ შემოქმედებას, განსაკუთრებით მის მონუმენტურ „ქართლის ჭირს“, სადაც პირუთვნელად არის ასახული მეთვრამეტე საუკუნის საქართველოს ტრაგიკული ბედი, რომელთანაც მკვიდროდ დაუკავშირებია პოეტს საკუთარი, არანაკლებ ტრაგიკული. ზიოგრაფია.

თავის მიწა-წყალს დანატრებული დიდი პატრიოტი, რომელიც მზეს ადარებდა საქართველოს, — ისევე მოწინავე თაყვანს სცემდა სამშობლოს, როგორც მზეთა-მზე-ღმერთსა და მზე-ქრისტეს, — „ურჯულოს ქვეყანას“ დატყვევებული, ვეღარებოდა —

სახით სიტყვა მშვენიერო, სხიო, მზეთა-მზის სახეო,
ვეძებე და შენი მზგავსი მე აქ ვერცადა ვნახეო;
გაჯგები, ნუ გამწირავ, მოვკვდე, შენ კერძ დამმარხეო.
ჯოჯოხეთში ნუ ჩამაგდებ, მიწყალობე სამოთხეო (332)¹¹⁵ და

¹¹⁴ გ. ქიქოძე, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, ლიტერატურული წერილები და პორტრეტები, თბილისი, 1963, გვ. 60.

¹¹⁵ ეს პიში — „ოდეს დატყვევებულმან ურჯულოს ქვეყანას საყვარლის სახე და სურათი ვეღარ ნახა, ამისი მოთქმა დავითისაგან“ — ქრისტესადმი აღვლენილი ლაღადისია, „ვინც გარდასთენ ცა-სამყაროს“ (სტრ. 333) და ვისაც მიმართავს პოეტი —

საყვარელო, სახით თქმულო, უსასყიდლო მარგალიტო,
ვის გადარო, ჩემთვის მკვდარო, მზევე, მზეთა მზის მაგალითო
(სტრ. 334).

უზუსტობად მიგვაჩნია დავით გურამიშვილის სატრფიალო-სამიჯნურო ლექსებზე კ. კეკელიძის მსჯელობა, რომლის მიხედვითაც, დასახელებულ ლექსში წარმოდგენილი „საყვარელი“ სამშობლოს გამოხატავს, ხო-

ქვეყნის ჯანსაღი სიყვარულის კარნახით დაუნდობლად ამხელ-
და მისი პოლიტიკური და ეკონომიური დაკნინების, ერის გო-
ნებრივი განვითარების შეფერხების და ზნეობრივი დაცემის
მიზეზებს.

სამშობლოს უანგარო სიყვარული, ჯანსაღი პატრიოტიზმი
და მაღალი ჰუმანიზმი უდევს საფუძვლად „მართლის თქმის“
გურამიშვილისეულ გაგებას, რომელიც არჩილისა და მისი
სკოლის მოთხოვნებიდან მომდინარეობს, მაგრამ არსებითად
ახალ, უფრო მაღალ საფეხურს ქმნის და გურამიშვილს განმა-
ნათლებლური რეალიზმის წარმომადგენლად გვისახავს.

პოეტი, რომელსაც პოეზიის ამოცანად „მართლის თქმა“ მი-
უჩნევია და „ცუდი, ტყულის მოზღაპრე სიცრუის კანანახად“
(20) ჩაუთვლია, სინამდვილის უტყუარ ასახვას სულაც არ
რაცხს, როგორც მისი ზუსტი ასლის გადმოღებას და „დავითი-
ანიც“ ემპირულ მოვლენათა ფოტოგრაფიული სურათი კი არ
არის, არამედ ღრმად შთაგონებული ვრცელი მხატვრული ტი-

ლო ლექსებში — „ზუბოკა“ და „საყვარელმან სიტყვა ავი მითხრა გულ-
საწვავი“ — ღმერთს, კერძოდ, ძეს ლეთისა.

ქ. კეკელიძე წერს: „დასახელებული სამი ლექსიდან პირველში
„ოდეს დატყვევებულმან...“ (დ. ლ.) პოეტი მიმართავს სამშობლოს, რომ-
ლის ფასს ის ვერსად პოულობს და რომლის მახლობლად თუ წიაღში არა.
უნდა განისვენოს: მეორეში („ზუბოკა“ დ. ლ.) საყვარლად იგულისხმება
მაცხოვარი... მესამეშიაც (საყვარელმან სიტყვა ავი მითხრა“ დ. ლ.) პოეტი
გულისხმობს ღმერთს (ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, 1952,
გვ. 540).

საქმე ისაა რომ ეპითეტები, რომლებსაც იყენებს პოეტი ზემოთიტი-
რებულ ლექსში „მზეო. მზეთა-მზის სახეო“ (სტრ. 332), „ცხოვრების წყა-
რო“, „ვინც გარდასთენ ცა-სამყარო“ (სტრ. 333), „ჩემთვის მკედარო“
(334), „ჩვენ ცხოვართა. მწყემსის კვერთხო, ძველო ცხოვრებისა ხეო“
(სტრ. 334), აგრეთვე მიმართვა —

შენ იესო, მწყემსო ჩენო, ჩვენთვის სისხლის დამანთხო!
ვით ცხოვარი, ვარ წყმედილი, ნუ დამკარგავ, მომნახეო
(სტრ. 336)

და

სამკურნალოს ცვარ-ცხებულო, სნეულთ წყლულების შემხვეო!
სნეულება განმიკურნე. მო, სალბუნი მომაცხო;
გამაგონე ხმა საყვირთა, ამოიღე ხმა მკახეო,
ვით ლაზარეს დამარხულსა „აღდექ“ — თავსა დამძახეო“
(სტრ. 337).

ლოა, რომელიც გაცილებით უფრო სრულ და ცოცხალ წარმოდგენას უქმნის მკითხველს ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელ მდგომარეობაზე, ვიდრე ემპირიზმის ტყვეობაში მყოფ მემატრიანეთა მშრალი ცნობები.

გურამიშვილი ერთგულად მიჰყვება თავის შემოქმედებით მრწამსს, გამონატულს შემდეგი სიტყვებით —

მართალს ვიტყვი, შევიქმნები ტყუილისა მოამბე რად?
ვერას ვუქებ საძაგელთა, უფერულთა პირ-საფერად,
მე, თუ გინდა, თავიც მომჭრან, ტანი გახდეს გასაბერად,
ვინც არა ჰგავს კახაბერსა, მე ვერ ვიტყვი კახაბერად
(სტრ. 170).

და თუმცა „ავის გამოჩენის“ კი „ერცხვინება“ (168), ისიც კარგად იცის, რომ მისი სააშკარაოზე გამოტანა მტერს გაახარებს და მოყვარეს გულს ატყენს, — „მტერს შაესმის, იამების, მოყვარეს კი ეწყინება“ (სტრ. 166), მაგრამ მაინც დაუნდობლად

— ცხადყოფენ, რომ გურამიშვილს „საყვარლად“ აქაც ქრისტე ჰყავს დასახული.

მაგრამ ისევე, როგორც გურამიშვილის მრავალი ჰიმნი, სადაც, ს. ცაიშვილის შენიშვნისამებრ, „აღარაა მიმართების ერთი განზომილება“ (ლიტერატურული წერილები, 1966, გვ. 25) — ეს ჰიმნიც ორპლანიანია და მართებულად არის ჩათვლილი ვედრებადაც სამშობლოსადმი, რომელსაც გურამიშვილი მზედ სახავს ისევე, როგორც ღმერთს. ეს აშკარად ჩანს ლექსში „ოდეს დავითს ტყვეობასა შინა სციოდა...“ ამ ლექსის ზემოთ უკვე ციტირებულ (349) სტროფში „დავითანის“ ავტორი ღმერთს მზეთა-მზედ სახავს, ქრისტეს-მზედ, ხოლო მზეს თინათინად (სიტყვა თინათინი საბას ასე აქვს განმარტებული „სარკისა თუ მისთანათა რათამე მზის შუქი კედელზე ციალებდეს). გურამიშვილი დასახელებული ლექსის მომდევნო სტროფში დაბეჭითით მიმართავს მკითხველს:

სახით იგავად სათქმელად მამა მზეთა-მზედ ითქოსა,
ძე ღვთისა მხოლოდ-შობილი მზე სიმართლისა იქოსა,
მისთვის საწუთროს მნათობმან მზემ თინათინი ირქოსა.

ხოლო ამავე ლექსის ბოლო სტროფში ქართველ ერსა და სამშობლოს უწოდებს „სარკის მზის შუქის ციალს, ე. ი. თინათინს, მზეს:

საწუთროს მზის თინათინი მოგითხრო, რაცა ფერია:
სარკის მზის შუქის ციალსა უწოდეს ქართველთ ერია
ვერას ხორციელს სულდგმულსა ბრკყალში ვერ დაუქერია,
მე თინათინათ მინათობს სახლთ კედელ-უურე, ჰერია.

(ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.).

ამხელს მანკიერებებს, რადგან სწამს, რომ „ფარვა სიავისა ქვეყანას არ მოუხდების“ (172). თანაც პოეტი მკითხველს რომ მიმართავს, „ავს თუ ავი არ უწოდო, კარგს სახელად რა დავარქო?“ (168), ამასაც დაბეჯითებით აღნიშნავს — „ამად სძრახვენ, ვინც ავს ჩადის, კულავ აღარ ჩაიდინოსო“ (173) და მკაცრად ჰკმობს: „აღმა მხვენელსა, დაღმა მზარავს“, სასტიკად ჰკიცხავს უკიდურეს ეგოიზმს, გაუტანლობას, ურთიერთშუღლსა და მტრობას, ქვეყანა რომ დაუქნინებია და დაღუპვის პირას მიუყვანია.

მაგრამ ეს სიმკაცრე გურამიშვილისა, — რომელიც მწვავედ განიცდის „უკულმართად ხვნა და თესვის“ (183) შედეგად წარმოქმნილ „ქართლის ჭირს“ და ქვეყნის წახდენის შემყურე ამბობს „მეტად მწარედ გული მტკივა, მაურჯოლებს და ტანში მზარავსო“, — მტრულად განწყობილი კაცის გესლიანი ლანძღვა კი არ არის, გულშემატკივარი ჭირისუფლის გაფრთხილება და მოყვრის პირში ძრახვის იმ პრინციპს გამოხატავს, რომელსაც განუხრელად ატარებდა XIX ს. საქართველოს კოლოსალური ფიგურა — ილია ჭავჭავაძე, ვინც შეუბრალებლად ამხელდა „ქართველის სიავეს“ და ამის გამო გაგულისებულ ვაიპატრიოტებს მიმართავდა —

ჩემზე ამბობენ -ის სიავეს ქართველისას ამბობს,
ჩვენს ცუდს არ მაღავს, ეგ ხომ ცხადი სიძულვილია!
ბრიყვნი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე სცნობს —
ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულა ¹¹⁶.

სამშობლოს ბედით დაინტერესება, ერის ჭირ-ვარამით განპირობებული მამულისშვილური გულისტკივილი და მანკიერებათა მიუყერძოებელი მხილება, რაც. მაღალმხატვრულ ღირსებასთან ერთად, ანიჭებს „დავითიანს“ ცხოველმყოფელ ძალას, წარმოგვიდგენს გურამიშვილს ქართულ მწერლობაში ევროპული ლიტერატურული გემოვნების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მებაირახტრედ და განსაზღვრავს მისი შემოქმედების „ევროპეიზმს“.

¹¹⁶ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. I, თბილისი, 1951, გვ. 75.

სამშობლოს სავალალო მდგომარეობით გამოწვეული გულსტიკივილი, მწვავე განცდა მისი ბედ-იღბლისა, რომელსაც, როგორც აღინიშნა, განუყრელად უკავშირებს გურამიშვილი თავის ტრაგიკულ ბედს, განაპირობებს, უმთავრესად „დავითიანის“ სევდითა და ნაღვლით სავსე მრავალი ლექსის პესიმისტურ განწყობილებას.

მაგრამ გურამიშვილის პესიმიზმი სულაც არ არის კაემნიანი მოთქმა უიმედობით შეპყრობილი სასოწარკვეთილი კაცი-სა, რომელსაც გული გატეხია და ბრძოლაზე ხელი აუღია. პირიქით, იგი მკაცრად ჰგმობს მცონარებას — „კამეჩის სკორსა“ და „მდორე მდინარეს“ რომ აგონებს — და მხნეობისაკენ მოუწოდებს, რომელსაც ლალად მჩქეფარე მთის წყაროს ადარებს —

ძალ-მოკლებულ არს მცონარი, ვითა მდინარე მდორეა,
მხნემან ვით ჩქარმან წყარომან განხეთქოს მთა და ბარია, —

ამბობს პოეტი და ლექსის დასასრულს ოთხჯერ მიმართავს მკითხველს: —

მხნე იყავნ და გაძლიერდი, დავითს რაც უთქვამს, სწორია (375).

გურამიშვილის მიერ ტრაგიკულად აღქმულ დუხჰირ სინამდვილეში ეს ოპტიმისტური მოწოდება ემყარება სიკეთის ბოროტებაზე გამარჯვების გარდუვალობის ღრმა შეგნებას, ანუ, როგორც გ. ქიქოძე აღნიშნავს, იმას, რომ პოეტს სჯერა „სინათლის ღმერთის საბოლოო გამარჯვება ბნელეთის ძალებზე“, სწამს, რომ „მოხდება ადამიანის ზნეობრივი განახლება და ფიზიკური გაახალგაზრდავება, მისი განკაცება, მისი ღვთაებასთან დაახლოება“¹¹⁷. ხოლო ადამიანის ამ ამბღლებას, ქვეყნის საერთო განახლებასთან ერთად, სამშობლოს ბედნიერებაც მოჰყვება, რადგან მისი ამჟამინდელი სავალალო მდგომარეობა გურამიშვილს მდებალ ვნებებს აყოლილი, ცოდვილი და დაცემული ადამიანის მოქმედების შედეგად მიუჩნევია.

ადამიანის ამბღლებისა და ქვეყნის განახლების ამ იმედის გამოა, რომ „დავითიანი“, რომელიც „ღრმად ტრაგიკული და პესიმისტური ჩანს ცალკეულ ნაწილებში, მთლიანად სიკეთის

¹¹⁷ გ. ქიქოძე, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, ლიტერატურული წერილები და პორტრეტები, თბილისი, 1969, გვ. 59.

გამარჯვების რწმენითაა გაერთიანებული¹¹⁸. ეს რწმენა კი, გ. ქიქოძისავე მართებული შეხედულებით, ადამიანის ცოდვის ქრისტიანული გამოხსნის იდეასთან ერთად, დაკავშირებულია გურამიშვილის რაციონალისტურ მსოფლმხედველობასთან, რაც კარგად ჩანს პოეტის „საწუთროსთან“ დამოკიდებულებიდანაც.

თავისი წინამორბედების — თეიმურაზ I-ის, არჩილისა და ვახტანგ VI-ის — მსგავსად გურამიშვილიც საყვედურობს „ცრუ საწუთროს“ გვ. 24, სტრ. 17), რომელიც „მტყუანი არს და უპირობო“ (543) მატყუარა“ და „ფლიდი“ (567), „ქცევადი მომბრუნავია, წამს მყუდრო ქარი აქროლის, წუთზე დამუსროს ნავია“ (549).

საწუთროს „სიმუხთლე“ და „გაუტანლობა“ დიდი პოეტური ძალით აქვს გამოხატული გურამიშვილს ლექსში „გოდება დავითისა, საწუთროს სოფლის გამო ტირილი“, რომლის ყოველ ტაეპს მოსდევს რეფრენი „ვაი საწუთრო, ცრუო სოფელო“. მაგრამ, არჩილის მსგავსად გურამიშვილიც, უწინარეს ყოვლისა, ადამიანს ადანაშაულებს იმაში, რომ „საწუთრო სად კაცს არ უნდა წაიყვანს, ყელზე საბელი აბია“ (556).

საქმე ისაა, რომ დავითიც ადამიანის ბუნებაზე დაახლოებით იმავე შეხედულებიდან, რომელიც, როგორც არჩილის შემოქმედების განხილვასთან დაკავშირებით გვაქვს აღნიშნული, პიკო დელლა მირანდოლამ ჩამოაყალიბა ნაშრომში „ადამიანის ღირსებაზე“ და გოეთესაც გაზიარებული აქვს „ფაუსტის“ პროლოგში. სახელდობრ, ადამიანს მომადლებული აქვს უნარი ამადლდეა „ღვთაების მსგავსს არსებამდე“, მაგრამ იმის „შესაძლებლობაც აქვს — დაეცეს ცხოველის“ დონემდე და ეს „ამადლებაც“ და „დაცემაც“ ადამიანზეა დამოკიდებული.

გურამიშვილიც, რომლის მიხედვით —

ღმერთმან ქვეყნად რაც მოჰფინა, ყველა ჩვენთვის განაჩინა;
თვალ-მარგალიტ, ოქრო, ვერცხლი, სპილენძი. თუ ქვა და რკინა;
ქიაც ჩვენთვის ამუშავა კიკნაური აპარკინა (სტრ. 141) —

თვლის, რომ ადამიანი საწუთროს მეფედ არის გაჩენილი და თუ ამქამად მონურად დამორჩილებია მას, მხოლოდ იმიტომ, რომ სწორ გზას აცდენილი „ცხოველის დონემდე“ დაშვებულა.

¹¹⁸ გ. ქიქოძე, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, ლიტერატურული წერილები და პორტრეტები, თბილისი, 1969, გვ. 59.

კაცის „უმზგავსი საუბრით“ შეშფოთებული, „ღვთისგან შემკობილი“ საწუთროს შეკითხვაზე — „აწ რას გიშავებ, რადა მგმობ პირითა საგმობარითა?“ (გვ. 171, სტრ. 7) — კაცი პასუხობს —

...ღმერთმან დამბადა თავის მზგავსებით მეფედო,
მე შენი თავი ყმად მომცა, მოსამსახურედ სეფედო,
შენ მტრად შემექენ, არ მინდობ, შემქნიხარ სისხლის მჩქეფედო
(იქვე, სტრ. 8).

და საწუთროც ეთანხმება მას — „რაც ბრძანეთ, სულ მართალიაო“ (იქვე, სტრ. 9). მაგრამ ამაში თავად კაცს სდებს ბრალს, „თვალ-გულ ხარბ, ანგარ, მუცელ გაუძლომელ“ (იქვე, სტრ. 10) ადამიანს, რომელიც მდაბალ ვნებებს აპყოლია და „ვერა ხელმწიფობს როგორც რომ სამართალია“ (იქვე, სტრ. 9). საწუთრო ასე მიმართავს კაცს —

წინ არ იხედევ, არ შინჯავ, გზას კარგია თუ ავია,
ქვას ფეხს წამოკრავ, წაგაქცევს, ჩემი რა დამნაშავეია?
(გვ. 172, სტრ. 14).

მერე შეაგონებს —

არ ასიკლდების დაცემა უფრთხილოდ გზაზე მარებსა,
უზომით ბევრის მკამელსა სიმაძღრით გულს დასძმარებსა.
მე კეთილად ვარ ნაზავი, ვინც ზომით მომიხმარებსა;
მისთვის ვარ ავი უძღებად, ვინც საკმარს არ აკმარებსა
(იქვე, სტრ. 15).

ბოლოს კი აფრთხილებს —

მეფე ბრძანდებით, თვალდებით ნუ შვრებით ავს სამართალსა,
გაფრთხილდით, ხნარცეს არ ჩავარდეთ, ბრძნად გარდავლებდეთ გზას
თვალსა (გვ. 174, სტრ. 30).

და კაციც იძულებულია „ხმალი ქარქაშში“ ჩააგოს და „თავმდაბლად“ ბოდში მოუხადოს საწუთროს.

იმის უცილებელ პირობად, რომ კაცი არ იყოს „თვალ-გულ ხარბი“ და „ანგარი“, არ „შვრებოდეს ავს სამართალს“ და „ბრძნად გარდავლებდეს გზას თვალსა“, გურამიშვილი, — რომელსაც სულხან-საბა ორბელიანის მსგავსად „უცობა“ ქვეყნის დაკნინების ერთ მთავარ მიზეზად მიუჩნევია, — სწავლა-განათლებას, ცოდნას აღიარებს, რადგან, მისი ღრმა რწმენით, „ჭკვა ცოდნით მოიხმარების“ (სტრ. 30), „ზგავს უხორთუმო სპილო-

სა ქვეყანი კაცი ბრყვია“ და დაბეჯითებით რომ ამბობს „თუ კაცსა ცოდნა არა აქვს, გასტანჯავს წუთისოფელიო“ (32), ცოდნის, როგორც სიბრძნის წყაროს მთავარ სიკეთედ „ნდომის“ გონებისათვის დამორჩილებას თვლის, რააც იგი ადამიანის ზნეობრივი სრულყოფის ბალავრადაც წარმოიდგენს. ხოლო „ნდომის“ გონებისათვის დამორჩილებისა და მის ნიადაგზე ადამიანის ზნეობრივი განწყენდისა და გონებრივი სრულყოფისათვის ეს ზრუნვა, რაც გურამიშვილის დიდაქტიკის საფუძველთა საფუძველია, XVII — XVIII საუკუნეების ევროპული კლასიციტურ-განმანათლებლური მწერლობის უმნიშვნელოვანეს პრობლემასაც წარმოადგენს. სწორედ ეს არის მთავარი და არა ის, რომ დიდაქტიკურ ნააზრევში გურამიშვილისა, — რომელსაც არჩილის, ვახტანგ VI-ის, სულხან-საბა ორბელიანისა და სხვ. სახით ამ მიმართულებითაც ჰყავს აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში წინამორბედები, გვხვდება ცალკეული კონკრეტული რჩევა-დარიგებანი, რომელთა წყარო, როგორც ასაბუთებენ, უნდა იყოს რუსული მწერლობის ძეგლი „დომოსტროი“, ალექსანდრე არჩილის ძის მიერ რუსულიდან თარგმნილი და 1739 წელს გამოცემული „ტესტამენტი ალექსანდრე მაკედონელისა“, ან ბაქარ ბატონიშვილის ბრძანებით 1748 წელს რუსულიდან თარგმნილი „იკონომია“, რომელიც, თავის მხრივ, ფრანგულიდან იყო თარგმნილი¹¹⁹.

გურამიშვილი, რომელიც გ. ქიქოძის შენიშვნისამებრ, თუმცა „არსად მეთვრამეტე საუკუნის განმანათლებლებს და ენციკლოპედისტებს არ ასახელებს, მაგრამ... იმოწმებს მათ შორეულ წინაპარს, ბერძენ ფილოსოფოს ეპიკურს, როგორც გო-

¹¹⁹ არჩილის, ვახტანგ VI-ის, სულხან-საბა ორბელიანისა და დავით გურამიშვილის დიდაქტიკური შეხედულებების ურთიერთდამოკიდებულება სათანადოდ არის გარკვეული ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში (იხ. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობა, ტ. II, 1952, გვ. 534-36, კ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1969, გვ. 430. აგრეთვე ვახტანგ VI, ლექსები და პოემები, ალ. ბარამიძის გამოცემა, გვ. XVII. უცხოურ წყაროებზე კი — კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. II, 1941, გვ. 597, ტრ. რუხაძე, დავითიანის ლიტერატურული წყაროებისათვის, ა. ს. პუშკინის სახელობის სამასწავლებლო ინსტიტუტის შრომები, III, 1943., გვ. 227 — 295, აგრეთვე ს. ხუციშვილის მიერ შედგენილი ნ. ტატიშვილის ლიტერატურული ნარკვევები, 1965, გვ. 13 — 15).

ნების აპოლიგეტს, როგორც ვნებათა ღელვის დათრგუნვის მქადაგებელს¹²⁰, თავად გვევლინება „ნდომის“ დათრგუნვისა და გონებისათვის მისი დამორჩილების მლაღადებლად. პოეტის აზრით.

ქკის უკეთესი საქონლად არა რა საქონელია,
მაგრამ თუ ნდომა გულს აბრძობს, არ ადვილ სამოენელია (66)

და

ნდომა ბნელს ნათლად აჩვენებს, დანაბრძობს ნათლად მხილველსა;
ნდომა მხრდალს გახხდის მამაცად, შებედავს ძნელს საბედველსა;
ნდომა სხვის სწავლას მიიკრავს ეგრეთ, ვით ცერცვი კედელსა!
ნდომა მიიყვანს მიმყოლსა შესარცხვენს, წარსაწყმედელსა (67).
(ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.)

„დავითიანის“ მიხედვით, „ნდომის“ აყოლის შედეგია ზნეობაშიერყეულ თანამედროვე საზოგადოებაში გაბატონებული გულზვიადობა, უკიდურესი თავკერძობა და ანგარება, რომელთა ალაგმვა ადამიანის ადამიანად ქმნის გარდღეული პირობაა, ხოლო ამ მაღალი მიზნის განხორციელების გზას სწავლა-განათლება და საზოგადოების ზნეობრივი აღზრდა წარმოადგენს.

ამ მიმართებით გურამიშვილის შეხედულებათა მსგავსება გამანათლებლებთან უდაოა. გამანათლებლებიც თანამედროვე საზოგადოების გარდაქმნის აუცილებელ პირობად, უწინარეს ყოვლისა, სწავლა-განათლებას და აღზრდას მიიჩნევენ. აქ ზედმეტი არ იქნება მოვიგონოთ ფრიდრიხ შილერი, რომელსაც თავისდროინდელ საზოგადოებაში, — სადაც სარგებლიანობა ქცეულა დროის კერპად და უკიდურეს ეგოიზმს ჩაუხშვია უკეთილშობილესი გრძნობები, — ფუჭ ოცნებად წარმოუდგენია იმის მიღწევა, რომ „ადამიანს, ბოლოს და ბოლოს, პატივი ვცეთ, როგორც „თვითმიზანს“ და „ქვეშარიტი თავისუფლება დავუდოთ საფუძვლად პოლიტიკურ გაერთიანებას¹²¹. ამის განხორციელებას „კაცობრიობის ადვოკატი“ მომავალში თვლიდა შესაძლებლად, მხოლოდ მის შემდეგ, როცა

¹²⁰ გ. ქიქოძე, რჩეული თხზულებანი, ტ. I, ლიტერატურული წერილები და პორტრეტები, თბილისი, 1963, გვ. 60.

¹²¹ ფრიდრიხ შილერი, რჩეული თხზულებანი სამ ტომად, დ. ლაშქარაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, თბილისი, 1965, ტ. III, გვ. 493.

ამჟამად „ნდომას“ დამორჩილებული და ამის გამო „თავისი მონის მონად!“¹²² ქცეული ადამიანი მდაბალ ვნებათა დათრგუნვის გზით კვლავ დაიბრუნებდა ბუნებაზე მეუფეობას. ამის აუცილებელ პირობად კი შილერს კაცობრიობის ზნეობრივი აღზრდა და მისი განათლება მიაჩნდა, რადგან „განათლებული ადამიანი ბუნებას უმეგობრდება, პატივს სცემს მის თავისუფლებას“, მაგრამ „მის თვითნებობას ლაგმავს“¹²³.

შილერის ამ მსჯელობასა და „საწუთროსთან“ „კაცის“ დამოკიდებულებაზე ზემოთგანხილულ გურამიშვილისეულ შეხედულებათა მსგავსება აშკარა არის, ორივეს აზრით, საწუთროს მეუფედ მოვლენილ, მაგრამ ამჟამად „თავის მონის მონად“ ქცეულ ადამიანს მხოლოდ ზნეობრივი და გონებრივი სრულყოფის გზით შეუძლია დაიბრუნოს კვლავ მეუფეობა.

ცხადია, შილერისა და გურამიშვილის ამ უტოპიურ შეხედულებათა ტიპოლოგიური მსგავსების მიღმა შეინიშნება მნიშვნელოვანი განსხვავებაც. აქ იგულისხმება არა ის, რომ, მიუხედავად XVIII საუკუნის ევროპის ქვეყნების საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მდგომარეობის მკვეთრი სხვადასხვაობისა, — რამაც განაპირობა ამ ქვეყნების განმანათლებელთა ამოცანებ ის სხვადასხვაობაც, — მათ აერთიანებდათ ფეოდალიზმის, ან მისი ჭერ კიდევ ძლიერი ვადანაშთების წინააღმდეგ შეურიგებელი ბრძოლა. რაც ბურჟუაზიული საზოგადოების მანკიერებათა მხილებასთან ერთად შილერის შემოქმედების პათოსსაც წარმოადგენდა; ხოლო აბსოლუტიზმის მომხრე გურამიშვილი, რომელიც, როგორც არაერთგზის აღნიშნულა, სამშობლოს სავალალო მდგომარეობას პარტიკულარიზმის, თავკერძობისა და ანგარების შედეგად წარმოშობილი შინაური მტრობით, ურთიერთშუღლით, გაუტანლობით და მნიშვნელოვანწილად ამით განპირობებული გარეშე მტერთა განუწყვეტელი თარეშებით რომ ხსნიდა, მიუკერძოებლად კი ამხელდა „ქართლის კირის“ მიზეზს, მაგრამ ამ მიზეზის მიზეზთა-მიზეზის — ფეოდალური საზოგადოების არსებობას კანონიერად მიიჩნევდა. ეს მთავარი,

¹²² ფ რ ი დ რ ი ს შ ი ლ ე რ ი, რჩეული თხზულებანი სამ ტომად, დ. ლაშქარაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, თბილისი, 1965, ტ. III, გვ. 492.

129 ი ქ ვ ე.

პრინციპული განსხვავება „დავითიანის“ ავტორსა და XVIII საუკუნის განმანათლებლებს შორის. მაგრამ ამ შემთხვევაში, შილერთან დაკავშირებით, ყურადღებას იპყრობს „ვაიმარული კლასიციზმის“ დიდი წარმომადგენლისა და დავით გურამიშვილის შეხედულებათა სხვაობაც ადამიანის აღზრდასა და ამ გზით საზოგადოების გარდაქმნაზე ტიპოლოგიურად მსგავს შეხედულებათა შორის.

შილერი, რომელიც სულაც არ უარყოფდა იმ აზრს, რომ „ხელოვნება გართობას და დასვენებას უნდა ემსახურებოდეს“, განმანათლებელთა დიდი უმრავლესობის შეხედულებებისამებრ, მის საგანგებო დანიშნულებად „ადამიანის ზნეობრივ გაკეთილშობილებას“¹²⁴ მიიჩნევდა და განსაკუთრებით აღნიშნავდა ხელოვნების, კერძოდ, პოეზიის კეთილმყოფელი ზემოქმედების ძალას და საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდაქმნელ უნარს.

პოეზიის ასეთივე გაგება ანიჭებს გურამიშვილის „დავითიანს“ ცხოველმყოფელობას და გამსჭვალავს მას დიდი მოქალაქეობრივი პათოსით. ქართველი პოეტი, რუსთაველის კვალდაკვალ, პოეზიას სიბრძნის დაზღად რომ თვლიდა, უწინარეს ყოვლისა, მის სპეციფიკას — ესთეტიკური ტკბობისა და ადამიანის ემოციებზე ზემოქმედების უნარს ითვალისწინებდა, როგორც საზოგადოების აღზრდის ერთ-ერთ უტყუარ გზას, რასაც ადასტურებს „ქაცვია მწყემსში“ მამის სიტყვები —

მე ლექსად სიტყვებს ამაღ ვაწყობდი,
უფრო ტკბილად ჩნდა, ამას ვატყობდი,
არ მაქენდა იმედი შენ ამაღ ისმენდი მოუწყენელად (გვ. 248, 488).

პოეზიის ამ მაღალი დანიშნულების შეგნებით არის შეთხზული მთელი „დავითიანი“, რომლის შესავალში გურამიშვილი წერს —

ამისთვის მე არ შევსძებნე, რაც დავრგევ იგავთ ხე ველად,
უფრო ადვილად აღვლიან ზედ ყრმანი დასარხველად (3).

ასე რომ, პოეზიის მაღალი დანიშნულების, მისი დიდი აღმზრდელობითი მნიშვნელობის გაგების თვალსაზრისითაც გუ-

¹²⁴ ფ რ ი დ რ ი ხ შ ი ლ ე რ ი, რჩეული თხზულებანი სამ ტომად, დ. ლაშქარაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, თბილისი, 1965, ტ. III, გვ. 658.

რამიშვილის შეხედულება არსებითად ენათესავება, საერთოდ, გამანათლებლების და, კერძოდ, შილერის შეხედულებას.

მაგრამ თუ ვაიმარული კლასიციზმის წარმომადგენელი წინააღმდეგობით დაფლეთილი თანამედროვე აზოგადოებრივ პარმონიული განვითარებისა და მისი ზნეობრივი სრულყოფის წყაროდ „თაობათა და დროებათა გახრწნილებისაგან შეღრყენელ“¹²⁵ საბერძნეთს მიიჩნევდა, დავით გურამიშვილი ასეთად ქრისტიანულ სარწმუნოებას წარმოიდგენდა.

შილერი, რომელიც გადაჭრით ამბობდა — „მე არ ვიპყრებდი სხვა საუკუნეში მეცხოვრა და სხვისთვის კი დაემშვრალიყავ. ყოველი მოქალაქე თავისი დროის მოქალაქეა, იაევე როგორც თავისი სახელმწიფოსი“¹²⁶ და თანამოკალმეებს მიმართავდა: „იცხოვრე შენს საუკუნესთან ერთად, მაგრამ მისი ქმნილება ნუ იქნები; ემსახურე თანამედროვეება, მაგრამ იმით, რაც სჭირდებათ, და არა იმით, რასაც აქებენ“¹²⁷ — ადამიანის ზნეობრივი აღზრდის საფუძვლად ესთეტიკურ აღზრდას რაცხვდა და აღმზრდელის როლს ხელოვანს ანიჭებდა. მაგრამ, „ადამიანის ესთეტიკური აღზრდის შესახებ“ წერილების ავტორის აზრით, ამ მაღალ მოწოდებას ხელოვანი მაშინ შეასრულებს, თუ იგი — თავისი „ეპოქის პირმშო“ — მისი „ნებიერი შეგირდიც“ არ იქნება. ამიტომაც მოუწოდებდა „საბერძნეთის ღმერთების“ შემთხვევლი ხელოვანს — „საბერძნეთის ციხე ქვეშ“ „დავაჟკაცბულიყო“, მაგრამ არა იმისთვის, რომ იქ დარჩენილიყო. არამედ იმისთვის, რომ „უკეთესი ეპოქის რძით გამოკვებული“ თავის საუკუნეა დაბრუნებოდა და განეწმინდა იგი. „ხელოვანი, — წერდა შილერი, — მართალია, ეპოქის პირმშოა, მაგრამ ვაი მას, თუ ამავე დროს მისი შეგირდიც არის და თანაც ნებიერი შეგირდი. დაე ქველმოქმედმა ღვთაებამ დროულად მოაშოროს ძუძუთა ბალღი დედის მკერდს, უკეთესი ეპოქის რძით გამოკვებოს და საბერძნეთის შორეული ზეცის ქვეშ აცალოს დავაჟკაცება. ხოლო როდესაც დავაჟკაცდება, აი მაშინ დაე დაბრუნდეს თავის საუკუნეში, როგორც უცხო ხატე-

¹²⁵ ფ რ ი დ რ ი ხ შ ი ლ ე რ ი, რჩეული თხზულებანი სამ ტომად, დ. ლაშქარაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, თბილისი, ტ. III, გვ. 508.

¹²⁶ ი ქ ვ ე, გვ. 485.

¹²⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 510.

ბა. მაგრამ არა იმისთვის, რომ გაართოს თავისი გამოჩენით, არამედ მრისხანედ, ვითარცა აგამემნონის ვაჟმა, გასწმინდოს იგი“¹²⁸.

ხოლო გურამიშვილი „ღვთის მცნების“ უარყოფის შედეგად დაცემული ადამიანის ზნეობრივი ამალღების საშუალებად, როგორც აღვნიშნეთ, ქრისტიანულ სარწმუნოებას აღიარებდა და აღზრდას „კაცისა“, ბრძენს რომ ავალებდა —

აწ ბრძენი უნდა სოფელში, ეგრეთ ვით წმინდა ბერია,
ცხოვრობდეს, ერთ ასწავლიდეს, გახადოს მეცნიერია (49),

თავად ადამიანს ქრისტეს პირით ამას ურჩევდა —

ჩემს სახლამდის მოაწიო. ამდენს ეცადეო.
რაც მაწყინე, მისი მითხარ: გცოდე, შემინდეო,
თუ გულ-მხერვლად ეს ბოდიში შენ მაიხადეო,
მეცე შენი განსვენება ჩემზედ მოაგდეო.
თუ ვითარ გაგაყმაწვილო, აღარ დაბერდეო,
არა გაქვნიდეს რა საჯავრო, სულ იხარებდეო (გვ. 126. სტრ. 40—42).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სარწმუნოების ზნეობრივი აღზრდის საფუძვლად აღიარება სულაც არ აპირისპირებს გურამიშვილს საერთოდ განმანათლებლებთან. თავი რომ დავანებოთ გამანათლებელთა ყველაზე მემარცხენე ფართის წარმომადგენელ ეან-ეაკ რუსოს, რომელიც 1756 წლის 18 აგვისტოს წერილში ვოლტერისადმი აღნიშნავდა: ერთი წუთითაც ვერ შევიტან ექვს სულის უკვდავებისა და განგების სიკეთეზეო, — გოეთე, როგორც ზემოთ ითქვა, ქრისტეს უმაღლესი ზნეობრივი პრინციპის ღვთაებრივ განცხადებად თვლიდა. ხოლო ვოლტერი — ეკლესიურ-ქრისტიანული დოგმატიზმის შეურიგებელი მტერი — ამბობდა, რომ არ ყოფილიყო ღმერთი, უნდა გამოგვეგონებინა. თუკი ღმერთის რწმენა თუნდაც ერთ კაცს ააცდენდა ბოროტების გზასო.

დავით გურამიშვილის შემოქმედებაში მრავალმხრივ საყურადღებოა „მხიარული ზაფხული“, ამქვეყნიური ცხოვრების სიხარულისა და სიცოცხლისადმი მძლეთა მძლე ტრფობის გამომხატველი პოემა. სადაც „ზურმუხტის ტახტზე დამჯდარ ზაფხულს“ (გვ. 184, სტრ. 32) იმიტომ უმღერის დიდი პოეტი,

¹²⁸ ფ რ ი დ რ ი ხ შ ი ლ ე რ ი, რჩეული თხზულებანი სამ ტომად, დ. ლაშქარაძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და შენიშვნებით, თბილისი, 1965, ტ. III, გვ. 508.

რომ იგი სიცოცხლის მარად განახლების სიმბოლოდ აქვს წარმოდგენილი.

ერთი მნიშვნელოვანი მოტივი „ქაცვია მწყემსის“ სახელწოდებითაც ცნობილი ამ პოემისა, — რომლის წყაროდ გურამიშვილი უკრაინული „ვესელა ვესნას“ „ხმას“ ასახელებს — არის ზამთარ-ზაფხულის ბრძოლა და ზაფხულის „გამარჯვებით“ გამოწვეული ზეიმი ბუნებისა და ადამიანისა¹²⁹.

გურამიშვილი შეჰხარის ზაფხულს, რომელმაც „ზამთრით გატრცილნი, შიშველ-ტიტველნი ახლით დამოსა, გაჰხადა ძველნი“ (გვ. 185, სტრ. 34) და „ტანთ ჩანაცვა მწვანე კაბანი“ (გვ. 185, სტრ. 35) და როცა ათასწორად მორთულ და სიცოცხლის სიხარულით ამღერებულ ბუნებაში —

მზგავსად-მზგავსადმან იპონა ტოლი,
ყველამ დანერბა თავისი ცოლი.
გამოვიდა დოლი,
გაიზარდა მოლი,
ხეთა ფოთოლი (გვ. 185, სტრ. 38).

აქვე აღვნიშნავთ, რომ თუ გურამიშვილის პოეზიაზე საერთოდ ითქმის მისი „ლექის რიტმული ძალა, მისი მუსიკალური ამღერება“, „სიცოცხლის სიხარული მომასწავებელია“¹³⁰—

¹²⁹ ზაფხულისა და ზამთრის ბრძოლის მოტივი და ზაფხულის დადგომასთან დაკავშირებით ბუნების ზეიმი, რამდენადაც ცნობილია, თითქმის ყველა ხალხის ფოლკლორშია გავრცელებული. რუსულ „ვესნიანიკებში“, ბელორუსულ და უკრაინულ გაზაფხულის საწესჩვეულებო სიმღერებსა და ფრანგულ, იტალიურ, გერმანულ, ინგლისურ ხალხურ პოეზიაში გაზაფხულის წარმტაც სურათებსა და ბუნების გაღვიძებასთან ერთად მღედრ-მამრის ურთიერთტროფობის ამსახველ სიმღერებთან ტიპოლოგიურად ბევრი რამ აქვს საერთო „მხიარულ გაზაფხულს“. ეს მოტივი უძველეს დროიდანვე იყო გავრცელებული მწერლობაშიც. აქ კარლოს დიდის დროინდელ მოაზროვნისა და პოეტის ალჟუინის (დაახლ. 730 — 804) „გაზაფხულისა და ზამთრის გაკამათებასა“ და ვალტერ ფონ დერ ფოგელვაიდეს (დაახ. 1160 — 1230) „ლექსებთან ერთად (ვალტერის ლექსებიდან განსაკუთრებით საგელისხმა „ცაცხვების ქვეშ“), აღსანიშნავია შექსპირის „სიზმარი ზაფხულის ღამეს“, ნ. ოსტროვსკის „სნეგუროჩკა“, ლესია უკრაინკას დრამა-ფერია „ტყის სიმღერა“ და სხვ. (უფრო დაწერილებით იხ. გ. ნატროშვილი, წინაპარნი და თანამედროვენი, 1961 გვ. 68 — 74).

¹³⁰ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად. ტ. II, 1966, გვ. 579.

ეს, უწინარეს ყოვლისა, „მხიარულ ზაფხულს“ შეეხება. ამასთანავე, ისიც უნდა ითქვას, რომ „მხიარული ზაფხული“ სრულიად თავისუფალი არის აღმოსავლური პოეზიის გავლენით ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებული „ფიგურალი“ გამოთქმისაგან, რაც ი. ჭავჭავაძეს „ევროპეიზმის“ ერთ მთავარ ნიშნად მიაჩნდა და რის გამოც იგი დავით გურამიშვილს „მაგ ევროპეიზმის“ შემომტანად თვლიდა „ქართული ლექსის გამოთქმაში“.

მაგრამ ქართული ლიტერატურის „ევროპეიზმის“ თვალსაზრისით „მხიარული ზაფხულის“ საგანგებო მნიშვნელობა ის არის, რომ იგი წარმოადგენს ქართულ ენაზე „პირველ საყოფაცხოვრებო პოემას“¹³¹, რომელშიც ზღაპრულ-ფანტასტიკური, მიჯნურობით გახელებული და ველად გაჭრილი გმირების ნაცვლად მთავარ დადებით მოქმედ პირებად, მალაღმბრებრივი პრინციპების მატარებლად და დამცველად გამოყვანილია უბრალო ხალხი, გლეხობა. ხოლო, როგორც ცნობილია, მეთვრამეტე საუკუნის პროგრესული მხატვრული ლიტერატურის ერთი ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი წინასაუკუნეების მწერლობისაგან ისაა, რომ „გამანათლებლებმა შემოიყვანეს ლიტერატურაში ახალი გმირი, მდაბიო ხალხი, როგორც დადებითი სახე. მათ უმღერეს და დიდებით შემოსეს მისი შრომა, მისი მორალი, თანაგრძნობით და გულში ჩამწვდომად გამოხატეს მისი ვნებანი“¹³². და თუ მაქსიმ გორკი დანიელ დეფოსა და ჰენრი ფილდინგის დიდ დამსახურებად იმას თვლიდა, რომ ინგლისური განმანათლებლური ლიტერატურის სახელგანთქმულ წარმომადგენელთა ნაწარმოებებში ნაჩვენები იყო „მშვენიერება საყოველღეო ცხოვრებისა“ და „მკითხველი განცვიფრებული იყო წიგნის ცხოვრებასთან სიახლოვეთ“¹³³, „აღორძინების ხანის“ ქართულ პოეზიაში ეს ითქმის სწორედ

¹³¹ კ. კეკელიძე, ა. ბარამიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, 1969, გვ. 423.

¹³² С. Д. Артаманов и З. Т. Гражданская, История зарубежной литературы XVIII в. Москва, 1960, стр. 7.

¹³³ М. Горький, История русской литературы, М., 1939, стр. 39.

დავით გურამიშვილის „მხიარულ გაზაფხულზე“, რომელიც ჩვენი მწერლობის ერთი უბრწყინვალესი ძეგლია.

ყოველივე ზემოაღნიშნული გვაძლევს საბუთს დაბეჭითებით გავიმეოროთ, რომ დავით გურამიშვილმა არა მარტო „ქართული ლექსის გამოთქმაში“ „შემოიტანა ევროპეიზმი“, არამედ, უწინარეს ყოვლისა, ახალი თემატიკით, ან ადრინდანვე ნაცნობი მოტივების ახალი ხედვით დამუშავების გზით გაუკაფა გზა ევროპულ ლიტერატურულ გემოვნებას ქართულ მწერლობაში.

პოეზიის დემოკრატიზაცია, მდაბიო ხალხის, კერძოდ, გლეხობის დადებით გმირად ლიტერატურაში შემოყვანა, „მართლის თქმის“ ახლებური გაგება — სინამდვილიდან ფოტოგრაფიული ასლის გადმოღების ნაცვლად ემპირული მასალის განზოგადოების საფუძველზე მისი მხატვრული ასახვა, საზოგადოებრივ მანკიერებათა მხილება და პოეზიის მაღალი დანიშნულების, მისი გარდამქმნელი ზემოქმედების შეგნება, რაც აშკარად გამოხატავს „დავითიანის“ გამანათლებლურ ტენდენციებს და განაპირობებს მის ღრმა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პათოსს, წარმოგვიდგენს დავით გურამიშვილს მებრძოლ პოეტად, ევროპეიზმის ერთ-ერთ პირველ მედროშედ და ახალი ქართული ლიტერატურის საამაყო წინაპრად.

რუსულ-ევროპული პოლიტიკურ-კულტურული ორიენტაცია, რომელსაც საქართველოში ადრე შუასაუკუნეებიდან დაწყებული ყოველთვის ჰყავდა მომხრენი, შესამჩნევად გაძლიერდა XVII ს. მეორე ნახევარში. განსაკუთრებით კი XVIII საუკუნეში, როცა თურქეთისა და სპარსეთის ხშირი თავდასხმებისა და მუდმივი მუქარის ობიექტად ქცეული საქართველო, საგარეო პოლიტიკის გართულების პირობებში, დახმარებისათვის ერთმორწმუნე რუსეთს მიმართავდა უმთავრესად, ხოლო ქართველი ხალხის მესვეურნი აღმოსავლეთ მეზობლებთან უკიდურესად გამწვავებული დამოკიდებულების ჟამს იმავე რუსეთში კპოულობდნენ თავშესაფარს და ამით აღწევდნენ თავს განრისხებული შაჰის თუ ხონთქარის სისხლიან შურის-

ძიებას. სწორედ რუსეთს შეაფარეს თავი არჩილ მეფემ და ვახტანგ მეექვსემ, სადაც თავიანთ მხლებლებთან ერთად. სამშობლოში დაწეებულ მეცნიერულ-ლიტერატურულ საქმიანობასთან ერთად, საფუძვლიანად სწავლობდნენ რუსულ ლიტერატურასაც. რომელიც ალ. კალანდაძის აღნიშვნისამებრ, „წინა საუკუნეებისაგან განსხვავებით ლიტერატურული კომუნიკაციის მთავარ წყაროდ იქცა“¹³⁴ და, ძირითადად, რუსული მწერლობის გზით გაეცნენ ევროპულ მეცნიერებასა და ლიტერატურას.

საკუთრივ საქართველოსთვის ეს ემიგრაცია, განსაკუთრებით ვახტანგის გადახვეწა რუსეთში, როგორც აღნიშნულია ჩვენს საისტორიო ლიტერატურაში, მეტად მძიმე დანაკლისი იყო. საქმე ისაა, რომ „ვახტანგ მეფეს ემიგრაციაში თან გაჰყვა მის სახელმწიფოებრივს თუ კულტურულ შემოქმედებაში თანამშრომელთა დიდი დასი. ამით ქართლი ერთბაშად დაიცალა მოწინავე გონებრივ მუშაკთაგან და ქვეყანაში დიდი ხნით შეწყდა აგრე გაცხოველებული კულტურული მოღვაწეობა“¹³⁵. მართალია, ემიგრირებული ქართველები იქ განაგრძობდნენ, და წარმატებითაც. მეცნიერულ-ლიტერატურულ მოღვაწეობას. მაგრამ მათი ეს საქმიანობა „საქართველოს მცირედ რგებდა. მათი წამუშავევი სამშობლოში მცირედ აღწევდა და აქ კულტურული მოღვაწეობის მოღუნების გამო ვერც სათანადო გამოძახილს ჰპოულობდა“¹³⁶.

ასეთი იყო ვითარება კულტურულ-შემოქმედებით სფეროში, როცა პოლიტიკურად დაქუცმაცებულ, გარეშე მტერთაგან შევიწროებულ და ეკონომიურად დაკნინებულ ქვეყანას სათავეში ჩაუდგა ერეკლე მეორე, რომელიც ჯერ მამასთან — თეიმურაზ მეორესთან ერთად, ხოლო თეიმურაზის გარდაცვალების შემდეგ — 1762 წლიდან — ერთპიროვნულად მართავდა ქართლ-კახეთს.

ერეკლე მეორემ, — რომელიც არაფრისაკენ ისე არ მიისწრაფოდა, როგორც თავისი ხალხის ევროპულად გარდაქმნი-

¹³⁴ ალ. კალანდაძე, ლიტერატურული ნარკვევები, 1972, გვ. 12.

¹³⁵ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, ნაწილი პირველი, 1946, გვ. 373.

¹³⁶ იქვე, გვ. 373.

საკენ“¹³⁷, — მტკიცედ მოჰკიდა ხელი ქვეყნის ეკონომიურ და პოლიტიკურ აღორძინებას.

შორსმჭვრეტელი ერეკლე მეორე, ეკონომიური და პოლიტიკური ძლიერების საშურ წყაროდ მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარებას რომ მიიჩნევდა, კარგად ხედავდა ამ მხრივ საქართველოს ჩამორჩენას და მდგომარეობის ნაწილობრივ მაინც გამოსასწორებლად თუ, ერთი მხრივ, უცხოელი სპეციალისტების მოზიდვას კდილობდა, მეორე მხრივ, მეცნიერების სხვადასხვა დარგის დასაუფლებლად ქართველ ახალგაზრდებს აგზავნიდა რუსეთსა და დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში. მაგრამ მან ისიც კარგად იცოდა, რომ ამ გზით საბოლოოდ ქვეყანა ჩამორჩენილობას თავს ვერ დააღწევდა, ვერ გამრავლდებოდნენ საქართველოში „კაცნი მეცნიერნი, ბრძენნი და ხელოვანნი“ თუ არ გაუმჯობესდებოდა საერთო სახალხო განათლების საქმე და მეფეც დიდი მზრუნველობით ეკიდება განათლების დარგს, რომელსაც სათავეში ჩაუყენა ანტონ კათალიკოსი. XVIII საუკუნის გამოჩენილი მეცნიერი, მრავალმხრივ განათლებული, უშრეტე ენერჯიის მოღვაწე, ვინც ერეკლე მეორეს უერთგულესი თანამებრძოლი, მისი დიდი მიზნების თანაზიარი და ბევრი მათგანის ინიციატორიც იყო. სწორედ ერეკლეს დროს დაარსდა სემინარიები თბილისსა (1756) და თელავში (1782), რომლის კარები ღია იყო ყველა წოდებისთვის, და გაიზარდა რიცხვიც პირველდაწყებითი სკოლებისა. მაგრამ უმთავრესი მაინც ის იყო, რომ განათლების საქმე ამ პერიოდში მტკიცე სახელმწიფოებრივ საფუძველზე დადგა.

გაიოზ რეჰტორი თავისი დროისათვის ღრმად განათლებული კაცი, რომელიც რუსულ ენასთან ერთად, მშვენივრად ფლობდა თურმე ევროპულ ენებსაც და წარმატებით თარგმნიდა ქართულ ენაზე განმანათლებელთა ნაწარმოებებსაც, დოსითეოზ ჩერქეზიშვილისადმი მიმართულ სიტყვაში ქართლ-კახეთის მეფეს „საქართველოსა შინა მეცნიერებითისა ოქროსა

¹³⁷ Картина Грузии и описание политического состояния царства Картлинского и Кахетинского, сделанное пребывающим при его Высочестве царе Картлинском и Кахетинском Ираклии Теймуразовиче, полковником и капитаном Бурнашевым в Тифлисе в 1786 г., Тифлис, 1896 г., стр. 10.

საუკუნოისა შემოყვანისათვის“ რომ განადიდებდა, 1782 წ. თელავის სემინარიის გახსნასთან დაკავშირებით თავის გამოსვლაში აღნიშნავდა — „უძლეველისა ამისა მეფისა ჩვენისა ირაკლის“ მოღვაწეობის შედეგია „აწ განახლებულნი სოფელნი და დაბანი და ქალაქნი და ერთა სიმრავლენიო“¹³⁸ და ერეკლესა და ანტონის განსაკუთრებულ დამსახურებად განათლების დარგის აყვავებას აღიარებდა. „არ არს იქვ იმასა შინა, — ამბობდა გაიოზ რექტორი, — ვითარმედ კეთილი ზრდილობა და კეთილი ჩვეულება კაცობრივისა ნათესავისა დამოკიდებულ არს ქეშმარიტებითსა მეცნიერებასა ზედა. მაშა და უკეთუ სწავლანი მეცნიერებითნი (რომელნიცა აღანთებენ გონებასა შინა სანთელსა მაცხადსა ყოვლისა ქეშმარიტებისა) მოაკლდებიან მფარველობასა და გამხნობასა ცულ და უსარგებლო იქნებიან მისთვის დიდი სიმრავლენი მოსწავლეთანი და დიდ შვენიერნიცა შენებულენი, ვინაიდან დაშრტების ალი წადილისა და დანელდების სახმილი კეთილისა შურისა. გარნა პირისპირ ამისა ტრფიალებით მოღვაწეობა მათი და მოწყალებით მიხედვა და შრომისა მათისა მადიდებელი გული აღმახვავს წადილსა მათსა, ახალითა ძალითა აღსკურავს. ესე ვითარსა გარემოებასა ვხედავთ აწ მამულსა ჩვენსა ქმნილისა და ღვაწლისა კეთილმსახურისა მეფისა ჩვენისა ერეკლე მეორესაგან. აღსდგნენ მეცნიერებანი, წარმოდგნენ მაღალი გონებანი, განმრავლდნენ მეცნიერებითნი ნათელნი მუნითი, ოდესაცა შრომითა უწმინდესისა მწყემსისა და დიდასკალოსა ჩვენისა მეფის ძის ანტონის მიერ დაიდვენ საფუძველნი ყოველთა ცნობადნი და ამისთვის არა თუ ოდენ უსამღვდელოესნი იგი პირნი მფლობელთა ჩვენთანი, არამედ თვით ძენიცა მამულისა ჩვენისანი არიან მოსწრაფე გავრცობისათვის ამის ძვირფასის საქმისა“¹³⁹.

ფეოდალთა თავგასულობის ალაგმვის, ქვეყნის ცენტრალიზაციისა და ერის განათლებისათვის ზრუნვის სფეროში ერეკლეს, ადრე შუასაუკუნეებიდან დაწყებული ვახტანგ მეექვსემდე, მრავალი წინამორბედი ჰყავდა, მაგრამ როგორც აპ. როგავა შენიშნავს, მან, ანტონ კათალიკოსთან ერთად, ეს პრინცი-

¹³⁸ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H 2291-ფ. 5.

¹³⁹ იქვე, H 2291-ფ. II.

პი ეპოქის გაბატონებული სულისკვეთების შესატყვისად საქართველოს „ევროპეიზაციას“ და განათლებული აბსოლუტიზმის იდეას დაუკავშირა¹⁴⁰, რამაც განსაზღვრა კიდევ XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან აღმავლობის გზაზე დამდგარი ქართული ლიტერატურის ახალი მიმდინარეობა, რომელსაც კ. კეკელიძე „თავისებურ ქართულ კლასიციზმს“ უწოდებს.

მრავალმხრივი და უაღრესად ნაყოფიერი მოღვაწეობა ანტონ პირველისა, — რომელიც ბაუმისტერის „ლოგიკის“ თავისეული თარგმნის წინასიტყვაობაში წერდა: „მოვიცალე სხვათა ყოველთა კეთილთაგან და ვერ მოვიცალე საქართველოს მსახურებისაგან, ნუშემ მრავალგზის კეთილსაგონებელ მიჩნდის ვითარცა კაცსა და არა კეთილ იყვის, მაგრა რაიცალა კეთილ ვგონე მივრიდე შრომასა საზოგადოისთვის მამულის“¹⁴¹, — მიმართული იყო ქვეყნის პოლიტიკური გაძლიერებისა და ეროვნული თვითმყოფობის შენარჩუნებისაკენ, რის მტკიცე საფუძვლად მას, ისევე როგორც ერეკლესაც, აბსოლუტიზმი და საქართველოს „ევროპეიზაცია“ მიაჩნდა.

ერთგული მიმდევარი განათლებული აბსოლუტიზმისა, რომლის შორეულ მოდელად საქართველოში დავით აღმაშენებლის ხანას რაცხდა, „ყოველი საქართველოს“ კათალიკოსი „საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ხელმძღვანელი“ „ღრმა გონებისა“ და „რკინის ნებისყოფის“¹⁴² ანტონ ბაგრატიონი იმიტომაც აღიღებდა ერეკლე მეორეს, იმიტომ თვლიდა მისადმი მიძღვნილ იამბიკოში — მეთვრამეტე საუკუნის ქართული სახოტბო პოეზიის ერთ-ერთ სანიმუშო ძეგლში — ქართლ-კახეთის მეფის ქებას „პირველ შვებად“, „ქირთა დავ-

¹⁴⁰ ა. პ. როგავა, სახალხო განათლება ერეკლე მეორის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ პირველი, თბილისი, 1950, გვ. 6.

¹⁴¹ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი H 255, გვ. 15.

¹⁴² A. C. Х а х а н о в, Очерки по истории грузинской словесности, М., 1901, стр. 242.

სებად“ და „ლხინის აღვსებად“, რომ ერეკლეში ხედავდა ქვეყნის მესვეურს, ვინც გაბედულად იწყო „ბნეულთ ამო აღკრება“, ანუ. როგორც აბ. როგავა შენიშნავს, დაშლილ (ბნეულ) ეროვნულ ძალთა სიამოვნებით (ამოთ) გაერთიანება (აღკრება)¹⁴³, რაც ანტონს „წუხილთ გარებად, გონების სრულ ხარებად“¹⁴⁴ დაუსახავს.

საყურადღებოა, რომ აქვე გონების დიდი აპოლოგეტა ერეკლეს მოღვაწეობას ვახტანგ დიდის საქმიანობის გაგრძელებად რომ წარმოიდგენს —

განსჯით ვნახენი ვახტანგ დიდის საქმენი,
ვსკვერიტე საქმენი გონების განმანარენი,
ქირთ დასაყენი, ქების-სიტყვით სადენი (641) —

საგანგებოდ აღნიშნავს, ერეკლე არისო „ორგზის მაახლი წიგნთა საბეჭდავისა“ და იქვე დასძენს—„იმეორეებს საბეჭდავისა ტუფრვა“. ცხადია, „წიგნთა საბეჭდავისადმი“ — იმ პერიოდში საქართველოში დაწყებული გონებრივ-კულტურული აღორძინების უმნიშვნელოვანესი ბერკეტისადმი — ერეკლეს მზრუნველობაზე ყურადღების ეს განსაკუთრებული გამახვილება აშკარად მოწმობს ანტონ პირველის ღრმა დაინტერესებას საქართველოში სწავლა-განათლების გავრცელების მდგომარეობით.

ანტონ ბაგრატიონის ჯერ კიდევ სათანადოდ შეუსწავლელი ლიტერატურული მემკვიდრეობისა და მრავალფეროვანი თეორიულ-პრაქტიკული მოღვაწეობის ცოტად თუ ბევრად საფუძვლიანი გაცნობის შემდეგ ძნელია გაზიარება შეხედულებისა, რომელიც ქვეყნის გაერთიანების დიდ ქომავს და სათავადო სისტემის წინააღმდეგ დაუცხრომელ მებრძოლს ქართული ფეოდალური რეაქციის ერთ-ერთ იდეოლოგად აცხადებს (ეს შეხედულება გამოთქმული აქვს აკად. შალვა ნუცუბიძეს — იხ. შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. II, 1952, გვ. 22)—აქ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ქართული ფილოსოფიის ისტორიის ღვაწლმოსილი მკვლევარი ამავე ნაშ-

¹⁴³ აბ. როგავა, ზემოდასახელებული ნაშრომი, გვ. 12-13.

¹⁴⁴ ანტონ ბაგრატიონი, წულობისიტყვაობა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა რ. ბარამიძემ, თბილისი, 1972, იამბიკო 640. შემდეგში ყველგან ფრჩხილებში იქნება მითითებული იამბიკოს ნომერი.

რომში, ანტონ ბაგრატიონის ფილოსოფიური ხასიათის შრომების ღრმა ანალიზის საფუძველზე, მართებულად ამტკიცებს „სპეკალის“ ავტორის პროგრესულ როლს ქართული აზროვნების განვითარების ისტორიაში და მას იმ მოღვაწედ რომ წარმოგვიდგენს, ვინც რაციონალიზმის ფილოსოფიას დაწაფებულმა (გვ. 381) „იგრძნო ახალი დრო“ (გვ. 384), აცხადებს: „ანტონის ხელაღებით რეაქციონერად გამოცხადება არაა გამართლებული არც ისტორიულად, არც ფაქტურ—ფილოსოფიურად და არც პოლიტიკურად“ (გვ. 382). თვით ეს თავშეკავებული შეხედულებაც კი გამორიცხავს შალვა ნუცუბიძის მიერვე ჩამოყალიბებულ შემოადინიშნულ მოსაზრებას—ანდა დებულებისა, რომლის მიხედვით ანტონ კათალიკოსი—ვინც ნებაყოფილობით აიღო ხელი ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობით აღიარებულ კათალიკოსისა და მეფის ხელისუფლების თანასწორუფლებიანობაზე, მეფის სახელით ან მისი ხელმოწერით აკვეყნებდა საეკლესიო განკარგულებებს, სამშობლოს კეთილდღეობისა და სახელმწიფოსა და მეფის ხელისუფლების განმტკიცების მაღალ იდეას დაუქვემდებარა ეკლესიის ინტერესები, მეფეს დაუმორჩილა სამონასტრო გლეხები და სამეფო ხაზინას სწირავდა ხოლმე საეკლესიო ქონების მნიშვნელოვან ნაწილს—და მისი სკოლა „სასტიკი ფეოდალურ-კლერიკალური რეაქციის სათავეში იდგა“¹⁴⁵.

¹⁴⁵აკად. კ. კეკელიძე, რომელსაც ეს შეხედულება გამოთქმული აქვს „ძველი ქართული მწერლობის“ II ტომში (1952, გვ. 220). დასახელებული ნაშრომის მეორე ნაწილის შესავალში — „აღორძინების პერიოდის ზოგადი დახასიათება“ — XVI-XVIII ს. ს. ლიტერატურას განიხილავს როგორც შედეგს ფეოდალურ-კლერიკალური რეაქციისა, რომელშიაც გვეხვებით კენესა წყალშემდგარი ფეოდალურ-კლერიკალური საზოგადოების სულისა“ (დასახელებული ნაშრომი, გვ. 220), რაც ავტორის აზრით, გამოხატულია, ერთი მხრივ, „სასულიერო მწერლობის პრიმატობის“ აღიარებით, ხოლო მეორე მხრივ, ლიტერატურაში შემოქრით სიმბოლიზმისა და ალევგორიისა, რომელიც რელიგიურსა და პატრიოტულ სულისკვეთებაში ეძიებს განსახიერებას“ (იქვე) და უკანასკნელის ნიმუშად ასახელებს არჩილის, დავით გურამიშვილისა და ვახტანგ VI-ის შემოქმედებას. ამავე დროს, ჯერ ერთი, იქვე შესავალში, აღნიშნული პერიოდი მართებულად არის წარმოდგენილი ქართული მწერლობის აღმავლობის ხანად, როცა „ლიტერატურაში თავი იჩინა გამოცოცხლებისა და წინსვლის უტყუარმა ნიშნებმა, გამოცოცხლებას ვამჩნევთ მწერლობას როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ.

პირიქით, ანტონის წინააღმდეგ სწორედ ფეოდალურ-კლერკალური რეაქცია აღსდგა. მან ღრობით დაამარცხა კიდევაც პროგრესულად მოაზროვნე მღვდელმსახური და სამშობლოდან გაძევებულ ანტონს რუსეთის სინოდის წინაშე მოუხდა თავის გამართლება, რის შემდეგაც ვლადიმირის ეპარქიის მთავარ ეპისკოპოსად დანიშნული, იქ მოღვაწეობდა (1757 — 1762), ვიდრე არ გარდაიცვალა თეიმურაზ მეორე, (რომელიც იძულებული გახდა დაეთმო რეაქციისათვის და ანტონისათვის „აღეხადა მადლი მღვდელმსახურებისა“) და ერეკლე მეორემ — ანტონის ქომავმა და თანამოაზრემ — არ მოიწვია კვლავ საქართველოში.

ცხადია, „ყოველი საქართველოს“ კათალიკოს-პატრიარქი ღრმად მორწმუნე კაცი იყო. მართალია, მან პირველმა ქართველ მოაზროვნეთა შორის წამოაყენა დებულება „ფილოსოფიასა შინა აღრევად ღვთისმეტყველება არა სათანადო არსო“, ჯერ კიდევ „სპეკალში გადადგა ნაბიჯი „ფილოსოფიის თეოლო-

ჩვენს მწერლობაში ახლა იკრება რუსულ-ევროპული ნაკადი“ (იქვე, გვ. 215) და ხაზგასმით არის აღნიშნული ამ პერიოდის ქართული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი ახალი ნიშნები, სახელდობრ, „ეროვნული მოტივისა და ორიგინალური შემოქმედების გაძლიერება“ (იქვე, გვ. 216), „თემბტიკის გაფართოება“ (იქვე). „საუკუნეებით განმტკიცებული ფეოდალურ-რწინდული ფანტასტიკის გვერდით... ახალი რეალისტური, თუ შეიძლება ითქვას პირობით, მიმართულება და სტილი“ (იქვე, გვ. 217). ხაზგასმა ყველგან ავტორისაა) და სხვ. და მეორეც, ზემოდასახელებულ მწერალთა მოღვაწეობის კონკრეტულად განხილვისას კ. კეკელიძე თავად აღნიშნავს იმ ღრმად პროგრესულ იდეებს, რომლებიც, მაღალ პატრიოტულ მოტივთან ერთად, მათი შემოქმედების წამყვან ტენდენციად გვევლინება, რისი მეოხებითაც ისინი თამამად შეიძლება ამოუდგენ გვერდში იმ ხანის ევროპისა და რუსეთის მოწინავე მწერლობას.

XVII — XVIII ს. ს. ქართულ მწერლობაზე დაახლოებით ასეთსავე შეხედულებას აწვითარებს გერონტი ქიქოძეც. იგი „ირანული ტენდენციის წინააღმდეგ ქართულ მწერლობაში „ნაციონალური და რეალისტური“ „ოპოზიციის საუკეთესო წარმომადგენლებად“ მართებულად აღიარებს არჩილ მეფეს, იოსებ ტფილელს და დავით გურამიშვილს, რომლებიც „საქართველოს აწმყოსა და წარსულში პოულობენ, როგორც შემოქმედების იმპულსს, ისე სიუჟეტურ მასალას“. იმასაც აღნიშნავს, რომ „მათ შექმნეს ტრაგიზმით გამსჭვალული ნაციონალური ეპოსი“ და „ძალიან ვნებიანი, ძალიან ადამიანური“ ლიტერატურაო, მაგრამ იქვე აყენებს დებულებას —

ვიის სამსახურისაგან განთავისუფლების მიმართულებით¹⁴⁶ ხოლო რუსეთში გადასახლების შემდეგ, როცა იგი უფრო დაახლოებით გაეცნო თანამედროვე რუსულ-ევროპულ მეცნიერებასა და ფილოსოფიას, შეეცადა დაეძლია სქოლასტიკური ტრადიცია, რომლის ერთ-ერთ მთავარ ნაკლად იმას თვლიდა, რომ ამ ტრადიციის მიხედვით ლოგიკა ისწავლებოდა „ღვთისმეტყველებს და არა ფილოსოფოსურებს“, მაგრამ იგი არ იყო თანამიმდევრული. მისი ცდაც „რელიგიურ-ფილოსოფიურ ფარგლებს არ გასცილებია“ და მისი „განმანათლებლობაც“ „რელიგიურ იდეოლოგიასთან აშკარა შემარიგებლობით ხასათდება“¹⁴⁷.

დიახ, ანტონ კათალიკოსი ღრმად მორწმუნე კაცი იყო და ურყევ ბურჯად ედგა საქართველოში ქრისტიანობას, რომელ-

„გურამიშვილის შემოქმედების გამოკლებით ეს ლიტერატურა ვიწროდ არისტოკრატიულია თავისი თემით და იდეოლოგიით და მოწყვეტილია თავისი ღრობის მოწინავე კაცობრიობის დიდ იდეურ მოძრაობასო“ (გ. ქიქოძე, ეტიუდები და პორტრეტები, 1958, გვ. 119 — 120). ნამდვილად კი XVII — XVIII საუკუნის ქართული ლიტერატურის თვით ზოგადი განხილვაც ცხადპყფს, რომ თუნდაც გ. ქიქოძის მიერ დასახელებული არჩილის შემოქმედება სულაც არ არის მოწყვეტილი „მოწინავე კაცობრიობის დიდ იდეურ მოძრაობას“. როგორც არჩილის ლიტერატურული მემკვიდრეობის განხილვისას აღნიშნავდით, მეფე პოეტის პოეზიის ერთი უმნიშვნელოვანესი მორტივაგანი ადამიანისა და წუთისოფლის ურთიერთ დამოკიდებულება იყო და თუ მისი მსჯელობა წუთისოფლის დაუდგრომლობასა და გაუტანლობაზე პოფმანსვალდაუს, გრიფიუსისა თუ კალდერონის მსჯელობას მოგვაგონებს, ადამიანის ბუნების რაობაზე არჩილისეული წარმოდგენა პიკო დელლა მირანდოლას შეხედულების და გოეთეს „ფაუსტში“ გატარებულ კონცეფციას ემთხვევა. რაც მთავარია, არჩილიც ხომ ადამიანის სრულყოფილობის საზომად პირად ღირსებას, პირად დამსახურებას და არა წოდებრივ წარმოშობას მიიჩნევდა, სოციალური უთანასწორობის უსამართლობასაც აღნიშნავდა, მუშაკაცს ქვეყნის ბურჯად რაცხდა და თანამედროვეებს მოუწოდებდა „გლებს ძალი მოაშორეთათ“, ხოლო იმ ეპოქაში სოციალური და წოდებრივი უთანასწორობა და დაბალი ფენების მდგომარეობა წარმოდგენდა სწორედ „მოწინავე კაცობრიობის დიდი იდეური მოძრაობის“ მთავარ პრობლემას.

¹⁴⁶ ა. ფრანგიშვილი, ნარკვევები ადამიანის ფსიქოლოგიური ცოდნის ისტორიიდან საქართველოში, 1959, გვ. 199.

¹⁴⁷ იქვე, გვ. 302.

საც იგი, ისევე როგორც „აღორძინების ხანის“ მრავალი ქართველი მოღვაწე და მწერალი, მათ შორის დავით გურამიშვილიც, ქართველთა ზნეობრივი სიმტკიცის საფუძვლად და მეზობელ თურქ-სპარსელ „ბარბაროზთაგან“ ეროვნული თვითმყოფობის დაცვის მძლავრ იარაღად მიიჩნევდა, მაგრამ არასოდეს ყოფილა უკიდურესობამდე მისული რელიგიური ფანატიზმით შეპყრობილი კლერიკალი. მართებულად აღნიშნავს ალ. კალანდაძე „ანტონის ეკლესია რელიგიის კერპთსამლოცველო კი არ ყოფილა, არამედ უწინარეს ყოვლისა, ეროვნულ-პოლიტიკური იარაღი იყო: ერეკლეს მონარქიის იდეოლოგიური ბურჯი, საქართველოს გაერთიანებისა და გაძლიერების ქვეყნთხედო, აღმოსავლეთისადმი დაპირისპირებული ეროვნული იდეოლოგიის წყარო. ამ მხურვალე პატრიოტს ვერავეთარი კონფესიონალური დოგმები ვერ ბორკავდა, როცა საქმე სამშობლოს კეთილდღეობას შეეხებოდა“¹⁴⁸. და მართლაც, ანტონს ფანატიკურად უყვარდა თავისი სამშობლო. ამ სიყვარულით არის გამსჭვალული მთელი მისი შემოქმედება. საქართველოს გაძლიერებას, მის ზნეობრივ და გონებრივ ამაღლებას ეძღვნება ანტონის მრავალმხრივი თეორიული და პრაქტიკული მოღვაწეობა. და რადგანაც რუსეთში გადასახლებამდეც ევროპის კულტურას სათანადოდ გაცნობილი, ევროპული ორიენტაციის ანტონი (რომელიც თავის შრომებში ხშირად იმოწმებდა „ლათინთა ფილოსოფოსებს“: ნეტარ ავგუსტინეს, სკოთოსს, ალბერტ დიდს — ანტონის მიერ ალბერტ დიდად წოდებულს — და თომას აქვინელს) საქართველოს პოლიტიკური და ეკონომიური განმტკიცებისა და კულტურულ-გონებრივი განვითარების საიმედო და უახლოეს გზად ქვეყნის „ევროპეიზაციას“ რაცხდა, ხოლო პაპის მიერ საქართველოში წარმოგზავნილ მიპიონერებთან დაახლოებული, ევროპასთან დაკავშირების საუკეთესო საშუალებად კათოლიკურ ეკლესიას სახავდა, ამიტომაც „გაფრანგდა“ იგი, ე. წ. „ფლორენციის უნია“ აღიარა და კათოლიკობა მიიღო, რაც მარჯვედ გამოიყენა ანტონის წინააღმდეგ მტკიცე ოპოზიციად შეკრულმა ფეოდალურ-კლერიკალურმა რეაქციამ. ის, რომ საქართველო წარმოადგენდა სალოცავ ხატს ანტონ-

¹⁴⁸ ალ. კალანდაძე, ზემოდასახელებული ნარკვევები, გვ. 27-28.

ნისა, რომელიც მზად იყო სამშობლოს საკურთხეველზე მიეტა-
ნა თავი ზვარაკად და თანამემამულეთა უკეთესი სვე-ბედისა-
თვის ზრუნვა იყო მისი მოღვაწეობის პათოსი — ყოველივე ეს
კარგად ჩანს „კათეხზისისათვის“ წამძღვარებულ იამბიკოებში—

არ მომწყინდების თქვენთაა საუბარი,
ჰოი ქართველნო, სიბრძნის შემყვარებელნო,
აღტეხილება მაქვს ნიჰად თქვენდა მომართ,
შრომად, უბნობად, წერად, მოშაირებად,
ამად, ვითარმედ მიყვართ ჰეშმარიტებით (828),
ნამდვილ ჰეშმარიტ, ზესთა მყო ისმენს ამას,
ვითარმედ თქვენთვის შეჩვენებულ-ვჰყო თავი,
არა რად მდგამის არად შემირაცხიეს,
არცა თქვენთაა სიკვდილი, არცა ტანჯვა,
ვმერები სურვილით, არა დაეცხრე, ვიდრე ვიყო (829).

ცხადია, ანტონის „გაფრანგებაც“; როგორც უკვე აღნიშნუ-
ლია, საქართველოს კეთილდღეობისათვის ევროპასთან მჭიდ-
როდ დაკავშირებრს აუცილებლობის რწმენით იყო გამოწვე-
ული.

ანტონი ერეკლეს მეფობისას ქვეყნის „ევროპეიზაციისაკენ“
გადადგმულ ნაბიჯს და შესამჩნევ პოლიტიკურ-ეკონომიურ აღ-
მაჯობასთან ერთად სამშობლოს განახლების მთავარ ნიშნად
კულტურულ-გონებრივ გამოცოცხლებას თვლიდა და, საქარ-
თველოში ევროპეიზმის ბარახტარი. 1753 წელს თავისი გრა-
მატიკის პირველი რედაქციის შესავალში ამაყად წერდა:
„ჩვენცა განახლებად ვართ, მით, რამეთუ ახალსა ცასა და ახალ-
სა ქვეყანას მოველით და დაძველებადათა, ვითარცა ამაობათა
ამაობას, არ გულმძიმეობით სიცრუისათანა შევიყვარებთ მით,
რამეთუ არღარა ვართ ბნელსა შინა, არმედ ჰეშმარიტებისა-
მეცნიერებად წოდებულ ვართ რჩეულნი ნაყოფად ცხოვრები-
სა“¹⁴⁹ (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.). მაგრამ მან კარგად იცოდა,
რომ ქვეყნის „განახლებისაკენ“ გადადგმულ ამ პირველ, ჯერ
კიდევ სუსტ ნაბიჯს განმტკიცება სჭირდებოდა და როგორც
„განმანათლებლობის“ — XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან
საქართველოში აშკარად გამოკვეთილი ახალი მოწინავე იდე-

¹⁴⁹ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი A 531,
ფ. 2.

ოლოგიის“¹⁵⁰—მეთაური ქვეყნის ნამდვილი აღორძინებისა და „გამოხსნის“ უმნიშვნელოვანეს პირობად განათლების დანერგვას და მეცნიერების განვითარებას მიიჩნევდა. ამავე დროს, რუსეთ-ევროპის განმანათლებლების მსგავსად, ანტონი სწავლას, რომელსაც „სიბრძნის კარად“ რაცხდა, არ თვლიდა რომელიმე წოდების პრივილეგიად. იგი დაბეჯითებით ამბობდა: „თვინიერ სწავლისა ვერაინ კპოვოს სიბრძნეი“¹⁵¹, და ამ უკანასკნელს იმ ფენომენად წარმოიდგენდა, რომელიც არის „თანად მიფენ-მიკრთომაი მალალთაცა და მდაბალთა და წვიმა მართალთაცა ზედა და ცოდვილთა“¹⁵².

ანტონი სწავლას სიბრძნის კარად რომ რაცხდა, მეცნიერებას ქვეყნის სიძლიერის, მისი ეკონომიური აღმავლობის აუცილებელ პირობადაც აღიარებდა და „რუსთა... ლათინთა, იტალიანთა და ფრანცისტა და სპანთა და გერმანელთა და პორტუგალელთა და პოლონელთა“ წარმატებას იმით ხსნიდა, რომ „ესე-ვითარი აქესთ ყოვლისა მეცნიერებისა თვის შორის ტრფიალები, ვითარმედ ვაჭრობისაცა და არხიტექტორობისა აქეს საცვიფრო მოგებისა სურვილი, რომლისაცა უდიდესი შეუძლებელი არს მოგება“ და იქვე დასძენდა: „ცნობილ არს ესე მეცნიერთაგან, ვითარმედ გნოსისნი აზნაურთა და თავისუფალთა ცნობათანი შეამკობენ მონარხიასა და ყოველსა საზოგადოებასა ყოვლითა წარმატებითა, რომელიცა უსარგებლეს არს მოქალაქეობასა შინა მსოფლიოსა“¹⁵³.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ვოლტერისა და ენციკლოპედისტების შეხედულებათა ფართოდ გავრცელების ხანაში „გონების საუკუნედ“ წოდებული XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე ანტონ ბაგრატიონი უკვე „სპეკალში“ გვევლინება მოაზროვნედ, ვინც თავის ნაშრომში დამოუკიდებლად მივიდა ზოგიერთ ისეთ დასკვნამდე, თანამედროვე ევროპელი მეცნიერების მონაპოვარს რომ შეადგენდა და ევრო-

¹⁵⁰ ა. ფრანგიშვილი, ზემოდასახელებული ნაშრომი, გვ. 292.

¹⁵¹ ა. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი II 255, ფ. 13-14.

¹⁵² იქვე, ფონდი S 3658, შესავალი, § 14.

¹⁵³ იქვე, ფ. S 3657, ფურცელი 15.

პული აზროვნების ისტორიაში ახალი ეპოქის დასაწყისად არი' აღიარებული. ასე, მაგ., ა. ფრანგიშვილის დასაბუთებული შეხედულებით, ანტონმა „სრულიად დამოუკიდებლად დაადგინა ცნობიერება, როგორც ფსიქიკური სინამდვილის არსებითი ფაქტი“ — ფუძემდებლური დებულება, რომელიც „ევროპულმა აზროვნებამ... დეკარტედან მიიღო“¹⁵⁴, რის გამოც კარტეზიანული ფილოსოფიის მამამთავარი ახალი ეპოქის შემქმნელად ითვლება ფსიქოლოგიის ისტორიაშიც. მაგრამ ანტონის შეხედულებების, მისი რაციონალისტური მსოფლმხედველობის განვითარების ახალ, მაღალ ეტაპად მართებულად არის აღიარებული რუსეთში გადასახლების შემდგომი პერიოდი. სწორედ იქ, რუსეთში (რომელსაც ანტონი შეგნებულად უწოდებს ევროპას; „მოვედ ევროპით ანტონი, აზიადვე“ (639) — წერს რუსეთიდან დაბრუნებული კათალიკოსი ერეკლესადმი მიძღვნილ იამბიკოში) რუსეთის მოწინავე აზრს დაუფლებული, რუსული ფილოსოფიისა და მეცნიერების საშუალებით გაეცნო იგი თანამედროვე ევროპულ ფილოსოფიას და მეცნიერებას და „გონების საუკუნის“ სულისკვეთების შესატყვისად, ღრმად დარწმუნებული, რომ განათლება, ცოდნა, მეცნიერება წარმოადგენს ქვეყნისა და ხალხის „ხსნის“ უმნიშვნელოვანეს გზას, უშრეტი ენერჯით შეუდგა „დაუცხრომელ“ შრომას საქართველოში განათლების დანერგვისა და გავრცელებისათვის.

თანამედროვე მეცნიერების დონის შესაბამისად ანტონი განათლების შინაარსად ცოდნას აღიარებდა, ცოდნის მთავარ წყაროდ „მცნობელობას“ — ცდას რაცხდა და დაბეჯითებით ამტკიცებდა: „რათა ვიქცეოდეთმცა ფისიკასა შინა კეთილ-წყესიერად სათანადო არს განგდებად მოგონებული დადებულებანი და წილ დასაბამისა სათანადო არს ხმევად მცნობელობანი და არა რაიმე კემმარიტებრ მიღებად მოგონებულნი იგი თვინიერ მხოლოისა მის, რომელიცა უსაშუალოდ გამოყვანებად შესაძლებელ არს“¹⁵⁵. (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.), მაგრამ, იმავედროულად, ანტონი სულაც არაა ბრმა ემპირიზმის მიმდევრი და რაციონალისტ მოაზროვნეს კარგად ესმის „მეჭაზრობათა“

¹⁵⁴ ა. ფრანგიშვილი, ზემოდასახელებული ნაშრომი, გვ. 209.

¹⁵⁵ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. II 225, ფ. 8.

მნიშვნელობაც იმისათვის, რომ „ქეშმარიტებაი მართალი შესაძლებელ“ იყოს. წინასიტყვაობაში თარგმანისა „შემოკლებული ფისიკა თეორეტიკებრი“, საიდანაც ციტირებულია ზემომოყვანილი შეხედულება, ანტონი განაგრძობს: „და თუ სადმე მივიღებთ მცნობელობათაგან მხოლოთა ოდენ მეპაზრეობათა, მაშინ დადებულებანიცა იგი მიღებად შესაძლებელ არს, რომელნიცა შეეწევიან იგინი უშორესთა მცნობელობათა, რომელთა შეწევითა ქეშმარიტებაი მართალი პოვნად შესაძლებელ არს“¹⁵⁶.

როგორც აღინიშნა, ანტონ კათალიკოსი ღრმად მორწმუნე კაცი იყო. მაგრამ ეს მას ხელს არ უშლიდა მეცნიერების დიდი პროპაგანდისტის უფილიყო და მეცნიერების რელიგიასთან შერიგების მსურველს ემტყიცებინა, — მეცნიერება არ „გარდააქცევს კაცსა ქეშმარიტებისა ცნობისაგან“ — სარწმუნოებისაგან და უმეცარნი ბუნების მეცნიერებისა „მსგავს არიან ბრმათა“. ამავე წინასიტყვაობაში ანტონი მოგვითხრობს: „გუშინ წელსა 1762 თთვესა დეკემბერსა 26-ს შეკრებულ ვიყავნით სახლსა ვისმე ნათესავისა ჩვენისასა, სადაც ითქვა ვისგანმე: ვითარმედ ფისიკა გარდააქცევს კაცს ქეშმარიტისაგან ცნობასა. ხოლო უგანსწავლულესგან ვინმე და უდიდესი ვთქვა უფლისმოყვარესმან (უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ეს ანტონი იყო თავად — დ. ლ.) მიუგო მას: უმეცარნიო ფისიკისანი მსგავს არიან ბრმათა, რომელნიცა, ნივთთა წინამდებარეთა ხელითა ოდენ განმხილველნი და მგრძნობელნი შეხებითა ოდენ ნივთისანი და ვერა სადმე მცნობელნი შესახედავანი. ხოლო მეცნიერნი ფისიკისანი არიან ყოველთა მხედველნი და არა შეხებით ოდენ მგრძნობელნი ნივთთანი, რომელნიცა არა რაიმეთა მიზეზითა ფისიკობისათა გარდაიქცევიან ქეშმარიტებისაგან ცნობისა“¹⁵⁷ (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

მსგავსად თავისი უფროსი თანამედროვის — ვახუშტი ბატონიშვილისა, რომლის მიხედვით „წიგნნი ფილოსოფოსთა მიერ ქმნილნი აღგვაესებენ სიბრძნითა, ხელოვნებითა და სიტყვიერებითა, გვაცნობენ თავსა და გვასწავებენ ვითარ ჭერ არს

¹⁵⁶ კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. 8.

¹⁵⁷ იქვე, ფ. H 224, ფ. 5.

ცხოვრებად¹⁵⁸, ანტონ ბაგრატიონიც „სიბრძნის“, მეცნიერების საგანგებო მნიშვნელობად იმას თვლიდა, რომ იგი სამყაროს შემეცნებაში, ბუნების მოვლენათა ახსნაში რომ გვეხმარება, უწინარეს ყოვლისა, ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებას ემსახურება. ანტონი ბაუმაისტერის ახალი ფილოსოფიის თავისეული თარგმანის შესავალში „სწავლის“ დანიშნულებად იმას თვლიდა, რომ ადამიანი „აღირჩევდეს უმჯობესსა“. ამავ დებულებას ანვითარებდა იგი ერეკლესადმი მიძღვნილ წინასიტყვაობაში რიტორიკისა. „იცის საზოგადო ჩვეულებამან, — წერს ანტონი აღნიშნულ წინასიტყვაობაში, — ვითარმედ ყოველნი უმჯობესისადმი მიმართებენ თავთა თავისათვის, ვითარ იგი ბრძანებს სჯულიცა ბუნებითი. ჰქმენ იგი რაივეცა სრულგყოფს შენ და მდგომარეობას შენსა (ბაუმაისტერი. საყოფაქცევო ფილოსოფია, დადებულება 8), ვინაიცა სათანადო ვიდრემე არს მათდა, რომელნიცა გულის-ხმის-ყოფითა და ნებითა ნიჭებულ არიან აღსრულებისთვის ბრძანებისა სჯულისა ბუნებოთისა მიმართებად თავის-უფალთადმი და აზნაურთა სწავლათა. რომელნიცა სრულყოფენ მათ და მდგომარეობათა მათთა“ და იქვე დასძენს: „თავის-უფალთ მიერ სწავლათა დახელოვნებულნი მეცნიერების ძლით იქვემდებარებიან ყოველთა ნივთთა, ესე იგი არისაცა საჭიროისა მიწთომისამებრ ბუნებითისა და არსთა შესაძლებელთა ცნობად და საზღვარდადებად“¹⁵⁹. (ზაზგასმა ჩემია — დ. ლ.). დ ადამიანებისა და „მდგომარეობათა მათთა“ სრულყოფისათვის მზრუნველი ანტონი ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ „სიბრძნეს“ ზიარებოდნენ მისი თანამემამულენი. ამიტომ თარგმნა მან ფრიდერიკო ქრისტიან ბაუმაისტერის „მეტაფიზიკა“, „ლოგიკა“ და „ეთიკა“ და შეკრიბა „ფისიკაი სხვისა და სხვისა ავქსონისა ქმნილთაგან“, ამიტომვე „იმხარკა“ რიტორიკაც — „საკვევრმეთქვო ხელოვნება“, რომელიც, ანტონის აზრით, ადამიანს „ენმარების და უფროსილა ეთქვათ ესაჭიროების“ იმისათვის, რომ „განცხდებული

¹⁵⁸ „ქართლის ცხოვრება“, ტ. IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოისა საქართველოისა, თბილისი, 1973. გვ. 3.

¹⁵⁹ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი II 256, ფ. 2-3.

უგანცხადებულესად საჩინო იქმნეს¹⁶⁰ და შეადგინა გრამატიკა, რომელსაც იგი „სიბრძნის კარად“ მიიჩნევდა. „ღრამატიკაი, — წერს ანტონი, — თვინიერ იქვისა, არს კარი სიბრძნისა“ და იქვე დასძენს: „ხოლო თუ სადმე კარი სიბრძნისა არა შევპლეთმცა, სადაითამცა იქმნა მოსვლათი ჩვენი სიბრძნისა მიმართ“¹⁶¹.

განათლებული აბსოლუტიზმის უდრეკ მიმდევარს, კარგად ესმოდა მშობლიური ენის მნიშვნელობა ქვეყნის ცენტრალიზაციისა და ერის გაერთიანების საქმეში. ამიტომ იყო, რომ ანტონი მეფე-პოეტის არჩილის მსგავსად საგანგებო ყურადღებას აქცევდა ენის სიწმინდეს. იგი სიტყვას ფულის ნიშანს ადარებდა, რომელიც ქვეყნის შიგნით იხმარება მხოლოდ და სასაცილო უგუნურებად მიიჩნევა საკუთარი განსწავლულობის გამოსაჩინად უცხო სიტყვების ხმარებას. „უკეთუ ჩვენ მოვმძრახობთ ამისთვის, რათა სხვათა გულისხმა ჰყონ თქმანი ჩვენნი, — წერდა ანტონი, — მაშა სათანადო არა სადმე არს, რათა არცა ლათინურთა, არცა ფრანცისულთა და არც იტალიანურთა ლექსთა ხმარებად ქართველთა შინა საუბართა... საცინელ სადმე არს უგუნურება კაცთა მათ, რომელთაცა, რათა უსწავლულესმცა აჩვენონ თავნი თავისნი, თავისა მესამესა ლექსსა უცხოთა ენათსა, რომელთამე საუბართა შინა აღურევენო“¹⁶² (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

ქართული ენის პურიზმის „მართლ-უბნობისა“ და „მართლ-წერის“ საფუძვლად ჰქონდა წარმოდგენილი ანტონს თავისი გრამატიკა, რომელმაც ა. ხახანაშვილის შეხედულებით, მიუხედავად იმისა, რომ მძიმე ენით არის დაწერილი, გრამატიკული მასალის განაწილებისას არაა დაცული მკაცრი მეთოდი და სისტემა, „ეპოქა შექმნა ქართულ მეცნიერებაში, რადგანაც ანტონის გრამატიკულმა ძიებებმა დაუდო სათავე ქართული ენის დამუშავებას“¹⁶³.

¹⁶⁰ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი H 256, ფურც. 3.

¹⁶¹ ქართული ღრამატიკა შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, თბილისი, 1885, 83- I.

¹⁶² კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი H 255. ფ. 59-60.

¹⁶³ ა. ხახანაშვილის ზემოდასახელებული ნარკვევები, გვ. 273.

ლიტერატურის ისტორიისათვის განსაკუთრებით საყურადღებოა ანტონის გრამატიკის პირველ რედაქციაში ჩამოყალიბებული „სამი შტილის“ თეორია, რომელიც შეესატყვისება იმ დროს ევროპულ და რუსულ ლიტერატურაში ფართოდ გავრცელებულ და შემოქმედებით პრაქტიკაში მტკიცედ დამკვიდრებული კლასიციკლური პოეტიკის ერთ-ერთ ფუძემდებლურ დებულებას.

მართალია, ანტონს მსჯელობა „სამი შტილის“ თაობაზე — რომლის მიხედვით „პირველი იგი არს რომელსა აქვს სიმცირე რჩეულმოზრახობისაგან (რჩეულსიტყვაობისაგან — დ. ლ.). გარნა უფრორე ადვილ გასაგონ ვიდრემდე არს ყოველთა, ვითარ არს სითხზვე სვინაქსრისა და მოთხრობათა. მეორე უკვე არს, რომელსა საშუალო ქცევაი აქვს რჩეულმოზრახობისაგან და ტკბილსიტყვაობისაგან და არ არს ეგეოდენ ადვილ გასაგონ ყოველთა, ვითა იგი არს სითხზვე უმეტესთა კერძოთა სამღთოთა წერილთასა. მესამე ვიდრემდე, რომელსა სრულიად აქვს რჩეულმოზრახობისაგან და ტკბილსიტყვაობისაგან და არ არს გასაგონ ყოველთა, არამედ მხოლოდ მეცნთა შორის აქვს ნაყოფი თვისი“¹⁶⁴ — ამოღებული აქვს გრამატიკის მეორე რედაქციიდან, მაგრამ მას არასოდეს აუღია ხელი ამ თეორიაზე, რომელიც ალ. კალანდაძის მტკიცებებისამებრ, „უწინარეს ყოვლისა ლიტერატურულ-ესთეტიკური კატეგორიაა და, ფართო გაგებით, ლიტერატურული სტილის არსებით თვისებას განსაზღვრავს“¹⁶⁵. ანტონის „სამი შტილის“ თეორიას ერთგულად იცავდნენ მისი მიმდევრები და თვით XIX საუკუნის სამოციან წლებშიც „მამათა და შვილთა“ შორის გამართულ მწვავე ლიტერატურულ პაექრობაში „მამები“ „სამი შტილის“ თეორიის პოზიციიდან ებრძოდნენ ახალ თაობას, რომელსაც ილია ჭავჭავაძე მეთაურობდა.

ქართულ მწერლობაში ნაირსტილოვან ენაზე წერის თვალსაზრისით ანტონს ჰყავდა სახელგანთქმული წინამორბედები. აქ, იოანე პეტრიწთან ერთად, აღსანიშნავია სულხან-საბა ორ-

¹⁶⁴ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H 531, ფ. 175, ჟ. კუმბურაძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის და კრიტიკის ისტორიიდან, 1958, გვ. 236.

¹⁶⁵ ალ. კალანდაძე, ზემოდასახელებული ნარკვევები, გვ. 57.

ბელიანი — ხალხურ ენასთან დაახლოებული „არსებითად ახალი ქართული“ დაწერილი „სიბრძნე სიცრუის წიგნის“ ავტორი, რომელსაც იმავდროულად, „ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის სტილით“ შეთხზული „სწავლანი ანუ ქადაგებანი“ ეკუთვნის, რაც, ივ. გიგინეიშვილის შეხედულებით, შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ სავარაუდოა ევროპის კულტურის ელემენტებს პირადად ნაზიარებ საბას ნაადრევი ევროპული კლასიციზმის წარმომადგენელთა შეხედულებებიც სცოდნოდა ნაირსტილოვანი ენის თაობაზე¹⁶⁶. რაც შეეხება „უბრძნესს ბრძენთა შორის“ (734) იოანე პეტრიწს, ვისაც ანტონი „რიტორებისა აექსონს უმაგალითოს“ (740) უწოდებდა და ვისი „ფრასთა“ ბრწყინვალეობა მიუწვდომელ ნორმად მიაჩნდა („არ შესაძლო არს ჩემდა ესე მამაო რათა ვამჰსგავსო ფრასთა შენთა სიტყუანი, თუ არ ფრასთავე შენთა მალალთ“ (739) — მიმართავდა იგი „კავშირნის“ მთარგმნელს, 735 იამბიკოში კი ხაზს უსვამდა — „ბზინვენ მარცვალნი, ხმეული შენგან, დიდო, რომელნი დაპრთენ ლექსთა განმავითარად, ელვენ ლექსები, ძვირფას სპეკალ უმჯობეს ბრწყინვენ სიტყუანი, ვარსკვლავ-მდგომარეობენ“), — მას ხომ მიზნად ჰქონდა დასახული შეექმნა ენა „გალექაილ და მესხვე მდაბრიონთაგან“.

ევროპული ორიენტაციის ანტონი მით უფრო ბეჯითად აგრძელებდა ამ მიმართებით პეტრიწის გზას, რომ ენის კლასიციზტურ რეგლამენტაციაზე რუსეთში გადასახლებამდეც გარკვეული წარმოდგენის მქონემ, რუსეთში მოღვაწეობისას მნიშვნელოვნად გააფართოვა თავისი ცოდნა ამ სფეროში და იგი ქართული ენის „განწრფელების“ საშუალებად დასახა.

ანტონისათვის, ისევე როგორც მისი თანამოაზრეებისთვისაც, ცნობილი იყო ფრანგული ენისა და ლიტერატურის სფეროში საფრანგეთის „დიდისა აკადემიისა“ საქმიანობა. რომელიც დევნიდა „მდაბალ“ სიტყვებს და დრო და დრო აქვეყნებდა მაღალი წრეებისთვის სავალდებულო წიგნებისა და სიტყვების სიას. ამას მოწმობს გაიოზ რექტორის მიერ გადმოღებულ „ტიპიკონში“ მოძღვართადმი მიმართვა „გამოარჩიონ უკეთეს-

¹⁶⁶ ივ. გიგინეიშვილი, სულხან-საბა ორბელიანის ენისათვის, საიუბილეო კრებული „სულხან-საბა ორბელიანი“, 1959, გვ. 41.

ნი ყოველსა შინა სწავლასა, ავტორნი, რომელნიცა ნამოწმებ არიან დიდებულთა შინა აკადემიათა, მაგალ(ითად) პარიჯის ბრძანებითა კოროლის ლუდოვიკ მეთოთხმეტისაგან¹⁶⁷.

ევროპასა და რუსეთში გავრცელებული ნაირსტილოვანი ლიტერატურული სტილის ქართულ მწერლობაში დამწერგავი ანტონიც „მესხვე მდაბრიონთაგან“ ენის გასაბატონებლად დევნიდა „მდაბიო“ სიტყვებს, რითაც მან, როგორც ჭერ კიდევ დავით ბატონიშვილი აღნიშნავდა, „განაგლახაჲა“ ქართული ენა. ანსელიონის ესთეტიკის თავისეული თარგმანის „ანდერძში“ დავით ბატონიშვილი წერდა: „თუმცალა ამასა შინა არიან რაოდენიმე ლექსნი მდაბიონი ხმარებულ, რომელიცა მდაბიოდ შერაცხულ არიან კათოლიკოსის ანტონის მიერ და მიმბაძველთა მისთაგან... გარნა მე გაკვირვებულ ვარ ამასა ზედა, რომელ მეცნიერსა მას გვამს შეურაცხიეს ლექსნი ესე მდაბიოდ და დატევებითა მათითა განუგლახაკებიეს ენა ქართველთაო“ და განმარტავდა „მიხდომითა ჩემითა ნუჟმე ესე იყო წადილი მისი, რათამცა ეჩვენებინა ქართველთათვის ვითარმედ განაწრფელა მან ენა ქართველთა, რომელსაც არა ესახმარებოდა განწრფელება მიხედვითა საღმრთოთა წერილთათა. გარდმოღებულთა წმიდათა მამათა ჩვენთაგან... მსგავსადვე მიხედვითა კანშირნის, ვეფხისტყაოსნის და სხვათა ძველთა აღნაქესთასა“¹⁶⁸.

და მართლაც, ჩვენს მწერლობაში „სამი შტილის“ ფუძემდებელი სუბიექტიურად ქართული ენის „განწრფელებისათვის“ იღწევოდა. პროგრესული იყო ევროპეიზმის მომხრე ანტონის ბრძოლა ქართული ენის განწმენდისათვის აღმოსავლური ბარბარიზმის წინააღმდეგ, ქართული ენის სიტყვიერი ფონდის გამდიდრებას უწყობდა ხელს მის მიერ შემოტანილი არქაიზმები, მაგრამ იმავდროულად, ობიექტურად, მან „შეაფერხა ქართული სალიტერატურო ენის ბუნებრივი განვითარების ხაზი“¹⁶⁹ და „დააკანონა მაღალი სტილისთვის ძველი ქართულის

¹⁶⁷ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი H 794, გვ. 44, ტ რ ი ფ ო ნ რ უ ხ ა ძ ე, ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია, 1940, გვ 146.

¹⁶⁸ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H 198, ფ. 87.

¹⁶⁹ არ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1950, ტ. I, გვ. 20.

თავისებური სუროგატი ენა ღელარქნილი, რთულ წინადადებათა მოტრფიალე, მიმღეობით მდიდარი, ზმნებით ღარიბი, გასაგებად ბნელი“¹⁷⁰.

საქმე ისაა, რომ განსხვავებით, მაგ., დიდი ფრანგი კლასიციტებისაგან, რომელთა მაღალი სტილით დაწერილ ნაწარმოებებში გამოირიცხულია ბნელი, ბუნდოვანი ფრაზებით წერა და პრეციოზულობა ანტონისათვის მაღალი სტილი, უწინარეს ყოვლისა, ბნელი, ძნელად გასაგები ენით წერას ნიშნავდა, რითაც იგი ბაროკოს სტილის მწერლებს უფრო უახლოვდება, ვიდრე კლასიციტებს. მაღალი სტილის ასეთი გაგება განსხვავებს ანტონის სტილთა თეორიას და ამ მიმართებით მის პრაქტიკულ მოღვაწეობას ლომონოსოვის სამი სტილის თეორიისაგან, რომელმაც, სპეციალისტთა აღნიშვნისამებრ, საფუძველი ჩაუყარა ახალი რუსული სალიტერატურო ენის განვითარებას.

საყურადღებოა, რომ ქართულ მწერლობაში „სამი სტილის“ შემომტანი გრამატიკის მეორე რედაქციაში „მტკივნეულითა გულითა“, რომ „ესარჩლებოდა“ მათ, „რომელთაც წერილნი“ მისნი „უჩვეველთა უხამსთა“ და საძაგთა ქარაგმათა-მიერ აღსავსეს და სოფელთა მიმართ მეცნიერებაი დააყენეს“¹⁷¹ და თანამედროვეებს მიმართავდა „გამცნებთ, გახარებთ და გევედრებითაცა, რათა პატიოსანი ესე და სასარგებლო შრომაი ჩვენნი... არა ცუდად ჰყოთ თქვენ, რომელნიცა, რომელთამე მიერ მიზეზითა ჰხრწნით წერილთა ჩვენთა, ქარაგმათა უსათანადოთა, ხშირად შემოღებთა“¹⁷², ერთგულად იცავდა ენის ნაირსტილოვანებაზე თავის შეხედულებას. და თუ მაღალი „სტილით“ შეთხზული სამეცნიერო და საღვთისმეტყველო ნაწარმოებნი ანტონისა, ისევე როგორც მისი იამბიკოები დაწერილია მართლაც ღელარქნილი, გასაგებად ბნელი, რთული „ფრასებით“, სამაგიეროდ პირადი წერილები, რ. ბარამიძის აღნიშვნისამებრ, არა მარტო მისი „პოეტური ნიჭის დამადასტურებელია... არამედ იმის მაჩვენებელიც არის, რომ „სამი სტილის“ ავტორი შე-

¹⁷⁰ არ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, 1950, ტ. I, გვ. 21.

¹⁷¹ ანტონ I-ის ზემოდასახელებული გრამატიკა, გვ. 289.

¹⁷² ი ქ ე ე, გვ. 282.

სანიშნავად ფლობდა „დაბალ“ ქართულ ენას¹⁷³. რამდენიმე მაგალითი:

ერეკლეს ძის ლეონის გარდაცვალების გამო მეფის ასულ ანნასადმი გაგზავნილ წერილში ანტონი წერს: „ჩემსა მოხუცებულობაში ჩემის ცხოვრების განუმარტებელს განმწარებას შემოვტირ, რომ ჩემმან სიჩჩოთგან მისით საკუთრად განჩემებული, ჩემი მრავალ ყოვლად მშვენიერ ყვავილოვანი წალკოტნი, ყოვლად უმშვენიერეს მის წალკოტის ყვავილნი მძვინვარის ხრწნილები მანგლითა მოიგანგლა. უსატრპიალესი იგი კიპაროსი უმწვერვალესის უბადრუკების ჩემის ცელითა მოიკვეცა, ყოვლად უსურნელესი იგი არამატი წინაშე თვალთა ჩემთა დათხეული მიზეზსა შინა განხმობისა მისისასა დაიდვა გრძნობადთა თვალთა ჩემთა წინაშე. მოსცილდა მეფობასა ყოვლად განუკვეთელი იგი სიმტკიცე, დაიღწა ყოვლად უბრძოლველი იგი სასურველი ქართველთა და შემუსრად მტერთა მისთა არღარა სახმარ იქნა... ვგონებ, რომ ამისთანა ყმაწვილი ამ ქვეყანაში არ ნახულ იყოს არცა ცხენოსნობას შინა, არცა სიმხნესა და მამაცობასა, არცა გონიერებასა შინა... დაღესტანსა შინა ერთმანერთ ეუბნებდიან, ერეკლე აღარ დაბერდებაო, ასეთი სხვა ერეკლე გამოჩნდაო, რომ ერეკლეს წინააღმდეგობა აღარავის შეუძლიანო, აქამდის ერთი იყო და ახლა ორი ერეკლე არისო“¹⁷⁴.

ბატონიშვილი თამარის გარდაცვალების გამო მეფისა და დედოფლისადმი გაგზავნილ სამძიმარში (1786 წ. 4 აგვისტო) ანტონი წერს: „ჩემო ხელმწიფენო, ამ გარემოებაში თქვენის სიმაღლისაგან, ჩემის სიცოცხლის გაგონებისაგან, როგორ არა მრცხვენოდეს. პაპას ბიჭის საფლავის ხედვას რომ თვალი შევაჩვიე და ასე მეგონა მკვდარი ჩემს მუხლებზე მიწვეს მეტქი, მერე უძლეველის ჭაბუკის, ლომის სახელს სამართლად რომ თავის თავში ისაკუთრებდა, ლეონის შვენიერებისა და ახოვნების ჩემს მუხლებზედ დარღვევას და განშიშვლებას გაეუძელეღენეს უკუჩრებელის წყლულებით სიკვდილი და იმ ჩემის

¹⁷³ რ. ბარამიძე, სამოქალაქო მოტივები ანტონ I-ის ჰიმნოგრაფიაში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა შოამბე, № 3, 1960, გვ. 161.

¹⁷⁴ კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H 2510, გვ. 19-20.

ხელმწიფის, როგორც სახელი ერქვა, იმ სახელის განქარვება მოვითმინე და ახლა ამასაც დავესწარ თამარის ოთხ საათზედ სიცოცხლის დასრულებაცა ვნახე. თამარს რომ სასიკვდილოდ ამთქნარებდა, ზედ დავკუყრებდი და უცხოს და საკვირველის თვალების მშვენიერების ოთხ საათს ნიადაგ გარდაშვებას ვხედავდი“¹⁷⁵.

განსაკუთრებით საინტერესოა ანა დედოფლისადმი თეიმურაზ II გარდაცვალების გამო გაგზავნილ წერილში აღწერილი თეიმურაზის გარეგნობა — „მაგონდება მისი იერის ვარდის უმეწამულესი ტუჩები, ზედ მიჯრივ ამბრის მარცვალნი რომ გადაშლოდა, ლალის უელვარეს ბაგეებს რომ გახსნიდა და სპარსეთის ზღვიდამ ამოღებულის მარგალიტის უბრწყინვალესს კბილებს რომ გამოაკრთოლებდა“¹⁷⁶.

შეიძლება ნაწილობრივ მაინც, ანტონის „მალალი შტილი“ დვლარქნილი, უაღრესად მძიმე ენა იყოს იმის მიზეზი, რომ მეთვრამეტე საუკუნის ქართული აზროვნების უთვალსაჩინოესი წარმომადგენლის, მრავალმხრივი მოღვაწისა და დიდი პატრიოტის ლიტერატურული მემკვიდრეობა, როგორც აღინიშნა, დღემდეც არ არის სათანადოდ შესწავლილი და ევროპულ-რუსული „ლიტერატურული და პოლიტიკური რეფორმების“ საქართველოში დანერგვის მცდელის, „კლასიციკლური ნორმატიზმის“¹⁷⁷ შემომტანის, არისტოტელეს, კვინტოს კურაციოსის, ვოლფის, ბაუმისტერის და სხვ. მთარგმნელის, „რიტორიკის“ გადმოღების, „მარტივი, სადა ხალხური ენით“¹⁷⁸ „გრანდიოზული ნაშრომისა და ენციკლოპედიური საოცრების“¹⁷⁹ — „თვენის“ შემდგენელის და „სპეკალის“, პირველი ქართული გრამატიკისა და „წყობილსიტყვაობის“ ავტორის შემოქმედებას, უკანასკნელ დრომდე სასულიერო მწერლობას მიაკუთვნებდნენ მხოლოდ.

¹⁷⁵ კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, II 2510, გვ. 14.

¹⁷⁶ ციტირებულია რ. ბარამიძის ზემოდასახელებული წერილიდან, გვ. 161.

¹⁷⁷ ტ. რ. ხ. ა. ძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობების ისტორიიდან XVI — XVIII ს. ს.; 1960, გვ. 191.

¹⁷⁸ იქვე, გვ. 194.

¹⁷⁹ იქვე, გვ. 192.

მართალია, ამ შეხედულების საწინააღმდეგო მოსაზრება ჩვენი საუკუნის ჯერ კიდევ ოცდაათიან წლებში გამოითქვა. „სხვაც რომ არა იყოს რა, — აღნიშნულია იოანე ბატონიშვილის „კალმასობის“ ერთ-ერთი მკვლევარის პროფ. გ. ჯავახიშვილის ნაწერებში, — მარტო მისი გრამატიკის, რიტორიკის, ფილოსოფიისა და ფიზიკის თარგმანებზე მუშაობა ცხადპყოფს, რომ ანტონს ღვთისმეტყველური საკითხების გარდა ზოგადი მეცნიერებაც არანაკლებ აინტერესებდა... ამას ისიც ზედ უნდა დავუერთოთ, რომ ანტონის ზოგიერთი, თვით სასულიერო შინაარსის ნაწარმოებებნი აუნდაც მისი „მზამეტყველება“ — თუმცა თითქოს სრულიად სასულიერო შინაარსისაა, მაგრამ ნამდვილად, აშკარად ისახავს ეროვნულ-პოლიტიკური მიზნებით დაწერილი ნაწარმოებების ხასიათსა, მაშინ ხომ სრულიად შეგვეცვლება აზრი ანტონის სამწერლობო მოღვაწეობაზე და ანტონი მოგვევლინება უმთავრესად როგორც პოლიტიკურ-ეროვნული, იმავე დროს უფრო საერო საკითხებისაკენ გამანვილებულად გადახრილი მწერალი“¹²⁰. ორმოცდაათიან, სამოციან წლებში ანტონის დიდი საგანმანათლებლო მოღვაწეობა, საქართველოს სინამდვილეში იმ პერიოდისათვის მისი პროგრესული მეცნიერულ-ფილოსოფიური შეხედულებანი ფართოდ და დამაჯერებლად გააშუქეს თავიანთ შრომებში შ. ნუცუბიძემ, ა. ფრანგიშვილმა, აპ. როგავამ, მაგრამ ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში დღემდე ანტონი ისევ და ისევ მხოლოდ სასულიერო მწერლად არის წარმოდგენილი. ამ მხრივ გამოწაკლისად უნდა ჩაითვალოს რ. ბარამიძის უკვე დასახელებული წერილი „სამოქალაქო მოტივები ანტონ პირველის ჰიმნოგრაფიაში“, რომელიც 1960 წელს არის გამოქვეყნებული და, განსაკუთრებით, ალ. კალანდაძის აქ მრავალჯერ დასახელებული „ლიტერატურული ნარკვევები“, სადაც ვკითხულობთ: „რატომღაც ანტონი სასულიერო მწერლად და პოეტად იქნა შერაცხული, თუმცა, როგორც ნაწარმოებთა რაოდენობითა და ღირსებით, ისე მათი მეცნიერული, ისტორიული და მემკვიდ-

¹²⁰ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, გ. ჯავახიშვილის ფონდი 121, დ. გვ. 1-2.

რეობითი მნიშვნელობითა და საერთო პათოსით, იგი საერო მოღვაწე, მწერალი, პოეტი, კრიტიკოსი და მეცნიერია¹⁸¹.

და მართლაც იმის გამო, რომ ანტონი წმინდანებს უგალობდა, ბიბლია¹⁸² და სახარებას მიმართავდა და რელიგიურ თემატიკას ამუშავებდა, უმართებულო იქნებოდა იგი მთლიანად სასულიერო მწერლობისათვის გადაგველოცა. სადაო არაა, რომ თუ რელიგიურ თემატიკას მივიჩნევდით საერო და სასულიერო მწერლობის გამყოფ ფაქტორად, მაშინ მსოფლიო ლიტერატურის მრავალი წარმომადგენელი სასულიერო მწერალთა რიცხვში აღმოჩნდებოდა, რადგანაც არა მარტო ქართული მწერლობის, რომელიც გ. ქიქოძის მართებულ შეხედულებით, „მთელი თავისი არსებობის მანძილზე ბიბლიის აზროვნებისა და სახეების გავლენას განიცდიდა“, არამედ საერთოდ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ქრისტიანული სამყაროს ხელოვნების — ფერწერა იქნება ეს, ქანდაკება თუ მუსიკა — და ლიტერატურის მნიშვნელოვანი ძეგლები, ბიბლიის სიუჟეტებზეა აგებული. კლემან მაროს მიერ თარგმნილი ფსალმუნები XVI ს. საფრანგეთში ათი წლის განმავლობაში ოცდაშვიდჯერ რომ გამოიცა, გვირგვინად იყო მიჩნეული მაროს პოეზიისა, რომელშიც იგი „მეტისმეტად ხშირად სარგებლობდა სახარების ხატებით და ამჟღავნებდა ბიბლიის ცოდნას“¹⁸², მაგრამ არავის ჩაუთვლია იგი სასულიერო მწერლად. ბიბლიის სიუჟეტზეა აგებული ჯონ მილტონის ეპიკური პოემები — „დაკარგული სამოთხე“ და „დაბრუნებული სამოთხე“, ისევე როგორც მისი დრამაც „სამსონი“, მაგრამ უწინარეს ყოვლისა, სწორედ ამ ნაწარმოებთა მიხედვით არის იგი აღიარებული ინგლისის ბურჟუაზიული რევოლუციის ტრუბადურად, არც ფრიდრიხ კლოპშტოკი მიუკუთვნებიათ სასულიერო მწერლობისათვის, თუმცა მისი „მესიადაც“ და დრამებიც „ადამის სიკვდილი“, „სოლომონი“ და „დავითი“ აგრეთვე ბიბლიის სიუჟეტებზეა აგებული. ხოლო ქართულ ლიტერატურაში სხვას რომ თავი დავანებოთ, გურამიშვილის „დავითიანის“ საყურადღებო ნაწილს სასულიერო ჰიმნები შეადგენს, მაგრამ იგი მართებულად ითვლება ჩვენი საერო მწერლობის მშვენიერად.

¹⁸¹ ალ. კალანდაძის ზემოდასახელებული „ნარკვევები“, გვ. 69.

¹⁸² История французской литературы, АН СССР, 1946, стр. 227.

იგივე ითქმის „იმ დროის საქართველოს განათლების წარმომადგენლის“ (ი. ჭავჭავაძე), ერთ-ერთი „პირველი თერგდალეულის“¹⁸³ ანტონ ბაგრატიონის შემოქმედების, განსაკუთრებით მისი მთავარი ლიტერატურული ნაწარმოების „წყობილსიტყვაობის“ მიმართ, რომელშიც თუმცა კი უხდოდა ანტონი ხარკს სასულიერო მწერლობას, მაგრამ თავიდან ბოლომდე ეროვნული სულისკვეთებით იყო გამსჭვალული და ქართველი ხალხის ეროვნული თვითმყოფობისათვის ამაგდარ გმირებს უმთავრესად იმიტომ აღუვლენდა ღაღადისს, რომ თანამემამულეებში ეროვნული ღირსების შეგნება გაელვიებინა, ერის ძალისადმი რწმენა განემტკიცებინა და მის საკეთილდღეოდ აემოქმედებინა ისინი.

როგორც არ უნდა იყოს ანტონის იამბიკოების მხატვრული ღირსება (ამ თვალსაზრისითაც თანამედროვენი მის „მშენიერ ლექსს“ „ტკბილსაამოვნად, სასურვ საწადელ-სატრფოდ“ მიიჩნევდნენ) „წყობილსიტყვაობის“ ამ პათოსს უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. იგი ამ მხრივ ტიპოლოგიურად ენათესავება მეთვრამეტე საუკუნის ევროპული ლიტერატურის ძეგლებს, რომლებშიც ისტორიული წარსული სწორედ ეროვნული ღირსების შეგნების გასაღვიძებლად არის გადმოცემული. აქ შეიძლებოდა დაგვესახელებინა თუნდაც იმავე კლოპშტოკის მხატვრულად სუსტი, მოქმედებით ღარიბი დრამატული ტრილოგია „ბარდიტები“, რომელიც მხოლოდ იმდენად არის დაფასებული გერმანული ლიტერატურის ისტორიაში, რამდენადაც იგი ემსახურებოდა ოცდაათწლიანი ომების შედეგად ათეული წლობით წელში გაწყვეტილი, პოლიტიკურად და ეკონომიურად ჩამორჩენილი გერმანიის ეროვნული სიამაყის გამოფხიზლებას.

ანტონის იამბიკოები, რომლებიც დაწერილი არის ჩვენი ქვეყნის ძნელბედობის პერიოდში, როცა საქართველოს რეალურად ემუქრებოდა სახელმწიფოებრივი და ეროვნული თვითმყოფობის დაკარგვის საფრთხე, — თანამემამულეთა სამაგალითოდ და გასამხნეველად მოუხმობდა სამშობლოსთვის

¹⁸³ გ. ქიქოძე, ზემოდასახელებული „ეტიუდები და პორტრეტები“, გვ. 120.

თავდადებულ ისტორიულ პირებს და ქვეყნის თავდაცვისათვის მისი დამოუკიდებლობის, გაერთიანებისა და განმტკიცებისათვის მათ ღვაწლს წარმოაჩენდა და ასხამდა ხოტბას.

„ყოველი საქართველოს“ კათალიკოსი „ვახტანგ მგელლომ“ იმიტომ აღიდებდა, რომ იყო „სხუა და სხუა ბარბაროსთა ზედ განმმხედრი“ და „მონარხიისა შემაერთი ბრძენ სიმხნითა“ (553); დიმიტრი თავდადებული ანტონის მიხედვით „ღირს-არს ჰსოვნისა მარადობით, ვინათგან ესე ენაცუალა განსაცდელით ერსა“ (596); გიორგი ბრწყინვალეს მთავარ დასახურებად ის არის მიჩნეული, რომ

აფხაზ-ქართველთა სამეფო ვახტანგ დიდის,
სხუა და სხუა ქმნილი, აერთ-გუამა გიორგი,
მთიულნი ჰსტუქსნა, ჰსჯული დაჰსსნა მეფობის (599),

ხოლო დავით აღმაშენებელს, რომლის მიმართ ღუმილს ამგობინეზს — „აქა ღუმილი თუ სთქუა, უმგობეს ვჰგონე... ღუმილი ჰხამს მუნ, რამეთუ ძლეულ სიტყვა“ (569) — იმიტომაც სცემს თაყვანს, რომ მან „მუხერვა“ „სპარსთა სიმრავლე“ (573) და მათ მიერ შებილწული

ტფილისს პლატონი ჩვენი გოდოლ — ტაძარნი
სოფელთ ყანობნი ვენახ-ორმო ტაგარნი (576)
უკუგვიზღო დავით, სიბრძნით, სიმხნის განქველმან.
მათ მძლავრ მოჰხადა შურის ცეცხლით დამწველმან,
ჩვენდა აქცია ესენი ჩვენმან მცველმან
თავის-უფალ-გუყუნა ანაზდად ადვილ მშველმან.
განჰსწმინდა კალო — ქრისტესი ბილწთ-განმგველმან (577).

ცალკე უნდა აღინიშნოს ჰიმნი მიძღვნილი კონსტანტინე მთავრისადმი, რომლის „მარჯვენე... უძლეველი, ღვთივ მშვენიერი ღირსად საგალობელ არს“, რადგანაც მან „ძლიერებით“ აოტნა „მტერი“ იგი¹⁸⁴. ამ ჰიმნში, სადაც ანტონი მოწიწებით მიმართავს კონსტანტინეს —

„მსხვერპლი წმინდა და სათნო და
ტარიგი ეოვლად განწმენდილი
შეგიწირა შენ ქვეყანამან
ქართველთამან კონსტანტინე
საკურთხეველსა ზედა ყოვლად უბიწოსა,
დასამშვიდებლად რისხეისაო... —

¹⁸⁴ ანტონ პირველი, საღმრთაწიგნო, 1865, გვ. 120.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს სიტყვები:

. ამისთვის

ვადიდებთ ყველანი განმადლიერებელსა
შენსა, იესოს ყოვლად ძლიერსა და მხსნელსა
სულთა ჩვენთასა¹⁸⁵ (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.)

აქ გამოთქმული შეხედულების მიხედვით, რ. ბარამიძის შენიშვნისამებრ, ანტონი „არა თუ არ გვევლინება მარტო ეკლესიის აღებტად და დოგმატიკოსად, როგორც მას წარმოგვიდგენენ ხოლმე, არამედ ერთგვარად ცოდავს კიდევ ეკლესიის წინაშე“, რადგანაც ჰიმნში „იესოს თვითმიზნურად უშუალოდ მისადმი თაყვანისცემის გამომხატველად კი არ ეძღვნება გალობა, არამედ იმდენად, რამდენადაც მიჩნეულია, როგორც დამხმარე ფაქტორი ერის საჭირბოროტო საკითხის მოწესრიგებაში“¹⁸⁶.

ანტონისათვის რომ თანამემამულეებში ეროვნულ-პატრიოტული სულისკვეთების გაღვივება იყო უმთავრესი ამოცანა, ამას ცხადჰყოფს ჰიმნი აბო ტფილელზე. აქ ყურადღებას იპყრობს არა მარტო ჰიმნის სათაური „თვის აბო სპარსისა, ტფილისის ვნებულისა“, რომლის მიხედვით არაბი აბო სპარსელად არის წარმოდგენილი, — რაც, უეჭველია, ეროვნულ გრძნობაზე მეტი ზემოქმედების კარნახით იყო გამოწვეული, რადგანაც საუკუნეების მიღმა საქართველოში არაბთა ბატონობით მიყენებული კრილობები თუ მთლიანად მივიწყებული არა, ყოველ შემთხვევაში ფერფლმოყრილი იყო, მაშინ როცა სპარსელთა მუდმივი თავდასხმებით განაწამები ქვეყანა ახლაც სისხლისგან იწრითებოდა მათთან ბრძოლაში, — არამედ ისიც, რომ ჰიმნში ერთმანეთს დაპირისპირებულია ქართველი და სპარსელი და არა ქრისტიანი და ისმაიტელი, როგორც ეს ძველ ქართულ ჰიმნოგრაფიაში არის წარმოდგენილი. — „აბომ დასცნა სპარსთა საეშმაკონი და შეამკო ეკლესია ქართველებისაო“, — წერს ანტონი. ეს კი სულაც არ არის „მცირე კორექტივი, არამედ ამაში უნდა დავინახოთ ქართველი მამულიშვილის შემოქ-

185 ანტონ პირველი, სადღესასწაულონი, 1865, გვ. 294.

186 რ. ბარამიძე, ზემოდასახელებული წერილი, გვ. 154-155.

მედების შინაარსში დიდი მიზანდასახულობით შეტანილი ცვლილება“¹⁸⁷.

ამავე თვალსაზრისით საინტერესოა იამბიკოები, მიძღვნილი ფარნაოზ მეფისადმი, რომელმაც „ტყვენი ქართველნი... სიბრძნითრე, სიმხნით მაკედონელთაგან ათავის-უფლნა ლომებრ (574) და ამიტომაც „ჰხამს ქებად ფარნავაზ — მეფე დიდი“ (546), მაგრამ იმავდროულად, წარმართი მეფის ქების გამო თითქოს ბოდიშს იხდიდა „ყოველი საქართველოს“ კათალიკოსი და მკითხველს მიმართავდა —

მაგრამ ვინათგან არ აქებდა ღმერთსა,
არ საქებელ-არს მსახურთაგან ღეთისათაო (547).

ანტონის ასეთი დამოკიდებულება ფარნაოზ მეფისადმი მოგვაგონებს ანტიკური სამყაროს წარმართი მოაზროვნეებისადმი დამოკიდებულებას დანტე ალიგიერისა, რომელმაც, მათ მიმართ უსაზღვრო მოწიწებით გამსჭვალულმა, მართალია, ჯოჯოხეთში არ მოაქცია ისინი, მაგრამ ვერც ის გაბედა, თუნდაც თავის მასწავლებლად მიჩნეული, მიწიერი სიბრძნის ალეგორიად წარმოდგენილი ვირგილიუსი მაინც შეეყვანა სამოთხეში.

ისევე, როგორც ფარნაოზისადმი მიძღვნილ იამბიკოებში წარმართი მეფის სუგანგებო დამსახურებად ქართველთა ტყვეობისაგან განთავისუფლებასთან ერთად ის არის აღიარებული, რომ „სუფთაქმნით, წმედით“ შეეწია „ქართველებრსა ენასა“, რომელიც მან „აუხვე-ალამაზ-ლექსნა“ (546), საქართველოს ისტორიის სხვა გამოჩენილი მოღვაწეებისადმი აღვლენილ საგალობლებსა და იამბიკოებშიც ხოტბის შემსხმელ მათ საქმიანობად სამშობლოს დამოუკიდებლობისა და გამტკიცებისათვის თავდადებაზე არანაკლებ სწავლა-განათლების დამკვიდრებისა და გავრცელებისათვის ღვაწლი არის წარმოჩენილი, რაც საქართველოში ევროპეიზმისათვის მაშვრალ მოაზროვნეს ქვეყნის „გაევროპიელების“ აუცილებელ პირობად მიაჩნდა.

ანტონი სწავლა-განათლების სფეროში დიდი ღვაწლის გამო მოწიწებით მიმართავდა „ილარიონ საკვირველთმოქმედსა“:

¹⁸⁷ რ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, ზემოდასახელებული წერილი, გვ. 157.

ციხარ დიდ ნათელ ჩვენდა გამობრწყინდი შენ,
ელვითა მდიდრად მოძღვრებათათა, ბრძენო,
წიგნთა თარგმნითა და ჰსწავლათა ხუაერთა,
წრფელ დოღმატითა აღვუაესენ მოწაფენი,
ჩვენ, შედგომილნი შენთა მოძღვრებათანი (449);

ბაგრატ მეოთხესაც იმიტომ აღიღებდა —

ვითარმედ ბრძენნი თარგმანნი კუალად სხუანი
ამისსა დროსა მეფობითსა განბრწყინდეს (568);

საგანგებოდ აღნიშნავდა ამ სფეროში მოღვაწეობას დავით აღ-
მაშენებლისა, ვინც „უმეცრებისა ღამეთა აციხკროვნებდა“
(475) და

ვინ ჰქმნა გონება უზადოსა მზის სეფე,
სიტყვიერს წალკოტს სელისა ყუაეილთმკრეფე (571);

ვახტანგ მეექვსეს იმიტომაც სცემდა თაყვანს, რომ იყო „ბე-
კედთ მიზეზი, კეთილ მზრდელი ჭაბუკთა“ (623) და

„ვახტანგ ტრფიალსა სიბრძნისასა ჰსუროდა
ქართველთა შორის განფენა ჰსწავლულებისა
შეება — ჰქმნის, ვინმცა ჰნახის სიბრძნის მოყუარედ,
ნიჰნი მიაგნის, ემადლიერის ფრიალ“ (624)

და იოანე ათონელის წინაშეც მუხლს იღრეკდა,

რამეთუ სიბრძნე შეიყვარა მარადის,
ნიადაგ ჰსტრფოდა არ მოსწყენოდა მისდა (690) და
წიგნნი ამრავლნა, ამცირა უმეცრება,
სიბრძნე განჰფინა, ნათესაენი მდიდარ-ჰყუნა,
ტკბილ მუსიკობდა... (691)

იოანე ათონელისადმი მიძღვნილი იამბიკოები მოთავსებუ-
ლია მეშვიდე ნაწილში „წყობილსიტყვაობისა“, რომელშიც
ქართველი ერის ისტორია და მისი კულტურა ქრისტიანული
სამყაროს საერთო კულტურულ-ისტორიული განვითარების
ასპექტშია განხილული და ამ მიმართებით ჩვენ კულტურის ად-
გილის განსაზღვრის ცდასთან ერთად ქართველ მოღვაწეთა
საქმიანობა ანტიკური პერიოდისა თუ შუასაუკუნეების მითი-
ურ-ისტორიულ პიროვნებათა ღვაწლთან არის შეპირისპირე-
ბული.

ანტონის მიხედვით, გიორგი მთაწმინდელი, — „მუშაკი ბრძენი, თერძულს მთესლი იფქლისა“ (50) და „ოქრო ნილოსი, მრწყველი უხვად ქართველთა“, რომელიც „პირად-პირადთა ნაკადულთა აღინებს, თვისთა სწავლითა ტკბილთა დამათრობელთ“ — „ასწავებს პავლებრ, შეაწყობს ომოროსებრს“ (511. ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

თამარ მეფე უფრო დიდია, ვიდრე „კვიროსის უმძლესს, ალექსანდრეს უდიდესს“ (587) მეფე ნინის მეუღლე სემირამიდა, ანდა „ცოლი ჰსერქსისისა, დედა არტაქსერქსისისა“ (588) და თავად „ეგვიპტის მეფე კლეოპატრა“ (589), რადგან — ესენი, რაცა ჰშვენის ქმულთა მსახურთა

ესე გურანი იყენენ, ოდენ კუამლებრ ნაცხადნი,
გუშინ ჰსჩანდნენ და დღეს განაჰქარდნენ, დაჰცხებენ ყოფით,
მაგრა თამარის საქმენი ჰსჩანან ღუთის შორის,
ხოლო ნიდაგ განგრძელდეს უტუალებელ (590).

ილარიონ კახს, რომელიც „არს თარგმანთა შორის პირველ“ (685), ანტონი ასე მიმართავს: —

შენ მზე აღმოჰხედ აზიად განათლებად,
განფინენ სხივნი ევროპის კიდურებად,
ახალს და ძველს რომს ახარე შენდა მომართ (686).

იოანე პეტრიწს, რომელმაც „ტტიკელობა ქართულებრ და-
ლექსილ“ ჰყო (740), პროკლე დიადოხოსს ადარებს.

დიადოხოსებრ პროკლეს განსაკვირებო,
ვით იგი პლატონს ენაცუალა, იოანე,
ეგვერ შენ პლატონს ედიადოხე ღირსად (738),

ხოლო— „ნიკოლასს ჩოლოყაის ძეს“ იმიტომ აქებს, რომ იყო

მრავალ ფერ ენათ გამოთქმელ შეენიერად,
აზიასა შინა, ევროპას და აფრიკას
მრავალი სიბრძნით, კაცი სიბრძნის-მოყუარე,
ღრამატიკოსი, რიტორ ფილოსოფოსი (783).

„წყობილისიტყვაობის“ მეშვიდე ნაწილი — „თვის ქართველთა წიგნის მოყუარეათა კაცთა მწიგნობართა“ — იმასთან ერთად, რომ იგი, როგორც ეს აღნიშნულია ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში, წარმოადგენს ქართული მწერლობის ისტორიას.

რისი შექმნისა და შეფასების პირველ ცდას, საყურადღებოა იმითაც, რომ თუმცა აქ ანტონს, მართალია, არა აქვს მწყობრ სისტემად ჩამოყალიბებული თავისი შეხედულებანი ლიტერატურის დანიშნულებაზე, პოეზიის არსსა და სპეციფიკაზე, მაგრამ ქართველი მწერლების აქ მოცემულ შეფასებაში აშკარად ჩანს მისი პოზიცია და ლიტერატურულ-ესთეტიკური მრწამსი.

აბსოლუტური მონარქიზმის მიმდევარი და ევროპული ორიენტაციის ანტონ ბაგრატიონი შორეულ თუ თანამედროვე ისტორიულ პირთა მოღვაწეობას იმით რომ აფასებდა, თუ რა წვლილი შეიტანეს მათ ქვეყნის გაერთიანების, მისი პოლიტიკური და ეკონომიური განმტკიცებისა და კულტურულ-გონებრივი განვითარების საქმეში, მწერლობის უპირველეს მოვალეობად მეფისა და სახელმწიფოსადმი ერთგულ სამსახურს მიიჩნევდა და პოეზიის მთავარ დანიშნულებად სიბრძნის სწავლებასა და „გონების ტკობას“ თვლიდა. ამას კი, რაციონალისტი მოაზროვნის შეხედულებით, პოეტი მაშინ მიაღწევდა, თუ ფანტაზიის ქროლვას კი არ ჰყვებოდა და გრძნობას კი არ დაემორჩილებოდა, არამედ გონების კარნახით იმოქმედებდა და სინამდვილეს „უცხოდ შეწყობილი“ ბრწყინვალე ფრასით“ მეცნიერული სიზუსტით, შეძლებისამებრ, სილოგიზმებით წარმოგვიდგენდა.

„წყობილსიტყვაობიდან“ აშკარად ჩანს, რომ ანტონი, ევროპელი და რუსი კლასიციტების მსგავსად, გონების უპირატესობას აღიარებდა გრძნობის წინაშე, და მხატვრული ნაწარმოების შექმნაში გრძნობადი შთაგონების როლს თითქმის მთლიანად რომ უარჰყოფდა, განსჯას, ფართო ცოდნას და ერთგულ შრომას ანიჭებდა გადამწყვეტ მნიშვნელობას. საყურადღებოა, რომ ანტონი პროვანსელ ტრუბადურთა მსგავსად პოეტებს „შაირთ მაკეთთ“ (808) უწოდებდა.

ანტონის აქ წარმოდგენილი ლიტერატურულ-ესთეტიკური კონცეფციის დასადასტურებლად საკმარისი იქნება რამდენიმე ნიმუშიც „წყობილსიტყვაობაში“ გაბნეულ უამრავ მაგალითიდან.

დავიწყოთ იმით, რომ ანტონი თავის პოეტურ ქმნილებას „გონების შესაქცევ“ ნაწარმოებად თვლიდა — „გამოვხატე ესე სტიხთ მოქმედება შესაქცევ გონებისაო“, (851), — ვკი-

თხულობთ „წყობილსიტყვაობის“ დაბოლოებაში“. არსენ კათალიკოსისადმი მიძღვნილ იამბიკოებში ანტონი ასე მიმართავდა ადრესატს —

ნების აღძრუათა განმალვიძო რიტორო,
საგულ-ხმო ძალთა ბრძენო მომნადირებო (650),
შენთა ფრასთაგან დამეთრობის გონება (651)...

იოსებ თბილელის ღირსებად იმას თვლიდა, რომ

გონება მისი მღებარებდა
თავის-უფალთა ცნებითა, რომლითაცა
ბსტქმიდა მშვენიერ, საქებელ შეწყობითა (677);

შავთელს იმიტომ აღიღებდა, რომ „ნეტარი ესე პიიტკოსი კაცი“ იყო —

მალაღ-გამომტქმელ მოძღურებათა ბრწყინულე
სიბრძნის-მოყუარე, მართალ მესილოგიშე (770);

დიმიტრი ორბელიანზე წერდა:

დიმიტრი თუ ჰსტქუა შაირთ მაკეთთა თანა

უცხოლ შეაწყვიხ, ფრასი განჰკაჰმის უცხოლ,
ამო არს, კეთილ, მისნი პიიტკიანი (808);

ხლო ვახტანგ ორბელიანი — „რიტორ შვენიერ, მკვერ-მეთქვი საკვირველი, ფილოსოფოსი, პიიტკოსი უცხო“ (810), ვინც

უცხოლ შეაწყუნის, განსაკვირვოდ დაჰლექსნის
დასატკობლად მსმენელთა გონებასა (809) —

თავის მასწავლებლად მიაჩნდა ანტონს. „ჩემდაცა იქმნა მოძღუარი ჰსწავლათა რათმეო“, — ვკითხულობთ იამბიკოს ბოლოს.

იმის დასადასტურებლად, რომ ანტონის შეხედულებით პოეზია სიბრძნის სწავლება და „გონების ხარებაა“ და მარტოოდენ დიდი ცოდნისა და ბეჯითი შრომის შედეგია, კიდევ მრავალი მაგალითის მოყვანა შეიძლებოდა „წყობილსიტყვაობიდან“, მაგრამ, ვფიქრობ, აქ ციტირებული ადგილები, სხვა საკითხებთან დაკავშირებით დამოწმებულ იამბიკოებთან ერთად, საკმაოდ დამაჯერებლად წარმოადგენენ ანტონის კონცეფციას. დავეუმატებ მხოლოდ იმას, რომ ანტონი მეფე-პოეტის არჩილის მსგავსად „მართლის თქმის“ მიმდევარი იყო და პოეზიის

საგნად კონკრეტულ სინამდვილეს მიიჩნევდა. იგი დიდ დამსახურებად არჩილსა (რომელიც, როგორც „მართლის თქმისა“ და ქართული ენის სიწმინდის დაცვის მოთხოვნით, ისე გრძნობის წინაშე გონებისათვის უპირატესობის აღიარებით ანტონის წინამორბედი იყო) არა მარტო იმას თვლიდა, რომ „ქსთქუა შაირნი ნაბრძულნი (797), არამედ იმასაც, რომ —

ისარ-ჩოგანთა, ნადირთ სრვათა და ოროლთ
მღერათა ცხენით, ყოველთავე, რაცა ქსთქუა,
ლხინთა, ჳირებთა, რაცა ხაჳმარ არიან (798),

და თეიმურაზ მეორეს შემოქმედების დახასიათებისასაც ანტონს მხოლოდ კონკრეტული სინამდვილის ამსახველ ნაწარმოებებზე აქვს შეჩერებული ყურადღება, უქებს მეფეს „შაირთა“, რომლებშიც —

შეაწყუნა შვენეირად
ქცევანი მეფეთ, ანუ მთავართ ან სხვათა
ან ნადირობის, ანუ ასპარეზობის (801).

სწორედ ეს ლიტერატურულ-ესთეტიკური მრწამსი ანტონისა უნდა იყოს, როგორც ალ. კალანდაძე აღნიშნავს, რუსთაველზე ანტონის კრიტიკული შეხედულების მთავარი მიზეზი და არა მხოლოდ „მაღალი რანგის ოფიციალური სასულიერო პირის“ დამოკიდებულება საერო პოეზიისადმი, რომლის მიმართ იგი სულაც არ ყოფილა მტრულად განწყობილი. მეტიც, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ანტონი სასულიერო მწერლებზე ნაკლებ არ ასხამს ხოტბას მათ:

რომელნი სიბრძნის ქვე-მდებარები ქსთქმიდეს
ერის კაცნი საქებელთა წერილთა (795).

ცხადია, „ღვთის მსახურის ოფიციალური მდგომარეობა“ ხშირად ზღუდავდა ანტონს, ამიტომაცაა, რომ „მობოდიშების იერი დაჰკრავს თეიმურაზ პირველის, იოსებ სააკაძის, რუსთაველის თუ სულხან-საბა ორბელიანისადმი მიძღვნილ იამბიკოებს“¹⁸⁸, მაგრამ ანტონი, იმავდროულად, ყოველგვარი მობოდიშების გარეშე, დიდების შარავანდედით მოსავედა შავ-

¹⁸⁸ რ. ბარამიძე, ანტონ ბაგრატიონის „წყობილსიტყვაობის“ ტექსტისათვის, ანტონ ბაგრატიონი, წყობილსიტყვაობა, 1972, გვ. 4.

თელს, ჩახრუხადესა და თმოგველს. აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ ანტონი არც რუსთაველის მიმართ იჩენს ნაკლებ მოწიწებას. მეტიც, იგი რუსთაველის ავტორიტეტს ემყარება და ვეფხისტყაოსანი ქართული მწერლობის ავკარგიანობის საზომ ნიმუშადაც კი აქვს წარმოდგენილი.

სარგის ესეცა შოთაებრი არს კაცი,
სიბრძნის-მოყუარე, ფილოსოფოს, გამომთქმელ
რიტორ შვენიერ, პიიტეოსს საქებელ,
თვით შოთა იტყვის დილარგეთ უქია მას,
საქებ არს ესე თქმულთა მათთვის მიზეზთაო (803) —

ამბობს ანტონი სარგის თმოგველზე, ხოლო „ჩახრუხანის ძისადმი“ მიძღვნილ იამბიკოში აღნიშნავს —

ჩახრუხანის ძე, უცხო პიიტეოსი,
თამარ დიდისა მკობი შაირებიათა,
შოთას შაირთა, თუ ჰსთქუა უკეთესთაცა
მთქმელი მესტიხე, დიდი სიბრძნის მოყუარე,
ყოვლად საქები, რიტორთ მესტიხთ გვირგვინი (804).
(ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.)

და მიუხედავად ყოველივე ამისა, იამბიკო, რომელშიც ანტონს რუსთაველი დახასიათებული ჰყავს „ბრძენ“, „სიბრძნის-მოყუარე ფრიად“, „თუ-სამ სწადდა ღვთისმეტყველიცა — მალა“ და „უცხო-საკვირველ პიიტეოსს მესტიხედ“ მთავრდება სიტყვები „მაგრა ამაოდ დაჰშრუა, საწუხ არ ესე“ (802) (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.), რაც უწინარეს ყოვლისა, ანტონის პოლიტიკური და ლიტერატურულ-ესთეტიკური შეხედულების კარნახით უნდა აიხსნას.

თქმა არ უნდა, აბსოლუტური მონარქიის იდეის ერთგული დამცველი და მწერლობაში გონების პრიმატობის მქადაგებელი ანტონ ბაგრატიონი კრიტიკულად განეწყობოდა ვეფხისტყაოსნისადმი, სადაც ხელმწიფის ნება არ არის ხელშეუვალ კანონად აღიარებული, ვნება არ არის მოვალეობას დაქვემდებარებული, გრძნობა არ ემორჩილება გონების კარნახს, ხოლო კონკრეტული სინამდვილის ნაცვლად ფანტაზიით წარმოსახული გარემო არის წარმოდგენილი. ლიტერატურის ისტორიაში ცნობილია, რომ რიშელიემ, რომელმაც მხოლოდ საბაბად გამოიყენა სამი ერთიანობის უმნიშვნელო დარღვევა, იმიტომ აქცია საფრანგე-

თის აკადემიის განქიქების საგნად ფრანგი ხალხის მიერ ყოველივე მშვენიერის ეტალონად მიჩნეული „სიდი“ პიერ კორნელისა, რომ ტრაგედიაში არ ჩანდა მეფის ოჯახისადმი უღრმესი მოწიწება და ხელმწიფის გადაწყვეტილებებისადმი უყოყმანო მორჩილება, თუმცა ნაწარმოების გმირები განუსჯელად უმორჩილებენ თავიანთ ძლიერ ვნებებს მოვალეობის კარნახს. ვეფხისტყაოსანში კი წამლეკავ ძალად ქცეულ ვნებებს აყოლილი, ნესტანის უსაზღვრო სიყვარულით ანთებული და მთლიანად გრძნობას დამორჩილებული ტარიელი არავითარ ანგარიშს არ უწევს სახელმწიფოს ინტერესს და მეფის მიერ მოწვეული სასიძოს მოკვლით განსაცდელში აგდება ინდოეთს. თანაც „სიდიში“ გრაფ გორმესის შეხედულებას — მეფეები ზოგჯერ მცდარად მსჯელობენ — უპირისპირდება დონ დიეგოს აზრი — მეფის ნების შესრულება წმიდათაწმიდა მოვალეობა არისო და მეფის გადაწყვეტილების განმსჯელი გრაფი ბოლოს და ბოლოს თავისი პროტესტის მსხვერპლი ხდება. ვეფხისტყაოსანში ტარიელი სულაც არაა გაკიცხული, მეფის უნებართვოდ მის დასახმარებლად გაემართება ავთანდილი, ტარიელს გვერდში ამოუდგება ფრიდონიც და, რაც მთავარია, სატრფოს დაკარგვით ტანჯულ ტარიელს თანაუგრძნობს მკითხველი.

არც რუსთაველის დიდი ფანტაზია და ვეფხისტყაოსანში არსებული აღმოსავლური ლიტერატურული გემოვნების ნიშნები იქნებოდა ანტონისათვის მისაღები. უეჭველია, ევროპული ლიტერატურული გემოვნების ანტონი რუსთაველზე აღმოსავლური პოეზიის ამ გავლენას გულისხმობდა, როცა წერდა „მეტყველი სპარსთა ენისაო“. ამ მიმართებით რუსთაველს ანტონის შემდეგ სხვებიც აკრიტიკებდნენ. XIX საუკუნის ცნობილი ქართველი მოღვაწე დ. ბაქრაძე გაზ. „კავკაზში“ (1851, № 13) გამოქვეყნებულ წერილში „საქართველო და ქართველები“ მთავარ ნაკლად ქართველი პოეტებისა, — რომლებიც, მისი შეხედულებით, მხოლოდ იმით განსხვავდებოდნენ სპარსელებისაგან, რომ სხვა ენაზე სთხზავდნენ, — სინამდვილისაგან მოწყვეტას, გადაჭარბებულ ჰიპერბოლიზმს და უცნაურ შედარებებს თვლიდა. იგი დაბეჯითებით აცხადებდა „ევროპის პოეტურ ნაწარმოებებს მიჩვეულმა ადამიანმა ძნელია, როგორი მოთმინებითაც არ უნდა აღიჭურვოს, ბოლომდე წაიკი-

თხზს სპარსული და ქართული პოეზებიო“ და გაკვირვებას გამოთქვამდა მათ მიმართ, ვინც ამტკიცებდა, ევროპაში ბევრი არ მოიპოვება ვეფხისტყაოსნის მსგავსი ნაწარმოებიო.

აღმოსავლური, კერძოდ, სპარსული პოეზიის გავლენით შექმნილი ქართული ლიტერატურის ძეგლებისადმი ასეთი დამოკიდებულება მეთვრამეტე, განსაკუთრებით კი მეცხრამეტე საუკუნის ქართული მწერლობის მრავალი მოღვაწისათვისაა დამახასიათებელი, რაც ევროპული ლიტერატურული გემოვნებისადმი გაღვიძებული დიდი ინტერესით იყო გამოწვეული და ემსახურებოდა დამკვიდრებას ევროპეიზმისა, რომლის ერთ-ერთი ბაირახტარიც ანტონ ბაგრატიონი იყო.

ცხადია, ანტონ ბაგრატიონი, რომლის მიმართ ილია ჭავჭავაძე ანტონის მიმდევრებთან მწვავე პოლემიკის დროსაც კი აღნიშნავდა: „ნურვინ ნუ გაიფიქრებს, რომ არ მესმოდეს დიდი მნიშვნელობა ანტონ კათალიკოზისა, ანტონ დიდ ალაგს დაიქვრს ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც წარმომადგენელი ამ დროის საქართველოს განათლებისა“¹⁸⁹, ბევრ რამეშიც ცდებოდა. ცდებოდა იგი შეფასებაში ვეფხისტყაოსნისა, რომელიც ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის ერთი მნიშვნელოვანი წყარო იყო. საერთოდ, ანტონის მოღვაწეობას საკმაოდ ჰქონდა ჩრდილოვანი მხარეებიც, მაგრამ ისტორიული პიროვნებების დამსახურებაზე უნდა ვიმსჯელოთ „იმ პროგრესულის მიხედვით, რასაც მისი მოღვაწეობა შეიცავდა და არა რეაქციულისა და გარდამავალის მიხედვით“¹⁹⁰, ამიტომაც შევეცადეთ წარმოგვეჩინა ანტონ ბაგრატიონის ღვაწლი, მისი ენერგიული ბრძოლა აბსოლუტური მონარქიის იდეის განხორციელებისათვის. ვაჭრობა-მრეწველობის განვითარებისა და ქვეყნის პოლიტიკურ და ეკონომიურ განმტკიცებასთან ერთად სწავლა-განათლებისა და მეცნიერების დანერგვისათვის, ენის სიწმიდისა და ქართული ლიტერატურის აღმოსავლური პოეზიის გავლენისაგან განთავისუფლებისათვის, ერთი სიტყვით, საქართველოს

¹⁸⁹ ი. ჭავჭავაძე, ზემოდსახელებული თხზულებანი, ტ. III, გვ. 48-49.

¹⁹⁰ ფ. ენგელსი, წერილი კონრად შმიდს, ჟურნ. ბოლშევიკი, 1947, № 1-2, გვ. 6.

პოლიტიკურ-ეკონომიური და კულტურულ-გონებრივ ცხოვრებაში „ევროპეიზმის“ დამკვიდრებისათვის, რაც უეჭველად პროგრესულ მოვლენას წარმოადგენდა.

•

ქართულ ლიტერატურაში ევროპეიზმის დამკვიდრებისა და ქართველი მკითხველის ლიტერატურული გემოვნების „გაევროპელების“ თვალსაზრისით დიდ ინტერესს იმსახურებს ანტონ პირველის უმცროსი თანამედროვის ბესიკის (ბესარიონ გაბაშვილი) შემოქმედება, რომელიც, ძველი ქართული მწერლობის უკეთესი ტრადიციებით ნასაზრდოები, XIX საუკუნის ახალ ქართულ ლიტერატურასთანაც ორგანულად არის დაკავშირებული. „ბესიკის დაფნის მემკვიდრედ“ აღიარებული ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიაც დიდად არის მისგან დავალებული და ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლირიკასთანაც აქვს მას „დიდი შინაგანი ერთობა და ღრმა კავშირი“¹⁹¹. ამასთანავე, როგორც ალექსანდრე ჭავჭავაძის, ისე ნ. ბარათაშვილის შემოქმედების ამ კავშირს ბესიკის პოეზიასთან განსაზღვრავს არა მარტოდენ „ტკბილხმოვანება“ და „ხმა ციური“, არამედ მსოფლალქმაც და „მგრძნობელობის მემკვიდრეობითობაც“ „ტანო ტატანოსა“ და „ცრემლთა ისხარნის“ ავტორისა.

ბესიკი — შვილი სამეფო კარის მოძღვრის ზაქარია გაბაშვილისა, რომელიც იყო „მშვენიერი მწერალი და მთხზველი მაღალსა ფრასასა ზედა“¹⁹², წარმოგვიდგება თავისი ღრმის ღრმად განათლებულ პიროვნებად. იგი „მეცნიერებასა შინაგამოცდილი და უცხო პიიტიკოს-მოშიარე“¹⁹³ ძველ ქართულ მწერლობასთან ერთად ღვთისმეტყველებაშიც გაწაფული იყო, ბიბლიაც ზედმიწევნით იცოდა, ანტიკური სამყაროს ლიტერატურასაც იცნობდა და ევროპული ლიტერატურის მისთვის ხელმისაწვდომ ძეგლებსაც ეწაფებოდა. ბესიკის თხზულებებში ბიბლიური სახეებისა და გმირების (სამსონი, დალილა,

¹⁹¹ გ. ლეონიძე, ზემოდასახელებული გამოკვლევები, გვ. 187.

¹⁹² ი. ბატონიშვილი, კალმასობა, ტ. II, კ. კეკელიძის და ალ. ბარამიძის რედაქციით, 1948, გვ. 195.

¹⁹³ იქვე, გვ. 204.

დავით, გოლიათი, იობი, ნოე და სხვ.) გვერდით ვეფხისტყაოსნისა და „ამირან-დარეჯანიანის“, „როსტომიანისა“ და „ვისრამიანის“ პერსონაჟთა სახელებიც გვხვდება, პლატონი, არისტოტელე, პროკლე და დიონისეც იხსენიება და ჰომეროსთან ერთად „ილიადას“ და „ოდისეას“ გმირებიც (აქილევსი, ჰექტორი, ორესტე და სხვ.) მრავალჯერ არის დასახელებული.

ევროპული ლიტერატურიდან ბესიკის ლექსებში (ჭადრაკ-ზედ ზმები“ და „ან“-ზე სიით მოხვალ“) მოხსენებულია ყილბლაზი — მთავარი პერსონაჟი ალენ რენე ლესაჟის მიერ სათავე დასავლო რომანის სახით დაწერილი ამავე სახელწოდების მწვავე სოციალური ნაწარმოებისა, რომელსაც დიდი პოპულარობა ჰქონდა მოხვეჭილი ევროპასა და რუსეთში. გიორგი ლეონიძე, პირველი, ვინც მიაქცია ამ ფაქტს ყურადღება, ვარაუდობდა, რომ ბესიკი „ყილ ბლაზს“ დღემდე მიუყვლევდელ, შეიძლება სულაც დაკარგულ, ქართულ თარგმანში უნდა გასცნობოდა. თუმცა ვარლამ თოფურია დაბეჭითებით აცხადებს, „ასეთი თარგმანი არ არსებობს“¹⁹⁴.

რაც შეეხება საფრანგეთის აკადემიის წევრს ჟან ფრანსუა მარმონტელის „ველიზარიანს“ — რომელიც 1782—1787 წლებში გაიოზ არქიმანდრიტს უთარგმნია რუსულიდან ქართულად კრემენჩუგში, სადაც იმ დროს იმყოფებოდა სოლომონ მეფის მიერ ელჩად წარგზავნილი ბესიკიც — ამ ნაწარმოებს იმდენად გაუტაცებია სამშობლოს მოცილებული პოეტი, რომ ველისარიონი თავის ფსევდონიმადაც კი აურჩევია (აკროსტიხს „წმინდის გიორგის შესხმა იამბიკოდ“ მიწერილი აქვს „რომელ არს კიდურ წერილობა „გიორგის ვაჭებდეთ“, თქმული ველიზარიონის მიერ“, ხოლო ანბანთქებაში „ან-ზე სიით მოხვალ“ ვკითხულობთ: „ვარამს ვესურვე მიწოდდა ველისარიონს ჰკვიანად“), რაც მარტოოდენ „საკუთარ სახელთან ერთგვარი ბგერული მსგავსებით“¹⁹⁵ არ უნდა იყოს გამოწვეული და ბესიკის ხვედრის ველიზარის თავგადასავალთან მსგავსებითაც უნდა ყოფილიყო ნაკარნახევი.

¹⁹⁴ ბესიკი, თხზულებანი, აკ. ბ. ბარამიძის და ვ. თოფურიას რედ., 1948, გვ. 195.

¹⁹⁵ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტ. II, 1966, გვ. 653.

საქმე ისაა, რომ „ველიზარიანში“, რელიგიური შემწყნარებლობისა და თავისუფალი აზროვნების იდეით გამსჭვალულ ნაწარმოებში, რომელსაც, ამის გამო, რეაქციული წრეები მკაცრად სდევნიდნენ საფრანგეთში, — მარმონტელი სამეფო კარზე გაბატონებულ მლიქვნელობას, გაუტანლობას, შურიანობას და ავსიტყვაობას რომ ამხელს, ველიზარს ქვეყნის ერთგულ მხედართმთავრად წარმოგვიდგენს, ბოროტი ძალების მცდელობით მოღალატედ მონათლულ რაინდად, რომელიც სამშობლოდან გაძევების შემდეგაც თავისი ქვეყნისა და მეფის ერთგული რჩება ბოლომდე.

ბესარიონ გაბაშვილმა და მისმა მეგობრებმაც საკუთარ თავზე იწვნიეს დამლუპველი ძალა კარზე გამეფებული ინტრიგების, შურიანობისა და ავსიტყვაობისა, რასაც უკანასკნელი როლი არ უთამაშნია ბესიკის გაძევებისა და მისი ახლო მეგობრის დავით სარდლის დამდაბლების საქმეში. სწორედ ავსიტყვაობის მსხვერპლად მიიჩნევს ბესიკი ასპინძის გმირს, რომლისადმი მიძღვნილ ლექსში „ცრემლთა მდინარე“ გულსევდიანი პოეტი მიმართავს ერეკლესაგან შერისხულ მხედართმთავარს:

ნუთუმცა გველმან ენით მკვლელმან
 გმირსა ქედასა
 დაგდვა საცილო?!
 ვამე. თუ ხმითა შენცა მითა
 შეგართო სევდასა
 სენა საწადილო¹⁹⁶ (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

ამ ლექსს, როგორც მოტივით, ისე თავისი განწყობით საოცრად ეხმიანება დაახლოებით ორმოცდაათი წლის შემდეგ შეთხზული „ძია გ...სთან“ ნ. ბარათაშვილისა, რომელიც მიმართავდა შეთქმულებებში მონაწილეობის გამო დასჯილ გრიგოლ ორბელიანს —

ძიავ, ყაბახი, სამშობლო შენი,
 წაგართვა ავის ენისა გესლმან;
 სატრფონი მისნი შემოგარენი
 გარდახვეწილსა დაგებშო ეტლმანი

¹⁹⁶ ბესიკი, თხზულებანი, აღ. ბარამიძისა და ვ. თოფურიას რედაქციით, 1962, გვ. 66-67. შემდეგში ადგილები ყველგან ამ თხზულებიდან არის ციტირებული. ფრჩხილებში მითითებულია გვერდი.

საყურადღებოა, რომ გაძევებული ბესიკი, ველიზარის მსგავსად, ქვეყნისა და მეფის ერთგული რჩება.

ხელმწიფე, გული ცეცხლდაგული. სულით გამყოფლით,
პირსამცა თქვენსა, თუ გალხენსა, მოიხმარენით“ (46) —

მიმართავს იგი ერეკლე მეორეს და დასძენს:

სხვამცა პატრონი, ანუ დრონი ვერა დავსახეთ (47).

(ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.)

სავარაუდოა, რომ ბესიკი იცნობდა ჯონათან სვიფტის „გულივერის მოგზაურობასაც“ (1726), რასაც ადასტურებს აკროსტიხში „წმიდის გიორგის შესხმა იამბიკოდ“ აღნიშნული სახელი „ლულივერი“ — „ბრძნად აღმსარებთა თანად ლულივერით წამწეს“ (109) იმის დამამტკიცებელი წყარო, რა გზით გაიცნო ბესიკმა ეს სახელი, ჯერ-ჯერობით არ არსებობს, — იქნებ სხვათა გადმოცემითაც, მაგრამ ასეც რომ იყოს, ეს ფაქტი მაინც მნიშვნელოვანია, როგორც კიდევ ერთი საბუთი ბესიკის დაინტერესებისა ევროპის ლიტერატურით.

ევროპული ლიტერატურით ბესიკის ეს დაინტერესება კი არც მოულოდნელი იყო და არც შემთხვევითი. იგი გამომდინარეობდა სულისკვეთებიდან, რომელიც დომინანტობდა ერეკლეს კარზე და იმ დროის ინტელექტუალურ საზოგადოებაში, სადაც ქვეყნის ხსნას, მის პოლიტიკურ-ეკონომიურ ძლიერებას და თვითმყოფლობას რუსეთ-ევროპასთან დაახლოებას უკავშირებდნენ და რუსულ-ევროპულ ორიენტაციის შესატყვისად ევროპულ კულტურას და ცივილიზაციასაც ეწაფებოდნენ. და ბესიკიც, იმ ინტელექტუალური წრეების თვალსაჩინო წარმომადგენელი, თავისი პოეზიითა და პრაქტიკულ-პოლიტიკური საქმიანობითაც ამ ახალი სულისკვეთების განხორციელებისათვის მოღვაწედ გვევლინება.

პოლიტიკაში ანტიადმოსავლური, კერძოდ, ანტისპარსული ორიენტაციის ბესიკის მრავალჯანროვანი პოეზია, თუმცა საკმაოდ არის დავალებული „სპარსთა ენისა სიტკბოთი“, მან „მრავალი საამნო შაირნი დაწერა სპარსთა ხმათა ზედა სამღერალი ქართულის ენითა, და აგრეთვე სხვანიცა ლექსნი“¹⁹⁷, —

¹⁹⁷ ი. ბატონიშვილის „კალმასობის“ ზემოდასახელებული გამოცემა, გვ. 204.

მაგრამ თვით სატრფიალო ლირიკაც ბესიკისა, სადაც ყველაზე მეტად იგრძნობა აღმოსავლური პოეზიის გავლენა, მნიშვნელოვნად განსხვავდება მისგან, მეტიც, თემის გააზრებითა და მოტივებით უპირისპირდება კიდევაც აღმოსავლურ პოეზიას. საქმე ისაა, რომ ფორმის მხრივ „ბესიკმა არსებითად სრულიად გააქართულა სპარსულ-არაბული „მუხამბაზები“ და „მუსტაზადები“ და ახალი ფორმები შეაძინა მშობლიურ პოეზიას“¹⁹⁸, ხოლო შინაარსობრივად აღმოსავლური პოეზიისა და მისი გავლენით ქართული „აღორძინების ხანის“ ლირიკაში მისტიკური ჰერეტიკის სფეროდ ქცეული, აბატრაქტულად წარმოდგენილი ტრფობა რეალურ, გრძნობად-კონკრეტულ სამყაროს დაუბრუნა და ვნებათა ღელვით გამსჭვალულ სატრფიალო ლექსებში თავისი პოეზიისა, უნიეთო, ზმანებით წარმოსახული ხელშეუხები არსების ნაცვლად უმღერა მიწიერ, სისხლ-ხორცით სავსე სატრფოს, რომლის „ტანს ტატანს“ „უცხოოდ მარებს“, „წარბ-წამწამ-თვალთ“ „შემაზერებთ“ და „ძოწ-ლალ-ბაგეთ“ „სულთწამარებთ“ პოეტის გული წარუტაცია და „თვალთა ნარგისთა“, „ყელთა ბროლებსა უტოლებსა“ და „ნარინჯთ ორნს, ტოლნს, სწორნს“ „ხელად“ უქცევიათ იგი.

ეს ადგილები ციტირებულია „ტანო ტატანოდან“ — ბესიკისა და საერთოდ ძველი ქართული სატრფიალო პოეზიის შედევრიდან, რომლის სევდანარევ და, ნაწილობრივ, ტრაგიკულ ინტონაციას განაზღვრავს დაშორებული სატრფოს ხილვის მიუწვდომელი სურვილი:

— ოდეს განახავდი, შევიმატნი ათასი წელნი.

აწ დამღევიან ყოელი დღენი, უცხოდ ვარებო (35) —

და რომელშიც, ს. ცაიშვილის აღნიშვნისამებრ, მართალია, „უშუალო გრძნობად-კონკრეტული განცდა გასაოცარ სიძლიერეს აღწევს“¹⁹⁹, მაგრამ არსად იგრძნობა უხეში, ტლანქი ეროტიზმი. ლექსის კეთილზმოვანების ვირტუოზისა და სილამაზის დიდი მომღერლის დამოკიდებულება სატრფოსადმი მეტად ფაქიზია და „ვარდსა სასუროს“ მარტოოდენ იმის გამო კი არ ასხამს ხოტბას, რომ გარეგნულად სრულყოფილია, რომ

¹⁹⁸ ს. ცაიშვილი, ბესიკი, 1962, გვ. 4.

¹⁹⁹ იქვე, გვ. 27.

მისი „თმა, სათ-გიშერნი შვენეირი მინა ყელია“ და „ორნი ობოლნი, ნაზად მწოლნი, ბროლის ველია“ (48), არამედ, იმიტომაც, რომ იგი „სულით ქებულია“ და ამ მხრივაც არა ჰყავს „ღარი“.

„სევდის ბალის“ ავტორი, — რომელმაც კ. კეკელიძის შენიშვნისამებრ²⁰⁰, ისე მძაფრად, უშუალოდ, ღრმად და შთაგონებულად გამოავლინა სიყვარულის გრძნობა, როგორც არავინ რუსთაველის შემდეგ, — სიყვარულის ასეთი კონცეფციითაც უპირისპირდება აღმოსავლურ პოეზიას და გვევლინება წინამორბედად არა მარტო ალ. ჭავჭავაძის, არამედ გრ. ორბელიანისა და თვით ნ. ბარათაშვილისაც კი, რომლის მიხედვით „თვით უკვდავება შვენეირსა სულში მდგომარებს“.

ბესიკმა კ. კეკელიძისავე შენიშვნით თავისებურად გაიაზრა ბულბულისადმი ვარდის დამოკიდებულების ტრადიციული მოტივიც, „სევდის ბალის“ ციკლის ლექსების მიხედვით, ვარდი სულაც არ არის ბულბულის მიმართ გულგრილი და მის ტრფობას ქედმაღლობის, ზვიადობის, თუ ამპარტავნობის გამო კი არ უარჰყოფს, არამედ შურს იძიებს ღალატისათვის. ვარდისაგან შერიბხულ ბულბულს ჭერ ია განუმარტავს: „შენგან გვაჩნია გულსა ხაზი“, „ჩვენ დაგვთმეო და სხვას ემონები“, ხოლო შემდეგ ნარგიზი შეაგონებს —

ვარდი მით არი გულდაკლებითა,
რომ შენი იყო თავდადებითა,
თავი მოსწონდა, ჰყვანდი ნებითა,
შენ რისთვის დასთმე სხვისა ხლებითა?
ნაკვალი მოგხვდა დანახსოვნები (30).

მაგრამ ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის თვალსაზრისით მთავარი მაინც ის არის, რომ რეალური ტრფობის გამომხატველი ლირიკა ბესიკისა ღრმად დრამატიულია და ეს დრამატიზმი — ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში გაზიარებული შეხედულებით (კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ს. ცაიშვილი, დ. გამეზარდაშვილი) — მჭიდროდ არის დაკავშირებული სოციალურ საკითხებთან. დიახ, ბესიკის სევდა სულაც არ

²⁰⁰ კ. კეკელიძე, ზემოდასახელებული ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, გვ. 556.

იყო გამოწვეული მარტოოდენ სატრფოს განშორების გამო და უკმაყოფილებელი გრძნობით. მან კარგად იცოდა, რომ ამ განშორების მიზეზიც „მუხთალ სოფელში“ გაბატონებული შურიანობა, ცბიერება, მლიქვნელობა და ორპირობა იყო და ბესიკიც „უცხო ვინმე ყარბი“ იმიტომ იყო „მაგინებელი, მგმობელი“ ამა მუხთლისა სოფლისა“ (391), რომლის „მკვლელი ბრჭყალები“ მასაც მოხვდა — („მეც მოხვდა სოფლის მკვლელი ბრჭყალები“, — ამბობს იგი „სევდის ბაღში“, „სოფლის ბრჭყოლმან, ვით გრივალმან ჩემსა ბედსა უსწორა კილო“, — აღნიშნავს „ცრემლთა მდინარეში“) იმიტომ ჰკიცხავდა იგი სოფელს —

„ოი, სოფელო, პირად მყოფელო!
ოი, დრუო, ცრუო! ოი, მრუდო, ცუდო!

ოი, შენსა პირსა ვინ ეტრფის, ტირსა!
ჰაი, ჰაი, გიცან, ოი, ეშმაკო ზღუდო! (III) —

რომ აქ დაუსჯელად პარპაშებდნენ საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრების დამგესლავი, „ენით მკვლელი“ „გველები“, სიცრუეში გამოწვრთნილი და „მელის ქცევას“ დაუფლებული ადამიანები. შემთხვევითი არაა, რომ ეპიგრამაში „მზექაბუჯ ორბელიანს“ ბესიკი ადრესატს ფიზიკურ სიმახინჯესთან ერთად „გულადარობას“ და „გულმავიშობას“ უკუყინებდა და მიმართავდა —

სამართალია, არ ღირს იყო მაგ სახელისა,
რადგან გიწვრთნია სიცრუე და ქცევა შელისა (98).
(ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.)

მოუწესრიგებელი „სოფლით“ ნასაზრდოები ავსიტყვაობა, — რომლის დამღუპველი ზეგავლენა საზოგადოებრივ ცხოვრებაზე მეთვრამეტე საუკუნის ევროპული ლიტერატურის მრავალ ძეგლში, განსაკუთრებით კი რიჩარდ ბრინსლი შერიდანის „ავსიტყვაობის სკოლაში“ (1777) დიდი მხატვრული დამაჭერებლობით არის გამოხატული, — ქცეულა ერთ-ერთ, შეიძლება მთავარ, მიზეზად ბესიკის არა მარტო სატრფოსაგან, არამედ „თანზრდილ“ „ყმა-ძმათაგანაც“ განშორებისა, რაც ტრაგიკულად განუცდია პოეტს.

უცხონი თემით სოფლის ცემით გავიგარენით,
უკნობნი ვარდნი, ესგვარ დარდნი, დავიბძარენით,
არ ითქმის ენით, არცა სმენით, — ეს იკმარენით!

დაგებერმან ქარმან დაუწყნარმან, ზღვად ვიფარენით,

დაბინდნა თვალნი, შეუშკრთალნი, ცრემლით და ოფლითო (46) —

ამბობს ბესიკი „ცრემლთა ისხარნში“, რომლის მძაფრი დრამატიზმით დაძაბულ განწყობილებას შეესაბამება მიძღვნა დავით სარდლისადმი, სადაც სოფლის მუხთლობით განაწამები პოეტი აღნიშნავს:

რაც მიირეწა ხოფელმან, ვერღა დავსთვალე ჰამრითა
ოდეს ვიტყოდე ენითა, სისხლი შეკუეშლის დამრითა;
მიხი ხიმწარე ყოველი გულს გარდამრთხმინან კამრითა,
ბოლოს უშორეს ვლა მომცა, ვხედავცა წამიწამითა (79).

ბესიკი, სვეს რომ ჰკიცხავდა —

ქურდო ვაქარნო, ერთს ჰყიდი სამათ, არ ღირდეს დრამათ,
ყანდებრ გვაგემებ, თუ გვნახენ ხამად, ბოლოდ ხარ შხამად (72), —

ადამიანის ძნელბედობას სვესა და „სოფლის დაუდგრომლობით“ გამოწვეულ ხვედრად მიიჩნევდა და თუ სვეს აღშფოთებით მიმართავდა —

მიმლოთა შენთა ზე აღმაზეო და წამს დამქვეო,
ლიღგვარ ღიდ საქმეთ ხეებრ შემხეო, ქვე დამნარცხეო (71)

ამად დაგშორდე, არ მინდეს ზავნი, შენგან საცავნი,
რომელ მაქვს შენით, ზღვად შენართვნი, ცრემლის სათავნი (72).

სოფელს იმის გამო ემდუროდა, რომ —

ცისკარ-მთიები, სხვა ციები პირველ გვახარებს
და შერმე ჩრდილოს სასიკვდილოს ღრუბელს დაჰფარებს
ამ დღე-ღამითა და ჟამითა დავიმწარენით (47).

ციტირებულ ლექსებში ქართული „აღორძინების ხანის“ პერიოდისათვის დამახასიათებელი სოფლის დაუდგრომლობის მოტივის ბესიკისეულ აღქმას და გამოსახვის ტონს ზედმიწევნით ესადაგისება რომანტიკოსთა შემოქმედებაშიც თითქმის ლეიტმოტივად ქცეული ამავე მოტივის გააზრება და გადმოცემის ტონიც. საილუსტრაციოდ საკმარისი იქნებოდა ევრო-

პული და ქართული რომანტიკული პოეზიის მრავალ ძეგლთან ადამ მიცკევიჩის „ყირიმულ სონეტებთან“ ერთად დაგვესახელებინა ალექსანდრე ჭავჭავაძის „გოგჩა“, რომელშიც სოფლის დაუდგრომლობის მაგალითად წარმოდგენილი ოდესღაც „ზე აღზავებული“, მაგრამ დროთა ვითარებაში „ქვედანარცხებული“ გოგჩის ტბის მიდამოს ხილვით მიღებული შთაბეჭდილება დიდი მხატვრული განზოგადობის ძალით და გულის სიღრმემდე მწვდომი ელემენტური ტონით არის გადმოცემული.

ბესიკის სატრფიალო ლირიკასთან დაკავშირებით ისიც უნდა ითქვას, რომ, როგორც აღნიშნულია, იგი არა მარტო თემის გააზრებით, არამედ ლექსის ფორმით და მხატვრული ქსოვილითაც ხშირად არღვევდა „ვარდ-ბულბულიანობის“ პოეზიის შტამპებს და ამ მიმართებითაც ნერგავდა ევროპულ ლიტერატურულ გემოვნებას. ამ მხრივ სხვა ლექსებთან ერთად ყურადღებას იპყრობს საოცრად მელოდიური, აღმოსავლური პოეზიისათვის დამახასიათებელი ჭარბი ეპითეტებისა და მეტაფორებისაგან თავისუფალი ლირიკული შედევი, რომლის სტრიქონებში —

ჰაერი ცივნამიანი

ჩემთვის აღარა დღიანი;

მას ეშორავ გულსედიანი,

ვის მოლოდნა მაქვს გვიანი.

ქუფრხვევით თვალკრემლიანი

აღარასადაა ხმიანი,

თავმოხრით ვნახე იანი,

სხივნი ჰკლებოდეს მზიანი —

ჩაქსოვილია სამშობლოს, სატრფოს და ტოლ-სწორებს მოცილებული კრემენჩუგში მყოფი პოეტის უღრმესი სევდა.

ბესიკის შემოქმედებაში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ოდას, კლასიციტური პოეზიის საყურადღებო ენარს, რომლის განააკუთრებული წარმატება მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართულ მხატვრულ მწერლობაში უდავო ფაქტია და რომელიც — აღმოსავლური ლიტერატურული გემოვნების შესატყვისად დამკვიდრებული ზღაპრულ-ფანტასტიკური დევ-გმირებისა და ველათ გაჭრილი მიჯნურების ამბავთა ასახვის წილ სახელმოხვეჭილ რეალურ პიროვნებებს და კონკრეტულ-ისტორიულ ფაქტებს რომ ეძღვნებოდა — ევროპულ

ლიტერატურულ გემოვნებას ნერგავდა და ქართულ ლიტერატურაში ევროპეიზმისაკენ მტკიცედ გადადგმული ნაბიჯი იყო.

კლასიციზტური რეგლამენტაციის შესაბამისად მაღალი სტილით შეთხზული ოდები ბესიკისა²⁰¹ („ქება სოლომონ მეფისა“ — „მაღალფარდოვანი ზოტბა“ იმერეთის მეფისა, რომლის კარზე იგი „კარის პოეტის მოვალეობას ასრულებდა“²⁰², ერეკლეს ძის ლეონის გარდაცვალების გამო დაწერილი „სამძიმარი“ — „ახალი ქანრის ნაწარმოები, სამგლოვიარო ოდა“²⁰³ და სხვ. განსაკუთრებით კი ოდა — პოემები „ასპინძისათვის“ და „რუხის ბრძოლა“) უწინარეს ყოვლისა, სამშობლოს დამოუკიდებლობისა და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი გაძლიერებისათვის მებრძოლ მეფეებს და სამეფო კართან დაახლოებულ დიდგვაროვანთა ღვაწლს ეძღვნებოდა და მათ ტიტანურ შემართებას, სიქველეს და გმირობას განადიდებდა. მაგრამ, იმავდროულად, ოდებშივე სამშობლოს ავებდობის მწვავედ განმცდელი პატრიოტი პოეტი ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიური დაცემისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების წარუმატებლობა მთავარ მიზეზად პარტიკულარიზმს, ურთიერთშუღლს და გაუტანლობას რაცხდა და მლიქვნელებს, ორპირებს და „ენით მკვლელ“ გველებს მკაცრად ჰკიცხავდა. ამ მხრივ განსაკუთრებით საყურადღებოა „რუხის ბრძოლა“ — „უღრესად, ენაწყლიანი სტილით, ნაწილობრივ პროზაულად, ნაწილობრივ ლექსად“²⁰⁴ დაწერილი პოემა, რომელშიც კლასიციზტური პოეტიკის შესატყვისად ცოცხალ, სისხლხორციით სავსე პერსონაჟების ნაცვლად გამოსახულია ორი სხვადასხვა იდეის მატარებელი ერთმანეთისადმი მკვეთრად დაპირისპირებული სქემატური სახეები: თუ ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი იდეის მატარებელი იმერლები და მეგრელები ერთიანად „მშვიდობიანობისა“ და ქრისტიანული სათნოების მოყვარულად²⁰⁵ წარმოგვიდგებიან, აფხაზთა მთა-

²⁰¹ დაწერილებით იხ. ალ. კალანდაძის ზემოდასახელებული „ნარკვევები“, გვ. 83 — 92.

²⁰² ალ. ბარამიძე, ბ. გაბაშვილი, ბესიკის თხზულებების შემოღობვისათვის გამოცემა, გვ. 70.

²⁰³ იქვე, გვ. 20.

²⁰⁴ იქვე, გვ. 21.

²⁰⁵ იქვე, გვ. 22.

ვარნი და მისი მომხრენი ხელალებით სისხლისმსმელ „აგარია-ნებად“ არიან გამოყვანილი.

ბესიკი — რომლის ეთიკურ მრწამსს გამოხატავს სიტყვები „დიდთა მდგომთა საქმეცუდთა ბრძენი უწოდს არ მამაცად“ (123), „რუხის ბრძოლის“ დასაწყისში საზეიმოდ რომ აცხადებდა „დღეს დაცემა იქმნა ქედმაღალთა მათ უცხო თესლთა აგაროვანთა და აღსდგა პირი დავრდომილი ჩვენ ქრისტიანეთა“ (123), — უფრო მრავალრიცხოვანი და უკეთესად შეიარაღებული მტრის დამარცხებას მეფისა და ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი ინტერესების წინააღმდეგ ბრძოლის ზნეობრივ-უფლებრივი უკანონობით ხსნიდა. აფხაზთა ლაშქრობის ეს უკანონობა გამოხატულია „აგაროვანთა“ მოთავისადმი მიმართვაში— „მას-მიოდა, ზურაბ, შენისა სიბრძნისა სიბერე და ამად მიყვარდი, რომელ შენის ძველის სახლის ზღუდესა ახლის შენობის პირი ედგა; აწ-მე უბრალო ვიყო და — ხელი შეგიმართებიეს უმეცრების კედლის მაშენებლად, რომემცა აღმშენებელი მკვიდრი გოდოლი დაგიტევებიან და აგრეე გვარისა სახელოვანი სიმტკიცე უწვრთნელისა ჯორისა წიხნითა შეგიმუსრავს და ცვილებრ ნაზელი ზრდილობისა წესი გზასა უვიცსა ქვად უხმარად დაგიგდიან“ (124).

ამასთან ერთად, ბესიკი საგანგებოდ აღნიშნავს სიკეთეს მაღალ ზნეობრივ საფუძველზე დამყარებულ „ერთპირობისა“, რომელიც მას გამარჯვების აუცილებელ საწინდრად დაუსახავს —

ერთპირობისა გზითა მრებელი
არს სახალისო სასტუმრებელი;
სადაა საქმე შეუძლებელი,
იგი მუნ არის გამარჯვებელი. (125).

ბესიკი, ახლო მდგომი „იმ ქართულ საზოგადოებრივ ჯგუფთან, რომლის ინტელექტუალური გამოვლინების მომენტი იყო XVIII ს. განმათავისუფლებელი ფილოსოფიის რაციონალიზმი“²⁰⁶, წარმოგვიდგება ბრწყინვალე სატირიკოსადაც, ვისი მახვილი სატირული ლექსები თუ პირადულ ხასიათს ატარებდა,

²⁰⁶ გ. ლეონიძე, ზემოდასახელებული „გამოკვლევები და წერილები“, გვ. 289.

სატირული პოემა „რძალ-დედამთილიანი“ საზოგადოებრივ მანკიერებას ამხელდა, რძალ-დედამთილის არანორმალურ, ოჯახის მყუდროების დამრღვევ და ღირსების შემლახავ ურთიერთდამოკიდებულებას ჰკიცხავდა, ოჯახის უფროსის — ქმრის უგუნურებამდე მისულ დესპოტიზმს დასცინოდა და სასულიერო პირთა ანგარიანობასა და გაუმაძღრობასაც ააშკარავებდა.

დ. გურამიშვილის „ქაცვია მწყემსზე“ ადრე დაწერილი „რძალ-დედამთილიანი“, რომელიც XVIII ს. ევროპულ ლიტერატურაში განმანათლებელთა მიერ ფართოდ დანერგილ „ბუზართან საკითხავ“ გასართობ წიგნთა რიგს მიეკუთვნება. ბესიკი პოემის დასაწყისშივე მიმართავს მკითხველს —

ამბავსა ქველსა მოგითხრობ, გულისა ამოდ მლხენელსა,
გახარებთ, ღია შეგაქცევთ ამა საქმისა მსმენელსა,
მოკაეშნეთა მოგიძღვნით მუფარახისა მფენელსა (148).

ქართულ მხატვრულ დამწერლობით ლიტერატურაში არსებითად დაბალი ფენების, კერძოდ, გლენობის ყოფაცხოვრებაზე დაწერილი პირველი მნიშვნელოვანი ძეგლია.

მაგრამ ქართულ მწერლობაში ევროპეიზმის შემოქრისა და განვითარების თვალსაზრისით „რძალ-დედამთილიანი“ საყურადღებო მოვლენაა არა მარტოდენ თემატიკის თვალსაზრისით, არამედ ფორმის მიხედვითაც, — პოემა განტვირთულია აღმოსავლური პოეზიის გავლენით დამკვიდრებულ „ფიგურალობისაგან“ და „გვხიბლავს თავისი ცოცხალი, უბრალო ენით, ხალხური სიტყვა-გამოთქმებით, თხრობის, დიალოგების სისადავით და ბუნებრიობით“²⁰⁷.

„რძალ-დედამთილიანისათვის“ დამახასიათებელი ენის ეს სისადავე შეინიშნება ბესიკის სხვა სატირულ-იუმორისტული ხასიათის ლექსებშიც. პოეტი, რომელიც თავის ბევრ ნაწარმოებში, განსაკუთრებით ოდებში ეპისტოლური ხასიათის ლექსებსა და პროზაულ ნაწერებში „ქარბად ხმარობს არქაულ ფორმებსა და ლექსიკას, ხშირად შეგნებულად ართულებს და არსებითად აბუნდოვნებს პოეტურ სახეებსა და ფრაზეოლოგიას, ერთი სიტყვით, წერს მაღალფარდოვნად ღვლარქნი-

²⁰⁷ ალ. კალანდაძე, ზემოდასახელებული „ნარკვევები“, გვ. 97.

ლად²⁰⁸, ცოცხალი, უბრალო სასაუბრო ენით თხზავს სატირულ ლექსს „მზეჭაბუკ ორბელიანს“, სადაც იყენებს ისეთ „მდაბიო“ გამოთქმებს, როგორიცაა „დამპალო ლეშო“, „შენმა გახეთქამ“, და ა. შ. სანიმუშოდ რამდენიმე სტრიქონი ამ ლექსიდან —

„დამპალო ლეშო, თვალხენეშო, გულდადარაო,
ეშმაკთ ბუდეო, ბეკმრუდეო, კერპთ სადარაო,
არუზიანო, კუზიანო, მაწუნწარაო

ბეკ-მკერდი კუზი და კურტუმო გაქვს უკულმართი!

შენი მიჯნური კვლად რბიან ბროლის ყელისა:
შენმა გახეთქამ, ეშხი მოკვლავთ შენის წელისა (98),

ღამით ეშმაკსა შეგადრიან, დღისით „ბუაო“,
კარგი რამ დაბადებულხარ, მაგ პირს „ფუაო“! (99).

ასეთივე „მდაბრი“ გამოთქმებით არის შეთხზული ხუმრობა „გაიოზ არქიმადიტრს“ —

მალალირსებას ჰამადი მსუყე
მძიმედ მოსვლია, ვით მიწა უყე.
აგრე ძალიან რად გაიბუყე?
ბერი ხარ, ბეჩავ, მუცლის მოყმუყე,
აღმართე აფრა, მოიზუნზრუყე,
გზით მოიქარე, აქ ჩაიყუყე და ა. შ. (95).

ენის ეს თავისებურება ბესიკისა, რომელსაც თურმე ზეპირად სცოდნია „მთლად ლექსიკონი ქართული“²⁰⁹, სახელდობრ, ის, რომ მისი პოეზიისათვის დამახასიათებელია „ერთი მხრით ბუნებრივი, ხალხური სტილი, მეორე მხრივ — ენაწყლიანი ზვიადი არქაისტულ-რიტორიკული, ანტონისებური საეკლესიო: მალალი სტილი“²¹⁰, ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში აღიარებული შეხედულებისამებრ (კ. კეკელიძე, ალ. ბარამიძე, ვ. თოფურია, ალ. კალანდაძე), იმის დამამტკიცებელია, რომ

²⁰⁸ ალ. ბარამიძე, იხ. ბესიკის თხზულებათა ზემოდასახელებული გამოცემა, გვ. 27.

²⁰⁹ ი. ბატონიშვილის „კალმასობის“ ზემოდასახელებული გამოცემა, ტ. II, გვ. 204.

²¹⁰ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობა, ტ. II, 1952, გვ. 561.

ბესიკი მტკიცედ იცავდა „სამი შტილის“ თეორიით დადგენილ რეგლამენტს. მართლაც, „ბესიკი, აღზრდილი საყოველთაოდ აღიარებული და ძალუმად მოქმედი თეორიის კანონებზე, ჩინებულად აკმაყოფილებდა მის (სამი სტილის — დ. ლ.) არსებით მოთხოვნას“²¹¹. თუ ჟანრთა კლასიციტური რეგლამენტაციით „მაღალ ჟანრებს“ მიკუთვნებულ ოდას „მაღალი შტილით“ თხზავდა, „დაბალ ჟანრად“ აღიარებულ იუმორისტულ-სატირულ ლექსებსა და პოემაში „დაბალ შტილს“ მიმართავდა, ზალხურ სიტყვა გამოთქმებს იმარჯვებდა, „მდაბიო“ სიტყვებს არ გაუბოდა და ცოცხალ, სადა, სასაუბრო ენას იყენებდა.

დასასრულ, უნდა აღინიშნოს, რომ თუმცა ბესიკის შემოქმედებას ძალუმად ამჩნევია ანტონისა და მისი სკოლის მიერ დამკვიდრებული მწიგნობრულ-სტილური ტენდენციები, ხშირად შეგნებულად გართულებული და გაბუნდოვანებულია ენა და პოეტური სახეები, რაც ამძიმებს არტისტული ვირტუოზობით შესრულებულ მის ლექსებს, მაგრამ ეს ვერ ამცირებს მის როლს როგორც შემოქმედისა, რომელმაც ქართული მწერლობის საუკეთესო ტრადიციებზე დაყრდნობით მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ჩვენში ახალ ლიტერატურულ დინებას — ევროპული ლიტერატურული გემოვნების დანერგვას და განვითარებას.

²¹¹ ვ. თ ო ფ უ რ ი ა, ბესიკის ზემოდასახელებული გამოცემისათვის დართული ლექსიკონი, გვ. 283.

„ვეროპეიზმის პრობლემა „ბარდაგავალი ხანის“ ქართულ ლიტერატურაში

„აღორძინების ხანის“ ქართული მწერლობის განვითარების ისტორია აშკარად გვიჩვენებს, რომ ამ პერიოდის ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის გამომკვებავ „ღვეის ძუძუს“ თვით მეტვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრამდე, არსებითად, მარტოოდენ ქართული ხალხური პოეზია და ჩვენი კლასიკური მწერლობა წარმოადგენდა, რომელსაც სწორედ „აღორძინების ხანის“ მწიგნობრებმა მოაცილეს „დაცემის ხანის წყვედიადში“¹ წაყრილი ფერფლი.

ცხადია, მომდევნო ხანაშიც კლასიკური მწერლობის მდიდარი ტრადიცია და ხალხური პოეზიის ამოუწურავი საუნჯე დარჩა ჩვენი ლიტერატურის ევროპეიზმის უმთავრეს წყაროდ, მყარ და უმტკიცეს საფუძვლად მაღალი მხატვრული გამომსახველობის თვითმყოფადი ქართული ლიტერატურისა. მაგრამ მეტვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან — რუსულ-ევროპული ორიენტაციის გაძლიერებასთან ერთად შესამჩნევად გაცხოველებული პოლიტიკური და ეკონომიური ურთიერთობის შესატყვისად, ამ ქვეყნების კულტურისა და ლიტერატურის უფრო ახლო გაცნობით, რასაც მანამდე მხოლოდ სპორადული ხასიათი ჰქონდა, — იმ წყაროს ახალი ნაკადიც შეემატა. ქვეყნის საზოგადოებრივ ყოფაში დაწყებული ძვრების შესაბამისად, ევროპული ცხოვრების წესით, ევროპული მეცნიერებითა და კულტურით დაინტერესებული ქართველი მოღვაწენი თავიანთი ორიგინალური შრომებითა და რუსული და (უმთავრესად რუ-

¹ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტომი I, 1967. გვ. 70.

სულიდან) ევროპული ლიტერატურის ძეგლების ინტენსიური თარგმანით დასავლეთის პროგრესულ მოაზროვნეთა შეხედულებების გავრცელებასთან ერთად, ევროპული ლიტერატურული გემოვნების დანერგვასაც უწყობდნენ ხელს. ხოლო ამ ლიტერატურული გემოვნების მიხედვით, ქართულ მწერლობაში „ვარდბულბულიანობისა“ და ზღაპრულ-ფანტასტიკურ ამბავთა გადმოცემის წილ თანდათან მკვიდრდებოდა კონკრეტული ისტორიულ მოვლენათა თუ ცხოვრების საჭირბოროტო საკითხთა პოეზიის საგნად ქცევის მანამდეც წამოყენებული მოთხოვნა და აღმოსავლური პოეზიისათვის დამახასიათებელი „ფიგურალური გამოთქმისა“ და „ყვავილოვანობისაგან“ თავისუფალი მხატვრული ქსოვილით გამოსახვის ტენდენცია.

მაგრამ, როგორც შესავალშიც იყო აღნიშნული, ქართულ ლიტერატურაში ევროპეიზმს ფართოდ გაეღო კარები მხოლოდ ჩვენი ქვეყნის რუსეთთან შეერთების შემდეგ, როცა საქართველომ თავისი ბედი განუყრელად დაუკავშირა ერთმორწმუნე ჩრდილოეთს და ცხადი გახდა „ქართველი ხალხის განვითარების გეზი, რუსეთის გზით ევროპასთან“. სწორედ რუსეთთან შეერთებამ იხსნა ქართველი ხალხი ფიზიკური განადგურებისაგან, განსაზღვრა ქვეყნის სოციალ-ეკონომიური განვითარების ახალი, კაპიტალისტური გზა, ხელი შეუწყო ეროვნულ კონსოლიდაციას და ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებას და ფართოდ გაუღო კარი ევროპის ცივილიზაციას და კულტურას, რომელიც არცთუ უმტკივნეულოდ, მაგრამ ძლევამოსილად იკაფავდა გზას ჩვენს ქვეყანაში და რამაც განაპირობა ის, რომ „შემდგომად ექვსის ბნელის საუკუნისა“² „წესრიგისა და კეთილდღეობის შუქი საგრძნობლად შემოიკრა საქართველოში“ და „ძველი კოლხეთის ჰორიზონტი გააცისკროვნა“³.

საქართველოს რუსეთთან შეერთებასთან მკვიდროდ არის დაკავშირებული მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში ჩვენი ქვეყნის კულტურული ცხოვრების მაჯისცემის გაუმჯობესება და საგანგებო ინტერესი ევროპისადმი, თუმცა როგორც ანტონ ბაგრატიონის შემოქმედების განხილვასთან დაკავშირებით

² ს. დოდაშვილი, თხულებანი, თბილისი, 1961, გვ. 223.

³ იქვე, გვ. 41.

ითქვა, ევროპული ცხოვრების წესის, მისი მეცნიერებისა და კულტურისადმი ეს ინტერესი არც მანამდე იყო უცხო ქართველი ხალხისათვის, რომლის წარმომადგენლები, ნებისთ თუ უნებლიეთ რუსეთში ყოფნისას, ეცნობოდნენ იმ დროის რუსული საზოგადოების პროგრესულ ნაწილში ფესვგადგმულ „ეპოქის მალეღვებელ იდეებს“, უმთავრესად ფრანგ განმანათლებლებიდან რომ მომდინარეობდა და სამშობლოში დაბრუნებულნი, თავიანთი ლიტერატურული და პრაქტიკული მოღვაწეობით ამ იდეების პროპაგანდას ეწეოდნენ. ცხადია, იმ პირველ პროპაგანდისტთა უკან, ლევან ასათიანის შენიშვნისამებრ, იდგა „მასსა მკითხველებისა და თანამგრძობელებისა, რომლებიც თავისი დაინტერესებით ლიტერატურული ატმოსფეროს შექმნითა და თანდგომით ძლიერ იმპულსს და მასთან ნოყიერ ნიადაგს წარმოადგენდნენ საქართველოში ეპოქის განმანათლებელ იდეათა გადმოსანერგავად“⁴. ზედმეტი არ იქნება ასევე აღინიშნოს ისიც, რომ ქართველი მოღვაწენი ევროპელ განმანათლებელთა, განსაკუთრებით მონტესკიეს, ვოლტერისა და რუსოს მხედულებებს რომ ავრცელებდნენ და მათ თხზულებებსაც გულმოდგინედ თარგმნიდნენ, სრულიად უყურადღებოდ სტოვებდნენ განმანათლებლური მოძრაობის ისეთ მნიშვნელოვან წარმომადგენელს, როგორც იყო დენი დიდრო, რაც უწინარეს ყოვლისა, იმით უნდა აიხსნას, რომ ენციკლოპედიის სულის ჩამდგმელის მატერიალისტური მსოფლმხედველობა მიუღებელი იყო მათთვის.

პირველი ნაწარმოებები, რომელშიც გატარებული იყო „ის განათლებული აზრები და იდეები, რომელნიც აღელვებდნენ და ასულდგმულებდნენ დასავლეთ ევროპას მეთვრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში“ და რომელსაც „ნამეტნავად ემჩნევა... ზეგავლენა მონტესკიეს თხზულებისა „გულის ხმის ყოფისათვის სჯულთასა“ („Дух законов“)⁵ იყო ალექსანდრე ამილახვარის (1750—1802) „ბრძენი აღმოსავლეთისა ანუ განზრახვაი მისი სახელმწიფოისა მმართველობისა“.

გარდა ამ პოლიტიკური ტრაქტატისა, ალ. ამილახვარს

⁴ ლევან ასათიანი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1958, გვ. 74.

⁵ ე. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური ძიებანი და შენიშვნები, პ. ამაბე. 1902. № 2, გვ. 18.

ეკუთვნის ორი ავტობიოგრაფიული ხასიათის ნაწარმოები: „გეორგიანული ისტორია“, რომელიც, იმავდროულად, მემატრიანის ცნობებზე დაყრდნობით შედგენილ საქართველოს მოკლე ისტორიას წარმოადგენს, და „მოქმედება ასტრახანში“ — დიალოგის ფორმით შეთხზული მწვავე პამფლეტი. ორივე ნაწარმოებში ავტორის მიკერძოებულ დამოკიდებულებასთან ერთად ერეკლე მეორისადმი (რომელიც გამოყვანილია უზურპატორად და დესპოტად, ვინც, თითქოს, საკუთარი მამა—თეიმურაზ მეორეც—არ დაინდო და რუსეთს იმ მიზნით გაამგზავრა, რომ გზიდან ჩამოეცილებინა) აშკარად ჩანს ა. ამილახვარის საფუძვლიანი და ფართო ევროპული განათლება. მაგრამ ამ თვალსაზრისით საგანგებო ყურადღების ღირსია ზემოთ დასახელებული „ბრძენი აღმოსავლეთისა“, სადაც გატარებულია ავტორის მიერ ღრმად გადამუშავებული „ეპოქის მალეღვებელი იდეები“, მოწინავე შეხედულებანი იმ „დიდი ადამიანებისა, რომელთაც საფრანგეთში ადამიანთა თავები გაანათლეს მოახლოებული რევოლუციისათვის“⁶.

ევროპულ განმანათლებელთა კვალდაკვალ ა. ამილახვარი მომხრეა განათლებული მონარქიისა, რომელსაც სათავეში უდგას ქვეშევრდომთა კეთილდღეობისათვის მზრუნველი მეფე, „რომელმან იცის უფლებები თვისი არა უსამძღვროდ, და რომელი მიიჩნევს მათაცა თანა ჰსწორად თავისა კაცთა, რომელთა მისცეს მას უფლებები თავსა ზედა თვისსა“⁷.

ა. ამილახვარის შეხედულება მეფის მოვალეობათა თაობაზე ქართულ მწერლობაშიც, მაგ. სულხან-საბა ორბელიანის „სიბრძნე სიცრუისაში“, სრულყოფილად არის წარმოდგენილი და ამ მიმართებით ა. ამილახვარი არსებითად არაფერს ამბობს ისეთს, რაც მაინც და მაინც ევროპელ განმანათლებელთა გავლენაზე მიგვანიშნებდეს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ჩემ მიერ ხაზგასმულ ფრაზაში გატარებულ მოსაზრებას, რომელიც სამეფო ხელისუფლების ღვთაებრივი წარ-

⁶ ფრ. ენგელსი, ანტი-დიურიზმი, თბილისი, 1952, გვ. 20.

⁷ ალ. ამილახვარი, ბრძენი აღმოსავლეთისა და განზრახვაი მისი სახელმწიფოსათვის მმართველობისა, „მოამბე“, 1902, № 2, გვ. 23. შემდეგში აღვიღებთ დამოწმებული იქნება ამ პუბლიკაციის მიხედვით, რომელიც ე. თაყაიშვილს ეკუთვნის, ფრჩხილებში აღნიშნული იქნება გვერდი.

მოშობის უარყოფისა და სახელმწიფოს ხელშეკრულების საფუძველზე შექმნის იმ დროს ღრმად პროგრესულ მოძღვრებას ეყრდნობა.

პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის სპეციალისტთა აღიარებით, ჯერ კიდევ ანტიკურ სამყაროში ჩამოყალიბებულმა სახელმწიფოს ხელშეკრულების საფუძველზე შექმნის მოძღვრებამ, რომელიც მეჩვიდმეტე საუკუნის ცნობილმა მოაზროვნეებმა: ჰუგო გროციუსმა, თომას ჰობსმა, ჯონ ლოკმა და ბარუხ სპინოზამ გაიზიარეს, მახვილი პოლიტიკური და მეტ-ნაკლებად რევოლუციური შინაარსი ფრანგი განმანათლებლების, კერძოდ, შარლ მონტესკიეს, მეტადრე კი ჟან-ჟაკ რუსოს, ნააზრევში მიიღო.

მონტესკიეც და რუსოც, ისევე როგორც განმანათლებელთა დიდი უმრავლესობა, ადამიანთა თანასწორუფლებიანობას რომ აღიარებდნენ („ადამიანები თანასწორნი იბადებიანო“⁸, — აცხადებდა მონტესკიე, „ამ ქვეყნად ადამიანი თავისუფალი იბადებაო“⁹ — ამტკიცებდა რუსო), სახელმწიფოს ხელშეკრულების საფუძველზე შექმნას „ბუნებრივი სამართლით“ ასაბუთებდნენ და ადამიანთა მხრივ თავდაცვის, საკვების მოპოვების, საზოგადოებაში ცხოვრების სურვილით ხსნიდნენ. მათი აზრით, ეს იყო პირველმიზეზი თავისუფლად დაბადებული ადამიანების გაერთიანებისა სახელმწიფოში, რომელსაც უნდა დაეცვა თავისი ნებით დამორჩილებული, მაგრამ არსებითად დამოუკიდებელი და თავისუფალი ინდივიდის პირადი ხელშეუვალობა და საკუთრება. და თუ ხელმწიფე, რომლის ძალაუფლება, ამრიგად, სულაც არ არის ღვთისაგან ბოძებული და განუსაზღვრელი, არამედ ადამიანებისაგან არის მინიჭებული და განსაზღვრულია მოვალეობით — იზრუნოს ქვეშევრდომთა კეთილდღეობისათვის, დაიცვას ქვეყანა „შინაგანთა აღშფოთებათა“ და „გარეშე მტერთა“ შემოტევისაგან. — ვერ შეასრულებს ამ მოვალეობას, ბოროტად გამოიყენებს თავის უფლებას და ა. ამილან-ვარის სიტყვებით რომ ვთქვათ. არ „მიიჩნევს მათცა თანაჰსწორად თავისა კაცთა, რომელთა მოჰსცეს მას უფლებანი თავსა ზედა თვისსა“, ხალხს უფლება აქვს აღარ დაემორჩილოს მას.

⁸ Ш. Монтескье, Избранные произведения, М., 1965, стр. 225.

⁹ Жан-Жак Руссо, Трактаты, 1969, стр. 152.

ამილახვარის მიერ გაზიარებული ეს შეხედულება, რომელიც ესადაგება „კანონების სულსა“ და „სპარსულ წერილებში“ გამოთქმულ მონტესკიეს მოსაზრებას („სპარსულ წერილებში“ მთავარი პერსონაჟი უზბექი სწერს თავის ადრესატს: „თუ ხელმწიფე იმის ნაცვლად, რომ უზრუნველყოს ქვეშევრდომთა ბედნიერება, მოინდომებს მათ დაჩაგვრას ან განადგურებას, დამორჩილების საბაზი წყდება, ქვეშევრდომთ აღარაფერი აკავშირებთ მეფესთან... და ისინი უბრუნდებიან თავიანთ ბუნებრივ თავისუფლებას“¹⁰), გაცილებით უფრო რადიკალურად აქვს ჩამოყალიბებული ჟან-ჟაკ რუსოს ტრაქტატში „საზოგადოებრივი ხელშეკრულების შესახებ“. რუსოს მიხედვით „ადამიანი იბადება თავისუფალი, მაგრამ იგი ყველგან ბორკილებშია. ვიდრე ხალხი იძულებულია იყოს მორჩილი და მორჩილია, იგი კარგად იქცევა, მაგრამ თუ ხალხი, როგორც კი საშუალება ექნება მოიცილოს უღელი, გადაადგება მას. იგი უკეთესად იქცევა, რადგან იმავე უფლებით რომ იბრუნებს თავისუფლებას, რა უფლებითაც წაართვეს, მას ან ყველა საფუძველი აქვს დაიბრუნოს იგი, ანდა არ იყო არავითარი საფუძველი წაერთმიათ მისთვის თავისუფლება“¹¹.

ციტირებულ დებულებაში გატარებულ მოსაზრებას ადამიანთა თანასწორუფლებიანობისა და თავისუფლების შესახებ რუსოსებური ძალით და არანაკლები ექსპრესიით ამტკიცებს ა. ამილახვარიც. მაგრამ „ზომიერ“ მონტესკიესთან უფრო ახლო მდგომი ქართლის უძლიერესი ფეოდალის — დიმიტრი ამილახვარის გავის მიერ აქედან გამოტანილი დასკვნა, სულაც არ ატარებს ჟენეველი მესაათის შვილის დასკვნის რადიკალურ ხასიათს. ა. ამილახვარი ბეჭითად რომ ამტკიცებს: „არცა ჯერ არს ვისმე შეურაცხებაი, ვინაითგან ერთი მეორისა დამჭირნო არს; უკანასკნელი პირველისა და პირველი უკანასკნელისა დამოკიდებულ არს, და არცა ვის ძალუძს თქვამად თვისსა უმჯობესობისაი, ვინაითგან ერთი მეორისა სახმარად ვიშვებით და ერთი ერთისაგან ვგამოვიზრდებით ცხოვრებასა ჩვენსა, და ყოველნი ერთად და თანასწორად გარდავშენდებით უცნაურსა მას ჩვენგან საუკუნესა; ხოლო ოდესაც ვგავჰსინჯავთ, აქაცა თანაჰ-

¹⁰ Ш. Монтескье, Персидские письма, 1956, стр. 242.

¹¹ Жан-Жак Руссо, Трактаты, 1969, стр. 152.

სწორად ვშობილვართ, და არავინ არს უმჯობესი ერთისა, არცა ვინ უარეს მეორისა, გარნა ყოველივე ერთისა გვამისა ხაერთოსა ასოთი“ (30—31, ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.), — თავის მსჯელობას რუსოსებური მგზნებარე მოწოდების ნაცვლად ერთგვარი სენტიმენტალური ოცნებით ამთავრებს: „ნეტარ არს ერი და უმეტეს ბედნიერ, სადაც ბუნებითი ესე გაჰსინჯულებათ დაივანებს საერთოსა შინა კეთილოვნებისა მათისა სავანესა“ (გვ. 31).

ა. ამილახვარს ციტირებული მსჯელობა გამოთქმული აქვს ტრაქტატის „ბრძენი აღმოსავლეთისა“ მეექვსე თავში („თავი 3. გლეხთათვის გინა მიწისმოქმედთა კაცთა“), სადაც მეთვრამეტე საუკუნის ფრანგ ფიზიოკრატთა კვალდაკვალ იგი მარტოოდენ გლეხობას მიიჩნევს მატერიალური დოვლათის მწარმოებელ ძალად და, ამიტომაც, სახელმწიფოს საგანგებო მზრუნველობისა და დაცვის საზოგადოებრივ ფენად. ამილახვარის მიხედვით, „ხარისხი მათი (გლეხობისა. — დ. ლ.), თუმცა უკანაჰსკნელად შერაცხულ არს სახელმწიფოს შინა. გარნა მოქმედებათ მათი მოიღებთ პირველობასა, რომელნი შერაცხვიან მზრდელად ყოვლისა საერთობისა“ (გვ. 30). იგი მართებულად რომ ამტკიცებს, „ყოვლისა ნაკლულოვანებასა მოთმენად შემძლებელ არს კაცი და არა უსაზრდოებისა, რომლითა ბუნება ჩვენი უწინარეს ყოვლისა მას ითხოვა, და არცა რისა ჰსცალს სხვისა განზრახვად, პირველ განმტკიცებისა თვისისა და რა სრულ უყოფს აგებულობასა თვისსა. მაშინ გონებაი მისი განვრცელდების და მიჰსწვდებისაცა კიდემდე ყოვლისა სოფლისა მრავალთა გვართა განზრახვითა თვისთა“ (სწორი მოსაზრება. რომლიდანაც ერთი ნაბიჯიღა რჩება დებულებამდე „მდგომარეობა განსაზღვრავს შეგნებას“). დაბეჭითებით ამბობს: „აწ ამგვართა დამპყირნოთა ნივთთა მომპოვებელთა და მუშაკთა მისითა რა გვარ ჰმართებს დაცვაი და შეწეენაი განსამხნობლად საქმეთა შინა მათთა, ესე ყოვლისა კეთილ-გონიერისა კაცისა უწყებელ არს“ (გვ. 30).

ქართულ მწერლობაში გლეხკაცის დაცვის მოტივი ადრეც შეინიშნებოდა. იგი არჩილის პოეზიაშიც გვხვდება. მეფე-პოეტი, როგორც არჩილის შემოქმედების განხილვასთან დაკავშირებით ვეაქვს აღნიშნული, თანამედროვე საზოგადოებას აფ-

რობილებდა — „თუ ამოწყდა გლახიკაცი, საქართველო დაძაბუნდაო“ და მოუწოდებდა — „გლახს ძალი მოაშორეთაო“. მაგრამ სახელმწიფოში გლახობის როლისა და ადგილის გაგებისა და მისი დაცვის აუცილებლობის არგუმენტაციის თვალსაზრისით არჩილსა და ამილახვარს შორის არსებითი განსხვავებაა, ამილახვარის ნააზრევს აშკარად ამჩნევია ევროპელ განმანათლებელთა ღრმა-იდუური გავლენა.

„ეპოქის მალეღვებელ იდეებს“ საფუძვლიანად დაუფლებული და მათი კეთილმოქმედი გავლენის ქვეშ მყოფი ქართველი მოაზროვნე, რომელიც ზოგჯერ თითქმის სიტყვასიტყვით გადმოგვცემს განმანათლებლების შეხედულებებს — (მაგ., მისი მსჯელობა მეშვიდე თავში — „სამოქალაქო სჯულთა დადებისათვის“ — ყოველმა კანონმდებელმა ქვეყნის კანონებს საფუძვლად უნდა დაუდოს „პირველად მდგომარეობაი ჟამისა, ჩვეულებაი ერისა და მესამედ განჰსჩულებაი, ურომელთაოდ შემზადებული ჰსჯული მორჩილებისა ნაცვლად, მოიყვანსა ერსა ურჩობასა და აღშფოთებასა, გინა უმჯობეს ყოვლისა ჰსჯულისა იყოს იგი, ვინაითგან ჩვეულებასა მათსა და ზნესა ეუცხოვების, და რადგან ყოველი კაცი ვითა სხვასა და სხვასა სახისაა, ეგრეთვე სხვა და სხვა გაჰსინჯვისა და ზნისა, ვითა ყოველი ქვეყანაი სხვასა და სხვასა ჰაერისა, ესრეთვე მას შინა მცხოვრებნი, სხვა და სხვა ჩვეულებისა, და ამისთვის არა ეგების ერთისა ქვეყნისა ჰსჯულისა მეორესა შინა დადებად“ (გვ. 31), — ზუსტად ემთხვევა მონტესკიეს „კანონების სჯულში“ გამოთქმულ შეხედულებებს საერთოდ და კერძოდ დებულებას — „თუ მართებულია, რომ გონების ხასიათი და გულის ნება სხვადასხვა კლიმატის პირობებში უაღრესად განსხვავებულია, მაშინ კანონებიც უნდა შეესატყვისებოდნენ განსხვავებას ამ ვნებებისა და განსხვავებას ამ ხასიათებისა“¹²)—განმანათლებლების კვალდაკვალ სინდისის თავისუფლებას ქადაგებს, ქვეყნის ეკონომიური ძლიერების, მისი გამდიდრების საშუალებად ვაჭრობა-ხელოსნობის განვითარებას მიიჩნევს, მაგრამ სამშობლოს საერთო კეთილდღეობის საქმეში საგანგებო მნიშვნელობას სწავლა-განათლებას და მეცნიერებას ანიჭებს.

¹² Ш. Монтескье, Избранные произведения, М., 1955, стр. 350.

ტრაქტატში ა. ამილახვარი მკაცრად კიცხავდა სასულიერო პირებს, რომლებმაც „წესი სამღვდლო დასაბამთაგან თვისთა დადგინებულ კეთილისა განზრახვით, ხოლო უმეტეს მამ-შვიდებლად და აღვირჰსხმად ბოროტებასა კაცთასა... ნაცვლად მშვიდობისა (აქციეს. — დ. ლ.) აღმამფოთებლად, არა თუ მართო მამულთა თვისთა, თუ ითქემის, ყოვლისა სოფლისა“ (28) და იმით გულგამწყრალი, რომ ეკლესიათა ურთიერთშუღლის გამო „დაპყრობილ არს სოფელი უფროს ბოროტებათა, ვიდრე სახარბლისა მშვიდობითა“, აცხადებდა — „ვჰგონებ უმჯობეს იყოს რჩევითა მათითა არა ვშევაიწროებდეთ სხვათა მესარწმუნეთა და ნებას ვჰსცემდეთ სჯულისამებრ თვისისა აღსარებისა“ (28—29).

სამშობლოს კეთილდღეობისათვის მზრუნველი მოღვაწე მალალ შეფასებას აძლევდა ვაჟრებს და მათ საქმიანობას, რადგან მისი მტკიცებით. — რაც ესადაგება მონტესკიესვე შეხედულებებს, — „არა რაი არს ესრეთ განმადიდრებელი, განმადიდრებელი სახელმწიფოსისა. ვითარ სიმრავლე ვაჟართა და ვაჟრობაი მათი“ (29). ამილახვარი სულაც არ ხუჭავს თვალებს ვაჟართა ნაკლოვანებების მიმართ, მაგრამ ფუტკარს რომ ადარებს მათ — „ვაჟართა მიუღიესთ თავსა შორის თვისსა მჰსგავსებაი ბუნებით კეთილგონიერისა ფუტკრისა (რომელი მჰოვნელი მზისა ქვეშე ყოვლისა სიტკბოებისა. შემოჰკრებს ბუდესა თვისსა და ადავსებს თავსა თვისსა და პატრონსა სიტკბოებითა)“, რჩევას იძლევა: „ხოლო თუმცა ვპოვნებდეთ რასამე ნაკლოვანებასა ვაჟართა შინა. ჰხამს ესრეთ მომთმენელ ვიყვნეთ, ვითარ იგი პატრონი ფუტკარსთა იხარსსა მისსა“ (გვ. 30).

ქვეყნის გამდიდრების თვალსაზრისით, ა. ამილახვარი ვაჟრობის გვერდით აყენებდა ხელოსნობას. იგი შეაგონებდა თანამემამულეებს, ხელი შეეწყოთ ხელოსნობის განვითარებისათვის და, უფრო ძვირიც რომ იყოს, უპირატესობა მიენიჭებინათ სამამულო ნაწარმისათვის, იმიტომ, რომ „ფასი იგი ქვეყანასავე შენსა დაჰშობის და ერივე შენი ისარგებლების, და არცა შეირაცხვის შენთვის წარგებად, რადგან ყოველი მათი შენი არის და შენი ყოველი მათი“ (33). ა. ამილახვარის ეს შეხედულებანი გამომდინარეობდა „ევროპეიზმიდან“, რომლის დანერგვას ერთგულად ემსახურებოდა იგი, რადგან საზოგადო-

ებრივი ცხოვრების ევროპულ წესს რაცხდა გზად თავისი ქვეყნის ქეშმარიტი წარმატებისა, რის უპირველეს და უკეთეს წყაროდ და საფუძვლად სწავლა-განათლებასა და მეცნიერებას მიიჩნევდა. ამილახვარის აზრით, უწინარეს ყოვლისა თავად მონარქი უნდა იყოს განათლებული, რადგან „არცა ჯერ არს უმეცართა კაცთა მთავრობაი ვისიმე, ვითარ იგი ბრმაი ბრმისა წინამძღომელად“ (32).

უაღრესად საყურადღებოა ტრაქტატის მეცხრე თავი, რომელიც მიმართულია სისხლისმღვრელი ომების წინააღმდეგ და რომელშიც თანაბრად დაგმობილია მააობრივი ქლეტვის იარაღის გამოგონებელიც და მომხმარებელიც, „არა თუ შემომღებელი, მისი მხმარებლითურთ ვაქო, თუ ხელნიცა მისივე განზრახვით ჩვენდა მოცემულ იყოს ღმრთისაგან, განზრახვასაცა მისსა შეეზარდები, და უძვირეს კბილთა მტაცებელთა ვჰშევრაცხ მას, ვიდრე ურჩეულესად ასოდ კაცთათვისო“ (გვ. 33), — აღშფოთებით წერს ამილახვარი, რომელსაც საჭურველიც და ხელიც „დასაცველად სიცოცხლისა“ მიუჩნევია და „არა თუ ოდენ უბრალოდ სისხლთა ღვრათ ერთასა ოდენ სახელისათვის“ (გვ. 34). ა. ამილახვარის მთელი ამ მსჯელობის პათოსს გამოხატავს მისივე სიტყვები: „უკეთუმცა ქეშმარიტისა სახელოვნებისა მაძიებელ არს ვინმე, რაი არს უსახელოვნეს მშვიდობისა?“ (გვ. 33), რაც შეესატყვისება ყველა დროისა და ქვეყნის პროგრესულად მოაზროვნე ადამიანთა სულისკვეთებას და კაცობრიობის უკეთესი მომავლისათვის მებრძოლთა ზრუნვის საგანია დღესაც.

*

ევროპელ განმანათლებელთა, კერძოდ, მონტესკიეს, ვოლტერისა და რუსოს იდეების გავლენის ღრმა კვალი ემჩნევა ლიტერატურულ მემკვიდრეობასაც ვახტანგ ირაკლის ძე ბაჯრატიონისა, რომელიც თავისი მამის — ერეკლე მეორის მსგავსად საქართველოს კეთილდღეობას სამშობლოს ევროპულად განვითარებასთან აკავშირებდა, ერეკლეს დიდ ღვაწლად ქვეყნის ცენტრალიზაციისათვის ბრძოლას და ვაჭ-

რობა-მრეწველობის დანერგვისათვის ზრუნვას მიიჩნევდა და სოლომონ პირველის განსაკუთრებულ დამსახურებალაც ჟღერდალთა უფლებების შეზღუდვას რაცხდა.

ეს შეხედულებანი ისევე, როგორც განმანათლებელთა მიერ საყოველთაოდ აღიარებული დებულება — ადამიანი უნდა ფასდებოდეს არა გვარიშვილობის, არამედ პირადი ღირსებისა და დამსახურების მიხედვით, განათლებული აბსოლუტიზმის მომხრე ვახტანგ ბატონიშვილს გამოთქმული აქვს ნაშრომში „ისტორიები აღწერა ღირსთა ხსომისა შემთხვეულობათა საქართველოსა შინა“, რომელიც პირველად რუსულ ენაზე გამოქვეყნდ 1814 წელს¹³ სათაურით „Обозрение истории грузинского народа“ მაგრამ განმანათლებელთა იდეების თვალსაზრისით საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს „ეპისტოლენი საქართველოს მეფის ირაკლის ძის ვახტანგისა“¹⁴. განსაკუთრებით ამ ტრაქტატის რუსული თარგმანი. რომელიც 1812 წელს არის გამოქვეყნებული.

საქმე ისაა, რომ ქართული ტექსტი, რომელიც ვახტანგს საქართველოში შეუთხზავს („მე დავსთხზენ ეპისტოლენი ესე ჟამსა მყოფობისა ჩემისასა საქართველოსა შინა“¹⁵, წერს ვახტანგი წინასიტყვაობაში), მეტისმეტად განსხვავდება რუსული ტექსტისაგან. რომელიც არსებითად ახალ ნაშრომს წარმოადგენს. ჯერ ერთი, რუსულ ტექსტში გვხვდება საკითხები, რომლებზეც ქართულში საერთოდ არ არის მსჯელობა: მეორეც, ქართულ ტექსტში ყრუდ წარმოდგენილი „ეპოქის მადელვებელი იდეები“ რუსულ ტექსტში ზედმიწევნით ნათლად არის გადმოცემული და ამასთანავე არგუმენტაციაც უფრო სრულყოფილია და დამაჯერებელი. ასე მაგ., ქართულ ტექსტში მოცემული მსჯელობა — სახელმწიფოში ყველას აქვს თავისი მოვალეობა ანუ, როგორც ვახტანგი ამბობს, „თანამდებობა“: „არ იქნების სოფელსა შინა მყოფ ვინმე მცირისაცა თანამდებობისა რასმე არ იყოს მქონებელ“, ადამიანი ფასდება თავის „თანამდებობისადმი“ კეთილსინდისიერი დამოკიდე-

¹³ ქართული ტექსტი მხოლოდ ასი წლის შემდეგ — 1914 წელს გამოცა სარგის კაკაბაძე.

¹⁴ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. S-1113.

¹⁵ იქვე, ფურც. 3.

ბულებით, „ვინაიდან თანამდებობისა თვისისა სრულყოფით იქმნებისა კაცთა ბედნიერება“¹⁶ და შეგონება — „ყოველნი ესე კაცთა ბედნიერ მყოფნი საქმენი გამოდიან პირუთვნელსავე მისისა, ესე იგი მსგავსად თვისის თავისისა შეყვარებისაგან მოყვასთასა“¹⁷ რუსულ ტექსტში წარმოდგენილია მოწოდებად: შესაბამისად „ბუნების ხმისა ყოველ ჩვენს მოქმედებაში უნდა ვიყოთ სამართლიანი, არავინ შეურაცხვეყოთ, არავის მივაყენოთ ზიანი, აუცილებლობის შემთხვევაში რაც შეიძლება ნაკლები ბოროტება ჩავიდინოთ, ხელი შევუწყოთ მოყვასის კეთილდღეობას საკუთარი ბედნიერების დაურღვევლად“¹⁸. რაც მთავრდება მტკიცებით: „ბუნებამ თავის ნამოქმედარზე ყველას ერთნაირი უფლება მიანიჭა და არ უვარაუდნია მათ შორის რაიმე განსხვავება“¹⁹.

ამ მტკიცებას, ასე რომ ესადაგება მონტესკიესა და რუსოს შეხედულებებს ადამიანთა თანასწორუფლებიანობაზე, ისევე როგორც შეგონებას „ბუნების ხმის“ შესაბამისად მოქმედებაზე, რაც ზედმიწევნით გამოხატავს განმანათლებლების, კერძოდ, რუსოს შეხედულებას (ტრაქტატში „უთანასწორობის წარმოშობის შესახებ“ ენეველი მოაზროვნე — „ბუნებრივ მდგომარეობაში მყოფი ადამიანისათვის თანაღმობას“ მიიჩნევს „კანონის, ზნეობრიობისა და ქველმოქმედების“ შემცველ „ბუნებრივ გრძნობად“ და ასაბუთებს ამ გრძნობიდან გამომდინარეობსო „ბუნებრივი ადამიანის“ მიერ აღიარებული დანიშნულება — „იზარუნე შენი კეთილდღეობისათვის იმით, რომ ნაკლები ბოროტება მიაყენო სხვას“²⁰) საფუძვლად უდევს „ბუნებრივი სამართალი“ — ევროპელ განმანათლებელთა მიერ საყოველთაოდ გაზიარებული და დამკვიდრებული მოძღვრება, რომელიც წარმოადგენდა „მეთვრამეტე საუკუნეში სოციალურ-პოლიტიკური კრიტიკისა და ახალი სოციალურ-

¹⁶ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. S-1113, ფურც. 11.

¹⁷ იქვე, ფურც. 12.

¹⁸ Письма грузинского царевича Вахтанга Ираклиевича, Перевел с грузинского Егор Чилаев, Санкт-Петербург, стр. 10-11.

¹⁹ იქვე, გვ. 11.

²⁰ Ж а н - Ж а к Р у с с о, Трактаты, стр. 67.

პოლიტიკური იდეების ყველაზე დამახასიათებელ ფორმას²¹.

საყურადღებოა, რომ საერთოდ ვახტანგის ამ ტრაქტატში (რომელიც ფორმის მხრივ მონტესკიეს „სპარსული წერილების ასოციაციას იწვევს, აქაც მეგობრისადმი მიწერილ წერილებშია გადმოცემული ავტორის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური შეხედულებანი) განსაკუთრებით იგრძნობა რუსოს იდეური გავლენა. მსგავსად ქენეველი მესაათის შვილისა, რომელიც აცხადებდა „ყველაფერი რასაც შემოქმედი ქმნის სუფთაა, ყველაფერი ფუჭდება ადამიანის ხელში“, ირაკლი მეფის ძეც მანკიერებათა არსებობას რომ აღიარებს, ამბობს: ამ მანკიერებებს ბუნებას მიაწერენ, მაგრამ „კეთილსინდისიერი გამოკვლევისას ადამიანი დაინახავს, რომ ბუნება არ წარმოქმნის მათ და მარტოოდენ ჩვენი დაუკვირვებლობით მივაწერთ მას ბუნებასო“²². რუსოს იდეური გავლენა კიდევ უფრო აშკარად ჩანს „წერილებში“ კერძო საკუთრებაზე გამოთქმულ თვალსაზრისში. ანალოგიურად „უთანასწორობის წარმოშობის შესახებ“ ტრაქტატის ავტორისა, რომელიც საკუთრებას თვლიდა პირველმიზეზად „უამრავ დანაშაულთა, ომთა, მკვლელობათა, უბედურებათა და საშინელებათა“²³, ვახტანგის შეხედულებითაც „საკუთრებამ მოუსპო ადამიანებს სიმშვიდე, თავს დაატეხა ათასგვარი უბედურება; იგი იქცა მძიმე ტვირთად“²⁴. მაგრამ ერეკლე მეფის ძე სულაც არ იყო საკუთრების წინააღმდეგი საერთოდ და საზოგადოებაზე საკუთრების ასეთ ზემოქმედებას მისი თვისებიდან გამომდინარე გარდაუვალ მოვლენად კი არ თვლიდა, არამედ იმის შედეგად მიიჩნევდა. რომ „ადამიანებმა, რომლებიც უმეცრებიდან ჯერ კიდევ მთლიანად ვერ გამოსულან, არ იციან ქეშმარიტი გზა, დაიკმაყოფილონ... საზოგადოებათა წარმოშობაა და გამრავლებასთან“ ერთად „შობილი ახალი საჭიროებანი და ახალი ვნე-

²¹ В. П. Волгин, Историческое значение Вольтера, см. сб. Вольтер, Статьи и материалы под редакцией академика В. П. Волгина, М.-Л., 1958, стр. 31.

²² ვ. ბატონიშვილის დასახ. „წერილები“, გვ. 12—13.

²³ Ж а н-Ж а к Р у с с о, Трактаты, стр. 72.

²⁴ ვ. ბატონიშვილის დასახ. „წერილები“, გვ. 22-23.

ბანი“ და ამიტომაც „თავიანთ უინსაყოლილებმა მიმართეს მრავალნაირ უსამართლობას“ და „მყუდროება მიიძალა საზოგადოებრივი ცხოვრების წიაღში“²⁵.

ციტირებული მსჯელობიდან კარგად ჩანს, რომ „წერილების“ ავტორი თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრების მანკიერებათა და იქ გაბატონებულ მრავალნაირ უსამართლობათა მიზეზად საკუთრებას კი არ აცხადებდა, ანდა მათგან თავდაღწევის საიმედო საშუალებად პირველყოფილი ველური მდგომარეობისაკენ დაბრუნებას კი არ რაცხდა (რასაც მიაწერდნენ რუსოს მისი მოძღვრების უმართებულო გაგების საფუძველზე და ბევრი მისი მიმდევარი ქადაგებდა კიდევაც), არამედ ადამიანთა განათლების უკმარობას აღიარებდა და ცოდნას სახავდა მოვლენად, რომელიც უჩვენებდა ადამიანებს მოთხოვნათა დაკმაყოფილების ჭეშმარიტ გზას, ასწავლიდა, როგორ დაემორჩილებინათ გონებისათვის „უეცილობით“ გამოწვეული ზღვარდაუდებელი ვნებანი და უინი.

იმ საკითხთაგან, რომლებზეც ქართულ ტექსტში საერთოდ არაფერია ნათქვამი, ყურადღებას იპყრობს რუსულ ტექსტში წარმოდგენილი შეხედულება სარწმუნოებაზე. ვახტანგი მკაცრად აკრიტიკებს იმ ფილოსოფოსებს, რომლებსაც „საკმარისი გულმოდგინებით“ არ გაურკვევიათ მიზეზი სარწმუნოების სახელით ჩადენილ ბოროტებათა და „კაცობრიობის კეთილდღეობის ერთი წყაროთაგანი“²⁶ არსებულ „უწესრიგობათა და უბედურებათა“ სათავედ მიუჩნევიან. ამ ფილოსოფოსთა შორის, უნდა ვიფიქროთ, უწინარეს ყოვლისა, ნაგულისხმევია ვოლტერი, ვინც (იმის გამო, რომ მრისხანედ ებრძოდა ფანატიზმს, მკაცრად აკრიტიკებდა ქრისტიანულ რელიგიას, რომელმაც, — ვოლტერის განცხადებით, — თავისი შეუწყნარებლობით ჩვიდმეტი საუკუნის განმავლობაში ჩვიდმეტი მილიონი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა, — და კათოლიციზმის წინააღმდეგ ამხედრებულმა საფრანგეთის ეროვნული გმირი ჟანა დ'არკიც კი არ დაინდო, ეკლესიის მიერ წმინდანად გამოცხადებული მწყემსი ქალი „ორლეანელ

²⁵ ვ. ბატონიშვილის დასახ. „წერილები“, გვ. 22.

²⁶ იქვე, გვ. 7.

ქალწულში“ ცინიზმის საგნად აქცია) სარწმუნოების უარყოფელად, ათეისტად იყო აღიარებული. ამავე დროს ვოლტერისათვის ათეიზმიც ისევე მიუღებელი იყო, როგორც ფანატიზმი: „ათეიზმი და ფანატიზმი ორი ურჩხულია, რომლებიც გლეჯენ და ყლაპავენ კაცობრიობას“-ო²⁷, — აცხადებდა ვოლტერი; და თუ ფანატიზმის წინაშე ათეიზმს ერთგვარ უპირატესობას ანიჭებდა, მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც ათეიზმი „თავის ცთომილებაში ინარჩუნებს გონებას, რომელიც კვეცს მას (ურჩხულს. — დ. ლ.) ბრკყალებს“²⁸. ვოლტერი იმ აზრის იყო, რომ მორალის თვალსაზრისით „მთელი კაცობრიობის ინტერესებისათვის“, გაცილებით უკეთესია „რწმუნო ღმერთი, ვიდრე არ აღიარო იგი... ადამიანებისათვის აუცილებელია არსებობა ღმერთისა, რომელიც სჯის მას, რაც არ შეუძლია აღკვეცოს ადამიანთა მართლმსაჯულებამ“²⁹ და დაბეჯითებით ამბობდა „თუ სარწმუნოება თავიდან აგვაცილებს ათიოდე მკვლელობას, ცილისწამების ათიოდე შემთხვევას, ათიოდე უსამართლო განაჩენს დედამიწაზე, ვფიქრობ, ასეთი სარწმუნოება უნდა მიიღოს ქვეყანამო“³⁰. ასე რომ ვოლტერა უარყოფდა არა სარწმუნოებას, არამედ ეკლესიურ დოგმას, სარწმუნოებრივ შეუწყნარებლობას. ფანატიზმს, რომელიც შუღლსა და მტრობას თესავდა მორწმუნეთა შორის. ამ თვალსაზრისით „წერილებში“, ვახტანგი, რომელიც დაუსახელებლად აკრიტიკებს ვოლტერს, არსებითად „ფერნეს პატრიარქის“ მიმდევრად გვევლინება. ვახტანგიც ზნეობრივი თვალსაზრისით განიხილავდა სარწმუნოებას და ზემოციტირებულ შეხედულებას („სარწმუნოება არის ერთი წყაროთაგანი კაცობრიობის კეთილდღეობისა...“) ასე აგრძელებს: „...მაგრამ უვიცობაში ჩაძირულმა და დაუოკებელ ვნებებს აყოლილმა ადამიანებმა იგი ოდესღაც ბოროტების იარაღად აქციეს. დროთა ისტორიაში ჩვენ ვხედავთ, რომ პატივმოყვარენი ცბიერნი და სისხლმწყურვალნი თავიანთ ბილწ წამოწყებებს

²⁷ Вольтер, Бог и люди, статьи, памфлеты, письма в двух томах, т. II, стр. 91.

²⁸ იქვე, 33. 91.

²⁹ იქვე, 33. 90.

³⁰ იქვე, 33. 100.

რელიგიისათვის თავგამოდების საბურველით ფარავდნენ და კაცობრიობის მოდგმას სასიკვდილოდ თავს რომ ესხმოდნენ, ცდილობდნენ დაემტყიცებინათ, ღვთის ხმას ვემორჩილებითო³¹. ციტირებული მსჯელობა, როგორც იტყვიან, კომენტარს არ საჭიროებს. იგი ზედმიწევნით გამოხატავს რელიგიის საკითხებზე ჟან კალასის დამცველის თეორიულ მოძღვრებასა და მხატვრულ პრაქტიკაში გატარებულ შეხედულებათა პათოსს.

ვახტანგ ბაგრატიონის ტრაქტატის ქართული და რუსული ტექსტების არსებითი განსხვავება (რის გამოც ისინი, მიუხედავად „ეპისტოლენის“ წინასიტყვაობაში ვახტანგის განცხადებისა, — ...შემდგომად აქა (პეტერბურგს. — დ. ლ.) მოსვლისა ჩემისა, მე ვაჩვენე იგი („ეპისტოლენი“. — დ.ლ.) აქ მყოფთა ძმათა და სხვათა მცნობთა ქართველთა, რომელთაც მაიძულეს მე, რათა მიმეცა იგი სათარგმნელად და დასაბეჭდავად³², მართებულად არიან მიჩნეულნი ერთისა და იმავე შინაარსის სხვადასხვა ნაშრომად), პროფ. ივანე სურგულაძის შეხედულებით³³, გამოწვეული იყო იმით, რომ მათ ერთმანეთისაგან ათი წელი აშორებდა და ამ ხნის განმავლობაში რუსულ ენას დაუფლებულ ვახტანგს, რომელიც, როგორც ცნობილია, ტრიალებდა იმ წრეში, სადაც საკმაოდ პოპულარული იყო ევროპელ განმანათლებელთა იდეები, შეეძლო გაცნობოდა თარგმანთა საშუალებით ამ იდეებს. მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართულ ტექსტში ყრუდ გამოთქმული შეხედულებების „ეპოქის მალეღვებელ იდეებად“ მკაფიოდ ჩამოყალიბებისა და გამოხატვის საქმეში საგანგებო როლი მიუძღოდა „ეპისტოლენის“ მთარგმნელს იაგორ ჭილაშვილს. რომლის 1812 წელსვე, ვახტანგის ტრაქტატის იმავდროულად გამოქვეყნებული ორიგინალური ნაშრომის „ბუნებითი სამართლის მონახაზის“ ზოგიერთი ადგილი, ი. სურგულაძის

³¹ ვ. ბატონიშვილის დასახ. „წერილები“, გვ. 7-8.

³² კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. 1113, ფურც. 3.

³³ პროფ. ი. სურგულაძემ ნება დამართო ხელნაწერში გავცნობოდი მის ნაშრომს ქართული პოლიტიკური აზროვნების ისტორიის საკითხებზე და მომაწოდა იაგორ ჭილაშვილის ნაშრომის „Начертание права природного“ ფოტო-ასლი. რისთვისაც გულითად მადლობას მოვახსენებ.

მართებული შენიშვნისამებრ, სიტყვასიტყვით ემთხვევა „წერილების“ შესატყვის ადგილებს.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისის რუსეთში „ბუნებრივი სამართლის თეორიის დემოკრატიული მიმართულების“ თვალსაჩინო წარმომადგენელი და „დეკაბრისტების ერთ-ერთ იდეურ წინაპრად“³⁴ აღიარებული იაგორ ჭილაშვილი, უწინარეს ყოვლისა, განმანათლებელთა მემარცხენე ფრთის ყველაზე რადიკალური შეხედულებების გამომხატველის, ჟან-ჟაკ რუსოს მიმდევარია. განმანათლებელთა ანალოგიურად იაგორ ჭილაშვილი სახელმწიფოს ხელშეკრულების საფუძველზე წარმოშობას რომ აღიარებდა, თავის შეხედულებას ადამიანთა თანასწორუფლებიანობაზე არსებითად რუსოს დებულების პერიფრაზით გამოხატავდა და ამტკიცებდა: „ყველა ადამიანი თავისუფალია, ყველა ადამიანი თანასწორია პირადი თავისუფლებისა და თანასწორობის მიხედვით და, მაშასადამე, არც არავინ არის მოვალე სხვისა, ანდა ერთსაც იმდენი მართებს მეორესი, რამდენიც მეორეს — პირველის“³⁵. როგორც ცნობილია, განმანათლებელთა მიერ წამოყენებული ეს პრინციპი საფუძვლად დაედო საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციის დასაწყისში დამფუძნებელი კრების მიერ მიღებულ „ადამიანისა და მოქალაქის უფლებათა დეკლარაციას“, რომლის პირველი პარაგრაფის მიხედვით — „ადამიანები იბადებიან თანასწორნი და თანაბარი უფლებები აქვთ“, ხოლო ბოლო პარაგრაფის თანახმად — „საკუთრება არის ხელშეუხებელი და წმიდა უფლება“.

ი. ჭილაშვილი თავისი ნაშრომის მესამე თავში სიტყვასიტყვით რომ იმეორებდა დეკლარაციის პარაგრაფს საკუთრებაზე — „ყოველი ადამიანის პირადი საკუთრება და თავისუფლება წმიდა და ხელშეუხებელი უნდა იყოს“, დაბეჭდვით აცხადებდა: „მას (ადამიანს — დ. ლ.) ერთადერთს აქვს უფ-

³⁴ Б С Э т. 47, გვ. 377-378.

³⁵ Е. Ч и л а е в, Начертание права природного, Санкт-Петербург, 1812, стр. 42-43.

ლება — საკუთარი ნებისამებრ მოეპყრასა მას (პირად საკუთრებას და თავისუფლებას — დ. ლ.) და „მან ძალით უნდა მოიგერიოს ყოველგვარი თავდასხმა, რომელიც ემუქრება მის პირად საკუთრებას და თავისუფლებას“³⁶.

განმანათლებელთა რადიკალური ფრთიდან მომდინარე ამ დებულებას, (რომელიც დღესაც აქტუალურია და მანამდე არ დაკარგავს მნიშვნელობას, ვიდრე იარსებებს საზოგადოებრივი წყობილება, რომელიც უშვებს სხვათა თავისუფლების უკანონო მიტაცებას) განსაკუთრებით ღრმა პროგრესულ-რევოლუციური აზრი ჰქონდა იმ პერიოდში, როცა „მსოფლიოს უმეტეს ნაწილში ადამიანი ჯერ კიდევ მონად, ნივთად რჩებოდა, როცა რუსეთის იმპერიასა და სხვა ფეოდალურ-აბსოლუტიტურ სახელმწიფოებში მილიონობით ყმა-გლეხები იყვნენ, ხოლო ბურჟუაზიულ-არისტოკრატიულ ინგლისსა და ამერიკის შეერთებული შტატების კოლონიებში მონებით ვაჭრობა იყო გაცხოველებული“³⁷.

საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს „მონახაზში“ მსჯელობა შრომაზე, როგორც პროცესზე ადამიანსა და ბუნებას შორის და ადამიანის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების ერთადერთ საშუალებაზე. ჭილაშვილის მტკიცებით, „ადამიანი ბუნებრივ საჭიროებას იკმაყოფილებს მიწის ნაწარმოებით“, რომელიც მან უნდა „მოიპოვოს, ესე იგი თავის ძალაუფლებას დაუმორჩილოს“, რაც „სხვანაირად არ შეიძლება, თუ არა შრომით“³⁸; ამიტომაც იგი მარტოდენ საკუთარი შრომით მოპოვებულ პირად საკუთრებას მიიჩნევს უფლებამოსილად. ადამიანის თანასწორუფლებიანობის აღიარებიდან გამომდინარე ეს ღრმად პროგრესული დებულება უდავოდ წინასაფხურია პრინციპისა — „ვინც არ შრომობს, ის არც ჭამს“, რომლის საყოველთაო განხორციელება ჯერ კიდევ მომავლის საქმეა.

არანაკლებ საყურადღებოა ი. ჭილაშვილის მსჯელობა განათლებაზე, რომელსაც ტრაქტატში ცალკე თავი ეძღვნება.

³⁶ Е. Ч и л а е в, Начертание права природного, Санкт-Петербург, 1812, стр. 42-43.

³⁷ Всемирная история, т. VI, 1959, стр. 22.

³⁸ ი. ჭილაშვილის დასახელებული ტრაქტატი, გვ. 38.

საპირისპიროდ მოძღვრებისა სამყაროს შეუცნობადობაზე, რომელსაც ისეთი დიდი მოაზროვნე იზიარებდა, როგორიც იყო იმანუელ კანტი, ი. ჰილაშვილი ამტკიცებდა, ადამიანს შესწევს უნარი გარე სამყარო შეიმეცნოსო და განათლების უპირველეს მნიშვნელობად იმას თვლიდა, რომ იგი ავითარებს სწორედ ამ უნარს და საშუალებას გვაძლევს ჩავუყვირდეთ „ნივთთა ურთიერთკავშირს, შევიმეცნოთ ნივთთა ბუნება და ადამიანის მყოფობასთან მათი შეფარდება“, ჩავწვდეთ ჩვენზე ზემოქმედების მქონე „მოვლენათა მიზეზშედევობრიობას“³⁹ და ამით დავუმორჩილოთ ბუნება ჩვენს ძალაუფლებას.

განმანათლებელთა მოძღვრების პირველ ქართველ პროპაგანდისტთა შეხედულებების ამ ზოგადი განხილვიდანაც აშკარად ჩანს, რომ ეს ქართველი მოღვაწენი რუსეთსა და ევროპაში გავრცელებულ ახალ პროგრესულ იდეებს საქართველოში არსებულ პირობებს რომ უფარდებდნენ, მათ ქართველი ხალხისთვისაც ცხოველმყოფელობას ანიჭებდნენ, რითაც მნიშვნელოვნად უწყობდნენ ხელს ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვრების ევროპული გზით განვითარებას, მის ყოფა-ცხოვრებასა და კულტურაში ევროპეიზმის დანერგვას.

•

XVIII—XIX ს. ს. მიჯნაზე მოღვაწე ქართველ მოაზროვნეთა აქ განხილულ შეხედულებებიდან აშკარად ჩანს, რომ ისინი, ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიური და საზოგადოებრივი ცხოვრების ევროპულ წესით წარმართვას რომ უკავშირებდნენ სამშობლოს კეთილდღეობას, საფუძვლიანად ფლობდნენ და თამამადაც ეყრდნობოდნენ ევროპაში გავრცელებულ მოწინავე იდეებს, რომლებსაც ორიგინალურ თხზულებებში ადგილობრივი პირობების გათვალისწინებით გადამუშავებული სახითაც აცნობდნენ საზოგადოებას და ამ იდეების შემცველი უმნიშვნელოვანესი ძეგლების თარგმანების გზითაც აწვდიდნენ მკითხველებს.

ამ მიმართებით უკვე დასახელებულ „პირველ მერცხალთა“

³⁹ ი. ჰილაშვილის დასახელებული ტრაქტატი, გვ. 28.

შორის საგანგებო დამსახურება მიუძღვის დავით ბაგრატიონს, საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XIII უფროს ვაჟს, რომლის მთარგმნელობითი მოღვაწეობა და ორიგინალური შემოქმედება მჭიდროდ არის დაკავშირებული ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმთან.

ერეკლეს კარზე ფეხმოკიდებული დასავლური ორიენტაციის შესაბამისად პატარა კახის უფროს შვილიშვილს თავისი დროისათვის საფუძვლიანი ევროპული განათლება მიუღია. მის სწავლა-აღზრდაში დავით რექტორთან ერთად, რომელსაც ბატონიშვილი თავის ლალას უწოდებდა, ერეკლეს მიერ მოწვეულ ავსტრიელ მეცნიერს გეტინგსაც მნიშვნელოვანი როლი შეუსრულებია, ერეკლეს კარზე პოტიომკინის პოლიტიკურ აგენტს დოქტორ იაკობ რეინეგსაც მონაწილეობა მიუღია და იტალიელ მისიონერებსაც გარკვეული წვლილი შეუტანიათ.

„უგონიერესი, ცქვიტი, ფხიზელი, მარჯვე სიტყვითა და საქმითა“⁴⁰ დავითი, რომელსაც გიორგი მეფემ სიცოცხლეშივე დაუმტკიცა ტახტი, ბერეეს რედაქციით გამოცემულ კავკასიის არქეოლოგიური კომისიის მიერ შეგროვილ აქტებში დახასიათებულია, როგორც უაღრესად ერთგული საფრანგეთის ახლანდელი წესრიგისა და პატივმცემელი ბონაპარტისა“⁴¹.

„ფრანგი განმანათლებელი ფილოსოფოსების იდეების ერთ-ერთი პირველი მიმდევარი და პროპაგანდისტი საქართველოში, რის გამოც სამეფო კარის გარშემო თავმოყრილ კონსერვატიულ წრეებში ოპოზიცია“⁴² შექმნილა, ვოლტერის თაყვანისმცემელი ყოფილა, რასაც მამის დიდი უკმაყოფილება გამოუწვევია“⁴³.

დავით ბაგრატიონს, რომლის გარდაცვალების გამო პეტროგრადის გაზეთს გამოუქვეყნებია წერილი სათაურით

⁴⁰ პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ა. გაწერელისა შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით, 1936, გვ. 39.

⁴¹ Акты, Собранные Кавказской археологической комиссией под редакцией Берже I, стр. 389, об. ტრ. რუხაძის „ძველი ქართული ლირიკის ისტორიიდან, თბილისი, 1954, გვ. 102-103.

⁴² გ. ქიქოძე, ეტიუდები და პორტრეტები, თბილისი, 1958, გვ. 68-69.

⁴³ პლატონ იოსელიანის დასახელებული თხზულება, გვ. 70.

„ვოლტერიანელის სიკვდილი“⁴⁵, გარდა ფრანგულ ენციკლოპედიაში გამოქვეყნებული ვოლტერის წერილებისა „სიბრძნისმოყვარეობა არს კეთილისა—მოქმედება“ „სეკთათვის“, „კეთილის მოქმედება“, „ანგელოზთათვის“, „ანგელოზთათვის პინდურთა, სპარსელთა და სხვათა“⁴⁶, გადმოუქართულებინ „ფერნეს პატრიარქის“ თხზულებაც „შობისათვის“⁴⁷. ამ თარგმანში ტრ. რუხაძის შენიშვნებისამებრ, დავით ბაგრატიონი „არ იჩენს მონურ დამოკიდებულებას თარგმნილი ავტორისადმი, უდგება მას კრიტიკულად და ზოგჯერ უფრო რადიკალურ აზრს გამოთქვამს“⁴⁸.

საერთოდ, სათარგმნი ნაწარმოებისადმი კრიტიკული დამოკიდებულება დამახასიათებელი ნიშანია დავით ბაგრატიონის მთარგმნელობითი პრაქტიკისათვის. სანიმუშოდ მივუთითებთ მონტესკიეს „კანონების სულის“ დავით ბაგრატიონისეულ თარგმანს სათაურით „გულის ხმის ყოფისათვის სჯულთას“, „რომელიცა — დავითის სიტყვით — არს ერთიცა ესე უმჯობესთა წერილთაგანი ყოველსა ევროპასა შინა“⁴⁹. მონტესკიეს მიერ ამ თხზულების მეთოთხმეტე თავის მეექვსე წიგნში გამოთქმულ შეხედულებას — „პეტრე პირველმან მსურველმან შეტანისა როსიასა შინა ხარკისასა, ქმნა კეთილ წესად შემოღებაი, რომელსა აწცა შედგომილ არიან; უკეთურ იცხვი გლახთა შემცირდების, აძლევენ კვალად ეგოდენსავე და უკეთურ განმრავლდების აღწერამდე არ გამოიღებენ მეტსა გამოსაღებსა; და ესრეთ მებატონეს აქვს სარგებელი გაფრთხილებისათვის ყმათა თვისთა“ — დავითი შენიშნავს „უფალ მონტესკეუს არა სცოდნია, თუ ვითარი სახით აძევსთ მუჟიკ-

45 ტრ. რუხაძე, ზემოდასახელებული ნარკვევი, გვ. 107.

46 ვოლტერის ნაწარმოებთა დავით ბაგრატიონისეულ თარგმანებზე დაწერილებით იხილე გ. მიქაძის შრომა „XVIII ს. მეორე ნახევრისა და XIX ს. პირველი ნახევრის ქართველი მწერლები და სათარგმნი მხატვრული ლიტერატურა“, წარდგენილი ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი, 1973, გვ. 382—392.

47 კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. H — 2169.

48 ტრ. რუხაძე, ზემოთ დასახელებული ნარკვევი, გვ. 106.

49 კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფ. S — 370.

თა რუსეთსა შინა და ანუ ვითარი შეჭირვება და ძალ ადგიათ და ამისთვის სჯის ესრეთ⁵⁰. იგი მონტესკიეს არც იმ შეხედულებებს იზიარებს თითქოს ადამიანის ხასიათის სიმტკიცეს, მის ქცევას და მორალს არსებითად გეოგრაფიული გარემო და ჰავა განსაზღვრავდეს. საპირისპიროდ „კანონების სულის“ ავტორის დებულებისა, — რომ „ცივისა კლიმატისანის“ მცხოვრებთა „გულსა აქვს უმეტესი სიმართლე, უმეტესი სიმტკიცე და უმეტესობასა ამა ძალისასა ძალუცს წარმოება მრავალთა მოქმედებათა“ და რომ მათ ახასიათებთ „უმეტესი იმედოვნება თავისა თავსა ზედა... უმცირესი იქვნეულობა, უმცირესი მზაკვრობა, უმცირესი მცბიერობა“ — დავითი შენიშვნაში წერს „აქა სცდების ავტორი, არავინ არს ეგრეთ შურის მძიებელ, გულმანკიერ, მზაკვარ, მცბიერ და უყვარელ, ვითარ ცივისა ჰაერსა შინა მცხოვრებნიო“. „ხოლო „კანონების სულში“ წამოყენებული მეორე დებულების გამო „მცხოვრებნი ცხელთა ადგილთანი არიან მხდალ ვითა მოხუცნი ხოლო მცხოვრებნი ცივთა ადგილთანი მამაც ვითა ჭაბუკნი“ დავითი შენიშვნაშივე წერს „სცთები უფალო მონტესკუ. იარნალ რტიმჩევ და ვისრინგი არიან მცხოვრებნი ცივისა კლიმატისანი და ბონაპარტი და მარშალ ნეი ცხელისა კლიმატისანი. ნუუმე ზემონი სჯობდნენ ქვემოთა ბიჭად ანუ სარდლად“⁵¹.

უაღრესად საინტერესოა მონტესკიეს დასახელებული თხზულების თარგმანის ბოლოს დავით ბაგრატიონის მინაწერი, რომელშიც იგი თარგმნის აუცილებელ პირობად ორივე ენის (რომლიდანაც ითარგმნება და რომელზედაც თარგმნიან) ზედმიწევნით ცოდნას მიიჩნევს და თარგმანის მთავარ ღირსებად აზრის ზუსტად და ნათლად გადმოცემას აღიარებს.

დავითი მონტესკიეს თხზულების რუსული თარგმანის გამო რომ საყვედურობს — მრავალი შრომა შეემმთხვა, ვინაიდან მთარგმნელთა არა სცოდნიათ კარგად ფრანციკული და რუსულზე ბრჯგულად გადმოელოთ, რომელიც ძნელად იყო მისახვედრი მრავალი აზრიო“ — მკითხველს მიმართავს „აზრი ესე და ამგვარნი პოეტიკანი ქართველთათვის ახალი გასაგო-

⁵⁰ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ფ. H — 1424, ფურცელი 106.

⁵¹ იქვე, ფ. 2124, ფურ. 121.

ნია და, ვსასოებ, არა ეგრძნოსთ“ და თავისი თარგმანის გამო ამბობს: „გარწმუნებთ წამკითხველთ აზრი არ არს დაკარგული და მშვენიერ სიტყვაობას არ გამოვეძიე ამაღ, რომელი საჭიროდ არ ვრაცხე“⁵². (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

ძნელი არ არის მონტესკიეს თარგმანისათვის დართულ ამ მინაწერში დავინახოთ პოლემიკა ანტონ ბაგრატიონთან, რომლისადმი ღრმა პატივისცემამ და მოწიწებამ ხელი არ შეუშალა დავითს, ანსელიონის „ესტეტიკებრნი განსჯანის“ თავისი თარგმანის წინასიტყვაობაში მკვეთრად გაეკრიტიკებინა „სამი შტილის“ თეორიის დამნერგავი ქართულ მწერლობაში. დავით ბაგრატიონი უმართებულოდ მიიჩნევდა და ენის „განგლახაკებად“ თვლიდა ანტონისა და მისი მიმდევრების მიერ „მდაბიოდ შერაცხილ“ სიტყვათა სამწერლობო ენიდან განდევნას. „თუმცაღა — წერს დავითი „ესტეტიკებრნი განსჯანის“ თარგმანის წინასიტყვაობაში — ამასა შინა არიან რაოდენიმე ლექსნი მდაბიონი ხმარებულ, რომელიცა მდაბიოდ შერაცხილ არიან კათალიკოსის ანტონის მიერ და მიმბაძველთა მისთაგან... გარნა მე განკვირვებულ ვარ ამას ზედა, რომელ მეცნიერსა მას გვამს რასათვის შეურაცხიეს ლექსნი ესე მდაბიოდ და დატევებითა მათითა განუგლახაკებიეს ენა ქართველთა მით რამეთუ ყოველთა სხვათა ენათა შინა, ვითარცა საფილოსოფოსთა, ეგრეთვე საისტორიოთა და ყოველთა სხვათა გვართა წერილთასა ხმარებულ არიან ლექსნი ესევეითარნი“⁵³ (ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.).

ამ ამონაწერიდან აშკარად ჩანს, რომ დავით ბაგრატიონი საქართველოში განმანათლებლების იდეების გავრცელების, აღმოსავლური გავლენის აღმოფხვრისა და ევროპეიზმის დამკვიდრების სფეროში ერთგულად ემსახურება იმავე საქმეს, რისთვისაც იღწვოდა ანტონ ბაგრატიონი, მაგრამ, იმავდროულად, ახალი, ევროპასა და რუსეთში გაბატონებული ლიტერატურული გემოვნების წარმომადგენელი, ენისა და ლიტერატურული სტილის საკითხებში პრინციპულად უპირისპირდება ანტონ ბაგრატიონს და მის სკოლას.

⁵² ქ. ქეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ფონდი S — 371, 33. 462 — 463.

⁵³ იქვე, ფ. H—198, ფურც. 87.

თუ მონტესკიეს თხზულების თარგმანით ევროპული ორიენტაციის დავით ბაგრატიონი ქართველ ხალხს მისთვის „ახალ გასაგონ“ იღებებს აცნობდა, „მითოლოგია“ მას იმიტომ უთარგმნია, რომ თანამემამულეებში ევროპული ლიტერატურული გემოვნების აღზრდისა და დამკვიდრებისათვის შეეწყო ხელი.

როგორც „მეტალოლიის“ თარგმანისათვის წამძღვარებულ წინასიტყვაობიდან ჩანს, ამ თვალსაზრისით, „ახალი შიხის“ ავტორი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა პირად წერილებს, რომლებშიც ნათლად აირეკლება ფართო საზოგადოებრიობის კულტურული დონე და ლიტერატურული გემოვნება. ამიტომაც. დავით ბაგრატიონს სპეციალურად შეუსწავლია პირადი წერილები და მათში „წერილთა სპარსთა“ დიდი მიბაძვა რომ შეუმჩნევეია, მართალია, პირადი წერილების კრებულთა ნიმუშები არ შეუდგენია, როგორც მაგ. ინგლისში რიჩარდსონმა, ხოლო გერმანიაში გელერტმა შეადგინეს, მაგრამ, სამაგიეროდ, მითოლოგია უთარგმნია, რათა წერილებში საჭირო მაგალითებისათვის აღმოსავლეთში წესად ქცეული „ყვავილთა და ღვინოთა“ მიმართვის ნაცვლად „მთელისა საბერძნეთისა და ევროპისა“ მიერ მიღებული მითიური გმირები გამოეყენებინათ.

„მეტოლოლიის“ წინასიტყვაში დავით ბაგრატიონი კატეგორიულად რომ აცხადებს „სიტყვიერთა ცხოველთა ჯერ-არს სიტყვიერ-ყოფა. გარნა სიტყვიერყოფა გარდა ხმარებისა წერილთასა არა ეგების და არცა სხვა რაიმე საქმე წარიმართების, რომელსა ზედაცა არს დამოკიდებულ ბედნიერება ცხოვრებასა შორის კაცისასაო“, იქვე დასძენს: „ესე გვარსა შინა დატკობასა წერილისასა ადრიდგან რომელთამე ერთა ჩვენთა ეწყოთ მოცალეობასა შინა, რომლისაცა შინა შთამკვრეტმან არა რაიმე ვიხილე მას შინა ნივთი და მაგალითი ურთიერთისა მძღვნელობითისა წერილისა სახმარად, გარდა მაგალითთა მიერ ნაზავთა საღმთოთა წერილთათა, რომლისაცა არა ჯერ-არს მოღება და აღზელა ესე-ვითარსა შინა წერილისა; გარნა კიდეცა გარდა ამისსა ჰხმარობენ გარეშე მაგალითთაცა ყვავილთა და ღვინოთა, რომლისაცა შორის არის ფრიადი განყოფილება და რომელიცა ჰნიშნავს უჰაზროსა და მოკლესა ჰაზრისა განვრცობასა, მიბაძვითა წერილთა სპარსთა, რომელთაცა მოქმე-

დები ღრმასა შინა დაქვერეტისა არა რაიმეა კიდე ნივთისა ცალიერისა და ჰაზრისა გლახაქისა“.

„ამის გამო — განაგრძობს დავითი, — წერათა შემეცნებისა ერთისა შურითა შეკრულმან, გარდმოვიღე რუსულისაგან ენისა სტიხთა და წიგნთა სახმარი და შესაფერი ესე მაგალითი, რომელ მეტალოდია, ანუ ზღაპარსიტყვაობა ძველთა ელენთაგან ღმერთად აღსარებულთა, რომელიცა არს მრთელისა საბერძნეთისა და ევროპისა ნაცვლად ყვავილთა და ღვინისა ხმარებული მაგალითი სტიხისა და წიგნისა ურთიერთობისად მიმოწერისა ხმარებული“⁵⁴. (ხაზგასმა ჩემია. — დ. ლ.).

დავით ბაგრატიონის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ორიგინალურ მხატვრულ შემოქმედებას, რომელიც არსებითად თავისუფალია აღმოსავლური გავლენით „აღორძინების ხანის“ ქართულ პოეზიაში გაბატონებული „ყვავილოვნებისაგან“, კარბი, გაცვეთილი მეტაფორებისა და ეპითეტებისაგან და „ვარდბულბულიანობის“ ზღაპრულ-ფანტასტიკურის, უაზროსა და მოკლესა ჰაზრისა გავრცობისა. მიბაძვითა წერილთა სპარსთა“ წილ სინამდვილის „ღრმასა შინა დაქვერეტისა“ შედეგად აღქმულ მოვლენათა მხატვრულ განზოგადოებას წარმოადგენს.

ამ თვალსაზრისით, უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია დავით ბაგრატიონის ლირიკა, რომლის მთავარი მოტივი სამშობლოს ბედით გამოწვეული მწუხარებაა.

რომ დავით ბაგრატიონის ხალხური პოეზიისათვის დამახასიათებელი უბრალოებით, უშუალო, ღრმა მელოდიურობით აღბეჭდილი ლირიკული ლექსების გულის სიღრმემდე ჩამწვდომი სევდის მიზეზი, იქ გამოხატული „სოფლის გმობა“ გამოწვეული იყო სამშობლოს მწარე ხვედრით, განსაკუთრებით მისი დამოუკიდებლობის დაკარგვით, რამაც განაპირობა საქართველოდან დავითის იძულებითი გადახვეწა, ეს კარგად ჩანს ბატონიშვილის პასუხიდან მასთან დაახლოებული პოეტის პეტრე ლარაძისადმი, რომელიც რუსეთის იმპერიის გენერალ-ლეიტენანტს და სენატორს, იმპერატორის მიერ ბოძებული 2 000 ყმით დასახლებული მამულის მფლობელს,

⁵⁴ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, II — 396, ფურც. 1; შეად. ფონდი S — 1135, ფურც. 1.

ბინითა და უფასო საექიმო დახმარებით უზრუნველყოფილ
დავით ბაგრატიონს მიმართავდა

„რად ჰგმობ სოფელსა, რა უქმნია შენზედ აეები,
აღესილი ყოელის კეთილობით მოგცა ნაეები,
დღენი დაგიტბო, არსით გიჩნდეს საზრუნაეები,
დაუდგრომლობით თვითვე დახსენ მასთან ზაეები“⁵⁵.

თავის საპასუხო ლექსში „პეტრე ლარაძეს“, რომლის
ისტროფი მთავრდება რეფრენით

— მოყვასთ ხელთ მისცა ქვანი ჩემზედ დასაკრებელად,
უცხოობაში განმამალა ჩასაქოლველად. —

ავტორი მწარე გულისტკივილით რომ აღნიშნავს —

სოფელმან მიმცა უბედობას განსაბძარველად,
წარსატყვენელად, იავარად აღმოსაფხვრელად,
ჰამოვნებისა მყუდროების მძლედ დასახსნელად. —

თავის „უბედობის“ მიზეზსაც ხსნის —

დიანა გაწყრა და აღილო ჩემზედა ბრკალი,
ნიმფთა სალამი წინ დამიდუა ეს იყო ბრალი,
ჩემზედ იხმარა ყველა ცდაი და ყველა ძალი,
განმამო თვისგან, ყველგან შემქმნა მე საყვედრელად“.

აქვე დავითი სამშობლოს სახით წარმოდგენილ დიანას განუ-
მარტავს

— შენი შეწყრომა გულსა ჩემსა დიად სტკივისა,
ესდენ დევნისთვის და ქენჯნისთვის ყველგან ჩივისა —

მერე დაბეჯითებით არწმუნებს

— მე შენგან კიდე სხვა ნუგეში არსად მივისა
ან სხვა სავანე დასავანე სალხინებელად“-ო.

და ბოლოს სთხოვს

— კმარა, აკმარე ესე დევნა გერიტსა და მწირსა,
მისის ხედრისთვის ეს გლაზგული მოსთქვამს და სტირსა,

⁵⁵ პ. ლარაძის ეს ლექსი, ისევე როგორც დ. ბაგრატიონის ლირიკის
„ნიმფუშები ციტირებულია ტრ. რუხაძის „ძველი ქართული ლირიკის ისტო-
რიიდან“.

ყარბს დენილსა ხოფლიხაგან და განაწირხა
აღურჩევი ხაფლავები სახლ-სამყოფელად (ხაზგახმა ჩემია. დ. ლ.).

იგივე აზრია გატარებული იმავე განწყობილებით დაწე-
რილ ლექსში „უბედური ხვედრი“, რომლის მიხედვით, პოეტი
ვისაც „ობლად დარჩენია“ თავის „მტლის იანი“, უსაზღვრო
სევდას შეუპყრია, რადგან „ვერლა სკვრეტს“ მათ თვის „წალ-
კოტს შლილთა“ და ნაღვლიანად რომ ამბობს —

— როს ვერლა ვსკვრეტ აწ მათ ჩემს წალკოტს შლილთა,
ამათ მივეცემივარ სევდასა წვლილთაო —

სასოწარკვეთილი ამთავრებს თავის გოდებას

— უბედურად ვხედავ ჩემს კერა ეტლს სევსა,
გამოვკლდი თქვენგნით მოყვასთ შემწესა,
ნეტა რად დავესწარ ამ მზის მოქცევასა,
ყარბს რად არ ჰსკვრეტთ მტირალს იანი“.

დასასრულ, დ. ბაგრატიონის ამ მოტივის გამომხატველ
ლირიკიდან აღსანიშნავია ლექსი „გამიფრინდა სიხარულის
ფრინველი“, რომელიც გამოირჩევა თავისი მელოდიურობით
და ციტირებულ ლექსებზე არანაკლებ ადასტურებს, რომ „ახა-
ლი შიხის“ აეტორის „სოფლის გმობისა“ და სევდის მიზეზი
სამშობლოს ბედ-იღბალია. ამ ღრმად აღეგორიულ ლექსში
გაფრენილი „სიხარულის ფრინველი“ საქართველოს დაკარ-
გული დამოუკიდებლობაა, რის გამოც მოთქვამს უნუგეშოდ
შთენილი პოეტი

— გამიფრინდა სიხარულის ფრინველი,
შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა,
დავშთენილვარ ასე აწ უნუგეშოდ
უბედობის გამო სხვისა და სხვისა.

ხოლო თავად საქართველო დასახულია მთვარედ⁵⁶, რომელიც
„აღარ არს გავსილი“ და ამიტომაც დადგომია მას „დღენი
მწარე“ —

⁵⁶ როგორც აღენიშნეთ, „მეტალოლიის“ მთარგმნელს ლექსში „პეტრე
ლარაძეს“ საქართველო წარმოდგენილი აქვს დიანად (ბერძნული მითო-
ლოგიის არტემიდა), რომელიც მთვარის ქალ-ღმერთიც იყო.

აღარ არს გავსილი როს ენახე მთვარე,
მე, გლახ, მკერეტს შექმნია აწ ღღენი მწარე,
რად შეკმუნვით არს არ მომცინარე,
ვგონებ ურვის გამო სხვისა და სხვისა.

დავით ბაგრატიონის აქ განხილულ ლირიკულ ლექსებში აშკარად ჩანს ობიექტური სინამდვილის სუბიექტივიზაცია, რაც დამახასიათებელია სენტიმენტალიზმისათვისაც და რომანტიზმის წამყვან ტენდენციას წარმოადგენს. საქართველოს პოლიტიკური ბედის უკმაყოფილო პოეტის ღრმა შინაგანი განცდებისა და პესიმისტური განწყობის გამომხატველი ამ პოეტური ქმნილების ფორმაც არსებითად უპირისპირდება წინარე ხანის ქართულ მწერლობაში გაბატონებულ დვლარქნილ სტილს და, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, აღბეჭდილია ხალხური პოეზიისათვის დამახასიათებელი უბრალოებითა და მელოდიურობით.

დავით ბაგრატიონის „სოფლისადმი მღურვის“ გამომხატველ ლირიკულ ლექსებს „იდურ-შინაარსობრივად მკიდროდ უკავშირდება „ახალი შიხი“. მაგრამ დავითის მხატვრული პროზის დღემდე ცნობილი ამ ერთადერთი ნიმუშის გაანალიზებამდე უნდა შევეხოთ მისი ლირიკის უაღრესად საყურადღებო ნაწილს — სატირულ ლექსებს.

უძველესი დროიდან მოყოლებული სატირა ყოველთვის წარმოადგენდა საზოგადოებრივ მანკიერებათა მხილების მძლავრ საშუალებას და ამ მანკიერებათა წინააღმდეგ ბრძოლის მკვეთრ იარაღს. სატირის ბრწყინვალე ნიმუშები შექმნა ანტიკურმა მწერლობამ და შუა საუკუნეების ბიურგერულმა ლიტერატურამ. რენესანსული და კლასიციისტურ-განმანათლებლური ლიტერატურის სახელგანთქმული წარმომადგენლები რაბლე, სერვანტესი და ერაზმ როტერდამელი, მოლიერი, ვოლტერი და სვიფტი სწორედ სატირას იყენებდნენ თავიანთი ღრმად პროგრესული, მაღალჭუმანური იდეების გზის გასაკავთად. მაგრამ „მსოფლიო მხატვრული კულტურის ისტორიაში, მგონი, არ ყოფილა სხვა პერიოდი, როცა სატირას ისე ფართოდ დაეპყროს ერთდროულად სხვადასხვა ქვეყნებში საზოგადოებრივი ცხოვრება და ლიტერატურა, როგორც

ეს მოხდა საფრანგეთის რევოლუციის შემდეგ პირველ ათეულ წლებში⁵⁷.

ამ პერიოდსა და მომდევნო ხანაში სატირას, უწინარეს ყოვლისა იმისთვის იყენებდნენ, რომ ეჩვენებინათ „ბურჟუაზიული სამყაროს მთელი მატერიალური და მორალური უბადრუკობა“⁵⁸. სწორედ ამ პერიოდშია დაწერილი დიდი გერმანელი განმანათლებლის იოჰან ვოლფგანგ გოეთეს „რაინიკე მელა“, რომელიც ფეოდალური არისტოკრატის მოუქნელობასთან, გონებრივ სიჩლუნგესა და გაუმაძღრობასთან ერთად უმკაცრესად დასცინის ბურჟუაზიული საზოგადოების სიმდაბლეს, გაუტანლობას და ანგარებას. მაგრამ ბურჟუაზიული სამყაროს მატერიალური და მორალური უბადრუკობისა და „განმანათლებელთა მიმზიდველ დაპირებისადმი ისეთი საზოგადოების შექმნაზე, სადაც იბატონებდა მხოლოდ გონება და რომელიც ბედნიერებას მოუტანდა ყველას“⁵⁹ დაპირისპირების თვალსაზრისით განსაკუთრებით საყურადღებოა სატირული ლირიკა მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრისა, როცა იგი „საერთო ევროპულ მოვლენად“⁶⁰ იქცა და ევროპული ლიტერატურის ისეთმა თვალსაჩინო წარმომადგენლებმა შექმნეს ამ ჟანრის შედეგები, როგორებიც იყვნენ ბაირონი და შელლი, მიცკევიჩი და ჰაინე.

ევროპული რომანტიზმის ამ გიგანტთა სატირა, მიუხედავად მისი ფანტასმაგორიული ხასიათისა, სრულიად ცხადად და კონკრეტულად ასახავს არსებული სინამდვილის მახინჯ მხარეებს და მკაცრად ამხელს ბურჟუაზიული სამყაროს მანკიერებებს, რაც, როგორც უკვე აღუნიშნავთ, არსებითად განასხვავებს მას განმანათლებლების ეპოქის და, თემატიკის მხრივ მასთან ახლო მდგომი, XIX ს. პირველი ნახევრის მასობრივ-დემოკრატიული სატირისაგან.

უკმაყოფილება არსებული სინამდვილით და ამ სინამდვილით განპირობებული მორალური დაკნინება, პირად და ეროვ-

⁵⁷ И. Н е у п о к о е в а, Революционно-романтическая поэма первой половины XIX века, 1971, стр. 389.

⁵⁸ К. М а р к с и Ф. Э н г е л ь с, соч. т. 20, стр. 270.

⁵⁹ იქვე, გვ. 270.

⁶⁰ ი. გ. ნეუპაოევას ზემოდასახელებული ნარკვევი, გვ. 300.

ნულ ღირსებებზე ხელის აღება და ანგარების მიზნით უცხოურის წინაშე ქედმოხრილობა წარმოადგენს ძირითად საგანს დავით ბაგრატიონის სატირისა, რაც ტიპოლოგიურად აახლოვებს მას იმ პერიოდის ევროპული ლიტერატურის სატირასთან.

დავით ბატონიშვილი მწარედ დასცინის თავის თანამემამულეებს, რომლებმაც რუსეთთან შეერთებისთანავე უღალატეს საუკუნეთა მანძილზე გამომუშავებულ ადათ-წესებს, „სერთუკითა და ჟაბოთი“ დასეირნობენ და, ზოგიერთი ოლონდ გარეგნულად შეიცვალოს და მოდის შესაფერისად გამოიყურებოდეს, ისეთ სულწასულობასაც კი იჩენს, რომ მობრდა რომ ვერ მოუსწრია, „ბაკენბარდი ყბას მიუკრავს წებოთი“. ისინი მხოლოდ ამას ნატრობენ,

„რა იქნება ჩვენც ვიყვნეთ სენატორი,
სტუპკა-ბეჟან თუ არის ორატორი,
ქრისტეფორე თბილისის ღირექტორი,
თავადი გიორგი რელისტრატორი,
პეტრე, მისი მამა, პაპისა სწორი“.

განსაკუთრებით მძაფრია დ. ბატონიშვილის სატირული ლექსი „ემიკაღას მობრძანება ჩანითა“, რომელშიც „ნარვას თავის ბალის ნაცვლისა“ და „ნოვგოროდს ბროწეულის მარცვლის“ მაძიებელ გავაჭრებულ ემიკაღასთან ერთად თავად ზაზასაც ამათრახებს, — ვინც „ზუზუნითა, ღიღინითა ნავითა“ კილობმოკრულ ჩანით მომავალ ემიკაღას ეგებება „... თქმითა ბანითა, ნაბიჯითა ქუჩებისა ზმანითა, გალსტუკითა, ბაკენბარდის ფხანითა“ — და მწარე გულისტყვივით აღნიშნავს:

კლუკვაზედა ვსცელით ყურძენს, ლელვს და ვაშლსა,
ბაგრამოტზე ატამს, გულაბის სხალსა,
მალინაზე გარგარს, უნაბს და წაბლსა,
მრავალს გავფცქენით მალაჩინსა დანითა“.

რაც შეეხება დავით ბატონიშვილის სატირული ლექსების ფორმას, ციტირებული ადგილებიდანაც ცხადად ჩანს მათი ხალხური კილო და სისადავე, რასაც ილია ჭავჭავაძე ევროპეიზმის ერთ-ერთ მთავარ ნიშნად მიიჩნევდა.

როგორც აღვნიშნეთ, დავით ბაგრატიონს მხატვრული პროზის სფეროშიც უცდია კალამი. 1803 წ. მას დაუწერია „ახალი შიხი“, რომლის რუსული თარგმანი შეუსრულებია სერგეი მიტროპოლსკის და გამოქვეყნებულია 1804 წელს პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის მიერ.

მიუხედავად ამ ნაწარმოებზე გამოთქმულ აზრთა სხვადასხვაობისა — ალ. ხახანაშვილი, ა. ლაისტი, კ. კეკელიძე, ტრ. რუხაძე, ალ. კალანდაძე, მას სენტიმენტალური მიმართულების თხზულებად მიიჩნევენ⁶¹, რასაც არ ეთანხმება ჯ. ჭუმბურიძე⁶² — არავინ უარყოფს, რომ „ახალ შიხს“ აშკარად ეტყობა ევროპული ლიტერატურის გავლენა. ამას აღნიშნავენ არა მარტო ის მკვლევარები, რომლებიც „ახალ შიხს“ სენტიმენტალური მიმართულების ნაწარმოებად მიიჩნევენ, მაგ. არტურ ლაისტი (რომელიც „ახალი შიხის“ პირველი შემფასებ-

61 ალ. ხახანაშვილის შეხედულებით „დ. ბატონიშვილის ნაწარმოები წარმოადგენს სათანადო ხარკს სენტიმენტალურ ლიტერატურისადმი რუსულ ლიტერატურაში კარაშინის „საბრალო ლიზას“ გამოჩენის დროიდან“ A. Хаханов, Очерки по истории грузинской словесности, выпуск III, 1901. стр. 340. (არტურ ლაისტის თანახმად ეს არის წერილების სახით დაწერილი უაღრესად სენტიმენტალური, სამიჯნურო ისტორია დ. ბატონიშვილისა (A. Leist, Das georgische Volk, Dresgen, S. 229, კ. კეკელიძის მიხედვით... მე-18 ს. გასულს ჩვენს მწერლობაში ჩნდება, დ. ბატონიშვილის „ახალი შიხის“ მეოხებით სენტიმენტალიზმის ნიმუშიც. (კ. კეკელიძე, ქართული ლიტ. ისტორია. ტ. II, 1941 წ. გვ. 273-4). ტრ. რუხაძის აზრით, ...სენტიმენტალური მიმართულება ჩვენს მწერლობაში იწყება დ. ბატონიშვილის თხზულებით „ახალი შიხი“ (ტრ. რუხაძე, ქართული ეპოსი გარდამავალი ხანის ლიტერატურაში, 1939, გვ. 65). „მე-19 ს. დამდეგს, — განაგრძობს ტრ. რუხაძე, — საქართველოში ყოველგვარი პირობა იყო... სენტიმენტალიზმის განვითარებისათვის“ (იქვე, გვ. 67—68). „ახალი შიხი“ ალ. კალანდაძის მტკიცებით „ორიგინალური სენტიმენტალური რომანია“ (ა. კალანდაძე, ლიტ. ნარკვევები, 1972, გვ. 164).

62 „ახალი შიხის“ თვით სიუჟეტური განვითარება და განსაკუთრებით კი მისი დასასრული, — წერს ჯ. ჭუმბურიძე, — არ არის დამახასიათებელი სენტიმენტალიზმისთვის“ (ჭუმბურ ჭუმბურიძე, ნარკვ. ქართული ლიტერატურისა და კრიტიკის ისტორიიდან, თბილისი, 1958, გვ. 37). „მე-19 ს. დასაწყისისათვის, — ამტკიცებს ავტორი, — ქართული სინამდვილე გამორიცხავდა სენტიმენტალიზმის, როგორც მიმართულების, ფეხის მოკიდებას ჩვენს მწერლობაში“ (იქვე, გვ. 32).

ლის ალ. ხახანაშვილის დებულებების — დავით ბატონიშვილმა „ცრემლიანი“ მიმართულების მომხიბვლელი გავლენით დაწერა რომანი ეპისტოლარული ფორმით (შეად. La Nouvelle Hélcise), სადაც თავის გმირად შესაძლებელია მონტესკიეს გავლენით, სპარსელი აირჩია“⁶³ — კვალდაკვალ წერს: „დავით ბატონიშვილმა, როგორც ალექსანდრე ხახანოვი უდაოდ მართებულად ფიქრობს, ეს ნაწარმოები („ახალი შიხი“ დ. ლ.) დაწერა შთაბეჭდილებით რიჩარდსონის რომანებისა, რომლებიც მან ალბათ რუსულ თარგმანებში გაიცნო... ეს თხზულება იმიტომ დავასახელე, რომ მეჩვენებინა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს ქართულ ლიტერატურაში ევროპული ლიტერატურის დამკვიდრება“⁶⁴ და ტრ. რუხაძე, (რომლის მიხედვითა „თავის დროის კულტურულ-ლიტერატურული ძეგლებიდან ყველაზე ძლიერ, როგორც ეს თავის დროზე პროფ. ალ. ხახანაშვილმა აღნიშნა, დ. ბატონიშვილის „ახალი შიხი“ განიცდის გავლენას კარამზინისა, რუსოსი, რიჩარდსონისა და სხვების, ე. ი. სენტიმენტალისტური შკოლისა“⁶⁵), არამედ ჯ. ჭუმბურიძეც. თავის ნარკვევში ჯ. ჭუმბურიძე ამტკიცებს — „დავით ბატონიშვილი... მაშინდელი რუსული და ევროპული ლიტერატურის გავლენას უდაოდ განიცდიდა“ და ბუნებრივად რომ მიიჩნევს „ახალი შიხის“ ავტორის დაინტერესებას რუსოს „ახალი ელოიზათი“, წერს: „დავით ბატონიშვილმა ეს ევროპული რომანი („ახალი ელოიზა“ — დ. ლ.) ჩვენი მწერლობის ტრადიციულ ხასიათს შეუფარდა და მას, ასე თუ ისე, ქართული ელფერი მისცა“⁶⁶. მკვლევარის ეს დებულება, ისევე როგორც „ახალი შიხის“ „ახალ ელოიზასთან“ შედარების საფუძველზე მისი მართებული დასკვნა, რომ „ახალი შიხის“ ლიტერატურული წყარო არის რუსოს „ახალი ელოიზა“ და არა რიჩარდსონის რომანები, რის „დასტურს სათაურშივე ვპოულობთ. რუსოს რომანი იწოდება: „ქიული ანუ ახალი ელოიზა“, წერილები ორი შეყვარებულისა, რომლებიც

⁶³ ალ. ხახანაშვილი, ნარკვევები, გვ. 340.

⁶⁴ არტურ ლაისტი, ზემოდასახელებული თხზულება, გვ. 229.

⁶⁵ ტრ. რუხაძე, ზემოდასახელებული „ქართული ეპოსი“, გვ. 67.

⁶⁶ ჯ. ჭუმბურიძე, ზემოდასახელებული ნარკვევები, გვ. 32.

ცხოვრობდნენ პატარა ქალაქში, ალპების ძირში. შეკრებილი ჟან-ჟაკ რუსოს მიერ“... დავით ბატონიშვილის სათაური კი გვამცნობს: „ახალი შიხი“ მიმოწერა საყვარლისა ანუ საყვარლისადმი, რომელნიცა ცხოვრობდნენ მთასა ქვეშე კავკასიისასა; ქმნილი ქართულსა ენასა ზედა საქართველოს მეფეს გიორგის ძის დავითის მიერ, ათორმეტ წერილებად“⁶⁷ და განცხადება „დავით ბატონიშვილს „ახალ ელოიზიდან“ ზოგიერთი წერილი გადმოუკეთებია, ჟიულისა და სენ-პრეს მრავალრიცხოვან წერილებიდან მას მხოლოდ თორმეტი შეურჩევი“⁶⁸; ისევე როგორც იმას აღიარებდა, რომ „ახალ შიხში“ ვლინდება „გრძნობის... მოზღვავება და ლირიკული სიჭარბე“ და ზემოთ უკვე ციტირებული მტკიცება „ამგვარად, დავით ბატონიშვილი, რომელიც მაშინდელი რუსული და ევროპული მწერლობის გავლენას უდაოდ განიცდიდა, ბუნებრივია რუსოს „ახალი ელოიზათი“ დაინტერესებულიყო. მაგრამ მან... ეს ევროპული რომანი ჩვენი მწერლობის ტრადიციულ ხასიათს შეუფარდა და მას ასე თუ ისე, ქართული ელფერი მისცა“⁶⁹ (ხაზგასმა ჩემია, დ. ლ.) — ყოველივე ეს კი არ გამორიცხავს, არამედ. პირიქით, ასაბუთებს კიდევაც „ახალი შიხის“ ტიპოლოგიურ მსგავსებას რუსულ-ევროპულ სენტიმენტალურ ლიტერატურასთან. ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ ის საბუთი არ გამოდგება, რომ სენ-პრე-ჟიულისა და შიხი-ფერიას „წერილები შინაარსობრივად არ ემთხვევიან ერთმანეთს და გრძნობის ის მოზღვავება და ლირიკული სიჭარბე, რაც „ახალ შიხში“ ვლინდება, თავისი ხასიათით არსებითად განსხვავდება მსგავსი მომენტებისაგან „ახალ ელოიზაში“⁷⁰. აღ კალანდაძის აღნიშვნისამებრ „ახალი შიხი“ ხომ თარგმნილი ან გადმოკეთებული ნაწარმოებები არაა, იგი ორიგინალური თხზულებაა⁷¹ დავით ბაგრატიონისა, რომელმაც სწორედ იმით, რომ „ჩვენი მწერლობის ტრადიციულ ხასიათს შეუფარდა“ რუსეთსა და ევროპაში იმ დროს გაბატონებული ლიტერატურული მიმარ-

67 ჯ. კუ მ ბ უ რ ი ძ ე. ზემოდასახელებული ნარკვევები, გვ. 29.

68 ი ქ ვ ე გვ. 30.

69 ი ქ ვ ე, გვ. 32.

70 ი ქ ვ ე. გვ. 30.

71 ა ლ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ე. ზემოდასახელებული ნარკვევები, გვ. 169.

თულების დამახასიათებელი ნიშანთვისებები და მარჯვედ გამოიყენა მისი ენობრივ-სტილიური თუ ენარობრივი თავისებურებანი, შექმნა, როგორც აღვნიშნეთ ტიპოლოგიურად რუსულ-ევროპული სენტიმენტალური ლიტერატურის ანალოგიური თხზულება და ხელი შეუწყო ქართულ მწერლობაში ევროპული ლიტერატურული გემოვნების დამკვიდრებას.

აქ განხილულ მსჯელობათა სხვადასხვაობის მიუხედავად, გამოქვეყნებულ შეხედულებათა მიხედვით, „ახალი შიხის“ იდეურ-შინაარსობრივ რაობაზე ყველა მკვლევარი ძირითადად ერთსა და იმავე აზრს იზიარებს. სახელდობრ, „ახალი შიხი“ წარმოდგენილია სამიჯნურო რომანად, რომელშიც გამოხატულია გაუზიარებელი ტრფობით გამოწვეული გრძნობათა დელვა და მწუხარება. მართალია, ტრ. რუხაძე კი აღნიშნავს და მართებულადაც, „ახალი შიხი“ არ არის რომანი“, რადგანაც „მასში ადამიანის გრძნობის ერთი კუთხე, ერთი ეპიზოდი გაშუქებულია“, მაგრამ მისი აზრითაც ამ ნაწარმოებში გადმოცემულია „სამიჯნურო მიწერ-მოწერა და მით გამოწვეული მიჯნურთა ცრემლები“⁷². ამ საერთოდ მიღებულ შეხედულებას არ ეთანხმება გ. ჯავახიშვილი, რომელიც „ახალ შიხს“ მიიჩნევს „პოლიტიკური ხასიათის ალეგორიად“, სადაც შიხის სახით დავით ბატონიშვილია წარმოდგენილი, ხოლო ფერიას სახით კონკრეტულად დარეჯანია გამოხატული, — ერეკლე მეფის მეუღლე, რომელსაც სურდა ტახტზე თავისი ძე იულონი აეყვანა, — ხოლო ზოგადად საქართველო⁷³.

გ. ჯავახიშვილმა ამ დებულებას ადასტურებს, როგორც ფერიას სიტყვები — „... აჰა წყარო ყვედრებისა მოჩანჩქარე მწუხარებისაგან და მქენჯნი სინდისისა და დამხოკი გულისა აღილორიკიებრთა, რომლისათვის მწადს გამოკითხვა ყოველთაგან ვითარმედ ჩემდაცა ჯერ არს შედგომა ურვისასა თუ არა“⁷⁴, რასაც იმოწმებს გ. ჯავახიშვილი, ისე თხზულების

⁷² ტრ. რუხაძე, ზემოდასახელებელი „ქართული ეპოსი“ გვ. 68.

⁷³ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ფონდი გ. ჯავახიშვილი — 127 და 128.

⁷⁴ იქვე, ფონდი — 1496, ფურცელი 16. „ახალი შიხიდან“ დამოწმებული ადგილები ამოწერილია მითითებული ხელნაწერიდან. ფრჩხილებში აღნიშნულია გვერდი.

მრავალი პასაჟი და თვით რუსული თარგმანიც კი, რომელიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება ქართული ტექსტისაგან. კერძოდ, თარგმანს, ორიგინალისაგან განსხვავებით (ვგულისხმობთ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ ორივე ხელნაწერს, ავტოგრაფი დღემდე უცნობია). როგორც ჩანს, ცენზურული მოსაზრებით, წამძღვარებული აქვს შესავალი, რომელიც, თითქოს, ნაწარმოების ფაბულას გვამცნობს⁷⁵, მაგრამ, ნამდვილად, გერონტი ქიქოძის აღნიშვნისამებრ, „არავითარი კავშირი არა აქვს არც „ახალი შიხის“ ქართულ ორიგინალურ ტექსტთან, არც რუსულ თარგმნილ ვარიანტთან. ის მხოლოდ მისი რელიგიურ-მორალური (უწინარეს ყოვლისა კი პოლიტიკური, დ. ლ.) ტენდენციის დასაფარავადაა წამძღვარებული“⁷⁶. მართლაც, წერილებში არსად ჩანს ფერია გლეხის ქალი იყოს, ან ფერიასა და შიხის განშორების მიზეზს რელიგიური რწმენის სხვადასხვაობა წარმოადგენდეს. მეტიც, როგორც გ. ქიქოძე აღნიშნავს, ნაწარმოებში „ქრისტიანობა და მაჰმადიანობა ერთი სიტყვითაც არ არის მინიშნებული“⁷⁷.

გარდა ამისა, რუსულ თარგმანში გამოტოვებულია კონკ-

75 „შიხ სანანი, სახელგანთქმული სპარსელი — ვკითხულობთ შესავალში — თავრიზიდან ჩამოვიდა საქართველოში და შეიყვარა ერთი გლეხი ქალი, სახელად ფერია. მგზნებარე სიყვარულმა წააქეზა იგი, ეთხოვა ფერიას ხელი, მაგრამ ფერია არ თანხმდება და წინადადებას აძლევს: ფერია მაშინ გახდება შიხ სანანის მეუღლე, როცა შიხ სანანი ღვინის სმას დაიწყებს. რადგან მაჰმადიანს აკრძალული აქვს ასეთი სასმელი. ხოლო შიხებისა და მოღვთისათვის ეს მით უფრო შეუწყნარებელია, შიხი იძულებული გახდა გასცლოდა ფერიას. მაგრამ მან მლე ინანა ფერიას რომ განშორდა და დაიწყო წერილების წერა. ფერიათ, წერილებს რომ კითხულობდა, სინანულმა შეიპყრო, რაც აღიარა შიხ სანანის წერილებზე მიწერილ პასუხში.“

Новый Ших или переписка на персидский вкус любовника с любовницей, живших при подошве Кавказских гор. Творение царевича грузинского Давыда. Переведено с грузинского губернским секретарем Сергеем Митропольским, В Санкт-Петербурге при имперской Академии Наук, 1804, стр. 3—4. შესავალშივე შიხს გაკეთებული აქვს მენიშვნა: „სახელწოდება შიხი სპარსულ ენაზე ნიშნავს მაჰმადიანური აღსარების აღიევის სექტის პირველ სასულიერო პირს“ (იქვე. გვ. 3).

76 გ. ქიქოძე, ეტიუდები და პორტრეტები, 1958. გვ. 70.

77 იქვე. გვ. 70.

რეტულ-ისტორიული პიროვნებებისა თუ მოვლენებზე მიმნიშნებელი ზოგიერთი მეტად საყურადღებო პასაჟი, რის შედეგადაც, მართალია, მთლიანად არ იკარგება, მაგრამ მნიშვნელოვნად ფერმკრთალდება ორიგინალის მწვავე პოლიტიკური შინაარსი და მას ჩვეულებრივი სამიჯნურო თხზულების ელფერი ეძლევა. ასე, მაგ.: შიხის პირველ წერილშივე ფერიასადმი, სადაც იგი სოფლისადმი მდურვას გამოსთქვამს — „ყოველისა კაცისა კეთილ დღეობა ესრეთ არ არის მასთან შეკრული, რათამცა სრულ უზრუნველ იყოს მდგომარეობა მისი. და უმეტეს ჩემსა ზედა ესე აქმნია სოფელმან და მოიცალა რათამცა მიმცეს ზრუნვასა და ესრეთცა მოიცალა, რომელ ვგონებ უსაცოდაესი ჩემსა პირსა ზედა ყოველისა ქვეყნისასა არა სად იპოებოდეს. მდევნა ბოროტ-შემთხვეულობათა, იავარ მყო მამულისაგანა, ღირსებისა და ქონებათა. კეთილობა ჩემი დაამწარა და აწ უკანასკნელ სრულ ჰყო საწადელ თვისი, რომელ მოყვრისა ჩემისაგან უცხო მყო და საუკუნოდ დაატყვევა იგი ტარტაროზსა შინა და მე უძალობასა მიმცა. თვალნი ჩემნი ყრუდ განმიკეთა და ცრემლნი ჩემნი მსგავსად უკიანისა გაამდიდრა, სული ჩემი გვამისაგან ჩემისა ესრეთ აბეზარ ჰყო, რომელ სიკვდილსა ნიადაგ დავეძებ და ვერსად მიპოვნია“⁽¹⁾ — ჩემ მიერ ხაზგასმული ფრაზიდან გამოტოვებულია „საუკუნოდ დაატყვევა იგი ტარტაროზსა შინა“ და ასე იკითხება «Сим жизнь моя сделалась для меня несносна, особенно когда я узнал о удалении моей любимцы»⁷⁸.

გარდა გამოტოვებული წინადადებისა, რასაც არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმდენად, რამდენადაც „ახალი შიხის“ საერთო შინაარსიდან გამომდინარე ტარტაროზი აქ ალეგორიულად წარმოადგენს მეფის რუსეთს, რომელმაც საქართველო ფაქტიურად თავის კოლონიად აქცია, თარგმნილი ნაწილი ზუსტად არ გამოხატავს ორიგინალის აზრს. აქ არ ჩანს, რომ სატრფოს დაცილება, რამაც შიხის სიცოცხლე აუტანელი გახადა „აქმნია სოფელმან“, რომლის მიმართაც ამბობს შიხი „კეთილობა ჩემი დაამწარა... მოყვრისა ჩემისაგან უცხო მყო

⁷⁸ „ახალი შიხი“, ზემოდასახელებული თარგმანი, გვ. 6.

და საუკუნოდ დაატყვევა იგი ტარტაროზსა შინაო“. ამას კი საგანგებო მნიშვნელობა აქვს, რადგან სწორედ ეს მოტივია მიზეზი სოფლიადაში დავით ბატონიშვილისეული სამდურავის გამომხატველი ლირიკისაც, რომელსაც როგორც იდეურ-შინა-არსობრივად, ისე განწყობილებითა და მხატვრული ქსოვილით ზედმიწევნით ესადაგება „ახალი შიხი“, სადაც „მამულისა-გან იავარყოფილი“ შიხი-დავითი სამშობლოს ხვედრთან მკიდროდ რომ აკავშირებს თავის ბედს „დატყვევებულ“ სატრფო-საქართველოს გამო მწარე საყვედურს აღუვლენს სოფელს.

დავუბრუნდეთ ისევ თარგმნილ ტექსტს. მეორე წერილში ფერიასადაში — „უბედურსა უბედურება ზედ დართვია. სოფელსა ჩემზედ მოუცლია. ღმერთნი განრისხებულ არიან, შავსეობა ჩემთვის კავკასიად გარდაუქმნიათ და ახლად პრომეტეიზად განსაზღვრილი ბოროტშემთხვეულობის კლდესა მიუმსკვალვარ და ნაცვლად ყორნისა ურვას ახოკინებს გულს“ (9) — გამოტოვებულია „შავსეობა ჩემთვის კავკასიად გარდაუქმნიათ“⁷⁹, მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებოა ამავე წერილიდან გამოტოვებული ის ადგილები. საიდანაც აშკარად ჩანს, რომ შიხის „ურვა“ საყვარლის მიერ ვნებიანი ტრფობის უარყოფით სულაც არაა გამოწვეული და წერილებში სატრფოს გულციობით გახელებული მიჯნურის საყვედური კი არ არის გადმოცემული, არამედ ბრალდება და იმავდროულად. შეგონებაცაა წარმოდგენილი პოლიტიკური მოწინააღმდეგისადაში, რომელმაც „ვინაიდან არა ჰსენა ისტორია და არცა ნამდვილი ვითარება“ (4) გასწირა იგი. ამის დასადასტურებლად დავიმოწმებთ ქართულ ტექსტს, რომელშიც ხაზგასმით აღვნიშნავთ თარგმანში გამოტოვებულ ადგილებს. სახელდობრ, შიხი საყვედურით მიმართავს ფერიას „მე მომკალ და ნაცვლად ჩემისა შენ განაცხოველე ესე ვითარი გვამი, რომლისა ტვირთვა მიწასაცა ემძიმების“ და განაგრძობს „მე ვუწყვი რომელ ჰქმნეს ესე ნაცვალგებისათვის. რომლისა პირისპირ ძალმიცს გამართლება... შენ ამით განიშვებ, რომელ ნაცვალგებით მომკალ მე, არამედ გარდა ჩემსა მოკალიცა ესე ვითარი

79 „ახალი შიხი“, ზემოთდასახელებული თარგმანი, გვ. 12.

და წარსწყმიდე, რომლისაცა ქცევასა მინერვა ეშურებოდა და სხვაცა გარდა ამისა ტყვე ჰყავ, რომლისათვის ტკივნეულობასა შემდგომსა შინა უამსა სცნობ და აღმოფხარ სახლი ესე ვითარი რომელიცა იყო დევნილ სოფლისაგან და კუალად ბრუნასავე სოფლისასა სწადდა აღდგინება მისი.

რა ჰქმენ დარაი, მხილებისაგან ვიშიშვი, ნუშუმე მწუხარებასა მიეცე და ოდეს იგი გამოფხიზლდების მაშინ გრძნობ სიმართლესა ჩემსა, მაშინ გრძნობ მოხსენებასა ჩემსა, მაშინ ედება ფასი წერილსა ამასა და მაშინ იქნები მტირალ საუკუნოდ. რომელსაცა მე ესლა მაქვს მხოლოდ სანუგეშოდ, მაგრა ესე უკანასკნელი. ჰოი ზენარო ვითარ წარმოვიდგენდი, რომელ დღესა ჩემსა ესრეთ განამწარებდი, ვითარ მოვიგონებდი, რომელ მტერთა სახლისა შენისათა ექმნებოდი ზიარ დაცემისათვის სახლისა შენისა, თუმცადა სოფელი უცემს ყოველთა, მაგრა იგიცა არა თუ თანხმობითა, მცბიერთა და უგვანთა. (4). შეად. თარგმანი გვ. 14—16.

ხაზგასმული, ე. ი. თარგმანში გამოტოვებული პასაჟებიდან ცხადად ჩანს, როგორც ის, რომ ნაწარმოებში ფერიას სახით კონკრეტულ პლანში დარეჯან დედოფალია წარმოდგენილი, ისე გიორგი მეცამეტეს გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს სამეფო კარზე შექმნილი სიტუაცია, რამაც დავით ბაგრატიონის აზრით, ხელი შეუწყო რუსეთის იმპერატორის მიერ ჩვენი ქვეყნის ფაქტიურ ანექსიას. საქმე ისაა, რომ როგორც ცნობილია, ერეკლე მეორის ანდერძით, გიორგი მეცამეტეს ტახტზე თანმიმდევრულად ჯერ მისი უმცროსი ძმები უნდა ასულიყვნენ. გიორგიმ დაარღვია ერეკლეს ანდერძი და ტახტი სიცოცხლეშივე თავის უფროს ძეს — დავითს დაუმტკიცა. ერეკლეს გარდაცვალების შემდეგ დავით ბაგრატიონს სასახლის წრეებში მრავალ მომხრესთან ერთად ბევრი მოწინააღმდეგეც გაუჩნდა. განსაკუთრებით აქტიურობდა ერეკლეს ქვრივი, იულონის დედა, დარეჯან დედოფალი, დავითის ოპოზიციის ყველაზე ძლიერი ჯგუფის — „იულონის პარტიის“ სულის ჩამდგმელი, რომელიც ყველაფერს აკეთებდა, რომ ტახტზე თავისი ძე — იულონი დაესვა. ბუნებრივია რუსეთის იმპერატორს გამოეყენებინა სასახლის კარზე წარმოებული ინტრიგა და დავითიც, რომელიც 1801 წლის 12 სექტემბრის მანიფესტის შემდეგაც იმედოვნებდა ბაგრა-

ტოვანთა გვარის კვლავ აღზევებაზე, როგორც ალექსანდრე პირველის მიერ რუსეთში „მიწვევას“, ფაქტიურად საქართველოდან გასახლებას (რაც, უწინარეს ყოვლისა, იმით იყო გამოწვეული, რომ ნაპოლეონის თაყვანისმცემელი იმპერატორს საშიშ პიროვნებად მიიჩნევდა), ისე საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვას აბრალებდა მის წინააღმდეგ მოქმედ ოპოზიციას, კერძოდ დარეჯანს, ვინც ფერია—დარეჯანის მიმართ შიხი—დავითის სიტყვით „მტერთა სახლისა თვისათა ექმნა ზიარ დაცემსათვის სახლისა თვისისა და განაცხოველა ესე ვითარი გვამი, რომლისა ტვირთვა მიწასაც ემსიმების“, ახუ როგორც გვიან მეცხრე წერილში წერს შიხი „აუფლა თავსა თვისას ზედა ესე ვითარი გვამი, რომელ ექმნა მას მომაცთუნებელ“ (18).

თუმცა ჩვენს მიერ ციტირებული გამოტოვებული და უზუსტოდ თარგმნილი პასაჟები, რომელთა სრულად წარმოდგენას თხზულების ერთი მესამედის გადმოწერა მაინც დასჭირდებოდა, „ახალ შიხს“ როგორც აღვნიშნეთ, ჩვეულებრივი სამიჯნურო მიმოწერის ელფერს აძლევს, მაგრამ იჭიდანაც. რაც შედარებით ზუსტად არის თარგმნილი, ამჟამად ჩანს, რომ ნაწარმოებში ალეგორიულად, ფერიას სახით ზოგად პლანში წარმოდგენილია საქართველო, რომლის დამოუკიდებლობის დაკარგვაა ნამდვილი მიზეზი შიხი — დავითის ურვისა. ამის დამადასტურებელი მრავალი ადგილიდან ყურადღებას იპყრობს შიხის მეშვიდე წერილი ფერიასადმი — „მეცხრამეტე საუკუნესა ამას შინა ზავყოფილმან განთიადმან განაბრწყინვა ყოველი ქვეყანა ურთიერთისადმი დაზავებითა, მაგრამ პირისპირ ამისა გულსა შენსა და ჩემსა შეუდვა დისკურმან ახალი აღრევა. რად შეისხენ ფრთენი და განფრთიდი გულისა ჩემისა წალკოტით, და წინათ ვერ განიხილე, რომელ ცემითა ფრთეთა დროსა არეისასა ცვილისა ფრთენი მსწრაფლ განდნებოდნენ და მოიშთვებოდნი მწუხარებისა პელეგონსა, რომელიცა არს შედგმულ უბედურთა გვამთა ცრემლთაგან“ (13. ხაზგასმა ჩემია, დ. ლ.).

გ. ჯავახიშვილის თქმისა არ იყო, რა კავშირი აქვს ამას მიჯნურობასთან?⁸⁰ ცხადია, — არაერთი. აქ გამოხატული

⁸⁰ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი. ფ. გ. ჯავახიშვილი — 127, გვ. 13.

გულისტკივილი გაუზიარებელი ტრფობით გამოწვეული მწარე საყვედურით კი არ არის მიჯნურისადმი, არამედ იმ შეგნებით არის ნაკარნახევი, რომ სწორედ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, მცირე ერთა დაცვისა და განთავისუფლების ხანად მიჩნეულ ეპოქაში არ იქნა გათვალისწინებული, ანუ, შიხის სიტყვებით, არა სცნეს „ისტორია და არცა ნამდვილი ვითარება“ და „აღმოიფხვრა სახლი ესე ვითარი, რომელიცა იყო დევნილი სოფლისაგან და კვალად ბრუნვასვე სოფლისასა სწადდა აღდგინება მისი“.

ამ თვალსაზრისით არანაკლებ საყურადღებოა ფერიას პასუხები შიხისადმი, რომლის სახითაც ნაწარმოებში კონკრეტულ პლანში დავით ბაგრატიონი, ხოლო ზოგად პლანში ქართველი საზოგადოების ის ნაწილია წარმოდგენილი, ვინც აღმოსავლეთის აგრესორთა შემოტევისაგან თავდასაცავად რუსეთის მფარველობას გულით უჭერდა მხარს, მაგრამ მის შემდეგ, რაც ჩრდილოეთის ძლიერმა იმპერიამ ხელშეკრულება დაარღვია და საქართველო შეიერთა, ფერიას სიტყვებით რომ ვთქვათ, „დატყვევებული“ ქვეყნის გამოხსნას „პოლიტიკური ნაჯღაბებით“ ცდილობდა. ფერია აწინდელ ყოფაში ჩაგდების გამო სწორედ შიხს სდებს ბრალს „თვით უწყი — სწერს იგი შიხს მეშვიდე პასუხში, — ვითარმედ რწმუნებითა ქურუმთა რეცა წინამეტქვეთათა, რომელთაცა არა თუ მყობადისა, არამედ ნამყოისაცა არა რაიმე უწყოდენ შემსვი სპილენძისა ზღუდესა მწუხარებითა მოზღუდვილისაო“ (16) და გულისტკივილით რომ მოაგონებს „შენ არა იგი ხარ, რომელმან განსცვალე ოქროისა საკურველი სპილენძსა ზედა, შენ არა იგი ხარ, რომელ, შევარდნილმან შენსა ცირციისასა ჭალაკსა არლა სადმე გწადდა გამოსვლავი მუნით, ვიდრე არ განეშორა უმეცრებისა იგი ორთქლი შემხმობი ტვინისა არმურით უმეცრებისათაო“ (აშკარა მინიშნება იმაზე, რომ დავით ბაგრატიონი თავად უჭერდა მხარს საქართველოს რუსეთის მფარველობის ქვეშ შესვლას) მწარედ საყვედურობს „შენ, რომელიცა არა თუ მე მხოლოდ აღმიარებ, არამედ მოთხრობისაებრ შენისა გაქვს ადრიანტი ჩემი სათაყვანოდ შენდა, არათუ შემწირე რაი ნაქონებისაგან შენისა, არამედ ესეცა გცონის, რომელ შეიმოსო მამაკაცებრ

და გამოძიხსნა ტარტაროზისაგან“ (17). მაგრამ იმ შეხედულებების დასადასტურებლად, რომ „ახალი შიხი“ პოლიტიკური ხასიათის ნაწარმოებია და არა სამიჯნურო თხზულება, ხოლო ფერიას სახით კავკასიის მთის ძირში მცხოვრები გლეხი ქალი კი არ არის წარმოდგენილი, არამედ საქართველო, რომლის „ტარტაროზისაგან გამოსახსნელად“ „თვინიერ პოლიტიკებრ ნაჯღაბვისა“ ფერიას აზრით, არაფერი კეთდებოდა, საგანგებო მნიშვნელობა აქვს ფერიას მესუთე პასუხს შიხისადმი — „ვითარ არ გულის-ხმა ვყო ეტნასა ზედა ყოფა ჩემი, რომელიცა მარადის გაფაციცებით ვსჭვრეტ გამოძხსნელსა. გარდა არა რაიმე იხილვების მცირეიცა ნიშანი რათამცა მეც გამიყვანოს ზღვასა კრიტისასა. ვინ გადაიქცევა წვიმად ოქროისა ნუგეშინის ცემისათვის ჩემისა.

მარადის მზა არის სახლი სულისა ახლისა ბაუციზასი წვევისათვის ღმერთთასა, უმეტეს განზრახვითა ამით, რათა ახალი ესე ერნი ფრიგვიელნი გარდააქციოს ნაცრად. რომლისა ძალით მივეცე განსხვავენებასა განრინებითა, გარნა მე სხვასა არა რაიმეს ვხედავ გამობხსნისა ჩემისა ნიშანსა, თვინიერ პოლიტიკებრისა ნაჯღაბვისასა“ (14).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შიხის წერილებით გულმობრუნებული და „პოლიტიკებრისა ნაჯღაბვის“ უსარგებლობაში დარწმუნებული ფერია მეთერთმეტე წერილში ამხნევებს შიხს და სასოწარკვეთილი გოდებიდან აქტიური მოქმედებისაკენ მოუწოდებს მას, „ოდეს იადონმა შვენიერსა წალკოტით დაჰკარგოს ბუდეი თვისი. შვენის მას, რათა არა სრულად სასოწარკვეთილი აბეზარ იქმნეს ყეფით განვლისაგან არისა წალკოტისა მის და ეძიოს ღონე კვალად შესვლისათვის მას შინა და ოდეს გვრიტი განმწარდეს სიშორისა ძლით სარვისა, ხამს მისდა მარად ღულუნნი, ვიდრე მიემთხვოს საწადელსა თვისსა“ (27), — რაც იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ქართველი საზოგადოების გარკვეულ ნაწილში ცარიზმის მიერ საქართველოს შეერთებისთანავე წარმოიშვა იდეა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა. რომლის განხორციელების ცდას 1832 წლის შეთქმულება წარმოადგენდა.

გარდა აქ წარმოდგენილი მასალისა, „ახალ შიხში“ სათა-

ნადო გამოძახილს პოულობს ეპოქის სხვა „მალეღვებელი იდეებიც“, რომელთაგან ყურადღებას იპყრობს თხზულებაში გატარებული შეხედულება — „სულსა თვინიერ ხორცისა არა ძალუცს ცხოველ ყოფა“ (25) და განმანათლებელთა მიერ დამკვიდრებული ბუნებრივ სამართალს, ანუ, როგორც დავითი წერს „ბუნებითი სჯულის“ აღიარება: „სადაც არა არს ცნობა ბუნებითისა სჯულისა — წერს ფერია შიხს — მუნ არა აქვს ადგილი სინდისსა. სადაც არა არს შედგომა ბუნებითისა სჯულისა, მუნ არა არს სავანე პატიოსნებისა, მით რამეთუ საქმენი ყოველნი საქმითგან იცნობიან“ (7).

სწორედ ამ იდეებით და იმ დროს რუსულ-ევროპულ მწერლობაში პოპულარული მიმდინარეობისათვის დამახასიათებელი მხატვრული ქსოვილით „ახალ შიხს“ მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს დავით ბაგრატიონის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში, „როგორც ევროპული მოწინავე აზროვნების ერთ-ერთ პირველ გამოვლინებას“⁸¹ და ევროპეიზმისაკენ წინ გადადგმულ ნაბიჯს ქართულ მწერლობაში.

საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და სულიერი ცხოვრების, ევროპული გზით წარმართვისათვის დაუცხრომელ მაშვრალად გვევლინება იოანე ბაგრატიონი, რომლის მუდმივი ზრუნვის საგანს საქართველოშიც და სამშობლოდან რუსეთში იძულებითი გადასახლების შემდეგაც თავისი ქვეყნის ტრაგიკული ბედი წარმოადგენდა.

იოანეს — დავით ბაგრატიონის მომდევნო ძმას, — როგორც ერთ-ერთ პირველ განმანათლებელს, ღრმად სწამდა. „რომელ მიზეზი ერთა ბედნიერებისა არს მარადის განათლება გონებისა მათისა და რომელ განვითარება გონებისა შეიყვანებს მათ კეთილდღეობასა შინა და აღიყვანებსცა თხემსა ზედა კეთილდღეობისასა“⁸² და ამიტომაც „სიყვარულისა და

⁸¹ გ. ქ ი ქ ძ ე, ზემოთ დასახელებული — ეტიუდები და პორტრეტები“, 83-71.

⁸² ქ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, II—2196, ფ. 1.

ერთგულებისა გამო მამულისა დღედაღამ იღწვოდა „სხვათა და სხვათა წერილთა სასარგებლოთა გარდმოღებად“⁸³. ამ ღვაწლის შედეგია მისი მდიდარი ლიტერატურული მემკვიდრეობა გაოცებას რომ იწვევს თავისი მრავალფეროვნებით. რასაც ადასტურებს თხზულების „სხვათა და სხვათა სწავლათს შეკრებულებანის“ წინასიტყვაობაში იოანეს მიერ შედგენილი ნუსხა შრომებისა, რომელიც სულაც არ არის სრულყოფილი“⁸⁴. თავი რომ დავანებოთ საკუთარ და თარგმნილ ლექსებს, რომელთა შორის მოიპოვება დერჟავინის „ღმერთი“ და ვოლტერის „აღსარება“, „სიაში“ შეტანილი არ არის იოანე ბაგრატიონის ორი უმთავრესი ორიგინალური თხზულება: „სკუღღება“, რომელიც მან 1799 წელს წარუდგინა გიორგი მეფეს და, რაც მთავარია, „ხუმარ-სწავლა“ ანუ, როგორც მას ტრადიციულად უწოდებენ, „კალმასობა“, რომელიც მეცნიერების თითქმის ყოველ დარგის მიღწევათა ქართველი მკითხველისათვის ხელმისაწვდომად გადმოცემის ცდაც არის და, იმავდროულად, მხატვრულად ასახავს ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრებას და ზნე-ჩვეულებებს, საქართველოს აწმყოს და წარსულს.

იოანე ბაგრატიონის 80 წინადადებისაგან შემდგარი „სკუღღება“ წარმოადგენს ქვეყნის მართვის, მისი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომიური ცხოვრების ევროპულ სახელმწიფოთა ნიმუშით წარმართვის პროექტს, რომელშიც მუდმივი ჯარის დაწესებასა და სახელმწიფო აპარატის გამარტივება-გაიაფებასთან ერთად ომის, ზავის და სხვა უმნიშვნელოვანეს „მძიმე საქმეების“ გადასაწყვეტად გათვალისწინებულია სათათბირო ორგანოს დაარსება, სადაც „ქართლიდამ“, „კახეთიდამ“ და „სათათრეთიდამ“ სამ-სამი „კარგი შთამომავლობის“ „გამოჩენილ“ პირთა გვერდით სამი „მოქალაქეებიდამ“ უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი.

„სკუღღების“ მიხედვით „ოდეს იკონომია მოვა თავის წესსა შინა ყოველივე შესაძლებელ არს წარმართვად“, ხოლო „იკონომიის წესსა შინა“ მოყვანის უმნიშვნელოვანეს პირობად ეროვნულ საფუძველზე დამყარებული ვაჭრობა-მრეწვე-

83 იქვე. ფ. 1

84 იქვე. ფ. 1.

ლობის განვითარებაა აღიარებული, რადგან იოანეს აზრით, „ეს ძლიერება იქნება ჩვენი, ოდესაცა ვაჭარნიცა ჩვენი იქნებიან“ და, ამიტომაც, პროექტში „ქართლიდამ, კახეთიდამ“ ისევ „ვაჭრებთან ნამყოფ“ რამდენიმე კაცის შერჩევა და ვაჭრობაში განსასწავლად „სახელმწიფოს შემოსავლიდან“ მათთვის ხელის გამართვაა გათვალისწინებული⁸⁵, ხოლო პარაგრაფში „ხელოვანთათვის“ „ყოვლისა გვარისა ხელოვნების... მიხანიკისა და სხვათა სახმარობათა, წისქვილებისა, შენობებისა მცოდნეთა კაცთა უცხო ქვეყნებიდამ მოყვანის“ — ამ სწავლათა გამრავლების“ და „აგრეთვე საქსოვებისა მცოდნეთა და თევზთა მონადირეთა კაცთა შოვნის“ ამოცანაა დასახული.

„სჯულდებაში“, სადაც საგანგებო ყურადღების საგნად არის ქცეული კულტურისა და განათლების სფერო. რომელიც „განათლების თავადად“ სახელდებულ „განათლების მოხელეს“ უნდა დაქვემდებარებოდა — „იყოს განათლების მოხელე, ესე იგი სკოლებისა, სხვა სასწავლებლებისა და სტამბის საქმეში“ (12) განსაკუთრებით საინტერესოა ის, რომ „ტიფლისისა, გორსა და თელავს შინა“ სამი უმაღლესი ტიპის სკოლის დაარსებასთან ერთად, რომლებშიც თავადაზნაურთა და „პირველ მოქალაქეთა“ შვილებს უნდა „მცოდნენი კაცნი ასწავლიდნენ სამეცნიერო სწავლასა, სამხედროსაცა, აგრეთვე ენებსა“, გათვალისწინებულია „მდაბალი სასწავლებლებიც, დუქნები ანუ სახლები“, სადაც „ისწავლიდნენ მსახურნი კაცის შვილნი და მდაბლები ვაჭართა შვილები, აგრეთვე გლეხისაცა, ვის როგორად შეეძლოს“ (27). აქ იმასთან ერთად, რომ სწავლა, ყოველშემთხვევაში პირველდაწყებითი, არაა გამოცხადებული რომელიმე წოდების პრივილეგიად და გლეხის შვილებსაც შეუძლიათ ისწავლონ, ქვეყნის ეკონომიური გაძლიერების. ანუ იოანეს სიტყვებით „შემოსავალთ განვრცობის“ პირობებში პირველდაწყებითი სწავლის სახელმწიფოს მიერ უზრუნველყოფის საკითხია დაყენებული. პრო-

⁸⁵ ი. ხ. ი. ბატონიშვილი, სჯულდება, ტექსტი გამოსაკვამდ მოამზადა, შესავალი ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ივ. სურგულაძემ, თბილისი. 1957, გვ. 39—40. შემდეგში ადგილები ამ გამოცემიდან არის დამოწმებული. ფრჩხილებში ნაჩვენებია გვერდი.

ექტში „მდაბალი სასწავლებლების“ პროგრამის განსაზღვრასთან ერთად — „მას შინა ჰსწავლობდნენ ქართულსა, სომხურსა, თათრულსა, რუსულსა და, თუ შეიძლება ბერძნული და ლათინურიცა“ — ნათქვამია „უკეთესი იქნება ოსტატები ანუ მასწავლებელნი იყვნენ მეფის ხარჯითა, ხოლო მოწაფენი თავათ მშობელთ ხარჯითა, ვიდრე შემოსავალთ განვრცობამდე“ (27). ცხადია, ამ პროექტში გათვალისწინებულ გლახთა შვილების სწავლების უფლებას ფეოდალური საქართველოს პირობებში პირველდაწყებითი სწავლის სახელმწიფო ხარჯით უზრუნველყოფა აქცევდა მარტოოდენ ფიქციიდან რეალურ სინამდვილედ და ეს, როგორც ჩანს, კარგად ჰქონდა შეგნებული იოანე ბაგრატიონს.

დასასრულ. განათლების დარგში აღსანიშნავია ისიც. რომ პროექტის მიხედვით, სასულიერო სწავლება გამოყოფილია საეროსაგან — „ესე სახედვე — წერს იოანე — სასულიერო სასწავლებლები იყოს განწესებით და ამის მეურნეობა აქუნდეს კათალიკოსს და სულიერს მთავარსა“ (27).

არა ნაკლებ საყურადღებოა „სჯულდებაში“ გაზეთის გამოცემისა (თვეში ორჯერ) და ბიბლიოთეკის დაარსების წინადადებები. პროექტის მიხედვით „ბიბლიოთეკას სახლი“ წიგნსაცავიც უნდა ყოფილიყო და თავისებური მუზეუმიც. სადაც „ყოველი საერო და საეკლესიო წიგნი, რაც შეიძლებაოდეს იქ იცევიბოდეს (57).

აქ დამოწმებული ამონაწერები, ისევე როგორც „სჯულდებაში“ წამოყენებული სხვა სოციალური და პოლიტიკურ ეკონომიური ხასიათის წინადადებანი, აშკარად მოწმობენ იოანე ბაგრატიონის ევროპულ ორიენტაციას, და მის მისწრაფებას საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრების ევროპულ სახელმწიფოთა ნიმუშით წარმართვისა, რაც თავის მხრივ, შედეგი იყო ერეკლე მეორის შვილიშვილის ფართო ევროპული განათლებისა, რომელიც მან გააღრმავა პეტერბურგში გადასახლების შემდეგ, სადაც ცხოვრობდა იგი 1801 წლიდან სიკვდილამდე.

სწორედ იქ, რუსეთში (რომლის წარმატებანი მეცნიერებისა და კულტურის დარგში გაცემას იწვევდა, რაც გამოხატული აქვს იოანე ბაგრატიონის თანამედროვე ვასილ ქე-

ლიძეს იოანესადმი მიძღვნილ წინასიტყვაობაში თავისეული თარგმნილი წიგნისა „მოკლე ხელისმძღვანელობა მხაზველობითისა ხელოვნებისადმი“, სადაც იგი წერდა „საცნაურ უკვე არს წინაშე ყოველთა ვითარსა ზედა აღვიდა ხარისხსა სიბრძნისასა რუსეთი ერთსა შინა საუკუნესა, რომელიცა უპირველესთა ევროპიის განათლებულთა სიბრძნით ქვეყანათა არა მხოლოდ ესწრებისყუ, არამედ მოკლესა შინა ქამსა კნინდა წარუსწრებსცა ყოველთა შინა სწავლასა, ვითარცა აზნაურობათსა, აგრეთვე გონებითსაცა“⁸⁶) შექმნა იოანე ბაგრატიონმა არსებითად თავისი თხზულებანი.

იმპულსი იოანეს ამ დაუღალავი შრომისა აღნიშნული აქვს იონა ხელაშვილს მეგობრისადმი მიმართვაში „ღღეღაღამ ათევთ წერითა, რათამცა სარგებლობანი შესძინოთ ერსა“ (ხაზგასმა ჩემია, დ. ლ.) და, მართლაც, სამშობლოს სიყვარული, იმისი რწმენა, რომ თავისი შრომით ბედნიერებისაკენ გაუკაფავდა გზას „ერთმემამულეთა“, ანიჭებდა საქართველოს კეთილდღეობისათვის მზრუნველ პატრიოტს ძალას „ხელხეზად“ მძიმე საქმისა. ამას თავადაც აღნიშნავს იოანე კონდილიაკის „ლოგიკის“ თავისეული თარგმანისათვის წამძღვარებულ მიძღვნაში, სადაც დაბეჭდვით რომ წერს, — „...უმჯობეს ყოველთა საუნჯეთა... არს სწავლა. სწავლა, რომელიცა სცვალებს გონებასა უვიცთასა, სწავლა, რომელიცა აღიყვანს ზე და დაახედებს ქვე... — იმასაც განმარტავს „ხელხეზად ამისა“. იმან მაიძულაო, რომ „სარგებელ ექმნასთ ერთმემამულეთა ჩვენთა და ისარგებლონ ამით, ვინაიდგან ბუნებითი სიყვარული მაიძულებს დაღალვად ფიქრთა შინა ბედნიერებისა მათისათვისა“⁸⁷.

იმავე მიძღვნაში, სადაც იოანე ბაგრატიონი სწავლა-განათლების ევროპული სისტემის მომხრედ წარმოგვიდგება („...მოგიძღვანე წიგნი ესე — სწერს იგი დავით რექტორს — რათა მისცე მათ (მოსწავლეებს დ. ლ.) მათემატიკური ცნობაცა, რომელიც აწ არს ეგსახედვე ევროპასა შინაცა. მეცა მიმხედმან ამისა, რათა იყოს ჩვენშიაც ესეგვარი სწავლება, ვი-

86 კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, II — 2375. გვ. 22.

87 ი ქ ვ ე, S—1151, ფ. 4.

წყე ამისთვის კეთილი საქმე⁸⁸) ყურადღებას იპყრობს „კალმასობის“ ავტორის დამოკიდებულება ანტონ პირველისადმი, ვის მიმბაძველადაც აცხადებს იგი თავის თავს. „რადგან კეთილისა მიბაძვა კეთილ არს, ამისთვის მიბაძვ ვექმენ უწმინდესობას მისსაო“ — წერს იოანე დავით რექტორს და იქვე დართულ იამბიკოში ახასიათებს მოღვაწეობას „პირველის ანტონის, პატრიარხ კათალიკოსისა“, რომელსაც, უწინარეს ყოვლისა, იმიტომ აღუვლენს ხოტბას, რომ

— ყოვლად ბრძენ გნომსა ეთარგმნა აქ წერილნი:
მეტაფიზიკა, ლოლიკა ფიზიკითურთ
და ითიკაც ბავშვისტრისაგან თხზულნი

და რომ ანტონმა —

ყოვლად ბრძენმან, გონება ნათელ-ვრცელმან,
მკვერ გამომთქმელმან. მსმენელთ სატებობად მთხზველმან,
ისტორიკ ძველმან და ღრმა ღვთისმეტყველმან
შრომა ჰყო მცდელმან. გულითად მომწადნელმან,
რათა ნათელცეს ქართველთა სიბრძნის მზებან⁸⁹.

იამბიკოში გამოხატული დიდი მოწიწება ანტონისადმი — რომელიც წარმოდგენილია პიროვნებად, ვისგან —

მდინარე წყარო შვენ-მეტყველების
მოკამკამეობს, მომდინარეობს სიბრძნის წყალობით,
რათა მომირწყოს ველნი მკენარ-უმეტროვანი.
და განმანგულ ჰყვნეს ეკალნი მამთუნი მათნი,
რომელთა ექმნა ანტონის ხელი ნამგლად⁹⁰.

იოანე ბაგრატიონმა თავისი მოღვაწეობითაც დაადასტურა. „კალმასობის“ ავტორიც ანტონ პირველის კვალდაკვალ საქართველოს ეკონომიური და პოლიტიკური ძლიერების საფუძვლად განათლებული მონარქის სკიპტრის ქვეშ ქვეყნის გაერთიანებას მიიჩნევდა, „წყობილსიტყვაობის“ შემთხზველის მსგავსად სამშობლოს უკეთეს მომავალს მის ევროპეიზაციას უკავშირებდა და „ერთა ბედნიერების“ უშრეტ წყაროდ „გონების განათლებას“ რომ რაცხდა. „დღედაღამ ათევდა წე-

⁸⁸ კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ინსტიტუტი S — 1151, ფ. 5.

⁸⁹ იქვე. S — 1151, ფ. 4.

⁹⁰ იქვე. S—1151, ფ. 4—5.

რითა“, რათა ქართველი ხალხი ევროპული კულტურისათვის ეზიარებინა. ამ თვალსაზრისით იოანე ბაგრატიონი დიხსაც მიმბაძველი იყო ანტონ პირველისა და თუმცა მათი მსოფლმხედველობა და ლიტერატურული პრაქტიკა მნიშვნელოვანად განსხვავდება ერთმანეთისაგან, მაგრამ სწორედ ამ სხვაობის გამო გვევლინება იოანე ბაგრატიონი თავისი წინამორბედის ერთგულ მოწაფედ, მისი საქმის ღირსეულ გამგრძელებლად და არა ეპიგონად. საქმე ისაა, რომ ეს სხვაობა შედეგია ნახევარი საუკუნის მანძილზე (რაც აცილებს მათ მოღვაწეობას ერთმანეთისაგან) საზოგადოებრივ აზროვნებაში მომხდარი დიდი ძვრებისა, რომელიც გამოხატულია თავისი დროის მეცნიერებისა და ლიტერატურის განვითარების დონეზე მდგომი იოანე ბაგრატიონის შემოქმედებაში, განსაკუთრებით კი „კალმასობაში“.

ასე მაგ., თუ ანტონ ბაგრატიონი როგორც თავისი ორიგინალური თხზულებებით, ისე ვოლფის პოპულარიზატორის — ბაუმისტერის ნაწარმოებების თარგმანით რაციონალიზმის მიმდევრად წარმოგვიდგება, იოანე ბაგრატიონი, მთარგმნელი კონდილიაკისა — „ლოკის უშუალო მოწაფისა და ფრანგი მიმდევრისა“, რომელმაც დაუყოვნებლივ მიმართა ლოკის სენსუალიზმს XVII საუკუნის მეტაფიზიკის წინააღმდეგ და „დაამტკიცა, რომ ფრანგებმა სრული უფლებით უარყვეს მეტაფიზიკა, როგორც წარმოსახვისა და მცდარი თეოლოგიური შეხედულებების უბრალო და უხეირო ნაყოფი“⁹¹ — სენსუალიზმის მქადაგებლად გვევლინება. ეს აშკარად ჩანს, როგორც „კალმასობის“ დასაწყისში (დღე მესამე, პარაგრაფი „კაცისათვის“), ისე მის დასასრულს (პარაგრაფი „იდეთათვის“). მართალია, ლ. აბაშიძესთან საუბარში იოანე თავისი განმარტებით სულისა „სული არის პსიხი, რომელიცა ეამიერად კაცთა შორის მწერტელობს ყოველსავე შემეცნებასა... თვინიერ მცირისა მონაწილეობითა სხეულისათა“⁹², ხარკს უხ-

⁹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. III, стр. 258—259.

⁹² ი. ბატონიშვილი, „კალმასობა“, ტომი I, კ. კეკელიძის და ალ. ბარამიძის რედაქციით, 1936, ტ. I, გვ. 14. შემდეგში ყველგან ადგილები დამოწმებულია ამ გამოცემის მიხედვით. ფრჩხილებში მითითებულია ტომი და გვერდი. (მეორე ტომი გამოცემულია 1948 წ.).

დის გაბატონებულ შეხედულებას, მაგრამ მთელი შემდგომი მსჯელობის მიხედვით ეს განმარტება ლიტონ ფრაზად რჩება, რადგან სულის მთავარ თვისებად ისაა მიჩნეული. რომ მას აქვს „ხუთნი უკვე გრძნობანი“ „საშუალებითა უკვე ამა ხუთთა გრძნობათა სული ჩვენი მიმღებლობს მცნობელობასა“ (1, 14), და, რაც მთავარია, სული ჩვენი „მიმღებლობს“ „მცნობელობასა მყოფთათვის გარეშე მისსა ნივთთა“ „საშუალებითა ნერვებთათა (ანუ მგრძნობელთა ძარღვებთაგან), რომელნიცა უკვე არიან თანაზიარნი კერძოთადმი გრძნობისა შემადგენელთა, რომელნიცა მიაართმევენ მოქმედებათა თვისთა გონებასა, რომელიცა მდგომობს, ფილოსოფოსთაებრ, უმეტეს ტვინსა შინა, ხოლო ტვინსა მას შინა არს უკვე უწყებული ადგილი, სადაცა ყოველნი უკვე წევრნი შეერთდებიან და ეს არს ადგილი იგი, სადაცა ხელმწიფებს უკვე სული და ამა მოქმედებათა ძლით მომპოვნებლობს იგი ყოველთა მცნობელობათა ნივთთათვის, მყოფთა გარეშე მისსა, და მიიღებს უპირველესსა შემეცნებასა“, (1—14—15. ხაზგასმა ჩემია. დ. ლ.). წარმოდგენილი მსჯელობიდან, რომელიც ზედმიწევნით შეესატყვისება გარესამყაროს შემეცნებაზე სენსუალისტურ მოძღვრებას, აშკარაა, რომ მოქმედება სულისა, რომლის ცენტრი ადამიანის ტვინშია, სრულიადაც არ ხორციელდება თვინიერ მცირისა მონაწილეობისა სხეულისათა“. მეტიც, მას მარტოდენ სხეულის მონაწილეობით შეუძლია შეიმეცნოს სამყარო“⁹³.

„კალმასობაშივე“, რომელიც „ნამღვილ ენციკლოპედიას

⁹³ ამ საკითხზე, ისევე, როგორც საერთოდ ი. ბაგრატიონის ადგილზე ქართული აზროვნების განვითარების ისტორიაში იხ. შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. II, 1958, გვ. 432—459; ა. ფრანგიშვილი „ნარკვევები ადამიანის ფსიქოლოგიური ცოდნის ისტორიიდან საქართველოში, 1959, გვ. 357 — 369 და 432 — 459. Г. М. Калаидаришвили, Очерки по истории логики в Грузии, 1952; თ. კუკავა, „ნარკვევები მე-19 ს. პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრივი და ფილოსოფიური აზროვნების ისტორიიდან“, 1956, მისივე, „ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიიდან, 1967; გ. დედაბრიშვილი; ი. ბაგრატიონის „კალმასობის ფილოსოფიური ნაწილის გამოკვლევა და ლექსიკონი, ქართული ფილოსოფიური აზრის ისტორიის ნარკვევები, 1974 წ.

წარმოდგენს თავისი დროისას⁹⁴ XVIII საუკუნის დასასრულისა და მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგის საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტურულ-ეკონომიური ცხოვრების მართალი სურათის დახატვასთან ერთად წარმოდგენილია „თუ მთელი სისტემა არა, აუცილებელი ცნობები მაინც მეცნიერების ყოველი დარგიდან, როგორცაა: ფილოსოფია, ფსიქოლოგია, ეთიკა, ლოღიკა, იურისპრუდენცია, მითოლოგია, ასტრონომია და კოსმოგრაფია, კლიმატოლოგია, ანატომია, ფიზიოლოგია, ზოოლოგია, მედიცინა, პათოლოგია, თერაპია, აკუსტიკა, სამხედრო საქმე (სტრატეგია, ფორტიფიკაცია, ტაქტიკა) და აგზეთვე თეოლოგია“⁹⁵, რაც იმავე ავტორების აღნიშვნისამებრ გამოწვეული იყო იმ შეგნებით, რომ „შექმნილ პოლიტიკურ პირობებში, შესაძლებელია ახლო მისვლა ევროპის ცხოვრებასა და კულტურასთან (რასაც ასე ეტრფოდნენ ჩვენში განსაკუთრებით მე-17 საუკუნიდან), რისთვისაც საჭიროა ევროპული ცოდნა-მეცნიერებისა და განათლების შეთავსება“ და „ეროვნულ შკოლასა და საგანმანათლებლო ცენტრებს მოკლებულ მკითხველს“ იოანე ბაგრატიონის თხზულება აძლევდა კიდევ „საჭირო ცნობებს ევროპული მეცნიერების ყველა დარგიდან“⁹⁶.

თუმცა „კალმასობაში“, — რომლის საგანგებო ღირსებად ჯერ კიდევ ამ თხზულების პირველი შემფასებელი დიმიტრი ბაქრაძე საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობის შეგნებასთან ერთად იმ დროის „მსოფლიო მეცნიერებაზე“ მსჯელობას მიიჩნევდა⁹⁷ — მართლაც დიდი ადგილი აქვს დათმობილი მეცნიერების ყველა დარგიდან მკითხველისათვის ცნობების მიწოდებას, მაგრამ მიუხედავად ამისა, გადაჭარბებულად გვეჩვენება კატეგორიული მტკიცება, „უდავოა, რომ „კალმასობაში“ მთავარია არა მისი მხატვრული ნაწილი, არამედ ის

94 კ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე, წინასიტყვიობა „კალმასობის“ ზემოდასახელებული გამოცემისა, გვ. III.

95 იქვე, გვ. III.

96 კ. კეკელიძე და ალ. ბარამიძე, წინასიტყვიობა „კალმასობის“ ზემოდასახელებული გამოცემა, გვ. IV.

97 დ. ბაქრაძე, წინასიტყვიობა, „კალმასობის“ ზ. ჭიჭინაძისეული გამოცემა, 1895, გვ. XVI.

იდეები ანუ იდეათა სისტემა, რომლის გადმოცემა: მიზნად ისახავს ჩვენი ძეგლი“⁹⁸.

საქმე ისაა, რომ ამ დებულების ავტორის აკ. შ. ნუცუბიძისავე აღიარებით „ქართული მხატვრული შემოქმედების ამ შესანიშნავ რეალისტურ ძეგლს“⁹⁹ დღეს, გ. ქიქოძის შენიშვნისამებრ „საინტერესო საკითხავ წიგნად ხდის არა მისი ფილოსოფიური ან მეცნიერული მსჯელობანი, არამედ მხატვრული ნაწილი“¹⁰⁰. ხოლო ეს ინტერესი გამოწვეული იმით, რომ „რაბლეს საკადრისი იუმორით“ დაწერილ მხატვრულ ნაწილში „კალმასობისა“, რომელიც არის „XVIII საუკუნის ფეოდალური საქართველოს ეპოპეა“¹⁰¹, იოანე ბაგრატიონი წარმოგვიდგება საქართველოს და ქართველი ხალხის „ისტორიკოსადაც... პირუთვნელ მსაჯულადაც, ცხოვრების მასწავლებლადაც და ყოფის მხატვრადაც“¹⁰². ამასთანავე „კალმასობის“ მხატვრული ნაწილი „გაბედულად რომ არღვევს ძველი ეპოქის ტრადიციას, რომელშიაც მართოდენ რაინდებისა და მზეთუნახავების ფანტასტიკური სახეები იყო ნაჩვენები“¹⁰³, არანაკლებ რელიეფურად და მკითხველისათვის უფრო ხელმისაწვდომადაც, ვიდრე მეცნიერულ-ფილოსოფიური ნაწილი, გადმოგვცემს რუსულ-ევროპულ აზროვნებაში გაბატონებულ მოწინავე იდეებს, რომლებსაც უფარდებს იოანე ბაგრატიონი საქართველოში არსებულ პირობებს.

ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში გაზიარებული შეხედულებით (ალ. ბარამიძე, მ. ზანდუკელი, გ. ნატროშვილი, გ. მიქაძე) „კალმასობა“ ქართული რეალისტური ლიტერატურის სათავეში დგას. და, მართლაც, ეს თხზულება იოანე ბაგრატიონისა. ვინც განმანათლებელთა მსგავსად თავის შემოქმედებას პრაქტიკულ მიზანს—თანამემამულეთა გონებაზე შემოქმედებას, სოციალური გარდაქმნებისა და ახალი ცხოვრებისა-

⁹⁸ შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, II, 1952, გვ. 397.

⁹⁹ იქვე, გვ. 398.

¹⁰⁰ გ. ქიქოძის ზემოდასახელებული „ეტიუდები და პორტრეტები“, გვ. 77.

¹⁰¹ ტ. ტაბიძე, წერილები, ნარკვევები, 1957, გვ. 41.

¹⁰² გ. ნატროშვილი, წინაპარნი და თანამედროვენი, 1961, გვ. 123.

¹⁰³ იქვე, გვ. 123.

თვის მათ მომზადებას — უმორჩილებდა, ე. წ. განმანათლებლური რეალიზმის თვალსაჩინო ნიმუშია, რომელშიც საზოგადოებრივი გარემოს და მისი ზეგავლენით წარმოქმნილ ურთიერთობათა მხატვრულ ასახვასთან ერთად, უხვად არის წარმოდგენილი ფაქტიური მასალა, ყოფითი დეტალები და ჩანს იუმორის დიდი გრძნობა, რასაც ბალზაკი წერილში „ეტიუდი ბეილზე“ „მეთვრამეტე საუკუნის ევროპული ლიტერატურის საყურადღებო მიღწევად“ რაცხდა¹⁰⁴.

„კალმასობა“ უანრობრივადაც უპირატესად მიეკუთვნება იმავე განმანათლებლების მიერ მტკიცედ დამკვიდრებულ მხატვრულ პუბლიცისტურ პროზას, რომლის საუკეთესო ნიმუშები ფილოსოფიური რომანის სახით მონტესკიემ („სპარსული წერილები“) და ჟან-ჟაკ რუსომ („ემილი“, „ახალი ელოზი“) შექმნეს, ხოლო ფილოსოფიური მოთხრობის სახით ვოლტერისა („ზადიგი“, „კანდიდი“ და სხვა) და დენი დიდროს („რამოს ძმისწული“, „უაჟ ფატალისტი“ და სხვა) შემოქმედებაში გვხვდება. ისევე, როგორც განმანათლებლურ რომანსა თუ მოთხრობებში მეცხრამეტე საუკუნის კრიტიკული რეალიზმისათვის დამახასიათებელი გარკვეული ჩანაფიქრით სიუჟეტის განვითარების, მოქმედ პირთა ხასიათის სრულყოფილი წარმოჩენისა და ღრმა ანალიზის ნაცვლად მთავარი ყურადღება ექცევა ფილოსოფიური, პოლიტიკური და მორალური იდეების გაშუქებასა და მათზე მსჯელობას¹⁰⁵, „კალმასობის“ მხატვრულ ნაწილშიც იოანე ბაგრატიონი ქართველი ხალხის ყოფის ცოცხლად აღწერაში აქსოვს ფილოსოფიურ, პოლიტიკურ და მორალურ საკითხებზე მსჯელობას და, სა-

¹⁰⁴ О. Б а л з а к, Собр. соч. в 24 томах, т. 24, стр. 164.

¹⁰⁵ მონტესკიე წერილში „რამდენიმე შენიშვნა „სპარსული წერილებაზე“ გამო“, „სპარსული წერილების“ განმასხვავებელ ნიშნად „ჩვეულებრივი რომანისაგან“, რომელშიც „არ შეიძლება ფაბულას შევეუროთ მსჯელობა, რადგან ეს დაარღვევს ჩანაფიქრს და ხასიათს თხზულებისა“ იმას მიიჩნევს, რომ წერილების ფორმით შექმნილ ამ ნაწარმოებში, სადაც „არაა შერჩეული მოქმედი პირნი და სიუჟეტი არაა დამოკიდებული რაიმე ჩანაფიქრსა და განსაზღვრულ გეგმაზე, ავტორმა თავს ნება მისცა, რომანთან დაეკავშირებინა ფილოსოფია, პოლიტიკა და მორალი და ყოველივე ეს საიდუმლო და რამდენადმე შეუძინეველი ჭაბჭობა შეეკრა“ (იხ. Монтестье, Персидск. ие письмо, 1936, стр. 368).

ქართველოს საზოგადოებრივ ცხოვრების ევროპულ სახელმწიფოთა ნიმუშით წარმართვის მქადაგებელი, ყველასათვის გასაგებად და საინტერესოდ გადმოსცემს რუსეთის მოწინავე საზოგადოებრივი აზრის მიერ გაზიარებულ ევროპელ განმანათლებელთა იდეებს, რომელთა განხორციელებას იგი ჩვენი ქვეყნის პოლიტიკური ძლიერებისა და კულტურულ-ეკონომიური აღორძინების აუცილებელ პირობად რაცხდა.

თავისი შეხედულებების გადმოსაცემად იოანე ბაგრატიონმა გ. მიქაძის აღნიშვნისამებრ, მარჯვედ გამოიყენა მოგზაურობა „როგორც საკომპოზიციო ხერხი, მხატვრული დასაყრდენი“¹⁰⁶, რამაც მას საშუალება მისცა მთავარი მოქმედი პირი იონა ხელაშვილი, რომელიც მთელ საქართველოს შემოივლის, შეეხვედრებინა ისტორიულ პირებთან და სხვადასხვა სოციალური ფენების წარმომადგენლებთან და საქართველოს თითქმის ყველა კუთხის საზოგადოებრივი ცხოვრების ასახვასთან ერთად ქვეყნის დამაყნინებელი მანკიერებანიც ემხილებინა და მისი აღორძინების გზაც ეჩვენებინა.

„კალმასობაში“ გამოყენებული საზოგადოების თითქმის ყველა ფენის მდგომარეობისა და შეხედულებების გადმოსაცემად მათთან უშუალო კონტაქტი ის ხერხია, რომლითაც სხვადასხვა დროს წარმატებით უსარგებლიათ ერაზმ როტერდამელს „სისულელის ქებაში“ გრიმელსჰაუზენს „სიმპლიცისიმუსში“ ლესაჟს „ჟილ ბლაზში“ და სხვ. იგივე ხერხია გამოყენებული ესპანური „პლუტური რომანის“ ისეთ ძეგლში, როგორცაა „ლაზარელიო ტორმოსელი“.

აქვე ბარემ იმასაც აღვნიშნავთ, რომ იოანე ბაგრატიონის ამ თხზულების რიგი ეპიზოდებისა ევროპული ლიტერატურის მრავალი ძეგლის რემინისცენციას იწვევს. ასე, მაგ., ჩვენს ლიტერატურათმცოდნეობაში გამოთქმული შეხედულებისამებრ (გ. ჭავჭავიძე, გ. ნატროშვილი) „კალმასობის“ მთავარი მოქმედი პირები შორეულად ემსგავსებიან სერვანტესის „დონ-კიხოტის“ გმირებს. და მართლაც, თუ იონა ხელაშვილი, რომლის მოძღვრება ხშირად სინამდვილისაგან მოწყვეტილ, საქართველოს იმდროინდელი ცხოვრების პირობებში განუ-

¹⁰⁶ გ. მიქაძის ზემოდასახელებული დისერტაცია, გვ. 165.

ხორციელებელ ოცნებად წარმოგვიდგება, არცთუ იშვიათად ტრაგიკომიკურ სიტუაციაში აღმოჩნდება და სიმართლის პირში მთქმელი ზოგჯერ ცემა-ტყევის ობიექტად ქცეული — „ამ საბრალო ბერმა — ამბობს ზურაბი ამის გამო იონას მიმართ, — სადაც რა ქადაგება ანუ სწავლა დათესა, მომკის მაგიერ ჯოხი, მუშტი, წვერის გლეჯა და ანაფორის დახვევის მეტი ვერა მოიმკო რაო“ (1, 164) — ლამანჩელი მწუხარე სახის რაინდის ასოციაციას იწვევს, მისი თანმხლები, პრაქტიკული ჭკუა-გონების ზურაბ ღამბარაშვილი, მოკალმასე ბერის მაღალ მატერიაზე გაჭიანურებულ მსჯელობას კარგ სადილს რომ ამჯობინებს, დონ-კიხოტის საჭურველმტვირთველს სანჩო-პანსას მოგვაგონებს. „კალმასობაში“ იონა ხელაშვილის ჰიმნი ოქროსადმი — „ჰოი ოქროო, თუ რაოდენ შემძლებელ ხარ შენ! შენგან აღიღებიან უძლეველნი ციხენი, შენგან იძლევიან მხედრობანი, შენ გყვარობენ ხელმწიფენი, შენი ძალით დაეცემიან მეფენი, შენ მიიზიდავ გულსა მდიდართა და ღარიბთაცა, შენ ხარ მხიარულება ყოველთა კაცთა; მხიარულებით შეგიტკბობენ მღვდელმთავარნი და სხვანი სამღვდელონი, მრავალგზის გააადვილებ კანონთა, მრავალგზის გაამტყუნებ მართალთა, შენ მიიზიდავ გულთა მსაჯულთა და კარის კაცთასა; შენ ასწავებ ცოდვასა ანგარებისასა; შენ ხარ კეთილი და აგრეთვე ბოროტი, ვინაიდგან ორივე ძალგიძს“ (1, 17) — ანალოგიურ შთაბეჭდილებას სტოვებს შექსპირის ტიმონ ათინელის მონოლოგისა, სადაც „ოქროს, ყვითელი მონხასხასე, ძვირფასი ოქროს“ დიდი განძის მპოვნელი ტიმონი ამბობს:

„ოქროს ასეთ ხეავს შეუძლიან გადააქციოს უშნო—ლამაზად, შავი—თეთრად, ცრუ—ალალმართლად. ლაჩარი გმირად... ღმერთებო, ეგ რად, რად მიბოძეთ? თაყვანისმცემლებს და ქურუმებს წარგტაცებთ იგი, ავადმყოფს ბალიშს გამოაცლის შეუბრალებლად, დიახ, ეს მონა ქარვისფერი ფიცს მრავლად დადებს და გატეხს თვითვე; შეჩვენებულს უძღვნის კურთხევას და გააღმერთებს დიდ ხნის მიხრწნილ კეთროვანებსაც თვით ავაზაკთაც აღამალლებს, უბოძებს ჩინებს, მერე მუხლმოყრილ ხალხს მათ ტახტზე ააყვანინებს და სენატორთა გვერდით დასვამს მათი თანხმობით;

გადაბერებულ ქვრივ ქალსაც კი აუჩენს საქმროს:
წყლულისგან დაკმულ სნეულსაც, ვის სადასტაქროშიც
ზიზღმორეულად იშორებენ, მტლედ დაედება
და დაუბრუნებს საოცნებო აპრილის ღღეებს“¹⁰⁷.

„კალმასობის“ ბევრი ეპიზოდი, სადაც გამოყვანილია „ვერცხლისმოყვარეობას და სიხარბეს დაჩვეული“ (1, 164) მღვდლები და დიაკვნები, რომლებიც ჟამნის და სახარების კითხვის დროს „ღია ხლტებიან“ და ბევრს უშვებენ სიტყვებსა (1, 84) ზედმიწევნით ჰგვანან, როგორც ულრიხ ფონ ჰუტენის სატირაში „ვადისკი ანუ რომის სამება“ გამოყვანილ „მოკლე ლოცვების, ძველი ოქროს, ყოველგვარი სიამოვნების“ მოყვარულ სასულიერო პირებს, ისე რაბლეს, ერაზმ როტერდამელისა და ვოლტერის გესლიანი სატირის ობიექტად ქცეულ კლერიკალებს. ასეთი არის სამღვდელოების გაუმადლოების მამხილებელი ეპიზოდი, სადაც ზურაბი ბოდბელთან საუბარში მოუხრიდებლად ამბობს: „მე ძნელად სადმე ვიპოვნი სამღვდელს, რომ თეთრი არ უყვარდესო“ (1, 164). ასეთივეა ეპიზოდი მარხვის გამტეხ მცხეთელ კათალიკოსზე (1, 163) ანდა ეპიზოდი „ყოვლად სამღვდლო“ თბილელზე, რომელიც სახლთუხუცესის მიერ ერთი ყვერულის „თვისსა ათის თავში“ წაგვრის გამო სასტიკად განრისხებული წყევლა-კრულვას უგზავნის და ცემით ემუქრება მას. იონას სიტყვებზე—„ყოვლად—უსამღვდლოო! ერთის ქათმისათვის მცირე შერისხვაც კმარა არა თუ წყევლა და შეჩვენებაო“,—ქრისტეს მოძღვრების მიმდევარი და ცოდვათა მომტივებელი იონას ეუბნება — „გიჟი ყოფილხარ ბერო! ღმერთმან ადამ ერთის ლეღვის მარცვლის შეჭმისათვის სამოთხიდან განსდევნა და რამდენიმე წელიწადი იტანჯა ისიცა და მისი შთამომავალნიცა და ჩემმა სახლთუხუცესმა ჩემი მსუქანი ყვერული შემიჭამა, ეს როგორ უნდა დაუთმო?“ (1, 264).

„კალმასობისავე“ ეპიზოდში. იონა ხელაშვილის შიხვედრისა ოდიშელ ბერთან უკანასკნელის საოცარი გულუბრყვილობისა და უვიცობის გადმოცემით (1, 193—200) განზოგა-

¹⁰⁷ უ. შექსპირი, ტიმონ ათინელი, 1961, გვ. 66, ინგლისურიდან თარგმნა მ. ქარჩავამ.

დოებულად არის ნაჩვენები პოლიტიკურად დაქუცმაცებულ და ეკონომიურად დაკნინებულ ქვეყანაში გამეფებული გონებრივი ჩამორჩენილობა და სიჩლუნგე, რომელიც მოგვაგონებს გრიმელსჰაუზენის „სიმპლიცისიმუსს“, სადაც ოცდაათწლიანი ომებით გაპარტახებული გერმანიის გონებრივი ჩამორჩენილობა და სიჩლუნგე იმით არის გამოხატული, რომ 10 წლის სიმპლიციუსმა, ვისაც ოდიშელი ბერის მსგავსად ყველაფერი აოცებს, თავისი აღმზრდელებისა და საკუთარი სახელიც კი არ იცის.

„კალმასობაში“ სხვა მრავალი პასაჟიც გვხვდება ევროპული ლიტერატურის ძეგლებს რომ მოგვაგონებს. მაგ., მოკალმასე ბერის საუბარი გორის დიამბეგ ამილახვართან, რომელიც აცხადებს — „ქართლში სხვაგან სად ყოფილა სწავლა და ხელოვნება, რომ აქ იყოსო“ და დაბეჯითებით ამბობს: „ასეა თქმული: ცოდნამ დააქცია ქვეყანაო“ (1, 42) მოგვაგონებს კლინგერის „ფაუსტში“ სატანისა და ფაუსტის დიალოგს. სატანა ფაუსტის უდიდეს ბოროტებად, რომელიც მას ადამიანთა მიმართ ჩაუდენია, წიგნის საბეჭდი მანქანის გამოგონებას უთვლის, რადგან ამით ფაუსტმა ხელი შეუწყო ცოდნის, მეცნიერების გავრცელებას და ადამიანის გონებაზე მოქმედი პატარა წყარო ჯოჯოხეთისა ვეებერთელა ნიაღვრად აქცია.

ცხადია, ევროპული ლიტერატურის ძეგლებთან „კალმასობის“ ეპიზოდების აქ აღნიშნული დამთხვევანი, არსებითად ტიპოლოგიური ხასიათისაა და სულაც არ ნიშნავს, რომ ი. ბაგრატიონი სერვანტესის, რაბლეს, ერაზმ როტერდამელის ან, მით უმეტეს, ულრიხ ფონ ჰუტენის, გრიმელსჰაუზენის თუ კლინგერის უშუალო გავლენას განიცდიდეს (თუმცა, როგორც გ. ჯავახიშვილიც აღნიშნავს, ისიც ცხადია, რომ „ავტორს თვალწინ ედგა იმდროინდელი ევროპული ლიტერატურის გაცნობის შემდეგ განსაზღვრული ტიპები და დენა“¹⁰⁸) და ამ თხზულებასაც ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის საყურადღებო ძეგლად წარმოგვიდგენს არა ამა თუ იმ მოქმედი პირით თუ პასაჟით გამოწვეული რემინის-

108 გ. ჯავახიშვილი, „კალმასობა“, 1933, გვ. 280 — 281.

ცენცია, არამედ იმ ახალი ლიტერატურული „დენის“ შესაბამისი მხატვრული ქსოვილი და იდეური მიმართულება, სახელდობრ ის, რომ „კალმასობის“ მხატვრულ ნაწილში ზღაპრულ-ფანტასტიკური პიროვნებებისა და გარემოს თუ მოვლენების ნაცვლად ცოცხლად არის გადმოცემული რეალური სინამდვილე, ქართველი ხალხის ცხოვრებიდან აღებული ყოფითი სურათები; გულისტკივილით არის ნაჩვენები ისტორიულ წარსულში პოლიტიკურად მტკიცე, ეკონომიურად ძლიერი, კულტურულად აღორძინებული ქვეყნის დამკინებელი მანკიერებანი; შეუფერავად არის დახატული თავადაზნაურობის გონებრივი და ზნეობრივი დეგრადაცია და უმწეო მდგომარეობა დიდი სიმპათიით წარმოდგენილი დაბალი ფენებისა (ერთი არსებითი ნიშანი ევროპული ლიტერატურის ახალი „დინებისა“); ამასთანავე, ეროვნული სიამაყისა და თვითშეგნების გამოსაფხიზლებლად გარდასულ დროთა მალალ ზნეობრივ და ქვეყნისათვის თავდადებულ გმირთა საწიღეშოდ მომხმობი ავტორი თანამედროვეთა სიმდაბლის მხილება-განქიქებისას პოზიტიურ შეხედულებებსაც აყენებს და იმ გზებსაც სახავს, რომლითაც, მისი აზრით, შეიძლებოდა ქვეყნის კვლავ აღორძინება.

ერთ-ერთ ასეთ გზად იოანე ბატონიძის ქვეყნის ცენტრალიზაცია მიაჩნია. „კალმასობის“ ავტორი საქართველოს წარსული სიძლიერის უპირველეს მიზეზად წინაპართა ერთსულოვნებას, სულის სიმხნეს და სამშობლოს სიყვარულს რომ რაცხს — („იგინი იყვნენ — მიმართავს იონა ხელაშვილი ბოდბის ნინო-წმინდას ეკლესიაში წირვაზე შეკრებილ ხალხს — თუმცა კირთებასა შინა სხვათა და სხვათა მპყრობელთა მიერ... გარნა სიყვარული მეფისა, მამულისა და სიმხნესულისა ვერა დაატოვებინეს, იძლივნენ და სძლიეს, იდევენენ და განდევნეს და ესრეთ მოიგეს ვიდრე აქომამდე უკვდავებისა სახელი“ 1, 158)—აწინდელი საქართველოს დაცემას ქვეყნის დაქუცმაცებას მიაწერს („ერთ სამეფოდ რომ ყოფილიყო საქართველო და იმერეთი, ვერც მტერი მოგვერეოდა და ვერც ამგვარი ნივთები დაიკარგებოდა; ნახე, უთანხმოებას რა შეუდგა! — ამბობს იონა II, 53). სამშობლოს დაკნინებას „ძველის პატიოსნებისა, ძმათა ერთსულობისა... ამას-

თანავე სულისა მამაცობისა“ (1,56) ნაცვლად დამკვიდრებულ „უპატიოვების, განცხრომის და ფუფუნების“ (1,157), „რომელთამესა მცბიერებისა, რომელთამესა მლიქნელობისა, რომელთამესა მოტყუებისა, რომელთამესა დაუნდობლობისა, რომელთამესა ანგარებისა“ (1,158) შედეგად თვლის. იმას მი-აწერს, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობისა და მისი კეთილდღეობისათვის წამებულ გმირთა საქმიანობის სიდიადით მოხიბლულნი თუმცა კი ვართ „მიმხედნი მისნი, ვსულთქვამთ თავისუფლებისათვის, მივისწრაფით მისდამი“, მაგრამ „შური და სიძულვილი და ცუდ-დიდება, რომელიცა დამკვიდრებულ არს ჩვენთაგან, არა გვიტოვებს ჩვენდა სიტყვასა, რომელსა ვიტყვით, არა დაადგრების ჩვენს შორის“ (1,162) და ქვეყნის შექმნილ მდგომარეობიდან გამოსავალს აბსოლუტური მონარქიის შექმნაში ეძებს.

ღიახ, იოანე ბაგრატიონი აბსოლუტიზმის მომხრეა, რომელსაც სათავეში ჩაუდგება განათლებული მონარქი, ვინც ფეოდალურ დაქსაქსულობასთან ერთად ცუდ მოხელეთა თარეშსაც აღკვეთს, რადგან იმავე განმანათლებლების მსგავსად (მოვიგონოთ თუნდაც ფრ. შილერის „დონ-კარლოსი“) მას ღრმად სწამს, რომ ძნელბედობაში მყოფი ქვეყნის სავალალო მდგომარეობას და ხალხის სიდუხჭირეს კიდევ უფრო აუტანელს ხდის ცუდი მოხელეების უკანონო პარპაში („სულ ცუდი მოხელეებისაგან არის ქვეყანა ნაკლულოვანებაშიო“ (1,18) ამტკიცებს იონა ხელაშვილი, აღმფოთებული მოურავის ქცევით, რომელსაც აწიოკებული გლეხობისათვის ის პირუტყვიც წაურთმევია ლეკებისაგან განძარცულთ რომ დარჩენიათ და იონასავე ირონიული შენიშვნით „რაც ლეკებს გადარჩომიათ, მოურავს სისრულე მიუცია“ 1,18). „თუ მოხელე თავის სულს გარდუდგება, შემძლებელი ყოველთვის გამართლდება, თუგინდ ტყუოდესო“ (1,94) ათქმევიანებს მოკალმასე ბერს იოანე ბაგრატიონი და ნაწარმოებში გვიჩვენებს, რომ ქვეყანა სავსეა სწორედ „სულს გარდამდგარი“ მოხელეებით, რომლებიც თავიანთ უკანონო მოქმედებას სულაც არ ფარავენ და ამართლებენ კიდევ, ეს საზოგადო მოვლენააო. „ქართლში სად არის სწორე სამართალი? როგორც უნდა იყოს გავაჩანჩალოთ

საქმე“ (1,98) — აღიარებს ყვარლის მდივანბეგი დავითი. „ქართლში სამართალი არც ქმნილა და არც იქნებოა“ (1,204) ადასტურებს მარაბდის მდივანბეგი ზაალიც, რომელიც იონას განმარტების გამო — მდივანბეგი ანუ მსაჯული უნდა იყოს მამულის ერთგული, სწავლული, პირუთენელი და ამავე დროს „საზოგადო გულისა“, (1,204) — ამბობს: „ბერო, სულ სანთლით რომ იარო, მაგისთანა კაცს ვერ იშოვნი ჩვენშიო“ (1,203) და იქვე (1,204) მოუხრიდებლად აცხადებს: „ვექო, სარჩოს გულისთვის დამარქვეს მდივანბეგობა, თორემ, რაც შენ მოთვალე, არც გამიგონია, არც წამიკითხავსო“. მაგრამ თავის დროს მოწინავე მოაზროვნე, იმავე განმანათლებლების კვალდაკვალ, მონარქიას სულაც არ მიიჩნევს მართველობის ერთადერთ იდეალურ სისტემად. იგი მხოლოდ ამას ამბობს: „ჯერეთ ამაზე უმჯობესი ვერა მოუპოვნიესთ, ვითარცა მონარქიობითი მმართველობა, რომელიცა შეერთებულ ყოფს უფრო მრავალთა სარგებლობასა და უმცირეს ზიანთა“ და იქვე დასძენს: „ხოლო ყოველთა მმართველობათა ზედა უმჯობეს არს იგი, ოდესაცა ყოველი სარგებლობს სიმართლითა თვისითა და არც თუ ვინმე არიან შეიწროებულ სხვათაგან“. „ყოველთა მმართველობათა ზედა უმჯობესს“ მმართველობის შესაქმნელად კი იოანე ბაგრატიონის შეხედულებით საზოგადოების გონებრივი განვითარება და ზნეობრივი აღზრდაა საჭირო, რაც „კალმასობის“ პათოსს შეადგენს და ზედმიწევნით ესადაგება განმანათლებელთა შეხედულებას. მრავალ მაგალითთაგან მოვიგონოთ ფრ. შილერის შეხედულება, რომლის მიხედვით, იმისათვის, რომ „ადამიანს ბოლოსდაბოლოს პატივი ვცეთ, როგორც თვით მიზანს და ჭეშმარიტი თავისუფლება დაუდოთ საფუძვლად პოლიტიკურ გაერთიანებას“¹⁰⁹ აუცილებელია ზნეობრივი სრულყოფა, რადგან სხვანაირად, მაშინ როცა „ზანგში კაცობრიობას პატივისცემას დაუწყებენ მსოფლიოს სხვა კუთხეებში, ევროპაში იმავე კაცობრიობას თავლავს დაასხამენ მოაზროვნეში“¹¹⁰.

109 ფრ. შილერი, თხზ. სამტომეული, დ. ლაშქარაძის შესავალი ნარკვევით და კომენტარებით, ტ. III, გვ. 493.

110 იქვე, გვ. 504.

განსხვავებით ევროპელი განმანათლებლებისაგან, რომელთა მთავარ საბრძოლო ამოცანას ფეოდალიზმის (გერმანია) და მისი გადანაშთების (ინგლისი, საფრანგეთი) ლიკვიდაცია წარმოადგენდა, ფეოდალური დაქუცმაცების მოწინააღმდეგე იოანე ბატონიშვილი სულაც არ უარყოფდა ბატონყმობის ინსტიტუტს. მეტიც, მას კალმასობაში ჩამოყალიბებული აქვს ბატონისა და ყმის ურთიერთდამოკიდებულების კოდექსი, რომლის ერთი ნაწილი „მონათათვის“ ოთხი, ხოლო მეორე — „უფლისათვის“ — თხუთმეტი პარაგრაფისაგან შედგება. ამ კოდექსში იგი მებატონეებს მიმართავს „უფალთა-თანა-აქსთ თვისთა ყმათა ზედა, რათა იყვნენ მყვარებულ და ბრძანება მათი იყოს მრთელითა განმსჯელობითა და სამართლიანის საქმითა, რომლის ძალით უფრორე ადვილად მოიყვანს მორჩილებასა შინა“. (1,51, § 1), შემდეგ არიგებს მათ „დებულებასა კიდე სხვასა ნურას წაართმევ მეტსა და, უკეთუ დაჯიკირდეს რამე, სიტკბობითა სთხოვე იგი, რომელიცა შეძლებისამებრ სისრულით მოგართმევს“. (1,51, § 11), და, ბოლოს, ურჩევს „ყოველნი მოსამსახურენი შენნი გაშიჩვენ და ვის რა ძალ ედვას, მას საქმეთა შინა განაწესენ... და ოდეს იხილო, რომელ კეთილად მართებს, მაშინ შენცა ნაცვლად მიანიჭე მას წყალობა და ესრეთ ყოველნი იქნებიან გულისმოდგინეო“ (1,52, § 12), ხოლო ყმა გლეხებს შეაგონებს „1) რადგან ნებითა ღვთისათა მიეცა კაცთა მონება უფლისა თვისისა, მართებს მას მონასა, რათა არღა ოხვრიდეს მისთვის და არცა განწესებულისა მისისა უღლისათვის“ და „2) პატიოსანთა მსახურთა თანა-აქსთ ერთგულება ცხადი, სიმდაბლე, მორჩილება და მოთმინება (1,50), მაგრამ ბატონყმობის ინსტიტუტის აღიარება სულაც არ უშლის ხელს იოანე ბაგრატიონს „კალმასობაში“ მძაფრი სატირის საგნად აქციოს დეგრადაციის გზაზე დამდგარი თავადაზნაურობა, ამხილოს მისი ზნედაცემულობამდე მისული თავგასულობა და გონებაჩლუნგობა და თანაგრძნობით გამოხატოს უსაზღვრო ექსპლოატაციით დაბეჩავებული დაბალი ფენების მდგომარეობა, რითაც ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის ამ მნიშვნელოვანი ძეგლის ავტორი მეცხრამეტე საუკუნის სამოციანელთა წინამორბედად გვევლინება.

იოანე ბაგრატიონი შეუფერავად რომ ასახავს „საბრალო გლებთა... ადვილად და შეუძლებელ რბევას“ (1,18) დიდ სიმ-პათიას იჩენს უქონელთა მიმართ, რომელთაც „პური და სხვანი საგლებო ჭამანდი, უმეტეს საამოდ განაძღობს... წყა-ლი და ღვინო უფროს შეერგებისთ... ვიდრეღა მდიდართა სხვადასხვა სასმელები და შარბათები“, რადგან „მუშაკობი-თა თვისითა უმეტეს განიწმენდნენ სისხლთა თვისთა“ და „იხარებენ მით, რაილაცა აქვენ მას და დასტკებებიან მოსვენ-ნებითა სულისა თვისისათ“ (1,230) და უპირისპირებს მათ მქონებელთ „ვითამცა განმამავრებელი საუნჯისა თვისისა. არა იქმნების სვინდისიან და უგულვებელს-ჰყოფს ყოველთა გამორჩომისათვის თვისისა... და დასტკებების ცრემლითა ობოლთათა, ვითარცა რძითა და ტირილთა ზედა ქვრივთასა, ვითარცა სმენითა საამოსა საკრავისათა“ (1, 129—130).

სწორედ ამ „საბრალო გლებთა“, ობოლთა და ქვრივთა „ადვილ და შეუძლებელი“ რბევით „თვისისა საუნჯის განმამ-რაკლებელი“ „ცუდი მოხელეების“. თავადაზნაურობის და სასულიერო პირების უკანონო მოქმედების მრავალი შთამბეჭ-დავი სურათია ცოცხლად დახატული „კალმასობაში“. მეჭვრის-ხევში მისულ იონას აღაშფოთებს ერისთავის სახლთუხუცესი, შვიდი შვილის მარჩენალ ქვრივ დედაკაცს, რომელსაც მცირე ბოსტნის მეტი არა გააჩნია რა, რომ უბრძანებს, ბატონისთვის ძღვენი გააკეთე და გამოგზავნეო და საყვედურით მიმართავს მას: „ქვრივი დედაკაცია და ობლების პატრონი, ამას ძღვენს როგორ სთხოვო?“ (1,46). ამ სამართლიანი საყვედურის გამო ერისთავის შვილმა გზად მიმავალ იონას „სცა კომბალი კუნ-კულსა, კუნკული გააგდებინა“ და „შიშნეული იოანე განივლ-ტო ბარბაცით თავ-სისხლიანი“. (1,47). თავადაზნაურობის თავგასული პარპაშის და გლებობის აუტანელი ყოფის აღმა-შფოთებელი ვითარებაა წარმოდგენილი სამეგრელოს ერთ-ერთი სოფლის მაგალითზე, სადაც „იხილა ბერმან რომელ მოჰყევანდათ ბოჭაულთა ძროხა ორი და რამოდენიმე თხა და ღორი. უკან მისდევდნენ მწუხარედ მოხუცებულნი კაცნი“. (11,48—49). ამის თაობაზე იოანესა და დადიანის ხუცესს შორის გამართულა დიალოგი:

„— იოანე: ეს კაცნი რათ სწუხანო?

ხუცესი: ეს ძროხები და თხები მაგათი იყო და მისთვის, რომ დაუკლესო.

იოანე: ფასს ხომ მისცემენო?

ხუცესი: კი ბატონო!

იოანე: იხილა, რომელ გაატყავეს ძროხები და სხვანი ესე, დაუძახა მესტუმრემ პატრონთა მათ საქონლისათა და მისცა ტყავები მათი და ეს კაცნი წარვიდნენ თვისად, მაშინ.

ბერი: მამაო პეტრე, ეს იყო ფასი მათი?

ხუცესი: დია, ბატონო, მეტი რა უნდათ?

იოანე: უი ჩემ თავს, ტყავიცა და ხორციც რომ იმ კაცთა იყო, ეს რა სამართალია?“ (11,49) ამბობს იოანე, რომელიც ორი კვირა იდგა ამ სოფელში და ხედავდა „ყოველ-დღე გლეხნი თვისთა მოსადგურეთა უმასპინძლებოდნენ თხითა, ღორითა, ქათმითა, კრავითა, ქვევრების მოხდით და ღვინობით, ღომით, სიმინდით და ცხენთა თვისთა აუხდიდნენ ღომის ჩალით დაფარებულს სახლებს და აკმევდნენ ცხენთ, სწვამდენ ჭოგოთა სართა, და აქევიდნენ ვენახთა და ბაღებთა ღობეებსა და, ბევრჯერ სახლებსაცა გვერდებს გამოუქცევდნენ დასაწვავად“. (11,49). ამის შემყურე მოკალმასე ბერი ეკითხება ხუცესს: „ხუცესო, აღსარებაში არ უშლი, ვინც ამას შვრება?“ და ხუცესის პასუხზე „ბერო, რომ დაუშალო, მშიერ მოვკვდები და ტიტველი, რა ჰკუა არისო?“ იონა წამოიძახებს: „ღმერთო აკურთხე ჩვენი მეფენი და ბატონები (ქართლ-კახეთისა დ. ლ.), რომ ამისთანა ყოფაში არა ჰყავთ თავისნი ყმანი, ვითა ეს საბრალო ხალხნი!“ (11,50).

ეს უკანასკნელი სიტყვები უფრო აღწერილი სურათით გამოწვეული მძიმე შთაბეჭდილების შესარბილებლად არის წარმოთქმული, ვიდრე ფაქტიური მდგომარეობის გადმოხაცემად, რადგან „კალმასობის“ მიხედვით ქართლ-კახეთის მებატონენი ლიხთ-იმერეთის მებატონეთა ნაკლებ არ ჰყვლდნენ გლეხობას. განა ქართლში არ იყო, რომ, ხელაშვილისაგან სიტყვებით, „რაც ლეკებს გადაურჩა, მოურავმან მისცა სისრულე“ და მეჯვრის ხევში არ გაუტეხეს მას თავი იმის გამო, რომ გამოესარჩლა ქვრივს, რომლის ობლებს ლუკმა გამოაცალეს პირიდან?!

„კალმასობაში“ თავადაზნაურობის უკიდურეს ზნეობრივ სიმდაბლეს გამოხატავენ ტყვეებით მოვაჭრე ლევან აბაშიძე და მისი აზნაური პაპუა ორჯონიკიძე. ეს უკანასკნელი, რომლისთვისაც უცხოა მამულის სიყვარული („თავის მამულის მოშორება — აცხადებს იგი — ერთი არა არის რა, ყველგან ადგილია კაცისათვის“ 1, 12) მოკალმასე ბერის თანაგრძნობით გამოთქმულ სიტყვებზე ტყვეების მიმართ — „ჰოი, ჩვენს თავს, ჩვენ ამ განცხრომაში ვართ და ის ტყვეები მწუხარებაშიაო“ — პასუხობს: „მათ მწუხარებას ბოლოს მხიარულება შეუდგებაო“ (1, 12) და ცინიკურად ასაბუთებს — თუ სარწმუნოებაზე ხელს არ აიღებენ და წამებით დაიხოცებიან, სამოთხეში მოხვდებიან, თუ არა და „ფაშობას მზად მიიღებენო“. (1, 13).

თხზულების მხატვრულ ნაწილში წარმოდგენილ ფუქსავატ, შეზღუდულ, მხოლოდ დღევანდელ დღეზე მზრუნავი ისეთი წარმომადგენლების გვერდით, როგორცაა დადიანი, — (რომელიც იმას, რომ მის საზაფხულო სახლში წვიმა ისე ჩამოდის, როგორც ღია ცის ქვეშ და იატაკი ატალახებულია, ამით ამართლებს „ყოველთვის არა ვსდგებით აქა და ცოტა ხნისათვის რალა უნდა ვიხმაროთ ღონეო“ 1,47) ანდა ამირეჯიბი. (ვისაც თითო ცხენისათვის თითო კაცი მიუჩენია „რომელნიცა სწმენდენ ცხენებთა და ქვეშ უგვიან და უმშრალევენ მიწათა და უცხოდ სუფთად ინახავენ“, ხოლო თავისი ორი ვაჟი უყურადღებოდ მიუტოვებია, „ნეხვსა ზედა მსხდომარენი, ტალახით შესვრილნი, ნაგავ-გადაყრილნი“ იქვე, ცხენების გვერდით „უკაცოდ მოთამაშენი ურთიერთისადმი“ (1, 31), რასაც ამირეჯიბი ამის მხილველ ბერს, რომელიც გაოცებული მიმართავს თავადს „თითო ცხენს ორ-ოლი მომვლელი ჰყავს და ორს თქვენს შვილებს არც ერთიო“ — ასე უხსნის, „ჩვენც მაგ სახით ვყვანდით მშობელთა ჩვენთა“. ცხენები კი „ჩვენი მაცოცხლებელნი და სახელის მომპოვებელნი არიანო“ 1, 22) — ყურადღებას იპყრობს ლალის, ყურის მოურავის შვილი — ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული შეხედულებისამებრ (ტრ. რუხაძე, ალ. ბარამიძე, გ. ნატროშვილი) მართლაც, „ადრინდელი ლუარსაბი“ — ფლორე, რომელსაც ბერობა იმიტომ არ უნდა, რომ

სწავლაა საჭირო და ამბობს, „მამას არ უქნია ბერობა და პაპასაო, რათ მინდა წიგნი ვისწავლო და მეცნიერებაო“ (1,85), ხოლო იონა ხელაშვილის შენიშვნაზე „თუ გინდ ბერიც არ იყო, ცოდნა რას გიშლის თავადიშვილსა?“ პასუხობს — „აჰა ჩვენი ცოდნა ეს არისო“, გაავსებს ღვინით ჭიხვის ყანწს, მიაწოდებს ბერს და დაემუქრება „თუ არ დალევ, მერწმუნე კისერში ჩაგასხამო!“ (1,85).

„დიდი ერუდიციის მწერლის“ მიერ, რომელიც არა მარტო აწმყოს იცნობდა, არამედ ცდილობდა „თავისი ქვეყნის შემდგომი ვითარებაც დაენახა“¹¹¹. „მოყვარეს პირში უძრახეს“ პოზიციიდან გამომდინარე ეს მხილება მანკიერებისა, რაც, შემდეგ, მეცხრამეტე საუკუნის სამოციანი წლების მოღვაწეთა, განსაკუთრებით კი ილია ჭავჭავაძის შემოქმედების უმნიშვნელოვანეს პრინციპად იქცა, ნაკარნახევი იყო ღრმა პატრიოტიზმით, სურვილით, გამოეფხიზლებინა დაკნინების გზაზე დაშვებული ქართული საზოგადოებრივი ცხოვრება.

იოანე ბაგრატიონმა, რომელსაც ღრმად სწამდა, რომ „სწავლა არის ცხადი ცნობელობა ქვეშარტებისა, განმანათლებელი გულისხმის ყოფისა, უბიწო მხიარულება ცხოვრებასა შინა, ქება ჭაბუკისა და შესაყრდნობელი მოხუცისა, ნუგეშინის მცემელი უბედობასა, ხოლო ბედნიერებასა შინა განმაშვენებელი“, (1,41) და ამბობდა „სწავლა მეფის ქალიშვილობით, სიძეობით, ნათესაობით და მოხელეობით“ კი არ იქნება, არამედ „უნდა რომ სწავლულთაგან განისწავლენ და მაშინ იცნობენ თავსა თვისსა და ქვეყანასა და მაშინ შეძლებენ ქვეყნის განმართვასა და სამსახურსაო“ (1,222) მკაცრი სატირის საგნად აქცია სწავლა-განათლების აბუჩად ამგდები თავადაზნაურობა, მაგრამ იგი არანაკლები სიმკაცრით ამხელს ვაჭრობისადმი კეთილშობილთა ქედმაღლურ დამოკიდებულებას, რაც, მისი აზრით, აზიური ქვეყნების გავლენის შედეგია. „აზიურს თუ მივხედავთ — განუმარტავს იონა ხელაშვილი გურიელს, — დასამდაბლებელ და შეურაცხსაყოფელია კეთილშობილთათვის ვაჭრობა, ხოლო ევროპიელთაებრ

¹¹¹ იხ. გ. ნატროშვილი, ზემოდასახელებული ნაშრომი, გვ. 125.

უკეთუ მივხედავთ მუნცა მცირედ სირცხვილად უჩნთ განრთ-
ვა ვაჭრობასა შინა. გარნა ანლიასა შინა არა არს სირცხვი-
ლი და არცა დასამდაბლებელი განრთვა ვაჭრობასა შინა. და
აქეთ ესე ჩვეულებადაცა, რომელ კეთილშობილნი უფროსნი
ძმები შეველენ ქვეყნის სამსახურსა შინა სამხედრო საქმეთა,
და სამოქალაქეთა შინა, ხოლო უმცროსი ძმანი იწყებენ ვაჭ-
რობასა. და აწ თითქმის ესსახედ არის საფრანგეთსა ში-
ნაცა“. (11,57).

ამ საკითხში იოანე ბაგრატიონის შეხედულებათა გამომხა-
ტველი მოკალმასე ბერი, რომლის აზრითაც ვაჭრობა „ესოდენ
ძველი, რაოდენცა ჰგიეს სოფელი ესე, რამეთუ პირველდა-
წყებიდანვე კაცთა მდგომარეობდა იგი გაცვლათა ნიეთთა სახ-
მართა“ (11,55), მკაცრად ჰკიცხავს ქართველ თავადაზნაუ-
რობას, ვინც ნაჭარბი პურ-ღვინოსა და პირუტყვის გაყიდვას
სამარცხვინოდ მიიჩნევს, ხოლო ყმებით ვაჭრობას არ თაკი-
ლობს (11,57—58).

დასასრულ, მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისის ქართული
ლიტერატურის ეს შესანიშნავი ნაწარმოები, — რომლის მხა-
ტვრული ნაწილის გონებამახვილურ დიალოგებში მსუბუქი
იუმორით (რომელიც ზოგჯერ ბასრ სატირაში გადადის) ცოცხ-
ლად და დინამიკურად არის ასახული მეთვრამეტე საუკუნის
საქართველოს საზოგადოებრივი ცხოვრება, — ყურადღებას
იპყრობს თავისი სადა, უბრალო, სასაუბრო ენითაც, რაც მას
განასხვავებს ანტონისა და მისი მიმდევრების მიერ გაბატო-
ნებული ღვლარჭნილი სტილით შეთხზული ნაწარმოებებისა-
გან. ამ თვალსაზრისითაც „კალმასობა“ ევროპეიზმის გზაზე
დამდგარი ახალი ქართული ლიტერატურის სათავეში მდგომ
ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ძეგლად გვევლინება. სწორედ
აქ, ამ ნაწარმოებში, სადაც მკვეთრად ჩანს ავტორის მაღალი
პატრიოტიზმი, სოციალური საკითხებით ღრმად დაინტერესე-
ბა, კრიტიკული დამოკიდებულება საზოგადოებრივი მანკიე-
რებისადმი და აშკარა თანაგრძნობა დაბალ ფენათა მიმართ
და სადაც მხილებულია სასულიერო პირთა და თავადაზნაურ-
თა ზნეობრივი სიმდაბლე, წარმოგვიდგება იოანე ბაგრატიონი
პიროვნებად, რომელიც ეპოქის მოწინავე იდეებს დაწაფებუ-
ლი, ამ იდეების საფუძველზე საზოგადოებრივი ცხოვრების,

გარდაქმნის, მართალია, არსებითად უტოპიურ, მაგრამ თავის-
თავად პროგრესულ საშუალებებსაც რომ სახავდა, ერთგუ-
ლად იღვწოდა ევროპეიზმის დანერგვისათვის ქართულ საზო-
გადოებრივ ცხოვრებასა და ლიტერატურაში და მნიშვნელო-
ვანი ნაბიჯიც გადადგა ამ მიმართებით.

*

საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური და კულტუ-
რულ-ეკონომიური ცხოვრების ევროპეიზაციისადმი საგანგე-
ბო ინტერესს, რასაც მოწმობს ზემოგანხილული XVIII—XIX
საუკუნეების მიჯნაზე მოღვაწე ქართველ მოაზროვნეთა საქ-
მიანობა და ლიტერატურული მემკვიდრეობა, რუსულ-ევრო-
პული ლიტერატურის მრავალი ძეგლის თარგმნასთან ერთად,
აშკარად ადასტურებს ევროპული განათლების დამკვიდრე-
ბისა და ფართოდ გავრცელების გაბატონებული ტენდენცია.
ამ ტენდენციის შესაბამისად საქართველოში შეიქმნა ევრო-
პული ტიპის კერძო სკოლები და პანსიონები, სადაც უცხოე-
ელი აღმზრდელები ევროპულ ენებთან ერთად ევროპულ
კულტურასაც აცნობდნენ აღსაზრდელებს. გონებრივი „საზრ-
დოს მაძიებელი“ ქართველი ახალგაზრდობის ევროპულად
აღზრდა-განათლების თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი მოვლე-
ნა იყო 1802 წელს დაარსებული „თბილისის კეთილშობილთა
სასწავლებელი“, რომელიც 1830 წელს გიმნაზიად გადაკეთდა.

საქართველოში ახალი, ევროპული გზით განვითარების
ტენდენციის გაბატონების ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია
1832 წელს თბილისში დაარსებული და სახელმწიფოს მიერ
სუბსიდირებული ქალთა კერძო სასწავლებელი, რომელიც
1840 წელს კეთილშობილ ქალთა ინსტიტუტად გადაკეთდა.

მაგრამ ევროპული განვითარების გზაზე დამდგარი ქართ-
ველი ერის კულტურის ისტორიაში საგანგებოდ უნდა აღინიშ-
ნოს პირველი ქართული გაზეთის გამოცემა. „ბუნებისა ქარ-
თულსა ენასა ზედა დაბეჭდილნი ფურცელნი, რომელსაცა
ეწოდება საქართველოს გაზეთი“¹¹², — როგორც წერდა ამ

¹¹² ციტირებულია ვ. კოტეტიშვილის წიგნის მიხედვით „ქართული ლი-
ტერატურის ისტორია“, თბილისი, 1959, გვ. 49.

გაზეთის გამომცემელი თავის „გამოცხადებაში“, პირველად 1819 წელს გამოვიდა და დაახლოებით ორი წელი იარსება. მიუხედავად იმისა, რომ ენა ამ გაზეთისა, რომელიც 1820 წლიდან „ქართული გაზეთის“ სახელწოდებით გამოდიოდა, სრულიად გაუმართავი და შერყენილი იყო, ხოლო მკითხველისათვის მიწოდებული მასალა ყოველგვარ ინტერესმოკლებულ ინფორმაციას წარმოადგენდა, მან ვ. კოტეტიშვილის აღნიშვნისამებრ, მაინც დიდი როლი ითამაშა, „საზოგადოებაში პრესის მოთხოვნილება გააღვიძა“ და დიდ საქმეს „თავი დაუღო“¹¹³ იმით, რომ საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ჟურნალისტიკას.

გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი იყო 1828 წელს დაარსებული გაზეთი „თბილისის უწყებანი“, რომლის ერთ-ერთი აქტიური თანამშრომელი, 1829 წლიდან კი რედაქტორი, ხოლო 1830 წლიდან გამომცემელიც იყო სოლომონ დოდაშვილი, — ფართო ევროპული განათლების კაცი, რომელიც ი. ჭავჭავაძემ გაზ. „დროების“ ათი წლისთავის აღსანიშნავად მოწვეულ ქართველ მწერალთა და მოღვაწეთა შეკრებაზე წარმოთქმულ სიტყვაში ახალი ქართული ლიტერატურის მედროშედ გამოაცხადა, იმ პიროვნებად, ვინც გ. ერისთავთან ერთად მემკვიდრეობით გადასცა ქართული ლიტერატურის დროშა სამოციანი წლების მოღვაწეებს¹¹⁴.

„თბილისის უწყებანიც“ შეზღუდული იყო მეფის ხელისუფლების მიერ და უმთავრესად ოფიციალურ ცნობებს აქვეყნებდა, მაგრამ მაინც, თავის წინამორბედთან შედარებით გაცილებით უფრო საინტერესო მასალას აწვდიდა მკითხველს, ერის თანამედროვე ცხოვრების ზოგიერთ მნიშვნელოვან მოვლენასაც აცნობდა, საქართველოს ეკონომიკაზედაც — ვაჭრობა-მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობაზედაც ამახვილებდა ყურადღებას და იშვიათად, მაგრამ აქა-იქ მხატვრული ლიტერატურის ნიმუშებსაც ბეჭდავდა. სწორედ ამ გაზეთში დაიბეჭდა პირველად პუშკინის ლექსი ალ. ჭავჭავაძის მიერ თარგმნილი.

მაგრამ ევროპეიზმის გზაზე დამდგარი ქართული საზოგა-

¹¹³ ციტირებულია ვ. კოტეტიშვილის წიგნის მიხედვით „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, თბილისი, 1959, გვ. 52

¹¹⁴ „დროება“, 1876, № 4.

დოებრივი აზრისა და ლიტერატურული ცხოვრების აღმავლობის თვალსაზრისით განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა „თბილისის უწყებათა“ დამატებას, რომელიც 1832 წელს გამოვიდა სახელწოდებით „სალიტერატურონი ნაწილნი თბილისის უწყებათა“ და მისი რედაქტორისა და მიმართულების განმსაზღვრელის ს. დოდაშვილის დაპატიმრებასთან ერთად, იმავე წელს შეწყდა.

მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის გამოჩენილმა ქართველმა მოღვაწემ, რაზნოჩინელმა ს. დოდაშვილმა პირველმა იმ ქართველთაგანმა, პეტერბურგის უნივერსიტეტი რომ დაამთავრეს¹¹⁵, ვინც „დეკაბრისტებთან დაკავშირებული იყო არა მარტო ტერიტორიულად, არამედ იდეურ-პოლიტიკურადაც“ და რომლის „ლოგიკაც“, გამოცემული პეტერბურგში 1827 წელს, რუსეთის მასშტაბით „ფილოსოფიისა და ლოგიკის იმდროინდელ ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი მოვლენა იყო“¹¹⁶, თვალსაჩინო წვლილი შეიტანა ქართული აზროვნების განვითარების ისტორიაში¹¹⁷. დოდაშვილმა თავისი ნაშრომით „მოკლე განხილვა ქართული ლიტერატურისა (ანუ სიტყვიერებისა)“, რომელიც „თბილისის უწყებათა“ დამატების 1 და 2 ნომერში იყო გამოქვეყნებული და ქართული ლიტერატურის რეტროსპექტიული მიმოხილვის პირველ ცდად არის მიჩნეული, სათავე დაუდო ქართულ სალიტერატურო კრიტიკას, ხოლო ჯერ-ჯერობით მხოლოდ ნაკლები სახით ცნობილმა მისმა „რიტორიკამ“, ცხადყო ავტორის დიდი ინტერესი თეორიულ-ლიტერატურული საკითხებისადმი.

რუსეთში განათლებამიღებული ს. დოდაშვილი ნამდვილი პატრიოტი თავისი ქვეყნისა და ხალხის ინტერესებისათვის უანგარო მებრძოლი, ერის უკეთესი მომავლის საწინდარად

115 ა. ქუთელია, სოლომონ დოდაშვილი და მისი „ლოგიკა“. იხ. სოლომონ დოდაშვილი, ლოგიკა, 1949, გვ. 5.

116 იქვე, გვ. VI. ს. დოდაშვილის „ლოგიკის“ გამომხატურების თაობაზე რუსულ პრესაში იხ. ა. ქუთელიას დასახელებული ნარკვევი, გვ. LI—LIV, მ. ზანდუკელი, ახალი ქართული ლიტერატურა, 1956, გვ. 265—267.

117 ს. დოდაშვილის ადგილზე. XIX ს. ქართული აზროვნების ისტორიაში დაწვრილებით იხ. შ. ნუცუბიძე „ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. II, გვ. 460—522.

ხალხის გონების გაწმენდას მიიჩნევდა ცრურწმენათაგან, რომელსაც იგი, ფრენსის ბეკონის მიხედვით „ადამიანის გონების კერპს“¹¹⁸ უწოდებდა.

დოდაშვილს როგორც ყველა განმანათლებელს, ღრმად სწამდა, რომ განათლებული გონება არის საზოგადოებრივი ცხოვრების გარდამქმნელი ძირითადი ძალა. „განათლება, — წერდა იგი „სალიტერატურონი ნაწილის თბილისის უწყებათა“ მეორე ნომერში გამოქვეყნებულ წერილში „პასუხი ტფილისიდან“, — არის უუმტკიცესი და უუსაიმედოესი საფუძველი კეთილმდგომარეობისა ყოვლისა საზოგადოებისა. ყოველმან უწყის, რომელ საზოგადოება შემდგარი კეთილ-აღზრდილთა წევრთაგან, შეიქმნების განწმენდილს წყაროდ საეროთა კეთილმოქმედებათა, დიდებისა და შემძლებლობისა“ (217).

სწავლა-განათლებას თვლიდა დოდაშვილი ევროპის დიდი წარმატების ერთადერთ წყაროდ „ევროპიელნი აწ ვალდებულ არიან, ყოვლითა უღარესობითა მათითა პირისპირ სხვათა ერთა მხოლოთა ოდენ სწავლათა მიერ“. (227) დოდაშვილის აზრით, მხოლოდ „წარმატებანი სწავლათანი ჰმოწმობენ საზოგადოდ აღმატებასა კაცობრივისა გონებისასა“ (238) და თუ ქართველები „რომელ ბუნებამან არ უარგვეს ზნეობითთა და ფიზიკებრთა ნიჭთა შინა თვისთა. მამული ჩვენი ნაყოფიერ არს, ჰაერი კეთილგანხმური და შეზავებული. თვისებანი გონებისა და გულისანი არიან მიუღებელნი ღირსებანი, მსგავსად შვილთა ძველისა ელადისათა“ (217) საუკუნეთა მანძილზე მაინც ჩამოიჩვენ „აღმატებასა კაცობრივისა გონებისასა“, რადგან „არა განხმულ იყო ჭურჭელი მდიდრისა ბუნებისა, არა ძალგვედვა სარგებლობა ნიჭთა მიერ მისთა და გონებითთა მოქმედებათა ჩვენთა მარადის შეუღებოდა საჭიროებანი გარემოებათანი და არა იწარმოებოდა თავისუფლებითი სული, წმინდა სიყვარული სწავლათა, სიბრძნისმოყვარეობითი კვეთება სრულებისადმი ზნეობითისა ბუნებისა

¹¹⁸ ს. დოდაშვილი, თხზულებანი, ა. ბოკორიშვილისა და ს. ხუციშვილის რედაქტორობით, 1961, გვ. 42. შემდეგში ს. დოდაშვილის შეხედულებათა დამოწმებისას ადგილები მოგვეყვას ამ გამოცემის მიხედვით. ფრჩხილებში მითითებულ იქნება გვერდი.

ჩვენისა“ (217) — ეს იმიტომ, რომ „სპარსნი, თათარნი, ოს-
მალნი და მთიურნი“, რომელნიც განუწყვეტელი თარეშებით
მოსვენებას არ აძლევდნენ ქვეყანას „მარადის ეგვეითარნივე
იყვნენ საქართველოსათვის, ვითარცა ღოთნი და გუნნი ევ-
როპისათვის ესე იგი წყვდიადად განათლებისა გინა სწავლუ-
ლებისა“ (227) (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.). ახლა კი „შემდგო-
მად ექვსის ბნელის საუკუნისა“ (228) „დიდისა მისა მისამშვი-
დობისა დამტკიცებისა“ (217) ქართველ ხალხს მიეცა საშუა-
ლება დაეწაფონ სწავლას, „განინათლონ“ გული და გონება,
რომელიც „არს დაწყება ბედნიერებისა ჩვენისა“ (218).

თავისი ქვეყნის უკეთესი მომავლისათვის უანგარო მოღ-
ვაწე, ქართველი ერის ბედნიერებას, მის ეკონომიურ და კულ-
ტურულ აღმავლობას ქვეყნის ევროპული გზით განვითარე-
ბასთან რომ აკავშირებდა და ევროპული განათლების გავრ-
ცელებისთვის იღწვოდა, უძველესი და მდიდარი ქართული
კულტურის ევროპაში გატანასაც განსაკუთრებულ მნიშვნე-
ლობას ანიჭებდა. ჯერ კიდევ 1826 წელს პეტერბურგის უნი-
ვერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიული ფაკულტეტის სტუ-
დენტი სოლომონ დოდაშვილი წერდა თავის მასწავლებელს
და მოძღვარს იონა ხელაშვილს „არა თავისა თავისათვის მხო-
ლოდ, გინა ბედნიერებისათვის ვკმუშავებ, არამედ სიყვარუ-
ლისათვის მამულისა, რათა ევროპამან ოდესმე სცნას ივერია
საშველობითა წერილთა სარწმუნოთაო“ (246) და „სალიტე-
რატურონი ნაწილნის“ განსაკუთრებულ დანიშნულებადაც
არა მარტო იმას თვლიდა, რომ მას მიიჩნევდა საშუალებად
„შესაწევნელად განათლებისა, განვრცელებისათვის ბუნებითი-
სა ენისა ჩვენისა და მიახლოებითისათვის განბრძნობელთა
მცხოვრებთა ევროპიისათა (219) (ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.),
არამედ იმასაც, რომ ამ გზით მიაჩნდა შესაძლებელი ქართუ-
ლი კულტურის უცხოელთათვის გაცნობა, რასაც თავად ჩაუ-
ყარა საფუძველი ამ ჟურნალის 1 და 2 ნომერში გამოქვეყ-
ნებული ზემოდსახელებული წერილით „მოკლე განხილვა
ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა“. ს. დოდა-
შვილი ამ წერილის ერთ მთავარ ამოცანად იმას მიიჩნევდა,
რომ ეჩვენებინა „ქართულსა ენასა ზედა“ არსებული „მრავ-
ალნი მშვენიერნი თხზულებანი“ (197), „რომელიცა აქომამ-

დე წყვილიადასა შინა სიბნელისასა დაფარული იყო მხედველობათაგან განათლებულის ევროპიისათა“ (198. ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ, თუმცა ამ მიმართებით ზოგიერთი რამ დოდაშვილამდეც იყო გაკეთებული, მაგრამ არსებითად სწორედ დოდაშვილი იყო პირველი, ვინც ისტორიულ ასპექტში ზოგადად მოხაზა ქართული ლიტერატურის განვითარების კონტურები და დაბეჭითებით განაცხადა, უკეთეს ვინმე განვითარებული კაცთაგანი მიიღებდა შრომას და შეისწავლიდა საქართველოს ისტორიას და მის მწერლობას, განსაკუთრებით „ოქროვანის“ საუკუნისა, „მაშინ იბილვიდენ, რომელ მცირედ ცნობილი საქართველო არს კერძო, ღირსი ყურადღებისა და, რომელ ყოველთა ვაებათა და აოხრებათა თანა, სხვა და სხვათა დროთა შინა შემთხვეულთა, აქენდა მას საუნჯე სწავლათა და სიტყვიერებისა, ესეოდენვე მდიდარი, ვითარცა სხვათა მხარეთა მის დროისათა“ (202).

ქართული ლიტერატურის ისტორიის ღრმა ცოდნიდან გამომდინარე ეს განცხადება დოდაშვილისა მიმართული იყო ქართველ ხალხში ეროვნული კულტურისადმი ინტერესის გაღვიძების, ერის ძალისადმი რწმენის განმტკიცებისა და ეროვნული თვითშეგნების ამაღლებისაკენ.

სხვა რომ არაფერი გაეკეთებინა XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ამ დიდ ქართველ მოაზროვნეს, — იმ პერიოდში როცა ქართული ეროვნული რწმენა საკმაოდ შერყეული იყო, ერის მომავალს ეჭვით შესცქეროდნენ, ხოლო მის წარსულს უგულვებელყოფდნენ, — ეროვნული თვითშეგნების ასამაღლებლად მარტო ეს მისი ძალთახმევეაც კი წარმოგვიდგენს მას ჩვენი ქვეყნის აზროვნებისა და ლიტერატურის ახალი გზით განვითარების მედროშედ.

ს. დოდაშვილი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა მშობლიურ ენასა და ლიტერატურას, რომელსაც იგი ერის „აღმატების“, მისი კულტურისა და საერთო პროგრესის არა მარტო საზომად, არამედ წყაროდაც მიიჩნევდა და თუ, მისი შეხედულებით, „წარმატებანი სწავლათანი ჰმოწმობენ საზოგადოდ აღმატებას კაცობრივისა გონებისასა“, „სიმდიდრე ენისა არს სიმდიდრე გულის ხმის ყოფისა“ და „წარმატებანი

ენისა და სიტყვიერებისანი, ჰმოწმობენ აღმატებას ერისასა“ (238).

ენასა და ლიტერატურაზე ამ მაღალი და სავსებით სწორი შეხედულების გამო იყო, რომ ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნების აღორძინებისათვის დაუღალავმა მაშვრალმა მკაცრად გაილაშქრა ქართული მწერლობისადმი ნიჰილისტურად დამოკიდებულ მოღვაწეთა წინააღმდეგ და ისევე, როგორც დანტე ალიგიერმა იტალიაში, იოაქიმ დიუბელემ და პიერ დე რონსარმა და სხვ. საფრანგეთში (რომ არაფერი ვთქვათ კლასიციზმის, განსაკუთრებით კი განმანათლებლობის ეპოქის გამოჩენილ მოღვაწეებზე), დაიცვა მშობლიური ენა, დაამტკიცა მისი სრულუფლებიანობა და ხაზი გაუსვა მის უნარს — სრულყოფილად გამოხატოს ურთულეს აზრთა ყველა ნიუანსი.

თავის აქ არაერთხელ დასახელებულ წერილში, „მოკლე განხილვა ქართულისა ლიტერატურისა ანუ სიტყვიერებისა“, ს. დოდაშვილი იმ „პატივცემულთა გვამთა“ საწინააღმდეგოდ, ვინც აცხადებდა, ქართული ენა „გლახაკ არს თხზულებათა მიერ სალიტერატუროთა, არა განვითარებულ არს და შესახებლადაცა გარმონიისადმი არავითარისაზე მექონ არს სიამოვნისა“ (197), დაბეჯითებით ამტკიცებდა, რომ „ქართულსა ენასა ზედა არიან მრავალნი მშვენიერნი თხზულებანი და თარგმნილნიცა წიგნნი სხვა და სხვა ძველთა და უახლესთა ენათაგან“ (197), რასაც ადასტურებდა კონკრეტული მაგალითებით ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან.

ს. დოდაშვილი ქართული მწერლობის განვითარების ობიექტური მიმომხილველია. „ოქროვანი საუკუნისა“ და მისი წინარე პერიოდის ბრწყინვალე წარმომადგენლების: პეტრიწის, მოსე ხონელისა და სარგის თმოგველის, რუსთაველისა და ჩახარუხაძის შემდეგ იგი განსაკუთრებით იხსენიებს თეიმურაზ მეფეს „რომელიცა ღირს არს უუდიდესისა მადლობისა მრავალთა აღმატებულთა ლექსთათვის, მის მიერ თხზულთა“ (203) და „ყრმათა აღზრდათა ზედა“ მზრუნავ, „წიგნის ბეჭდვის განმაახლებულ“ ჩვენ მეფესა ვახტანგ მეხუთესა“ (ცხადია, აქ ვახტანგ მეექვსის ნაცვლად შეცდომითაა დასახელებული ვახტანგ მეხუთე — დ. ლ.), რომელსაც „უყვარდა

რა პოეზია, თვით დაგვიტევა ჩვენ მრავალნი ნაყოფნი სტიხთ-
ქმნილებისა თვისისანი“ (204). ს. დოდაშვილი საგანგებოდ აღ-
ნიშნავს ანტონ კათალიკოსის ღვაწლს და გვამცნობს მეთერა-
მეტე საუკუნის ქართული მწერლობის სხვა მოღვაწეებსაც,
რომელთა თხზულებანი „სტიხად თუ პროზად ღირს არიან გო-
ნებგანმხილველისა ყურადღებისანი“ (204). მაგრამ ყოველივე
ამასთან ერთად, იმასაც აღნიშნავს, რომ უკანასკნელი პერიო-
დის ბევრ თარგმნილ თუ ორიგინალურ თხზულებაში საოც-
რად არის დამახინჯებული ქართული ენა და შერყვნილია
სპარსული, სომხური და რუსული სიტყვებით, რასაც დოდა-
შვილი ქართული ენის „სიგლახაკით“ კი არ ხსნის, როგორც
ამას „პატივცემული გვამნი“ ფიქრობდნენ, არამედ „გლახაკ“
მწერალთა უვიცობას და მდიდარი ქართული ენის უცოდინა-
რობას მიაწერს. „აწინდელთა მწერალთა და უცოდინართა
ქართულისა ენისათა შემოიღეს ხმარება ლექსთა სპარსულ-
თა, სომხურთა და რუსულთა, გარნა ამით არავის ძალუძს
დამტკიცება, რომელ არ იყოს ქართულსა ენასა ზედა თანა-
სწორ მნიშვნელნი ლექსნი. კარგმან მწერალმან რომლისა
საგნისა აღწერაც უნდა მოინდომოს, რომელს ფრაზასა ზე-
დაც უნდა იყოს, მას ძალუძს ბუნებითსა ენასა ზედა გადმო-
ლება და წარმოდგენა თვით უუმცირესისა აზრისა და გრძნო-
ბისა, იგი არ იხმარებს არა რომელთა ლექსთა სხვისა ერი-
სათა, გარდა მათსა, რომელთაცა მიუღიათ კანონი მოქალაქეო-
ბისა და რომელნიცა იხმარებიან ყოველისა ენასა ზედა, ესე
იგი, ტეხნიკებრთა“ (199).

ამ მეტად საყურადღებო დებულებას დღესაც არ დაუ-
კარგავს მნიშვნელობა. იგი თანაბრად ეხება, როგორც ორი-
გინალური ნაწარმოებების ავტორებს, ისე მთარგმნელებს
და მშობლიური ენის ღრმა შესწავლისა და მისი სიწმინდის
დაცვის კატეგორიულ მოთხოვნასთან ერთად ე. წ. „რეალის-
ტური თარგმანის“ თეორიის საფუძვლადაც შეიძლება ჩაი-
თვალოს. საქმე ისაა, რომ იმ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ,
რომლის მიხედვით ენათა სხვადასხვაობა შეუძლებელს ხდის
ერთ ენაზე შექმნილი ნაწარმოების ადექვატურ გადატანას
მეორეზე, ს. დოდაშვილის სავესებით სწორი, ენის ბუნების არ-
სებითად მატერიალისტური გაგებიდან გამომდინარე, ამ დე-

ბულების თანახმად, ყოველ აზრს, რამდენადაც იგი გამოხატავს გარკვეულ საზოგადოებრივ, მატერიალურ თუ სულიერ ურთიერთობას, ყოველ სიტყვას, როგორც ამ აზრის გაგებინების საშუალებას, უქველად დაეძებნება საზოგადოებრივი განვითარების ცოტად თუ ბევრად თანაბარ დონეზე მდგომ ერთა ენებში შესაბამისი სიტყვა და მთარგმნელის ვალიც ისაა, რომ ნაკლები წინააღმდეგობის გზით კი არ წავიდეს და დაანაგვიანოს ენა ბარბარიზმებით, არამედ მშობლიური ენის საგანძურში დაძებნოს შესაფერი სიტყვა-გამოთქმანი და მხოლოდ მაშინ იხმაროს უცხო სიტყვა, როცა გარკვეული საზოგადოებრივი ურთიერთობის თუ მოვლენის შედეგად წარმოდგარი ახალი შინაარსის გამომხატველ ცნებას ყველა ნიუანსის შემცველი შესატყვისი არ დაეძებნება მშობლიურ ენაში, ანდა თუ მათ, ს. დოდაშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, უკვე „მიუღიანთ კანონი მოქალაქეობისა“ და „იხმარებიან ყოველსა ენასა ზედა, ესე იგი, ტეხნიკებრთა“.

როგორც თითქმის ყველა განმანათლებელი, ს. დოდაშვილი მხატვრულ ლიტერატურას, უწინარეს ყოვლისა, ხალხის აღმზრდელის როლს აკისრებდა. ვოლტერისა და დიდროს, ლესინგის, გოეთესა და შილერის მსგავსად, დოდაშვილი დაჩვიებით ამტკიცებდა: „არა ერთსა კსწავლასა არა აქვს ესოდენ დიდი მოქმედება სულიერთა ზედა ჩვენთა ძალთა, ვითარცა აღმკობილსა ხელოვნებასა“ (165) და ღრმად დარწმუნებული, რომ „იგი მიჰსცემს თვით ჰეშმარიტებასა უფროსსა ძალსა დარწმუნებისასა, და თვით ენებათაცა უფროს გამოღებასა და მოძრაობასა; იგი გამოხატავს ჩვენთა ზნეობათა“ (165), ყოველ დონეს ხმარობდა ქართული მწერლობის ეროვნულ საფუძველზე აღორძინებისა და მისი შემდგომი განვითარებისათვის, რასაც იგი ჩვენი ქვეყნის ევროპული გზით განვითარების ერთ-ერთ ძირითად საშუალებად მიიჩნევდა.

მეცნიერების თუ საზოგადოებრივი ცხოვრების მრავალ ასპარეზზე აქტიურად მოღვაწე ღრმად ერუდიტიულ დოდაშვილს მხატვრულ ლიტერატურულ პრაქტიკაშიც მოუსინჯავს თავისი კალამი და, თუმცა ახალი ქართული ლიტერატურის მედროშის შემკვიდრეობა ამ დარგში გაცილებით ნა-

ლებ მნიშვნელოვანია ლიტერატურის კრიტიკისა და ესთეტიკური აზროვნების სფეროში შექმნილ მის ნაშრომებთან შედარებით, მაგრამ მაინც იმსახურებს გარკვეულ ყურადღებას იმდენად, რამდენადაც „სალიტერატურონი ნაწილის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებულ იმ რამდენიმე თარგმნილ თუ ორიგინალურ მოთხრობაში მას რომ მიეკუთვნება, უკვე ძლიერად იგრძნობა მეთვრამეტე საუკუნის ევროპულ ლიტერატურაში გაბატონებულ მიმართულებად ქცეული „ბუხართან საკითხავი წიგნების“ წერის ტენდენცია, რომელიც, როგორც უკვე აღინიშნა, „აღორძინების ხანის“ ქართულ ლიტერატურაში ჰპოვებს დასაბამს და ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმის ერთ-ერთი ნიშან-თვისებათაგანია.

ევროპეიზმი ქართულ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში

თუ ქართულ მწერლობაში კლასიციზმისა და სენტი-მენტალიზმის, როგორც ლიტერატურულ მიმდინარეობათა არსებობა, დღემდე საკამათო პრობლემად არის ქცეული, რომანტიზმი ჩვენ ლიტერატურათმცოდნეობაში XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული ლიტერატურის გაბატონებულ მიმართულებად არის აღიარებული, ხოლო ამ მიმართულების პირველ თვალსაჩინო წარმომადგენლად ალექსანდრე ჭავჭავაძეა მიჩნეული, პოეტი, რომელიც ილია ჭავჭავაძის შეხედულებით „ცდილობდა... ევროპეიზმის გავრცელებას“ და რომელმაც მოუმზადა გზა გრიგოლ ორბელიანს და ნიკოლოზ ბარათაშვილს.

რუსეთის იმპერატორის კარზე ერეკლე მეორეს დესპანის — გარსევან ჭავჭავაძის ვაჟი ალ. ჭავჭავაძე, რომელიც, გარსევანისავე ცნობით, „ხელმწიფე იმპერატრიცა ეკატერინას მიუჩხმია“, გ. ნატროშვილის შენიშვნისამებრ, იდეურად „ვოლტერისა და არა ეკატერინას ნათლული იყო, საუკუნის, რომელმაც თავისი მოწინავე სოციალური იდეების ქადაგებაში არ დაივიწყა ჯანსაღი მიწიერი პოეზია, არამედ შეუთავსა ისინი ერთი მეორესთან“¹.

მშობლიური ენის ზედმიწევნით მცოდნე ალ. ჭავჭავაძეს სპარსული ენაც სცოდნია, ხოლო ბამანის პანსიონში რუსულ ენას ბრწყინვალედ დაუფლებულს ფრანგული და გერმანული ენებიც კარგად შეუსწავლია, რაც მას საშუალებას აძლევდა უშუალოდ გაცნობოდა ევროპის მოწინავე აზროვნებას, მის

¹ გ. ნატროშვილი, ლიტერატურული ეტიუდები, 1941, გვ. 34.

კულტურას და მხატვრულ ლიტერატურას და თვალყურით
ედევნებინა დასავლეთის იდეურ-პოლიტიკური და კულტურუ-
ლი განვითარებისათვის.

განმანათლებელთა იდეებით გატაცებული ალ. ჭავჭავაძეც
წინამორბედთა მსგავსად სამშობლოს მომავალ კეთილდღეობას
მტკიცედ უკავშირებდა ქვეყნის ევროპულ განვითარებას, რის
განხორციელების საიმედო გზად რუსეთთან კავშირს მიიჩ-
ნევდა და ამიტომაც, თუმცა იგი, ცარიზმის ეროვნულ-კოლო-
ნიური პოლიტიკით უკმაყოფილო, მეფის რუსეთის წინააღმ-
დეგ 1804 წლის აჯანყებაშიც მონაწილეობდა და 1832 წლის
შეთქმულების ერთ-ერთი ხელმძღვანელთაგანიც იყო, მაგრ-
ამას მისთვის ხელი არ შეუშლია, საქართველოს რუსეთთან
შეერთება ქართველი ხალხის საკეთილდღეო დიდმნიშვნე-
ლოვან მოვლენად ჩაეთვალა, რადგან მისი მეშვეობით

განიხსნა გზა და ეშვათ ივერეთ სასოება
რომელ მუნით შევიდეს მათ შორის განათლება².

ალ. ჭავჭავაძე რომ რუსეთთან შეერთებას საქართველოს
ევროპული გზით განვითარებასთან აკავშირებდა, ხოლო ქვეყ-
ნის „გაევროპიელებას“ მისი მომავალი კეთილდღეობის სა-
წინდრად მიიჩნევდა — ეს კარგად ჩანს რუსულ ენაზე დაწე-
რილი მისი მოხსენებიდან, — „საქართველოს მოკლე ისტო-
რიული ნარკვევი და მდგომარეობა 1801-დან 1831 წლამდე“,
რომელშიც იგი სწორედ „გაევროპიელებას“ თვლიდა თავისი
სამშობლოს უკეთესი მომავლის საოცნებო გზად და იმედს
გამოთქვამდა, რომ რუსეთი შეუწყობდა ხელს ამ ოცნების
სინამდვილედ ქცევას.

„პირველი შემამულეთაგანი საქართველოში“, როგორც
პოეტი უწოდებდა თავის თავს, არსებითად ევროპული ცივი-
ლიზაციის ერთ-ერთი პირველი დამნერგავიც იყო. წინანდ-
ლის ბალის მფლობელის „ყოველმხრივ გაევროპიელებული“
ოჯახი, — რომელიც „თანდათან ივიწყებდა აღმოსავლურ

² ალ. ჭავჭავაძე, თხზულებანი ი. გრიშაშვილის რედაქციით. წინა-
თქმით, შენიშვნებით და ლექსიკონით, 1940, გვ. 78, შემდგომ ყველგან ალ.
ჭავჭავაძის შემოქმედება ამ გამოცემის მიხედვით არის ციტირებული,
ფრჩხილებში მითითებულია გვერდი.

ადათ-ჩვეულებებს“ და სადაც „თვით ტანისამოსსაც კი უკანასკნელ მოდაზე იყერავდნენ, ჩონგურთან ერთად... ფორტე-პიანოც იღგა... მამადავითის კედლებზე კენჭაობის ნაცვლად ბილიარდის ბირთველს ათამაშებდნენ. გარდა ამისა, იცოდნენ რუსული ლაპარაკი და ევროპული ცეკვა“ (გვ. XV), — ევროპული ტიპის პირველი სალონი იყო. ეს სალონი „მაშინდელი საქართველოს მოწინავე აზრისა კულტურის ერთ-ერთ მთავარ კერად“³ ქცეული, სადაც ქართველი არისტოკრატის ნაწილს საშუალება ჰქონდა შეხვედროდა რუსეთისა და დასავლეთ ევროპის პროგრესულად მოაზროვნე მრავალ თვალსაჩინო მოღვაწეს, მ. ნეჩკინას შეხედულებისამებრ, წარმოადგენდა ერთ იმ სამ მთავარ ცენტრთაგანს, „სადაც მიმდინარეობდა გაცხოველებული მსჯელობა იმ დროის პოლიტიკურ საკითხებზე და ვითარდებოდა მოწინავე იდეური ცხოვრება“⁴.

გრიბოედოვის სიმამრის სახლის კარი ფართოდ ყოფილა გაღებული დეკაბრისტი პოეტების იაკუბოვიჩის, კუხელბეკერის, ოდოევსკისა და სხვებისათვის. ალ. ჭავჭავაძეს თავის სახლში მიუღია პუშკინი⁵ და ლერმონტოვი⁶, ევროპიდან საქართველოში ჩამოსული თითქმის ყველა ცოტად თუ ბევრად გამოჩენილი პიროვნებაც უეჭველად ალ. ჭავჭავაძის ოჯახის სტუმარი ყოფილა, სადაც ღრმად განათლებული და ხელგაშლილი მასპინძელი და მისი ევროპულად აღზრდილი ქალები აცნობდნენ მათ საქართველოს წარსულს და აწმყოს, მის კულტურას და ლიტერატურას. როგორც იენის უნივერსიტეტის პროფესორის კ. კოხის მოგონებებიდან ჩანს, მასზე დაუვიწყარი შთაბეჭდილება დაუტოვებია „ევროპიელისათვის უაღრესად წარმტაც წინანდალს“, რომლის „მსგავსი ამიერკავკასიაში“ არაფერი უნახავს და სადაც „ყველაფერი მეტყველებდა თავადის დიდ მხატვრულ გემოვნებაზე“⁷.

³ ქართული ლიტერატურის ისტორია ექვს ტომად, ტ. III, თბილისი, 1969, გვ. 49.

⁴ М. Нечкина, Грибоедов и декабристы, 1951, стр. 206.

⁵ გ. ლეონიძე, „საქართველოში პუშკინის უფნის გამო“, იხ. კრებული „ალ. პუშკინი საქართველოში“, თბილისი, 1938, გვ. 202-3.

⁶ დაწერილებით იხ. Ир. Андроникашвили, Лермонтов в Грузии в 1847 г., 1958, стр. 202-3.

⁷ დაწერილებით იხ. კრებული А. Чавчавадзе, თბილისი, 1957, გვ. :08.

აღ. ჭავჭავაძე ევროპული ცივილიზაციის ერთ-ერთი პირველი დამწერგავთაგანი, იმავდროულად, ევროპული მხატვრული ლიტერატურის „განმავრცელებელიც“ იყო საქართველოში. ამ მიმართებით საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს მთარგმნელობითი მოღვაწეობა პოეტისა, რომელმაც ევროპული და რუსული ლიტერატურის მრავალი ძეგლის თარგმანით გაამდიდრა ქართული მწერლობა, ხოლო თარგმანებს, აკ. კ. კეკელიძის შენიშვნებისამებრ, იმასთან ერთად, რომ „შეყვავართ მის (მთარგმნელის — დ. ლ.) შემოქმედებითს ლაბორატორიაში, გვიშუქებენ ამ ლაბორატორიის ერთ კუნჭულს მაინც და გვითვალისწინებენ იმ ინტერესს, რომელნიც შთააგონებენ მას მისი მწერლობითი მოღვაწეობის ამა თუ იმ საფეხურს“, ის დიდი მნიშვნელობაც აქვთ, რომ ისინა: „მაჩვენებელნი არიან იმ კულტურული სამყაროსი, რომელთანაც კავშირსა და ურთიერთობაში იმყოფებოდა ესა თუ ის ხალხი და კულტურულ ღირებულებათა გაცვლა-გამოცვლას აწარმოებდა“⁸.

მწერლის შემოქმედებით ლაბორატორიაში შექრის, მისი იდეურ-მხატვრული ინტერესების გათვალისწინებისა და ფსიქოლოგიის შესწავლის თვალსაზრისით, თარგმანს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა კიტა აბაშიძეც. მისი შეხედულებით, „თარგმანების შემწეობით“ — თუ იგი „ჩიბის გასავსებ და კუჭის გასაძლომ იარაღად“ არ მიაჩნიათ და ყველა თარგმნის იმას, რაც თვით მოსწონს, რაც მისი „სულიერი განწყობილების დამაკმაყოფილებელია“ — „ადვილად შეგიძლიათ შეიგნოთ და შეადგინოთ ფსიქოლოგია მთარგმნელისა, რომელიც, რასაკვირველია, ორიგინალი ავტორის ფსიქოლოგიას ემსგავსება“⁹.

აღ. ჭავჭავაძე სწორედ ის პოეტი იყო, ვინც ისევე როგორც გრ. ორბელიანი, ნ. ბარათაშვილი და ქართული ლიტერატურის სხვა მრავალი უანგარო მოღვაწე, თავისი ლიტერატურული გემოვნებისა და სულიერი განწყობილების დამაკ-

⁸ კორნელი კეკელიძე, „ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან“, 1967, ტ. V, გვ. 5—6.

⁹ კ. აბაშიძე, ცხოვრება და ხელოვნება, თბილისი, 1971, გვ. 672—673.

მაყოფილებელ ნაწარმოებს თარგმნიდა მხოლოდ. ამიტომაც ალ. ჭავჭავაძეს თარგმანებს მართო იმის გამო კი არ ენიჭება საგანგებო მნიშვნელობა, რომ მათი საშუალებით ქართველი მკითხველი გაეცნო პუშკინისა და ოდოევსკის, კორნელის, რასინის, ლაფონტენის თუ ვოლტერის მხატვრული შემოქმედების ნიმუშებს, არამედ, იმიტომაც, რომ ეს თარგმანები ქართული ლიტერატურის ახალი მიმართულების — ევროპეიზმის — აშკარა გამოხატულებას და მნიშვნელოვან მოვლენას რომ წარმოადგენს, იმავდროულად ამ მიმართულების ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის მსოფლმხედველობას და ლიტერატურულ გემოვნებასაც ცხადყოფს.

ალ. პუშკინის „ყვავილის“, „ანჩარის“, „სიზმრის“, „კავკასიის ზევის“, „სპილენძის მხედრის“ და სხვ. მთარგმნელს რუსული, ფრანგული და სპარსული პოეზიის მრავალი საყურადღებო ნიმუში გადმოუღია ქართულ ენაზე, მაგრამ მისი თარგმანების უმეტეს ნაწილს მაინც ფრანგული ლიტერატურის ძეგლები შეადგენს, რომელთაგან, უწინარეს ყოვლისა, აღსანიშნავია „სინა“, ფრანგული კლასიციზტური დრამატურგიის ერთ-ერთი კორიფეს — პიერ კორნელის პოლიტიკური ტრაგედია, სადაც დრამატურგი ლმობიერებას წარმოგვიდგენს სახელმწიფო მმართველობის მისაღებ და გამართლებულ პრინციპად. ამას ცხადყოფს „სინას“ მეოთხე მოქმედებაში ლივიასა და აგესტოს დიალოგი — ეს მართლაც პოლიტიკური დისპუტი სახელმწიფოს მართვის ტაქტიკაზე — რომლის დასასრულს ლივიას მონოლოგში —

„განმევლტო, გარნა ვემდევრო, მოვაგოთ იგი ამ ცნობას, რომ მიტყეებით უფრორე იმტკიცებს შემძლებელობას და რომ ამ სოფლად ყოვლთაზე ხელმწიფეთ მაშვენებელი, მოწყალეაა სამკაულ ერისა თვალთა მთნებელი“ (გვ. 222) —

ამ ტრაგედიის პათოსს და მის ლეიტმოტივს რომ გამოხატავს, გამოთქმულია ტრაგიკოსის თვალსაზრისი.

ეს თვალსაზრისი ზედმიწევნით შეესატყვისებოდა შეხედულებებს ქართველი პოეტისა, რომელიც იმპერატორ ნიკოლოზ პირველისადმი წარდგენილ ზემოთხსენებულ მოხსენებაში — საქართველოში ცარიზმის წინააღმდეგ „არეულობის“

უმთავრეს მიზეზად მოხელეთა „საზღვარს გადაცილებულ უმსგავსოებას“ და „სისასტიკეს“ (გვ. 252) რომ მიიჩნევდა, „სინაში“ თავისი ბიოგრაფიის ერთგვარ ანალოგიასაც ხედავდა უთუოდ. გ. ქიქოძის აღნიშვნისამებრ, ალ. ჭავჭავაძე: „დააინტერესა ამ ტრაგედიის ჰუმანისტურმა ტენდენციამ. ამას გარდა, მან, როგორც იმპერატორის საწინააღმდეგო აჯანყებისა და შეთქმულების მონაწილემ, ცინასმაგვარი ბედი განიცადა, რუსეთის იმპერიის ხელისუფლება მასაც შედარებით ღმობიერად მოეპყრო, ხოლო შემდეგ დაიახლოვა და დააწინაურა“¹⁰.

„ვოლტერის იდეურ ნათლულს“ „ფერნელი პატრიარქის“ რამდენიმე ნაწარმოების თარგმანი ეკუთვნის. „აღსარებასთან“ ერთად, რომელიც ალ. ჭავჭავაძეზე ადრე იოანე ბატონიშვილს უთარგმნია რუსულიდან (ხოლო შემდეგ, გ. მიქაძის ვარაუდით „იოანეს თხოვნით თუ პირადი ინიციატივით, ფრანგული ენის კარგმა მცოდნემ ალ. ჭავჭავაძემ უშუალოდ დედანიდან, ფრანგულიდან თარგმნა ის, მხოლოდ ისე, რომ გამოიყენა უკვე არსებული თარგმანი“¹¹, რითაც, წერილის ავტორის შეხედულებით, უნდა აიხსნას ამ თარგმანების ურთიერთმსგავსება) ყურადღებას იპყრობს „ტაქტიკა“, რომელშიც „კაცთა კვლის მსწავლე“ წიგნით აღშფოთებული ვოლტერი, ომით გამოწვეული ნგრევისა და ქვეყნის განადგურების შემადრწუნებელ სურათს რომ ხატავს, ეთანხმება „ტაქტიკის“ ავტორს „უფალ გვიბერტს“, ვინც შთააგონებს მას —

დამიჯერე ყველა ბრძოლა უსამართლო ნუ გგონიათ,
დიდთა მზეთა, ვისაც ვიცინობთ, ყოელთა ბრალი არ ჰქონიათ
(გვ. 166).

მეტრეც, როცა გვიბერტი მოიგონებს ბრძოლებს იმისათვის წარმოებულთ, რომ დაიცვან „ადგილისა თვისის ფლობა“ და რომლებმაც იხსნა საფრანგეთი დამპყრობთაგან აოხრებისაგან, აგრეთვე „სისხლის ნთქევით“ საფრანგეთის დიდებით შემ-

¹⁰ პ ი ე რ კ ო რ ნ ე ლ ი, სიდი, გ. სალუქვაძის თარგმანი, თბილისი, 1957, გვ. 7.

¹¹ გ. მიქაძე, ლიტერატურულ-ისტორიული ფრაგმენტები, II, იხ. მაცნე ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 2, გვ. 143.

მოსველ გმირებს, რომლებსაც ხოტბას ასხამდნენ პოეტები და იმასაც გაახსენებს თანამოსაუბრეს, რომ —

„აპოლონცა ხშირად იბრძვის, ბრძოლის ღმერთი თუმც
მარსს ჰქვიან,
სამღვდლონი, საერონი კარის კაცნი სულ იბრძვიან —

და ბოლოს შეეკითხება —

მე სალდათსა, რათ მიზრახავ რომ უსარჩლო მას ხელობას,
რომელიცა ჩვენ ქვეყანას შემოსს პატივს და დიდებას,
და რომელიც მოქალაქეთ მშვიდობისა დამკვიდრებით,
უზრუნველ-ჰყოფს, განამდიდრებს და აცხოვრებს მყუდროებით?—
(გვ. 166).

— „პასუხის ველარ მპოვნელი“ პოეტი იძულებულია აღიაროს — „ბრძოლა არის სულ პირველი ხელოვნება“ — მაგრამ ღრმად დარწმუნებული, რომ ეს პირველი ხელოვნება არ წეესატყვისება „კაცთ ბუნებას“ და მხოლოდ დროის უკუღმართობის შედეგია, „გულში ღმერთსა“ ევედრება:

„...ჰსცვალე დრონი სხვებრ იმ გვარად,
რომ ეს უცხო ხელოვნება უქმად დარჩეს და უხმარად“ (გვ. 167).

ცხადია, მეთვრამეტე საუკუნის ევროპის უდიდესი მოაზროვნის „ტაქტიკაში“ გამოთქმული თვალსაზრისი ომსა და მშვიდობაზე გამოხატავდა შეხედულებას საქართველოში ევროპეიზმის ერთ-ერთი პირველი მებაირახტრისა, რომლის თანამემამულენი საუკუნეთა მანძილზე განუწყვეტლივ ებრძოდნენ უცხოელ დამპყრობელთ „რომ დაეცვათ ადგილისა თვისის ფლობა“ — მამა-პაპათა სისხლითა და ოფლით მოწყული თავიანთი სამშობლოს მიწა-წყალი.

ზ. ჭიჭინაძის ცნობით, ალ. ჭავჭავაძეს უთარგმნია ვოლტერის „მეროპა“ და „მაჰმადი“ — ჟან კალასის დამცველის ტრაგედიებიდან ყველაზე ანტიკლერიკალური ხასიათის ნაწარმოები.

ვოლტერის ნაწარმოებთა ალ. ჭავჭავაძისეულ თარგმანებიდან საგანგებოდ აღსანიშნავია ტრაგედიები „ზაირა“ და „ალ-ზირა“. „ზაირა“, რომელმაც თეატრისადმი მტრულად განწყობილი ჟან-ჟაკ რუსოც კი მოიყვანა ალტაცებაში, სიყვარულისა

და ექვიანობის პრობლემას ეძღვნება. მაგრამ ეს პრობლემაც კათოლიციზმის დაუძინებელმა მტერმა რელიგიური შეუწყნარებლობის მახინჯი არსის გამოსააშკარავებლად გამოიყენა. ამ „მომაჯადოებელ“ ტრაგედიაში, როგორც ჟან-ჟაკ რუსომ უწოდა მას, მუსლიმანი ორსმანის და ქრისტიანი ზაირას გატაცებული ტრფობის ჩამშლელი, მათი ბედნიერების ხელისშემშლელი და „სისხლიანი კატასტროფის“ მიზეზი ისევ და ისევ რელიგიური ფანატიზმია. რა თქმა უნდა, ავტორისათვის ლექსისა „სიყვარულო ძალსა შენსა ვინ არს რომე არ ჰმონებდეს“ კეთილშობილი ორსმანისა და სათნო ზაირას მძლე ურთიერთტრფობა მიმზიდველ თემას წარმოადგენდა. იგი შეესატყვისებოდა ევროპულ განმანათლებლურ ლიტერატურაში დანერგულ და საქართველოში ევროპეიზმის სხვა მიმდევრებთან ერთად ალ. ჭავჭავაძის მიერ ღრმად შესისხლხორცებულ პროგრესულ შეხედულებას, რომლის მიხედვით, რასობრივი, წოდებრივი თუ რელიგიური სხვადასხვაობის გამო აღმანათლებლის უმადლესი გრძნობის დათრგუნვა „კაცთ ბუნებას“ ეწინააღმდეგება.

არსებითად რელიგიური ფანატიზმის წინააღმდეგაა ჰიპართული „ალზირაც“, რომელსაც ალ. ჭავჭავაძე მით უფრო უნდა დაეინტერესებინა, რომ ამ ტრაგედიაში სარწმუნოებრივი პრობლემა მკიდროდ არის დაკავშირებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან და ქრისტიანობის სახელით მოქმედ ესპანელ დამპყრობთა შემადრწუნებელ სისასტიკეს უპირისპირდება სამშობლოს დაცვისათვის მებრძოლ პერუელთა გამირობა და ჰუმანიზმი. ტრაგედიის შემრიგებლური დასასრულიც არ იყო უცხო „კავკასის“ ავტორისათვის, რომელმაც თავისი პოლიტიკური მოღვაწეობა ცარიზმის წინააღმდეგ აჯანყება-შეთქმულებებში მონაწილეობით დაიწყო, მაგრამ აუცილებლობით გამოწვეული კომპრომისით დაამთავრა.

ალ. ჭავჭავაძის მთარგმნელობით ლიტერატურულ მემკვიდრეობას ამშვენებს ფრანგული კლასიციზმის დიდი იგავმწერლის ჟან ლაფონტენის რამდენიმე არაკიც.

ლაფონტენის ღრმად ხალხური შინაარსის მქონე იგავებიდან ალ. ჭავჭავაძეს აურჩევია იგავები, რომლებიც „გაპოირჩევინ სოციალური ბოროტების წინააღმდეგ მწვავე სატირი

თა და ირონიით¹². მას გაიძვერობისა და ფლიდობის შძრახველ „თხისა და მელასათვის“ გარდა თარგმნილი აქვს ჩაგვრისა და ძალმომრეობის გამკიცხავი „მგლისა და კრავისათვის“, რომელიც მიმართულია საზოგადოებრივი წყობილების წინააღმდეგ, სადაც „სუსტთ მართალთა ცრუნი ჰძლევენ ძლიერებით“ (გვ. 158). ლაფონტენიდანვე არის გადმოღებული უყაირათობის, უგუნური შექცევისა და უზრუნველობის გამკილავი „ჭრიჭინასათვის“.

თუ პირველი ორი იგავის მოტივები მოგვაგონებს ალ. ჭავჭავაძის „ვაჰ სოფელსა ამასა და მისთა მდგმურთა“, რომლის მიხედვით მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით“ აღზავებულნი „ბოროტებისა და სიცრუის“ გზით მავალი „მზაკვარნი სულნი“ ძალაზე დაყრდნობით ახშობენ სიმაართეს და „მისთ ყვავილთა ფეხთით“ ლახავენ, იდეა იგავისა „ჭრიჭინასათვის“ გატარებულია ქართველი პოეტის ლექსში „შექცევისათვის“. ამ ლექსის მიხედვით, მართალია, „სიამოვნეთ, შექცევათა თვით ბუნება ზრდის, ახარებს ამა სოფლის ეკალთ შორის ყვავილებად ამცენარებს“ (გვ. 134) მაგრამ „მათ აქვს თავის დრო და არე“. ამიტომაც ურჩევს პოეტა „ლხინთ მორევში ჩაფლულ“ და „უძლურ ქმნილნთ“, „განუფხიზლად დათრობილნი“ „უგონობას სიამეთ“ რომ მიიჩნევენ —

სიამოვნე თუცა გწადისთ ჟერარს გჟონდეს მისი ცნობაო
და თანაც აფრთხილებს —

ვაი მისდა ვინ უქმობით დღე ღამეთა წოლით მთელელი
იწვევს ლხინსა და ვერ იგებს, ვით ბრმა მდელოს ფერთა მზირე,
სოფელს შინა უსყიდელი არა-რა არს არცა მცირეო“

და ბოლოს დაბეჭითებით შთააგონებს:

განცხრომაცა სავაჟროა ბუნებისგან განაჩენი
მას აქვს ფასად გარჯა... მოლით, ვინც ხარ შრომის გამომჩენიო“
(გვ. 134).

ბედნიერებისა და განცხრომის წყაროდ შრომის წარმოდგენა, „შრომის გამომჩენის“ იმ პიროვნებად დასახვა, ვისაც

¹² დ ა ვ ი თ ფ ა ნ ზ უ ლ ი ძ ე ქ ა რ თ უ ლ - ფ რ ა ნ გ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ უ ლ ო უ რ თ ი ე რ თ ო ბ ის ის ტ ო რ ი ის ა თ ვ ის, 1969, გვ. 23.

შესწევს უნარი განიცადოს ჭეშმარიტი სიამოვნება და უფლებაცა აქვს შექცევისა, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ამ ლექსს, როგორც ნაწარმოებს, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს უკვე მეთვრამეტე საუკუნის პროგრესული ლიტერატურის პათოსად ქცეულ შრომის პრობლემაზე. ეს საკითხი, რომელსაც, როგორც უკვე აღინიშნა, სულხან-საბა ორბელიანის ნააზრევშიც გარკვეული ადგილი უჭირავს, მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ახალი მიმართულების — ევროპეიზმის ერთ-ერთ მთავარ პრობლემად იქცა.

დიდი წარმატება ხვდა წილად ქართულ ლიტერატურაში ვიქტორ ჰიუგოს ლირიკულ ლექსს „ერთ ქალს“ (A une femme), რომელიც ალ. ჭავჭავაძეს ნათარგმნი აქვს სათაურით „მეფე რომ ვიყო“. იგი ალ. ჭავჭავაძის შემდეგ მრავალ ქართველ პოეტს უთარგმნია. ბევრისათვის კი მიბაძვისა და პაექრობის საგნად ქცეულა, ხოლო ნ. ლორთქიფანიძეს ამ ლექსის პროზაული თარგმანი, რაც თავად მას შეუსრულებია, თავისი მოთხრობის („უილქნოდ“) გმირის დასახასიათებლად გამოუყენებია¹³.

მაგრამ ალ. ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობისა და საზოგადოებრივი ინტერესების გასაგებად, იმის დასადგენად, თუ რამდენად არის მისი პოეზია „საგნობრივად ევროპის ლიტერატურის ორბიტაში მოქცეული“ და რამდენად „ისმის მის შემოქმედებაში ის ძირითადი პრინციპები, რომლითაც ხასიათდება ევროპის მე-18 საუკუნის მეორე ნახევარი და მე-19 საუკუნის პირველი ათეული წლები“¹⁴ საგანგებო მნიშვნელობა აქვს „ახლოით განჩხრეკილ კაცს“, რომელიც თვრამეტი წლის ჭაბუკს უთარგმნია და რომლის „შინავე მბუღარნი ბრძნულნი და ჭეშმარიტი ჰაზრი“ (გვ. 169) ქართველი პოეტისა და საზოგადო მოღვაწის მოქალაქეობრივი პოეზიის ერთ-ერთი ლაიტმოტივია. თუ „ახლოით განჩხრეკილ კაცში“ გამოხატულ აღშფოთებას მდიდართადმი, რომელთაც „არ უწყიან

¹³ დაწვრილებით ამ ლექსის რეზონანსზე ქართულ ლიტერატურაში იხ. ი. გრიშაშვილის შენიშვნები, რომელიც დართული აქვს მის მიერ გამოცემულ ალ. ჭავჭავაძის თხზულებებს გვ. 323—325.

¹⁴ ვ. კოტეტიშვილი, ქართული ლიტერატურის ისტორია (XIX ს.) თბილისი, 1959, გვ. 63.

სხვა რაიმე სჯული, თვინიერ ძალისა“ (გვ. 174) და რომელნიც იტანჯვიან „უღდთა საჭიროებათაგან მთხოველთა და ბოროტებათა თვისთა მიერ წარმოშობილთა ვნებაებითა“ (გვ. 174) და აგრეთვე მასში გატარებულ შეხედულებას სოციალური უკუღმართობით აღსავეს ქვეყანაზე (სადაც „ზოგადგან ჰხოცენ კაცთა, მხოლოდ ერთისა ბარბაროსისა კაცისავე საამებლად, ზოგადგან ჰყრიან ხალხთა მსგავსთა თვისთა პირისპირ მისასვლელად და ველურთა მხეტამებრ ურთიერთისა განსაგლეჯად სახისა ამის ქვეშე, რათა დასაჯონ მკიცხველნი მისნი, რომელსაცა ოდესმე იგინი იცნობენ ოდენ თვისადმი მიზეზებულთა მისგან ბოროტებათა ძალით. ზოგადგან ჰრევენ მათ ანუ აღსაოხრებლად, ანუ დასაქცევლად, და ანუ დასაპყრობლად ვიეთდამე ნაწილთა ქვეყნისათა, ხოლო გამარჯვებულნი იგი ერნი არა მიიღებენ ჯილდოდ არცაღა მცირესა შვებასა გონებისაგან“ გვ. 175) შეესატყვისება „ვაჰ სოფელსა ამას“, „რუსოიზმის“ ამ მნიშვნელოვან ძეგლში გადმოცემული აზრი — („ხელმწიფენი, თავადნი, ტირანნი, მონანნი, ქალაქნი, სამეფონი, ყოველივე განურჩევლად წარიღებიან, ყოველივე განქრების არღარა ჰრჩების კაცსა შეცოდებათა თვისთა სახისა კიდე, რომელსაცა უგდებს შემდგომად თვისთა მომავალთა მაგალითად“ — გვ. 176) — გამოთქმულია ალ. ჰავკვაძის შემოქმედების შედეგშიც — „გოგჩა“.

ავტორი „ახლოით განჩხრეკილი კაცისა“ დღემდე უცნობია. თარგმანისათვის ალ. ჰავკვაძის მიერ წამძღვარებული ცნობის მიხედვით „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ არის „ქმნილი მხოლოობისა თვისისა ჟამსა რომელისამე ფრანცუზისაგან, ოდეს განვიდა იგი პარიჟით უდაბნოსა შინა საცხოვრებლად“ (გვ. 169) ამ ცნობისა და თარგმანის ბოლოს დართულ ალ. ჰავკვაძის ლექსის დასაწყისის — „პყრობილის შრომა ვნაზე პყრობელმან“ — საფუძველზე გ. ნატროშვილს გამოთქმული აქვს აზრი, რომ — „ახლოით განჩხრეკილი კაცის“ ავტორი უნდა იყოს რუსოს მიმდევარი ფრანსუა კონსტანტინე ვოლნეი, რომელიც 1784 წელს პარიზიდან სირიასა და ეგვიპტეში გაემგზავრა და სამი წელი უდაბნოში იმყოფებოდა, ხოლო იაკობინელთა დიქტატურის დროს ციხეში ჩასვეს და ცხრა თერმიდორის გადატრიალების დროს გაათავისუფლეს.

მაგრამ გ. ნატროშვილისავე შეხედულებით, მიუხედავად იმისა, რომ ვოლნეი ჟან-ჟაკ რუსოს მიმდევარი იყო, იგი სულაც არ ებრძოდა კერძო საკუთრებას და „ახლოით განჩხრეკილი კაცის“ ის ადგილები, სადაც კერძო საკუთრება წარმოდგენილია საზოგადოების ეკონომიური უთანასწორობის და მისგან გამომდინარე ყველა უბედურების წყაროდ, ალ. ჭავჭავაძეს აღებული უნდა ჰქონდეს ჟან-ჟაკ რუსოსაგანო.

მართლაც, „ახლოით განჩხრეკილ კაცში“ გამოთქმული მძაფრი პროტესტი წინააღმდეგ „კაცთა შეძრწუნების“ უბედურ წყაროდ წარმოდგენილი კერძო საკუთრებისა, რომელიც „არისხებს კაცსა მსგავსისა თვისისა პირისპირ“ და „ჰყოფს“ „მას უუწყალოესად ყოველთა მხეცთაგან“ (173—174), მგზნებარე მოწოდება: „მივხედოთ ყოველთა ბოროტებათა წყაროსა“ და მსჯელობა — „საქროება კაცისა მდგომარება ნაყოფთა, რძესა და წყალსა შინა. შემუშავებული მიწა გაპოქსცემდა მისთვის სიუხვით ამა პირველთა უმანკოებისა საქონელთა; გარნა იგი გამოიზარდა ცხოვართა სისხლითა და ხორცითა, მან დაფარა გვამი თვისი ჭრელთა სამოსელთა ქვეშე, და დაიდვა ტვირთად ოქრონი და ძვირფასნი თვალნი და ჰსთქვა ამპარტოვანებით: მიწა ესე ჩემი არს, მე განვაგდებ მუნით ყოველსა კაცსა, რომელსა არა ექმნება საკმაო ძალი, იძულებულ ვჰყოფ რათა იმუშაკონ სიამოვნეთა ჩემთა კაცმა საყოფელად (174) — ზედმიწევნით, თითქმის სიტყვასიტყვით გადმოსცემს ენეველი მესაათის შვილის ტრაქტატში „მსჯელობა ადამიანთა შორის უთანასწორობის წარმოშობის მიზეზებზე“ გატარებულ თვალსაზრისს. კერძო საკუთრების თაობაზე რუსოს ამ ნაშრომში განვითარებულ შეხედულებების მიხედვით ადამიანის ყველა უბედურების მიზეზად ხომ ის იქცა, რომ არ აღმოჩნდა კაცი, რომელსაც წინააღმდეგობა გაეწია მისთვის, ვინც პირველმა შემოღობა მიწის ნაკვეთი და გამოაცხადა: „ეს მიწა ჩემია“. რუსოს მიხედვით, რამდენ ბოროტებას და სისაძაგლეს ასცილდებოდა კაცობრიობა, რომ ვინმეს მიწის პირველი მიმკუთვნელებისათვის ეთქვა „ნაყოფი ყველასია, მიწა არავის“.

იმ საფუძველზე, რომ გ. ნატროშვილის აზრით, ალ. ჭავჭავაძემ „რუსოს მეშვეობით შეავსო... ფრანგი მწერლის

წიგნი, გარდა ამისა, და ეს მთავარია, — ალ. ჭავჭავაძის ნაშრომში არის მთელი ადგილები, შესანიშნავი მხატვრული სახეები, რომლებიც სავსებით ორიგინალურია“ მკვლევარი აცხადებს „აქ დარღვეულია თარგმნის ყველა წარმოსადგენი და შესაძლებელი საზღვრებო“ და ასევე „ეს უკვე ორიგინალური ნაწარმოებიაო“¹⁵.

დავეთანხმებით გ. ნატროშვილს და „ახლოით განჩხრეკილ კაცს“ ჩავთვლით ორიგინალურ ნაშრომად, რომელიც ქართულმა ავტორმა ვოლნეის „ნანგრევებისა...“ და რუსოს ზემოდასახელებული ტრაქტატის მიხედვით შეადგინა, თუ მას, ალ. ჭავჭავაძის განცხადებისამებრ, დღემდე ჩვენთვის უცნობ „რომელისამე ფრანკუზისაგან“ თარგმნილ ნაწარმოებად მივიჩნევთ, ერთი რამ ცხადია: „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ მეთვრამეტე საუკუნის ფრანგ განმანათლებელთა ყველაზე რადიკალური, პლებეურ-დემოკრატიული ფრთის იდეების შემცველი ნაწარმოებია. არსებული სოციალური ურთიერთობის წინააღმდეგ მიმართული ეს თხზულება — გამსჭვალული ამ ფრთის მეთაურის ჟან-ჟაკ რუსოს პროგრესული შეხედულებებით, ვინც პირველმა შენიშნა და საქვეყნოდ განაცხადა, რომ პოლიტიკური ემანსიპაცია ფიქციაა, თუ იგი არ ემყარება ეკონომიურ ემანსიპაციასო და ვისი „აზრთა განვითარება“ „თეორიულ როლს რომ ასრულებდა დიდ რევოლუციაში და მას შემდეგ — პრაქტიკულ-პოლიტიკურს“¹⁶ და „გაჭრილი ვაშლივით ჰგავს მარქსის მიერ „კაპიტალში“ გამოთქმულ აზრებს“¹⁷ — გარკვეულ ფარგლებში გამოხატავს ალ. ჭავჭავაძის შეხედულებებს და მოწმობს მის ღრმა დაინტერესებას სოციალური, საერთო-საკაცობრიო საკითხებით, რაც ქართული ლიტერატურის ახალი მიმართულების — ევროპეიზმის ერთ-ერთი ნიშანდობლივი თვისებაა და წარმოდგენილია ალ. ჭავჭავაძის ორიგინალურ შემოქმედებაშიც.

როგორც არაერთგზის აღვნიშნეთ, „ახლოით განჩხრეკილი კაცის“ პლებეურ-დემოკრატიული და ჰუმანური იდეები ლა-

¹⁵ გ. ნატროშვილი, უდაბნოში დაწერილი წიგნი, მნათობი, 1969, № 12, გვ. 149.

¹⁶ ფრ. ენგელსი, ანტი-დიურიზმი, 1952, გვ. 122.

¹⁷ იქვე, გვ. 167.

კონიურად და საოცარი ექსპრესიით არის გადმოცემული ლექსში „ვაჰ, სოფელსა ამას“, რომლის ზოგიერთი სტროფითი თქმის სიტყვა-სიტყვით იმეორებს „რომელისამე ფრანცუზისაგან“ თარგმნილ ნაწარმოებში გამოთქმულ შეხედულებებს კერძო საკუთრებით გამოწვეულ სოციალურ უთანასწორობათა გამო. ტრაქტატში სწორედ კერძო საკუთრებაა მიჩნეული იმის მიზეზად, რომ ბუნების მბრძანებლად შობილ ადამიანთა დიდ ნაწილს „შეწირული“ აქვს „ყოველნი წამნი ცხოვრებისანი“ თავის „შეურაცხმყოფელ“ მდიდრისათვის, რომელიც: ამპარტოვანითა სახითა“ გადმოუგდებს მას „ოდენ მცირესა ლუქმასა სიკვდილისაგან განსაშორებლად“ (171—172) და „კაცი შობილი ღარიბად, არათუ ოდენ იძულებულ არს მიცემად მდიდრისადმი ყოვლისა მუშაკობისა თვისისა ნაყოფთა. კნინდა უფასოდ, არამედ სულიცა მისი ვერ განირინების მის მიერ განმზადებულისა მისთვის რკინისა საგდებლისაგან“ (172).

„ახლოით განჩხრეკილი კაცის“ მიხედვით, სწორედ კერძო საკუთრებაა იმის მიზეზი, რომ ადამიანი უფრო უბედურია, ვიდრე ცხოველი, რადგან ცხოველმა არ უწყის „დამამხობელნი ისე განჩხევანი, რომელთა მიერ კაცი იძულებულ არს კვნესად ძმისა თვისისა მონებითა შობითვე“ (გვ. 172—173).

სოციალური უთანასწორობით გამოწვეული ეს უკიდურესი აღშფოთება წარმოადგენს პათოსს „მდაბალთ ჩაგვრით მტაცებლობით და ხვეჭით“ აღზავებულთა უსამართლობისა და ბოროტების წინააღმდეგ მიმართული ლექსისა „ვაჰ, სოფელსა ამასა“, რომელიც, მკვლევართა აზრით, დაახლოებით იმავე პერიოდში უნდა იყოს დაწერილი, როცა ალ. ჭავჭავაძეს „ახლოით განჩხრეკილი კაცი“ უთარგმნია.

საყურადღებოა, რომ არა მარტო იდეურ-შინაარსობრივი, არამედ სიტყვიერი ქსოვილის თვალსაზრისითაც საოცარი მსგავსებაა „ვაჰ სოფელსა ამასა“ და „ახლოით განჩხრეკილი კაცის“ იმ ადგილებს შორის, სადაც გადმოცემულია გამდიდრებულთა და ძალაუფლების მქონებელთა სულმოკლეობა, უღმობლობა და გულზვიადობა, შურიანობა, გაუმადლობა და მრისხანება. „მას (მდიდარს. — დ. ლ.) — ამბობს „ახლოით განჩხრეკილი კაცის“ ავტორი, — ჰსძულან ყოველნი თვის-

ჯან უმაღლოესნი, ჰსურის დამონება ყოველთა კაცთა... ხელ-
მწიფენი განვლენ საზღვართა მათ, რომელნი თვითვე დაუდ-
ვიესთ, მათ არა უწყიან სხვა რაიმე სჯული, თვინიერ ძალისა,
იგინი არიან პირსა ზედა სრულიად ქვეყნისასა, ვითარცა ერთ-
სა ოდენ ნაწილსა შინა. აღვირუსხმელთა ვნებათა მქონებელ-
ნი კაცნი, მოშურნე მეზობლისა თვისისა, რომელსა ჰყავს მის-
ჯან უმეტესნი ყმანი და აქვენ უმჯობესნი მამულნი, შეიტანს
იგი საჭურველსა და ცეცხლსა ქვეყანასა შინა თვისსა. (გვ. 174).

აღ. ჰავჰავაძეც „მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვე-
ჭით“ განდიდებული ამა სოფლის „მდგმურთ“ უმკაცრეს
ბრალდებად სწორედ იმას უყენებს, რომ „კეთილ მოყვრობის
დათრგუნვის“ მსურველნი, „ბოროტებისა და სიცრუის“ ბუ-
დეთ ქცეულნი „მზაკვარნი სულნი“ სძრახვენ კეთილ-მოქ-
მედთ შურით შემკულნი“ (გვ. 30) და

ძმათა თვისთა შურ-მტერობის მდომელნი
ჰკვლენ ერთმანეთს, ნაძარცვთ გამოძრჩომელნი (გვ. 31).

ზოლო

ხელმწიფენი, რომელთ სვესაც ვეშურვით,
არნ მოცულნი უმრავლესითა ურვით
ფიქრ-მრავლობენ განდიდებისა სურვით“ (გვ. 31)

ამიტომაც

სამეფონი ურთიერთსა მქცევლობენ,
„ძალნი დავალს ღიმით ნაქცევთა ზედა,
სად სიძართლე მისჯან შენარაზედა
მისთ ყვაილთა ფერხით ლახავს გზაზედა.
რომელნი სკვნებიან
მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით“ (გვ. 30).

„ახლოით განჩხრეკილი კაცის“ თანახმად „ზოგდაგან
ჰხოცვენ კაცთა, მხოლოდ ერთისა ბარბაროსისა კაცისავე სა-
ამებლად, ზოგდაგან ჰყრიან ხალხთა მსგავსთა თვისთა პირის-
პირ მისასვლელად და ველურთა მხეცთამებრ ურთიერთისა
განსაგლეჯად... ზოგადგან ჰრეკენ მათ ანუ აღსაოხრებლად ანუ
დასაქცევლად, და ანუ დასაპყრობლად ვიეთღამე ნაწილთა
ქვეყნისათა“ (გვ. 175). მაგრამ ეს ერთმანეთის მტანჯველნი,
მხოცანი, მგლეჯელნი და მსჭამელნი არსებანი არიან მხო-

ლოდ — „იოტნი და ჰინჰველნი, მოძრავნი კორახსა ზედან ამა სფეროსისა, რომელთა ცხოვრება დასრულდება მთლიანად... უამი მოიწევის მომუქართა სახითა. მოხვევს ბადესა თვისსა ამპარტოვანთა მათ ჰიანჰველათა სასაცილოსა და ხორასა“ (გვ. 175—176).

ალ. ჰავჰავადის „ვაჰ სოფელსა ამას“ მიხედვითაც „სამეფონი ურთიერთს“ რომ „მქცევლობენ“

„შეუწყალოდ. მხეცებრ კაცთა მხეველობენ;
მდიდრდებიან რომელნიცა მძლეველობენ“ (გვ. 30)

და

„ზოგადინმე სარგებლის საპოვნელად
დაარღვევენ სჯულსა დაუყოვნელად,
არ დაზოგვენ მსგავსთა თვისთა საკვლელად“ (გვ. 30—31), —

მაგრამ ყოვლის მსახვრალი უამი მათაც „მოხვევს ბადესა თვისსა“ და ჰვეყნად, სადაც „ძალი დავალს ღიმით ნაქცევთა ზედა“ და ბოროტება თრგუნავს სიკეთეს, საბოლოოდ

„მძლეცა შემდგომ სხვისგან იძლევის“
ჰმნილი თვისგან თვისდაუე მიექცევის,
ყველაკაი წარუალს, განელევის.
რაცა ჰქონდა პოვნელ
მდაბალთ ჩავკრით, მტაცებლობით და ხეჰკით (გვ. 30).

„ახლოით განჩხრეკილ კაცში“ გამონხატული ადამიანის სინხარბის და განდიდების სურვილით გამოწვეული მუდმივი ჰმუნვისა და დაუკმაყოფილებლობის გამოძახილი ჩანს ალ. ჰავჰავადის ღირიკულ-ფილოსოფიურ ლექსშიც „სხვადასხვა დროისათვის კაცისა“, რომლის შესამე სტროფის მიხედვით —

ოდეს შევალთ ხანსა სრულსა, მაშინ კვლავცა სხვა გვაქვს წუხვა:
არა ვკმაობთ საკმაოთა, ნდომა ჩვენი უზომ, უხვა,
გვსურს დიდება, გვსურს პატივი, გვსურს სახელის განთქმა, ჰუხვა;
რა ვერ ვპოვებთ საწადელსა, შეგვეჰმნების შურით ჰმუნვა“ (გვ. 29).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მოტივს, რომელიც XVIII — XIX სს. ევროპული ლიტერატურის, განსაკუთრებით რომანტიკული პოეზიის მნიშვნელოვანი მოტივი იყო,

ეხმიანება ერთ-ერთი შედეგები — ნიკოლოზ ბარათაშვილის „ფიქრნი მტკვრის პირას“, რომლის მიხედვითაც „აღუვსებელ საწყაულად“ წარმოდგენილ წუთისოფელში არავინაა ისეთი, „ვის თვის გული ერთხელ აღევსოს და რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით ისი ეკმაროს“. თუმცა ნიკოლოზ ბარათაშვილი ამ ლირიკულ-ფილოსოფიურ ლექსში სულაც არ კმაყოფილდება ადამიანის გულის აღუვსებლობის აღიარებით და, მართალია, „მრავალ დროების მოწამე“ მოღუდუნე მტკვარის ბუტბუტი კი იწვევს პოეტში სევდიან ფიქრს „ჩვენ ცხოვრებაზე“, მაგრამ ცხოვრების არსზედ ღრმად დაფიქრებული პოეტი ადამიანის სიცოცხლის აზრს მაინც „დაუდგრომელი“ სოფლისათვის ზრუნვას რაცხს და დაბეჭითებით აცხადებს —

არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს,
იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნვოს“.

„კეთილ მოყვარების დათრგუნვის მსურთა“, „მდაბალთ ჩაგვრით, მტაცებლობით და ხვეჭით“ აღზევებული „მზაკვარნი სულნის“ მამხილებელ ალ. ჭავჭავაძეს დიდი ხნის განმავლობაში თვლიდნენ მარტოოდენ „ვარდ-ბულბულების“ მომღერალ, ეპიკურეიზმის მიმდევარ, ანაკრეონტელ პოეტად, რომელსაც, თითქოს, ნაკლებად აწუხებდა საერთო-საკაცობრიო საკითხები და თავისი ქვეყნის ბედი. თვით კიტა აბაშიძეც — ალ. ჭავჭავაძის მაღალპოეტური ნიჭის სათანადო დამფასებელი, ვინც წინააღმდეგ „ჩვენი მოაზრე საზოგადოების“ ნაწილისა, რომელიც „გოგჩას“ ავტორს „ვარდ-ბულბულის პოეტს ეძახდა“ და „უაზრო და უშინაარსო ლექსების მომღერლად“¹⁸ მიიჩნევდა — ილია ჭავჭავაძისა და აკაკი წერეთლის შეხედულებებს კი იმოწმებდა და წერდა: „სამაგიეროდ ისეთი ბრწყინვალე ვარსკვლავნი ჩვენი ლიტერატურისა, როგორიც ილია ჭავჭავაძე და როგორიც ბრწყინვალე მგოსანი აკაკი წერეთელი, ამ პოეტსა თვლიან „ტკბილ პოეტად, ნათლის სვეტად, ტკბილ მომღერლად, ამალღებულად სულით ზეცამდე“, რომლის ლექსი „შეჰყფეს სატრფოს გულ-საკლავად, ტრფობის ისრით განაწონი, ხან დაჰყურებს ღრუბლიანი დაფიქრებით გოგჩის

¹⁸ კიტა აბაშიძე, ეტიუდები, 1962 წ., გვ. 19.

ტბასა და ემდურის მწვავის მოთქმით დაუდგრომელ დროთ ბრუნვასა“¹⁹, (ხაზგასმა კიტა აბაშიძისა), მაგრამ „ისმინეთ მსმენნოს“ ავტორს არ მიიჩნევდა „საეროვნო“ მწერლად. „ალ. ჭავჭავაძე არ იყო საეროვნო მწერალი, საერო დარდისა და ვარამის გამომხატველიო“ — წერდა იგი და დაბეჭდვით ამტკიცებდა „ჩვენ ვერ ვნახავთ მის ლექსთა კრებულში იმ გარკვეულ ვაებასა და მწუხარებას, იმ ტანჯვასა და ოხვრას საზოგადო ინტერესების გამო, რომელიც ამშვენებს მომდევნო მწერლების ნაწარმოებთო“²⁰.

ამავე დროს ილია ჭავჭავაძის იმ ლექსში (რომელსაც აციტირებს კ. აბაშიძე და რომელიც დ. გამეზარდაშვილის შეფასებისამებრ, არსებითად მართლაც „ღრმა შინაარსის კრიტიკული წერილია“²¹, სადაც ლაკონურად არის გადმოცემული ალ. ჭავჭავაძის შემოქმედების ყველა ასპექტი) ალ. ჭავჭავაძის პოეზიის სატრფიალო და საღალღობო მოტივებთან ერთად ხაზგასმით არის აღნიშნული, რომ მისი ლექსი —

ხან ჰრბის ველად, მარტოდ გალობს
 უდაბნოში ვითა მწირი,
 შეჰყვნეს შავ ბედს ქვეყნისასა
 ქვეყნისათვის ანატირი,
 ხან დაჰყურებს ღრუბლიანი
 დაფიქრებით გოგჩის ტბასა
 და ემდურვის მწვავის მოთქმით
 დაუდგრომელ დროთ ბრუნვასა (ხაზგასმა ჩემია. დ. ლ.).

ქვეყნის „შავ ბედის“ გამო „ქვეყნისათვის ანატირ“ პოეტს მიმართავდა აკაკი წერეთელიც —

თვალცრემლიანსა
 გულსევდიანსა
 ენა მებმება ვერრის ვარ მოქმელი,
 და ან-კი რა ვსთქვა
 გულზედ მადევს ქვა
 მეცა შესნავით გულის დამწველი.

¹⁹ კიტა აბაშიძე, ეტიუდები, 1962 წ., გვ. 19

²⁰ იქვე გვ. 19—20.

²¹ დავით გამეზარდაშვილი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე და ქართული რომანტიზმი, 1948, გვ. III.

ქართულმა საბჭოთა ლიტერატურისმცოდნეობამ გაიზიარა შეხედულება ილია ჭავჭავაძისა, რომელმაც „ყველაზე უკეთ გაიგო ალ. ჭავჭავაძის პოეზიის საიდუმლოება“²² და „ისმინეთ მსმენნოს“ ავტორის ლიტერატურული მემკვიდრეობის ღრმა ანალიზის საფუძველზე ამ შეხედულების სრული რესტავრაცია რომ მოახდინა, ალ. ჭავჭავაძე მართებულად წარმოგვიდგინა „თავისი დროის სამკვდრო-სასიცოცხლო საკითხებზე ღრმად დაფიქრებულ მოაზროვნედ და შემოქმედად“²³. ვ. კოტეტიშვილის მტკიცებით, (ვინც, პირველმა, არა მარტო განაცხადა, ილია ჭავჭავაძის „აზრის რესტავრაცია უნდა მოხდეს მთელი თავისი სიძლიერით“²⁴, არამედ ამ თვალსაზრისით განიხილა კიდევ ალ. ჭავჭავაძის შემოქმედება) მარტოოდენ ვარდ-ბულბულების მომღერლად და ეპიკურიზმის მიმდევრად წარმოდგენილი პოეტის შემოქმედებაში მთავარი სწორედ ეროვნული მოტივია. მეტიც, პატრიოტიზმი, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის, განსაკუთრებით ნაპოლეონის დაპყრობითი ომების შემდეგ, ევროპული ლიტერატურის უმნიშვნელოვანეს მოტივად იქცა, ვ. კოტეტიშვილის აზრით, „ალექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზიაში იმდენად ცალკე ლექსების თემა არ არის, რამდენადაც მთელი შემოქმედების ატმოსფერო“²⁵.

და, მართლაც, საფუძველს ღრმა პესიმისტური განწყობილებისა, რომელიც გამოხატულია ალ. ჭავჭავაძის მთელ შემოქმედებაში (თვით მისი ჰედონიზმიც კი, გ. ასათიანის შენიშვნისამებრ, პესიმისტური წარმოშობისაა) სწორედ სამშობლოს უბედობით, ეროვნული დამოუკიდებლობის დაკარგვით გამოწვეული მწვავე ტკივილები წარმოადგენდა.

ლექსში „ვისაც გასურთ“ ალ. ჭავჭავაძე თავად წერდა —

22 ვ. კოტეტიშვილი, ქართული ლიტერატურის ისტორია (XIX ს.), 1959, გვ. 63.

23 გ. ასათიანი, ვეფხისტყაოსნიდან ბახტრიონამდე, 1974, გვ. 96.

24 ვ. კოტეტიშვილის დასახელებული ქართული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 63.

25 იქვე, გვ. 63.

იმიტომ ვარო „ჭირში ფლობილი“, „ურვისგან გულ-შეპყრობილი“, რომ --

„მას ვსკვრეტ პატიმრად, ვის მონებს გული,
მისთვის გლახ განწირული;
მაქვს მწუხარება ზედა-ზედ რთული,
მარად მებახლვის წყლული. (34)

ხოლო ეს პატიმარი მეფის რუსეთის მიერ კოლონიად ქცეული სამშობლო იყო „გლახ ბედისაგან ესრეთ დასჯილი“, ეროვნული დამოუკიდებლობის დაკარგვით და „მტკბარად“ ნაგები დროის „სიზმრებრივ ჩქარად“ გაქრობით წარმოქმნილი ვითარების მძაფრად განმცდელი პოეტისა, რომელიც წყევლით რომ იგონებდა დროს —

...როს სამკვიდრო დაკარგეთ კრულნი!
გვძლივა სოფელმან ხელ-მყოფელმან, აწ გვაგო შურნი (67).

გულისტკივილით მიმართავდა მკითხველთ —

უწყალო სენმან მაწყენმან გვიკოდა გულნი,
გვეო ჭირთა მთმენად, მგლოვარენად ყოვლი სულდგმულნიო (17)

და აღნიშნავდა — ჩვეულნი ლხინსა მიგვცა ჭირსა უბედობამან,

მოგვკალო შეება გვმატა ვება შევ-სვეობამან,
გვიტევა ყოვლმა განსაცხრომმა, თანაზრობამან,
მოგვიცვა აღმან, შეუწყალმან გვალმო გრძნობამან,
გვეკვეთა სასო დაუფასო ვშთომილვართ კრულნიო. (17)

მაგრამ აღ. ჭავჭავაძე, რომელიც მისტიროდა საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვას, „სიზმრებრივ ჩქარად“ გამქრალ „მტკბარად“ ნაგებ დროს —

როს ვიქადოდით ყოველნი გვამნი
პატრონის ყოლით
მის წინ ბრძოლით (32)

სულაც არ ჰქონდა დაკარგული იმედი „გულთ მაამი ჟამის“ კვლავ დადგომისა. —

მე იმას ვჰსტირი განაწირი, ვაჰ თუ ვესწრა ვერ!..
თვარალა ჟამი, გულთ მაამი, კვლავაც იქნებისო (60) —

დაბეჭილებით ამბობდა იგი ლექსში „პერობილისაგან თან-
პერობილთა მიმართ“.

მართალია, ქვეყნის აწინდელი მდგომარეობით „კმუნვისა
ლახვრით გულ-პობილი“ (60) პოეტი კი წერდა —

ოჰ, ვით გვეტყუნვა
სოფლისა ბრუნვა!..
წაგვიხდა ზრუნვა
მბუდარე გულსა!
ამად ვსტირთ წყლულსა
არ დაფარულსა,
კვმუნავთ ბედ-მწირნი,
გვხვევიან ღირნი
ფოთოლთ უხშირნიო! (25)

მაგრამ სამშობლოს უკეთეს მომავალში დარწმუნებული პოე-
ტი თანამემამულეებს შეაგონებდა —

უწყოდეთ ესე ცნობა მყარითა,
რომ დრო მოგივალსთ კეთილ დარითა:
იხილავთ ვარდსა სახე მტკბარითა! (7)

ცხადია, რომ აქ „ბედ-შეკრული ვარდი“ ალეგორიულად²⁶
წარმოადგენს საქართველოს, რომლის „განსახსნელად“ 1804
წლის აჯანყებისა და 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე
აღ. ჭავჭავაძე თანამემამულეებს შეაგონებდა

ჰოი, ვინც არებთ თავისუფლებით,
ნუ ეტრფით ვარდსა გარშემოვლებით
მიეახლენით გულისა ხლებით! (8). —

²⁶ ალ. ჭავჭავაძის პოეზიაში რომ საქართველო ალეგორიულად სატ-
რფოს სახით არის წარმოდგენილი, ეს ვ. კოტეტიშვილს აქვს აღნიშნული.
„დიდი ჩაკვირება არ არის საჭირო, — წერდა იგი, — რომ ხშირად
ალ. ჭავჭავაძის „სატრფოს“ სახით საქართველო დაინახოთ. ასეთი გაპი-
როვნება შემდეგში დაკანონდა კიდევ, და ყველაზე მეტად აკაკი წერეთ-
ლის პოეზიაში. და თუ აკაკის სატრფო საქართველოა, ალ. ჭავჭავაძის
სატრფო რაღად უნდა იქნას ნაგულისხმევი ყოველთვის სიტყვის პირდა-
პირი მნიშვნელობით?“ (ვ. კოტეტიშვილი, ზემოდასახელებული ქართული
ლიტერატურის ისტორია, გვ. 60). ეს აზრი გაიზიარა დ. გამეზარდაშვილმაც,
რომლის მიხედვით „ბევრ ლექსში, რომელშიაც ვარდს უმღერის პოეტი და
გარეგნულად სატრფოალო ლექსის სახე აქვს მიცემული, ალეგორიულადაა
წარმოდგენილი სამშობლოსადმი სიყვარული“ (დ. გამეზარდაშვილი, ზე-
მოდასახელებული ნაშრომი, გვ. 122).

რაც ეროვნული დამოუკიდებლობის, სამშობლოს სუვერენულ უფლებათა აღდგენისათვის აქტიური მოქმედებისაკენ მოწოდებად ქდერს.

ალ. ჭავჭავაძის შემოქმედების მოქალაქეობრივი პათოსი, მის ლირიკაში გამოხატული ღრმა დაინტერესება სოციალური და ეროვნული საკითხებით, რომლებიც მეთვრამეტე საუკუნიდან, განსაკუთრებით კი მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისიდან, ევროპული ლიტერატურის უმნიშვნელოვანეს პრობლემებად იქცა, წარმოადგენს საფუძველს ვ. კოტეტიშვილის დებულებისა — „აღექსანდრე ჭავჭავაძის პოეზია თუ ფორმალურად (იგულისხმება ფორმით. დ. ლ.) აღმოსავლურ პოეზიასთან არის დაკავშირებული, საგნობრივად ევროპის ლიტერატურის ორბიტაში არის მოქცეული“²⁷.

ეს არსებითად სწორი დებულება კორექტივს მოითხოვს: სახელდობრ, როგორც ალ. ჭავჭავაძის პოეზიის ანალიზი გვიჩვენებს, იგი „ევროპის ლიტერატურის ორბიტაში არის მოქცეული არა მარტო „საგნობრივად“, არამედ, გარკვეულწილად, ფორმითაც, მოვლენათა ახალი პოეტური ხედვისა და გამოთქმის თვალსაზრისითაც.

ილია ჭავჭავაძემ, ვინც არა მარტო შენიშნა ევროპეიზმი ქართულ ლიტერატურაში, არამედ პირველმა მოხაზა კიდევ ყოველშემთხვევაში კონსპექტურად, ახალი ქართული მწერლობის ევროპეიზმის გზით განვითარების კონტურები, ალ. ჭავჭავაძის პოეზია, უწინარეს ყოვლისა, სწორედ „გამოთქმის“, ფორმის გამო მოაქცია „ევროპული ლიტერატურის ორბიტაში“.

უფრო ადრე ნ. ბერძნიშვილი, აღმოსავლური პოეზიის ფორმის თაობაზე რომ წერდა „მეტაფორების, საოცარი გადაჭარბების, დახუჭუქებული ფრაზის დიდ მოტრფიალედ აღმოსავლეთს ხშირად აზრისა და მხატვრული უბრალოების საზიანოდ უყვარს სიტყვებით თამაში“²⁸, ალ. ჭავჭავაძეს „ევროპული მანერისაკენ გადახრილი დამოუკიდებელი მიმართულების პოეტად „ღექსის „ქლერადობის და ბუნებრიობის“, „გადმო-

²⁷ ვ. კოტეტიშვილი, ზემოდასახელებული ნაშრომი, გვ. 63.

²⁸ Кавказ, 1859, № 42, გვ. 223.

ცემის უბრალოებისა და თვალსაჩინოების“ გამო მიიჩნევედა²⁹.

ეს „უღერადობა და ბუნებრიობა“, „გადმოცემის უბრალოება და თვალსაჩინოება“ კი დამახასიათებელია ალ. ჭავჭავაძის საკუთრივ სატრფიალო ლირიკისთვისაც.

მართალია, პოეზიის ამ ქანრში (სადაც ქართული ლიტერატურისმცოდნეთა უმრავლესობის მიერ გაზიარებული შეხედულებისამებრ, უკვე ჩანს „აღორძინების ხანის“ ქართულ მწერლობაში გაბატონებული სიყვარულის კონცეფციისადმი დაპირისპირებული ახალი გააზრება და როგორც მ. ზანდუკელი აღნიშნავს — „პოეტის ამ ლექსებსაც სიყვარულის სულიერი მაღალი გრძნობის სიფაქიზე, რომანტიზმს რომ ახასიათებდა თითქოს შეუმჩნევლად, მცირედად, მაგრამ მაინც აქვს ჩაქსოვილი“³⁰) ალ. ჭავჭავაძის პოეტური აზროვნება, გ. ასათიანის აღნიშვნისამებრ, ტრადიციულია³¹, და აღმოსავლური პოეზიის გავლენით ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებული „ყვავილოვნებითა“ და „ფიგურალი“ გამოთქმებით არის აღბეჭდილი, მაგრამ „განცდის ნამდვილი სიწრფელითა და პოეტური შთაგონების ძალდაუტანებელი ლალი სუნთქვით“³² შექმნილ ამ ლექსებში, „ტრადიციული ფორმები“ „ოსტატურად“ რომ არის „დამუშავებული“, გვხვდება შტამპებისა და ტრადიციული მეტაფორებისაგან თავისუფალი ისეთი ლექსებიც, როგორც „ძვირფასო საყვარელო“, „კამენასადმი“, „როს გიყვარდი“ და სხვ. რომ არაფერი ვთქვათ იმ ლექსებზე, სადაც სატრფოს სახით ალეგორიულად საქართველოა წარმოდგენილი („ელების კარი გაზაფხულისა“, „ვამე შორს მყოფსა“, „წყალო სიყვარულო“, „ოჰ ვით გვემტყუნვა“, „ვისაც გსურთ“ და სხვ.).

ტრადიციული პოეტიკის დაძლევის ცდა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ალ. ჭავჭავაძის ლირიკის პატრიოტული და სოციალური მოტივების შემცველ ლექსებში. ამ თვალსაზრისით საგანგებო ყურადღებას იპყრობს „ვაჰ სოფელსა ამას“, „ეჰა ჩემო ოცნებავ“, „დიმიტ. ვ.“, რომელიც, ი. გრიშაშვილის შენიშვნისამებრ, წარმოადგენს „კავკასის“ შესავალს და თვით „კავკა-

²⁹ Кавказ, 1857, № 14, გვ. 70.

³⁰ მ. ზანდუკელი, ახალი ქართული ლიტერატურა, 1956, გვ. 103.

³¹ გ. ასათიანი, ზემოდანახელებული ნაშრომი, გვ. 99.

³² იქვე, გვ. 108.

სია“. რომლებიც წინ უსწრებდნენ „გოგჩას“ — აღ. ქაეკვაძის შემოქმედების შედეგს.

„გოგჩაში“, რომანტიკულ პოეზიაში ფართოდ გავრცელებული ჟანრის — ფილოსოფიური ლირიკის ამ საყურადღებო ძეგლში, დიდი მხატვრული ძალით გამოხატული მსოფლიო სევდა, გამოწვეულია ადამიანის ცხოვრების წარმავლობის შეგნებით, იმით, რომ ეს ნანგრევები „... ქალაქთა ჩინებულთა ხვედრი უცილო“ მას წარმოუდგენს „ჩვენისა მომავლისცა ნამდვილ ხატას“. (გვ. 92).

„გოგჩაში“ გამოხატული „დროსა მსერელის ცელით“ ადამიანის ძალთახმევის ნაყოფის გარდუვალი განადგურებით გამოწვეულ პესიმისტურ განწყობილებას მრავალი პარალელი დაეძებნება რომანტიკულ პოეზიაში. მაგალითისთვის შეიძლება დავასახელოთ მიცკევიჩის „ყირიმული სონეტებიდან“, „ბახჩისარაი“, სადაც აღწერილია მრისხანე გირეის ოდესღაც დიდებული, ახლა უკაცრიელი სასახლე ქვეწარმავალთა და მწერთა საბუდრად რომ ქცეულა და „ბალაკლავის ციხის ნანგრევები“ — ბერძენთა და რომაელთაგან ნაგები, წარსულში ყირიმის სიმშვიდის მკველი სიმაგრე, რომლის ნაშთი უსაზღვრო სევდის გამოუთქმელ ნიშნად მიაჩნია პოეტს.

მაგრამ „გოგჩას“ თავის განწყობითაც და მსოფლალქმითაც განსაკუთრებით ესადაგება ბაირონის „მანფრედის“ მესამე მოქმედების მეოთხე სცენაში მთავარი გმირის მოგონება-მონოლოგი, რაც დ. გამეზარდაშვილსაც აქვს აღნიშნული.

მსგავსად „გოგჩას“ ლირიკული გმირისა (რომლის „თვალსა და გულს სევდით ავსებენ“ „ესე კამარა ძვილ საცნობი ყოფილ ტაძრად, სად კვლავ მეფენი მოწიწებით იღრეკდნენ მუხლსა, სად ღვთის დიდება მორწმუნეთა ესმოდათ მტკბარად და ცისა მიმართ გრგვინვიდიან ხმანი ფსალმუნთა“, — დღეს „პირუტყვთა, ზოგჯერ ნადირთა ზოგჯერ მხეცთა“ (გვ. 92) თავშესაფრად რომ ქცეულა; — „ეს გროვა ქვათა სახე შლილის ოთხკუთხედისა... სად სავაჭრონი მდიდრად წყობილან“; — ეს ვრცელი ვაკე „...სად ჰქონიათ ტაიქთა სრბოლა, ჩოგანთ ტაცება ჰაბუკ-მხედართ გამოსაცდელად, შუბთა ტრიალი, ჯირითთ ტყორცნა და ისართ სროლა“, — ახლა ქვაყრილს რომ დაუფარავს (გვ. 93) და ოდესღაც მშფოთვარე ქალაქში გამეფებული

„უდაბურობა, მჩუმარება, არა-რაობა“) მანფრედიც კმუნვით იგონებს ჭაბუკობაში მოგზაურობისას რომის ნანგრევთა წინაშე მარტო მყოფს კეისრების სასახლიდან ჭოტის კივილი რომ ესმოდა და ამბობს —

იმ ადგილებში
სად იულიუს კეისარი ცხოვრობდა ერთ დროს
ახლა ბუდობენ მარტოდენ ღამის ფრინველნი
და დაფნის ნაცვლად ეკლიანი იზრდება სურო.

გლადიატორთა სისხლის ღვართ შორწყული ცირკი
კიდევ ამჟღავნებს თავის წარსულ დიდებას, ხოლო
სასახლეები და პალატნი ავგუსტოების
დიდხანია, რაც დაშლილა ქვათა და ქვიშად³³.

„გოგჩაში“, რომლის ფინალი —

რავდენგზის მთვარეს, თავ-მომწონეს მათთან შთახედვით
უგრძენია თვისი ჩაგრულ-ყოფა და მოღრუბლელა! —

მოგვაგონებს მანფრედის ზემოაღნიშნული მონოლოგის დასასრულს —

შენ კი, მთვარეო, თავს დასცქერდი ყველაფერს ამას,
შენ ალბილებდი უნაზესი სხივების ფენით
გაპარტახებულ სიძველეთა დაღვრემილ სახეს
ულმობელობას და სიავეს ქამთა სვლისასა! —

აღ. ჭავჭავაძე წარმოგვიდგება ახალი მხატვრული ხედვის პოეტად, რომელიც, ადამიანის ბედზე და ცხოვრების წარმავლობაზე დაფიქრებული, ბუნების კონკრეტულ პეიზაჟს რომ ხატავს, მასში არეკლავს კიდევ თავის ღრმა განცდებს და ადამიანურ გრძნობებს პირდაპირ აერთებს პოეტურად ბუნებასთან. ხოლო ბუნებასთან ასეთი დამოკიდებულება, სამეცნიერო ლიტერატურაში საყოველთაოდ გაზიარებული შეხედულებისამებრ, წარმოადგენს რომანტიკული პოეზიის ერთ-ერთ ძირითად დამახასიათებელ ნიშანს, რომელიც განასხვავებს მას წინარე ლიტერატურულ მიმდინარეობებიდან, კერძოდ XVIII სა-

³³ ბ ა ი რ ო ნ ი, მ ა ნ ფ რ ე დ ი, კ ა ე ნ ი, ჩაილდ ჰაროლდის მოგზაურობა. თარგმანი კონსტანტინე ჭინჭარაძისა, 1848, გვ. 63. შტრ. Illustrated Byron, SA, London, 386.

უკუნის განმანათლებლურ პოეზიიდან, სადაც ბუნების სურათების, პეიზაჟებისა და ლანდშაფტების აღწერას კი ვხვდებით, მაგრამ, კ. ხორვატის შენიშვნისამებრ, „ჩვეულებრივ ბუნება აქ გამოდის ჯერ კიდევ სრულ შესატყვისობაში რაციონალისტურ მსოფლადქმასთან. აქ ჯერ კიდევ არ არის ადამიანური გრძნობისა და ბუნების პირდაპირი პოეტური შეერთება“³⁴.

მართალია, ალ. ჭავჭავაძის პოეზიაში არ გვხვდება მკაფიოდ გამოკვეთილი სუბიექტივიზაცია ბუნებისა, როგორც ამას ბაირონის თუ შელის, ნოვალისის თუ ჰაინეს და რომანტიზმის მრავალი სხვა წარმომადგენლის, ხოლო ქართველ რომანტიკოსთაგან, განსაკუთრებით ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედებაში ვხედავთ. სადაც მოაზროვნე სუბიექტთან გათანაბრებული, ადამიანის გულის მესაიდუმლედ, თანამლობლად და მეგობრად წარმოდგენილი ბუნება პოეტის ღრმა სულიერ განცდებს გამოხატავს, მაგრამ „კავკასიაშიც“ კი უკვე ჩანს ბუნების რომანტიკული ანტროფომორფიზაციის საწყისი.

განსხვავებით ლირიკული ლექსებისაგან „ოჰ ვით გვიმტყუნვა“ და „სძგერს გლახ გული“ (რომლებშიც ალ. ჭავჭავაძე, მართალია, მიმართავს ბუნების მოვლენებს, მაგრამ პირველ მათგანში იგი მეტაფორული სახის შესაქმნელად არის გამოყენებული —

ვკმუნავთ ბედ-მწირნი,
გვხვევიან კირნი
ფოთოლთ უხშირნი!
დავიდნენ მთენნი
შარვანდთ მფენნი
აწ იგი მზენი.
ჰფარვიან ღრუბელს,
ავდრის საგუბელს
წყვლიაღსა და ბნელს. (25) —

ხოლო მეორეში მხოლოდ ფონს წარმოადგენს განცდების გადმოსაცემად სატრფოს „მომლოდე“ ლირიკული გმირისა, რომელსაც, „გზის გუშაგად მდოგარეს“, „ხან აჩრდილნი“ აცთუნებენ. „ხან ფოთელნი შერხეულნი შრიალითა... ზრზენას“

³⁴ К. Хорват, Романтические воззрения на природу, См. сборник «Европейский романтизм», 1973, стр. 209.

„სცემენ“, „ზოგჯერ ღამის სიწყვედიადე“ მოაჩვენებს „გიშრის თმასა“ და „თვით ნიაფთა ნელი ქროლაც“ წარმოუდგენს სატრფოს სუნთქვას) „კავკასიაში“ — „თხემისა შეუპოვრის პონტოის ზვირთთ მიმყრდნობი და ტერფითა სალითა კასპიის განმპობი“ კავკასიონის ქედის დიდებული ბუნება წარმოადგენს ალ. ჭავჭავაძის პოეტური წარმოსახვის უშუალო წყაროს და მთავარ ობიექტს.

თუმცა „ათას წლოვანთ თოვლთაგან ზვავად შენაკრების“ მათა „ზურგით მზიდველი“ კავკასიონის ქედის დიდი ექსპრესიით შექმნილ შთამბეჭდავ სურათში ბუნება გარკვეულწილად ანტროფომორფიზირებულია — „დასაბამით სოფლისა ცნობილი შეუვალად“ კავკასიონის ქედი ჯერ ყოვლისშემძლე ძალად არის წარმოდგენილი, რომელიც „ზოგთა ჰმუსრავეს. ზოგთ ჰბადებს ვით ღმერთი მბრძანებელი“, ხოლო, შემდეგ. ქვემეხების მიერ დაგლეჯილი გვევლინება „მკვენსარე“ არსებად, რომელიც „ეხოთა მიერ წყლულთა თვისთა ცხად ჰყოფდა მწარედ“ — მაგრამ აქ ჯერ კიდევ არ ჩანს ადამიანის გრძნობებისა და ბუნების პირდაპირი პოეტური კავშირი.

ეს კავშირი ერთი უაღრესად საყურადღებო ნიშანია „გოგჩისა“, რომელიც, განწყობის მიხედვით, მანფრედის ზემოაღნიშნულ მონოლოგზე არანაკლებ ახლო დგას ფრანგული რომანტიზმის ერთ-ერთ ლირიკულ შედეგთან — ლამარტინის „ტბასთან“.

ლამარტინის „ტბაც“ ლირიკული გმირის მიერ სატრფოს დაკარგვის შემდეგაც ისევე რომ ატლამუნებს ტალღებს, როგორც მაშინ, როცა მის ნაპირზე მოსეირნე მეტრფენი უმადლეს ნეტარებას იყვენენ ზიარებულნი, ბედნიერ წარსულს მოაგონებს მარტოსულს და ნაღვლიანად დააფიქრებს ამოებაზე ცხოვრებისა, სადაც „ადამიანს არა აქვს ნავთსაყუდარი, დროს არა აქვს ნაპირი, — იგი მიედინება და ჩვენც მივდივართ არმყოფობის უკუნეთში“.

ლამარტინის „ტბაში“ გამოხატულ მოაზროვნე კაცობრიობის საკირბოროტო საკითხის — ადამიანის ცხოვრების რაობის — გაგებას ზედმიწევნით ესადაგება „გოგჩაში“ „უდაბურების, მჩუმარების, არა-რაობის“ ჩვენი მომავლის ნამდვილ ხატად აღიარება. რომანტიკული პოეზიისათვის ნიშანდობლივი

ამ პესიმისტური განწყობილების საფუძველი სამეცნიერო ლიტერატურაში სათანადოდ არის შესწავლილი და გაშუქებული და აქ ამაზე აღარ შეეჩერდებით. დასკვნის სახით მხოლოდ იმასღა აღვნიშნავთ, რომ საკაცობრიო საკითხებზე ყურადღების გამახვილება, სოციალური და პატრიოტული პრობლემებით დაინტერესება და ტრადიციული პოეტიკის ვირტუოზულ გამოყენებასთან ერთად მისი დაძლევის ნიმუშები წარმოგვიდგენს რუსული და ევროპული ენების მცოდნე ალექსანდრე ჭავჭავაძეს მოვლენათა ახალი ხედვის პოეტად ევროპეიზმის გზაზე მტკიცედ დამდგარი ახალი ქართული ლიტერატურაა, რომლის „ბუნებითად დიდი საწყლუ“ ი. ჭავჭავაძის შეხედულებისამებრ „ჩააღრმავა“ და „გააგანიერა“ გრიგოლ ორბელიანმა.

ქართული სალიტერატურო კრიტიკა მუდამ მაღალ შეფასებას აძლევდა გრ. ორბელიანის პოეტურ შემოქმედებას. ის კრიტიკოსებიც კი, რომელთაც მკაცრი მსჯავრი გამოუტანიათ „საღღეგრძელოს“ ავტორის ამა თუ იმ ლექსის გამო, უცილობლად მიიჩნევენ გრ. ორბელიანის პოეზიის მაღალმხატვრულობას და პოეტის დიდ ღვაწლს ქართული მწერლობის განვითარების, მისი ახალი მოტივებით გამდიდრების, ფორმის განახლებისა და გამრავალფეროვნების სფეროში.

ამ თვალსაზრისით საგანგებოდ არის აღსანიშნავი კ. აბაშიძის მსჯელობა გრ. ორბელიანის პოეზიაზე. მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურის პირველი კლასიფიკატორის მიხედვით „გრ. ორბელიანის ზოგიერთ ლექსში ბევრი რიტორიკაა“³⁵ და „საღღეგრძელო“, დღემდის ჩვენი ლიტერატურის საუკეთესო ლექსად აღიარებული, უნდა მივიჩნიოთ უსუსტესად... რადგან მოკლებულია მრავალ ღირებებას... უხერხულია ფორმით, უხერხულია მხატვრული მხრითაც“³⁶, მაგრამ, იმაედროულად, კ. აბაშიძისავე შეხედულებით, გრ. ორბელიანი „მა-

³⁵ კ. აბაშიძე, ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, დ. გამეზარდაშვილის რედაქციითა და შესავალი წერილით, თბ., 1962, გვ. 54.

³⁶ იქვე, გვ. 56.

ლალ-ნიჭიერი“ პოეტია, რომელსაც „ახალი სულიც“ უგრძნია³⁷, „ღვთაებრიობამდის აღუმაღლებია“ მეგობრობის გრძნობა³⁸, „ისეთი ძლიერებითა და მხატვრული ხელოვნებით“ დაუხატავს ბუნების სურათები. — რომ „ამით იგი მაღლა დგას რუსთაველზედ“³⁹, ხოლო „ტექნიკური მხრით“ „ეტიუდების“ ავტორი „საუცხოვოდ მიიჩნევს „იარაღის“ სტრიქონებს

— ცხენთა თქრიალი, შუბთა ტრიალი
ჯირით სრიალი ყურთ-მაჯთ ბრიალი
უზანგთა ცემა, ცხენით ქვე ხტომა,
კვალად შეხტომა და ხმაღთ კრიალი —

და ამბობს: „საოცარია აქ სტილი პოეტისა, რომელიც საგანს ყოველმხრივ ასურათებს და თვით სიტყვათა ხმარება სურათის მუსიკალურ მხარესაც კი გაგრძნობინებთო“⁴⁰.

გრ. ორბელიანის პოეზიის მხატვრულ ღირსებაზე და ქართული მწერლობის განვითარებაში მის როლზე გამოთქმულ აზრთა არსებითი ერთობლიობის მიუხედავად, იგი, შ. რადიანის მართებული შენიშვნისამებრ, „ქართული ლიტერატურის ისტორიაში... კარგა ხანს რჩებოდა „სადისკუსიო“ პოეტად იმის გამო, რომ მკვლევარებს ვერ შეეთანხმებინათ ერთმანეთისათვის მისი ცხოვრება და შემოქმედება, ბიოგრაფია და ლექსები“⁴¹, რაც მნიშვნელოვნად განსაზღვრავდა გრ. ორბელიანის შემოქმედების იდეურ შინაარსსა და მიმართულებაზე შეხედულებათა სხვადასხვაობასაც.

გრ. ორბელიანის ცხოვრებისა და შემოქმედების მკვლევართა ერთი ნაწილი იმ აზრისა იყო, რომ იგი ნაკლებად ასახავდა, მეტიც, სულაც არ ეხებოდა საზოგადოებრივ ტკივილებს და მისი პოეზია მოკლებული იყო მოქალაქეობრივ პათოსს.

³⁷ კ. აბაშიძე, ეტიუდები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, დ. გამუზარდაშვილის რედაქციითა და შესავალი წერილით, თბ., 1962, გვ. 46.

³⁸ იქვე, გვ. 50.

³⁹ იქვე, გვ. 53.

⁴⁰ იქვე, გვ. 56. ლექსიც ციტირებულია კ. აბაშიძის „ეტიუდების“ მიხედვით და არა გრ. ორბელიანის თხზულებათა სრული კრებულიდან, რომელიც 1959 წ. არის გამოცემული.

⁴¹ შ. რადიანი, რჩეული წერილები, წიგნი პირველი, თბ., 1970, გვ. 3.

ეს შეხედულება აქვს გამოთქმული ნ. სკანდელს (ნ. ნიკოლაძეს), რომელიც „პოეტის გრძნობის სიღრმეს და მისი ნიჭის სიძლიერეს“⁴² რომ აღნიშნავდა, „იარალის“ ავტორს, მართალია. იმ შემოქმედთა გვერდით აყენებდა, ვისაც ადამიანის გრძნობისა და გონების უფაქიზეს საიდუმლოებათა წვდომის უნართან ერთად მათი სათუთად და ამალგებულად გადმოცემის ძალაც მიმადლებია, მაგრამ იქვე სიწინაწილთ ამათაც წერდა: გრ. ორბელიანის ლექსებში „ცოტათი ისმის ხალხის გულის წადილის ხმა, ან მისი პასუხი ძლიერ იშვიათად ჩანს პოეტის თანამედროვე საზოგადოებას რაც კითხვები და ფიქრები აღელვებდა იმის ან გამოსახვა ან პასუხის გაცემაო“⁴³ და დახშული და დახავსებული საზოგადოებრივი ცხოვრებით ცდილობდა აეხსნა თუ რატომ „ილეოდა“, „ამისთანა გრძნობით სავსე, ნიჭიერი და გონიერი პოეტის“⁴⁴ „გრძნობის ძალა, მისი გულის სიმხურვალე... ნელ-ნელა, წვეთ-წვეთად პაწია საგნების და პაწია სურვილების დაკმაყოფილებაში“⁴⁵.

დაახლოებით ასეთივე შეხედულებისა იყო გრ. ორბელიანის პოეზიაზე ეგნატე იოსელიანიც, რომელიც გრ. ორბელიანს იმას საყვედურობდა, რომ მის „შემოქმედებაში ჩვენ ვერ ვპოვებთ კაცის გამამხნეველ პოეზიასო“⁴⁶.

გრ. ორბელიანის პირველი ბიოგრაფია და მისი დიდი თაყვანისმცემლის ი. მეუნარგიას აზრითაც პოეზია გრ. ორბელიანისა, რომელსაც იგი ჩვენი „ნაციონალური გენიის“ განხორციელებად მიიჩნევდა, „მხოლოდ სიყვარულს, ქალის სიყვარულსა და მამულის სიყვარულს გამოხატავს და უყურადღებოდ სტოვებს საჭირბოროტო თემებს“. „ფართოდ-ფართოდ მოზღვავებულ საკაცობრიო კითხვებს“⁴⁷.

კ. აბაშიძის მიხედვითაც, გრ. ორბელიანს „დედამიწაზედ ერთ საყურადღებო ცენტრად, ერთად ერთ წერტილად თავისი

⁴² ქართული ლიტერატურის კრიტიკის ისტორიისათვის, ქრესტომათია, შეადგინა და წინასიტყვაობა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ს. ხუციშვილმა, 1956, 11 ნაკ., 1, გვ. 212.

⁴³ იქვე, გვ. 219.

⁴⁴ იქვე, გვ. 218.

⁴⁵ იქვე, გვ. 220.

⁴⁶ იქვე, გვ. 515.

⁴⁷ ი. მეუნარგია, ქართველი მწერლები, I, 1954, გვ. 184—185.

ოჯახობრივი ინტერესი მიაჩნდა“⁴⁸ და მას „ვერ ჰქონდა გამორკვეული აზრი სამშობლოს შესახებ. იგი ვერ იყო წარმომადგენელი შეგნებული საზოგადოების საუკეთესო ნაწილის გრძნობისაო“⁴⁹.

კიდევ უფრო კატეგორიულად გამოთქვამს ამ აზრს მეცხრამეტე საუკუნის ქართული აზროვნების ისტორიის ცნობილი მკვლევარი სიმონ ხუნდაძე, რომლის შეხედულებით „ყაფლანიანთა დიდი გვარის უკანასკნელ მოპიკანს“, „თავისი ლიტერატურული მოღვაწეობით მნიშვნელოვანი კვალი არ დაუმჩნევია ჩვენს მწერლობაში“⁵⁰. „სამოც წელზე მეტი მოღვაწეობის მანძილზე — განაგრძობს ს. ხუნდაძე, — მას არ შეუხედია საზოგადოებრივ ცხოვრებაში“ და „ამ პერიოდში“, „როცა ხდებოდა ჩვენი ცხოვრების ევროპეიზაცია და კულტურული აღორძინება, გრ. ორბელიანი ამ დიდი პროცესის გარეშე იდგა, მისთვის არ არსებობდა, არ აინტერესებდა“⁵¹.

ასეთი შეხედულება გრ. ორბელიანზე, — ვინც, ელ. მაღრაძის მართებული შეხედულებისამებრ, ისე მკვეთრად ასახა 1832 წლის შეთქმულების მებრძოლი სულიაკვეთება, როგორც „მხატვრული სიტყვის არც ერთი ოსტატის შემოქმედებაში არ ასახულა“ და ვის ნაწერებსა და თარგმანებში გატარებული „მემამოხური სული“ „სცილდება თვით ამ შედარებით ვიწრო შეთქმულების ფარგლებს და დიდი ეროვნული ტკივილების გამომხატველ მოვლენად იქცევა“⁵² — მეტი რომ არაფერი ვთქვათ უაღრესად ცალმხრივია და საოცრად მოგვაგონებს გოეთეს შემოქმედების ნიჰილისტურ კრიტიკას.

ისევე, როგორც გრ. ორბელიანის მკვლევართა ერთ ნაწილს ვერ შეუთანხმებია „ხელმწიფე-იმპერატორის იდეალური მსახურის“⁵³, გენერალ გრ. ორბელიანის ბიოგრაფია „სადღეგრძელოს“, „იარაღის“ და „აღსარების“ ავტორის ლექსებთან, გოეთეს ნიჰილისტ კრიტიკოსებისთვისაც გაუგებარი აღმოჩნდა ვა-

⁴⁸ კ. ა ბ ა შ ი ძ ე, „მეტიუდები“, 1962, გვ. 40.

⁴⁹ ი ქ ვ ე, გვ. 58.

⁵⁰ ს. ხ უ ნ დ ა ძ ე, ნარკვევები, თბილისი, 1941, გვ. 8.

⁵¹ ი ქ ვ ე, გვ. 16.

⁵² ე. მ ა ლ რ ა ძ ე, გრიგოლ ორბელიანი, თბილისი, 1967, გვ. 414.

⁵³ ი ქ ვ ე, გვ. 259.

იმარის პერცოვის ერთგული მინისტრისა და „გოეცის“, „ვერ-თერისა“ და „ფაუსტის“ შემოქმედების ღრმა წინააღმდეგობით გამსჭვალული შემოქმედება. მათ ფრანკფურტელი პატრიციის ფრთხილი შთამომავლის ან ვაიმარელი საიდუმლო მრჩეველს იქით ვერ თუ არ დაუნახავთ „გენიალური პოეტი, რომელსაც ზიზლს ჰგვრის თავის გარემოცვის უბადრუკობა“ და „კოლოსალურად დიდი, ურჩი, დამკინავი, ქვეყნის მქირდავი გენიოსი“⁵⁴ საზოგადოებრივი საკითხებით დაუინტერესებელ, ცხოვრები-დან გამდგარ ცივ „ოლიმპიელად“ წარმოადგენს.

მაგრამ უკვე მეცხრამეტე საუკუნეშივე გოეთეს შემოქმე-დებ-ს ნიჰილისტ კრიტიკოსთა საწინააღმდეგოდ „დიდი გერმა-ნელ-ს“ ცხოვრებისა და შემოქმედების ენგელსისეულ შეფასე-ბასთან ერთად, — (სადაც გარკვეულია გოეთეს ორგვარი დამო-კიდებულება თავისდროინდელი გერმანული საზოგადოები-სადმი“, მასში წარმოებული „მუდმივი ბრძოლა“ გენიოსსა და ფილისტერს შორის და ის, რომ თუმცა გოეთე იძულებული იყო „დაზავებოდა“ და „შეგუებოდა“ გერმანულ უბადრუკო-ბას“, მაგრამ „მეფისტოფელის გესლიანი სიცილითაც“ ჰკილაგ-და მას, ზიზლით იყო „მისადმი გამსჭვალული“ და ამ სინამდვი-ლის წინააღმდეგ ამხედრებული გოეთე — გენიოსი სძლევდა გოეთე-ფილისტერს), — მრავალმა პროგრესულმა მოაზროვნემ აღიმადლა ხმა და „ვაიმარელი ბრძენის“ ცალმხრივი ტენდენ-ციური გაგების წინააღმდეგ და გოეთეს შემოქმედების ანალი-ზის საფუძველზე ცხადჰყო, რომ „ფილისტერი უპირატესად გოეთეს კერძო, მისი უშუალო „სასიცოცხლო გარემოთა“ შებოჭილი პიროვნების მიმართ ავლენს ხოლმე თავის ძალას. მაშინ როდესაც თავისი ეპოქის დიდი ოდეები, მაღალი სულია-კვეთებით შთაგონებული გენიოსი გოეთეს შემოქმედებით არ-სებას ეუფლება“⁵⁵.

ეს შეხედულება აქვს გამოთქმული ჰ. ჰაინეს, როგორც პი-რად წერილებში (რუდოლფ ქრისტიანისადმი 1825 წ. მაისი, ვარჰაგენ ფონ ენზესადმი 1827 წ. ნოემბერი), ისე „რომანტი-

⁵⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 5, стр. 142.

⁵⁵ თ. ჯინორია, გოეთეს შემოქმედებითი გზა, თბილისი, 1966,

კულ სკოლაში“⁵⁶. ამ აზრისა იყო ბელინსკი⁵⁷, ეს თვალსაზრისი აქვს გატარებული დ. პისარევსაც, რომლის მიხედვით, მართალია, გოეთე „ფილისტერულ სიმხდალეს“⁵⁸ იჩენდა, ზედმიწევნით ჰქონდა განვითარებული „ლაქუცობისა და მლიქვნელობის უნარი“⁵⁹ და „თავის პირად შეგრძნებათა ვიწრო სამყაროს აძლევდა უპირატესობას კაცობრიობის ამაღელვებელი ცხოვრების ფართო სამყაროს წინაშე“⁶⁰, მაგრამ იმავდროულად, იგივე პისარევი „ცივ საიდუმლო მრჩეველს და კავალერ ფონ გოეთეს“ იმ პიროვნებადაც მიიჩნევს, რომლის „გონებრივი სიდიადე... ქარბად ფარავს თუ ანაზღაურებს მისი ხასიათის მდაბალ სისუსტეს“, და ვისი თხზულებანიც „ვეებერთელა გალვანური ბატარეას“ მსგავსად, „მუდამ ახალი ელექტრონული ძალით ამარაგებს“ მოწინავე საზოგადოებას, რომლის საშუალებითაც იგი „მოქმედებს და ძლიერადაც მოქმედებს ლატაკთა და უბირ მოყვასთა სასარგებლოდ“⁶¹.

სწორედ ასევე, ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაშიც გრ. ორბელიანის მიმართ ზემოთ ციტირებულ შეხედულებათა საპირისპიროდ გამოითქვა აზრი, რომელიც „ყაფლანიანთ გვარის უკანასკნელ მოპიკანად“ წარმოდგენილ მოღვაწეს, ვინც თითქოს და „ვერ ჩასწვდა ხალხის გულში“, „ქართული სიტყვიერებისა და პოეზიის“, „ზეშთაგონებით განსწავლულ მეუფედ“ მიიჩნევდა და „დიდებული პოეტის“ შემოქმედების მთავარ ღირსებად იმას აღიარებდა, რომ იგი „თავისი ძლიერი ხმით აღვიძებდა და ამხნევებდა უიმედობით დამაშვრალ ქართველებს“⁶².

დავით კეზელის მიერ გამოთქმული ეს შეხედულება შესატყვისებოდა საზოგადოებრივ აზრს და ეყრდნობოდა პოეტის შემოქმედების სწორ გაგებას, რაც გამომხატა ილია ჭავჭავაძემ გრ. ორბელიანის დასაფლავებაზე წარმოთქმულ სიტყვა-

⁵⁶ H. Heine, in 6 Bänden, Weimar, 1961, ტ. IV, გვ. 225 — 226.

⁵⁷ В. Г. Белинский, Письма т. II, СПб, 1914, стр. 232.

⁵⁸ Д. П. Писарев, Соч. т. II, Москва, 1956, стр. 45.

⁵⁹ იქვე, გვ. 97.

⁶⁰ იქვე, გვ. 45.

⁶¹ იქვე, გვ. 93.

⁶² დროება, 1883, № 65.

ში. ამ სიტყვაში დიდი მგოსანი წარმოდგენილია არა მარტო-
ოდენ როგორც თვითმპყრობელი „ჩვენის ქართულის ენისა...
მეუფე ჩვენის სიტყვიერებისა“, არამედ, აგრეთვე „მალალის
ნიჭით ცხებული“ — „მწერალი და მთქმელი —

ვინც ძლიერებას მძლევის სიტყვით ამცნო სიპართლე
და ძმებს დაცემულთ მისცა ხელი აღსადგინებლად“⁶³.

გრ. ორბელიანის შემოქმედების ილიასეული შეფასება (რო-
მელიც ათიოდე წლის შემდეგ თავად დააკონკრეტა და გააღ-
რმავა „წერილებში ქართულ ლიტერატურაზე“, აკ. წერეთლის
შეხედულებებთან ერთად, ე. მალრაძის აღნიშვნისამებრ, საფუძ-
ვლად დაედო „ვ. კოტეტიშვილის, მიხ. ზანდუყელის, პ. ინგო-
როყვას, აკ. გაწერელიას, სოლ. ხუციშვილის, სოლ. ცაიშვილის,
აპ. მახარაძის, დ. გამეზარდაშვილის, ჯ. ჭუმბურიძის და სხვა
ცნობილი მკვლევარების“ „სალ მსჯავრს პოეტის შემოქმედება-
სა და პიროვნებაზე“⁶⁴) — გამომდინარეობს ი. ჭავჭავაძის მიერ-
ვე ჯერ კიდევ სამოციან წლებში წამოყენებული დებულებიდან
„გრ. ორბელიანი, გამგრძელებელი ევროპეიზმისა“⁶⁵ — და
წარმოდგენს მის დასაბუთებას.

„წერილებში ქართულ ლიტერატურაზე“, სადაც ი. ჭავჭავა-
ძე. — როგორც თავად აღნიშნავს, მიზნად ისახავდა „არა გან-
კითხვას ჩვენი მწერლობისა კრიტიკის თვალთა, არამედ იმის
გამორკვევას, თუ რამოდენად იზრდებოდა, მატულობდა ჩვენი
აზრი, რამოდენად შორსა და შორსა სცემდა ჩვენი თვალთა-
ხედვით ისარი, რამოდენად დიდდებოდა ჩვენი მსოფლმხედვე-
ლობა. და გუშინდელი რას სთესდა დღეისათვის“⁶⁶ — გრ. ორ-
ბელიანის მთავარ დამსახურებად ქართული პოეზიის „ბუნები-
თად დიდი საწყლეს“ „ჩაღრმავებასა“ და „გაგანიერებას“ მიიჩ-
ნევდა, მას იმ პოეტად რაცხდა, ვინც „თითქმის ერთგვარი დენა
მწერლობისა გაამრავალგვარა, წინ წასწია ჩვენი პოეზია, რო-

⁶³ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. 3, 1953, გვ. 247—248.

⁶⁴ ელ. მალრაძის ზემოდასახელებული მონოგრაფია, გვ. 408.

⁶⁵ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ტ. 4, 1953, გვ. 457.

⁶⁶ ი. ჭავჭავაძე, გვ. 310.

გორც შინაარსით, ისეც ფორმითაც, რადგანაც ამან სრულიად განდევნა სპარსული კილო და მითოლოგიური სახელებით აჭრელებდა სიტყვიერებისა“⁶⁷ და „თავისი მხარი მისცა ახალ მიმართულებასა“⁶⁸.

ცხადია, საუკუნეთა მანძილზე ქართულ მწერლობაში გაბატონებულ აღმოსავლურ ლიტერატურულ გემოვნებას არ შეიძლება, ასე თუ ისე, გრ. ორბელიანის პოეზიაშიც არ ეჩინა თავი. მაგრამ „ლოპიანას“ ავტორის თვით მუხამბაზებიც კი, — სადაც იგი გარკვეულ ხარკს უხდის აღმოსავლურ მუზას, — თავისუფალია სპარსულის გავლენით ქართულ მწერლობაში დანერგილი „ფიგურალობისა“ და „ყვავილოვნობისაგან“ და, რაც მთავარია, „ფხიზელმა პოეტურმა ალლომ გრ. ორბელიანისმა“⁶⁹ მუხამბაზებშიც იჩინა თავი და ამ უანრშიც გამოიხატა, რომ „მდაბიოთა ცნობიერებაშიაც არის ადამიანური გულთა-თქმა, რომ მდაბიოთა გული იგივე ზღვაა, საცა თუ არა მეტი, ნაკლები მარგალიტები არ არის გლოვისა და სიხარულისა, ჭირისა და ლხინისა, ძულებისა და სიყვარულისა“⁷⁰. ხოლო ქართული ლიტერატურის აღმოსავლურ გავლენისაგან განთავისუფლება და პოეზიაში ზღაპრულ-ფანტასტიკურისა და „ვარდბულბულიანობის“ ნაცვლად „ადამიანური გულთა თქმის“, მათი გლოვისა და სიხარულის, ჭირისა და ლხინის, ძულებისა და სიყვარულის ასახვა ი. ჭავჭავაძის მართებული შეხედულებისამებრ, ქართული მწერლობის ევროპეიზმის, ჩვენს ლიტერატურაში ევროპული გემოვნების დამკვიდრების არსებითი ნიშანია.

„წერილებში“ ი. ჭავჭავაძე გრ. ორბელიანის მიერ ქართულ მწერლობაში შეტანილ საგანგებო წვლილად იმასაც მიიჩნევს, რომ მან „თავისი ძლიერი ბანი მისცა“ „ახალ მიმართულებას“ და დაგვანახა „პირველი, მაგრამ საუცხოვო და შეუდარებელი მაგალითი ქართულის ურითმო ლექსისა, არა იამბიკოს მსგავსისა, და მით დაგვიმტკიცა, რომ ქართულ სიტყვასაც თავისი ასამადლებელი ხმა ჰქონია, ეგრე საჭირო ლექსთაწყობის ხმო-

67 ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 4, 1953, გვ. 210.

68 იქვე, გვ. 228.

69 იქვე, გვ. 230.

70 იქვე, გვ. 229.

ვანებისა და მუსიკისათვის“⁷¹. აქ ილია ჭავჭავაძე გულისხმობს გრ. ორბელიანის მოღვაწეობის ბოლო პერიოდში შექმნილ „მუშა ბოქულაძეს“, დაწერილს თეთრი ლექსით, რომელიც ასე გავრცელებული იყო ევროპულ ლიტერატურაში და, რომლის ნიმუშად შექსპირის დრამატურგიასა და მილტონის ეპიკურ ნაწარმოებებთან ერთად ბაირონის ბრწყინვალე ლექსები — „ღამე“ და „სიზმარი“ შეიძლება დავასახელოთ.

მაგრამ რუსულ-ევროპულ ლიტერატურას საფუძვლიანად გაცნობილი გრ. ორბელიანი, — რომელმაც. არა მარტო პუშკინის, ლერმონტოვის, რილევის, ჟუკოვსკის და კრილოვის ნაწარმოებთა მიბაძვა-თარგმანებით გაამდიდრა ქართული ლიტერატურა, არამედ რუსული ენიდან თარგმანის გზით გოეთეს, ჰერდერის და, თავის დროზე საკმაოდ ცნობილი გერმანულენოვანი მწერლის ცოშკეს შემოქმედების ნიმუშებიც გააცნო ქართველ მკითხველს, რაც, ცხადია, ევროპული ლიტერატურული გემოვნების გამოხატულებაა. — უკვე თავის პირველ ლირიკულ ლექსებში გვევლინება „ახალი ფსიქოლოგიის, ახალი სულიერი წყობის პოეტად“, ვინც მტკივნეულად განიცდიდა „მწვავე შეუსაბამობას სუბიექტური განცდის ნამდვილ შინაარსსა და მისი გამოხატვის ობიექტურ ფორმათა შორის“⁷². მან თავისი განცდებისა და განწყობილებების გამოსახატავად გაბედულად რომ დაარღვია ქართული კლასიკური ლექსის შაბლონი „ევროპული, უმთავრესად რუსული სალექსო კულტურის ზეგავლენით“⁷³ შექმნა ახალი ფორმები. „ეს ზეგავლენა, — წერს ა. გაწერელია, — განსაკუთრებით დაეტყო გრ. ორბელიანის რითმებს: პოეტის ლირიკულ შედევრებშიაც კი მეტწილად გამქრალია ქართული კლასიკური ლექსის ზუსტი რითმის კულტურა“, რაც ა. გაწერელიასავე შეხედულებით, გახდა მიზეზი იმისა, რომ გრ. ორბელიანი „ქართული თეთრი ლექსის შესანიშნავი ოსტატია“⁷⁴. გრ. ორბელიანის ლექსის კულტურასთან დაკავშირებით ისიც უნდა ითქვას, რომ გ. ასათიანის შენიშვნისამებრ, მართალია, პოეტის რითმები ჩვეულებრივ ღარიბია,

⁷¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ. 4, 1953, გვ. 231

⁷² გ. ასათიანი, ქართველი ლირიკოსები, თბილისი, 1963, გვ. 67.

⁷³ ა. გაწერელია, რჩეული ნაწერები, II, თბილისი, 1965, გვ. 105.

⁷⁴ იქვე, გვ. 105.

შედარებით არაზუსტი, მაგრამ სამაგიეროდ, „რითმაში მოქცეული სიტყვა უფრო ზუსტად შეესაბამება სათქმელის შინაარსს“⁷⁵.

აქვე უნდა აღინიშნოს ხაზგასმით, რომ თუმცა „გრ. ორბელიანის სტილსა და ფორმას თან ახლავს ზოგიერთი თვალსაჩინო ნაკლიც, — მისი ენა ხშირად მძიმეა, აზრის გამოხატვისას პოეტი აწყდება დაბრკოლებებს, რომელთა გადალახვა მას უჭირს“⁷⁶, — მაგრამ, არსებითად მთელი მისი მხატვრული პრაქტიკა ჰემმარიტად შეესაბამება და გამოხატავს „სადღეგრძელოს“ ავტორის მიერ ხანდაზმულობის ეპოს გამოქვეყნებულ კრიტიკულ მიმოხილვაში — „მგზავრობა სვანეთისაკენ გ. წ.“ — მხატვრული ნაწარმოების ფორმის თაობაზე გამოთქმულ შეხედულებას — „ვითარცა ლამაზსა ქალსა უფრო გაალამაზებს შემკობილი სამოსელი და ჩვენცა მოგვწონს და შეეხარით მას, ეგრეცა გამოჩენილიცა მწერალნი გვიხატავენ ჰაზრსა, არა თუ მხოლოდ ნათლად, არამედ ლამაზის ფორმითაცა, და სიტყვაცა მათი მომდინარეობს, ვითარცა წყალი, ხან მძიმედ, დიდებულების სიამაყითა, ხან დამშვიდებული, ვითარცა დაწყნარებით რონინება ქალისა და ხან მქუხარედ, ვითარცა შემადრწუნებელი რისხვა“⁷⁷.

სწორედ იმიტომ, რომ გრ. ორბელიანი „ნათლად“ და ლამაზი ფორმით ხატავდა „ჰაზრს“, პოეტის ღრმად ემოციური, დიდი მხატვრული გამომსახველობის ყოველი ნაწარმოებისადმი განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა ქართული საზოგადოება, ხოლო ახლად ფეხადგმული ქართული სალიტერატურო კრიტიკა აღმოსავლური პოეზიის „ფიგურიალობისა“ და „ყვავილოვნობისაგან“ თავისუფალ ლექსებს გრ. ორბელიანისა მართებულად მიიჩნევდა ქართული პოეზიის მისაბამ ნიმუშად და ევროპული

⁷⁵ გ. ასათიანი, „მერანი“ და მისი ავტორი, თბილისი, 1969, გვ. 114.

⁷⁶ აკ. გაწერელია, რჩეული ნაწერები, II, თბილისი, 1965, გვ. 105.

⁷⁷ გრ. ორბელიანი, თხზულებათა სრული კრებული, თბილისი, 1959, გვ. 328, შემდეგში ადგილები გრ. ორბელიანის შემოქმედებიდან ყველგან ამ გამოცემის მიხედვით არის ციტირებული, ფრჩხილებში აღნიშნულია გვერდი.

ლიტერატურის სახელმძღვანელო წარმომადგენელთა ქმნილებებს ადარებდა მათ. ასე მაგალითად, ნ. ბერძნიშვილს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბერანეეს ლექსებს აგონებდა გრ. ორბელიანის „იარალის“, რომლის ყოველ ფრაზას, „მხატვრის ხელით მოხაზულ სურათად“ რაცხდა და რომელშიც, მისივე სიტყვებით, „ვაკხანური გატაცება, პატრიოტიზმი და სამშობლოსადმი მგზნებარე სიყვარული პოეტური ნაპერწყლებით ბრწყინავენ“⁷⁸. ლ. არდაზიანი კი, „ლოპიანას“ გამო ადარებდა გრ. ორბელიანს ბერანეეს⁷⁹, „სადღეგრძელოს“ პუშკინის „პოლტავას ბრძოლის“ გვერდით აყენებდა, ხოლო ბუნების სურათების აღწერაში „კარგს გამოჩენილს მხატვარს“ ამსგავსებდა და ქართველ პოეტს ანიჭებდა უპირატესობას ბაირონთან შედარებით. „ბუნების აღწერაში. — წერდა არდაზიანი — ჩვენი პოეტი მიემსგავსება კარგს გამოჩენილს მხატვარსა... ლორდი ბაირონი, ბუნების აღწერაში, დიდად ნიჭიერია, იმას აქვს აღწერილი თავის „დონ-ჟუანში“ ზღვის პირი... მე ეს ალაგი განგებ წავიკითხე და ბევრით უპირატესობა მივეცი აი ამ ალაგს (ციტირებულია „ციცქარმან აღმოსავლეთით ვარდისა ფერად შეღება“, ვიდრე სიტყვებამდე „წარვიღეთ სადაც მოგვიწოდებს ხმა საიდუმლო მხვედრისა“)⁸⁰.

ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში ყველას არ გაუზიარებია „სადღეგრძელოს“ მაღალი შეფასება. მეტიც, კ. აბაშიძე, როგორც უკვე აღინიშნა, პოემაში აღწერილი სურათების გამო კი წერდა, ამით იგი (გრ. ორბელიანი, დ. ლ.) მალლა დგას „რუსთაველზედო“, მაგრამ საერთოდ „დღემდე ჩვენი ლიტერატურის საუკეთესო ლექსად“ აღიარებულ პოემას „უსუსტეს“ რიტორიკულ ნაწარმოებად მიიჩნევდა, რაც ჯ. ჭუმბურიძის შეხედულებით, „ბელინსკის მხრივ ქუკოვსკის „მომღერლის“ მიმართ ანალოგიური ცდის გავლენის შედეგი უნდა იყოს“⁸¹ და მართლაც, ბელინსკიც ხომ ქუკოვსკის უსუსტეს

⁷⁸ Кавказ, 1859, № 43, გვ. 230.

⁷⁹ ქართული ლიტერატურის კრიტიკის ისტორიის ზემოთდასახელებული ქრესტომათია, გვ. 114.

⁸⁰ იქვე, გვ. 119.

⁸¹ ჯ. ჭუმბურიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის და კრიტიკის ისტორიიდან, თბილისი, 1958, გვ. 320.

ნაწარმოებად მიიჩნევა ოდას „მომღერალი რუს მეომართა ბანაკში“ და ერთ მთავარ ნაკლად პოემისა, რომლითაც, ბელინსკისავე სიტყვებით — „იცნო მთელმა რუსეთმა თავისი დიდი პოეტი“⁸², რიტორიზმს რაცხდა, ხოლო „სადღეგრძელოს“ გრ. ორბელიანის შემოქმედების მრავალი მკვლევარი, დაწყებული პლ. იოსელიანიდან⁸³, ყუკოვსკის „მომღერლის“ უბრალო ვარიაციად თვლიდა, რასაც გარკვეულ ფარგლებში თავისი საფუძველი ჰქონდა. სახელდობრ, ჯ. ჭუმბურიძის აღნიშვნისამებრ, ავტორი „სადღეგრძელოსი“ (რომლის პირველი, მოკლე ვარიანტის სათაურია „ტოლუმბაში ანუ ომის შემდგომ ლხინი და სადღეგრძელო“, ხოლო მეორე, აგრეთვე მოკლე, სხვისი ხელით გადაწერილი ვარიანტის სათაურს — „ტოლუმბაში“ — ფრჩხილებში მიწერილი აქვს „მიბაძვა ყუკოვსკისა“) პოემის წერის პროცესში „დიდ ინტერესს იჩენდა ყუკოვსკის „მომღერლისადმი“. ამ მხრივ საყურადღებოა ს. რაზმაძის ერთი წერილი 1832 წლის 9 იანვრის თარიღით, რომელიც მას „ფარისის“ თარგმანთან ერთად, გაუგზავნია გრ. ორბელიანისათვის: „ბრწყინვალე კნიაზ გრიგოლ! — წერდა ს. რაზმაძე გრ. ორბელიანს — პევეცი განსაკუთრებით დაბეჭდილი კი არ მაქვს და ამ სამს ტომში რაც რომ 1824-მდინ დაურთავს სუყველა არის და გთხოვთ როდესაც წაიკითხოთ ალექსანდრე ჩოლოყაევს უბოძოთ რადგან იმის არის“⁸⁴. გრ. ორბელიანის ეს ინტერესი რუსული რომანტიზმის თვალსაჩინო წარმომადგენლის — ყუკოვსკის შემოქმედებისადმი უაღრესად საინტერესო ფაქტია, რომელიც გამოხატავს ქართულ მწერლობაში აღმოსავლურის საპირისპიროდ ევროპული ლიტერატურული გემოვნების დამკვიდრებას.

„სადღეგრძელოს“ და „მომღერალს“ შორის ჯ. ჭუმბურიძის შეხედულებისამებრ, რომელსაც ამ ნაწარმოებთა მსგავსება — განსხვავების დასადგენად ფილოლოგიური ანალიზი ჩაუტა-

⁸² В. Г. Белинский, Собр. соч., в трех томах, т. III, 1948, стр. 258.

⁸³ П. Иоселиани, Библиографическая заметка, Кавказ, 1871, № 22.

⁸⁴ ციტირებულია ჯ. ჭუმბურიძის ზემოდასახელებული ნარკვევიდან გვ. 317.

რებია — „არა მარტო ფორმალურ-კომპოზიციური, არამედ თემატიკურ-შინაარსობრივი მსგავსებაც არსებობს“⁸⁵, მაგრამ, ამავე ნარკვევში, ჯ. ჭუმბურიძე მართებულად უსვამს ხაზს მათ შორის არსებით განსხვავებასაც, „არა მარტო მხატვრული სახეებით, არამედ ცალკეული სტროფების გააზრებითაც“⁸⁶.

სწორედ „მხატვრული სახეების“ სიახლე და მოვლენათა „ახალი გააზრება“, რაც არსებითად განასხვავებს „სადლეგრძელოს“ „მომღერლისაგან“ შენიშნა გრ. ორბელიანის ბევრმა თანამედროვემ, მათ შორის ნიკო დიმიტრის ძემაც (ნიკო ყიფიანი), რომელიც „მხოლოდ გარეგანი შეხედულებით“ ამსგავსებდა მათ ერთმანეთთან და ბელინსკის მიხედვით „რუსეთის ლიტერატურაში ძალიან სუსტ თხზულებად“ ჩათვლილ პოემას ეუკოვსკისა „სადლეგრძელოს“ რომ უპირისპირებდა, დაბეჭითებით ამბობდა: „სადლეგრძელო“ გრიგოლ ორბელიანისა სავსეა აზრითა და გრძნობით, ზოგიერთი სურათი ამ თხზულებისა უღვიძებს მკითხველს ერთს უმაღლესთაგანს გრძნობას და მოჰყავს მოძრაობაში ჯერ არ გაყინული გულის პატრონიო“⁸⁷.

საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს სილოვან ხუნდაძის შეხედულება, რომელიც მან გამოთქვა 1882 წლის „ივერიაში“ გამოქვეყნებულ წერილში: „ისტორიული კილო თ. გრ. ორბელიანის ლექსებში“. სილ. ხუნდაძეს კარგად შეუძინევია გრ. ორბელიანის პოეზიის თავისებურება. კერძოდ კი სიახლე და ორიგინალობა „სადლეგრძელოსი“, რომელიც მისი აზრით „არა ჰგავს იმ მოთხრობებს, როგორებისთვისაც ჩვენ საზოგადოდ მიგვიჩვევია თვალი და ყური... არა, პოეტს საკუთარი ორიგინალური ფორმა გამოუგონებია, უფრო ფართო და დამტვევი, ვიდრე ჩვეულებრივი. აქ იმდენი შეიძლება დასტიო, რამდენიც გსურს, და იმდენ ხანს შეიძლება ილაპარაკო და ატკბო მკითხველის სმენა, რამდენ ხანსაც ენა არ დაშვრებაო“⁸⁸.

სწორედ ეს „საკუთარი ორიგინალური ფორმა“, „უფრო

⁸⁵ ციტირებულია ჯ. ჭუმბურიძის ზემოდასახელებულ ნარკვევიდან. გვ. 342.

⁸⁶ იქვე, გვ. 338.

⁸⁷ ქართ. ლიტ. კრიტიკის ისტორიის ზემოდასახელებული ქრესტომათია II, თავ. I, გვ. 221.

⁸⁸ იქვე, II, ნაკ. I, გვ. 495.

ფართო და უფრო დამტევი“, აქცევს გრ. ორბელიანის „სად-
ლეგრძელს“ ნაწარმოებად, რომელიც თამამად შეიძლება „ჩა-
იწეროს“ ევროპული ლიტერატურის კონტექსტში, როგორც
ევროპული რომანტიზმის მიერ დამკვიდრებული ლირო-ეპიკუ-
რი პოემის ქანრი.

საქმე ისაა, რომ XIX საუკუნის პირველ ნახევარში გაბატო-
ნებულ მიმართულებად ქცეული რომანტიზმი, რომელიც წარ-
მოდგენდა „რეაქციას საფრანგეთის რევოლუციისა და მასთან
დაკავშირებული განმანათლებლობის წინააღმდეგ“⁸⁹, გოეთეს
განცხადებისამებრ ეკერმანთან საუბარში „შექმნის პროცესში
მყოფი პოეტური რევოლუცია (Im Werden begriffene poeti-
sche Revolution) იყო, რომელიც მომავალში თავად ლიტერა-
ტურისათვის უაღრესად სასარგებლო“⁹⁰ იქნებოდა. რომანტიზ-
მის ამ „ლიტერატურულ რევოლუციას“, „გოეტ ფონ ბერლი-
ხინგენის“ ავტორი იმაში ხედავდა, რომ მან კლასიციზმის მკაც-
რად რეგლამენტირებული კანონების წინააღმდეგ ჯერ კიდევ
სენტიმენტალისტების მიერ დაწყებული შეტევა კიდევ უფრო
გააღრმავ-გააფართოვა და წარმოქმნა „თავისუფალი ფორმა“,
რაც „ვიიმარელ ბრძენს“ მართებულად მიაჩნდა მომავალში
შინაარსის „უფრო გამდიდრებისა“ და გამრავალფეროვნების
საწინდრად⁹¹. ამ „თავისუფალი ფორმის“ მიმართულებით ჯერ
კიდევ XVIII საუკუნეში დაწყებულმა ტრანსფორმაციამ კლასი-
ციკისტური პოემისა თავისი უმაღლესი გამოხატულება ჰპოვა
ლირო-ეპიკურ პოემაში, რომელიც ი. გ. ნეუპოკოევას აზრით
„ნამდვილად ახალი ეპოქის დასაწყისი იყო ევროპული ლიტე-
რატურის ისტორიაში“⁹², რაც, უკვე გამოთქმული შეხედულები-
სამებრ, თუ საერთოდ XIX საუკუნის ლიტერატურის მიმართ
შეიძლება გადაჭარბებული იყოს, პოეტური ეპოსის მიმართ
უეჭველად მართებული დებულებაა.⁹³

ლირო-ეპიკური პოემის ერთი თავისებურება, როგორც

⁸⁹ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩეული წერილები, 1949 წ. გვ. 212.

⁹⁰ Eckermann, Gespräche mit Goethe, Berlin, 1956, S. 536.

⁹¹ იქვე, გვ. 536—537.

⁹² И. Г. Неупокоева, Революционно-романтическая поэма первой половины XIX века, Москва, 1971, стр. 31.

⁹³ И. Кенчовшили, Д. Лашкарадзе, Жанровая эстетика романтизма, Литературная Грузия, 1972, стр. 64.

სახელწოდებიდანაც ჩანს, ისაა, რომ აქ ეპიკური გადახლართულია პოეტის ღრმა ლირიკულ განცდებთან, მის „ფიქრებთან პიროვნებისა და ხალხის თანამედროვე ბედ-იღბალზე“⁹⁴ და ამიტომაც, მიუხედავად იმისა, ისტორიულ წარსულს ეხება იგი, ლეგენდას გადმოსცემს თუ სულაც გამოგონილი სიუჟეტის მხატვრულ დამუშავებას წარმოადგენს, — ყველა შემთხვევაში გამსჭვალულია რომანტიკოსი პოეტის მიერ ტრაგიკულად აღქმული „დიდი თანამედროვე შინაარსით“⁹⁵. თანაც, როგორც წესი, ლირო-ეპიკური პოემა ეროვნულ თემატიკას ამუშავებდა და კლასიციზმისათვის დამახასიათებელი ლიტერატურული „კოსმოპოლიტიზმის“ საპირისპიროდ სხვა ქვეყნებიდან გადმონერგილი ლიტერატურული გემოვნების აღმოფხვრისათვის რომ იბრძოდა. მშობლიური მწერლობის ეროვნულ ტრადიციებზე განახლებას ემსახურებოდა.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში დასავლეთი და აღმოსავლეთი ევროპის თითქმის ყველა ქვეყნის ლიტერატურისათვის დამახასიათებელ ამ მოვლენას ტიპოლოგიურად ემსგავსება სამშობლოს ბედის გაგებას და ეროვნული ინტერესების წინ წამოწევასთან ერთად ქართულ მწერლობაში აღმოსავლური ლიტერატურული გემოვნების აღმოფხვრისა და ეროვნულ ლიტერატურულ ტრადიციებზე დაყრდნობით მისი განახლების ენერგიული ცდა, რაც, როგორც არაერთგზის აღგვინიშნავს, ჩვენი მწერლობის ევროპეიზმის გამოხატულებაა და რომლის ერთ თვალსაჩინო ნიმუშს წარმოადგენს გრ. ორბელიანის პოეზია.

სავარაუდოა, რომ გრ. ორბელიანისათვის, — რომელიც არა მარტო რომანტიზმის მხატვრულ პრაქტიკას იცნობდა (რასაც ადასტურებს თუნდაც ილია ორბელიანისადმი 1834 წლის 16 მაისს გაგზავნილ წერილში რჩევა პოეტისა: ვალტერ სკოტის და მისი მომდევნო რომანიტების ისტორიული ნაწარმოებები იკითხე, მანამდე რაც დაწერილია ყველაფერი ჩმახვად და იშვიათად თუ არის რომელიმე მათგანი წაკითხვის ღირსიო)⁹⁶, არამედ ამ მიმდინარეობის ესთეტიკურ პრინციპებშიც იყო გარ-

⁹⁴ ი. გ. ნეუპოკოევას დასახელებული მონოგრაფია, გვ. 8.

⁹⁵ იქვე, გვ. 36.

⁹⁶ გრ. ორბელიანი, წერილები, ტომი I. 1936. გვ. 12.

კვეული და „ზოგჯერ ცდილობდა კიდევ ამ უკანასკნელით გაემართლებინა, მაგალითად საკუთარი მიდრეკილება ფსალმუნებისადმი“⁹⁷ — უცნობი არ იყო რომანტიზმის მიერ დამკვიდრებული ლირო-ეპიკური პოემები. შეიძლება მათი გავლენითაც იყოს გამოწვეული ეპიკური „სადღეგრძელოს“ „შინაგანი სითბო და ლირიკულობა“, თუმცა მეთვრამეტე საუკუნის ეპიკურ ნაწარმოებებშიც მოიპოვება მაგალითები ლირიკული წიაღსვლებისა, კერძოდ, პოეზიაში ბესიკისა, რომელმაც თავის პოემებსაც „ელეგიური ელფერი მისცა და ბევრი ლირიკული ადგილები ჩააქსოვა მასში“⁹⁸ და, რაც განსაკუთრებით საყურადღებოა, „მომღერალშიც“ — რომელსაც გარკვეულ ფარგლებში ჰბაძავს „სადღეგრძელო“ და რომელიც ჯ. ჭუმბურიძის შენიშვნისამებრ, თუმცა, თავისი სტრუქტურით, „კლასიციისტური სახოტბო სიმღერისათვის დამახასიათებელი ანტიფონური წყობის პრინციპებს ეყრდნობა“, მაგრამ მასში „რიტორიკული მიმართვებისა და პათეტიკური ინტონაციის გვერდით, თავს იჩენს ლირიკული ტონი, რაც მთელ ნაწარმოებს გარკვეულ სითბოს ანიჭებს და აშორებს კლასიციისტურ „ობიექტიურ“ სახოტბო პოეზიას“⁹⁹.

მაგრამ საიდანაც არ უნდა მომდინარეობდეს ეპიკური „სადღეგრძელოს“ „შინაგანი სითბო და ლირიკულობა“, განსახილავი საკითხისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა იმას აქვს, რომ იგი, როგორც თავისი ფორმით, ისე მოტივებით, ახალი მოვლენა იყო ევროპეიზმის გზაზე დამდგარი ქართული მწერლობისა. როგორც პირველი ლირო-ეპიკური პოემა ქართულ ლიტერატურაში. პირველი იმიტომ, რომ მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ლირო-ეპიკური პოემის შედევრი „ბედი ქართლისა“ გაცილებით გვიან შეიქმნა. ვიდრე „ტოლუმბაში“, რომელსაც შემდგომ, „სადღეგრძელოს“ სახით გამოქვეყნებამდე სამ ათეულ წელზე მეტ ხანს ამუშავებდა და სრულყოფდა აეტორი, მაგრამ მისი თემაც, იდეაც და მოტივებიც იგივე დარჩა.

აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ თუმცა „სადღეგრძელოც“

⁹⁷ ა. გაწერელია, რჩეული ნაწერები, II, 1965, გვ. 13.

⁹⁸ დ. გამეზარდაშვილი, ალექსანდრე ჰავჭავაძე და ქართული რომანტიზმი, თბილისი, 1948, გვ. 79.

⁹⁹ ჯ. ჭუმბურიძე, ზემოთ დასახელებული ნარკვევები, გვ. 320.

და „ბედი ქართლისა“ „ლირო-ეპიკური პოემები არიან, მაგრამ მათ შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაც შეინიშნება. სახელდობრ, ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისა“ ლირო-ეპიკური პოემის მონადიური სახეობაა, „სადღეგრძელო“ კი ყველა თავისი ნიშნებით იმავე ლირო-ეპიკური პოემის ჰიმნურ სახეობად წარმოგვიდგება. ეერძოდ ლირო-ეპიკური პოემისათვის დამახასიათებელ ღრმად ეროვნულ კოლორიტთან და სამშობლოს ბედის ტრაგიკულ განცდასთან, ამდღეებული, პათეტიკურობაში გადასულ ემოციურობასა და ბუნების სურათების, როგორც პოემის თემის თავისებური ილუსტრაციის გადმოცემასთან ერთად „სადღეგრძელოში“ ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისაგან“ განახვავებით ისტორიული მასალა მხოლოდ იმდენად არის გამოყენებული, რამდენადაც სჭირდება პოეტს თავის ღრმად ლირიკული განცდებისა და ფიქრების გამოსახატავად. ამიტომაც, რომ გრ. ორბელიანი პოემაში ისტორიული პირების მოქმედების. თუ ისტორიული ფაქტების გაშლილი აღწერისა და ანალიზის ნაცვლად, არსებითად მათი ჩამოთვლით კმაყოფილდება მხოლოდ და საქართველოს მთელ ისტორიას—ფარნაოზ მეფიდან დაწყებული ერეკლე მეორისა და მისი თანამედროვეების გმირული საქმიანობით გათავებული—ლირიკული დიგრესიებით სავსე 140 სტრიქონში გადმოსცემს. ამითვე აიხსნება. ისიც, რომ „სადღეგრძელო“ ერთი განუწყვეტელი გმირობისა და მარტვილობის ეპოპეაა, რომელშიც დაცული არ არის „არც ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა, არც ისტორიული კოლორიტი და არც სწორი მასშტაბი“¹⁰⁰. ხოლო ისტორიული მასალისადმი ასეთი დამოკიდებულება, როგორც მსოფლიო ლიტერატურის მრავალი ძეგლის ანალიზის საფუძველზე მართებულად აღნიშნავს ი. გ. ნეუპაკოევა, ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია ლირო-ეპიკური პოემის ჰიმნური სახეობისა, რომლის ამოცანა ის კი არ არის, რომ „ისტორიული გამოცდილება გაანალიზოს (ეს შემდგომ რევოლუციურ რომანტიკოსთა ფილოსოფიურ-სიმბოლიკური პოემების მთავარ მხატვრულ ამოცანად იქცევა), არამედ ის, რომ აიძულოს ეს გამოცდილება, ემსახუ-

¹⁰⁰ გ. ქ ი ქ ო ძ ე, ეტიუდები და პორტრეტები, თბილისი, 1958, გვ. 98.

როს თანამედროვეობას, იქცეს თავისუფლების სახელით სადღეისო მოქმედების სტიმულად“¹⁰¹.

სწორედ იმიტომ, რომ პათოსს გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელოსი“ — რომლის პირველი ვარიანტი 1832 წლის შეთქმულების წინა პერიოდში შეიქმნა — „შორით მოსულთაგან“ დათრგუნვილი ქართველი ხალხის ეროვნული თვითშეგნებისა და ღირსების გამოფხიზლება შეადგენდა და ისტორია მასში გამოყენებულია მარტოოდენ, როგორც სტიმული „სადღეისო მოქმედებისა“ ამ პოემის მიმართ თამამად შეიძლება ითქვას იგივე, რაც გამოუთქვამს ს. გოშჩინსკის თანამედროვე პროგრესულ კრიტიკას ამ რომანტიკოსი პოეტის მიერ თითქმის „ტოლუმბაშის“ იმავდროულად შექმნილ „კანოვსკის სიმაგრის“ (1828) გამო. სახელდობრ, ს. გოშჩინსკის პოემას პოლონური კრიტიკა განიხილავდა ისეთ ნაწარმოებად, რომელიც „სჭირდებოდა პოლონეთს და სავსებით შეესატყვისებოდა საერთო-ევროპული გონებრივი და კულტურული განვითარების დონეს“¹⁰².

ღიახ, „სადღეგრძელო“ ქართული მწერლობის ისეთი ეროვნული ნაწარმოები იყო, რომელიც სჭირდებოდა საქართველოს და „შეესატყვისებოდა საერთოევროპული გონებრივი და კულტურული განვითარების დონეს“, რაც გაპირობებული იყო იმით, რომ ქართველ ხალხსაც იგივე სატკივრები აწუხებდა და საქართველოს წინაშეც იგივე პრობლემები იდგა — ცხადია, ქვეყნის თავისებური ვითარებით განსაზღვრული სპეციფიკის გათვალისწინებით, — რომელთა გადაჭრა მწვავედ დააყენა ისტორიამ ევროპის წინაშე და ეს განსაზღვრავს გრ. ორბელიანის შემოქმედების ევროპეიზმსაც.

საქმე ისაა, რომ საფრანგეთის რევოლუციის მიერ შექმნილი სახელმწიფოებრივი წყობილება სულაც არ აღმოჩნდა „ძმობის, ერთობის და თავისუფლების“ დიდი ლოზუნგის პრაქტიკულად განმახორციელებელი „გონიერი სახელმწიფო“. მეტიც, „განმანათლებელთა მალაღფარდოვან აღთქმებთან შედარებით, „გონების გამარჯვებით“ გამოწვეული საზოგადოებრივი და პოლიტიკური დაწესებულებანი იმედის გამცრუებელი, ბორო-

¹⁰¹ ი. გ. ნეუპოკოევა, ზემოთდასახელებული მონოგრაფია, გვ. 105.

¹⁰² История польской литературы. М., 1968, стр. 209.

ტი კარიკატურა აღმოჩნდა¹⁰³. მან თავისუფლების იდეა ექსპლოატაციის თავისუფლებაში, ხოლო რევოლუციური დევიზი — „ძმობა“ „კონკურენციის გაიძვერობასა და შურიანობაში“¹⁰⁴ განახორციელა და აღთქმული მარადიული მშვიდობის მაგივრად დაუსრულებელი დაპყრობითი ომები დაიწყო¹⁰⁵.

საფრანგეთის რევოლუციის შემდეგ ნაპოლეონის დაპყრობითი ომებით დათრგუნვილ ევროპაში რევოლუციის მიერ განუხორციელებელმა, მაგრამ გაღვივებულმა თავისუფლების იდეამ კონკრეტული გამოხატულება ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობისა და დესპოტიზმის წინააღმდეგ ხშირად უშედეგო, მაგრამ ყოველთვის უკომპრომისო ბრძოლაში ჰპოვა. სამშობლო და მოუკიდებლობისათვის იტალიელ კარბონართა გმირული ბრძოლა და საბერძნეთის ომი, გერმანიაში დაწყებული იდეური მოძრაობა და პორტუგალიელი დემოკრატების გაბედული მოქმედება, ესპანელთა ბრძოლა კონსტიტუციისათვის და დეკაბრისტთა გამოსვლები რუსეთში, თავი რომ დავანებოთ მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ პოლონელთა აჯანყებას (რომელსაც თავისი იდეური მიმართულებით და მამოძრავებელი ძალებითაც, ასე საოცრად ჰგავს 1832 წლის შეთქმულება საქართველოში) გამამხნევებელი მაგალითი უნდა ყოფილიყო ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკით უკმაყოფილო მოწინავე ქართველი საზოგადოებისთვისაც, რომლის თვალსაჩინო წარმომადგენლად გვევლინება გრ. ორბელიანი.

რუსეთში სამსახურებრივი მოვალეობის შესასრულებლად გაგზავნილ ახალგაზრდა ოფიცერს. როგორც ფიქრობენ. შეთქმულთა მესვეურების საიდუმლო დავალებაც ჰქონდა მიცემული — კონტაქტი დაემყარებინა ბატონიშვილებთან. ახლო ურთიერთობას ბატონიშვილების წრესთან, სადაც, როგორც ცნობილია, იქ მყოფ ქართველ ახალგაზრდობას ევროპული ცივილიზაციისა და კულტურისადმი ინტერესს უღვივებდნენ¹⁰⁶. კი-

¹⁰³ კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. II, 1952, გვ. 134.

¹⁰⁴ იქვე.

¹⁰⁵ იქვე, გვ. 133.

¹⁰⁶ ამ თვალსაზრისით უაღრესად საყურადღებოა საქართველოს ცენტრ. საისტორიო არქივში დაცული ჩვენება დავით ჯორჯაძისა 1832

დეკ უფრო უნდა განემტკიცებინა ევროპული ორიენტაცია გრ. ორბელიანისა, ფართო ევროპული განათლების პოეტისა, რომელიც დაბეჭითებით აცხადებდა: „აზია დიახ შორს სდგას განათლებასა შინა ევროპისაგანო“ (გვ. 221). თუმცა, როგორც ჩანს, პოეტი მანამდეც ღრმად იყო დაინტერესებული ევროპული ცხოვრებით და კულტურით, რასაც მკვევრმეტყველურად ადასტურებს „მგზავრობა ჩემი ტფილისიდან პეტერბურღამდის“.

დღიურის სახით დაწერილი „მგზავრობა“, ყოველ შემთხვევაში, მისი გადათეთრებული ნაწილი, ქართული რომანტიკული პროზის საყურადღებო ძეგლია, რომელიც, იმავდროულად, მთლიანად აღებული, წარმოდგენს უმნიშვნელოვანეს დოკუმენტს გრ. ორბელიანის საზოგადოებრივი და პოლიტიკური შეხედულებების გამოსარკვევად, მისი ინტერესების ფართო სფეროზე, ფაქიზ გრძნობებზე და მაღალ მხატვრულ გემოვნებაზე წარმოდგენის შესაქმნელად.

რუსეთში მოგზაურობისას პოეტზე დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია ევროპული გემოვნებით გაშენებულ პეტერბურგს და მის შესანიშნავ სასახლეებსა და ბაღებს, რომელთა გამო ამბობს: „აზიასა შინა არ უწყიან არცა ბაღისა და არცა სახლისა შემკობა ესრეთ დიდ მშვენიერად და ესრეთ გემოვნებით, ვითარცა აქ“ (221). მაგრამ განსაკუთრებულ აღტაცებას გამოხატავს პეტერბურგში არსებული ხელოვნების შესანიშნავი ძეგლებისა და ერმიტაჟის „ფრიად ძვირფასი ბიბლიოთეკის“ გამო, „რომელსაც შინა აწყვიტა თხზულებანი ფილოსოფოსი — დამბერტისა, ვოლტერისა და დიდეროტისა“ (252). გრ. ორბე-

წლის შეთქმულთა საქმის საგამომძიებლო კომისიისადმი დიმიტრი ბაგრატიონის პიროვნებასთან დაკავშირებით. ამ ჩვენების მიხედვით, — დიმიტრი ბატონიშვილი ხშირად ესაუბრებოდა მათ (ქართველ ახალგაზრდობას. დ. ლ.) თავისუფლების შესახებ. საფრანგეთის, მისი ხალხის თავისუფალი ცხოვრების შესახებ. უხსნიდა მეფის შეზღუდული მონარქიის რაობას. საფრანგეთის ყველა მოქალაქის მონაწილეობის წესს მეფის არჩევნებში. ესაუბრებოდა ამბოხებათა შესახებ, რომლებიც საფრანგეთში ხდებოდა. ზოგჯერ მსჯელობდა თავისუფალი ქალაქების-მაინის ფრანკფურტისა და კრაკოვის შესახებ, აქებდა ამ ქალაქების ბედნიერ ცხოვრებას“ (ციტირებულია აკ. სურგულაძის ნარკვევიდან „ნიკოლოზ ბარათაშვილი და მისი დრო“. თბილისი, 1968, გვ. 244.).

ლიანის მაღალმხატვრული გემოვნების მაჩვენებელია „ტავრი-ჩესკი დვორეცის“, „მარმარილოს სასახლეს“, განსაკუთრებით კი „შემკობილი ყოველთა მით რაიცა იწარმოება ხელოვნებით, გემოვნებით და მსწავლულობით“ (252) ერმიტაჟის დარბაზების აღწერა და რაფაელის, რუბენსის, პოტერის, „პეიზაჟის რაფაელად“ წოდებული ფრანგი კლოდ ლორენის და სხვ. მხატვართა ნაწარმოებების, აგრეთვე ლაოკონის ჯგუფის, მძინარე კლეოპატრას, აპოლონის, დიანას, ფსიქიას და სხვა სკულპტურულ გამოსახულებათა აღწერისას გამოთქმული შეფასებანი.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს გრ. ორბელიანის დიდი ინტერესი „საზოგადო სალხინო ადგილნთადმი“, რომელთაგან განსაკუთრებით გამოჰყოფს თეატრს, რომელსაც იგი დიდროს. ლესინგის, გოეთესა და შილერის მსგავსად ადამიანის ზნეობრივი აღზრდის უპირველეს დაწესებულებად წარმოიდგენს. „პირველი სალხინო ადგილი — წერს გრ. ორბელიანი — არს თეატრი, რომელიცა გამოაჩენს ხარისხსა ერის განათლებისაა და აქვს დიდი ძლიერება ზნეობათა ზედა, რამეთუ თეატრი არის ცხოვრებისა ჩვენისა წარმოდგენა, ყოველთა ბოროტთა საქმეთა. სარწმუნოებითა ჩვენითა შერაცხილთა ცოდვად, წარმოგვიდგენს თეატრი თვალწინ ყოველთა მათთა სიბილწეთა და არწმუნებს გრძნობათა მხილველთასა. წინააღმდეგ ამისა, საქმენი კეთილნი გვეჩვენებიან ესრეთ მშვენიერად, ესრედ ტურფად, რომელ გული ჩვენი გამოუთქმელია სიხარულითა და მათის დაცვისთვის მაშინვე განემზადვის ყოველთა ტანჯვათა მოსათმენად... თეატრი არს პირველი გამწმენდელი ზნეობისა ჩვენისა ყოველთა სიბილწეთაგან, მუნ ვხედავთ ყოველთა ჩვენთა ნაკლოვანებათა“ (გვ. 257, ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

მოსკოვსა და პეტერბურგში გრ. ორბელიანი თეატრების ხშირი სტუმარი ყოფილა, მაგრამ წარუშლელი შთაბეჭდილება მოუხდენია გრ. ორბელიანზე პეტერბურგში საგასტროლოდ ჩამოსულ იტალიელ მომღერალ ქალს მორიკონის და მევიოლინე ბემის, რომელთა გამო წერს: „სმენა მათი ზოგჯერ აღმაესებდა გამოუთქმელითა სიხარულითა და საიდუმლოთა სურვილთა განაღვიძებდა გულსა შინა ჩემსა და ზოგჯერ წყნარად. ტკბილად დამაფიქრებდა, მაწუხებდა და წარსულთა კნინდა დავიწყებასა შინა დაფლულთა სიამოვნებათა, მწუხარებათა

აღადგენდა და წარმომადგენდა ცხადად გონებასა შინა ჩემსა, ხოლო სმენა რომელთამე ხმათა იყო დამატყვევებელ, რომელიც ნაზად გარშემოეხვია გულსა ყოვლითა სიტყბობითა, ვითარცა ჯადო და გონება წარიღო შორს, მაშინ ქვეყნიერი აღარა მახსოვდა და არცაღა ვგრძნობდი თავსა ჩემსა“ (222).

გრ. ორბელიანის რომანტიკული ბუნების გამომხატველი ეს ვრცელი ამონაწერი და ზემოთციტირებული შეხედულებანი უკომენტარებოდაც ცხადყოფენ ფართო ევროპულ განათლებას და მაღალ გემოვნებას პოეტისას, რომელსაც — ფარნაოზ და დიმიტრი ბატონიშვილების წრეში „პირველთ მუზიკანტების“; მოცარტის, ვებერის, როსინის, ჭერუბინის და სხვ. შეძოქმედებაზე. ან მიქელ-ანჯელოსა და რაფაელის მხატვრობაზე რომ მსჯელობდა (263—264), — უწინარეს ყოვლისა, თავისი სამშობლოს ბედი აწუხებდა და იმავე დიმიტრი ბატონიშვილთან „საქართველოს სიღარიბეზე, რომელიცა ჰსწარმოებს მცხოვრებთა უცოდინობისაგან“, რომ საუბრობდნენ, იმაზეც ფიქრობდნენ „თუ ვითარ ანუ სადით ისარგებლოს, — ფაბრიკების გაკეთება და სხვანი ამგვარნი“ (264).

განსხვავებით ისეთი ტიპის რომანტიკოსებისაგან, როგორც იყო ნოვალისი, ვინც წიგნაკში „ქრისტიანობა, ანუ ევროპა“ (1799) საზოგადოებრივი წყობის იდეალურ ფორმად შუასაუკუნეობრივ ევროპას რაცხდა, პროგრესს უარყოფდა, მკაცრად ილაშქრებდა წინააღმდეგ „განმანათლებლური სულისკვეთებისა“, რომელმაც, მისი აზრით, „სამყაროს უსასრულო შემოქმედებითი მუსიკა გიგანტური წისქვილის ბორბლების რახრახში“¹⁰⁷ ჩაახშო და გადაჭრით აცხადებდა „მხოლოდ რელიგიას შეუძლია იხსნას ევროპა“¹⁰⁸ — გრ. ორბელიანი თავისი ქვეყნის უკეთესი მომავლის საწინდრად ევროპულ განათლებას მიიჩნევდა და სწამდა, რომ „ფაბრიკების გაკეთება და სხვანი ამგვარნი“ იყო გზა საქართველოს ეკონომიური და კულტურული წინსვლისა. ამიტომაც იყო, რომ გრ. ორბელიანი პეტერბურგის ღირსშესანიშნაობათა აღწერისას საგანგებოდ რომ ამახვილებდა ყურადღებას ევროპული ცივილიზაციისა და კულტურის

¹⁰⁷ Novalis, Hymnen andie Nacht, Die Christenheit oder Europa, In Insel Verlag zu Leipzig, S. 58.

¹⁰⁸ იქვე, გვ. 58.

მაჩვენებელ ყოველ დეტალზე, ბიბლიოთეკების, თეატრების, მუზეუმების და სხვ. აღწერასთან ერთად განსაკუთრებულ ინტერესს სამეცნიერო და სასწავლო დაწესებულებებისადმი იჩენდა. „მოგზაურობაში“ პეტერბურგის გეოგრაფიული მდებარეობისა და ადმინისტრაციული დაყოფის გადმოცემისთანავე გრ. ორბელიანი გვამცნობს, რომ აქ „ცხრა აკადემია და მსწავლულთა საზოგადოება ჰყდილობენ განვრცელებასა ჰსწავლათასა. დიდი პუბლიჩნის ბიბლიოთეკა (თუმცა სხვათა მცხოვრებთაცა აქვსთ ჩინებული ბიბლიოთეკანი) და უძვირფასესი ბუნებითის კაბინეტი შეუმსუბუქებენ შრომათა მსწავლულთა“ (224).

შემთხვევითი არ არის, რომ გრ. ორბელიანის სხვადასხვა ხელნაწერებში გაფანტულ შენიშვნებში მოიპოვება სტატისტიკური ცნობები ევროპაში, აზიასა, აფრიკასა და ამერიკაში სასწავლებელთა და მოსწავლეთა რაოდენობაზე (303). გრ. ორბელიანს ეს დიდი ინტერესი სწავლა-განათლებისადმი იმით იყო გამოწვეული, რომ იგი, როგორც უკვე აღინიშნა, მომავალი, დამოუკიდებელი საქართველოს წარმატების აუცილებელ პირობად ქართველი ხალხის განათლებას და საქართველოში „ხელოსნობის“ განვითარებას მიიჩნევდა. აქი ახალგაზრდა ოფიცერი საუბარში ივანე აფხაზთან, — რომელიც საქართველოს დაკნინების ერთ მთავარ მიზეზად მართებულად მიიჩნევდა „უსაგნოდ ცხოვრებას“, იმას რომ „ყოველი ფიქრობს საკუთარისა თვისისა სარგებლობისათვის, რომლისა მისაღებლად არა მიხედავენ არცა სირცხვილსა და არცა უპატიურსა გზასა, რომელსა ზედან ვლენან. ანგარება არც მათთვის თაყვანისცემა კერპი, რომლითაცა გვექარგება პატიოსნებაო“ (174)— დაბეჭოთებით უმტკიცებს ხანდაზმულ გენერალს: საქართველოს რუსეთისაგან განთავისუფლების შემდეგ „ამა ერისა სულისა დამდაბლებას ადვილად აღხოცენ... ერის მმართველნი, უკეთუ იქნებან გონებიანი და შორსმხედველ“, უკეთუ ეს „მმართველნი“, ძალა იქნება რა მათ ხელში „აღაშენებენ და გააწყობენ სასწავლებელთა: სხვათა სახელმწიფოთაგან მოუწოდებენ მსწავლულთა კაცთა და ხელოსანთა, რომელნიცა იქმნებიან პირველი მთესველნი სწავლათა და ხელოსნობათა საქართველოსა შინა, და შემდგომათ რამდენთამე წელთა ნაყოფი უეჭ-

ველად აღმოცენდების, მით უფრო უმეტეს, რომელ ქართველთა აქვს ბუნებითი გონება“ (174—175).

ამ საუბარში „ყაფლანიანთ გვარის უკანასკნელი მოპიკანის“ გამოთქმა — „ერის მმართველნი“ — საშუალებას იძლევა გავიზიაროთ ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში უკვე გამოთქმული ის შეხედულება, რომლის მიხედვით, ს. დოდაშვილისა და სხვ. მსგავსად 1832 წლის შეთქმულების მონაწილე გრ. ორბელიანსაც მომავალი, დამოუკიდებელი საქართველოს სახელმწიფოებრივი მმართველობის შესაძლებელ, სასურველ ფორმად აკი, მიაჩნდა რესპუბლიკა, რაც ევროპის მოწინავე საზოგადოებაში, მეტადრე მონტესკიეს შემდეგ, უადრესად პოპულარული გახდა. მით უმეტეს, რომ „მოგზაურობაში“ აშკარად ჩანს გრ. ორბელიანის ღრმა სიმპათია რესპუბლიკისადმი, როგორც სახელმწიფოებრივი მმართველობის ისეთი ფორმისადმი, რომელიც ხელს უწყობს ქვეყნის მატერიალურ და სულიერ წარმატებას. ამას ადასტურებს მოსკოვში ივანე დიდის სამრეკლოს დათვალეირებისას გრ. ორბელიანის მსჯელობა ნოვგოროდის „ოთხას ოც პუდიან“ ზარზე, „რომლის ხმაზე შეიკრიბებოდნენ ნოვგოროდელნი რესპუბლიკის დროსა, გადასაწყვეტად მძიმის რესპუბლიკის საქმისათვის, ქალაქის გარეთ“. „ნოვგოროდელთა, — აღნიშნავს გრ. ორბელიანი — ზარი ესე გამოაცილეს დიდის ტირილითა. ვითარ არ ეტირათ ამა ზარისათვის, რომელსა ხმა რამდენსამე საუყუნესა შეჰკრებდა ვეჩეს, ანუ შესაკრებელსა ადგილს და მოაგონებდა მათ თავისუფლებისა, რომელიცა მიანიჭა მათ დიდმან თავადმან იაროსლავმან“ (189). რესპუბლიკისადმი გრ. ორბელიანის სიმპათია კიდევ უფრო ცხადად ჩანს ნოვგოროდში ახლად ჩასული პოეტის ფიქრებიდან. „ფიქრმა ნოვგოროდისათვის — წერს იგი, — არ დამაძინა დიდ ხანს. გონებაში წარმომიდგა რესპუბლიკური უწინდელი ამათ მმართველობა, სიმდიდრე, ვაჭრობა და მხნეობა ამის მოქალაქეთა, ვეჩევოს ზარი (ანუ ბუკი), რომლითაცა შეიკრიბებოდა ხალხი მძიმის საქმის გადასაწყვეტად... ვიდრე იყო რესპუბლიკად, ნოვგოროდი ყვავილობდა ვაჭრობითა, მხნეობითა, სიმდიდრითა და იყო სხვათა რუსებზე უმეტეს განათლებულიცა და თვით თათართა მონობასაცა გადაურჩა: გარნა აწ აღარცა აჩრდილი სჩანს უწინდელისა მისი შესაძლებლობისა. — რკა-

ნის ხელმან შეიპყრა და განაქარვა ყოველი დიდება მისი“ (გვ. 216. ხაზგასმა ყველგან ჩემია. დ. ლ.).

რა თქმა უნდა, როგორც ჟ. ჭუმბურიძე აღნიშნავს, „ძნელია იმის თქმა, თუ რამდენად გამოკვეთილი და გაცნობიერებული ჰქონდა გრ. ორბელიანს რესპუბლიკური სახელმწიფოებრივი წყობილების ხასიათი. თავისთავად ის ფაქტი, რომ პოეტი ერთიმეორესთან აიგივებს ნოვგოროდის ვეჩეს (სახალხო კრებას) და რესპუბლიკურ წყობილებას, იმაზე მიუთითებს, რომ მას მთლად ნათლად არ ჰქონდა ჩამოყალიბებული რესპუბლიკური პრინციპები“¹⁰⁹, მაგრამ იმავე ჟ. ჭუმბურიძის აღნიშვნისამებრ, „ნოვგოროდის ვეჩეს აპოლოგია... ნათელჰყოფს, თუ რაოდენ იტაცებდა იმხანად გრ. ორბელიანს დემოკრატიული მმართველობის ფორმები და თავისუფლების იდეები“¹¹⁰.

„მოგზაურობაც“ და „სადღეგრძელოც“, ისევე როგორც ზოგიერთი ლირიკული შედევერი გრ. ორბელიანის ღრმა პატრიოტულ გრძნობას გამოხატავენ. ეს გრძნობა პოეტისა (რომელიც „უნეტარესად“ თვლიდა მას „ვინცა ცხოვრებითა თვისითა მოიპოვა გინა ერთი ფურცელი ისტორიასა შინა“, რადგან „ვითარც ბრწყინვალე ვარსკვლავი სჩანს საუკუნეთა შინა სახელი მისი. რომელსაცა შთამომავლობა შეკმზერს კეთილმოწიწებითა და კურთხევითა“ (281), რაც შემდეგ ნ. ბარათაშვილმა აფორიზმის სახით ჩამოაყალიბა ლექსში „ფიქრნი მტკვრის პირას“ — „არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს, იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნვოს“, ხოლო „მერანში“ განწირულის უგზო-უკვლოდ მქროლავი სულისკვეთების გამამხნეველ იმედად დასახა — და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო მაინც დარჩება) — უდევს საფუძვლად მის შემოქმედებას, განსაკუთრებით პირველ პერიოდში და მჭიდროდ არის დაკავშირებული ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის იდეასთან. ამ იდეას ემსახურება უმთავრესად ისტორიული წარსულის ამსახველი ნაწარმოებები გრ. ორბელიანისა, რომელიც სახელმძღვანელო წინაპართა სამშობლოს დიდებისა და ბედნიერებისათვის უანგარო თავდადებას, ქვეყ-

¹⁰⁹ ჟ. ჭუმბურიძე, ზემოთდასახელებული ნარკვევები, გვ. 353.

¹¹⁰ იქვე.

ნის დამოუკიდებლობისა და ეროვნული თავისუფლებისათვის თავგანწირვის აღმძვრელ მაგალითად სახადა. ამას გამოხატავს პოეტის გულმხურვალე მიმართვა „მამულის მაღიდნ“ გმირებისადმი —

გმირნო, მამულის მაღიდნო, თქვენა ხართ ჩვენი დიდება,
თქვენთა სახელთა ამაყად წარმოჰსთქვამს შთამომავლობა!
თქვენთა საქმეთა მოთხრობით მოხუცს ცრემლ-მოედინება,
მხნეობით ალტაცებული ქაბუჯი ხმალსა მიჰსწვდება! (97)

ღიახ, გრ. ორბელიანის მთავარ საზრუნავს თანამედროვე საქართველოს ბედ-იღბალი შეადგენდა და წარსულის იდეალიც პასთან იყო განუყრელად დაკავშირებული. პოეტი გარდასულ დროთა საამაყო გმირების ჩამოთვლის შემდეგ თანამედროვე საქართველოს, მისი „გულადი“ და „პურადი“, „შავი ბედის“ წინააღმდეგ მებრძოლი ხალხის გამო ამბობს —

სხვა საქართველო სად არის, რომელი კუთხე ქვეყნისა?
ერი-გულადი, პურადი, მებრძოლი შავი ბედისა?!
შავთა დროთ ვერა შესცვალეს მის გული ანდამატისა,
იგივე მხნე, იგივე მღერადი, მოყვარე თავის მიწისა (100) —

და იმ შეგნებით გამსჭვალული, რომ —

სოფელი იმად არა ღირს კაცი ნატრობდეს ჟამს გრძელსა
თუ ფუჰი მისი სიცოცხლე ვერა რას არგებს მამულსა! (100) —

გამოთქვამს ღრმა რწმენას, რომელსაც მხედრები აიტაცებენ —

ჰე მამულო სასურველო, ვინ გახსენოს, რომ მის გული
არ ათრთოლდეს სიხარულის ალტაცებითა აღვსილი?
ვინ გიხილოს დროსა საშიშს, არ დასთხიოს თვისი სისხლი,
არა დაკლას თავი თვისი, შენ დიდებად, ვითა მსხვერპლი! (101).

გრ. ორბელიანის სწორედ ამ „მამულიშვილური გულისტკივილით“ გამსჭვალული პოეზიის, მისი ამ პათოსის გამო წერდა ილია ქავჭავაძე: „პირველმან (გრ. ორბელიანმა — დ. ლ.) მიგვახედა ჩვენ მიერ დავიწყებულს წარსულს. იგი ერთს თავის თანამედროვე მოხუცს სწერს:

„ნეტავი ოდეს
შენ მომიტხრობდე,
მე ყრმა გისმენდე

გამოუცდელი მოხუცებულსა; —
თუ ვინ ივერნი
ლომ-გულნი გმირნი
პბრძოდნენ, სცხოვრობდნენ
დროსა წარსულსა.

„თითქოს იგრძნო, რომ უწარსულოდ აწმყო უფესვო ნერ-
გია, თავგაუტანელი, ფეხ-მოუკიდებელი“¹¹¹. იმავე წერილში,
„ქართველის დედისა“ და „დიმიტრი თავდადებულის“ ავტორი
დაბეჭდებით ამბობდა: „გრ. ორბელიანის „სადღეგრძელო“,
„თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“ ცხადი მაგალითებია,
რომ მან ძლიერი მხარი მისცა ახალს მიმართულებასა და მამუ-
ლის სიყვარულს ღრმა კვალი დააჩნევინა ჩვენს გულში... მამუ-
ლისშვილობას გრ. ორბელიანმაც შთაჰბერა იგი ღონიერი სუ-
ლი, რომელმაც, როგორც სამოციან წლებში, ისეც მერე ჩვენს
პოეზიას განსაკუთრებული მიმართულება დაუნიშნა“¹¹² — და,
ბოლოს, ი. ჭავჭავაძე — „იარალის“ ავტორის მიერ სამშობლო-
სადმი „სიყვარულის გასაღვივებლად და დასანერგავად“ შეთხ-
ზული იმ ნაწარმოებების საპირისპიროდ, სადაც გაიდიანებუ-
ლი არის ჩვენი წარსული, სხვა ნაწარმოებებს რომ ეხება, რომ-
ლებშიც „დროთა ვითარებისაგან დაცემულ საქართველოს“
აწყმობთი „მამულის-შვილური სევდითა და მწუხარებით“ შეპ-
ყრობილი პოეტის თითქმის უიმედობამდე მისული ფიქრებია
გამოხატული — სვამს კითხვას „ეს წარსული და აწმყო; ხოლო
რა მერმისი სწყუროდა თავისი მამულისათვის, თავის სამშობ-
ლო ქვეყნისათვის, რომელზედაც მამულის-შვილური აღტაცე-
ბით ერთგანა სთქვა: „სხვა საქართველო სად არის, რომელი
კუთხე ქვეყნისაო?“ — და გრ. ორბელიანის ლექსითვე პასუ-
ხობს:

„სწყუროდა რომ კვლავ

ივერი
აღსდგეს ძლიერი
და დადგეს ერთად სხვა ერთა შორის.
წმინდის საყდარით

¹¹¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, თბილისი, 1953, გვ. 209.

¹¹² იქვე, გვ. 228.

ენით მდიდარით,
სწავლისა შუქით განათებული.
ზნე-ამაღლებით
ძღვევის დიდებით,
სამშობლოს მიწის სიყვარულითა“¹¹³.

ხოლო 1877 წელს დაწერილ ლექსში „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“ გამოთქმული ეს წყურვილი, — „ზნე-ამაღლებით“, „სამშობლოს მიწის სიყვარულით“, „სხვა ერთა შორის“ ერთად დგომა „სწავლისა შუქით განათებული“ ძლიერი ივერიისა, რაც წარმოადგენს გრ. ორბელიანის მთელი შემოქმედების პათოსს, — არის ის ახალი საერთოევროპული პრობლემების შემცველი შინაარსი, რომლის ძალითაც „იარაღის“ ავტორის ღრმად ეროვნული პოეზია ეპოქის უაღრესად აქტუალურ და უმნიშვნელოვანეს საკითხებს უსწორებდა თვალს. იმავდროულად, ქართული პოეზიის მდიდარ ტრადიციებზე დაყრდნობილი პოეტი, რომელიც, როგორც არაერთგზის აღინიშნა, რუსულ-ევროპულ პოეტურ კულტურასაც საფუძვლიანად იცნობდა, ფორმის მხრივაც ქართული ლექსის რეფორმატორად წარმოგვიდგება. სწორედ ამიტომ გვევლინება იგი ქართულ მწერლობაში ევროპეიზმის ერთ უმნიშვნელოვანეს დამწერგავად.

ფორმისა და შინაარსის ამ სიახლით „სადღეგრძელოსთან“ ერთად ყურადღებას იპყრობს „აღსარება“ (1831), კონდრატი რილეევის „ნალივაიკოს აღსარების“ მიბაძვით შექმნილი ლექსი, რომელიც „ორგანულად შევიდა ქართული ლიტერატურის ისტორიაში“ და „წარმოადგენდა არსებითად ახალი ჟანრის ლექსს“¹¹⁴. გრ. ორბელიანის მიერ გადმოქართულებულ ამ ლექსში, რომლისთვისაც გ. ერისთავს „გივი ამილახვრის აღსარება“ უწოდებია და სადაც პოლონეთი ივერიით არის შეცვლილი, ხოლო ვარშავა — მცხეთით, ღრმა პატრიოტული გრძნობა მჭიდროდაა დაკავშირებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის იდეასთან და, რაც მთავარია, ქართულ მწერლობაში პირველად გვხვდება თავისუფლებისათვის ბრძო-

¹¹³ ი. ქავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, თბილისი, 1953, გვ. 229.

¹¹⁴ გ. ასათიანი, „მერანი“ და მისი ავტორი, თბილისი, 1969, გვ. 109.

ლისაკენ ის მოწოდება, რომელიც ასე ძლიერ გაისმოდა დეკაბრისტების, პუშკინისა და ლერმონტოვის, შელის, ბაირონის, მიცკევიჩის, პეტეფის და სხვ. შემოქმედებაში.

პოეტი რამდენიმე შტრიხით აღწერილ წარსულს, როცა „სარცხვინო შიშითა“ არავინ იყო „ძლეული“, ტყვეობას ერჩივნათ „სიკვდილი მამაცეული“, „ქედმოდრეკილი უღელს ქვეშ“ არ ჰგმინავდნენ, „სიმწარით დღეთ თავისთ“ არავინ „ჰწყევდა“, სიყვარული ჰქონდათ კავშირად და სიამით აღვსილი „ცხოვრება ჰრობოდა ნათლად“ უპირისპირებს აწმყოს, სადაც — „აწ გესლოვანთა მუხთლურებ ჩვენ შორის ჰსთესეს მტერობა“ (111) და თავის დამოკიდებულებას თანადროულობისადმი ამ სიტყვებით გამოხატავს —

ჯოჯოხეთი მტანჯს მაშინ მე, ვხედავ რა ტყვეთ ქმნილს მამულსა!
როს ვნახო თავისუფლებით, ვჰხვდევ მაშინ სასუფეველსა!
სიყრმით ჩემითგან გულს ცეცხლი თავისუფლებით აღმენტო;
რა მესმის ძველთ დროთ ღიღინი, ცეცხლი ცეცხლზედა დამერთო! (111)

იგი დაბეჯითებით ამტკიცებს —

შიში, სიმდაბლე, სულისა, შური მფლობელი აწ ჩვენნი
არიან მარად მონების ნაყოფნი ესე საძაგნი (112)¹¹⁵.

და „თავისუფლებისათვის მარადის მკენესავი“, „მტრისა სისხლისა“ „დასათხვეად მოსურნე“ პოეტი, რომელსაც ხმა საიდუმ-

¹¹⁵ საყურადღებოა, რომ გრ. ორბელიანის აქ გამოხატული აზრი („შიში, სიმდაბლე სულისა“ და სხვ. „არიან მარად მონების ნაყოფნი“, რომელიც მას გამოთქმული აქვს ლექსშიც „ჰე ივერიაჲ“. „ეს ნაყოფი აქვს მარადის ცუდსა მონებსა“) წარმოადგენს მონტესკიეს „სპარსული წერილების“ ძირითად მოტივს. იგი არის მთავარი მოტივი შილერის „დონ კარლოსშიც“, სადაც მარკიზ პოზა, ესპანეთის მრისხანე დესპოტს, — რომელიც წამიერი სასოწარკვეთილების ჟამს ეძებს ადამიანს, ვინც მას სომართლეს ეტყვის, მაგრამ ვერ პოულობს და თავადვე აღიარებს —

მე სიმართლესა ვსაქარობ — ხელმწიფეები
სიცრუისა და შეცოდების მღვრიე ტალახში
ამ წმინდა წყაროს ვერასოდეს გამოიყვანენ —

სწორედ იმას შთააგონებს, რომ თავისუფლების დათრგუნვა არის მიზეზი ადამიანის სულიერი დამახინჩებისა, ტირანია აქცევს მას შეცოდების მღვრიე წყაროდ, მდაბალ, შურით სავსე, მლიქვნელ არსებად, „ლაჩრული სიბრძნით თავის ჯაჭვებს“ რომ აღამაზებს.

ლო მარად ეამს ჩასჩურჩულებდა—„უამი არს მტერი მამულის მისცეთ მახვილსა ლესულსაო!“ (112) გაბედულად მოუწოდებს თანამემამულეებს, აღსდგნენ მფარველად ერისა.

მან „მართლად“ უწყის, —

რომ ჯერ არს სიკვდილსა იგი ელოდეს
ვინც ერის მაწუხებელსა პირველად წინა-აღუდგეს (112)

მაგრამ ეს სულაც არ აშინებს პოეტს. იგი მზად არის „ადრევე სიამით“ აკურთხოს „ესრეთი“ სიკვდილი, რადგან მტკიცედ სჯერა, რომ თავისუფლება უმსხვერპლოდ არავის მოუპოვებია —

მარა, მოძღვარო! მითხარ მე, ვის? სად? რომელსა მხარესა?
თავისუფლება უმსხვერპლოდ, უსისხლოდ მოუსყიდის? (112)

სწორედ ეს მზადყოფნა, თავი შესწიროს სამშობლოს ბედნიერებას, მტკიცე რწმენა, რომ თავისუფლება მართოდენ ბრძოლით მოიპოვება და ამ ბრძოლისაკენ მოწოდება აყენებს გრ. ორბელიანს თავის ეპოქის იმ მოწინავე ადამიანთა რიგებში, რომელთა აზრი თითქმის იმავდროულად და იმავე სიტყვებით ასე ჩამოაყალიბებინა ვოლფგანგ გოეთემ დიდი ხნის ძიების შემდეგ, ცხოვრების კემშიარიტ აზრს ნაზიარებ ფაუსტს სიკვდილის წინ —

თავისუფლების და სიცოცხლის ღირსი ის არის
ვინაც ყოველდღე განუწყვეტლივ ამისთვის იბრძვის.

ამავე პერიოდში, უფრო მოგვიანებით დაწერილი პატრიოტული ლექსები გრ. ორბელიანისა იდეური, ემოციური და სტილიური ძაფებით, ა. გაწერელიას შენიშვნისამებრ, მკიდროდ არიან დაკავშირებული „აღსარებასთან“¹¹⁶. მათ შორის უწინარეს ყოვლისა, აღვნიშნავთ უსათაურო ლექსს „მისი სახელი . კიცხვითა“ (1832), რომელშიც პოეტი მკაცრად ჰკიცხავს არა მარტო მას, „ვინცა საღმრთოსა სიყვარულს მამულისადმი“ არა ჰგრძნობს, „ვინცა მისსა ტყვეობას გულსიგრილითა“ შესცქერის და „მის დახსნისათვის უზრუნველს თვის სიცოცხლეს“ კი ზოგავს, არამედ მასაც —

¹¹⁶ ა. გაწერელია, რჩეული ნაწერები, II, 1965, გვ. 22.

ვისაც ნუგეში ცხოვრების იმედიც არა კმთომოდეს
რომელ ოდესმე ცისკარი თავისუფლების აღმოჩნდეს!“ —

და თავისუფლების ცისკრის „აღმოჩენის“ მოიმედოვნენ პოეტი
ლექსს ამთავრებს ძალადობის წინააღმდეგ მიმართული პათე-
ტიკური სიტყვებით —

ვაი მას მხარეს სად მხოლოდ ძალა რა მსაჯულოვნებდეს
სად სჯულზე მჯდომი ხანჯალი კანონთა აღასრულებდესო (28).

მოძალადეთა წინააღმდეგ ბრძოლის სულისკვეთებით არის
გამსჭვალული მეორე უსათაურო ლექსიც „ჰე ივერიაჲ“ (1832),
რომელშიც ოდესღაც „დიდებით მოსილო“, მაგრამ ამჟამად დამ-
პყრობთა წინაშე „ქედმოდრეკილი“ ივერიის ბედ-იღბლის მწვა-
ვედ განმცდელი პოეტი აღშფოთებული რომ ამბობს —

ჰე „ივერია“, ვიდრე იყო ქედმოდრეკილი,
ვიდრემდის სხვათა ყვედრებითა გფარავიდეს ძალი,
რად არა გახსოვს ძეთა შენთა ხრმალთა კრიალი
ძლევათა მათგან როს დიდებით იყავ მოსილი.

შორით მოსული ჩემს მამულში მყვედრის ცხოვრებას,
მოყვრულად გვმტერობს, გვტაცებს ყოველს, გვიქმს ალერსობას
ეს ნაყოფად აქეს მარადის ცუდსა მონებასო —

გამოფხიზლებისაკენ, აქტიურ მოქმედებისაკენ მოუწოდებს —

ბედო ნუ გძინავს, განიღვიძე, ისმენდ ვაებას! (29)

მაგრამ ისტორიული წარსულის გამოყენება ერის გამოსაფ-
ხიზლებლად მისი „სულიერი აქტივიზაციის გამოწვევის“ მიზ-
ნით ისევე როგორც „შორით მოსულთა“ მიერ დამკვიდრებული
„ცუდი მონების“ წინააღმდეგ მიმართული ზემოთ ციტირებუ-
ლი განწყობილება, — რომელიც სიტყვიერი ქსოვილითაც კი
მოგვაგონებს შილერის „მესინას სარძლოში“ „უცხო ტომი-
სადმი“ „მონური მორჩილებით“ („als Fremde untertan
diesem Fremden Geschlechte) აღშფოთებული ქორის სი-
ტყვებს „ჩვენსავე სახლში მონები ვართ, ჩვენი ქვეყანა არის
უძლური რომ დაიცვას თავისი ძენი“¹¹⁷, — გაცილებით უფრო
მკვეთრად არის გამოხატული ლექსში „იარალის“.

¹¹⁷ ფრ. შ ი ლ ე რ ი, ზემოდანახელებული სამტომეულო, ტ. III, 1963,
გვ. 188.

კ. აბაშიძე ამ ლექსს გრ. ორბელიანის შემოქმედების ერთ საუკეთესო ნაწარმოებად მიიჩნევდა, რომ მასში, მისი აზრით, მეტისმეტი ადგილი არ ჰქონდეს დათმობილი „მოთაღს, თევზს, მწვანისს“, რომ „ცხენთა თქრიალი, შუბთა ტრიალი, ჯირითთ სრიალი, ყურთ-მაჯათ ბრიალი, უზანგთა ცემა, ცხენითვე ხტომა, კვალად შეხტომა და ხმაღლთ კრიალი... მეტისმეტად არ იტაცებდეს“¹¹⁸. ამასთანავე კ. აბაშიძე „იარაღის“ სტრიქონებს, — „დავნატრი მათ, ვინც თვისი სიცოცხლე თვისსა მამულსა შესწირა მსხვერპლად, დავნატრი დროთა, როს აქვნდათ ტრფობა მამულისადმი გულს აღბეჭდილად“—წმინდა წყლის რიტორიკად მიიჩნევს და ამტკიცებს: „ეს გრძნობა (მამულისადმი სიყვარული დ. ლ.) პოეტმა უნდა სიმბოლურად გამოხატოს (მაგ., აკ. წერეთლის ლექსები), უნდა სხვა რამ ხერხი იხმაროს, რომ ჩაგრული და დამონებული ერის სულის განწყობილება დაგვანახოს, ერის ვაების, კვნესისა და გოდების სიღინჯე და საიღუმლოება გვიჩვენოს“¹¹⁹.

ქართულმა სალიტერატურო კრიტიკამ დიდი ხანია უარპყო „იარაღის“ მიმართ გამოთქმული კრიტიკული შეხედულება კ. აბაშიძისა და მართებულად აღნიშნა, რომ ლექსში აღწერილი ქართული სუფრა „ეპოქალური სურნელების“ ხორცშესხმული გამოხატულებაა და არა „ლურჯი სუფრა“, „მთელი თავისი ნატურალობით, ღვინის ლაქებით, გაქონილი ფოჩებით და სხვა“¹²⁰, ისევე როგორც აზარფეშაც, რომლის ლალშიაც ელვარებდა „ცა მშობლიური“ და კოჯრის ნიავეიც მხოლოდ პოეტური სახეებია. ხოლო „ყაბახი“ რომ სიმბოლოა საქართველოსი, ეს ვ. კოტეტიშვილის აღნიშვნისამებრ, ჯერ კიდევ ნიკოლოზ ბარათაშვილმა შენიშნა.

გრ. ორბელიანი ამ ლექსში კოჯრის ნიავესაც, ქართულ სუფრასაც, ყაბახსაც და იმ დროსაც, —

როს ერთგულება, სარწმუნოება
ივერთ თვისებებს შეადგინებდნენ,
ოდესაც ბრძოლა და მამაცობა
მათსა სახელსა განადიდებდნენ..

¹¹⁸ კ. აბაშიძე, ზემოდასახელებული ეტიუდები, გვ. 58.

¹¹⁹ იქვე, გვ. 55.

¹²⁰ ვ. კოტეტიშვილი, ზემოთ დასახელებული XIX ს. ქართული ლიტერატურის ისტორია, გვ. 95.

იმიტომ ხატავს, რომ პოეტს, — რომელსაც ოცნებად ქცევია გმირი, ვისი ძლიერი ხმა „ბედს დაძინებულს... აღადგენს“ და „რომელ მარჯვენით, ერთისა დაკვრით უსულოდ ვეშაპს მიწად დასცემს“ — სურს თვითორწმენა ჩაუნერგოს ერს, სიამაყის გრძნობა დაუბრუნოს მას და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის ეინითაც აღანთოს იგი.

„იარალის“ ყურადღებას იპყრობს იმითაც, რომ იგი, ისევე როგორც გაცილებით უფრო გვიან დაწერილი „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“, ეანრობრივად ახლოს დგას რომანტიზმის მიერ დამკვიდრებული ლირო-ეპიკური პოემის ისეთ სახეობასთან, როგორც არის მონადია, რომლის ბრწყინვალე ნიმუშს ქართულ პოეზიაში წარმოადგენს ნ. ბარათაშვილის „ბედი ქართლისა“.

სწორედ ეს შინაარსობრივი სიახლე და ამით გამოწვეული ფორმის სიახლეც — ეანრობრივი თავისებურება და ინტონაციის მომწოდებლური ხასიათი — აქცევს ქართული მწერლობის მნიშვნელოვან მოვლენად გრ. ორბელიანის შემოქმედებას, რომელიც, ვიბეორებთ, როგორც ეპოქის მიერ დაყენებულ პრობლემების ასახვის, ისე ამ პრობლემების გადაწყვეტისა და ერის უღრმეს ინტერესებთან მათი დაკავშირების თვალსაზრისით, სრულიად შეესატყვისება „საერთოევროპული გონებრივი და კულტურული განვითარების დონეს“ და თამამად „ჩაიწერება“ ევროპული ლიტერატურის კონტექსტში. თანაც იმ მწერლების შემოქმედების გვერდით, რომლებიც ტრაგიკულად რომ განიცდიდნენ იდეალსა და სინამდვილეს შორის არსებულ მძაფრ წინააღმდეგობას, კი იყვნენ თანამედროვე მანკიერი სინამდვილით უკმაყოფილონი, მაგრამ, — საპირისპიროდ ეოზეფ დე მესტრის, ნოვალისის თუ შატობრიანის ტიპის რომანტიკოსებისა, რომლებიც კაცობრიობის ხსნის ჰეშმარიტ გზას ირაციონალიზმსა და კლერიკალურ მისტიციზმში ხედავდნენ — რეალურ სინამდვილეს კი არ უარპყოფდნენ, მას „ტრანსცენდენტალურ იდეალზე“ კი არ ცვლიდნენ, არამედ ამ სინამდვილის გარდაქმნისათვის იღწვოდნენ და თავისუფლებისათვის ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ. და თუმცა მათ მიერ წარმოდგენილი თავისუფლებაც ისევე აბსტრაქტული იყო, როგორც მისი მოპოვებაც გზაც, მაგრამ „ამ ქვეყანაზე იმქვეყნიური“

შვების და ლხენის დამკვიდრების სურვილი, იმის შეგნება, რომ „ბედნიერება მიწაზე გვინდა („Wir wollen hier auf Erden sehen das Himmelreich, wir wollen auf Erden glücklich sein“)¹²¹ და უკეთესი მომავლის იმედი, ჩაგრულთადმი ღრმა სიმპათია და დესპოტიზმის წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ მოწოდება გვევლინება მათი შემოქმედების კვშმარითი არსის გამომხატველ ჯანსაღ ტენდენციად.

და მთელი შემოქმედებაც გრ. ორბელიანისა, — „რომელსაც სწყუროდა: რომ ჩვენ განვახლდეთ, სულით ავმადლდეთ“ და განქრეს ბნელი უმბეცრებისა“ და „ვინც ძლიერებას მძლევის სიტყვით ამცნო სიმართლე და ძმებს დაცემულთ მისცა ხელთ აღსადგენადა“¹²², — ამ ჯანსაღი ტენდენციით არის გამსჭვალული. პოეტს, რომელსაც მართალია, ნათლად ვერ დაესახა „ეროვნული და სოციალური უფლებებისთვის ბრძოლის გზა“¹²³, მაგრამ თავის მიერ აბსტრაქტულადვე წარმოდგენილი თავისუფლებისაკენ მოწოდება მრავალი ლექსის ლაიტმოტივად უქცევდა, თვით 1832 წლის შექმულების ტრაგიკული ფინალის შემდეგაც კი — როცა დაჰქროლა „ესრედ“ „გრივალმა უბედობის“, რომ მისდა ნათელის მომფენი ცა „ჰფარა ღრუბელთ ქვეშ“ (45) — მიუხედავად თითქმის სრული სასოწარკვეთილებისა, არ დაუკარგავს საბოლოოდ მომავლის იმედი. მართალია, გრ. ორბელიანის მოგვიანო ლექსებში აღარ ისმის აშკარად თავისუფლებისაკენ მოწოდების ის ძლიერი ხმა, რომელიც წარმოდგენდა მისი ლექსების: „აღსარება“, „მისი სახელი კიცხვითა“, „ჰე, ივერიაჲ“ და „იარალის“ პათოსს. მეტიც, 1832 წლის შეთქმულების შემდეგ დაწერილ მის ლექსებში არცთუ იშვიათად გვხვდება „სულიერი სიმართლის“, „უღროოდ დაბერების“, ამქვეყნიურ მწიერ მშვენიერებათა და სიამეთადმი „მიუნდობლობის“ მოტივები¹²⁴ (ამ თვალსაზრისით საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს „ჩემს დას ეფემიას“, რომელიც

¹²¹ H. Heine, *Ausgewählte Werke in sechs Bänden*. Herausgegeben von Hartwig Ieb ტ. II, გვ. 342.

¹²² ი. კავკავაძე, *ზემოდასახელებულ თხზულებათა ტ. III*, გვ. 248.

¹²³ ლ. ასათიანი, *გრ. ორბელიანი, თბილისი, 1946*, გვ. 103.

¹²⁴ გ. ასათიანი, „მერანი და მისი ავტორი“, გვ. 111.

დიდი ემოციურობით გამოხატავს შეთქმულების გაცემის შემდეგ მეტეხის ციხეში დამწყვდეული პოეტის დამსხვრეულ ოცნებებს, ამით გამოწვეულ მის სულიერ ტკივილებს, სასოწარკვეთილებას და მარტოობის ტრაგიკულ განცდას, და, როგორც ფორმით, ისე შინაარსით ქართული რომანტიკული პოეზიის უაღრესად საყურადღებო ნიმუშია), მაგრამ არსებული სინამდვილით გამოწვეული პესიმისტური განწყობილება გრ. ორბელიანისა საბოლოოდ არასოდეს გადაზრდილა ამ სინამდვილის სრულ უარყოფასა და რელიგიურ მისტიციზმში. მას არასოდეს დაუკარგავს მისი პესიმისტის, სულიერი ტკივილების მთავარი მიზეზის — „ბედ-დაკარგულის ივერიის“ „კვალად აღდგინების“ რწმენა. და ეს ღრმა რწმენა, იმედი, რომელიც გამოთქმულია აქვს ჯერ კიდევ ახალგაზრდა გრ. ორბელიანს გენერალ აფხაზთან საუბარში — „ისტორია წარმოგვიდგენს მრავალჯერ საქართველოს გაოხრებულს და კვალად აღდგინებულს არარაისაგან. ესრეთა საკვირველებათა აწარმოვებს მხოლოდ მხნეობა და სიყვარული“ (173), — ჩანს ექვემოცული „უსასოოდ ქმნილი“ მოხუცი პოეტის ლექსში „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“ გამოთქმულ ნაღვლიან ფიქრებშიაც კი —

ვამ თუ რაც წახდეს,
 ველარა აღჰსდგეს,
 ველარ აღყვადეს ახლის შეენებით?
 და რაც დაეცა,
 ის წარიტაცა
 შავმან ყორანმა, ვით უმწე მსხვერპლი? (77—78),

განა სწორედ აქ, ამ ლექსში არ მიმართავს პოეტი საქართველოს დიდების სიმბოლოდ დასახულ თამარ მეფეს —

შენი ივერი
 აღსდგეს ძლიერი
 და დადგეს ერთად სხვა ერთა შორის
 წმიდითა საყდრით,
 ენით მდიდარით,
 სწავლისა შუქით განათებული!
 ზნე ამაღლებით
 ძლევის დიდებით
 სამშობლოს მიწის სიყვარულითა! —(77)

და აქვე, ამ ლექსში არა აქვს მას ჩამოყალიბებული ი. ჭავჭავაძის მიერ გრ. ორბელიანის დასაფლავებისას წარმოთქმული წყურვილი, —

რომ განვიღვიძნეთ,
სულით განვახლდეთ
და განქრეს ბნელი უმეცრებისა... (77)

დასასრულ, ერთხელ კიდევ ხაზგასმით რომ აღვნიშნოთ, საქართველოს წარსულის იდეალიზაცია ხომ ამ მიზანს ემსახურებოდა, რომ ერი გაემხნეებინა და სამშობლოსადმი სიყვარული გაედვიძებინა, რადგან ღრმად სწამდა — „მხოლოდ მხნეობა და სიყვარული“ იყო „მრავალჯერ გაოხრებული“ საქართველოს „კვალად აღდგინების საკვირველი“ წყარო.

და, უთუოდ, სამშობლოსადმი ამ სიყვარულის გაღვივებას ემსახურებოდა გრ. ორბელიანის მიერ დახატული წარმტაცი სურათებიც საქართველოს ბუნებისა — „სპეტაკის ყინულ გვირგვინით შემკულნი“ „მდუმარედ ცათამდის აყუდებული ბუმბერაზი მთანი“ (58) და „მათთაგან გარდმოქანებულთა“ (158) „ყვირილით მსრბოლნი“ (157) წყალნი „აღმასებრ უფსკრულს რომ ჰსცვივიან“ (58), „სიამით ნათლის მომფენი“ მთვარე (22), „ყვავილთაგან სუნთ მკრეფავი“ ნიავი (22) და „აღმოსავლეთის ვარდისა ფერად“ შემღებავი ცისკარი, ცას სიხარულს რომ მოჰფენს და „ქვეყანას მშვენიებას“ (105).

ევროპულ ლიტერატურაში სენტიმენტალისტების მიერ „შემოტანილი“ ბუნება, რომელიც რომანტიკოსებმა კულტად აქციეს, ორგანული ნაწილია გრ. ორბელიანის შემოქმედებისა, სადაც ქართულ მწერლობაში პირველად არის ამეტყველებული ზვიადი მთები და მქუხარე მდინარეები, ვარსკვლავებით მოჭედილი ცა და სურნელოვანი ყვავილებით მოქარგული ვრცელი ველები. ა. გაწერელიას მართებული შენიშვნისამებრ, გრ. ორბელიანამდე „არც ერთ ქართველ პოეტს არ უცდია ასე ახლო მისვლა ბუნების შინაგან მისტერიასთან, არავის შეუტანია ეგზომ დინამიკური ელემენტი ლანდშაფტებსა და პეიზაჟებში. როგორც ჭეშმარიტი რომანტიკოსი იგი ბუნებაში ეძებს თავისი ტკივილებისა და სიხარულის თანაზიარობას, ესმის ყვავილთა ფშვინვა და ფრინველთ ქრიამული, მოხიბლულია ცის

ტატნობზე ვარსკვლავთა ციმციმით, მზის მოელვარე სხივებით, მთვარიანი ღამეების იღუმალეებით“¹²⁵.

გრ. ორბელიანი ღრმად და პლასტიკურად აღიქვამს ბუნებას და მსგავსად შელისა, რომელიც (როგორც თავად წერს „ისლამის აჯანყების“ შესავალში) პოემის პოეტური სახეების საშენ მასალად იყენებდა ყრმობიდან მის სულს დაუფლებულ ბუნების ხატებს — ბუმბერაზი მთებისა თუ აისისა და დაისის, ტყე-ველებისა თუ ზღვებისა და ტბების სურათებს, ქართველი პოეტიც საკუთარ გრძნობათა პოეტურ სახეებში გადმოცემისას სწორედ ახალგაზრდობიდანვე ცნობიერებაში აღბეჭდილ ბუნების ხატებს მიმართავს. ასე, მაგ. კავკასიის ბუნებიდან მიღებული ღრმა შთაბეჭდილებანი, რომელიც რუსეთისაკენ მიმავალ ოფიცერს დიდი ემოციურობით აქვს აღწერილი „მოგზაურობაში“, ზედმიწევნით აქვს გამოყენებული ლირიკულ შედეგერში „სალამო გამოსალმებისა“ (1841) და „საღლეგრძელოში“.

ანანურიდან კაშიაურისაკენ მიმავალი გრ. ორბელიანის მიერ აღწერილი ბუნების სურათი — გზაზედ დაგვალამდა, მთოვარე მშვენიერად ანათებდა თოვლიანთა მთებისა წვერთა: გარეშე ჩვენსა ყოველივე იყო მღუმარებისა შინა დაფლული, მხოლოდ არაგვი ყვირილითა რბიოდა და აყრუებდა არესა. კაცი. იხილავს რა დიდმშვენიერებას ბუნებისასა, უნებლიეთ მღუმარებს დაფიქრებული. — ნათელი მთოვარისა, ძლივს მოწვდენილი ჩვენამდი უფსკრულსა შინა, სიწყვილიადე და მღუმარება ტყეთა, ღრიალი არაგვისა, ყოველივე ეს აძრწუნებდა გრძნობათა და ენასა ჰყოფდა უქმადა“ (157—158); კაიშაურში ჩასული პოეტის თხრობა — „მზე მიეფარა მთათა და უკანასკნელი სხივნი მისნი ცეცხლებრ აღანთებდნენ თოვლიანთა მთათა ათასფრად. წმინდასა ჰაერსა მოჰქონდა სურნელება ყვავილთა. ქვეშე ფერხთა ჩემთა არაგვი შორს უფსკრულსა შინა მიმოიკლაკნებოდა თეთრად ძაფსავეით და გრიალი მისი ისმოდა საზარლად. საშინელი მთანი, ერთმანეთზედა აღყვანილნი ცათამდის „დიდებულეებით მღუმარებდნენ. ვიჯექ კლდესა ზედა, უფ-

¹²⁵ ა. გაწერელია, ზემოთდასახელებული რჩეული ნაწერები, გვ. 50.

სკრულსა ზედა გადაკიდებულსა, და ვსქვრეტდი მდინარეთა — მათთაგან გადმოქანებულთა და უფსკრულთა შინა დაკარგულთა“ (158); თუ ყაზბეგის სოფლიდან დანახული თერგის სრბოლა — „აქედამ დაიწყების საკვირველი იგი სიჩქარე თერგისა, რომელიც ყოველთა მხილველთათვის არს განსაკვირველ. — მიიღებს რა გარდმოქანილთა მათთაგან მდინარეთა, თერგი დულდების, ჰრისხდების და ვითარცა გაცოფებული ჰყრის ქაფთა და ჰრბის გრიალითა. ვერა რას ძალუძს წინალუდგეს მისსა გიუურსა სიჩქარესა. შეხვდებიან მას დიდროანნი, საზარელნი ლოდნი, — ჰსხლტების მალლა და მათზედა გარდაეველების, და მაშინ წარმოუდგების თვალთა მშვენიერ შადრევნად, ანუ მთლად აღმასებრ გარდმოფანტულად“ (160) — ყოველივე ეს თითქმის უცვლელად აქვს გამოთქმული პოეტს ზემოთ დასახელებულ ლექსში „სადამო გამოსალმებისა“ —

მზე ჩაესვენა მის შუქი გამოსალმის ყამს კავკასსა,
თავსა ეხვევა ალერსით, ვით ქალი მამას მოხუცსა!
ბუმბერაზ მთანი მდუმარედ ცათამლის აუღებულნი
ჰსხედან, ვით დევნი, სპეტაკის ყინულ გვირგვინით შემკულნი!
მათ კლდოვან გვერდთა შავადა ღრუბელნი ზედ დაჰსწოლიან,
და მრისხანებით ქვეყანას წარლენითა ემუქრებიან.
გაზაფხულისა ველითა ტყე შემოსილი სიმწვანით,
მთებისა კალთებს შეამკობს სიტკბო სუნელთა მოფენით.
წყალნი მთით დაქანებულნი, აღმასებრ უფსკრულს ჰსცვივიან,
თერგი ჰრბის, თერგი ღრიალებს, კლდენი ბანს ეუბნებიან — (58)

და „სადლეგრძელოს“ ბოლო ვარიანტში —

სადა შევხარით ლაყვარდად ცისა კამარას მორთულსა,
მასზე მავალსა ხელმწიფებრ, მზეს ბრწყინვით განსხივებულსა,
ლამით ვარსკვლავანს ფირუზსა, მთოვარით განათებულსა!
სიცოცხლის მომფენს ჰაერსა, სურნელებრ შეზავებულსა!
სად მთანი ყინვის გვირგვინით არიან ცამდე ასულნი
და მდინარენი ზახილით ზვირთის ზვირთებზე მსროლელნი,
უფსკრულნი — ჩაბნელებულნი, კლდენი — თვალ-გადუწვდენელნი,
სად მონადირე ჰსდევს ჭიხვსა და მის ქვეშ ჰვლენან ღრუბელნი,
სად ველნი, ფერით ზურმუხტნი, ნაზადა აღმწვანდებიან,
მთაზე კახკასით წყარონი, გახარებულნი მორბიან;
მათ სიკამკამეს ყვავილნი თავ-დახრით განცვიფრდებიან,
გულს მათი ნახვა უხარის, თვალთ კვალად ენატრებიან (100)

(ხაზგასმა ყველგან ჩემია — დ. ლ.).

ამონაწერებში ხაზგასმული ადგილებიდან აშკარად ჩანს, რომ გრ. ორბელიანის პოეზიაში ბუნება ანტროფომორფიზებულია, რაც რომანტიკული პოეზიის ერთ საყურადღებო ნიშანს წარმოადგენს საერთოდ. მაგრამ, როგორც ა. გაწერელია ც აღნიშნავს „არც ერთ მის ლანდშაფტს არა აქვს გადაფარებული. მისტიკური სამოსელი“¹²⁶ და „ბუნების ფერებისა და სურნელების მომაჯადოებელი ძალის“ უშუალოდ განმცდელი პოეტი სულაც არ ფიქრობს, რომ მისი სიღრმისა და ჭეშმარიტი მშვენიერების წვდომა მხოლოდ სიყვარულის მისტიკური გრძნობით იყოს შესაძლებელი, როგორც ამას ამტკიცებდა ნოვალისი „საისელ შეგირდში“, რომლის მიხედვით ბუნების გასულიერება მისი მატერიალური მყოფობისაგან სრულ განტვირთვის ნიშნავს.

აქ აღსანიშნავია ისიც, რომ გრ. ორბელიანის პოეზიაში ბუნება ჯერ კიდევ არ გამხდარა პოეტის აზრთა მეტაფორული გამოხატვის საშუალებად, რისთვისაც იყენებდნენ მას რომანტიკოსები თავიანთ ფილოსოფიურ-სიმბოლური ხასიათის ნაწარმოებებში, რომელთა ტიპოლოგიურ ნიმუშად ი. გ. ნეუპოკოვეა ასახელებს შელის „სიცოცხლის ზემს“, სადაც „სრულიად რეალური, გრძნობადი აღქმისთვის მისაწვდომი სურათი ღამის ძილის შემდეგ ბუნების გამოღვიძებისა იმავდროულად, პოემის საერთო კონტექსტში წარმოადგენს დღის ღამეზე, სიცოცხლის სიკვდილზე გამარჯვების სიმბოლოს“¹²⁷. ანდა ისევე, როგორც ჰ. ჰაინესთან „სრულიად რეალური, გრძნობადი აღქმისთვის მისაწვდომი“ სურათი გაზაფხულის დადგომისა, — „მზემ კვლავ ინება ცაზე გამოსვლა და დედამიწას, ამ მხცოვან ბაღსა, ასვა სხივების რძე ნოყიერი. აღტაცებისაგან ცახცახებდნენ მთის მწვერვალები, უხვად აფრქვევდნენ თოვლისმიერ კამკამა ცრემლებს, ზათქით, ზრიალით იმსხვრეოდა ყინულოვანი საბურველი გათანგულ ტბათა და დედამიწამ გაახილა ლურჯი თვალები, აღმოხდა მის მკერდს მოალერსე ყვავილნარები და მოწკრიალე ქალების ტევრი, იადონების მწვეანე სავანე. მთელი ბუნება აფრქვევდა ღიმის და ეს ღიმილი გაზაფ-

¹²⁶ ა. გაწერელია, ზემოდასახელებული რჩეული ნაწერები, გვ. 53.

¹²⁷ ი. გ. ნეუპოკოვეა, ზემოდასახელებული მონოგრაფია, გვ. 159.

ხულად იწოდებოდა“¹²⁸ — კონტექსტში „სულში დავანებული სუსხიანი ზამთრის“¹²⁹ — რეაქციის წინააღმდეგ დაწყებულ მოძრაობას გამოხატავს.

მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ გრ. ორბელიანი ბუნების სურათებს არ იყენებდეს საზოგადოებრივი ცხოვრების მოვლენებთან შესადარებლად. პროზაულ ესკიზში „ზამთრის ქარი გრიალებს“ — ზამთრის „სრულიად რეალურ, გრძნობად აღქმისთვის მისაწვდომ“ სურათს რომ ხატავს — „ღრუბელთა დაჰფარეს შავად მშვენიერი ცა და არღა ისმის უკვე საამური, დამატყვევებელი სტვენა ბულბულთა და სხვათა ფრინველთა. ფოთელნი, დამკეპარნი, ჰსცვივიან ყვითლად, რომელნიცა ოდესმე შემოსვდნენ ხეთა ესრეთ მშვენიერად... ყოველნი გაზაფხულისა სიტურფენი მოსპო ზამთრის ხელმან და დაასო მათ ზედა ბეჭედი სიკვდილისა. გარეთა ჰსთოვს საშინლად, ჰსცემს ქარი ფანჯრებთა და შემოს (ტვენს) სხვა და სხვათა ხმითა“ — მას ადამიანის ცხოვრებას აღარებს და ნაღვლიანად ამბობს: „ახ! სიჭაბუკისა დღენი ჩვენნი, ესრეთ მშვენიერნი და ესრეთ ტკბილნი არა ემსგავსებიან გაზაფხულისა ყვავილთა, ბუნების შემამკობელთა, და ესე ზამთარი შექმუხვნილსა სიბერესა ჩვენსა! — არა წარვალსა სიჭაბუკეცა ჩვენი ესრეთ მსწრაფლიად ვითარცა გაზაფხული, რომლისა სიტურფითა ჯერეთ არ დაემტკებარვართ, და თანა არ მიაქვსა ყოველი ჩვენი სიხარული, სურვილი და იმედნი, რომელნიცა ჯერეთ არა აღსრულებულან. — არა ვხედავთა მწუხარებათა, რომელ ანაზღეულად სიბერემან, ვითარცა ზამთარმან დათოვა თავი ჩვენი და გაყინულისა ხელისა თვისისა ჩვენდა შეხებითა განგვიგრილა გული ჩვენი ყოვლისა მშვენიერებისა ტრფიალებისაგან“ (290).

ბუნების სურათების ამსახველი ლექსებიდან ყურადღებას იპყრობს „ღამე“, საოცრად ლირიკული ნაწარმოები, რომელიც გადმოგვცემს მთვარიან ღამეში სატრფოს მოლოდინითა და შეხვედრით, ხოლო ცისკრის ეჟმს მასთან განშორებით გამოწვეულ განცდებს შეყვარებული პოეტისა.

¹²⁸ ჯ. ჰაინე, მოგზაურობის სურათები, თარგმანი და კომენტარები ჯორჯანელისა, 1957, გვ. 196—197.

¹²⁹ იქვე, გვ. 195.

საინტერესოა, რომ მიუხედავად არსებული მანკიერი სინამდვილით გამოწვეული პესიმისტური განწყობილებისა, სიცოცხლის მოყვარული პოეტი, რომელიც ზემოთადასახელებულ პროზაულ ესკიზში წერდა „ჰე, გაზაფხულო! ჰე, სიკაბუკევი! დამატკბეთ, დამატკბეთ ვიღრემდის ჰსცხოვრობთ ჩემთანა, ესოდენ, რაოდენცა იყოს ჩვენთვის საკმაოდ სამარემდის, ანუ სიცოცხლეცა ჩემი შესწყვიტეთ მაშინ, ოდეს მოვიდეს დღე იგი განყრისა ჩვენისა, რათა ვჰსთქვა უკანასკნელსა ჟამსა „თუმცალა ვკვდები, მარამა სიცოცხლე ჩემი იყო ესრეთ ნათელი, ვითარცა მშვენიერი განთიადი გაზაფხულისაო (291). ამ ლექსში სწყევლის „დღისა ნათელსა“. მაგრამ, როგორც ა. გაწერელია ც აღნიშნავს, გრ. ორბელიანის მიერ „დღისა ნათელის“ ამ წყევლას ჰუმბარიტად არაფერი აქვს საერთო ნოვალისის ჰიმნებთან ლამისადმი“ (Hymnen an die Nacht), სადაც „აგრეთვე უკუგდებულა „დღის უტიფარი ნათება“, რომელიც მკაფიოდ აჩენს საგნებს და რაც ხელს უშლის პოეტს გარდაცვლილ სატრფოს (სოფია კიუნის) იმატერიალური ხილვით დასტებეს მთვარიან ღამეში“¹³⁰. პირიქით, წინააღმდეგ ნოვალისისა, — რომელიც სიკვდილს საკუთარ თავზე გამარჯვებად, მატერიალურზე სულიერი სამყაროს ზეიმად მიიჩნევდა და ღამეს იმიტომ უმღერდა, რომ რეალური სამყაროსადმი დაპირისპირებულ იმატერიალური, „აბსოლუტური“ მყოფობის სიმბოლოდ რაცხდა — გრ. ორბელიანი სწორედ ცისკარს მიესალმება „ბუნების განმაცხოველსა“ და „სიცოცხლის დამატკბობელ“ დილას აღუველენს ლოცვას და ღვთაებას „სიბნელის ნათლით“ ჩაქრობის, „სიკვდილით ცხოვრების“ დაბადების გამო სცემს თაყვანს, რაც „სადღეგრძელოს“ დასასრულს ასე აქვს გადმოცემული —

„ვიმ ამ დილას, ამ ჰაერს, ბუნების განმაცხოველსა,
 გულის ჰმუნის განმქარველს, სიცოცხლის დამატკბობელსა!
 ღმერთო ვინ მიწვდეს შენგან ჰქმნილს, მისფერ უთვალავ შენებას?
 სიბნელეს აქრობს ნათელით სიკვდილით ჰბადებ ცხოვრებას (105)

(ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

„ღამეში“ გრ. ორბელიანის მიერ „დღისა ნათელის“ და-

¹³⁰ ა. გაწერელია, დასახელებული რჩეული ნაწერები, გვ. 54.

წყველა პოეტის იდეური მრწამსის გამოხატულება კი არ არის, არამედ ცისკრის მოახლოებასთან დაკავშირებით მიჯნურის სატრფოსთან დაცილების აუცილებლობით გამოწვეული სინანულის ასახვაა მარტოოდენ. მხოლოდ იმის გამო, რომ „ცისკარმან აღმოსავლეთით ეამი განყრისა“ უჩვენა, სწყველის გულდაწყვეტილი პოეტი „დღის ნათელს“. დღისა დავსწყველე ნათელი, რომ ურთიერთ განგყვარაო (23) ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.), რაც ტიპოლოგიურად მოგვაგონებს შუასაუკუნეების გერმანული რაინდული ლიტერატურის გამოჩენილი წარმომადგენლის ვოლფრამ ფონ ეშენბახის (დაახლოებით 1170—1220) ცნობილ ალბას, რომელშიც მზე საშინელ ურჩხულად იმიტომ არის წარმოდგენილი, რომ იგი თავისი სხივებით, ისევე როგორც ურჩხული ბასრ კლანჭებით თავის მსხვერპლს, ჰგლეჯს ღრუბლებს და რაინდიც იძულებულია, „დღისა ნათელის“ მოახლოების გამო დასტოვოს თავისი სატრფო.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ გრ. ორბელიანის შემოქმედებაში, ადამიანის გრძობის თანაზიარი ბუნება მქუხარე მდინარეებით, მწვანე ტყეებით, კალთებდაფარული მთებით და მოჩუროჩულე ყვავილებით შემკობილი ველებით წარმოდგენს ჰარმონიულ მთლიანობას და მკვეთრად უპირისპირდება წინააღმდეგობით გაბზარულ, ტრაგიზმით სავსე საზოგადოებრივ ცხოვრებას. ეს კონტრასტი განსაკუთრებით ცხადად ჩანს „სადღეგრძელოს“ ფინალში, სადაც ბუნების გაღვიძების დიდებულ სურათს —

ცისკარმან აღმოსავლეთით ვარდისა ფერად შეღება,
 ცას სიხარული მოჰფინა და ქვეყანასა შევენება!
 აენტნენ ცეცხლის ალებრივ შორს გაბნეული ღრუბელნი;
 ცა მშვენიერობს ნათლდება... მას შევენატროდით მხილველნი!
 ილევა ბინდი ღამისა, ცაში ვარსკვლავნი ჰქრებიანი
 ათასის ხმებით ფრინველნი განთიადს მიეგებიანი
 მოჰქრის დილისა ნიაიცი გულისა მაგრილებელი;
 ფშვინვა დაიწყეს ყვავილთა და ბაღში ფოთოლთ შრიალი
 ოჰ, რა ღამაზად იღვიძებს ბუნება მიძინებელი!
 დაჩუმდით... ყური მიუგდეთ... არ გესმით, გალობს ბუღბული? (105)

პოეტი ამთავრებს საგულისხმო კითხვით —

ამ მშვენიერსა დილასა, კაცს რად მსურს ხისხლი კაცისა?
 (105) — ბუნების და საზოგადოებრივი ცხოვრების ასეთი დაპი-

რისპირება ტიპოლოგიურად ამსგავსებს გრ. ორბელიანის პოეზიას XIX საუკუნის ევროპული ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენელთა შემოქმედებასთან.

გრ. ორბელიანი ახალი ფსიქოლოგიის ადამიანად, ახალი ხედვის პოეტად და ქართულ ლიტერატურაში „ევროპეიზმის გამგრძელებლად“ გვევლინება სიყვარულის თემაზე დაწერილ ლექსებშიც. ამ გრძნობის გაგებისა და გამოსახვის სფეროშიც. ქართული პოეზიის მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებზე დაყრდნობილ პოეტს, — ხოლო, როგორც არაერთგზის აღნიშნულა, სწორედ მშობლიური ლიტერატურის მდიდარი ტრადიცია. მისი ჯანსაღი ტენდენცია წარმომადგენს ჩვენი მწერლობის ევროპეიზმის ძირითად წყაროს, — არასოდეს უარუყვია სიყვარულის გრძნობად — მიწიერი მხარე. სატრფოს „ეშუით“ „უღვინოდაც გაგეებული“ კაბუჯი პოეტი, რომელსაც ჰკლავს ნუშის ყვავილგადაკრულ ღაწვზედ „ზედ დაკონების“ სურვილი („მუხამბაზი“, 1829 წ. გვ. 9), კარმაგობის ემსაც იმას ნატრობს, რომ გადაშალოს „მკვლელნი ზილფებნი-გველნი ქალისა“, რომლითაც გატაცებულია —

და ზედ დაკვდომით
სულ ამოხდომით
ვარდს დაეკონოს
ღაწვზე გამლილსა

(„ალბომში“. 1840, გვ. 55)

და 57 წლის ასაკშიც ლოპიანას სახით დაუოკებელი ჟინით მიმართავს უსაყვარლესს —

რტო ალვისა შენი წელი მგონია,
მაგ წელზედა ცისარტყელა მგონია,
ეგ თვალეზი ცაში ელვა მგონია,
ვარდის სუნთქვა შენი სუნთქვა მგონია,
როს მელირსოს ვსთქვა: „გეთაყვა ჩემი ხარ!“.
(მუხამბაზი, 1861, გვ. 65).

აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ მართალია, აწმყოთი უკმაყოფილო პოეტი არცთუ იშვიათად თავდავიწყებას ღვინოსა და სიყვარულში ეძიებს, — დაღუპე ეშუში და ღვინოში ყოვლი სიმწარეო — (გვ. 24), მაგრამ მის სიყვარულს ჯანსაღი სენსუ-

ალიზში განსაზღვრავს, მისი მიწიერ-გრძნობადი ტრფობა უადრესად ფაქიზი და ამალღებულია და სულაც არაა. ავხორცობაში გადასული შიშველი ეროტიზმი, როგორც ამას ვხედავთ, ვთქვათ ფრიდრიხ შლეგელის „ლიუცინდეში“ (1799). გრ. ორბელიანს საპირისპიროდ შელინგისა და სხვ. თავის რელიგიად არასოდეს უქცევია „ქალის მოყვანილი ფეხი, სავსე მკერდი და გაღვივებული თეძოები“.

მიწიერი სიყვარულის ფაქიზ ასახვაში გრ. ორბელიანს ჰყავდა უშუალო წინამორბედები ბესიკი და ალ. ჭავჭავაძე. მაგრამ საგანგებო დამსახურება პოეტისა, რომელსაც „ხორციელება სიყვარულისა თითქმის უფრო ძლიერად აქვს გამოხატული, ვინემ მისი სულიერება“¹³¹ ისაა, რომ შოთა რუსთაველის შემდეგ „უკვდავება ამ გრძნობისა, იმისი ძალა, სულის ამამალღებელი და სიცოცხლის განმაცისკროვნებელი, ეგრეთ წოდებული პლატონური სიყვარული, მან გვაგრძნობინა პირველად ჩვენს ლიტერატურაში და მანვე დაუტოვა სამკვიდროდ ნ. ბარათაშვილსა და სხვა ჩვენს პოეტებს“¹³².

და მართლაც, პოეტი, რომელიც მთელი თავისი ხანგრძლივი სიცოცხლის მანძილზე ერთგული დარჩა მოღვაწეობის გარიყრაჟზე ჩამოყალიბებული შეხედულებისა — სიყვარული არის „მშვენიერი სიცოცხლისა ჩვენისა ყვაილი, რომელიცა გვატკბობს, გვახარებს თვით ტანჯვასაცა შინა თვისსა და აგვაძალღებს ყოველთა მდაბალთა და უღირსთა სხვათა ვნებათაგან“ („ზამთრის ქარი გრიაღებს...“ 1829, გვ. 290—291) ამ გრძნობას უწინარეს ყოვლისა, იმიტომ უგაღობს, რომ „ღეთის კურთხევად“ მოვლენილ „ზეგარდმო მადღად“ მიიჩნევს („ალბომში“ 1840, გვ. 56), „რომლის შუქი აგვაძალღებს“ და აღამიანს „ღმერთს ამსგავსებს“ („საღღეგრძელო“ 1870) ¹³³.

¹³¹ კ. აბაშიძე, ზემოთდასახელებული ეტიუღები, გვ. 49.

¹³² იქვე. გვ. 49.

¹³³ სიყვარულის ასეთი განმარტება საღღეგრძელოს ბოლო ვარიანტშია მოცემელი, ნაცღად „საღღეგრძელოს“ ორ სტრიქონში გამოთქმული შეხედუღებისა სიყვარულზე —

„რომლის შუქი აგვაძალღებს, რომღით სული გვინათღება,

რომღით კაცი მშვენიერობს, მაშვინ თვით ღმერთს ემსგავსება“ (102) „ტოღუღმაშში“, — „საღღეგრძელოს“ პირველ ვარიანტის შესატყვის სტრიქონებში ვკითხუღობთ —

პროზაული ესკიზიდან ამონაწერში ყურადღებას იპყრობს სიტყვები „გვახარებს თვით ტანჯვასაცა შინა“. შეხედულება, რომ სიყვარული არა მარტო უმაღლესს ნეტარებას ანიჭებს ადამიანს, არამედ მწვავე ტკივილებიც თან ახლავს მას და ტანჯვის მომყენებელი გრძნობაც არის გრ. ორბელიანს სიყვარულის თემაზე დაწერილ მრავალ ლირიკულ ლექსში აქვს გატარებული. როგორც კ. აბაშიძე აღნიშნავს, ასეთი გაგება სიყვარულისა ფრანგ-ლირიკოსთა შორის დე-ვინმა და მიუსსემ გამოიჩინეს, მაგრამ თუ „ზემოხსენებულნი მწერალნი სიყვარულის ნეტარებას მომშხამელად თვლიდნენ ამავე გრძნობისაგან გამოწვეული ტანჯვების გამო, და ამიტომ სევდითა და კვნესით უყურებენ ამ გრძნობას“¹³⁴, გრ. ორბელიანის მიხედვით —

ბედნიერება დღეთა ჩვენთა არს სიყვარულის ყვაილი
,1837, გვ. 133)

ეს არის გრძნობა —

„რაცა გვიშენებს სიცოცხლეს ზეცურისა სხივითა,
და აგვამალებს ამ სოფლით სულისა აღმაფრენითა!
(1841, გვ. 58)

და არა მარტო ის ძალა, რომელსაც „შინა საბრკმელად“ ვერვინ აღუდგეს, არამედ უკვდავების წყაროც. ამიტომ მისგან მოყენებული ტანჯვაც სასურველია, რადგან იგი არის ამ გრძნობის განუყრელი ატრიბუტი და „ტრფობის მზრდელი“ —

ტანჯვა არს მზრდელი ტრფობისა, დამბერველ ეშუის ცაცხლსა
ტანჯვა არს ვალი და მსხვერპლი უზომთა სიყვარულისა
(1835, გვ. 44).

სიყვარულის ასეთი კონცეფცია გრ. ორბელიანისა, დე-ვინისა და მიუსსეს საპირისპიროდ, მოგვაგონებს „აბესალომ და ეთერზე“ უძველეს ქართულ თქმულებას და ტიპოლოგიურად მის მსგავს ძველ კელტურ თქმულებას „ტრისტანსა და იზოლდაზე“, სადაც უდიდესი ნეტარების მომნიჭებელ ტრფობას,

„რომლისთვისაც შევიწირავს გული და სრულად ცხოვრება
შევსვათ ღვინო მის საღვებრძელოდ, გვეღირათა ხილვა ეგება“
(„ტოლუმბაში“ გვ. 132).

¹³⁴ კ. აბაშიძე, ეტიუდები, გვ. 47.

რომელიც სიკვდილზე უფრო ძლიერია, კიდევ უფრო აღვივებს ამ გრძნობისაგან გამოწვეული ტანჯვა.

მაღალი, წმინდა სიყვარულის მომღერალ პოეტს, რომელსაც სწამდა „კლდოვანი გულის“ ადამიანში სიყვარულის შეუმუსვრელობა —

ტრფობა უძლურთა წყაროს ჰგავს, მათაგან გადმოქანებულს
რაოდენ ველზე შორსა ჰვალს, ეგოდენ დაუძლურებულს,

რა ჩემებრ გული კლდოვანი მიიღებს ეშყის ბეჭედსა,
დრო იმას ველარ შეჰმესრავს, თუ არ შეჰმესრავს თვით კლდესა —
(1832, გვ. 202—6)

და რომელსაც შ. რუსთაველის სახით უდიდესი წინამორბედი ჰყავდა, მართებულად აყენებს ზოგიერთი მკვლევარი დანტესა და პეტრარკას გვერდით. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ გრ. ორბელიანს კარგად აქვს შეგნებული — სიყვარულის ამამაღლებელი, იდეალური თვისებები და იგი მას იმ გრძნობად თვლის, —

რომლის შექი აგვამაღლებს, რომლით სული გვინათლდება,
რომლით კაცი მშვენიერობს, მაშინ თვით ღმერთს ემსგავსება —
(1870, გვ. 102)

და ჯერ კიდევ „ტოლუმბაში“ (1827) იმ ძალით წარმოიდგენს, რომელიც სიცოცხლის შემდეგაც არ „დაჰტრების“, რაც მცირე ცვლილებებით გამეორებული აქვს „სადღეგრძელოშიც“ —

მამ სახე სულის დამატკობელი, იმიერ სოფელს არ განგეშორდების
და სიყვარული სულის მამშვენი, სიცოცხლის თანა არა დაშტრების
თვარა სიყვარულს თუ დაჰკარგავდე, უკვდავებამან მის წილ რა
მომცეს“ (გვ. 104) -

სიყვარულს სულაც არ მიიჩნევდა რაღაც აბსტრაქტულ იდეად, რომელიც საფუძვლად უდევს გვიდო გვინიჩელის და გვიდო კავალკანტის მიერ იტალიურ პოეზიაში დამკვიდრებულ „ახალ საამო სტილს“, რომლითაც ეგზომ დავალებულია დანტე ალიგიერის „ახალი ცხოვრება“. დიახ, გრ. ორბელიანის შემოქმედებაში სიყვარული სულაც არ არის წარმოდგენილი სპირიტუალისტური საბურველით დაფარულ იდეად, მყოფობის საიდუმლოების ამომხსნელ მისტიკურ ძალად მარტოდენ რომლის

საშუალებითაც მიაჩნდა, მაგ. ნოვალისს შესაძლებლად მატერიასა და სულს შორის მეტაფიზიკური კავშირის აღდგენა. გრ. ორბელიანი სიყვარულს „ადამიანის მთელი არსების მომცველ გრძნობად“ რაცხდა და ძლიერ, ნამდვილ, რეალურ ტრფობას უმღერდა. ამ თემაზე დაწერილი მისი ლექსების „მშვენიერ პოეტურ ფორმულებში სიყვარულის იდეასთან ერთად“, თუმცა „შორეულად და ბუნდოვნად“, მაგრამ ყოველთვის „გამოკრთის რეალური არსებაც, როგორც ადრესატი პოეტის სათუთი მიმართვებისა“¹³⁵. მეტიც, სიყვარულის გრ. ორბელიანისეული კონცეფცია „ორგანიულად ითვისებს ჯანმრთელ ეროტიზმს, რეალურ ობიექტს და ამ ობიექტის მკაფიო, პლასტიკურ გამოსახვას“¹³⁶.

ღრმა ემოციურობა, გულის სიღრმემდე ჩამწვდომი მელოდიურობა, საკუთარ განცდათა საოცარი უშუალობით გადმოცემა და ამ განცდების გადმოსაცემად გაცვეთილი პოეტური შტამების ნაცვლად ახალი სახეებისა და მეტაფორების გაბედულად გამოყენება, ამასთანავე მის შემოქმედებაში ჯანსაღ პატრიოტიზმთან ერთად წარმოდგენილი მაღალჭუმანური იდეები. იმის შეგნება, რომ ადამიანმა „გზა ცხოვრებისა“ უნდა „აღბეჭდოს ნაელით“, რომ თავისუფლება მხოლოდ ბრძოლით მოიპოვება და რომ დიდების ღირსი ის არის —

„ეს არ შეეხო ზაკვის გესლი მმისა განკითხვად
და სიყვარულით შეიწყალა ცდომილი ვნებით
ვინცა ამ სოფლის დიდებასა მზეებრ მნათობსა,
მონებრ არ მიჰსდევს, ჰსცნობს რა მის შუქს ფუქქარმავალსა
ვინც ძლიერებას ხმითა მალლით ამცნო სიძარტლე
და მმას დაცემულს მისცა ხელი და აღადგინა“ (1879. გვ. 83)

ყოველივე ამით გრ. ორბელიანი გვევლინება ახალი ხედვის პოეტად, ქართულ მწერლობაში ევროპული ლიტერატურული გემოვნების დამნერგავად და „გამგრძელებლად ევროპეიზმისა“, უშუალო წინამორბედად ნ. ბარათაშვილისა, რომელიც თამამად უსწორებს თვალს თავისი ეპოქის მსოფლიო ლიტერატურის მწვერვალებს.

¹³⁵ ა. გ ა წ ე რ ე ლ ი ა, რჩეული ნაწერები, II. გვ. 38.

¹³⁶ ი კ ვ ე, გვ. 42.

ნიკოლოზ ბარათაშვილი, „ბრწყინვალე წარმომადგენელი ევროპეიზმისა“,¹³⁷ ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა იმ პერიოდში, როცა, როგორც მატერიალური, ისე კულტურულ-გონებრივი წარმოების სფეროში, ეროვნულ კარჩაკეტილობას ერთა შორის ფართო ურთიერთკავშირი ცვლიდა, „ცალკეული ერის გონებრივი ნაწარმოები საერთო კუთვნილებად“ იქცეოდა, „ნაციონალური ცალმხრივობა და შეზღუდულობა სულ უფრო და უფრო შეუძლებელი“ ხდებოდა და „მრავალი ნაციონალური და ადგილობრივი ლიტერატურიდან ერთი მსოფლიო ლიტერატურა“¹³⁸ იქმნებოდა.

ყრმობიდანვე თავისი ერის წარსულით და აწმყოს მტკივნეული საკითხებით დაინტერესებული ნ. ბარათაშვილი, რომლისთვისაც, როგორც საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ღრმა მცოდნესათვის თანამშრომლობა შეუთავაზებია ცნობილ ქართველოლოგს, პეტერბურგის აკადემიის აკადემიკოსს მარი ბროსეს, ხოლო ქართული ნუმისმატიკის მკვლევარს, რუსეთში მოღვაწე მიხეილ ბარათაშვილს პოეტის მამისთვის მიუწერია: „მოხარული ვიქნები, თუ ტატო თავისი ფართო ცოდნითა და ნიჭით შეავსებს მოხუცი პაპის პირველ ნაშრომსო“¹³⁹, გულმოდგინედ ადევნებდა თვალყურს საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების მსვლელობას, და განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენდა თანამედროვე რუსულ-ევროპული ლიტერატურის მიმართ, რომელსაც იგი, როგორც მისი პირადი წერილებიდან ჩანს, კარგად იცნობდა. ამას ხელს უწყობდა იმ დროს უკვე საკმაოდ გაცხოველებული კომუნიკაცია და წრე, რომელშიც ტრიალებდა პოეტი. ეს წრე სულაც არ განისაზღვრებოდა მართოდენ მოწინავე ქართველი მოღვაწეებით. ნ. ბარათაშვილი კარგად იცნობდა პოლონეთის ამბოხების ჩაქრობის შემდეგ სა-

¹³⁷ ი. ქავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, 1953, გვ. 457.

¹³⁸ კ. მარქსი, ფრ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. I, 1950 წ., გვ. 15—16.

¹³⁹ ავ. სურგულაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილის ეპოქა, 1968, გვ. 332.

ქართველოში გადმოსახლებულ ბევრ პატრიოტს. მათ შორის განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობა ჰქონდა პოეტ ლადი ზაბლოცკისთან. იგი უთუოდ ხვდებოდა იმპერატორის მიერ სასაჯელის მოსახდელად საქართველოშივე გადმოსახლებულ დეკაბრისტებსაც, რომლებიც ხშირი სტუმრები იყვნენ ალ. ჰავკვაძის ოჯახისა, რომლის კარები ყოველთვის ღია იყო ნ. ბარათაშვილისთვის. მას ურთიერთობა ჰქონდა თბილისში ჩამოსახლებულ ფრანგ მოქალაქეებთანაც ნაპოლეონს რომ ადიდებდნენ და ფრანგული საზოგადოებრივი წყობილების პროპაგანდას ეწეოდნენ. ცხადია, დოდაშვილის მოწაფისა და გრ. ორბელიანის დისწულისათვის ეს შეხვედრები უშედეგოდ არ ჩაივლიდა და პოეტის ცნობისმოყვარე, მუდამ მაძიებელ გონებას სათანადო საკვებს მისცემდა.

უკვე გიმნაზიაში სწავლის პერიოდში წერდა ნიკ. ბარათაშვილი ლექსებს და მონაწილეობას იღებდა ხელნაწერ ჟურნალში „Цветок Тифлисской Гимназии“, რომელსაც რედაქტორობდა პოეტის ახლო მეგობარი მ. თუმანიშვილი. ამ ჟურნალის მეოთხე ნომერში, რომელიც, სამწუხაროდ, არ შემონახულა, ნ. ბარათაშვილს მოუთავსებია სამი წერილი, რაც ჩანს ჟურნალის შემონახული მეხუთე ნომრის საერთო სარჩევიდან. ნ. ბარათაშვილის ამ წერილებს შორის საყურადღებოა „О папской власти. 1. О возвышении папизма. 2. О падении его. ვარაუდობენ, რომ ნ. ბარათაშვილს ამ წერილის დაწერისას უსარგებლნია კონდრატ რილეევის წერილით „Причина падения власти пап“. ახლა შეუძლებელია დადგენა, როგორ გააშუქა ნ. ბარათაშვილმა ეს საკითხი და მართლაც რილეევის სტატიით ისარგებლა თუ არა. თუმცა სულაც არაა გამორიცხული ნ. ბარათაშვილს გამოეყენებინა კონდრატ რილეევის შეხედულებანი, მით უმეტეს, რომ რილეევს კარგად იცნობდნენ საქართველოში. მისი ლექსების მიბაძვით შეთხზული გრ. ორბელიანის „აღსარება“ 1832 წლის შეთქმულთა მონაწილეებში ფართოდ იყო გავრცელებული და, ალბათ, ნ. ბარათაშვილსაც ჰქონდა იგი წაკითხული. ასეა თუ ისე, ნ. ბარათაშვილის ყურადღება პაპიზმისა და კათოლიციზმის ისტორიისადმი, რომელიც XIX საუკუნის დასაწყისში, განსაკუთრებით ეროვნულ მესტრის ნაშრომის („Du pape—„პაპის შესახებ“, 1819) შემ-

დეგ ევროპულ რომანტიკოსთა განსაკუთრებული ინტერესისა და მსჯელობის საგნად იქცა, მნიშვნელოვანი ფაქტია. იგი ადასტურებს ჭერ კიდევ ყრმა პოეტის დიდ ინტერესს ევროპის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრებისადმი, რამაც უეჭველია, გარკვეული როლი ითამაშა პოეტის შემოქმედების ევროპეიზმში.

ამ თვალსაზრისით, გაცილებით უფრო საგულისხმოა, ნ. ბარათაშვილის ფართო ცოდნა რუსულ-ევროპული ლიტერატურისა. მან ზეპირად იცოდა პუშკინისა და ლერმონტოვის ზოგიერთი თხზულება, რასაც მოწმობს მისი პირადი წერილები. ბარათში გრ. ორბელიანისადმი პოეტი ადრესატს რომ ატყობინებს „მამა ეგნატემ (იგულისხმება პლატონ იოსელიანის მამა — დ. ლ.) თავი დაგიკრა იმიერ-სოფლითგან. ერთი თვეა, რაც გარდაიცვალა“, განაგრძობს: «Вот человек, который по своему положению в свете более всех страдал. Минувшее проходило перед ним и волновалось, как море—океан»¹⁴⁰ ხაზგასმული წინადადება, როგორც გ. ლეონიძეს აქვს აღნიშნული, წარმოადგენს პერიფრაზს პუშკინის „ბორის გოდუნოვიდან“ ჰიმენის მონოლოგისა —

Минувшее проходит предо мною
Давно ль оно неслось событии полно
Волнуясь, как море-океан»

იმავე ბარათში ნ. ბარათაშვილი წერს გრ. ორბელიანს „სხვა რაღა მოგწერო, მეც სამსახურში მივეშურები и вообще здесь: «И грустно, и скучно, и некому руку подать в минуту душевной невзгоды“ (გვ. 122). თავის განწყობის გამოსახატავად ლერმონტოვის ცნობილი ლექსიდან „И скучно и грустно“ ციტირებულ ამ ორ ბჭკარედში დასაწყისის პირველი ორი სიტყვა ერთმანეთთან არის შენაცვლებული. ა. საგინაშვილისადმი გაგზავნილ ბარათში კი, რომელიც ლერმონტოვის ლექსის სწორედ ამ ორი სიტყვით მთავრდება, მათი ლერმონტოვისეული თანმიმდევრობა დაცულია. „ტყუილად ვხუმრობ:

¹⁴⁰ ნ. ბარათაშვილი, თხზულებანი აკაკი გაწერელიას და ივანე ლოლაშვილის რედაქციით, თბილისი, 1972, გვ. 121. შემდეგში ყველგან ადგილები დამოწმებულია ამ გამოცემის მიხედვით. ფრჩხილებში აღნიშნული იქნება გვერდი.

Скучно, грустно“, (გვ. 140) წერს პოეტი ადრესატს. ნ. ბარათაშვილი გიმნაზიაში გაცნობია მიცკევიჩის შემოქმედებას. მას, როგორც გრ. ორბელიანისადმი 1841 წლის ბარათიდან ირკვევა, ქართული ლიტერატურა გაუმდიდრებია ცნობილი შტიუმერის — იოჰან ლაიზევიცის ტრაგედიის „იულიუს ტარენტელის“ რუსულიდან თარგმანით, რომელსაც ჩვენამდე არ მოუღწევია. „ჩვენმა ლიტერატურამ — წერს ნ. ბარათაშვილი იმ ბარათში, — ორი კარგი თარგმანი იშოვა. ყიფიანმა გადმოთარგმნა „Ромео и Джулиета“ შექსპირის ტრაგედია, და მე ვთარგმნე „Юлий Тарентский“ — ტრალედია ლეიზევიცისა, თუ წაგიკითხავს, „ბიბლიოთეკაში“ იყო დაბეჭდილი; მე ძალიან მომეწონა და ჩვენმა განათლებულმა ქალებმაც, ასე გასინჯე, იტირეს“ (გვ. 111). ნ. ბარათაშვილის დაინტერესება ლაიზევიცის „იულიუს ტარენტელით“ სულაც არ არის შემთხვევითი. არსებულსა და შესაძლებელს შორის გათხრილი ღრმა უფსკრულის მტკივნეულად აღმქმელ პოეტს „ძალიან“ უნდა „მოწონებოდა“ დესპოტიზმის წინააღმდეგ მიმართული ეს ნაწარმოები, რომელშიც მძლე სიყვარულის ტრაგიკული განცდა და დასასრული მჭიდროდ არის დაკავშირებული ეგოიზმის გამომკვებავ ანტაგონისტურ, დისჰარმონიულ სინამდვილესთან. ნ. ბარათაშვილს. ზაქარია ორბელიანისათვის გაგზავნილ წერილში რომ სწერდა «Дай мне маленькое независимое состояние, я бы сейчас оставил и свет и людей с их ненасытностью и мирно и покойно провел бы патриархальную жизнь в лоне простой природы, столь величественной и прекрасной в нашем отечестве (123).

არ შეიძლება არ გაეზიარებინა მეამბოხური სულისკვეთება მანკიერ თანადროულობასთან შეუირიგებელი, უტოლამხანაგოდ შეთენილი, სულით ობლობის მწვავედ განმცდელი იულიუს ტარენტელისა. რომელსაც სძაგს „საზოგადოება, სადაც არავინ არ არის თავისუფალი, სადაც ყველანი ერთიმეორის მონები არიან, სადაც თვითეული მობმულია იმ ჭაქვზე, რომლითაც დაბმული ჰყავს თავისი მონა“¹⁴¹ და რომლის სიტყვე-

¹⁴¹ იოჰან ლაიზევიცი, იულიუს ტარენტელი, თარგმანი გ. ნადირაძისა, 1958, გვ. 53.

ბიც — „აჰ მომეცით მინდორი სამთავროს მაგიერ, მოჩუხჩუხე წყარო-მოზეიმე ხალხის მაგიერ!.. მომეცით გუთანი ჩემთვის და ბურთი ჩემი ბავშვებისათვის... დიდება? დაე, ისტორია ნურაფერს ჩასწერს თავის წიგნში იულიუს ტარენტელისთვის განკუთვნილ ფურცელზე“¹⁴² — ზედმიწევნით გამოხატავს ციტირებული წერილის განწყობილებას. „მერანის“ ავტორი, შეუძლებელია გულგრილად დარჩენილიყო გვიდოს დევიზის მიმართაც — „იყო ადამიანი... ეს იმას ნიშნავს იმოქმედო“, ოღონდ გვიდოსაგან განსხვავებით ნ. ბარათაშვილს ადამიანის მოქმედების იმპულსადაც და მიზნადაც „სოფლის სარგობა“ ჰქონდა წარმოდგენილი და არა პირადი პატივმოყვარეობა და ანგარება.

მაგრამ ბარათაშვილი ქართული მწერლობის „ევროპეიზმის მწვერვალად“ გვევლინება არა მარტოდენ იმის გამო, რომ კარგად იცნობდა ევროპულ ლიტერატურას, რამაც, ცხადია, ხელი შეუწყო მისი შემოქმედების ევროპეიზმს, არამედ, უწინარეს ყოვლისა, იმიტომ, რომ ქართული პოეზიის ტრადიციებზე აღზრდილმა პოეტმა, — რაც სათანადოდ არის გარკვეული აკად. კ. კეკელიძისა და ალ. ბარამიძის ნარკვევებში, პ. ინგოროყვას, აკ. გაწერელიას, დ. გამეზარდაშვილის, ს. ჭილაიას, გ. ასათიანის და სხვ. შრომებში, — გაცილებით უფრო გაბედულად, ვიდრე გრ. ორბელიანმა დაარღვია ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებული, უკვე გაცვეთილი შტამპები, გააფართოვა ქართული პოეზიის მხატვრული შესაძლებლობის არე და, როგორც ფორმით, ისე შინაარსით, აიყვანა ქართული ლიტერატურა მოწინავე რუსულ-ევროპული პოეზიის იმდროინდელი განვითარების დონეზე. გ. ასათიანის აღნიშვნისამებრ, ნ. ბარათაშვილისათვის ორგანულად მიუღებელი იყო ლექსის გარეგნული, ტექნიკური სამკაულებით გატაცება, რადგან მისთვის პოეტურობის, მხატვრული, ესთეტიკური მშვენიერების საიდუმლოება უშუალოდ და განუყოფლად იყო დაკავშირებული თვით შინაარსის, აზრის, განცდის თუ განწყობილების შინაგან პოეტურობასთან და ამიტომაც მისი „შემოქმედება კლასიკური

¹⁴² იქვე, გვ. 53.

ნიმუშია იმ უმაღლესი პოეტური ხელოვნებისა, რომლის შედეგად თვით ფორმაც შინაარსის ნაწილად ითვლება“.¹⁴³

ეს ტენდენცია ნ. ბარათაშვილის შემოქმედებას იგრძნობა უკვე ყრბობისდროინდელ ნაწერებში, კერძოდ, ლექსში „ბუღული ვარდზედ“ (1834). რომელშიც ავტორი თემის მიხედვით კი უხდის გარკვეულ ხარკს ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებულ „ვარდ-ბუღულიანობის“ ტრადიციას, მაგრამ პრინციპულად განსხვავდება მისგან. სახელდობრ, კ. აბაშიძიდან დაწყებული ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში გაზიარებული შეხედულებისამებრ ნ. ბარათაშვილის „ვარდზედ მჭდარ“ ბუღულს „განთიადით დამემდე ვარდის კოკრობას“ რომ უმღერის და მიმართავს მას —

ვარდო, ვარდო, მტანჯ ჩემო, გვედრებ გულთ მტკინავო;
მალრსე, თუ როგორ არს გაშლა შენი მღინავი (21) —

გულს ის უკლავს, რომ წამიერი რულმორევის შემდეგ გამოფხიზლებულმა „ნახა ვარდი ფურცვნილი“.

შოქმედების, განვითარების პროცესის წყდომის ეს სურვილი, ნ. ბარათაშვილს აახლოებს მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში უკვე ძლიერად გამოხატულ დიალექტიკურ აზროვნებასთან, რომელიც „პროცესის, ე. ი. განუწყვეტელი მოძრაობის, ცვალებადობის, გარდაქმნისა და განვითარების სახით“ წარმოადგენს „ბუნებრივ, ისტორიულ და სულიერ სამყაროს“¹⁴⁴ და რომელმაც თავისი გამოხატულება ჰპოვა ამ პერიოდის მხატვრულ ლიტერატურაში.

სწორედ მოვლენათა განვითარების პროცესის წყდომის და სამყაროს უღრმეს საიდუმლოებათა ამოხსნის ეს ცხოველი სურვილი ბარათაშვილისა (რომლის შემოქმედებაშიც. — მკიდროდ რომ არის დაკავშირებული თავისი ხალხის საზოგადოებრივ-სულიერ ცხოვრებასთან, — დიდი ობიექტური შინაარსი შერწყმულია ღრმა სუბიექტურობასთან, რასაც ბელინსკი „ახალი რომანტიზმის“ ნიშანდობლივ თვისებად მიიჩნევდა) და ი. ჭავჭავაძის აღნიშვნისამებრ, „უღონობა ამ სურვილის მიუწყდომლობისა“, უმთავრესად კი იდეალსა და სინამდვილეს შო-

¹⁴³ გ. ასათიანი, ვეფხისტყაოსნიდან ბახტრიონამდე, 1974. გვ. 133.

¹⁴⁴ К. Маркс, Ф. Энгельс, Соч. т. 2, стр. 23.

რის არსებელი კოლიზიის ტრაგიკული განცდა, ანათესავენს „სულო ბორტოს“ ავტორს მსოფლიო ლიტერატურის, განსაკუთრებით, რომანტიკული სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან.

დიახ, ნ. ბარათაშვილი, — რომელიც მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ქართულ მწერლობაში „ევროპეიზმის მწვერვალად“ იმიტომ გვევლინება, რომ მან ქართული პოეზიის მხატვრული შესაძლებლობის არის გაფართოებასთან ერთად „ჩვენს აზრს, ჩვენს გულისთქმას, ჩვენს ჰკუა-გონებას დიდი განი და სიღრმე მისცა, კაცობრიობის წყურვილს ქართველიც თანამოზიარედ გაუხადა და კაცობრიული წყურვილის მოსაკლავ წყაროს ქართველიც დააწაფა“ და რომელიც „სხვაზედ უფრო მკათიოდ და თვალნათლად ატრიალებს ჩვენს აზრს და ცნობ-ს წყურვილს იმ თვალ-გადაუწვდენელს სფეროში, საცა ზოგად-კაცობრიობის დაუსრულებელი საჭირობოტო კითხვა-პასუხია რწმენისა და არ-რწმენისა, მყოფობისა და არ-მყოფობისა“¹⁴⁵ სისხლით ხორცამდე რომანტიკოსია.

ადამიანის ბედსა და დანიშნულებაზე ღრმად დაფიქრებული ნ. ბარათაშვილი თავისი „სულის სიცალიერით აღვსების“ მთავარ მიზეზად „ჩვენი არსებობის მიზნის მიუწვდომლობას“, „ადამიანის სურვილთა უსაზღვროებას“ და „ყოველივე ამქვეყნიურის ამაოებას“ რომ მიიჩნევდა («Непостижимость цели нашего назначения. безграничность желаний человеческих и суета всего подлунного наполнили мне душу ужасною пустотою (123) — წერდა ზ. ორბელიანს) მწვავედ განიცდიდა ცხოვრების ბედუკუღმართობას და დედ-მამით, ნათესავებითა და ტოლ-ამხანაგებით გარშემორტყმული მტკივნეულად გრძნობდა სულით ობლობას „ამ სავსე და ვრცელ სოფელში“ (118), რადგან საზოგადოებაში, სადაც ცბიერება გამეფებულიყო და ანგარებისათვის დაედგათ ტახტი „უნაზესი სულიერი აღნაგობის მქონე“¹⁴⁶ პოეტს ვერ ეპოვნა „მაღალი გრძნობის“ „მშვენიერი სულის“ მატარებელი ადამიანი, ვინც მას გა-

¹⁴⁵ ი. ჭავჭავაძე. ზემოდასახელებულ თხზულებათა ტ. III, გვ. 219.

¹⁴⁶ გ. ქიქოძე. ზემოდასახელებული „ეტიუდები და პორტრეტები“, გვ. 112.

უგებდა და მეგობრულად გაუწვდიდა ხელს. „დიდი ხანია ობოლი ვარო“ სწერდა ნ. ბარათაშვილი მაიკო ორბელიანს. მერე განუმარტავდა მარტომყოფობის მიზეზს — „ვინც მაღალის გრძნობის მექონი მეგონა იგი ვნახე უგულო, ვისიც სული განვითარებული მეგონა, მას სული არა ჰქონია; ვისიც გონება მრწამდა ზეგარდმო ნიჰად, მას არცა თუ განსჯა ჰქონია, ვისიც ცრემლნი მეგონებოდნენ ცრემლად სიბრალულისა, გამომეტყველებად მშვენიერის სულისა, თურმე ყოფილან ნიშანნი ცბიერებისა „წვეთნი საშინელის საწამლავისაო“ და გულდაკორილი ეკითხებოდა ადრესატს „სად განისვენოს სულმა, სად მიიღრიკოს თავი? (118—119).

დაობლებული სულის გულის სიღრმემდე შემძვრელი კვნესა გამოხატული აქვს პოეტს ამ წერილისათვის დართულ ლექსში „სული ობოლი“, რომელიც, თავისი შინაარსითა და განწყობით, რომანტიკულ პოეზიაში ფართოდ გავრცელებულ ამ მოტივზე შექმნილ ლირიკულ ნაწარმოებთაგან განსაკუთრებით ესადაგება ბაირონის „დონ-ჟუანის“ მეჩვიდმეტე სიმღერას¹⁴⁷.

მსგავსად ნ. ბარათაშვილისა, რომელსაც მარტოდენ სულით ობოლი მიაჩნია საბრალოდ და წერს —

ნუ ვინ იტყვის ობლობისა ვაებას,
ნუ ვინ სჩივის თავისს უთვისტომობას!
საბრალაო მხოლოდ სულით ობოლი,
ძნელა პოვოს, რა დაკარგოს მან ტოლი!

რადგან —

მეგობართა, ნათესავთ მოკლებული
ისეე ჩქარად ჰპოვებს სანაცვლოს გული,
მაგრამ ერთხელ დაობლებული სული
მარად ითმენს უნეგეშობას კრელი!

და დაასკვნის —

ძნელი არის მარტობა სელისა:
მას ელტვიან სიამენი სოფლისა,
მარად ახსოვს მას დაკარგვა სწორისა,
ოხვრა არის შება უბედურისა! (38) —

¹⁴⁷ თუმცა ნ. ბარათაშვილის წრეში ბაირონი საქმოდ პოპულარული იყო და პოეტის მეგობარი მ. თემანიშვილი თარგმნიდა კიდევ მას, მაგრამ „დონ ჟუანის“ მეჩვიდმეტე სიმღერას შეუძლებელია გაცნობილი ყოფილიყო „სულით ობოლის“ ავტორი, რადგან იგი პირველად გამოქვეყნდა 1903 წ. კოლრიჯის მიერ გამოცემულ ბაირონის თხზულებათა კრებულში.

ბაირონიც „ობლებით სავსე“ ამ ქვეყანაზე სიბრაალულის ღირსად თვის არა მშობელდაკარგულ ყრმათა „გულით ობლობაა“, რადგან „ბევრი მარტოდ მდგომი ხე უფრო მაღალი იზრდება, ვიდრე ტყის ტევრში ჯგუფად მდგომნი“, არამედ მარტობისთვის განწირულ უტოლ-სწორო „მდიდარ ობლებს“. აქვე ბარემ იმასაც აღვნიშნავთ, რომ ნ. ბარათაშვილის ზემოთცხრილებული წერილის ის ადგილი, სადაც იგი აღნიშნავს „შენ წარმოიდგინე მაიკო სიმწარე იმ კაცის მდგომარეობისა, რომელსაც მამაცა ჰყავს, დედაც, დებიც, მრავალი მონათესავენი და მაინც კიდევ ვერავის მიჰკარებია, მაინც კიდევ ობოლია ამ სავსე და ვრცელ სოფელში“ საოცრად ჰგავს „ჩაილდ ჰაროლდის“ მეორე სიმღერის 26 სტროფში გამოხატულ ჩივილს ჰაროლდისა, იმის გამო, რომ ადამიანი ხალხში, „დედამიწის დაქანცულ მცხოვრებთა შორის“ მარტო გრძნობს თავს, რადგან „არავინაა რომ ჩვენ გაგვაბედნიეროს, ან ჩვენ შევძლოთ მის გაბედნიერება (None who bless us, none whom we can bless), არავისაგან მოელი ღიმილს გარდა მლიქვნელებისა და ამიტომაც ბედის ნებიერნიც იტანჯებიან მწუხარებისაგან. „ეს არის მარტობა“ (This is to be alone, this is solitude) დასკვნის ჰაროლდი.

თავისი ბედით უკმაყოფილო პოეტი, — რომლის „ზრახვათა და საწადელთა“ ყრმობიდანვე „სიზმრად თუ ცხადად“ ჰუდამ მისი თანმხლები „ხმა იღუმალი“, (რომელიც, ი. ჭავჭავაძის შეხედულებით „ხედრია მარტო მისი „ვისაც ცეცხლი სული აქვს და ზღვა გული“, როგორც თვით ნ. ბარათაშვილი ნაპოლეონზედ ამბობდა¹⁴⁸) საბოლოოდ „გონებისა და სიცოცხლის აღმამუფოთარ“ „ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოების“ ჩამკვლელ ბოროტ სულად მოევლინება, ვინც „აღურია“ „წრფელი ზრახვანი“ და ჭაბუკობის ჟამს აღთქმული „საშვენი მხედრის“ ნაცვლად „ჰკუთით ურწმუნო, გულით უნდო, სულით მახვრალად“ შთენილს მარტობა არგუნა წილად—გრიგოლ ორბელიანს სწერდა „შინაგანი ხმა მიწვევს საუკეთესოს ხედრისაყენ, გუ-

¹⁴⁸ ი. ჭავჭავაძე, ზემოდასახელებული თხზულებანი, ტ. 11, გვ. 213.

ლი მეუბნება, რომ შენ არა ხარ ახლანდელის მდგომარეობისათვის დაბადებულიო! ნუ გძინავსო! მე არ მძინავს, მაგრამ კაცი მინდა, რომ ამ პატარა ღრე-კლდეს გამიყვანოს და დავდგე გაშლილს ადგილს. ოპ, რა თავისუფლად ამოვისუნთქავ მაშინ, რა ხელმწიფურად გადავხედავ ჩემს ასპარეზსა!“ (120). მაგრამ ამოდ სჯეროდა „სულო ბოროტოს“ ავტორს, „პატარა ღრე-კლდის“ გამყვანი კაციც რომ გამოიჩენოდა „გაშლილ ადგილს“ დაადგებოდა და „თავისუფლად ამოისუნთქავდა“, რადგან, როგორც კ. აბაშიძე აღნიშნავდა, მეტად ურწმუნო გონებისა და ღრმა გრძნობით აღსავსეს „ისეთი პატარა მოსაზრებანი ვერ დააკმაყოფილებდნენ, ვითომ მისი ტანჯვა ამა თუ იმ წარმავალი მოვლენის, ანუ მიზეზის შედეგი იყოს“¹⁴⁹. რა მდგომარეობაც არ უნდა ჰქონოდა მას, „გამოუცნობლის და მიუწვდომლის“ გარკვევის მიზეზთა მაძიებელი, თავისი „ცეცხლი სულისა და ზღვა გულის“ გამო ვერსად იპოვნიდა „გაშლილ ადგილს“; ისევე როგორც ვერ იპოვნა იგი ინგლისის ლორდთა პალატის წევრმა ბაირონმა, რომელიც გოეთეს დახასიათებისამებრ, მოუხედავად „განუსაზღვრელი პირადი თავისუფლებისათვის შეზღუდულად (beklommen) გრძნობდა“. რომლისთვისაც თავისი „მუდამ განუსაზღვრელობისაკენ მსწრაფი ბუნების“ გამო „ყველგან სივიწროე იყო (es war ihm überall zu enge) და „ქვეყანა საპყრობილეს წარმოადგენდა (Die Welt war ihm ein Gefängnis)“¹⁵⁰.

ცხადია, ნ. ბარათაშვილის „გულის საშინელი კივილის“ გამომწვევი მიზეზი ობიექტური ვითარება იყო, ის გარემო, რომელშიც სული ეხუთებოდა პოეტს, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ ეს საშინელი კივილი გულისა „მარტო იმდროინდელი საქართველოს სავალალო მდგომარეობით, ე. ი. მხოლოდ ობიექტური ვითარებით კი არ იყო პირობადებული, არამედ ამ ვითარებისადმი მისი პირადი მიმართების ხასიათითაც, სახელდობრ, პოეტის ინდივიდუალობის იმ სუბიექტიური თავისებურებებითაც ისაზღვრებოდა, რომელიც მას მძიმე ცხოვრების სწორედ

149 კ. აბაშიძე. ეტყუდები. 1962. გვ. 68.

150 Eckermann, Gespräche mit Goethe, 1956, S. 167–168.

რომანტიკული და არა რეალისტური აღქმა-ათვისების უნარს სძენდა“¹⁵¹.

ნ. ბარათაშვილის შემოქმედების პირველი დიდი დამფასებელია ილია ჭავჭავაძე სწორედ ობიექტური ვითარებისადმი პირადი მიმართების ხასიათს უსვამს ხაზს და „აზრგაღვიძებულ... ექვით გულ-ღვიძლამდე გაბნეული, მოუსვენარი და ჭეშმარიტების მუდამ მაძიებელი“¹⁵² პოეტის სუბიექტიური თავისებურებებით ხსნიდა „იმ საშინელ კივილს გულისა, იმ თავგანწირულ გიჟურ ლტოლვას და სრბოლას უგზო-უკვლოდ კლდეებსა და ღრეებზედ, რომელნიც მან თავის „მერანში“ გამოთქვა“¹⁵³, როცა ამბობდა „ქვეყანაზედ ზოგი იმისთანა საგანია, რომ თუ არ დაინახე, ვერ ირწმენ, ზოგი იმისთანაა, რომ თუ არ ირწმენე ვერ დაინახავ... (ხოლო) ჩვენს პოეტს ეს რწმენა დაკარგული ჰქონდა, როგორც მისი „სულო ბოროტო“ გვიმტკიცებსო“¹⁵⁴.

რწმენის ამ დაკარგვის შედეგი იყო, რომ „სოფლის სარგოდ ღწვის“ აუცილებლობის მაღიარებელი ნ. ბარათაშვილი, ვისი „გულისთქმანი... გრძნობანი... ჰირნი და მწუხარებანი უფრო საყოველთაო, საკაცობრიონი არიან, ვიდრე მარტო მისი საკუთარი გულისთქმანი“¹⁵⁵, აბსტრაქტულად კი ამბობდა —

მაგრამ რადგანაც კაცი გქვიან — შეილნი სოფლისა,
უნდა კიდევაც მივსდიოთ მას, გვენმას მშობლისა,
არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს.
იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნვოს! (30) —

მაგრამ კონკრეტულად ვერ სახავდა მიზანს, რომლის განხორციელებისათვის ფაუსტური იდეების მატარებელს ფაუსტის მსგავსად მოეწოდებინა „თავისუფლების და სიცოცხლის ღირსი ის არის, ვინაც ყოველდღე, განუწყვეტლივ ამისთვის იბრ-

¹⁵¹ ოთ. ჯ ი ნ ო რ ი ა, ნ. ბარათაშვილის რომანტიზმისათვის, თბ. უნივერსიტეტის შრომები 163, ლიტერატურათმცოდნეობა 1975, გვ. 85.

¹⁵² ი. ჭ ა ვ ჭ ა ვ ა ძ ე, ზემოდასახელებული თხზულებანი, ტ. გვ. 216.

¹⁵³ ი ქ ვ ე, გვ. 214.

¹⁵⁴ ი ქ ვ ე, გვ. 217.

¹⁵⁵ ი ქ ვ ე, გვ. 211.

ძვის (täglich sie erobern muß)“ და ამ მიზნისათვის აღძრული ხალხის ხილვისას ეთქვა — მშვენნიერი ხარ, შეჩერდი წამო (verweile doch, du bist so schön).

ღიას. არსებული ვითარებისადმი პირადი მიმართების ხასიათით, სუბიექტიური თავისებურებებით აიხსნება ის, რომ, როგორც აღნიშნავდა ი. ჭავჭავაძე, — ვინც „მერანის“ ავტორის მსგავსად მწვავედ განიცდიდა სამშობლოს სავალალო ბედსაც და საკუთარ სულით ობლობასაც („მაგრამ მამულო ჩემი ტანჯვა მხოლოდ ის არის, ის არი მხოლოდ სავალალო და სამწუხარო, რომ შენს მიწაზედ ამდენ ხალხში კაცი არ არი, რომ ფიქრი ვანდო, გრძნობა ჩემი განუზიარო“ — წერდა ილია), მაგრამ „რწმენადაუკარგავი“ და ამიტომ „საგნის მხილველიც“ „ღმერთთან მისთვის მოლაპარაკე“, რომ წაძლოლოდა „წინა ერსა“, „სოფლის სარგოდ“ მოქმედების აუცილებლობის აბსტრაქტული აღიარების ნაცვლად კონკრეტულ გზებს სახავედა საზოგადოების განვითარების შემაფერხებელ მანკიერებათა დასაძლევად და პრაქტიკულად ზრუნავდა მისთვის, — ნ. ბარათაშვილი „სასვენ ბინას ველარ პოულობდა დედამიწაზედ... რადგანაც ქვეყანაზედ ბინა აღარსად ეგულებოდა, რომ ჭკუა-გონებისათვის ეთქო: „აჰა, დასდექ და შეისვენეო“¹⁵⁶. და ანტაგონისტურ საზოგადოებაში გამეფებული დისპარმონიის ტრაგიკულად აღმქმელი პოეტი მისებრ „მწუხარ და სევდიან“ (24) ბუნების წიაღში „ეძიებდა სადგურს... რომ დაეშთო იქ ამოება“ (24—25). ხოლო ბუნების წიაღში ეს გაქცევა (თუმცა სხვადასხვა ზომით, მაგრამ საყოველთაოდ დამახასიათებელი ნიშანი რომანტიზმისა), კ. ხორვატის აღნიშვნისამებრ, წარმოადგენდა „ფართო იდეურ მიმდინარეობას“, რომელიც შედეგი იყო „ფეოდალური და ბურჟუაზიული საზოგადოებრივი ურთიერთობის ანტიკუმანურობით გამოწვეული უკმაყოფილებისა“¹⁵⁷.

ნ. ბარათაშვილის შემოქმედებაში ბუნება ანტროფომორფიზებულია, იგი გაიგივებულია მოაზროვნე სუბიექტთან და გამოხატავს „ჭეშმარიტად ღრმა იდეებსა და განცდებს, დიდ ადამიანურ გრძნობას“, რაც იმავე კ. ხორვატის შეხედულებით

¹⁵⁶ ი. ჭავჭავაძე, ზემოდასახელებული თხზულებანი, ტ. III, გვ. 214.

¹⁵⁷ К. Хорват, Романтические воззрения на природу, сб. Европейский романтизм, 1973, стр. 205.

„ბუნების რომანტიკულ პოეზიას დღემდე უნარჩუნებს ესთეტიკურ ღირებულებას“¹⁵⁸.

ბუნების ეს ანტროფომორფიზაცია, მისი სუბიექტივიზაცია, რისი ნიშნები ჯერ კიდევ ალ. ჰავკავაძის პოეზიაში გვხვდება, ხოლო გრ. ორბელიანის შემოქმედებაში გამოკვეთილად არის წარმოდგენილი, ანათესავებს ნ. ბარათაშვილს რომანტიკული სკოლის საყოველთაოდ აღიარებულ კორიფეებთან, განსაკუთრებით კი ამ მიმდინარეობის იმ წარმომადგენლებთან, ვინც პანთეისტურად აღიქვამდა მას.

მსგავსად ლერმონტოვისა, რომელსაც „სულის წუხილი“, მისივე სიტყვებით, „მაშინ უამდება“ და „უქრება სახეზე ნაოკები“, მაშინ შეუძლია „ჩასწვდეს ბედნიერებას მიწაზე“ და „იხილოს ღმერთი ზეცაში“, როცა ბუნების წიაღში მყოფი „შეყვითლებული ჭეჩილის ღელვას“ ხედავს, ნიავის ქროლვით გამოწვეულ „ნორჩი ტყის ფოთოლთ შრიალს“ ისმენს და როცა მას „დაცვარული ბუჩქის ძირიდან“ „მხიარულად ესალმება ვერცხლისფერი შროშანა“, ხოლო „ხევში მორაკრაკე ცივი წყარო საიდუმლო საგას ეჩურჩულება შორეულ მხარეებზე, საიდანაც ის მონავარდობს“¹⁵⁹, ნ. ბარათაშვილიც „ხან მცინარესა და ხანაც ცრემლიან“ ბუნებაში „მიილტვის სახუგეშებლად“, „წყნარ საღამოს ვით მეგობარს“ შესტრფის, ლაქვარდის „მკვრეტელს“ (ზეცისაკენ რომ წარმართავს მის ფიქრთ მსვლელობას) ავიწყდება „საწუთროება“ და „მხურვალე ლოცვით მიქანცებული“ „უმანკო სულის“ მსგავს „დისკო-გადახრით შუქმიბინდული“ მთვარის შუქზე „ციურნი ცვარნით“ დანამული „გულდახურულთა მეგობარი მთა ღრუბლიანის“ ხილვა ანიჭებს მისთა „ფიქრთ შვებას“ და ხსნის „გულსა ვაებას“.

რომანტიკულ პოეზიაში ბუნებასთან ასეთ დამოკიდებულების გამომხატველ მრავალ ნიმუშთაგან ნ. ბარათაშვილის ლირიკული გმირის მიერ უტყვი. სამყაროს აღქმას განსაკუთრებით ესადაგება ბუნების ჩაილდ ჰაროლდისეული განცდა-გაგება.

ერთმანეთისათვის ბედნიერების მინიჭების უნარმოკლებულ ადამიანთა შორის სულიერი ნათესავის (Kindrid) ვერ მპოვნის

¹⁵⁸ К. Хорват, Романтические воззрения на природу, сб. Европейский романтизм, 1973, стр. 206.

¹⁵⁹ М. Лермонтов, «Когда волнуется желтеющая нива», Полное собр. соч. т. I, 1948, стр. 24.

ჰაროლდი, გულქვა და მლიქვნელ საზოგადოებას, სადაც იგი სრულ მარტოობას გრძნობს (ეს არის მარტოობა — *this is solitude* — ამბობს იგი მეორე სიმღერის 26 სტროფში) უპირისპირებს ბუნებას, რომელიც თ. ზანდუკელის აღნიშვნისამებრ მას „არა მარტო ამშვიდებს“, არამედ „მთლიანი სამყაროს“ შეგრძნობის თუ გაგების¹⁶⁰ საშუალებას აძლევს. დაბურულ ტყეებსა და მაღალ მთებში მოხეტიალე, მდინარის ნაპირზე მჭდომი და ციცაბო კლდეებიდან გადმოშვებული აქაფებული ჩანჩქერის შემყურე იგი მარტოდენ ბუნების წიაღში გრძნობს „ლავს ლაღად. „ეს არ არის მარტოობა (*this is not solitude*“, ეს არის ბუნების მომხიბლაობასთან საუბარიო (*converse with nature's charms* — სიმღერა მეორე, სტროფი 25) ამბობს ჰაროლდი. ვისაც ბუმბერაზ მთებში ჰყავდა მეგობრები, გაშლილი ოკეანე წარმოედგინა მშობლიურ სახლად და ლურჯი ცის ქვეშ მოხეტიალეს შვებას ანიჭებდა უდაბნოც, ტყის ფოთოლთა შრიალიც და მდინარის ბუტბუტიც, რომელთა მეტყველება მშობლიური ენით დაწერილ წიგნზე უკეთ ესმოდა (*They spoke a mutual language clearer than tone of his land's tongue* — მესამე სიმღერა, სტროფი 13). აქვე ზედმეტი არ იქნება მოვიგონოთ მიცკევიჩის „ღზიადებიდან“ მწირის მონოლოგი, სადაც გულქვა საზოგადოებიდან გამდგარი გუსტავი კიპაროსის ტოტის გამო, — რომელიც „ყველა მეგობართაგან ერთადერთი შერჩენია მისი გულის საიდუმლოებას რომ ფლობს“, — ამბობს „უგრძნობელია იგი, მაგრამ გულითადობით ადამიანებზე მდიდარი არისო“¹⁶¹.

ნ. ბარათაშვილიც მსგავსად ჰაროლდისა და მანფრედისა, — რომელიც, „წარმტაცი ღამით“ მოხიბლული შეჩვევია „მნათობით მოქედილ ცის ქვეშ. მის დამშვიდებულ და ნაღვლიან მღუმარებაში ალღო აუღოს იმქვეყნიურ იდუმალ ენას“ (მანფრედი, მოქმედება მესამე, სცენა მეოთხე) — „როს მკმუნვა-

¹⁶⁰ თ. ზანდუკელი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ატორჯგორდონ ბაირონი. ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაცია. თბილისი, 1947, გვ. 108.

¹⁶¹ Адам Мицкевич. Стихотворения, поэмы, Библиотека всемирной литературы, 1968, стр. 248.

რება“ შემოესევა მთაწმინდის „დამაფიქრებელ, ვერან და უდაბურ“ ადგილს მიაშურებს, ან „წყალის პირს“ მიდის „სევდიანი ფიქრთ გასართველად“. ყურს უგდებს „მრავალ დროების მოწამე, მაგრამ უტყვი“ მტკვრის ბუტბუტს და „აუვსებელ საწყაულად“ წარმოდგენილ წუთისოფელზე დაფიქრებული „იქ ლბილს მდელიოზედ სანუგეზოდ“ ცრემლით ინამება. „განმართობულს ფრიალოს კლდეზე“ „მრავალშტოვან“, „ჰაეროვან“ ნორჩ ალვის ხეს ეტრფის და, მის ჩრდილში მეოცნებე, საამოდ მიიჩნევს „მისთა ფოთოლთა შრიალთა სმენას და წყალთ დუდუნზე უკულმართისა ამა სოფლისა ჰირთა დათმღ ჯა“ (59) და დარწმუნებული, რომ „არს ენა რამ საიდუმლო უასაკოთაც და უსულთ შორის და უცხოველეს სხეათა ენათა არს მნიშვნელობა მათი საუბრის“ (59) თანაუგრძნობს მტკვარს, რომელიც ნორჩ ჩინარს „ვითა მიჯნური სატრფოს ამაცსა... ფერხთა ევლების“, მაგრამ „უფსკრულიდამ აღმორხეული“ „მედიდურად და სიამაყით“ მდგომი „ტურფა, მაღალი“ „ალვის ხისა“ ვერ მწვდომი „აღელვილი კლდესა ეხლების“ და ქარის ქროლვით შერხეული საროს შემყურე „თითქოს სიშურით შემფოთებულ... კლდის პირებზე ზვირთთა შემუსრავს“ (59).

„მინაზებული“ გარემოს (24) „მყუდრო საღამოს“ (25), „მიბინდული, გრილი და ამო“ ღამის (28), ისევე როგორც „ცისა ფერის, ლურჯი ფერის, პირველად ქმნილი ფერის“ (63) მეტრფე პოეტის ბუნებისადმი რომანტიკული დამოკიდებულება გამოხატულია მიხეილ თუმანიშვილისადმი წერილშიც («...Я оживляюсь только по вечерам, лунным так прекрасным в Тифлисе. Вчера в один из этих вечеров пошел я бродить к Московской заставе; вдруг я очутился на кладбище. Призналось, немного смутился, когда я взглянул на это онемение: 11-ть часов ночи. Ни души! Кругом пустота вечная; луна тускло освещает могилы, как догорающая лампада усопшего. Тихо и медленно протекает Кура, как-будто боясь нарушить покой в этом унылом мире... я не хочу смущать тебя мрачными думами, которые навело мне на душу это зрелище небесно-земное! Но скажу, что прекрасное изобретение кладбище, а это необходимо, чтоб смертный порой читывал-би по нему

СВОЮ ЖИЗНЬ». გვ. 109) — რომელსაც ხელს მოაწერდა თვით ნოვალისი. მაგრამ საპირისპიროდ „ლამისადმი ჰიმნების“ ავტორისა, ვინც, როგორც გრ. ორბელიანის შემოქმედების განხილვისას აღვნიშნეთ, ღამესა და სასაფლაოს „აბსოლუტური“ მყოფობის სიმბოლოდ რაცხდა, „საცოდავ სინათლესთან“, „დღესთან“ გამომშვიდობებაში ჰპოებდა „სიხარულსა და ნეტარებას“¹⁶², „სინათლის შეზღუდულობას (zugesessen) და ღამის მარადიულ და უკიდევანო ბატონობას“¹⁶³ უმღეროდა, თავის „ნაზ სატრფოს“ „ღამის საყვარელ მზედ“¹⁶⁴ მიიჩნევდა, „წმინდა, გამოუთქმელი საიდუმლოებით სავსე ღამის“¹⁶⁵ მებოტბე და დღის სინათლის უარყოფელი სევდიანად კითხულობდა: „ნუთუ ყოველთვის გათენდება? არასოდეს მოელება ბოლო მიწიერის ძალადობასო? — ...muß immer der Morgen wieder kommen? Endet nie des irdischen Gewalt“¹⁶⁶, ნ ბარათაშვილი „მკმუნვარების“ ეამს „მყუდრო“ და „საამო საღამოს“ იმიტომ მიმართავდა, იმიტომ „დაშთენოდა“ „სანუგეშებლად“ იგი, რომ მას „მზიანი დილა“ უნდა მოჰყოლოდა, ანუ, როგორც პოეტი ამბობს —

პოი საღამოვ, მყუდროვ, საამოვ, შენ დამშთი ჩემდა სანუგეშებლად!
როს მკმუნვარება შემომესევის, შენდა მივილტი განსაქარებლად!
მწუხრი გულისა — ხევედა გულისა — ნუგეშსა ამას შენგან მიიღებს,
რომ გათენდება დილა მზიანი და ყოველს ბინდსა ის განანათლებს.

(ხაზგასმა ჩემია — დ. ლ.).

„მზიანი დილის“ დადგომის ეს იმედი განასხვავებს ნ. ბარათაშვილის პოეზიას ნოვალისის ტიპის რომანტიკოსებისაგან და ანათესავებს მის ნაწარმოებთ ლერმონტოვის, შელისა და ბაირონის, ჰაინეს, მიცკევიჩისა და პეტეფის შემოქმედებასთან.

მართალია, ნ. ბარათაშვილი, როგორც აღვნიშნეთ, „სანუგეშებლად“ და „სევდიანი ფიქრთ გასართველად“ ხშირად მიმართავს „დამაფიქრებელ, ვერან და უდაბურ ადგილებს“, „მიბ-

¹⁶² Novalis, Sämtliche Werke, herausgegeben von Carl Meisner, 1893, S. 84.

¹⁶³ იქვე, გვ. 86.

¹⁶⁴ იქვე, გვ. 85.

¹⁶⁵ იქვე, გვ. 84.

¹⁶⁶ იქვე, გვ. 86.

ნედლი, გრილი და ამო საღამოს“ და „ზეციურ-ქვეყნიურ“ სანახაობად მიიჩნევს სასაფლაოს პეიზაჟს, როცა „მთვარე მკრთალად ანათებს საფლავებს“ და „ჩუმად და ნელად“ მობუტბუტე მტკვარი არ არღვევს „ამ სევდიანი ქვეყნის მყუდროებას“, მაგრამ მთლიანად აღებული შემოქმედება პოეტისა, რომელიც ლექსში „არ უკეჩინო, სატრფოო“, ამბობდა —

მინდა მზე ვიყო, რომ სხივნი ჩემთ ღღეთა გარსა მოვაელო,
საღამოს მისთვის შთავიდე, რომ დილა უფრო ვაცხოვლო.
მინდა, რომ ვიყო ვარსკვლავი, განთიადისა მორბედი,
რომ ჩემს აღმოსვლას ელოდნენ ტყეთა ფრინველნი და ვარდი.
მინდა შენ იყო, სატრფოო, მშენიერისა ცის ცვარი:
რომ განაცოცხლო შავარნო, მდელი, სიციხითა დამკვანარი.
რომ მხოლოდ მზისა ციაგი მას დილის ნამსა იზრობდეს
და ერთად შესხივებულნი შეებას მოჰყენდნენ სიცოცხლეს,
არეს ავსებდეს სიამით მცენარეთ განმაცხოვებლად,
იყვნენ მარადი, უხსნელად, სოფლისა განსათაებლად! (43) —

სწორედ დღის ციაგს შესტრფის და სიცოცხლის სიკვდილზე გამარჯვებას უმღერის. ნ. ბარათაშვილის პოეზიისათვის ისევე უცხოა ღამისა და სასაფლაოს „პოეტიზაცია“, როგორც, ი. ნეუპოკოევის მართებული შეხედულებისამებრ, „სული ობოლის“ ავტორისათვის „ორგანულად უცხოა ამ ობლობის ყოველგვარი პოეტიზაცია და ესთეტიზაცია, რაც ასე დამახასიათებელია ნოვალისის „ღამისადმი ჰიმნებისა“ და ა. დე ვინის პოეზიისათვის“¹⁶⁷. და ამიტომაც, მიუხედავად თანამედროვე სინამდვილით გამოწვეული უკმაყოფილების შედეგად ნ. ბარათაშვილის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში გამოხატულ სასოწარკვეთილებამდე მისული მწუხარებისა და სულის სიღრმემდე შემძვრელი გულის კვნესისა მთელი მისი შემოქმედების მიმართ, — რომელიც არსებითად და საბოლოოდ წარმოადგენს ადამიანის თავისუფლებისა და ბედნიერებისათვის ზრუნვისა და „ღწვისაკენ“, მართალია, მეტისმეტად აბსტრაქტულ, მაგრამ ღრმად პროგრესულ და გულწრფელ მოწოდებას — იგივე ითქმის, რასაც ამბობდა მაქსიმ გორკი რევოლუციური (მ. გორკის ტერმინით „აქტიური“) რომანტიზმის გამო. სახელდობრ, მ. გორკის

¹⁶⁷ ი. გ. ნეუპოკოევა. ზემოდასახელებული წიგნი, გვ. 297.

ვანმარტებით რევოლუციური („აქტიური“) რომანტიზმი „ის-წრაფვის გააძლიეროს ცხოვრებისადმი ადამიანის ნება, აღძრას მასში ჭანყი სინამდვილის წინააღმდეგ, მისი ყოველგვარი ჩაგვრის წინააღმდეგ“¹⁶⁸.

ციტირებული ლექსი ნ. ბარათაშვილის სატრფიალო ლირიკის ერთი შედევრთაგანია, რომელშიც „პოეტის სურვილი და მისი მაღალი სიყვარული გადადის პანთეისტურ სწრაფვაში, შეიერთოს მთელი სამყარო, შეერთოს უსაზღვრო ბუნების დიად არსებას, შეაერთოს სატრფოს სული, როგორც ბუნების დიდი ნაწილი. და, სამყაროსთან მარადიული სიყვარულით შეერთების უპკნობი ბედნიერება იზეიმოს“¹⁶⁹. „უსაზღვრო ბუნებ-ს დიად არსებასთან შერწყმის“ ამ სწრაფვით იგი მოგვაგონებს გოეთეს „განიმედს“, სადაც დიდი ექსპრესიით არის გადმოცემული ბუნებასთან სრული შერწყმა გაზაფხულის აღსდგენი დილის „თვალშეუდგამი მშვენიერებით“ მოხიბლული, ათასგვარ ვნებად გულში ჩაღვრილი სითბოს ნეტარებით განმცდელი და „ყოვლის მეტრფე დიდ მამას“ — ზევსს მინდობილი განიმედისა, რომელსაც დილის ნიაფი ეალერსება, „ნისლით დაბურულ მინდორ-ველიდან სასიყვარულოდ უხმობს ბულბული და ზევსი-ბუნება, რისი ნაწილიც იგი არის, ყვავილებითა და ბალახებით უცხრობს გულს და უკლავს წყურვილს“¹⁷⁰.

¹⁶⁸ М. Горький, Полное собр. соч. в тридцати томах, т. 24. стр. 471.

¹⁶⁹ მ. კაკაბაძე, ნ. ბარათაშვილის ლირიკა და ეპოპელი რომანტიზმის გმირი. საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი, 1974, გვ. 4.

¹⁷⁰ აქვე უნდა აღინიშნოს, ნ. ბარათაშვილის ლექსის „ჩემს ვარსკვლავს“ სტრიქონები —

რა სახითაც გინდა შენ მე მეჩვენო,
მაინც გიცნობ, მშვენიერის ციხ მთენო —

მიუხედავად მკვეთრი სხვაობისა, გარკვეულწილად მოგვაგონებს გოეთეს „აღმოსავლურ-დასავლერი დივანის“ ლექსს „ყოველგანარსო“, რომლის ლირიკული გმირი ასე მიმართავს ზულაიკას —

ათასგვარად შეგიძლია გაეჩინარდე,
უსაყვარლესო. მყის გამოგიცნობ.
გინდა ჭადოსნის საბურველი გადაიფარო,
ყოველგანარსო, უმაღლე გიცნობ.

ნ. ბარათაშვილის „არ უკეჩინო სატრფოო“, სადაც სიყვარული მართლაც „კოსმიური გრძნობის მასშტაბით არის გასხივოსნებული“, რაც გ. გაჩეჩილაძის შეხედულებისამებრ, ბარათაშვილის სატრფიალო ლირიკის დამახასიათებელი ნიშანია¹⁷¹, სამყაროს პანთეისტურ აღქმასთან ერთად, წარმოადგენს სიყვარულის ბარათაშვილისეულ კონცეფციას, რომელიც თავიდან ბოლომდე რომანტიკულია¹⁷².

თუნდაც წერწეტა კვიპაროსად იცვალა სახე,
უტანადესო, უთუოდ გიცნობ.
ან წმინდა არხის ზვირთთა დარად რომ განიღვარო,
უტკბესო ჩემო, მაშინაც გიცნობ.

(„განიმედიც“ და „ყოველგანარსიც“ დამოწმებულია ო. ჭინორიას თარგმანის მიხედვით).

¹⁷¹ გ. გაჩეჩილაძე, პოეზია სიყვარულის შესახებ. „ცისკარი“, 1968, № 9, გვ. 111.

¹⁷² გ. გაჩეჩილაძის დასახელებულ წერილში დამაჯერებლად არის გარკვეული სატრფიალო ლირიკის ადგილი და მნიშვნელობა ნ. ბარათაშვილის შემოქმედებაში. მაგრამ გ. გაჩეჩილაძის მიერ „ეპოვე ტაძარის“ ავტორის სატრფიალო ლირიკაზე გამოთქმულ ძირითადად სწორ დებულებებიდან საკამათოა მისი შეხედულება, თითქოს სიყვარულის ნ. ბარათაშვილისეული კონცეფცია „ემიჭნებოდეს რომანტიზმს“, რადგან „სიყვარული მის (ნ. ბარათაშვილის—დ. ლ.) მსოფლგანცდაში არის არა მხოლოდ ადამიანური არსებობის აპოთეოზი, იგი სამყაროს პარმონიის პირობაცაა, ძველ ბერძენთა კლასიკური აზრის კვალდაკვალ სიყვარულს იგი მარადიული ქვეშაირების წვდომას უკავშირებს“ (გვ. 116). სწორედ ის, რომ ნ. ბარათაშვილი „სიყვარულს მარადიული ქვეშაირების წვდომას უკავშირებს“ და მას წარმოიდგენს „მშვენიერების ფორმად (?! დ. ლ.), რომელიც მთელი კოსმიური სამყაროს მარადიულობაშია გახსნილი“ (გვ. 116), ანაოგისავებ; ნ. ბარათაშვილის შეხედულებას სიყვარულზე სიყვარულის რომანტიკურ კონცეფციასთან, რომლის მიხედვით „სიყვარული ზეციდან ჩამოსული სხივია“ (ბაირონი), ის გრძნობაა, რომელიც გვანიჭებს უნარს „ჩავიხედოთ სულის სიღრმეში“ (მიკევეიჩი) და აგვამალლებს ჩვეულებრივ ადამიანურ ურთიერთობებზე (შელი). სიყვარულის ასეთი გაგება დამახასიათებელია თითქმის ყველა რომანტიკოსისათვის, მიუხედავად რომანტიზმის სხვადასხვა მიმდინარეობის წარმომადგენელთა შორის არსებული მსოფლმხედველობრივად პრინციპული განსხვავებისა. მაგ. გერმანული ე. წ. რეაქციული რომანტიზმის წარმომადგენელი ნოვალისტი, რომელიც „ჰიმნებში ღამისადმი“ ამბობდა — იყო დრო, როცა „მდინარეებს, ხეებს, ყვავილებსა და ცხოველებს ადამიანური გრძნობა (Sinn) ჰქონდათ“ (ნოვალისის ზემოდასახელებული თხზულებანი, ტ. I, გვ. 93), მატერიისა და

„საყურეს“ ავტორი, რომელიც შენატროდა მის ბედს, ვინც პეპელას მიერ ნელ-ნელა შერხეულ, თამამად ახრილ სპეტაკ შრომანას მსგავსად თავის აჩრდილთან მოთამაშე საყურის ჩრდილში „თვის სუნთქვას“ მოიბრუნებს, მისი სიომობერვით „გულისა სიცხეს“ განიგრილებს და „უკვდავების შარბათად“ მიიჩნევდა „გრძნებით ამრევ“ იმ საყურის ქვეშ „ბაგის დატკბარუნებას“ (36), სულაც არ უარყოფდა მიწიერ სიყვარულს. მაგრამ „ეშხისა ცეცხლით დაქანცულ, მიბნედილ თვალთა“ (46) მეტრფე, „სპეტაკს მკერდზედა ტრფობის ველად“ დაყრილი და ნიავის მიერ აშლილი „ლამაზი დალალებით“ „შურიით აღგზნებული“ (49) პოეტი თავის მეგობრებს რომ ურჩევდა —

აპყევით სოფელს, შეურჩენელს და მომღერალსა,

და შეაგონებდა —

სასაცილოა, ბერიკაცი რომ ყმაწვილობდეს,
და საბრალოა, რომ ქაბუკი ბერიკაცობდეს! (41) —

სულის მეტაფიზიკური კავშირის აღდგენის საშუალებად სიყვარულს სახავდა. ცისტერი ყვაილის მაძიებელი ჰაინრიხ ფონ ოფტერდინგენი მაშინ შეიცნობს სამყაროს ერთიანობას. მაშინ წარმოიდგენს ადამიანებს. ცხოველებს, ქვეებს და ვარსკვლავებს, სტიქიებს, ბეკრებს და ფერებს. როგორც ერთ ოჯახს. ერთნაირად მოქმედ და მეტყველ მოდგმად (Geschlecht — იქვე, ტ. II, გვ. 252). როცა თავის სატრფოს—ცისტერი ყვაილის გასახიერებას — მათილდას შეუერთდება. სიყვარული სამყაროს შემეცნების, მისი უღრმეს საიდუმლოებათა წვდომის საშუალებად არის წარმოდგენილი ნოვალისის დაუმთავრებელ მოთხრობაშიც „საისელი მოსწავლე“. „ყველა საგნის დედის. საბურველ გადაფარებული ქალწულის“ მაძიებელი ჰაინრიხი დიდხნის ხეტილის შემდეგ მიზანს მიადწევს. წმინდა ტაძარში მსუბუქ, ბრწყინვალე ძოწეულში გახვეული მძინარე ქალღმერთის წინაშე წარსდგება და როცა ზეცის. დედამიწისა და ჰადესის მფარველს მოწიწებით გადახდის საბურველს. მის მკლავებში აღმოჩნდება როზენბლუტხენი—სამშობლოში დატოვებული მისი სატრფო. აქ დამოწმებულ ადგილებიდან. ვფიქრობთ, აშკარად ჩანს, რომ სიყვარულს ნოვალისიც სამყაროს, მისი შემეცნებისა და ქეშმარიტების წვდომის პირობად სახავს და ამ ასპექტით განხილული სიყვარულის ნოვალისისეული გაგება. ისევე, როგორც რეაქტიულ რომანტიზმის სხვა წარმომადგენლების გაგებაც, სიყვარულზე რევოლუციური რომანტიზმის წარმომადგენლების, კერძოდ ბარათაშვილის შეხედულების იდენტურია. ცხადია. ეს მსგავსება სრულიადაც არ გამორიცხავს მათ შორის არსებულ პრინციპულ სხვაობას

მარტოოდენ სულთა ტოლობით გამოწვეულ სიყვარულს მიიჩნევდა „ზეგარდმო მადლით დაუხსნელად დამტკიცებულ“ ღრფობად, რომელიც უმადლეს ნეტარებას ანიჭებს ადამიანს და ღვთაების სწორფრად აქცევს მას. ამიტომაც, გ. ასათიანის შენიშვნისამებრ, ჰემმარიტი სიყვარულის „აშვიკობისაგან“ რუსთაველისებურად გამმიჯნავი ნ. ბარათაშვილი, რომელიც იდეალური სიყვარულის რწმენას არასდროს მიუყვანია ასკეტურ მსოფლმხედველობამდე, იმავ ლექსში თავის მეგობრებს რომ მოუწოდებდა, „ნუ მოარიდებთ სიყმაწვილეს ტრფობის აღსაო“ დაბეჯითებითაც აფრთხილებდა მათ —

არ შეემსველოთ მოკისკისეს, კეკელა ქალსა,
სულის დამტყვევენელს და გრძნობათა ცრუდ-მომღერალსა!
აშვიკის ენა მას ახარებს, მას ასულდგმულებს,
ხოლო: სიყვარულს გული მისი ვერ მიიკარებს! (42)

სიყვარულის ნ. ბარათაშვილისეული კონცეფცია ნათლად არის წარმოდგენილი ლექსში „რად ჰყვედრი კაცსა, ბანოვანო,

სიყვარულის გზით შესამეცნებელი სამყაროს აღქმის, მისი გაგებისა და მასთან დამოკიდებულობის სფეროში. ნოვალისისაგან განსხვავებით, ვინც (ისევე როგორც შატობრიანი, რომელიც „ამქვეყნიურ ცხოვრებას და ადამიანს „წამიერ სიზმრად, სნეულ ოცნებად“ სახავდა) ღამეს და სიკვდილს შარადიული მყოფობის გამოვლენად მიიჩნევდა, სიცოცხლეს მარტოოდენ დასაწყისად თვლიდა სიკვდილისა (Leben ist Anfang des Todes ამტკიცებდა იგი), რომელსაც შეყვარებულთა საქორწინო სარეცლად რაცხდა („...Für den Liebenden ist der Tod eine Brautnacht“) და რომელშიც სიყვარულის უმადლეს ტკობას ხედავდა („...im Tode ist die Liebe am süßesten“) და სიყვარულის მაგიურ ძალად იმას აღიარებდა, რომ მისი საშუალებით შეიძლებოდა ნოვალისის მიერ ჰემმარიტად მყოფობად მიჩნეული ირრეალური სამყაროს შემეცნება და წვდომა, ნ. ბარათაშვილი — ისევე როგორც ბაირონი და შელი, მიცკევიჩი და პეტეფი მიუხედავად არსებული სინამდვილით გამოწვეული მათი უკმაყოფილებისა ამ რეალურ სამყაროს ჰოს რომ ეუბნებიან, ანუ მ. გოგიბერიძის შეხედულებისამებრ „ჰოყოფას“ აღიარებენ—სიყვარულს სწორედ ამ სამყაროს „ჰარმონიის ჰირობად“ და „მარადიული ჰემმარიტების წვდომის“ საშუალებად სახავს, ადამიანის სიცოცხლის ბედნიერების, „დაბინდულისა გულისა მალხინებელ“ (33) წყაროდ წარმოიდგენს, რომელიც სურვილს აღუძრავს — „მზე იყოს“, რომ საღამოს „შთასულმა“ „დილა უფრო აცხოვლოს“ და „განთიადის შორბედ ვარსკვლავად“ მოგვევლინოს, ხოლო სატრფო „მშვენიერისა ცის ცეარად იქცეს, რომ „განაცოცხლოს“ მდელო, სიციხთა დამქანარი“.

პირუმტიკობას?“, სადაც „სულის დამტყვევების და გრძნობათა ცრუდ-მომღერალის“ მგზობი პოეტი მკვეთრად უპირისპირებს ერთმანეთს ხორციელი გატაცების წარმომშვებ „სილამაზეს“ და სულიერი ტრფობის წყაროდ მიჩნეულ „მშვენიერებას“. — ამ ლექსში ნ. ბარათაშვილი სილამაზეს „მხოლოდ ხორციელების ნიჰად“ რაცხს, რომელიც „ვით ყვავილი, თავის დროზე მსწრაფლად დატყენის“ და ამიტომ „გულიც, მხოლოდ მისდა შენამსკველები, ცვალებადია, წარმავალი და უმტიკიციბი“. ხოლო მშვენიერებას „ზეციით მოსულ ნათლად“ აცხადებს, „რომლით ნათლდება ყოვლი გრძნობა, გული და სული“ და რომელიც ამტიკიციებს რწმენას, რომ „კაცსა შორის, ვით კერძოსა ღვთაებობისა“ არსებობს „საუყუნო მადლი ტრფობისა“.

და ნ. ბარათაშვილიც დარწმუნებული რომ —

თვით უკვდავება მშვენიერსა სულში მდგომარებს,
ჰას ვერც შემთხვევა და ვერც ხანი ვერ დააბერებს.
მხოლოდ კავშირი ესრეთ სულთა ჰმობს სიყვარულსა,
ზეგარდმო მადლით დაუხსნელად დამტიკიციებულსა!

და რომ —

მხოლოდ მათ შორის არის გრძნობა, ესთ სანუყველი,
რომ მის უტიკიცილეს არც თუ არის სასუფეველი! (50) —

უმღერდა სწორედ ასეთ მალალ, „სულის მშვენიერითა შენამსკველებ“ სიყვარულს, რომელსაც „ცისა სხივით აცისკროვნებს მშვენიერება და უკვდავებით აგვირგვინებს ქეშმარიტება“.

ასეთ მალალ სიყვარულს უმღერდა ბაირონიც კერძოდ „გიაურში“, რომლის გმირიც სიყვარულს „ქეშმარიტად ზეციდან ჩამოსულ ნათლად“ (Love indeed is light from heaven) რაცხს, „ნაპერწყლად უკვდავი ცეცხლისა“ (a spark of immortal fire), რომელიც „ალაჰს მდაბალ სურვილთა ზეცად ასამალღებლად უბოძებია“.

გალაკტიონ ტაბიძის დაკვირვებით, ლექსებში „რად ჰყვედრი კაცსა, ბანოვანო, პირუმტიკობას?“ და „მადლი შენს გამჩენს, ლამაზო ქალო შავთვალედიანო“ ნ. ბარათაშვილი „ოცნებობს ქალის მშვენიერ სულზე“. „ამ ქალს. — აღნიშნავს გალაკტიონი. — ბარათაშვილის ლექსში არ აქვს სახელი, მაგრამ შეიძლება განა ამ ბეატრიჩეში, ამ ლაურაში დავინახოთ რომელიმე ქალწული, ან ახალგაზრდა ქალი, რომელიც მხურვალე

გრძნობით უყვარდა მგოსანს სინამდვილეში¹⁷³ — კითხვას სვამს „მერის“ ავტორი. და მართლაც, იშვიათ გამონაკლისს გარდა (განსაკუთრებით, დაწყებული ლექსიდან „სატრფოვ, მახსოვს, თვალნი შენნი“, რომელშიც, როგორც გ. ასათიანი აღნიშნავს, სატრფოს სახე „საბოლოოდ განთავისუფლებულია ხორციელი „ნიღაბისაგან“... უბედური სიყვარულის განცდა... წარმოგვიდგება რაინდული შერიგების რომანტიკულ სამოსელში და ეს შერიგების მოტივი მით უფრო შთამბეჭდავად ჟღერს, რომ იგი მომდინარეობს განუზომელი, დაუშრეტელი მოთხოვნის სამყაროდან“¹⁷⁴. ნ. ბარათაშვილის სატრფიალო ლირიკის ლაიტმოტივი მაღალი სულიერი სიყვარულია და ამ ლექსებში, გალაკტიონისავე დახასიათებით „შორს დაუსრულებელ სილაყვარდეში მოსჩანს სათაყვანებელი ლანდი ბეატრიჩესი, მუდმივად სასურველი და მუდამ მიუღწეველი იდეალი, ციური, ღვთაებრივი სილამაზე, ჰაეროვანი უსხეულო ლანდი, შორეული ქალის, შექმნილი სინათლისა, აღის და სურნელებისაგან, ღრუბელი, ოცნება, ანგელოსთა ქვეყნის ანარეკლი“¹⁷⁵.

ეს მაღალი სიყვარული იყო ის „წმინდა ლამპარი“ „ციური სხივით“ რომ „განუტფობდა“ პოეტს „გულსა, მოკლულსა კაცთ სიავით და ბედის ბრუნვით“. ამ წმინდა სიყვარულმა, „რომლის საკურთხად“ ბარათაშვილის ლირიკული გმირი მზად არის დასდოს „გული“ და „სული“ აპოვინა მას „ტაძარი შესაფარი, უდაბნოდ მდგარი“, სად „ანგელოსთაგან... იკროდა დავითის ქნარი და განისმოდა ციურთ დასთა გალობის ზარი“ (44).

თუმცა წამიერი აღმოჩნდა ის ხილვა ტაძრისა, „განქრა“ იგი, რადგან „მოსძაგდა მას სოფელი ცრუ და მუხთალი“, და „ნუგეშის“ კარდახურული, „მწირი“ და მიუსაფარი პოეტი, რომელსაც „ვერღა აღუგო სიყვარულმა კვალად ტაძარი“, და თავადაც „ვერსად აღანთო დაშთომილი მისი ლამპარი“, მწარე სულიერ ობლობას განიცდიდა. მაგრამ განსხვავებით ნოვალისისა, კოლრიჯისა, ვინისა თუ ლამარტინისაგან, რომლებიც, ი. ნეუპოკოევის აღნიშვნისამებრ, მარტობას ადამიანის არსე-

¹⁷³ გალაკტიონ ტაბიძე, თხზულებანი თორმეტ ტომად, ტომი XI, 1975, გვ. 63.

¹⁷⁴ გ. ასათიანი, ზემოდასახელებული ნარკვევი, გვ. 158 — 159.

¹⁷⁵ გალაკტიონ ტაბიძის ზემოდასახელებული თხზ., ტ. XII, გვ. 63.

ბობის განუყრელ ზვედრად წარმოიდგენდნენ, ნ. ბარათაშვილს კეშმარიტი სიყვარულის გამომრიცხავ „ცრუ და მუხთალი“ სოფლით გამოწვეული ეს მარტოობა არასოდეს მიუჩნევია ადამიანური ურთიერთობის ნორმად და ისევე როგორც ბაირონის მანფრედს და კაენს, მიცკევიჩის კონრადს და გუსტავს, მახის პოემის „მაის“ გმირს ვილემს და პეტეფის „მოციქულის“ სილვესტრს სურდათ „თავიანთი ზნეობრივი იდეალის შესაბამისი, სიყვარულითა და ადამიანისადმი ნდობით სავსე სხვა საზოგადოებრივი ყოფა“ და ისინი „ამ იდეალის გულისათვის მზად იყვნენ აეტანათ თავიანთი მარტოობა. რადგან მათთვის მიუღებელი იყო ყოველგვარი კომპრომისი“¹⁷⁶, ნ. ბარათაშვილის ლირიკული გმირიც. ტრაგიკულად აღქმელი სულითობლობის გამომწვევი გარემომცველი ვითარებისა, მზად არის საკუთარი სიცოცხლის ფასად გადალახოს მანკიერი სინამდვილის საზღვრები და გზა გაკაფოს მის მიერ აბსტრაქტულად წარმოდგენილ სამყაროსაკენ, სადაც ფრ. შილერის ასევე აბსტრაქტული „მშვენიერი ხილვის სამყაროს“ მსგავსად მშვენიერებით ნასაზრდოებ ურთიერთნდობას და სიყვარულს დაედგმის ტახტი.

სწორედ მშვენიერებისაგან წარმომდგარი მაღალი სიყვარულის გაელევა იყო წამიერად მაინც რომ აღუძრავდა ნ. ბარათაშვილს დაკარგული რწმენის კვლავ დაბრუნებისა და ოცნების განხორციელების იმედს, რასაც მიუძღვნა მან „ნეტარების წარსულ დღეთა განახლების“ მოლოდინით გამოწვეული სიხარულის გამომხატველი შედევრი „აღმოხდა მნათი“, რომელიც, გ. ჭიბლაძის აღნიშვნისამებრ¹⁷⁷, მართლაც საოცრად მოგვაგონებს გოეთეს „ფაუსტისათვის“ წამძღვარებულ „მიძღვნას“. ამ იმედის გამაცისკროვნებელი სიყვარული ასაზრდოებდა ნ. ბარათაშვილის სურვილს „განთიადის მორბედ ვარსკვლავად“ და მზედ მოვლენოდა ქვეყანას, რომ „მშვენიერისა ცის ცვარად“ ქცეულ სატრფოსთან „შესხივებულს“ შვება მოეფინა სიცოცხლისათვის, რაშიც ცხადად ჩანს „სოფლის სარგოდ ღწვის“ ბარათაშვილისეული მოთხოვნა ანუ, როგორც გ. გაჩეჩილაძე აღნიშნავს, „თავისებურადაა სუბლიზირებული „მერანის“ ავტო-

¹⁷⁶ ი. გ. ნეუპოკოევა, ზემოდასახელებული ნარკვევი, გვ. 252.

¹⁷⁷ გ. ჭიბლაძე, ბარათაშვილის პოეტური გენია, 1968, გვ. 234.

რის „ფიქრნი მტკვრის პირას“-ში განცდილი ფაუსტური ზრუნვის ტენდენცია“¹⁷⁸. ხოლო ქვეყნისთვის ზრუნვის ეს ტენდენცია ბარათაშვილის ლირიკულ გმირს მკვეთრად განასხვავებს ბაირონის მანფრედისაგან, რომელიც, ადამიანის გულქვაობით მიზანტროპად ქცეული, ფერიას რომ მიმართავს —

არასდროს გულით არ შემეძლო ადამიანთა
შეთვისება და მათის თვალთ ქვეყნის დანახვა,

და მერე აცხადებს: არა ვყოფილვარ მე მათსავეთ პატივმოყვარეო, თავის საქციელს (რომ უცქეროდა „უღრმესი ზიზღით (ხაზგასმა ჩემია—დ. ლ.) ადამიანის ბედშავ სახეს“) ამით ხსნის: „ჩემი ნაღველი, სიხარული, ვნებათა ლელვა მათ ვერ გაეგოთ“¹⁷⁹.

ნ. ბარათაშვილი თუმცა კარგად ხედავდა მანკიერებას თანამედროვე საზოგადოებისა, რომელსაც ვერ გაეგო მისი „ნაღველი, მწუხარება, ვნებათა ლელვა“, მაგრამ არასოდეს ყოფილა მიზანტროპი და, გალაკტიონ ტაბიძის განმარტებისამებრ, არც „სატანისტი“¹⁸⁰, რადგან „სატანისტის დამახასიათებელი ისაა, რომ მას არაფერი არ უყვარს და არავის წინ თავს არ ხრის. მზის სხივები სჭრიან მის სულს და ღიღების მოჩვენებაც კი ისე [ეისახება], რომ თვალებზე ხელები უნდა აიფარონ“. ნ. ბარათაშვილი, მართალია „აღორძინების პერიოდისა“ და თავის უშუალო წინამორბედ პოეტთა კვალდაკვალ „სოფელს“ „ცრულ და მუხთლად“ რაცხს, მაგრამ ყოველივეს მიუხედავად, მაინც „პოს“ ეუბნება მას. და სწორედ ლექსში „ფიქრნი მტკვრის პირას“, სადაც ნაღველიან ფიქრებში გართული პოეტი „აღუვსებელ საწყაულად“ წარმოდგენილ, პატივმოყვარეობით გულდარდნილი ადამიანებით სავსე წუთისოფელში კაცს რომ ვერ პოულობს „ვისთვის გული ერთხელ აღევსოს და, რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს“ — „ჩვენ ცხოვრებას“ „ფუკად და ამაოდ“ კი თელის, მაგრამ სულაც არ უარყოფს ამ წუ-

178 გ. გაჩეჩილაძე, ზემოდასახელებული წერილი, გვ. 115.

179 ბაირონი, მანფრედი, მეორე მოქმედება, სცენა მეორე, ზემოდასახელებული თარგმანი, გვ. 35.

180 გალაკტიონ ტაბიძე, ზემოდასახელებული თხზულებანი, ტ. XII, გვ. 64.

თისოფელს, მეტიც, მისთვის ზრუნვას მოითხოვს და შეგვაგონებს —

მაგრამ რადგანაც კაცი გქვიან — შვილნი სოფლისა,
უნდა კიდევაც მიესდიოთ მას, გვესმას შშობლისა.
არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს
იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნვოს. (31).

ხოლო „სოფლისათვის“ ზრუნვისა და მის სასარგებლოდ ღწვის, ადამიანის გარდუევალ ზნეობრივ მოვალეობად აღიარება, მაღალი მოქალაქეობრივი შეგნება, რომელიც ყველა დროის პროგრესულ მოაზროვნეთა სამოქმედო დევიზს წარმოადგენდა და მკათოდ არის გამოხატული გოეთეს „ფაუსტსა“ და „ვილჰელმ მაისტერში“, განსაკუთრებით ნიშანდობლივია რევოლუციური რომანტიზმისათვის. ამ შეგნებით არის გამსჭვალული ბაირონისა და შელის. ჰაინესა და პეტეფის შემოქმედება. იგი არის ლაიტმოტივი მიკევიჩის „ღზიადებისა“, სადაც ადამიანის ადამიანად ქმნის, მისი ჰემმარიტი ბედნიერების წყალუხვ წყაროდ სწორედ „სოფლისთვის“ ზრუნვა, საზოგადოების სასარგებლოდ აქტიური საქმიანობა, მისი ჰირისა და ლხინის გაზიარება არის დასახული. იყო ადამიანი ნიშნავს, ცხოვრობდე ხალხში და ხალხისათვის. ასეთია დასკვნა გოგონასი, რომელიც ისე მომკვდარა, არასოდეს განუცდია სიმწარე ცხოვრებასა და არც ბედნიერება უგრძნია ოდესმე, რადგან „ვცხოვრობდი ქვეყნად, მაგრამ არა ქვეყნისთვისო“¹⁸¹ თავად აღიარებს იგი და აფრთხილებს ხალხს „ისმინეთ ყველამ და ეს შეიგნეთ. იცოდეთ — თუ რას გვიბრძანებს ღმერთი: ვინც ქვეყანაზე მიწას არ ცნობდა, ვერ აღმოჩნდება ის ვერც ზეცაში“¹⁸². ქოროს მიერ ატაცებული ამ მოწოდების აზრია გატარებული აჩრდილის მიმართვაშიც „იცოდეთ სამართლიანი ნება ცისა! ის, ვინც ამ ქვეყნად ადამიანი არ ყოფილა, ხალხისგან შევლას ნუ ელის“¹⁸³ და, განსაკუთრებით, მიმართვაში ქსენდისა მწირის სახით მოვლენილ გუსტავისადმი, რომლის მთა-

¹⁸¹ А. М и ц к е в и ч, Стихотворения, поэмы, бнб.библиотека всемирной литературы, 1968, стр. 231.

¹⁸² ი ქ ვ ე, გვ. 232.

¹⁸³ ი ქ ვ ე, გვ. 228.

ვარ დანაშაულად ქსენძი ქვეყნისა და საკუთარი თავის წინაშე გუსტავის საზოგადოებისაგან განდგომას მიიჩნევს და რომელსაც შეაგონებს „ადამიანები იმისთვის კი არ იბადებიან, რომ იტირონ და იციონონ, არამედ იმისთვის, რომ სიკეთე სთესონ მოყვასთათვისო“¹⁸⁴.

ლექსში „ფიქრნი მტკვრის პირას“ ფორმულის სახით ჩამოყალიბებული შეხედულება —

მინც რა არის ჩვენი ყოფა-წუთისოფელი,
თუ არა ოდენ საწყაული აღუვსებელი?
ვინ არის იგი, ვისთვის გული ერთხელ აღუვსოს,
და, რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს? (30) —

არსებითად მართლაც ნ. ბარათაშვილის ლირიკის მსოფლმხედველობრივი გასაღებია და იგი გატარებულია მთელ მის შემოქმედებაში, მაგრამ განსაკუთრებით საყურადღებოა ამ შეხედულების მხატვრული განსახიერების თვალსაზრისით „ნაპოლეონი“, სადაც „აღუვსებელი საწყაულის“ სახე, რომელიც გ. ასათიანის შეხედულებისამებრ, „ახალი ადამიანის სულიერ სამყაროში გაღვიძებული კოლოსალური ენერჯისა და პრაქტიკულად დაუკმაყოფილებელი მოთხოვნის სიმბოლოს წარმოადგენს“¹⁸⁵ ბონაპარტეს მონუმენტურ ფსიქილოგიურ პორტრეტში არის გამოხატული.

ნაპოლეონის პიროვნებით გატაცებულ რევოლუციური რომანტიზმის მრავალ წარმომადგენელს მიუძღვნია აღფრთოვანებული სტრიქონები დიდი კორსიკელისათვის: ბევრს უცდია, და წარმატებითაც. მხატვრულ სახეებში გადმოეცათ მისი „ტიტანიზმი“, მაგრამ თვით ჰაინესაც კი, — რომელიც ნაპოლეონის ნამდვილი თაყვანისმცემელი იყო და ღმერთ-კაცად თვლიდა მას, ვის „ბერძნული და რომაული ქანდაკების“ ფერდაკრულ სახეზე (ჰაინეს შთაბეჭდილებით რომელმაც იგი ერთხელ იხილა დიუსელდორფის სასახლის ბაღში ცხენით მოსეირნე), ეწერა „ჩემს გარეთ ღმერთები არ უნდა გყავდეს“ (Du sollst keine Götter haben außer mir) და ვისმა „მზენასვამმა მარმარილოს ხელებმა“ „შეკოქეს ცხრათავიანი ურჩხული ანარქი-

¹⁸⁴ А. Мицкевич, Стихотворения, поэмы, библиотечка всемирной литературы, 1968, стр. 256.

¹⁸⁵ გ. ასათიანი, ზემოდასახელებული ნარკვევი, გვ. 155.

ისა და ხალხთა ბრძოლებში წესრიგი შეიტანეს“¹⁸⁶. — ო
უკვეთია ისე რელიეფურად ნაპოლეონის ეს „ტიტანიზმი“, რო-
გორც ნ. ბარათაშვილს აქვს გამოძერწილი ექვსეტიწიანი ლი-
რიკულ ლექსში.

მართალია, ჰაინესთანაც „ამ ქვეყნის ყოველი მოვლენის
ერთბაშად“ განმკვერტი „ზეცასავით ნათელი“ თვალების მქო-
ნე იმპერატორიც, რომლის მოღუშულ, „მომავალ ლაშქრობათა
არალით აღბეჭდილ შუბლზე“ გაელვებული აზრი „უჩინრად
უვლიდა გარს ქვეყნიერებას“ და რომელსაც „დედამიწაც კი
ევიწროებოდა“¹⁸⁷, ბუმბერაზ პიროვნებად არის წარმოდგენი-
ლი. მაგრამ „ტიტანური“ ხასიათი „Le Grand“-ის ავტორის
იმპერატორისა, — „უდაბურ კუნძულზე“ „მარტოეულ“ სამა-
რეში „მშვიდად“ რომ წევს „პატარა ბორცვის ქვეშ, სადაც
ხუთიოდ ძეწნას მწუხარედ ჩამოუშლია დალალები და უბიწო
ნაკადულიც კაეშნით აღსავსე ჩივილით მოჩხრიალებს“¹⁸⁸, —
გაცილებით ფერმკრთალი ჩანს შედარებით ნ. ბარათაშვილის
მიერ დახატულ დაუოკებელი სულისკვეთების ნაპოლეონთან,
ვისაც „თვითონ სიკვდილიც უებროდ აღმოგვიჩინებს“ და ვის
„ცეცხლსა სულსა და ზღვა გულსა განსაკვირველებს დამქრალა
ცეცხლი და ზღვის დელვა წარმოგვიდგინებს“. (34).

მსგავსად „ჩაილდ ჰაროლდის“ მესამე სიმღერაში გამოსა-
ხული ბედის კაპრიზით აღზავებული ამაყი იმპერატორისა, —
რომელსაც თავისი თავი ახალ ღმერთად წარმოუდგენია და
რომლის ცეცხლოვან, დახავსებულ ზომიერების ზიზლით მაც-
ქერალ, უსაზღვრო ბატონობისაკენ მისწრაფებულ სულს მშვი-
დი ცხოვრება ჯოჯოხეთად მიუჩნევია, — ბედის ნებიერ პირ-
მშოდ არის წარმოდგენილი ნ. ბარათაშვილის ნაპოლეონიც,
რომელიც ამბობს —

მითხზავს გვირგვინსა დიდებისას მე თვითონ ბედი,
ხოლო მე უნდა მას მოვასხნა შარავანდელი. (34)

¹⁸⁶ ჰ ა ი ნ რ ი ხ ჰ ა ი ნ ე, მოგზაურობის სურათები, თარგმანი ქორჯა-
ნელებისა, 1957, გვ. 142. შტრ. Heines ausgewählte Werke in sechs
Bänden, herausgegeben von Hartwig Ief dritter Band, S. 129.

¹⁸⁷ ი ქ ვ ე, გვ. 142.

¹⁸⁸ ი ქ ვ ე, გვ. 143.

ლექის დასაწყისში, ისე გვეჩვენება, თითქოს დიდებით მოსილ ნაპოლეონს ნ. ბარათაშვილისა „ისი ეკმაროს“, რისთვისაც უკვე მიუღწევია. „მისს მოღრუბლულს შუბლს შუქი რაღაც“ გადაეფინება, როცა „გარდმოავლებს თვალს ფრანციას“ და „თავისს დიდების მსხვერპლის თვის წინა“ მხილველი აღიარებს —

„ახლა კი კმარა“... „სურვა აღმიხდა:
სახელი ჩემი ვასახელე ჭვეყნის საოცრად“ —(34),

მაგრამ გულზეიადი იმპერატორის მიერ „სურვას აღზდომის“ ეს აღიარება და განცხადება „ახლა კი კმარა“ — მხოლოდ წამიერია. საკუთარი ძალით, „საშვენად“ შემმოსეული „საყვარულისა“, რომელსაც „სადიდებლად“ დაუმონა მან „გულმტკიცენი“, თავადვე აღნიშნავს „მაგრამ მე გვამში სული ვერღა მოთავსებიაო“ (34) და თუმცა კი აცხადებს „ჟამი ჩემია და ჟამისა მე ვარ იმედი“, მაგრამ მის „ცეცხლოვან სულს“ მაინც ეჭვი ღრღნის („მაგრამ ვინ იცის, იქნება, რომ ბედსაც მოვსწყინდე და სხვა მან ჩემის სახელითა დაავიჯავინოსო — ამბობს იგი) და ამ ეჭვის გასათანტავად თავის თავს რომ არწმუნებს —

არა, არა მრწამს, რომე ბედმა მე მიორგულოს:
მე მან გამზარდა და თვისს გაწრთენილს რაღა მიხერხოსო“.

ამასაც აღიარებს —

ვერა გაუძლებს ნაპოლეონ მეტოქეებსა!
რა გინდ ძლიერად, მეცნიერად ვინ ხელმწიფობდეს,
მაინც მე იგი ვერ ვითვისო, ვერ ჩემოდნობდესო —

და გოროზად დაასკვნის — თვითონ სამარეც მევიწროვოს, თუ ტოლი მყვანდეს“.

ხოლო „აღუვსებელი საწყაულის“ სახესა და ადამიანის სურვილთა უსაზღვროების შეგნების მწვავე განცდასთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ნ. ბარათაშვილის „სულის სიცალიერით“ აღმვსები ადამიანის გონებრივი და ფიზიკური შეზღუდულობით გამოწვეული „მიუწვდომლობა ჩვენი არსებობის მიზნისა“ (125), რაც ერთი ამ ზოგადსაკაცობრიო საკითხთაგანია მუდამ რომ აფიქრებდა მოაზროვნე საზოგადოებას და თავიდან ბოლომდე გამსჭვალავს ნ. ბარათაშვილის შემოქმედე-

ბას. მაგრამ „დანახვა და აღიარება ადამიანის შეზღუდულობისა, იმისა, რომ ადამიანი ადამიანია და არა ღმერთი, რომ მხოლოდ მორალური და სოციალური ჰარმონიით და მტკიცე წესრიგით შეუძლია ადამიანს თავისი კერძოობისთვის პათოსისა და სიმაღლის მინიჭება“¹⁸⁹, თავისთავად სულაც არ გამოდგება ნ. ბარათაშვილის, ისევე, როგორც, რომელიც გნებავთ, სხვა შემოქმედ-მოაზროვნის მსოფლგანცდის „კლასიკურობის“ თუ „რომანტიკულობის“ დამადასტურებელ „თვისებად“, რადგან ადამიანის ამ შეზღუდულობას ხედავდა „კლასიკური“ მსოფლგანცდის ისეთი დიდი წარმომადგენელიც, როგორც იყო „ვაიმარელი ბრძენი“ გოეთე, — ვინც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეკერმანის გადმოცემით, რომანტიზმს „თავად ლიტერატურისათვის უაღრესად სასარგებლო (günstig)“ მოვლენად, „შექმნის პროცესში მყოფ ლიტერატურულ რევოლუციად“ (im Werden begriffene Revolution der Literatur) კი მიიჩნევდა, მაგრამ იმავდროულად „ავადმყოფურ“ და „სუსტ“ მიმართულებად რაცხდა — და „რომანტიკული“ მსოფლგანცდის ბაირონიცა და მიცკევიჩიც.

ადამიანის შეზღუდულობის იმ ტრაგიკული განცდით, რომელიც გამოხატული აქვს ნ. ბარათაშვილს ჯერ კიდევ „მთაწმინდაზე შემოღამებაში“ — „გულის-თქმა ჩემი შენს იქითა ეძიებს სადგურს... მაგრამ ვერ სცნობენ, გლახ, მოკვდავნი განგებას ციურს“ — იწყება გოეთეს „ფაუსტის“ პირველი ნაწილი, სადაც მოხუცი ფაუსტი, ვინც „ფილოსოფიას, სამართლის ცნებას და მედიცინას“ ღრმად დაუფლებული, თავის თავს „წინანდებურად არას მცოდნე ბრძენ ყარიბად“ რაცხს, რადგან, მიუხედავად მრავალმხრივი განსწავლულობისა, სამყაროს უღრმეს საიდუმლოებას ვერ ჩასწვდომია, ანუ, როგორც თავად ამბობს ფაუსტი, მისთვის „ბუნებას კარი ჩაუკეტია“ და იმ შეგნებით გულზე ცეცხლმოკიდებული და სასოწარკვეთილი, რომ „არაფრის ცოდნა არ ძალგვიძს“, ამ „ქვეყნის ვიწრო საზღვრის გადალახვას“ სიკვდილის საშუალებით ფიქრობს.

ადამიანის შეზღუდულობას შეაგონებს მეფისტოფელიც

¹⁸⁹ ი. კ ე ნ ჯ ო შ ვ ი ლ ი, ბარათაშვილის მხატვრული მსოფლგანცდისათვის. საიუბილეო კრებული „ნიკოლოზ ბარათაშვილი“, 1968, გვ. 235.

ფაუსტს, რომელსაც მას შემდეგ, რაც სააღდგომო ზარების რეკვითა და გუნდის სიმღერით აღძრული ყრმობის მოგონებანი საწამლავით სავსე ფიალას გვერდზე გადაადებინებს და გაზაფხულის მახარობელი „ციური ჰანგებით“ გამოწვეული სიცოცხლისა და „კვლავ მიწის შვილობის“ ნდობა „ცოდნის წყურვილის ტყვეობიდან დახსნილი გულის“ ქამთა სრბოლისთვის დამორჩილებას, „ცხოვრების ღელვას და ტრფობას“ აყოლას გადააწყვეტინებს, მეფისტოფელთან დაახლოებულს, ახალი წადილი ამოძრავებს — „გრძნობადობის მრუმე უფსკრულში“ გადაშვებით თავის „მე“-ში შეიგრძნობს „რაიც მოელის აქ ოდესმე კაცობრიობას“, თავისი სულით სწვდეს „უმადლეს და უღრმეს სიცოცხლის განცდას“ და თავის „მეობა მის მეობაში“ განავრცოს (erweitern), ანუ დიად „მთელს“ (ganze) ეზიაროს. ფაუსტის ამ წადილის შესრულებასაც მეფისტოფელი განუხორციელებლად თვლის.

მაგრამ „მთელთან“ ზიარების ამ სურვილის განხორციელების შეუძლებლობის მეფისტოფელისეული განმარტებით — „მერწმუნე, რომ ეს დიადი მთელი მხოლოდ ღმერთისთვის გაჩენილია“ — აღშფოთებული ფაუსტის კითხვაზე —

რა ვარ ამ ქვეყნად, თუ ვერ მივწვდები
 კაცობრიობის ძალვის მწვერვალებს,
 რომელთაც ეტრფის გული მღელვარე? —

მეფისტოფელისავე სარკასტულ პასუხს — „რაიც ხარ მხოლოდ იგივე იქნები... რაცა ხარ მაინც იგივე დარჩები“ Du bist am Ende — was du bist, du bleibst noch immer, was du bist) სულაც აღარ მიჰყავს „განახლების“ გზაზე დამდგარი „ბრძენი ყარიბი“ „ამ ქვეყნის ვიწრო საზღვრის“ სიკვდილის გზით გადალახვის გადაწყვეტილებამდე, რადგან იგი, „ქვეყნის ავ-კარგის“ თავის „გულში დასადგურების“ მსურველი, მეფისტოფელს (ვისთანაც დაახლოებას, ო. ჯინორიას აღნიშვნისამებრ. ფაუსტი „თავის ძირს დაშვებად“ რაცხს, თუმცა, საბოლოოდ „სწორედ ეს დაშვება ხდება მისი ამაღლების იმპულსი: მეფისტოფელის ნეგატიურობით, მისი შეზღუდულობითა და სიზერელით, სიბოროტითა და უნაყოფობით დაუკმაყოფილებლობა ამძაფრებს და ახალ ძალას მატებს პოზიტიურისაკენ, ნამდვი-

ლისავენ მის ფაუსტურ სწრაფვას¹⁹⁰.) სწორედ იმიტომ უკავშირდება, რომ თავადაც ხედავს ადამიანის, კერძოდ თავის შეზღუდულობას: „მე შენი ტოლი ვყოფილვარ მხოლოდ, თუმცა ამაყად მეჭირა თავიო“—ეუბნება ფაუსტი „საბრალო სულს“—მეფისტოფელს. და ამ შეზღუდულობის „დანახვის“ თუ შეგნების შედეგად ფაუსტი ახლა, მ. კვესელავას შენიშვნისამებრ, „შემეცნების გადალაზვას“ (vorzudringen) კი არ ცდილობს, როგორც ამას პ. ჰერინგი ამტკიცებს, არამედ მისი ფარგლების გაფართოებას, ე. ი. ამ საზღვრების გადაადგილებას¹⁹¹ ესწრაფვის.

ხოლო ამ „საზღვრების გადაადგილების“ თუ „გაფართოების“ საშუალებად დაააწყისში სინამდვილის პასიურად მკვრეტელ, საბოლოოდ კი იმაში დარწმუნებულ ფაუსტს, რომ —

თავისუფლების და სიცოცხლის ღირსი ის არის
ვინაც ყოველდღე, განუწყვეტლივ ამისთვის იბრძვის —

ამ სინამდვილეში აქტიური ჩაბმა, მისი გარდაქმნისათვის დაუღალავი მოქმედება წარმოუდგება, რაც მრავალ ქირნახულ. კაცობრიობის ბედნიერებისათვის მზრუნავ ბრძენაკაცს, თუმცა უტოპიურ, მაგრამ ღრმად პროგრესულ-ჰუმანური თავისუფალი შრომის სუფევის დამყარების აუცილებელ პირობად აქვადანახული.

ფაუსტის მსგავსად მანფრედიც. უკმაყოფილო იმით, რომ „ხე ცნობადისა არ არის ხე ცხოვრების“ (The tree of knowledge is not that of life) აშკარად ხედავს და ტრაგიკულადაც განიცდის ადამიანის შეზღუდულობას, მისი გონებრივი და ფიზიკური შესაძლებლობის ზღვარდებულებას, მაგრამ გულგატეხილი თანამედროვე მეცნიერებით, რომელიც „ერთ უმეცრებას მეორეთი ცვლის“ განსხვავებით ფაუსტისაგან (ვინც, როგორც აღვნიშნეთ, საბოლოოდ, ამ შეზღუდულობასთან, როგორც ადამიანის ბუნების გადაულახავ თვისებასთან შეგუებული, სამყაროს საიდუმლოებათა წვდომის საზღვრების გაფართოებას ესწრაფვის და იმ გზად, რომელიც ადამიანს „უმადლეს და უღრმეს სიცოცხლეს“ განაცდევინებს და ათქმევინებს

¹⁹⁰ ი. ჯინორია, გოეთეს შემოქმედებითი გზა, 1966, გვ. 316.

¹⁹¹ მ. კვესელავა, ფაუსტური პარადიგმები, წიგნი პირველი, 1961, გვ. 43.

„მშვენიერი ხარ, შეჩერდი წამო“ ცხოვრებაში აქტიური ჩაბმის და სინამდვილის ადამიანის საკეთილდღეოდ გარდაქმნას სახავეს) ამ შეზღუდულობის გადალახვის საშუალებად დაეიწყებას მიიჩნევს. „კაენში“ კი (ნაცვლად „გესლითა და წყრომით“ გულავსებული „საბრალო სულის“ — მეფისტოფელისა, ვისაც „არ ძალუძს სიყვარული“ კაენის მეგზურად გამოცხადებული და ადამიანის მეგობრად წარმოდგენილი ძლიერი ნების ლუციფერი „ორი დასაწყისის უდიდესი საიდუმლოს“ გაგების მწყურვალ კაენს რომ შეაგონებს „კაცთა ცოდნის საზღვარი“, „ჯამი სიბრძნისა, რისი მიღწევაც თქვენ (ადამიანებს დ. ლ.) შეგიძლიათ „თქვენი არარაობის შეცნობა არისო“) „მოკვდავი ჰკუის“ „ზვიადი სურვილის“ — წვდეს სამყაროს საიდუმლოებას — მიღწევის გზად სიკვდილია მიჩნეული, ხოლო „სულთა ბუნებასთან მიახლოებრის“, ე. ი. შემეცნების ფარგლების გაფართოების თუ მისი საზღვრების გადაადგილების საშუალებად ცხოვრებაში აქტიურად ჩაბმისა და ადამიანთა საკეთილდღეოდ მისი გარდაქმნის წილ აღიარებულია „სიჯიუტისა და აზროვნების“ მეშვეობით „თავის თავშივე“ შექმნილი საკუთარი „შინაგანი სამყარო“, რომლითაც „დაიფარება გარეგანი, თვალთ ხილული“ ქვეყანა.

როგორც ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც აშკარად ჩანს, გოეთეცა და ბაირონიც ერთნაირად ხედავდნენ და აღიარებდნენ ადამიანის შეზღუდულობას, მაგრამ სხვადასხვანაირად აღიქვამდნენ და სწყვეტდნენ მას. და არა დანახვისა და აღიარების ერთგვაროვნება, არამედ დანახულისა და აღიარებულის გადაწყვეტის ეს სხვადასხვაგვარობა წარმოგვიდგენს გოეთეს „კლასიკური“, ხოლო ბაირონს „რომანტიკული“ მსოფლგანცდის შემოქმედად ანუ, უფრო ზუსტად, საკითხის თუ დანახულისა და აღიარებულის გადაწყვეტის ეს სხვადასხვაგვარობა გამომდინარეობს გოეთეს მსოფლგანცდის „კლასიკურობისა“ და ბაირონის მსოფლგანცდის „რომანტიკულობის“ თვისებიდან.

რომანტიკულია მსოფლგანცდა „ჩვენი არსებობის მიზნის მიუღწევლობის, ადამიანთა სურვილის უსაზღვროების“ დამნახველ-მალღარებელი და ტრაგიკულად აღმქმელი ნ. ბარათაშვილისა, რომლის ლირიკული გმირი, ი. ჭავჭავაძის აღნიშნე-

სამებრ, — კენის მსგავსად, ლუციფერი რომ აირჩია და ფაუსტის მსგავსად მეფისტოფელი რომ მოიხმო, — თავის მერანს მიმართავს სამყაროს საიდუმლოებათა ამოსაცნობად და მისაკვლევად კაცობრიობისათვის დღენიდაღ საძიებელი „სადგურისა“, რომლის უპოვნელობა, ი. ჭავჭავაძისავე მიხედვით, „არის სათავე ადამიანის სასოწარკვეთილებისა, თავგანწირულებისა, ჭკუა-გონების არევისა, ყოვლისფრის უარყოფისა, რომელიც ზოგჯერ, ხანა-და ხანა, ასე დაიპყრობს ხოლმე მთელს მოაზრე კაცობრიობას და შავად მღელვარე ფიქრით ავსებს ადამიანის ცხოვრებასა“¹⁹². რომანტიკულია იმიტომ, რომ ფაუსტისაგან განსხვავებით, ვინც, საბოლოოდ, მიაგნო გზას და იცის საით წავიდეს და სად იპოვოს „შესასვენებელი სადგური“, ნ. ბარათაშვილის ლირიკულმა გმირმა — რომელიც ბაირონის გმირებიდანაც განსხვავდება: იგი აზრგაღვიძებული კაცობრიობის მუდამ საძიებელ სამყაროს საიდუმლოებათა წვდომის საშუალებად არც დავიწყებას მიიჩნევს (როგორც მანფრედი) და არც სიკვდილს (როგორც ლუციფერი) — კვლავ ი. ჭავჭავაძის მართებული შეხედულებით, „თვითონაც არ იცის... საით მიიზიდება, სად იპოვის შესასვენებელს სადგურს, ნავთსაყუდარს, რომ იქ შეასვენოს ვნებათა დელვანი“¹⁹³ და ამიტომაც იგი „შავად მღელვარი“ ფიქრების გასაფანტავად მერანს მინდობილი, „შესასვენებელი სადგურის“ მისაღწევ გზასაც რომ ვერ ხედავს, „უგზო-უკვლოდ“ აქროლებს თავის მერანს, რომლის „მშვენიერს, აღტაცებულს გიჟურსა ლტოლვას“ აძლევს საკუთარი „გულის კენესას“ და „ტრფობის ნაშთს“.

მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, არსებული სინამდვილის მანკიერებათა მწვავე ტრაგიკულ აღქმას არ მიუყვანია ნ. ბარათაშვილი (რომელსაც, ამ სინამდვილისადმი მტრულად განწყობილს და მის წინააღმდეგ ამხედრებულს, სწორედ თავისი რომანტიკული მსოფლგანცდის გამო ვერ დაუხახავს სულშემხუთავი გარემოს გარდაქმნის პრაქტიკული გზა) „ცრუ და მუხთალი სოფლის“ უარყოფამდე. პირიქით, იგი, ისევე როგორც ე. წ. რევოლუციური რომანტიზმის წარმომადგენლები საერ-

¹⁹² ი. ჭავჭავაძე, ზემოდასახელებული თხზულებანი, ტ. III, გვ. 218.

¹⁹³ იქვე, გვ. 216.

თოდ. ამ ქვეყანას „პოს“ ეუბნება, და, მიუხედავად ყოველივესი. პიროვნების უმაღლეს მოვალეობად „სოფლის სარგოდ“ „ღწვას“ მიიჩნევს და ადამიანის კეთილდღეობისათვის აქტიურ მოქმედებას აღიარებს.

ადამიანის სიყვარულით გამოწვეული სოფლის სარგოდ მოქმედების აუცილებლობის აღიარება და ზრუნვა შთამომავლობის უკეთესი მომავლისათვის წარმოადგენს კაცობრიობის ბედ-იღბალზე დაფიქრებული ნ. ბარათაშვილის მთელი შემოქმედების წამყვან ტენდენციას, რაც მკაფიოდ არის გამოხატული „მერანში“, რომელშიც პიროვნების პრობლემა განუყრელად არის დაკავშირებული საზოგადოების პრობლემასთან და საზოგადოებრივი კეთილდღეობისათვის აქტიური მოქმედება არა მარტო უფლებად და გარდუქვალ მოვალეობად არის მიჩნეული. არამედ პირადი ბედნიერების ქეშმარიტ წყაროდაც არის დასახული.

„მერანი“ წარმოადგენს ხანგრძლივი ძიების შემდეგ გაცემულ პასუხს „ჩუმი ნალველით“ შეპყრობილი კაბუკი პოეტის მიერ „ხმა იღუმალში“ (რომელიც — მას აქეთ, რა ცნა მან „პირველად წუთისოფელი“. დაშთო „ადგილი, სადაცა წრფელი რბიოდა ნათლად დრო ყმაწვილობის სწორთა, თანაზრდილთა. მეგობართ შორის“ (26) — განუყრელად თან ახლდა მის ზრახვათა და საწადელთა“) დასმულ კითხვაზე: „სიცოცხლეს ჩემსა რას განუმზადებ?.. როს მხვდეს ამ სოფლად ჩემი წილობა?“ (26).

ეს ხმა იღუმალი „ცხადად თუ სიზმრად... მარად“ რომ შეაგონებდა პოეტს —

ექიე, ყმაო, შენ მხვედრი შენი,
ვინძლო იპოვნო შენი საშენი (26)

შინაგანი ხმა იყო თვით ნ. ბარათაშვილისა, ვინც წამიერად დაექვებული, ხომ არ არისო „ეს ხმა დევნისა შეუწყალისა სინიდისისა“ (26), მაგრამ თავის თავში ვერ მპოვნელი „ავისა. მისს (სინიდისის დ. ლ.) საშფოთველოს და საქენჯნავისა“ აფორიაქებული მიმართავდა მას —

ანგელოზი ხარ მფარველი ჩემი
ან თუ ეშმაკი, მაცთური ჩემი?

ვინცა ხარ, მარტვი, რას მომისწავებ,
სიცოცხლეს ჩემაა რას განუმზადებ?
როს ვცნა მე შენი საიდუმლობა,
როს მხედეს ამ ქვეყნად ჩემი წილობა? (26).

და თუმცა „საშვენი მხვედრის“ ამაოდ ძიებისას სასოწარკვეთილებამდე მისულ პოეტს ის ხმა იღუმალი თავის წინამძღვრად მოვლენილ, გონებისა და სიცოცხლის „აღმამშფოთარ“ მაცდურ ეშმაკად, ბოროტ სულად წარმოუდგება, რომელმაც „წარულო სულის მშვიდობა“ და მოუკლა „ყმაწვილის ბრმა სარწმუნოება“ (55) მაგრამ იგი, „სოფლად... უსაგნოდ, მარტო“ შთენილი „ქკუით ურწმუნო, გულით უნდო, სულით მახვრალი“ (55) მაინც პოულობს ძალას, განუდგეს მის „წრფელ ზრახვათა“ აღმრევ ბოროტ სულს და მერნის სახით წარმოდგენილ თავისი კეთილშობილი ფიქრებით შეებრძოლოს „თვალბედითი შავ ყორნად“ გამოსახულ ბედი-მდევარს, შეეცადოს გადალახოს „ბედის სამზღვარი“ და გაუთელოს გზა უვალი მოძმეთა“ მისას, რომ მათ გაუადვილდეთ მოპოება „ამა სოფლად თავისუფლების“ (55), რომელსაც „ყმაწვილკაცობის“ ეამს აღუთქვამდა მას სული „აღმშფოთი“.

სწორედ ეს იდეა — პიროვნების მოვალეობად ადამიანის უკეთესი მომავლისათვის ზრუნვა, „ამა ქვეყნად თავისუფლების“ მოპოებისათვის შეგნებული თავგანწირვა და საკუთარი არსების მსხვერპლად შეწირვა იმ იმედით, რომ „შემდგომად მოძმესა“ მისსა „სიძნელე გზისა გაუადვილდეს, და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს“ (52) — წარმოდგენს ნ. ბარათაშვილის ფილოსოფიური ლირიკის შედეგარისა და ამ ენარის მსოფლიო ლიტერატურის ერთ-ერთი ღირსშესანიშნავი ძეგლის — „მერანის“ პათოსს და ყრმობიდანვე „არ უკიყინო სატრფოს“ ავტორის მღელვარე ფიქრების აღმძვრელი ადამიანის დანიშნულებისა და მოვალეობის ზოგად საკაცობრიო პრობლემის, ანუ, ნ. ბარათაშვილისავე სიტყვებით, ადამიანის „სოფლად წილობის“ საკითხის სოციალურ ასპექტში გადაწყვეტას.

ადამიანის „სოფლად წილობის“ მაღალზნეობრივი გაგებისა და იმედის შედეგად, რომელიც გამოხატულია მერანისადმი მიმართვაში —

ცუდად ხომ მაინც არ ჩაივლის ეს, განწირულის სულისკვეთება და გზა უვალი, შენგან თელილი, მერანო ჩემო, მაინც დარჩება; და ჩემს შემდგომად მოძმესა ჩემსა სიძნელე გზისა გაუადვილდეს, და შეუპოვრად მას ჰუნე თვისი შავის ბედის წინ გამოუქროლდეს! —

მ. გოგიბერიძის დაკვირვებისამებრ, „კონტრაპუნქტის სტილით შესრულებული“¹⁹⁴ „მერანის“ ლირიკული გმირის პესიმისტური განწყობილება (რომელიც, არსებული სინამდვილით უკმაყოფილო, მზად არის მოშორდეს თავის მამულსა, მოაკლდეს „სწორთა და მეგობარსა“, „კენესა გულისა“ და „ტრფობის ნაშთი“ მისცეს „ზღვის ღელვას“ და „მხოლოდ ვარსკვლავთა, თანამავალთა“ ამცნოს გულისა საიდუმლო, არ დაიმარხოს თავის „წინაპართ საფლავებს შორის“, შავმა ყორანმა გაუთხაროს საფლავი ტრიალ მინდორში, ქარიშხალმა მის „ძვალთა შთენილთა ზარით, ღრიალით“ მიაყაროს მიწა, „სატრფოს ცრემლის წილ მკვდარსა ოხერსა“ დაეცნენ „ციურნი ცვარნი“ და „ნათესავთა გლოვისა ნაცვლად“ ივალაღონ სვანმა მყინვარანმა) იქცევა დიდი სოციალური უღერადობის მოწოდებად ბედი-მღევრის წინააღმდეგ შეუპოვარი ბრძოლისაკენ, რითაც ნ. ბარათაშვილი „სძლევს ბნელსა და ბორბტს“ და „მღელვარე ფიქრის დემონური მერანით“ „ადამიანური საზღვრების გადალახვის“ მსურველი „მალღდება უნდოსა და გაუტანელ სოფელზე“¹⁹⁵, თავის თანამედროვე მანკიერ სინამდვილესა და საზოგადოებაზე.

ადამიანის „სოფლად წილობის“ ასეთი გაგებით „მერანი“, — რომლის მოტივები მოგვაგონებს ბაირონის „ჩაილდ ჰაროლდსაჲს“, რომელშიც სამშობლოდან გადახვეწის მსურველი ჰაროლდი „მერანის“ ლირიკული გმირის მსგავსად ხომალდს მიმართავს, მიენდოს მშფოთვარე ზღვის ტალღებს, გასწიოს წინ საითკენაც სურს, ოღონდ დააშოროს სამშობლო მხარეს, მიცქევიჩის „ფარისსაც“ — ფარისზე ამხედრებული ბედუინიც თავგანწირულად მიაქროლებს უდაბნოში თავის ჰუნეს და ამხნევებს მას, შეუპოვრად გადალახოს დაბრკოლებანი, პეტეფის

¹⁹⁴ მ. ო. ს. გ. გ. ბ. ბ. ბ. ბ., რუსთაველი, პეტრიწი, პრელუდები, 1961, გვ. 220.

¹⁹⁵ მ. კ. ე. ს. ე. ლ. ა. ვ. ა., ზემოდასახელებული ფაუსტური პარადიგმები, გვ. 537.

„ბედაურსაც“, რომელიც დაუღალავად მიაქროლებს თავის მხედარს „სურვილების საზღვრის“ შორეულ გზაზე და იმ პერიოდის მსოფლიო პროგრესული ლიტერატურის ბევრ სხვა საყურადღებო ძეგლს,—განსაკუთრებით ახლოს დგას გოეთეს „ფაუსტთან: ფაუსტიც. „თავისუფლების და სიცოცხლის ღირსად“ იმას რომ თვლის „ვინაც ყოველდღე, განუწყვეტლივ ამისთვის იბრძვის“, ადამიანის „სოფლად წილობის“ საკითხს სოციალურ ასპექტში წყვეტს, პიროვნების უმაღლეს მოვალეობად საზოგადოებისათვის ზრუნვას აღიარებს და, ამ აზრით შეპყრობილი. უნაყოფო, ყველაფრის მომშხამველი ქაობის ედემად ქცევას მიიჩნევს იმ საქმედ, რომლის შედეგად მისი „სიცოცხლის კვალი არ შთაინთქმება ჟამთა სრბოლაში“ და იმ წამს თვლის ღირსად შესძახოს „მშვენიერი ხარ, შეჩერდიო“ როცა იხილავს თავისუფალ მიწაზე მოფუსფუსე (Gewimmel) თავისუფალ ხალხს.

ი. ნეუპოკოევის დებულება — ნ. ბარათაშვილის პოეზიის საზოგადოებრივ-ფილოსოფიური შინაარსის შეპირისპირება იმ პერიოდის ლიტერატურასთან გვიჩვენებს, რომ „საქმე გვაქვს არა ცალკეულ, შემთხვევით პარალელებსა და პოეტური აზრის ახლოს დამთხვევასთან. საქმე გვაქვს საზოგადოებრივ-ფილოსოფიური და მოქალაქეობრივი პოზიციისა და მხატვრული აზროვნების სისტემის სიახლოესთან“¹⁹⁶ — ეხება „მერანის“ ავტორის არა მარტო ფილოსოფიურ ღირიკას. არამედ მთელ მის შემოქმედებას და, ცხადია, პოემასაც „ბედი ქართლისა“, რომელშიც პიროვნული თავისუფლება და ბედნიერება მჭიდროდ არის დაკავშირებული სამშობლოს ბედ-იღბალთან.

საფრანგეთის დიდი ბურჟუაზიული რევოლუციისა და ნაპოლეონის დაპყრობითი ომების შედეგად გამოფხიზლებული ეროვნული თვითშეგნების გრძნობა მძლავრ იმპულსად იქცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის. იგი არსებითად ამოსავალ წერტილს წარმოადგენდა ჩაგრული ერების შვილთა შემოქმედებისა, რომელშიც, მართალია, მეტისმეტად აბსტრაქტულად წარმოდგენილი, მაგრამ ღრმად კეთილშობილური მაღალი იდეა თავისუფლებისა გოეთესა და შილერის, ბაირონისა

¹⁹⁶ ი. გ. ნეუპოკოევა, ზემოდასახელებული ნაშრომი, გვ. 293.

და შელის, პუშკინისა და ლერმონტოვის პოეზიის პათოსს რომ შეადგენდა, განუყრელად არის შერწყმული ეროვნული დამოუკიდებლობის და თავისუფლების იდეასთან.

ეროვნული დამოუკიდებლობის დაკარგვით გამოწვეული სევდა და გულისტკივილი გარკვეულწილად აახლოებს მსოფლმხედველობრივად ისეთ განსხვავებულ პოეტებს, როგორებიც არიან, ვთქვათ, ერთი მხრივ, მიცკევიჩი და პეტეფი, ხოლო, მეორე მხრივ, ლეოპარდი, რომელიც თავის პოეტურ შედეგში „იტალიას“ — უცხო დამპყრობთაგან დაქუცმაცებული სამშობლოს ტრაგიკული ბედის მწვავედ აღმქმელი და თანამემამულეთა ქვეშევრდომული უღრტინველობით აღშფოთებული — გამოთქვამს მზადყოფნას მარტოდმარტომ შეებრძოლოს მტერს, რომ მისი სისხლი ცეცხლად აღინთოს იტალიელთა გულეებში.

ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში ამჟამად უკვე საყოველთაოდ გაზიარებული შეხედულებით ქართველ რომანტიკოსთა შემოქმედების მთავარი მოტივიც პატრიოტიზმი იყო და მათ უმნიშვნელოვანეს თემას სამშობლოს ბედი წარმოადგენდა. დამოუკიდებლობადაკარგული საქართველოს დუხჭირი აწმყო და გაურკვეველი მომავალია ალ. ჭავჭავაძისა და გრ. ორბელიანის სევდიან ფიქრთა წყარო. სამშობლოს ძნელბედობა დასაბამი პესიმისტური ჰანგებისა პოეზიაშიც ნ. ბარათაშვილისა, რომელსაც, ვიმეორებთ, თავისი პირადი უბედურების ქვეყნის ავებდობასთან დამაკავშირებელს, პიროვნული ბედნიერების საფუძვლად საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ამლიარებელს და მოძმეთათვის უკეთესი მომავლის გზის გასაკაფავად საკუთარი სიცოცხლის განწირვის მქადაგებელს, მ. გოგიბერიძის სატყუებით რომ ვთქვათ, „არწივის პერსპექტივა აღმოაჩნდა“ და, საბოლოოდ, სასოწარკვეთილებისა და წუწუნისაგან შორს მდგომი „ცხოვრობდა და აზროვნებდა ღრმა რწმენით, რომ ქართველი ხალხისთვის ადრე თუ გვიან ბედნიერების ჟამი დადგებოდა და ახალი საქართველო იქნებოდა საქართველო ცივილიზაციისა და განათლებისა“¹⁹⁷.

საქართველოს მომავლის ეს რწმენად ქცეული იმედი გამოხატულია ლექსებში „საფლავი მეფის ირაკლისა“ და „სუმბუ-

¹⁹⁷ მ. გოგიბერიძე, ზემოდასახელებული ნაშრომი, გვ. 243.

ლი და მწირი“, რომლებიც თავისებურ კომენტარს წარმოადგენენ პოემა „ბედი ქართლისა“, სადაც გატარებულია იდეა, რომელიც შემდეგ ილია ჭავჭავაძემ — XIX საუკუნის სამოციან წლებიდან საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მედროშემ — „მგზავრის წერილებში“ ფორმულის სახით ჩამოაყალიბებინა მოხევეს — „ჩვენი თავი ჩვენვე უნდა გვეყუდნოდეს“.

„ბედი ქართლისა“, რომელშიც აშკარად ჩანს, რომ სოლომონ დოდაშვილის მოწაფისათვის უცხო არ იყო რესპუბლიკური იდეები, რასაც მოწმობს „მეფის ჰაზრთაგან სულით ლელვილ“ სოლომონ ლეონიძის ფიქრი —

მადლობა, ღმერთო, შენსა განგებას!
ერთს კაცს მოჰმადლებ ყოვლთა უფლებას
და მისს ერთს სიტყვას ჰმონებენ ერნი,
განერჩეველად სულენი, ბრძენნი,
და იგი მათს ბედს ისე განაგებს,
ვითა ამღერდეს იგი კამათლებს!
მაგრამ შენ, მეფე, ვინ მოგცა ნება
სხვას განუბოძო შენთ ყმათ ცხოვრება,
მისდევდე შენსა გულისკვეთებას
და უორგვინიდე თავისუფლებას?
შენ ერმან მოგცა პირველ ღირსება,
რათა დაუცვა ყოფა-ცხოვრება,
და რად ივიწყებ, რომე მარადის
ერსა ეკუთვნის გულის-თქმა მეფის (77—78) —

წარმოადგენს ევროპულ ლიტერატურაში რომანტიზმის მიერ დამკვიდრებული ლირო-ეპიკური პოემის სახესხვაობას — პოემა-მონადიას.

პოემა-მონადიას გმირი, ჩვეულებრივ, საკუთარი ერის ცხოვრებასთან განუყრელად დაკავშირებული პიროვნება, უკვე თავისი რეალური, ისტორიული არსებობით ობიექტივიზებული, მკვეთრად განსხვავდება ლირო-ეპიკური პოემის სხვა სახეობათა გმირებისაგან და მოითხოვს პოეტის „განსაკუთრებულ მხატვრულ ნიჭს. უნარს სხვა, ისტორიულად რეალურ, პერსონაჟში გამოხატოს თავისი ყველაზე ძვირფასი აზრები და გრძნობები. ე. ი. უნარს, ლირიკული გადართოს სხვა მხატვრულ სფეროში“¹⁹⁸.

¹⁹⁸ ი. გ. ნეუპოკოევა, ზემოდასახელებული ნაშრომი გვ. 74—75. უფრო დაწვრილებით პოემა-მონადიაზე იხ. იმავე ნაშრომის გვ. 73—95.

ნ. ბარათაშვილს პოემაში თავისი შეხედულებანი გამოხატული აქვს საქართველოს ისტორიასთან განუყრელად დაკავშირებული ერეკლე მეფისა და მისი მსაჯულის, სოლომონ ლეონიძის — ორი დიდი პატრიოტის, ქვეყნის უღრმესი ინტერესებით გამსჭვალული ორი მოღვაწის ერთმანეთისადმი დაპირისპირებულ შეხედულებებით. სახელდობრ, პოეტი გულწრფელად თანაუგრძნობს სოლომონ ლეონიძეს, რომელიც წინააღმდეგია ერეკლეს გადაწყვეტილებისა — შეუერთოს საქართველო რუსეთს, რომელთანაც, ერეკლეს სიტყვებით, „დიდიხანია გვაქვს ჩვენ ერთობა, მტკიცე კავშირი სარწმუნოება“, (74), წინააღმდეგია იმიტომ, რომ —

სახელმწიფოსა ერთობა სჯელის
არა რას არგებს, ოდეს მის შორის
თვისება ერთა სხვადასხვაობდეს (74), —

რაც ზედმიწევნით გამოხატავს განმანათლებელთა მიერ საყოველთაოდ აღიარებული „ბუნებრივი სამართლის“ ფუძემდებლურ დებულებას.

დამოუკიდებლობადაკარგული საქართველოს აწმყოთი დამწუხრებული ნ. ბარათაშვილის აზრს გამოხატავს პოემაში ერეკლეს გადაწყვეტილებით აღშფოთებული სოლომონის მეუღლის სიტყვები —

უწინამც დღე კი დამელევა მე!
უცხოობაში რაა სიამე,
სადაცა ვერ ვის იკარებს სული
და არს უთვისო დაობლებული!
რა ხელ-ჰყრის პატივს ნაზი ბულბული,
გალიაშია დატყვევებული
და ველად იგი ამხანაგთ შორის
ჰირსაც, ვით ლხინსა, ერთგვარ დამღერის?
ესრეთ რას არგებს კაცსაც დიდება.
თუ მოაკლდება თავისუფლება?, (80)—

და ამ სიტყვებით შთაგონებული პოეტის ლირიკული დიგრესია —

ჰოი, დედანო, მარად ნეტარნო,
კურთხევა თქვენდა, ტკბილ-სახსოვარნო!
რა იქნებოდა, რომ ჩვენთა დედათ
სულიცა თქვენი გამოჰყოლოდათ? (80)—

ისევე, როგორც მწარე ნაღველი იმის გამო, რომ „ქარმან ჩრდილოანს ყველაზედ პირველ გარდაუცვალა... გული ცხოველი... მამულის ასულთ“, რომელთაც გული აღარ შეტკივათ სამშობლოზე და მდაბალ ვნებებს აყოლილნი მოუბრძობლად ამბობენ —

ჟანი გაეარღეს აწ შვილსაც, მამულს,
ოლონდ ვაამოთ ჩვენ საკუთარ გულს.
რის ქართველობა, რა ქართველობა,
მითომ რას გვავენებს უცხო ტომობა? (80)

ამავე დროს, პოემაშივე ჩანს, რომ ნ. ბარათაშვილი იზიარებდა ისტორიული აუცილებლობით გამოწვეულ გადაწყვეტილებასაც ერეკლე მეფისა — შეეერთებინა ფეოდალური შუღლით დაკნინებული და გარეშე მტერთაგან აწიოკებული საქართველო, სად ყმანი მისნი „ურთიერთს კბძარავდნენ“, რუსეთისათვის, რომელსაც შეეძლო ერეკლეს აზრით, მოეცა ქართლისათვის კეთილდღეობა (74) და რომლის „საფარს ქვეშ“ შეიძლებოდა მშვიდობა ენახა საქართველოს (75).

ნ. ბარათაშვილის დადებითი დამოკიდებულება ერეკლე მეფის გადაწყვეტილებებისადმი, როგორც აუცილებლობით გამოწვეულ გადადგმულ ნაბიჯისადმი აშკარად ჩანს პოემის ფინალში: კვლავ აღორძინდა აღა-მაჰმად-ხანის მიერ აოხრებული მხარე. „აღავსო კვალად ერმან ტფილისი. რა მობრძანება სცნა ირაკლისი: ქალაქი ისევ ჩქარად აშენდა“ (80) და ერეკლემაც კვლავ „ხრმალი ბრძოლისა აღიღო ლეკთა შესამუსრაჲად! არც სპარსნი მორჩნენ დაუმარცხებლად: სიბერის ჟამსა მოიცა ძალი და შეაძრწუნა კვალად ოსმალი: 81) მაგრამ... —

მაგრამ ამო იყო ყოველი:
დიდი ხანია, რომ ბედი ქართლის
გარდაიწყვიდა გულმან ირაკლის! (81).

კიდევ უფრო ცხადად ჩანს ეს ლექსში „საფლავი მეფის ირაკლისა“. პოეტი მუხლს იდრეკს მსცოვანი გმირის „საფლავის წინ“, თაყვანს სცემს მის „ნაანდერძებს, წინასწარად თქმულს“ იმიტომ, რომ „აღსრულდა ხელმწიფური აწ აზრნი“ მისნი და „ევსკამთ ნაყოფსა მისგან ტკბილსა“ (54). ხოლო ეს ტკბილი ნაყოფი „უამ-ვითარებით გარდახვეწილთ“ შვილთა

მიერ „ჩრდილოეთით“ შემოტანილი განათლებაა, „თვალთა ძვირფასი“, რომელსაც „მუნით ჰზიდვენ... მშობელს ქვეყნად, მხურვალეს ცის ქვეშ მოსამკალთა ერთი ათასად“ (54). ეს ტყბილი ნაყოფი“ ისაა, რომ —

სადაც აქამდინ ხრმლით და ძალით ჰვლობდა ქართველი,
მუნ საშვიდობო მოქალაქის მართავს აწ ხელი!
აწ აღარ ერჩის ქართლის გულსა კასპიის ღელვა
ვერღა ურყევს მას განსვენებას მისი აღტყველვა;
შავი ზღვის ზვირთნი, ნაცულად ჩვენთა მოსისხლე
მტერთა.

აწ მოგვიგვრიან მრავალის მხრით ჩვენთა მოძმეთა (54)

მაგრამ. პ. ინგოროყვას შენიშვნისამებრ, „საფლავი მეფის ირაკლისა“, რომელშიც გატარებულია იგივე პოლიტიკური აზრი, რაც ილია ჭავჭავაძის მოწოდებაში —

მას ნულარ ვსტირით, რაც დაკარგულა,
რაც უწყალს დროთ ხელით დანთქმულა!
მოვიკლათ წარსულ დროებზე დარდი,
ჩვენ უნდა ვსდიოთ ეხლა სხვა ვარსკვლავს,
ჩვენ უნდა ჩვენი ვშვათ მყოობადი
ჩვენ უნდა მივსცეთ მომავალი ხალხს. —

„სრულიადაც არ ნიშნავს ნ. ბარათაშვილის მიერ რაიმე შერიგებას იმ მდგომარეობასთან, რაც საქართველოს შეუქმნა ცარისტულმა თვითმპყრობელობამ!¹⁹⁹“

1842 წელსვე, როცა ნ. ბარათაშვილმა შეთხზა „საფლავი მეფის ირაკლისა“, არის დაწერილი „სუმბული და მწირი“, რომელშიც გამოხატულია დამოუკიდებლობადაკარგული საქართველოს ბედით გამოწვეული გულის სიღრმემდე შემრყევი ნაღველი. „სუმბულსა და მწირში“, უფრო შთამბეჭდავად და სახეობრივად არის წარმოდგენილი იგივე აზრი, რაც პოემაში „ბედი ქართლისა“ სოფიოს სიტყვებით აქვს პოეტს გადმოცემული. თბილ ბინაში, ოქრო და ვერცხლით შემკობილ სადგომში მოთავსებულ სუმბულს, სადაც ვერც მზე დააჰკნობს და ვერც სიცივე დაზარავს, საამო ფერიც დაუკარგავს და სუნიც

¹⁹⁹ პ. ინგოროყვა, ნიკოლოზ ბარათაშვილი, 1969, გვ. 123.

თავისი „ამო და ნელი“. რადგან „მოვკლებულვარო — ამბობს სუმბული — ჩემს სამშობლოს გულს, ჩემთ სწორთა ყვავილთ. მშვენიერს ცაჲს და ჩემა ბუღბულს“ (47). და მწირის კითხვაზე —

ნუ თუ ვერ ჰპოვებ აქ სანაცვლოს, ვერც რა საამერს,
სადაც ოქროთი და ვერცხლითა გიმკობენ სადგურს;
სადაცა კაცი შენს შვენებას ესრეთ ინახავს,
რომ მზე ვერ გიკნობს და სიცივე ვერა დაგზარავს (47)

კითხვითვე გაცემული პასუხი —

მაგრამ მარჯე, რა არს ჩემთვის სახლი დიდ-მშვენიერი,
ვით გააღიშებს ჩემს შვენებას ხშული პაერი?

და განმარტება —

არღა მეველება გარე წყარო ცივი, კამკამი.
არღა მეცემის დილით გულსა სიცოცხლის ნაში;
გრილი ნიავი ჩემთა ფურცელთ არ უაღერსებს
და მაყვლის ბუტკი მზისა სხივთა არღა მიჩრდოლებს.

განუმეორებელი ძალით გადმოგცემს თავისუფლებაწართმე-
ულის მძიმე ტრაგიკულ განცდას და ამდენად გვევლინება თა-
ვისუფლებიანადმი აღვლენილ დაღადისადაც.

საგანგებო ყურადღებას იმსახურებს მწირის შეგონებაზე —

სუმბულო ტურფაე, მოიგონე მკაცრი ზამთარი,
მისგან შენ ახლა იქნებოდი უწყალოდ მკედარი;
ნახე, რა ძალექს შენთვის მბრუნველს კაცისა ხელსა,
რომ მისი აესხი ვერ შეგირყევს ვერც თუ ფერცელაა (48).—

პასუხი სუმბულისა —

ზამთრით ბუნება არ კვდება, სევდით იმოსვის,
რომ თავისს სატრფოს, გაზაფხულსა. განეშორების
და მყის ვითარის მშვენებითა კვლავ შეიფურცელის,
ოდეს მერცხალნი იხარებენ მოსვლას საყვარლისა }

და ნატვრა —

ახ, როდის ვნახო მეცა ველად ჩემი ბუღბული.
რომ განვიშალო კვლავ სიტურფით მისი სუმბული! (48).—

რომელიც გაზაფხულის კვლავ დადგომისა და „ბუნების შეფურცელის“, მართალია, შორეულ, მაგრამ ნუგეშის მომგვრელ მტკიცე იმედსაც შეიცავს.

ეს იმედი „ბუნების შეფურცელისა“, რასაც პოეტი საყოველთაო გაზაფხულის დადგომასთან აკავშირებდა, და მოწოდება — კაცობრიობის უკეთესი მომავლისათვის იბრუნვო და მისთვის ბრძოლას შესწირო ყველაფერი, თვით სიცოცხლეს კი, ოღონდ შენს შემდგომად მოძმესა შენსა გაუადვილო იმ გაზაფხულის მოსაყვანი, ტრაგიკული წინააღმდეგობებით სავსე, ძნელი გზის გადალახვა, გამსჭვალავს ნ. ბარათაშვილის პოეზიას ოპტიმიზმით და „მერანის“ ავტორს აყენებს მსოფლიო ლიტერატურის იმ დიდ წარმომადგენელთა შორის, რომელთა „მეხი სიტყვა“ ყოველთვის აფხიზლებდა ხალხთა გონებას და ჩაგვრისა და უსამართლობის წინააღმდეგ ამხედრებულთ ბოროტებაზე სიკეთის საბოლოოდ გამარჯვების ურყევ რწმენასაც უნერგავდა.

დასასრულ, დასკვნის სახით აღვნიშნავთ, ნ. ბარათაშვილი იმიტომ არის „ბრწყინვალე წარმომადგენელი ევროპეიზმისა“, რომ მან, ქართული პოეზიის ტრადიციებზე აღზრდილმა, უფრო გაბედულად, ვიდრე რომელიმე მისმა წინამორბედმა პოეტმა, დაარღვია ჩვენს მწერლობაში დამკვიდრებული და გაცვეთილი შტამები, ქართული პოეზიის მხატვრული არე გააფართოვა და შექმნა რითმათა ვირტუოზული თამაშისა და შეწმასნილი, დვლარჭნილ ფრაზებისაგან თავისუფალი პოეზია, რომლის ესთეტიკური ღირებულება და ემოციური ზემოქმედების ძალა შინაარსის შინაგანი პოეტურობის უშუალო განცდის გადმოცემასთან არის დაკავშირებული და რომლის თემას, უწინარეს ყოვლისა, სამშობლოს კირ-ვარამი წარმოადგენს. ამასთანავე ერის ძნელბედობის ტრაგიკულად აღმქმელი ნ. ბარათაშვილი ერის უღრმესი ტკივილების ჩაწვდომით „კაცად-კაცობის ვრცელ მინდორსაც“ გადასწვდა, „კაცობრიობის წყურვილს ქართველიც თანამოზიარედ გაუხადა“ (ი. ჭავჭავაძე), წყურვილის მოსაკლავ წყაროდ „ბედის სამზღვრის“ გადალახვა, ადამიანისათვის ზრუნვა და მისი ბედნიერებისათვის თავგანწირული ბრძოლა დასახა და ამ მაღალიდებური შინაარსის შესატყვისი ახლი ფორმით შეთხზული თავისი ნაწარმოებებით ქართულ

მწერლობაში ევროპული ლიტერატურული გემოვნება რომ დაამკვიდრა, თავად მხატვრული აზროვნების იმ მწვერვალზე ავიდა, სადაც მეტნაკლები განსხვავებით ნ. ბარათაშვილის თითქმის იმავდროულად მოღვაწე ისეთი შემოქმედნი დგანან, როგორებიც არიან გოეთე და ჰაინე, ბაირონი და შელი, პუშკინი და ლერმონტოვი, მიცკევიჩი და პეტეფი. სწორედ მან, ნ. ბარათაშვილმა, გაუკაფა გზა საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დიდ მებრძოლს ი. ჭავჭავაძეს და საერთოდ, სამოციანი წლების სახელგანთქმულ ქართველ მოღვაწეებს, რომელთა შემოქმედებაში ქართული ლიტერატურის ევროპეიზმი ახალ შინაარსს იძენს.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

შესავალი

3

ევროპეიზმი „აღორძინების ხანის“ ქართულ ლიტერატურაში 29
ევროპეიზმის პრობლემა „გარდამავალი ხანის“ ქართულ ლიტერატურაში 161
ევროპეიზმი ქართულ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში 136

რედაქტორი ე. მაღრაძე

გამომცემლობის რედაქტორი რ. ორჯონიკიძე

მხატვარი ჯ. ყავლაშვილი

მხატვრული რედაქტორი დ. დუნდუა

ტექნიკური რედაქტორი მ. ანუაშვილი

კორექტორები: თ. მაჩაბელი, ლ. გულიაშვილი

გამომშვები ა. სააკაძე

გადაეცა წარმოებას 2/III 77 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 4/VIII-77 წ. საბეჭდო ქაღალდი № 1, 84×108¹/₃₂. პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 18.69. სააღრ.-საგამომცემლო თაბახი 16.79 უე 07000. ტრეჟი 1000

შეკვ. № 599

ფასი 1 მან. 80 კაპ.

საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოს გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგნის ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის თბილისის წიგნის ფაბრიკა, მეგობრობის გამზ. № 7
Тбилисская книжная фабрика Государственного комитета Совета Министров Грузинской ССР по делам издательства, полиграфии и книжной торговли, пр. Дружбы № 7.